

HUGONIS GROTH
ANNOTATIONES

IN
NOVUM TESTAMENTUM.

DENUO EMENDATIUS EDITAE.

VOLUMEN VII.

CONTINENS ANNOTATIONES

IN

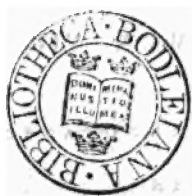
PAULI EPISTOLAS
AD EPHESIOS — PHILEMONEM
ET IN EPIST.
AD HEBRAEOS.

GRONINGAE,

Ex officina W. ZUIDEMA, Bibliopolaes

MDCCCXXIX.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD EPHESIOS.

Ad Epistolae huius caput primum, ad secundum caput eius quae secunda dicitur ad Thessalonicenses, ad Iohannis Epistolam 2: 18 et seqq., 3: 9, 4: 1 et seqq., et ad quaedam Apocalypseos fusiores explicationem edidimus pone Annotata nostra ad Euangelia (*). Eam consulere poterunt quibus id est otii. Nos et inde et aliunde sumemus, quantum huius tractationis modo convenit. — Ephesi Ecclesiam Paulus severat, ut videre est Act. 18 et 19. Eo digresso multi exstiterunt, qui Christianis multa mala ferentibus, et maiora metuentibus Euangelii causa, persuaderent, posse homines et recte vivere et vitam aeternam consequi sequendo Philosophorum scita, puta Heracliti, qui Ephesius fuerat, aut Pythagorae, qui, ut hī Graeci notant, multos habebat Ephesi sectatores. Praeterea multi erant Ephesi Iudaei, ut ex Actis et Iosepho apparet. Hi quoque studebant Christianos ad suos ritus tra-

(*) [Innuitur Hugonis Grotii *Commentatio ad loca quaedam Novi Testamenti, quae de Antichristo agunt, aut agere putantur, quam in Annotationum Supplementis invenies.*]

traducere. Ideo Paulus, iam vetus in Apostolico munere et ob Euangelium Romae vinctus, ostendit illis quanta sit vis Euangelii prae doctrinis omnibus: quomodo omnia Dei consilia ab omni aevo eo tetenderint, quam admiranda sit in eo Dei efficacia, rerum sublimitatem adaequans verbis sublimioribus quam ullar unquam habuit lingua humana. Proxima huic et argumento, et verbis etiam, est illa ad Colossenses, eodem, ni fallor, scripta tempore. Ad Laodicensis vero plane eodem tenore scriptam fuisse Epistolam colligere licet ex iis quae Tertullianus habet contra Marcionem. Nam Marcio hanc Epistolam vocat ad Laodicensis, ex fide, ut credibile est, Ecclesiae Laodicensis. Nam cur in ea re mentiretur, nihil erat causae. Et hanc esse credimus quam Paulus dicit τὴν Λαοδικείας [eam quae Laodicensium est] Col. 4: 16, non scriptam a Laodicensis, sed ad Laodicensis pertinentem: quod ipsum recte significatur casu possessivo; nam literae eius sunt, cuius tabellario sunt traditae, multoque magis ubi et redditae sunt. L. Si Epistolam. D. de acquir. rerum dominio. Exponit autem breviter haec Epistola summa Dei beneficia, et gratiam quam ei debemus verbis factisque.

CAPUT I.

1. *Ἀπὸ θελήματος Θεοῦ, per beneficium Divinum*] Sic et 1 Cor. 1: 1, 2 Cor. 1: 1, Col. 1: 1. Idem dicitur Gal. 1: 4, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς, et κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ πατρὸς [ex Dei Patris mandato], 1 Tim. 1: 1. Ostendit suo exemplo quantum sit beneficium vocationis. Et ipse enim, et homines caeteri longe aliud agebant.

Τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ, sanctis qui sunt Ephesi] Idem titulus Christianis datur 1 Cor. 1: 2, 2 Cor. 1: 1. Christiani primum fiunt צדיקים [iusti], deinde צדיקים קדושים [sancti]. Vide Prolegomena in Epistolam ad Romanos. In Manuscripto τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσι, [sanctis omnibus qui sunt], etc.

Καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, et fidentibus Christo Iesu Id est, qui hactenus in pio isto instituto perseverarunt quo

quomodo nomen *πιστῶν* saepissime sumitur; ut respondeat Hebraeo *אֱמִנָּה*.

2. *Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ*, *gratia vobis et pax a Deo Patre nostro at Domino Iesu Christo*] Rom. 1: 7, 1 Cor. 1: 3, 2 Cor. 1: 2, Gal. 1: 3.

3. *Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*, *laudatus Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi*] A laude Dei orditur, ut 2 Cor. 1: 3, ubi verba eadem. *Εὐλογητὸς* *πρὸ* Gen. 9: 26 et alibi saepe.

Ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς, *qui benedixit nobis*] Evenit hic, quod frequens est Paulo, ut eadem vox vix ullō intervallo in sensu diverso sumatur. *Εὐλογεῖν* enim iam fuit *laudare*, nunc est *benefacere*, ut Iob. 42: 12, nimirum quia utrunque ex benigno animo proficiscitur. Et solent similia inter se nomen permutare.

Ἐν πάσῃ εὐλογία πνευματικῇ, *omni benedictione spirituali*] Non illis beneficiis terrenis quae habes Lev. 26, Deut. 7: 13 et 28.

Ἐν τοῖς ἑπουρανίοις, *in supercoelestibus*] Perfectio huius felicitatis non erit in terra Canaan, sed in summo coelo. Vide quae dicuntur infra 20. *ἑπουράνια supercoelestia* reddidit aliquoties Tertullianus. *Ἐπὶ* tum per se, tum in compositione modo valet *super*, modo *in*. Si priori modo sumas, *coelum* hic intelligere debebis astriferam regionem: si posterius, ipsum coelum summum sive tertium.

Ἐν Χριστῷ] Id est, *per Christum* tanquam causam secundariam. Sic plerique Codices, non *Χριστῷ*.

4. *Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ*, *sicut elegit nos per ipsum*] Hic decretum sumit nomen actus, ut infra 2: 6 et 2 Tim. 1: 9. Vocationi interdum postponitur electio. Sed et ipsa vocatio est electio quaedam, id est, beneficium quoddam eximium; ducens ad vitam aeternam: cuius generis quae sunt beneficia, illa omnia tam nunc recte sub *electionis* nomine veniunt, quam olim ea quae ad huius vitae commoda et honores spectabant. *Ἐν αὐτῷ*, *per ipsum*, Nam et quod Apostoli hac in re fecere, Christi fecere mandato, adeo ut Christus ipse id fecisse dicatur, Act. 13: 47, Ioh. 12: 32. *Per ipsum*, non per Mosem.

Πρὸ καταβολῆς κόσμου, ante mundum conditum] Iudaei electionem suam ab Abrahamo auspicantur, eaque se iactant antiquitate, aut et interdum ab exitu ex Aegypto, quod tempus dicitur *ἔμπρ. Ps. 74: 2*. At in constitutione Divina multo prior fuit Abrahamo Christus, ut ipse docet Ioh. 8: 56 et seqq. *Καταβάλλεσθαι* est *iacere fundamenta* Hebr. 6: 1, *ἔτι*, hinc *καταβολή* de domo dicitur 2 Macc. 2: 30, et per similitudinem de mundo Matth. 13: 35, 25: 34, Luc. 11: 50, Ioh. 17: 24, Hebr. 4: 3, 9: 26, 1 Petr. 1: 20, Apoc. 13: 8, 17: 8. Solet Scriptura de Deo ut de homine loqui. Homo domum structurus, prius usum eius animo figurat. Deus mundum conditurus hominis causa, hominem vult ut Deum coleret, cultum quendam perfectissimum sibi proposuit, ad quem, praestructis gradibus quibusdam, hominem esset perduciturus, idque per Filium suum. Simili modo Hebraei dicunt, *ante mundum fuisse Legem, poenitentiam et nomen Messiae*. Sic *mysterium Evangelii* dicitur *absconditum ἀπὸ τῶν αἰώνων [a saeculis]* infra 3: 9, Col. 1: 26, *πρὸ τῶν αἰώνων [ante saecula]* 1 Cor. 2: 7, quod ipsum dicitur *κεκρυμμένον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου [absconditum a condito mundo]* dicto loco Matth. 13: 35; *gratia data*, id est dari destinata, *πρὸ χρόνων αἰώνων [ante tempora longa]*, 2 Tim. 1: 9, quod idem valet atque *regnum paratum ἀπὸ καταβολῆς κόσμου*, Matth. 25: 34; *gloria Christo data πρὸ καταβολῆς κόσμου*, Ioh. 17: 24, Christus *προειργασμένος*, id est, *praedecretus*, *πρὸ καταβολῆς κόσμου*, 1 Petr. 1: 20.

Εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, ut *essemus sancti et immaculati coram ipso per dilectionem*] Subauditur hic *εἰς τό*. Ostendit quo tendat vocatio illa prius in decreto, deinde in actu, nempe ut sic vocati edant magnae pietatis opera et ab omni crimine vacent. In veteri Lege arietes et boves, qui Deo offerebantur, debebant esse *ἄμωμοι*, Exod. 29: 1, Lev. 1: 3, 10, 3: 1, 6 et alibi saepe. Christiani nunc semet offerunt, Rom. 12: 1. Aequum ergo est, ut et ipsi sint *ἀμώμοι*, infra 6: 27, Col. 1: 22, Iud. 24, Apoc. 14: 5, sive *ἀμώμητοι*, ut Phil. 2: 15, 2 Petr. 3: 14, sive *ἀμεμπτοι*, ut Phil. 2: 15, 1 Thess. 3: 13. Eximia et probitas

et

et innocentia requiritur, ut plenum certetur effectum illa tam admiranda vocatio. Haec autem duo optime comprehendantur in nomine *dilectionis*, in qua est Evangelii τὸ πᾶν [omne]. Et recte additur *κατεστάμενος αὐτοῦ* nam et animi paritas requiritur, quam solus Deus inspicit.

5. *Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτόν*] Cum constituisset nos sibi per Christum filios facere. Nam εἰς αὐτόν est pro dativo, ad modum Hebraei ἱ: et nomen *υἰοθεσίας* [adoptionem filiorum] sic dativum regit, quomodo ipsum verbum *υἰοθεσίᾳ*, qualis est illa constructio, *Quid tibi illam tactio est?* Olim Israel υἱὸς π [filius primogenitus]. Vocatio hac tendit, ut purgati adipiscamur Spiritum illum qui nos faciat Dei filios, id est, Divinae voluntatis imitatores. Sicut diversi generis sunt Dei decreta, sic et verba *προορίζων*, *προορίζειν*, *προορυσσάμενος*, et deducta inde nomina *προόριστις*, *προορισμός*, *προόρυσις*, non eodem sumuntur modo. Significant enim interdum *decretum permittendi cum praesentia quadam coniunctum*, ut Act. 23, 4: 28, Rom. 3: 25, interdum *decretum Dei sine conditione*, Rom. 8: 28, 9: 11, hic infra 3: 11, 1 Petr. 1: 20, 1 Cor. 2: 7, hic vero et alibi, *decretum eius quod Deus facere vult, si et homines faciant quod debant*; quanquam illa conditio non semper exprimitur, sed ex aliis locis, imo etiam ex his quae eodem loco sunt cohaerentia, satis intelligitur. Sic Deus constituerat Paulum et ei in navigatione comites servare, nempe si et ipsi omnem ad id adhiberent operam: et Paulum Apostolum facere, si non inobediens esset viro coelesti. Simili modo *προορίζεται* etiam de humano proposito sumi solet, Rom. 1: 13.

Κατὰ τὴν εὐδοσίαν τοῦ θαλήματος αὐτοῦ] Ita ut placuit voluntati ipsius. *Εὐδοσίᾳ* et *εὐδοσίᾳ τῇ*, ubi non personam directe respiciunt, cui tunc praepositio *ἔν* solet praeponi, sed actionem, talem denotant actionem, cuius ratio non soleat reddi. Deus iudiciorum suorum vindictantiam rationes liberaliter solet reddere: beneficiorum autem reddit interdum, interdum non reddit. De secundo hoc beneficiorum, nihil quod in homine sit respicientium, genere agitur Esai. 40: 13, item Rom. 11: 34, 35. Sic mundum conditum *ἔξ εὐδοσίας*, quia Deo ita visum

ῥαί, dicunt Hebraei. Etiam apud Latinos quoties indicium aut ratio non apparet, solere interponi, *sic visum*, notavit Servius. Ita si quaerat aliquis cur illa tam eximia vocatio contigerit illius saeculi hominibus, et inter eos Ephesiis, responderi nihil aliud potest, quam *ita visum Deo*. Adde si placet quae a nobis dicta ad Exod. 33: 19.

6. *Ἔς ἑαυτοῦ δοῦναι τῆς χάριτος αὐτοῦ*] *Ut laus gloriosa ei reddatur pro beneficio tanto*. Nam *ἑαυτοῦ δοῦναι*; hic valet *ἑαυτοῦ ἐνδοξόν*, Hebraeorum more qui genitivos ponunt pro adiectivis. Et *εἰς* non hic finem, saltem primum, sed consequens aliquid significat. Nihil aequius quam pro tanto beneficio laudes Deo aemper reddi. Etiam Aristoteles Nicomachiornum IX. 2, *Diis et parentibus reddi ait honorem; aequale enim nihil reddi posse*. Vide Deut. 26.

Ἐν ᾗ ἐχαρίσασιν ἡμᾶς] In Manuscripto pari sensu *ἡ ἐχαρίσασιν ἡμᾶς*, quo nos affecit. Sed Hebraei, ut et Latini interdum, amant hominibus addere verba cognata. *ἡ* est *χάρις*, *ἡ* verbum *χαριστοῦν*, quod per *ἐλεῖν* et *οἰκτελεῖν* [*miserari*] saepe vertunt LXX. Vide quae dicta ad Luc. 1: 28. Maria Ecclesiae gerebat imaginem.

Ἐν τῷ ἡγαπημένῳ, propter dilectum] *דבר*. Vide Esai. 5: 1. Cum nullum Deus unquam magis quam Christum dilexerit, Matth. 3: 17, nihil mirum est si non modo *per eum*, sed et *propter eum* clementem et beneficium se ostenderit humano generi. Nam et talem saepe se Israelitis ostendit propter Abrahamum, Isaacum et Iacobum.

7. *Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἀφεσιν τῶν παραπτώματων*, per cuius sanguinem habemus redemptionem, peccatorum remissionem] Eadem verba Col. 1: 14, nisi quod pro *παραπτώματων* ibi est *ἁμαρτιῶν*, sensu eodem. Retro videtur gradi et hic et illo ad Colossenses loco, quia locutus de adoptione et sanctitate venit ad peccatorum remissionem. Sed hoc non frustra facit, ut Chrysostomus et alii hic notant. Nulla enim in re magis apparet Dei bonitas, quam quod pro nobis, hostibus adhuc suis, Filium dilectissimum in mortem dederit. *Remissionem peccatorum* hic optime intelligas illam Dei indulgentiam, qua humano generi in gra-

vis-

vissima lapso crimina, non tantum vias poenitentiae praecludere noluit, sed novas insuper et nunquam antehac auditas rationes aperuit per quas ad poenitentiam invitaretur. Ea vero ipsa *remissio* etiam ἀπολύτρωσις dicitur, id est, פָּדוּת, quomodo vocari solet id quod ad redimendum datur, Exod. 21: 30, nempe ut sciamus hanc remissionem non contigisse sine gravi impendio, non quidem a nobis facto, ut in illa Exodi Lege, sed in Christo pro nobis. Vide quae diximus ad Luc. 23: 34. Poterat Deus suo iure id facere nulla victima intercedente: sed quia non Iudaei tantum, sed et Gentes solitae erant ab annis ferme quatuor mille ad expianda peccata uti victimis, ne facilitas veniae peccata minorib' duci faceret, ideo et hic Deus victimam multo digniorem voluit intercedere, sed quo magis eius bonitas appareret, a se, non a nobis datam. Actio est ἀπολύτρωσις, vita Christi impensa nobis λύτρον, Matth. 20: 28, et ἀντίλυτρον, 1 Tim. 2: 6.

Κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ex gratia eius abundante] In Manuscripto τῆς χρηστότητος αὐτοῦ [bonitatis eius]. Πλοῦτος [divitias] Paulo abundantiam significat, ut diximus ad Rom. 2: 4, 9: 23, 2 Cor. 8: 2, sic et infra 18, 3: 16, Col. 1: 27, et eadem locutio πλοῦτος τῆς χάριτος infra 2: 7. Rursum in eo Hebraismus, quod abundantia bonitatis, dicitur pro bonitate abundante. Vere abundans bonitas, quod qui nostri nulla in re indiget, nos a se aversos ultro ad se vocavit, et ut id fieret, Filium mori voluit.

8. Ἡς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς, quam nobis est largitus] Περίσσεύειν, ut Hebraea כָּפַל, כָּפַל, כָּפַל, modo de eo qui accepit dicuntur, modo de eo qui dat, ut hic et 2 Cor. 9: 8, 12, 1 Thess. 3: 12. Non contentus posuisse nomen πλούτου, addidit verbum περίσσεύειν, ut bonitatis huius ἀκατάληπτον [incomprehensibilem] magnitudinem imprimeret animis.

Ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει, summa sapientia et prudentia] Σοφία πᾶσι, φρόνησις πᾶσι, Prov. 1: 2. Sapientiae fuit invenire rationes sanandi generis humani: Prudentiae eas disponere. In morte Christi fuit et testimonium de veritate doctrinae ab ipso promulgatae, et simul omni-

nium virtutum Christianarum perfectissimum exemplum: secuta autem et resurrectione, pignus promissi nobis praemii.

9. Γνωρίσαι ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ, ut notum faceret nobis arcanum voluntatis suae] Arcanum, sive, ut Tertullianus loquitur, *sacramentum voluntatis*, est voluntas Dei diu abscondita, partim silentio, partim involucris figuratum tam tenebrosis, ut ne Angeli quidem id quod futurum erat perspicerent, 1 Petr. 1: 12. Κατέφυγεν ἐν μυστηρίῳ καὶ διετήρει τὴν σοφίαν αὐτοῦ βουλὴν [In arcano clausis secumque continuit sapientem suam voluntatem], ait Iustinus ad Diognetum.

Κατὰ τὴν ἐθθονίαν αὐτοῦ ἢ προέθετο ἐν αὐτῷ, secundum consilium suum quod penes se retinuerat] Ostendit qualis fuerit ista Dei voluntas, nempe liberrima, antiquissima; recondita. Nam ἐν αὐτῷ hic est *intra se*: αὐτῷ enim in his libris saepe valet *se*.

10. Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ut maturo tempore dispensaret] Ideo hoc Deus penes se retinuerat, ut suo demum tempore id publicaret, dispartiretque in Iudaeos et Gentes. Est similitudo sumpta a familia, in qua paterfamilias, aut aliquis eius loco, ex cella deprompta dimensa dat singulis. Id hic Deo tribuitur, alibi ministris Dei, ut infra 3: 2, 1 Cor. 9: 17, Col. 1: 25, 1 Tim. 1: 4. Πλήρωμα καιρῶν [plenitudo temporum] est *maturitas temporis*, aut clarius, *maturum tempus*. Nam πληροῦσθαι Hebraeis dicitur tempus quod ad metam suam perductum est, Act. 2: 1. Sic πλήρωμα χρόνων Gal. 4: 4, πλήρωσις ἡμερῶν Ezech. 5: 2, Dan. 10: 3. Credibile est respici hic ad hebdomadas Danielis.

Ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, rerum omnium per Christum collectionem] Κεφαλαιῶν Sir. 32: 9, ἀνακεφαλαιῶν Rom. 13: 9 est *aera in summam colligere*: nam κεφάλαιον est *summa*, Hebraeis כּוֹל אוֹתוֹת, Chaldaeis ܟܠܐܘܬܐ. Hinc procedente similitudine qui dispersos in unum agmen cogit, recte dicitur eos ἀνακεφαλαιῶν, sicut Latine colligere. Ἐν τῷ Χριστῷ, per Christum tanquam caput.

Τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, quae in coelis et quae in terra sunt] Hoc est quod Hebraei dicunt

fa-

familiam Dei superiorem et inferiorem. Confer Col. 1: 20. Christo enim omnis potestas data et in coelo et in terra, Matth. 28: 18. Vide infra 21, et cum eo loco confer Col. 1: 16, ubi ἐκτίσθη videtur esse ordinata sunt, de qua huius vocis significatione diximus aliquid in Prolegomenis ad Euangelia. Angeli olim alii Iudaeis, alii Persis, alii Graecis favebant, ut videre est apud Danielelem 10: 13, 20, 12: 1. Nunc omnes propter Christum libenter inserviant Christianis, ut ad Angelicam dignitatem vocatis, Hebr. 1: 14. Exempla vide Matth. 18: 10, Act. 5: 19, 12: 7, 16: 26, 27: 23. Iudaei alienigenas oderant ut idololatrias. Gentibus invisī Iudaei ob institutorum diversitatem. Qua de re diximus libro secundo de Iure Belli et Pacis 15. 9. Nunc qui ex utroque genere ad Christum veniunt, amici, imo fratres inter se, unus simul Dei populus.

11. Ἐν αὐτῷ] Satis fuerat dixisse ἐν τῷ Χριστῷ. Sed repetendum censuit, quasi diceret, *per ipsum, inquam, unum, non per ullum alium.* Non hoc factum per Mosem, non per Philosophos.

Ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, *per quem etiam sortem sumus adepti*] ὕπν, *possessionem*, id est ius possessionis, accepimus, non terrestris ut Maiores nostri per Iesum filium Nun, sed coelestis. Sic pater dicitur κληροῦν τοῖς υἱοῖς, in Graecis Codicibus nonnullis, Esai. 17, id est, *possessionem filiis relinquere.* Saepe autem ius ad rem rei nomen accipit, ut infra 2: 6, Phil. 3: 20. Quae prius generaliter de Christianis dixerat, iam distinctius in duo genera dispertit, priusque agit de se et Apostolis et aliis qui ex Iudaeis vocati fuerant. In Manuscripto est ἐκλη-
θῆμεν [*vocati sumus*], non male.

11, 12. Προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργούντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, *Eis τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔκταινον τῆς δόξης αὐτοῦ, destinati proposito eius qui operatur omnia ex voluntatis suae arbitratu, Ut simus in laudem gloriae eius*] Ostendit illam Iudaeorum ante alios vocationem venisse ex Dei decreto, nempe ut ipsi per omnem terram in Dei laudem perferrent ea quae Christus egerat, quaeque Christo evenerant. De verbo προορίζεσθαι, et de voce προθέσεως diximus ante. Deum autem Paulus hic describit hoc titulo quod omnia effecta det

det. quae voluit ex Esai. 46: 10. Quod intelligendum de iis actionibus quae Dei solius sunt, quae est Christum mittere cum mandatis, et eum mortuum resuscitare. Vi- de Rom. 9: 19.

Τοὺς προηλπικότες ἐν τῷ Χριστῷ, nos qui ante spem in Christo collocaveramus] Haec est descriptio Iudaeorum qui priores vocati et priores in Christum credidere, ac spem suam in eo collocarunt. Sic 2 Thessa. 2: 13, *ἐπεὶ ἐλέγετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς [quod elegerit vos Deus primitias]*, pertinet ad Iudaeos qui ob Christianismum a Iudaeis pulsī Thessalonicam concesserant.

13. *Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ἡμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες, cui. et. vos. cum. audissetis. verbum. veritatis, Euangelium salutis nostrae, cui. et. credentes]* Rectus ordo fuerat, *καὶ αὐτοὶ πιστεύσαντες. [et ipsi credentes]*. Sed et Graeci articulum postpositivum nonnunquam ponunt pro demonstrativo. Euangelium vocatur hic, ut et 2 Cor. 6: 7, *ἀλήθεια*, quia nihil habet admixtum falsi, quod habent doctrinae Philosophorum: neque umbras habet, ut Lex Mosis, sed res solidas. Vocatur et *Euangelium τῆς σωτηρίας ἡμῶν*, quia via est non tantum certissima, sed hoc tempore etiam unica quae ad aeternam salutem homines perducit.

Ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ, signati estis Spiritu promissionis sancto] Non extra signati estis, quomodo Iudaei circumcisi, et Graeci idolorum punctis notati, sed intus Spiritu sancto, quem Deus per Christum promiserat Luc. 24: 49, Act. 1: 4, 2: 33. Signum annuli instrumento impressi reddit indubitabile quod actum est. Vide quae dicta ad Ioh. 3: 33 et 6: 27. Sic et dona illa Dei, puta Prophetiae, sanationes, linguae, eiectiones Daemonum, certos reddebant credentes de paterna Dei in se benevolentia, Rom. 5: 5, 8: 15, 16.

14. *Ὃς ἐστὶν ἀρράβων τῆς κληρονομίας ἡμῶν, qui est arrhabo hereditatis nostrae]* In Manuscripto *ὁ ἐστὶν [quod est]*, pari sensu. De voce *ἀρράβων* diximus 2 Cor. 1: 22 et 5: 5. Vox est Cananaea sive Phoenissa, quae per commercia inde in Graeciam venit. Et valde huic rei convenit. Est enim *arrhabo* pars prelii in antecessum da-

data, quo minus de plena solutione dubitetur. Sic dona illa Spiritus coelestia portio quaedam erant felicitatis coelestis et aeternae, et de ea fidem faciebant. Dicitur autem felicitas illa coelestis *hereditas*, quia nunquam a nobis discedet, non magis quam terrae hereditariae apud Hebraeos, quarum proprietas semper redibat ad veteres Domines.

Εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, in liberationem acquisitiōis] Id est, ad fidem faciendam, futurum ut qui credidere et obsecuti sunt, etiam resuscitentur ad vitam coelestem. *Ἀπολύτρωσις* hic, ut et infra 4^a 30, intelligitur non illa quae viam facit ad poenitentiam, neque ipsa quae in hac vita contingit a vitis emundatio, sed illa plena libertas ab omnibus animi corporisque infirmitatibus, id est, beata resurrectio, Rom. 8: 23; infra 4^a 30; *περιποιήσις* autem, Hebraeo more abstractum pro concreto; *πόπιος* ille Deo *acquisitus*, ut dicitur 1 Petr. 2: 9 et Act. 20: 28. Habet autem ea vox *ἐμψαόν* [*efficacem sensum*]. Solemus enim magni facere ea quae nobis magni constant. Alius forte malit *ἀπολύτρωσιν περιποιήσεως* hic intelligere eam liberationem quae vitam secum ferat. Nam πτω Hebraeam est *ζωοποίησις* [*vivificatio*], Esdr. 9: 8, 9, *περιποίησις*, 2 Par. 14: 13.

Εἰς ἑπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, in laudem gloriae ipsius] Saepe repetit. Apostolus vocem *ἐπαινον*. Dona illa Spiritus quae olim paucis in Hebraeo populo contigerant, nunc contingebant plerisque Christianorum, etiam illis qui non ab Abrahamo, Isaaco et Iacobo, sed ab idololatriis orti, ante et ipsi idololatrae fuerant.

15. *Διὰ τοῦτο, propterea*] Quia Deo pro tantis beneficiis gratiam debemus, quod unum ei reddere possumus.

Ἀκούσας τὴν κατὰ ὑμᾶς πίσιν, audiens fidem vestram] *Vestram speciatim fidem*. Nam *κατὰ* est partitivum. Loquitur autem Paulus de profectu Euangelii apud Ephesios ex quo ipse ab illis discesserat.

Ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, quae est in Domino Iesu] Fidem in Deum fundatam in Christo.

Καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, et dilectionem in omnes sanctos] Bene coniunxit *fidem et dilectionem*, *θαυμασὴν ξυννομίαν* [*par admirabile*], ut loquuntur Graeci.

Graeci Patres. Fides nisi dilectio accedat nos ad vitam aeternam non perducet. Vide quae dicta Gal. 5: 6.

16. Οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ἕνεκ ὑμῶν, non cesso gratias pro vobis agere] Deo enim gratias non pro nobis tantum, sed et pro aliis ad Christum perductis debemus. Haec pars est communionis sanctorum.

Μνηστὴν ὑμῶν ποιοῦμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, mentionem vestri faciens in orationibus meis] Amant iungi gratiarum actio et preces: illae pro impetratis, haec ad alia impetranda.

17. Ἰὼα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ut Deus Domini nostri Iesu Christi] Vide Ioh. 20: 17. Si Deus dicitur Deus Abrahami, Isaaci et Iacobi, multo iustius dicetur Deus Christi, quem in coelestem regiam Deus evexit, summumque ei secundum se imperium tribuit.

Ὁ πατὴρ τῆς δόξης, pater claritudinis] כבוד מל [Deus gloriae], ut aiunt Hebraei: מלך כבוד [Rex gloriae], Ps. 24: 7. Simile ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρῶν [Pater misericordiarum], 2 Cor. 1: 3. Deus non tantum claritudinem habet, sed et claritudinem dedit Christo et dabit Christianis. Pater autem dicitur qui causa est alicuius rei.

Δόξῃ ὑμῶν πνεῦμα σοφίας, deus vobis Spiritum sapientiae] Spiritus Dei qui credentibus datur, inter alias dotes etiam sapientiam imprimit animis, non rerum huius saeculi, qua Philosophi se iactabant, sed earum quae ad vitam meliorem ducant, Act. 6: 3, 1 Cor. 2: 7, 2 Cor. 1: 12, Col. 1: 9, 28, Iac. 1: 5.

Καὶ ἀποκαλύπτως, et revelationis] Idem Spiritus etiam res futuras aut latentes, quae humana ope sciri nequeunt, suis revelat. Vide 1 Cor. 14: 6, 26, et ibi dicta: et infra 3: 3.

Ἐν ἐπίγνωσι αὐτοῦ] Id est, eis ἐπίγνωσιν αὐτοῦ, ut magis magisque Deum noscamus: γνῶσις est cognitio, ἐπίγνωσις, cognitio Dei exactior, Rom. 3: 20, infra 4: 13, Col. 1: 9, 10, 2: 2, 3: 10, 1 Tim. 2: 4, 2 Tim. 2: 25, 3: 7, Tit. 1: 1, Philem. 6, 2 Petr. 1: 2, 3, 8, 2: 20. Sic et Os. 6: 6 et alibi.

18. Περσφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς καρδίας ὑμῶν, illuminatos animi vestri oculos] Καρδίας non διανοίας [cogitationis], habet etiam Manuscriptus. Per πρόσθετον

[ap-

[*appositionem*] ostendit illam *sapientiam* et *revelationem* veram et eximiam esse *illuminationem oculorum interiorum*, quem optare solebant viri magni, Ps. 13: 4, et quam Lex Moysis exigua quadam parte praestabat, Ps. 19: 9. τῇ καρδίᾳ Hebraeis est *animus*; ei tribuuntur oculi, ut multis ostendimus ad Matth. 6: 22. Clemens in Epist. ad Corinthios: Ἐμβλέψωμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς ψυχῆς [*Animi oculis intusamur*]. Tribuuntur ei et aures, quia est in animo aliquid illis ἀντάλογον [*respondens*].

Εἰς τὸ εἰδέναι ὅμῃς τίς ἐστὶν ἡ ἐλπίς τῆς κληρονομίας αὐτοῦ, ut sciatis quae sit *spes vocationis eius*] Ostendit porro quae sint praecipua illa circa quae illa et *sapientia* et *revelatio* versentur: nempe bona illa aeterna et coelestia quae dicuntur *spes vocationis Divinae*: quia et vocatio eo tendit, ut ea sperentur. Itaque in voce *spei* est μετανομία [*transnominatio*], qualis in eadem voce Gal. 5: 5, Col. 1: 5, Tit. 1: 2, 2: 13, Hebr. 6: 18.

Καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις] Πλοῦτος δόξης [*divitiae claritudinis*] est *abundans claritudo*. Vide supra 7: 8. Ea futura erit in sanctis. Illa autem *claritudo* dicitur esse τῆς κληρονομίας [*hereditatis*], id est, κληρονομῆσθαι [*hereditari*], quia habebitur non fructuario, sed mancipii iure, idque dante Deo, quod hic per genitivum αὐτοῦ [*eius*] indicatur, ut et Rom. 8: 17. Israelitae habuerant a Deo κληρονομίαν non spernendam: sed quae ad coelestem illam comparata merito sordeat.

19. Καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας, et quae excellens magnitudo *potentiae eius in nos qui credimus*] Videtur retrocedere a vita coelesti ad Resurrectionem, sed id consulto fecit, ut ostendat Dei bonitate, etiam potentiam eius summam ostendat. Vide Phil. 3: 21. Magnae sane potentiae est omnia piorum corpora non tantum in vitam restituere, sed et efferre supra omnes quas cognoscimus coeli regiones.

20. Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἣν ἐνέργησεν ἐν πᾶσι Χριστῷ, ἔχοντας αὐτὸν ἐν τῶν νεκρῶν, pro *potentiae eius virtute quam ostendit in Christo, suscitans illum ex mortuis*] Cohærent hæc cum illis quae
præ-

praecessere, *περὶ πολλὸν μέγεθος τῆς δυνάμεως*, et quod de nobis dictum erat, de Christo dicitur, sed verbis aliis quo copiosior sit oratio. Mirari non debemus tantam vim potentiae Deum in nobis exserturum, cum talem iam exseruerit in Christo, cum eum e mortuis excitavit. Vocabulum *κατὰ* rei similitudinem significat. Quod factum apparet, id iterum fieri potest. *Ἐνεργεῖν* hic est *actu ostendere*, ut infra 3: 20.

Καὶ ἐκάθισεν] In Manuscripto *καὶ καθίσας αὐτὸν*, et postquam eum collocasset. Nam *καθίζω* hic transitivum est, ut in multis locis quos produximus in Commentario ad caput secundum secundae ad Thessalonicenses.

Ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, ad dextram suam] In Manuscripto *ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ* [*a dextris suis*]. Dignitatem ei a se proximam tribuit. Vide quae dicta Matth. 20: 21. Finguntur in coelo duo solia, alterum *Dei*, alterum *Agni*, id est, Christi, Apoc. 22: 1, 3. Sed illud Dei intelligendum ubi simpliciter *θρόνος* [*solum*] nominatur, Apoc. 5: 13. Hebraeis *כסא כבוד*, *θρόνος δόξης* [*solum gloriae*].

21. *ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος*, supra omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem] Intelligunt quidam de imperiis terrenis: sed locus Col. 1: 16, et quod hic infra est 3: 10, evincit agi hic de eximiis Angelorum classibus. Similis ordinum distinctio etiam in Satanae regno infra 6: 12, 1 Cor. 15: 24, Rom. 8: 38, ubi exposuimus unde ortum habeant haec omnia.

Καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc saeculo sed et in futuro] Si quae sint adhuc illis nominibus angustiora Angelorum vocabula, quae noscimus in saeculo altero, *כְּתִיבֵנוּ*, etiam illis Christus imperat. *ὄν* nomen apud Hebraeos dignitatem saepe significat. Participium praesens per *σύληψιν* [*complexionem*] continet et futurum.

22. *Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ*, et omnia pedibus eius subiecit] Mystica applicatio Ps. 8: 7, ubi Graece, *πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ*. Vide quantum secundus Adamus priori praestet. Haec subiecta pecora et armenta, illi Angelorum exercitus.

Καὶ

Καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ] Est traiection: sensus est: *Ipsam super omnia*, supple positum, *dedit Ecclesiae*, ut caput eius. Magna consolatio quod tantum imperium habeat is, qui id exercet Ecclesiae bono, sicut caput consulit corpori: vide Hebr. 1: 14. Capitis nomen respectu Ecclesiae Christo datum vidimus 1 Cor. 11: 3. Vide et infra 4: 15, 5: 23, Col. 1: 18, 2: 19.

23. *Τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου*, plenitudo eius qui omnia in omnibus implet] Causam reddit cur Ecclesia corpus dicatur Christi, quia ab illo impletur sicut corpus humanum e cerebro. Πλήρωμα alibi activam, alibi passivam habet significationem: hic passiva rectius convenit, ob locum huic geminum Col. 2: 10, et infra hic 5: 18. Nec aliter sumenda vox eadem Col. 1: 19. Et πληρουμένου hic dictum forma Attica, sono passivo, sensu activo, quomodo hoc verbum usurpant et Plato in Timaeo, et Xenophon Graecae historiae sexto. Christus in omnibus, credentibus scilicet, implet omnia, mentem luce, voluntatem piis affectibus, corpus ipsum obsequendi facultate: ad quae dona perpetua accedebant primis temporibus etiam χαρίσματα [dona] illa πνευματικά [spiritualia], quorum mentio multa in priore ad Corinthios, et de quibus etiam hic supra aliquid attigimus.

CAPUT II.

1. *Καὶ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις*, et vos cum essetis mortui in delictis et peccatis vestris] Non ita difficile est solvere Pauli ἀναπόδοτα [quae redditione carent], quae in illo frequentia esse notarunt Hieronymus et alii. Nam si quae hic sequuntur usque ad comma 4, sumas ut παρενθήκην [interpositionem], et deinde δὲ quod sequitur commate 4, et καὶ quod sequitur commate 5. (nisi malis δὲ sumere pro ὅμως [tamen] et καὶ pro καίπερ [quamvis]), sumas ut πλεονάζοντα [abundantia] more Hebraeo, qui suum 1 quod et δὲ et καὶ valet, saepe sic interponunt, habebis orationem bene cohaerentem. Est autem hic ἔλλειψις [defectus] voculae ἐν, qualis Prov. 6: 12. Plena locutio est in loco qui huic est geminus

Col. 2: 13, et hic in Syriaco, ut et infra 6. Est ergo hic dativus pro casu qui sextus dicitur, et causam significat. Alioqui si dativus in proprio suo sensu sumatur, ἀποθήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ longe aliud indicat ab eo quod hic significatur, ut videre est Rom. 6: 2. *Mortui in peccatis* sunt homines immersi vitiis, ita ut vix ulla spes sit eos ad vitam meliorem posse resurgere, qualibus Pythagorei struebant νεοτάφιόν [sepulchrum inane], et qualiam exempla vitanda docet lex Nazaraeatus in sensu mystico. In Seror Hamor habes, ὅτι οὖν ἐνεπὶ τῆς ζωῆς [Impii per vitam suam evenerant mortui]. Tales autem fuerant in Gentibus plerique, etiam ex Philosophis, ut ostendimus ad Rom. 1. Voces istae παραπτώματα et ἁμαρτίαι interdum permutantur, ut patuit supra 1: 7, interdum distinguuntur, ita ut ἁμαρτία sit ἁμαρτία (utrunque enim Hebraeum illa voce transfertur), παράπτωμα vero ὥδ, quomodo vertitur ista vox Hebraea Ezech. 14: 13, 15: 8, 18: 24, 20: 27. Abibi ἀνομία, ἀποστασία, ἀποστασία. Sic Latini distinguunt flagitium a scelere.

2. Ἐν αἷς ποτε περιπατήσατε, in quibus aliquando ambulastis] Vos etiam Ephesii, dediti tam vitiis aliis, tum magicis artibus. Vide quae dicta Act. 19: 19. Περιπατεῖν τῇ consuetudinem significat.

Κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, secundum mundi huius modum] Αἰὼν multa significat: interdum vitam, et per μετωνομίαν [transnominationem] rationem vivendi, quae τῇ [via] Hebraeis. Vixistis ut mos erat plerisque.

Κατὰ τὸν ἀρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ αἵρος, secundum principem potestatis aëris] Daemonum multa sunt genera. Ignatius ad Ephesios: Ἐν ᾗ πᾶς πόλεμος καταργεῖται αἰθρίων καὶ ἐπιγῶν πνευμάτων [In qua aboletur omne bellum aëreorum et subterraneorum Spirituum]. Illi terrestres vocantur κοσμοκράτορες τοῦ σκότους [rectores mundi tenebrarum], quia qui sub terra latent obscuri sunt; illi vero in aëre, τὰ πνευματικά τῆς πονηρίας ἐν ἐπουρανίοις [Spiritus nequam in regionibus aëriis], infra 6: 12. Plato: Δαίμονες αἰθρίων γένος [Daemones genus aëreum]. Habes idem in libro Hebraeo qui dicitur Cedrus Libani: et liber περὶ τῆς γῆς αἰτῆς a terra ad coelum omnia plena Spi-

Spiritibus. Terrestres illi suggerunt appetitus crassiores, quales sunt qui externis sensibus percipiuntur: illi vero aërei superbiam, ultionem, *κενοδοξίαν* [*inanis gloriae studium*], idololatriam, vitia non minora, sed subtiliora. 'Ο ἀρχὴν τῆς ἐξουσίας τοῦ αἵρος est is, qui omnibus illis potestatibus aëris imperat, singulari posito vice pluralis. De eo Principe vide Matth. 9: 34, 12: 24, Marc. 3: 22, Luc. 11: 15, Ioh. 12: 31.

Τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, *Spiritus qui nunc operatur in filios rebelles*] Τοῦ πνεύματος, singulare pro plurali, quod frequens ubi de toto genere agitur, quomodo ἀνθρώπος [*homo*] est *humanum genus*. Illorum, inquit, *Spirituum*, qui etiam nunc dominantur, non in vobis, sed in omnibus illis qui Evangelium sibi oblatum repudiaverunt. Τίτοι ἀπειθείας et hic et Col. 3: 6, locutione Hebraea sunt homines, qui Divinis Legibus, quanquam et sanctis, et clara Divinae potentiae testimonia habentibus, subiicere se nolunt. Similis descriptio Deut. 32: 20.

3. 'Εν οἷς καὶ ἡμεῖς ἀνεγράφημεν ποτὶς, quibus et nos aliquando adhaesimus] Ne nimirum onerari se putarent Gentes, addit et Iudaeos qui illo tempore ἐπιτοπολὺ [*maior ex parte*] nihilo meliores fuerant, ut et ex Sacris literis et ex Iosepho apparet. Dicit autem ἡμεῖς, quanquam ipse talis non fuerat (vixerat enim vitam non quidem ullo modo comparandam cum ea quam duxit postea Christianus, sed tamen probiorem quam sui temporis Iudaei, Phil. 3: 6), utens figura κοινωνίας [*communicationis*], per quam ea quae sunt odiosa facimus nobis communia. Vide Dan. 9: 5. Servius ad illud, *Et dubitamus adhuc? Et dubitas. Miscuit personam suam.* Tale et illud Homeri:

Τυδείδῃ, τί παθόντε λελάσμεθα θεοῦριδος ἀλκῆς;

[Unde ea virtutis, Tydide, oblivio nobis?]

Vide et quae diximus ad Rom. 7. 'Εν οἷς nempe παρωπώσῃ [*delictis*]. Vide Col. 3: 7.

'Εν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν, *carnis cupiditatibus*] Ad exemplum Maiorum nostrorum, quorum historia est Num. 11: 34.

Ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκός] *Indulgentes actionibus*

bus illis crassioribus, puta scortationibus, adulteriis et vinolentiis.

Καὶ τῶν διαποικῶν] *Subtilioribus illis vitiis, quae sunt magis ἐν τῷ θυμοειδέι [in facultate illa, qua irascimur], et propius ad virtutes videntur accedere.*

Καὶ ἡμεν τέκνα φύσει ὀργῆς ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, et eramus natura filii irae sicut et ceteri] In Manuscripto καὶ ἡμεν φύσει τέκνα. Non agi hic de labe originaria satis ostendunt praecedentia, ubi describuntur vitia a quibus multi Veterum fuere immunes. *Ira* in his libris saepe est poena, *filii irae* sunt qui poenam meruere, sicut *filii mortis*, qui mortem, 2 Sam. 12: 5, Ioh. 17: 12, 2 Thessa. 2: 3. *Φύσει* autem significat *non opinione, sed revera*, ut Gal. 4: 8, ἀληθῶς, γνησίως, ut hic habet Oecumenius. Nec aliter Theophylactus. Syrus כּוֹנֵן, *plene, omnino*: quomodo et Hieronymus ait a Veteribus acceptum. Tales erant plerique Israelitae, quales fore praedixerat Moses Dent. 32: 5, 20, et quales describit Esaias 57: 5.

4. *Ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἔλεει, Deus autem qui dives est misericordia]* כּוֹנֵן Exod. 34: 7.

Διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς, per magnam dilectionem qua dilexit nos] Nos, id est, totum humanum genus. Haec est dilectio illa antecedens de qua Rom. 5: 8, 1 Ioh. 4: 10.

5. *Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι συνεζωποίησε τῷ Χριστῷ, et cum essemus in peccatis mortui, fecit nos vivere cum Christo]* De istis daabus particulis δὲ et καὶ, quae hic πλεονάζουσι [*abundant*], diximus supra. *Fecit nos vivere cum Christo*, id est, ad exemplum Christi Ζωοποιεῖν: adumbratum ex Hebraeo כּוֹנֵן, quod habemus Dent. 32: 39 et alibi.

Χάριτι ἐξεσωσμένοι, gratia estis servati] Sumunt multi Interpretes ut παρένθεσιν [*interpositionem*]. Sed Chrysostomus istud hoc loco non videtur legisse, et credi potest festinatione scriptoria positum, ex eo quod est infra 8.

6. *Καὶ συνήγειρε, et excitavit]* Nempe spe, ut dicitur Rom. 8: 24. Ideo Christum excitavit, ut sciremus nobis idem eventurum.

Καὶ

Καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; et considerare fecit in coelis per Christum Iesum] Etiam nos ergo regnabimus, Matth. 19: 28; 20: 21; 2 Tim. 2: 12. In quos ergo? difficile dictu. *Mysterium est*, ut ait hic Chrysostomus. Res tamen vera. Per ἀπαρχάς [primitias] sanctificatur tota frugum congeries. Sic Christus coeli possessionem adeptus est, non pro se tantum, sed et pro nobis. Ius ad rem, ut et supra diximus, saepe rei nomen accipit.

7. *ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ; ut ostenderet in saeculis futuris abundantes gratiae suae divitias per bonitatem in nos per Christum Iesum]* Quod nunc spe ac iure obtinemus, tunc in re ipsa obtinebimus. Αἰῶνες οἱ ἐπερχόμενοι, καὶ ὅτε, tempus post resurrectionem, αἰὼν ὁ μέλλων supra 1: 21, Hebr. 6: 5. Πλοῦτος χάριτος, ut supra 1: 8. Et augendi causa adiecit ὑπερβάλλοντα, ut 2 Cor. 3: 10, 9: 14, supra 1: 19, infra 3: 19. Et post χάριτος adiecit ἐν χρηστότητι, ut ista verborum abundantia magnitudinem beneficii significaret. Sic Esaias 63: 7 posuit כבוד [multitudinem bonorum], et רחמים [indulgentias suas], et rursus רחמים [multitudinem miserationum suarum]. Rursum addit ἐν Χριστῷ, ut sciamus nos post Deum Christo omnia ista debere. In Manuscripto est ὑπερβάλλον πλοῦτος, quasi πλοῦτος esset neutrum declinationis tertiae. Et ita perpetuo in illo libro poni solet πλοῦτος cum adiectivis neutris.

8. *Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως, καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, Θεοῦ τὸ δῶρον, gratia enim servati estis per fidem, quod non est ex vobis, Dei donum]* Ζῶζεσθαι hic est purgari a vitiis, iustum reddi, ut Act. 2: 40 et 1 Cor. 1: 21. Nempe sicut vita in peccatis mors dicitur, sic ab iis liberari appellatur servari. Hoc autem per fidem fieri late ostendit Apostolus in Epistola ad Romanos. Ea fides sive in Deum fiducia procedit non ab argumentis humanitus repertis, qualibus utebantur Philosophi; sed ab iis quae Deus non rogatus in Christi miraculis et morte, et resurrectione nobis exhibuit. Merito igitur hoc Dei bonitati adscribit, eiusque

donum vocat. Τοῦτο, id est, illud ipsum quod credidimus, Phil. 1: 29.

9. *Ὅν ἐξ ἔργων, non operibus]* Supple ex prioribus, *servati estis.* Non acquisivistis istam iustitiam longa exercitatione, quomodo Philosophi dicunt acquiri virtutes. Subito et sine labore ea vobis obvenit per compendiosam viam fidei. Vide Rom. 4: 2, et ibi dicta.

ἵνα μὴ τις ναυχήσῃται] *Ne quis id laudi sibi tribuat,* quasi suapte ingenio aut labore pervenisset ad istam iustitiam quam sanctitas et sancta opera sequuntur. Quicquid est in flumine fonti debetur.

10. *Αὐτοῦ γὰρ ἔσμεν πλῆμα, ipsius enim sumus opus]* Ex Dent. 32: 6 et Esai. 43: 21 et 44: 21. Populum Israeliticum Deus *sibi fecerat*, liberando eos Israelitas a servitute Aegypti. Populum Christianum *sibi Deus fecit*, liberando nos a servitute vitiorum. Haec est *nova creatio* 2 Cor. 5: 17, Gal. 6: 15. Unde hic sequitur,

Κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἔργοις ἀγαθοῖς, ad bona opera creati per Christum Iesum] *Ut bona opera ederemus.* Sicut ex rudi mole terram Deus condidit ut fruges ederet, ita ex hominibus ἀτάκτοις [*incompositis*] Deus fecit compositos homines, ut deinde bona opera ederent, *Παραπλησίως τῇ φύσει ἢ διδασκαλίᾳ* [*Naturam imitatur disciplina*], ait Theodoretus. Adde quae de hac voce diximus in Prolegomenis ad Euangelia. Ἐπὶ hic significat id cuius causa aliquid fit, quomodo Graeci dicunt, *ἐπὶ κέρδει, ἐπὶ μισθῷ* [*lucri causa, mercedis gratia*].

Οἷς προητοίμασεν ὁ Θεός, ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν, in quibus praeparavit Deus nos ut ambulemus] *Praeparavit*, tum praescribendo formam operum, tum dando Spiritum, qui ad optima quaeque nos agat: quasi in mari aliquis et viam praesignaret, et simul ventos daret ferentes.

11. *Διὸ μνημονεύετε, propter ea memores estote]* Concludit ex antedictis, omnes ad Christum conversos perpetuo gratias Deo debere, sed maxime illos ex Gentibus.

Ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκί, vos aliquando Gentes carne] *Carne*, id est, origine carnali (nam ita caro sumitur Rom. 1: 3, 9: 3, 1 Cor. 10: 18), *eratis πρὶν* [*Gentes*].

Εο

Εο enim nomine vocabantur qui non erant de Israelis populo, Matth. 6: 32 et alibi saepe. In Manuscripto ἔρα ποτε ὑμεῖς, etc.

Οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, qui dicebamini *praeputium ab ea quae dicitur circumcisio in carne manufacta*] Contemptum a Iudaeis etiam piis dicebamini ἀκροβυστία, id est, ἀκροβυστίαν ἔχοντες [*praeputium habentes*], quod legimus Act. 11: 3, ὁ ὧν Iud. 14: 3, 15: 18, 1 Sam. 14: 6, 17: 26, 36, 31: 4, 2 Sam. 1: 20, 1 Par. 10: 4, Esai. 52: 1, Eszech. 28: 10, 31: 18 et alibi saepe. Quae vox Hebraea a Graecis plerumque vertitur ἀπερίτμητοι [*incircumcisi*], at Ios. 5: 7 ἀκροβυστος [*praepulatus*]. Ἀκροβυστίας vocem pro ἀκροβυστοῖς habuimus et Rom. 2: 25—27. Sic περιτομῇ pari μετωνομίᾳ [*transnominations*] pro οὐκ ἐκτεταγμένης Rom. 3: 30, 4: 9. Non frustra autem additur ἐν σαρκὶ et χειροποιήτου; quia est et alia circumcisio mystica cordis sive animi, quae est ἀχειροποίητος [*non manufacta*] Col. 2: 11. Haec per Euangelium communis facta est Iudaeis et Gentibus.

12. Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, vos illo tempore fuisse sine Christo] Quia promissiones de Messia ad solos Iudaeos a Prophetis annuntiatas fuerant. Vide Rom. 9: 4. Nunc eum possidetis non minus vos, quam ii quibus promissus fuerat.

Ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, alienos a Republica Israelis] In illa Republica a Deo instituta non modo honores non poteratis capere, sed nec pro civibus haberi: adeo distabant instituta. Vide Esth. 8: 8, et Tacitum de Iudaeis. Nunc vero aliam sibi Rempublicam Deus fecit, Ecclesiam scilicet, in qua per omnes honorum gradus provehi potestis, non minus quam Iudaei. Sic impleta eminenter praedictio Esaias 55: 5.

Καὶ ἔξετε τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, et testamenti promissionis carentes] Pacta illa cum Abrahamo facta, deinde cum Isaaco et Iacobo, ac deinde pactum legale per Mosem datum, nihil ad vos pertinebant, id est, nihil de vobis loquebantur, Ps. 147: 20. Nunc pactum illud quod Christus attulit vos Iudaeis aequat. Omnia autem ista pacta vetera recte vocantur *pacta ἐπαγγελίας*,
B 4 quia

quia annexas habent promissiones ex Dei parte, quae videri possunt suis locis.

Ἐλπὶδα μὴ ἔχοντες, spem non habentes] Resurrectionis scilicet et vitae aeternae, ut hoc explicatur infra 4: 18. Omne tempus post reditum ex Babylone erat vestibulum Evangelii. Resurrectio et vita aeterna plene et certo revelanda erant per Messiam. Sed ex mystica Prophetarum explicatione per Esdram facta aliquem rerum illarum gustum Iudaei acceperant, ut ex Maccabaicis libris, Pharisaeicarum sententiarum descriptione quae est apud Iosephum et Act. 23: 8 apparet. Gentes vero nullam habebant ea de re Divinam revelationem. Epicurus et Aristoteles nihil eius credebant. Stoici animas putabant manere, sed non ultra quam ad tempus *ἐκπυρώσεως* [conflagrationis]. Platonici animas perpetuis vicibus, nunc beatas, nunc vero miseras fieri. Quicquid dicebant, conjecturae erant incertae, vagae, fragiles.

Καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ, et sine Deo in munda] Id est, per omnes terrarum oras verum Deum, mundi scilicet opificem, aut ignorabatis, aut certe non colebatis, sed pro eo Deos ab hominibus fictos. Est autem sensus desumptus ex Osee 4: 1, *יְהוָה נִסְתָּר מִן הָאָדָמָה* [*Et non est scientia Dei in terra*]. *Ὅν εἰδότες Θεὸν* [ignorantes Deum], Gal. 4: 8.

13. *Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*] *Per Iesum Christum.*

Τιμῆς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν] *Qui longe erat à cognitione Dei veri et à spe vitae coelestis.*

Ἐγγὺς ἐγενήθητε, facti estis prope] *Clare illa conapicitis, ut solent qui prope ad rem aliquam accedere.*

Ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ, sanguine Christi] *Mors Christi et eam secuta resurrectio vos rerum istarum certos fecere.*

14. *Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ipse enim est pax nostra*] *Christus causa est concordiae inter conversos ex Iudaeis et ex Gentibus. Vide supra 1: 10. Similis locutio Mich. 5: 4.*

Ὁ ποιῶν τὰ ἀμφοτέρωθεν, qui facit utraque unum] *Τὰ ἀμφοτέρωθεν nempe γένη [genera]: ἐν nempe σῶμα, unum corpus.* קרב אתם אחד אחד אחד [*Adiunge illa unum ad alterum*]

rum] Ezech. 37: 17, cuius loci mystica impletio hic docetur. Vide Ioh. 10: 16.

Καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας, et maceriae septum diruens] ὧν ὧρ, intergerinum (ita Plinius loquitur) separans. Nam genitivus hic more Hebraeo est vice ἐπιθέτου [agnominis]. Sic apud Terentium iubetur maceria dirui, ut fiat una domus.

15. Τὴν ἔχθραν, inimicitiam] Est πρόσθεσις [appositio] simul et μετωνυμία [transnominatio]. Causam, inquit, illam inimicitias, ob quam Gentes ab Israelitis spernebantur, contra Israelitae in Gentium erant odio tanquam ἄμικτοι, ἀσύμφυλοι, ἀκοινώνητοι [qui aliena consortia, cognationes, communionem aversabantur]. Ponenda hic ὑποστιγμή [interpunctio].

Ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, carne sua] Hoc refer ad illud ποιήσας ἐν et λύσας. Fecit illud non victimarum carne, per quas foedera sanciri solebant, ut diximus ad Matth. 26: 27, 28. Idem est quod mox dicit, per crucem.

Τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας, Legem ceremoniarum per dogmata abolens] Καταργεῖν respondet Hebraeo כּאס [abolere], quomodo et a Syro hic vertitur. Dicuntur autem καταργεῖσθαι ea quae vim amittunt: vis autem quae hic intelligitur est vis obligandi. Νόμος τῶν ἐντολῶν dicitur ea pars Legis quae consistit in rebus per se nec honestis nec turpibus, et respondet vox ἐντολῶν, Hebraicae עֲוֶלָה, ut videre est Deut. 16: 12, 1 Reg. 2: 3, 3: 14, Ezech. 18: 21. Hoc nomine intelliguntur praecepta de diebus, de victimis, de cibis vetitis, et similia. Horum vim sustulit Christus δόγμασι Col. 2: 14, quod hic dicitur ἐν δόγμασι, per dogmata nempe sua, ut hic recte intellexerunt Syrus, Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Docuit enim per Apostolos suos haec in se nihil habere egregii, et Deum istorum aut sequendorum aut non sequendorum indulgere libertatem, quo intentiores sint homines ad potissima. Δόγμα vox est Graeca, quae frequens ad significandas Philosophorum doctrinas. Ea hic utitur Paulus, scribens hominibus tritis in Philosophorum scriptis. Sic Graeci Patres saepe Christianam doctrinam φιλοσοφία nomine appellant.

ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον ποιῶν εἰρήνην] Sicut populus totus est una persona civilis, sic et Ecclesia. Κτίσῃ, id est, *formaret*, ut supra 10. Τοὺς δύο quod infra τοὺς ἀμφοτέρους [utrosque], Iudaeos nempe et Gentes, pro quo ante dixerat ἀμφοτέρω, nempe γένῃ, ut iam diximus. Ἐν ἑαυτῷ est μετωνυμία [transnominatio] efficientis pro effecto: *in se*, id est, per suam doctrinam. Καινὸν ἄνθρωπον, id est, *novum corpus*, non priscis illis, sed novis utens legibus. Ποιῶν εἰρήνην *concordia constituta*. Vide supra 14. In Manuscripto est ἐν αὐτῷ pro ἐν ἑαυτῷ, sensu eodem.

16. Καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ Θεῷ, *et Deo utrosque in uno corpore reconciliaret*] Hic corpus dixit, quod modo ἄνθρωπον [hominem], sicut Latinis collegia vocantur corpora. Sic corpus civitatis dixit Livius, et *sui corporis regem*. Haec sunt corpora ἐκ διηρημένων, ut loquuntur Graeci, *ex distantibus compacta*, ut Pomponius Iurisconsultus. Ἀποκαταλλάξῃ, nempe inter se. Τῷ Θεῷ breviter dictum pro *ut Deo serviant*.

Διὰ τοῦ σταυροῦ, *per crucem*] Cum crucem dicit, simul intelligit doctrinam cruce sancitam: sed crucem dicere maluit, ut intelligamus quanti res ista Christo steterit, ut eo maioris faciamus hoc beneficium.

Ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ, *ad inimicitiam interficiens*] Ἐν αὐτῷ nempe σταυρῷ, ut recte hic accepit Syrus. Idem hic valet ἀποκτείνας, quod modo λύσας, sed crucis facta mentione aptior fuit translatio verbi ἀποκτείνας, quia crux mortem adfert. Similis allusio Gal. 5: 24.

17. Καὶ ἔλθων εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακροῖς καὶ τοῖς ἐγγύς, *et veniens evangelium pacis annuntiavit vobis qui longe fuistis, et iis qui prope*] Sumptum ex Esai. 57: 19. Ἐλθὼν et πορευθεὶς vocēs sunt saepe παρελκόνσαι [superfluae], ut alibi diximus, aut si quid significant, significant operam diligentem. *Christus εὐηγγελίσατο* est vox actionis simplicis pro actione duplici. Sensus enim est, *fecit ut pax praedicaretur*. Vide Matth. 28: 19, Marc. 16: 15, Luc. 24: 47, Act. 1: 8, *qui longe* erant, nempe a cognitione veri, sunt Gentes; *qui prope*, Iudaei, ob prophetias de Messia et traditiones de vita aeterna. Vide supra 13. In Manuscripto εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακροῖς, καὶ εἰρήνην ὑμῖν τοῖς ἐγγύς.

18. "Οτι ἐν αὐτῷ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν εἰς ἀμφοτέρους ἐν ἐνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα, *quoniam per ipsum habemus aditum utrique per unum spiritum ad Patrem*] 'Εν hic bis pro per positum. Qui Spiritum sanctum acceperunt certi sunt se esse Dei filios, ac proinde magna cum libertate ac fiducia Deum, ut *Patrem* suum, alloquuntur, Rom. 8: 15, Gal. 4: 6. De voce *προσαγωγὴν* vide Rom. 5: 2; occurrit et infra 3: 12: *προσαγωγὴ aditus*, quasi ad Regem; *προσάγειν admittere, aditum dare*, 1 Petr. 3: 18.

19. "Αρα οὖν οὐκ ἐστὶ ἐξὶ ζήτοι καὶ πάροις] *Non ultra estis exclusi a iure civitatis in populo Dei, ut ante: vide supra 12. Ζήτοι sunt qui peregrinantur: πάροις, qui domicilium in aliquo loco habent sine iure civitatis: incolae in Digestis et alibi.*

'Αλλὰ συμπολίται τῶν ἁγίων, *sed estis cives sanctorum*] Est enim Ecclesia *πολιτεία [respublica]* quaedam, non locorum, sed legum consortio. In Glossario *συμπολίτης, concivis*: at Latini dicunt *civis meus, municeps meus*, id est, eiusdem civitatis aut municipii.

Καὶ οἰκτοὶ τοῦ Θεοῦ] *Ad familiam Dei pertinentes, οἰκτοὶ*, ut Gal. 6: 10, 1 Tim. 5: 8, vel *οἰκτιανοί*, ut Matth. 10: 25, 36. Hebraice et Syriace, כבד ב, sunt ii *qui ad familiam alicuius pertinent*, quales primo loco sunt filii familias.

20. 'Επικουδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, *super fundamentum Apostolorum et Prophetarum aedificati*] *Prophetarum*, nempe Novi Testamenti, qui proximi dignitate Apostolis, 1 Cor. 12: 28, infra 3: 5, 4: 11. Voces per translationem usurpatae aliis aliter aptantur, Iesus *fundamentum* 1 Cor. 3: 11, et Apostoli *fundamenta* Apoc. 21: 14. Apostolorum testimonium de iis quae viderunt, audiverunt, palparunt, congruens cum praedicationibus propheticis, inconcussam facit fidem Christianorum, sicut fundamenta templum Hierosolymitanum, 1 Reg. 5: 17, 7: 9.

"Ουτος ἀκρογωνιαίον λίθον αὐτοῦ 'Ιησοῦ Χριστοῦ, *ipso summo angulari lapide Iesu Christo*] Qui κεφαλὴ γωνίας Matth. 21: 42, ex Ps. 118: 22. Ipsa vox ἀκρογωνιαίον est in Graeco Esai. 28: 16. In angulis praecipua vis est qua aedificia sustentantur, ut ad illum Matthaei locum dixi-

diximus. Ἀρχογωνιαῖος λίθος est is unde angulatae structurae initium ducunt.

21. Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, *quo omne aedificium compaginatum*] In Glossis συναρμολογῶ, *compagino*. Idem est δι' ἀφῶν καὶ συνδεσμῶν συμβιβασόμενον [*per nexus et coniunctiones constructum*], Col. 2: 19, sed ibi a corpore humano similitudo ducitur, hic a templi aedificio. In structura lapides sunt alii propiores fundamento, alii remotiores, idque per multos gradus: in corpore est caput, sunt arteriae, sunt venae, sunt musculi, sunt nervi. Sic in Ecclesia sunt et semper esse debent gradus per quos Dei Spiritus ad minimas usque partes influit.

Ἀύξει] Id est, *assurgit*. Est translatio in allegoria: nam *augeri* proprie est corporis naturalis, *surgere* de aedificiis dici solet:

— *Quorum iam moenia surgunt.*

Sed nec alterum extra usum est.

Εἰς τὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ, *in templum sanctum per Dominum*] Sicut אֲדִיטוֹ adytum coeli summi, ita הֵיכָל [templum] Ecclesiae figura. Ἐν Κυρίῳ, *per Christum*: et est nomen pro relativo pronomine αὐτῷ, more Hebraeorum.

22. Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν πνεύματι] *Per Christum et per eius Spiritum vos quoque fitis Dei templum*: nam פֶּתַח, κατοικητήριον, significat *tabernaculum* Exod. 15: 17, 33: 14, et postea *templum* quod in tabernaculi locum successit. Non tantum tota fidelium collectio, sed et fideles singuli recte appellantur *templum*, quia in ipsorum mentibus Spiritus Dei habitat 1 Cor. 3: 16, 17, 6: 19, 2 Cor. 6: 16. Philo de Praemiis: Καὶ γὰρ ἐστὶ τῷ ὄντι βασιλεῖον καὶ οἶκος Θεοῦ, σοφοῦ διάνοια [*Vere quidem sapientis animus Dei domus est et palatium*].

C A P U T III.

1. Τοῦτου χάριν ἐγὼ Παῦλος, *huius rei gratia ego Paulus*] Non raro evenit Paulo, ut inchoato nec absoluto sermone, intericiat ingentem παρενθήκην [*interpositio-*
tio-

tionem], deinde ubi rediturus est ad id quod animo conceperat, inferat aliam constructionem, quae non verbis, sed sensu cum prioribus consonat. Hic *παρενθήκη* incipit in verbis *εἰτε ἤκούσατε*, finit in verbis *τῆς δυνάμεως αὐτοῦ* deinde cum secundum Grammaticas regulas dicendum fuisset *ἐλαχιστότερος πάντων ἔλαβον τὴν χάριν ταύτην* [minimus omnium accepi gratiam hanc], dixit *ἐγὼ τῷ ἐλαχιστότερον πάντων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη* [mihi minimo omnium data est haec gratia]; plane quomodo Gal. 2: 6, cum dixisset *ἀπὸ τῶν δοκούντων* [ab iis qui videbantur] et expectaretur *οὐδὲν ἔλαβον* [nihil accepi], subintulit *οὐδὲν προσανέθευτο* [nihil contulerunt].

Ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ, *vinctus Christi Iesu*] Hic genitivus causam ob quam denotat. Sic et 2 Tim. 1: 8 et Philem. 1 et 9, pro quo infra 4: 1 dixit *δέσμιος ἐν Κυρίῳ*. Sic *δεσμὰ εὐαγγελίου* [vincula Evangelii] Philem. 13. Scripta haec epistola, ut et ad Colossenses, Philippenses, altera ad Timotheum, et illa ad Philemonem, intra biennium illud quo Paulus militi alligatus Romae vixit, Act. 28: 16, 30.

Ἐπὶ ὑμῶν, *pro vobis*] Quia Gentes incircumcisas vocavi ad Evangelium, accusatus sum a Iudaeis: et ex eo vinctus Romam veni.

2. *Εἴτε ἤκούσατε, si modo audiveritis*] Vestro bono mihi haec evenere, videlicet si modo ea bene intellexeritis quae iam dixi et dicam. *שׁוּעַ* Hebraeum proprie est *audire*, sed alibi *εἰδέναι* [scire] et *γινώσκειν* [cognoscere], per quas voces etiam vertitur interdum.

Τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς, *dispensationem gratiae Dei, quae data est mihi in vobis*] *וְנָחָה מִן אֲפֹסְטוֹלוּתִי*, *partem illam Apostolatus mihi datam quae ad Gentes pertinet*, Gal. 2: 7, 8, Act. 9: 15. In Manuscripto est *τῆς χάριτος αὐτοῦ*. *Οἰκονομία* dicitur assignatio partium qualem in familia facere solent dispensatores, 1 Cor. 9: 17, supra 1: 10. *Χάρις* autem κατ' ἐξοχὴν [per excellentiam] vocat ipsum Apostolatium, summum in Ecclesiis honorem, ut et Gal. 2: 9. Sic Rom. 1: 5, *χάρις καὶ ἀποστολή*, id est, *χάρις ἀποστολῆς* [gratiam Apostolatús]. Addit *εἰς ὑμᾶς וְנָחָה*, *Apostolatium*, inquam, circa vos administrandum.

3. Ὅτι κατ' ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, *quoniam per revelationem notum mihi fecit mysterium*] In Manuscripto: ἐγγνωρίσθη μοι [*notum factum est mihi*], quomodo et Latinus legit et Syrus: nempe non tantum prima ista revelatione, de qua Act. 9, sed et multis subsequentibus, de quibus 2 Cor. 12: 1, 7. Patuit mihi, inquit, apertius quam ipsi Petro, rituum Iudaicorum onera non modo non imponenda Gentibus, sed ne a Iudaeis quidem observanda posthac, quasi ex praecepti necessitate. Vide Rom. 7 et Gal. 4. Itaque Paulus in hac re, ut Propheta magis illustratus, Petrum illustravit. Merito autem μυστήριον vocat quod etiam Apostolorum praecipuis non satis patuerat antea.

Καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ] Προέγραψα ἐν ὀλίγῳ, id est, ὀλίγῳ πρότερον ἔγραψα, paulo ante scripsi: nempe capitulis duobus praecedentibus, ubi multa de hoc mysterio dicta.

4. Πρὸς ὃ, *prout*] Id est, quo certius credatis me a Deo datum Apostolum Gentibus.

Δύνασθε ἀναγινώσκοντες, *potestis legentes*] Repetentes aliquoties ea quae iam scripsi. Δίς καὶ τρίς τὰ καλὰ [*Bis et ter ea quae pulchra sunt leguntur*].

Νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ, *intelligere meam mysterii Christi cognitionem*] Percipere inde poteritis quousque ego in illius arcani cognitione Deo dante penetraverim.

5. Ὁ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, *quod aliis aetatibus non est agnitum filiis hominum*] ὥς υἱὸν [*filiis hominis*]; nam quae sunt apud Esaiam et Prophetarum veterum alios, valde generalia sunt, et ante eventum erant perobscura.

Ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν πνεύματι, *sicuti nunc revelatum est sanctis Apostolis eius et Prophetis per Spiritum*] Nempe ex promisso Christi, Ioh. 16: 12. *Prophetas* intellige Novi Testamenti, ut diximus supra 2: 20. Aliquid didicerat Petrus in re Cornelii, plus postea Paulus, et post Paulum alii.

6. Εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ, *Gentes esse co-*
hae-

haeredes et concorporales et participes promissionis eius per Christum] Gentes intellige natos ex Gentibus, manentes in sua libertate, non factos proselytos. Συγκληροῦμα pari iure vocatos ad vitam coelestem quae haereditas dicitur: vide Rom. 8: 17, Hebr. 11: 9, 1 Petr. 3: 7. Σύσσωμα, *concorporales*, partes eiusdem corporis, id est, Ecclesiae: vide supra 2: 16. Συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ participes Spiritus Sancti, qui dicitur ἐπαγγελία Θεοῦ [*promissio Dei*], ut vidimus supra 1: 13; αὐτοῦ enim hic refertur ad illud Θεοῦ quod satis longe praecessit. Ἐν Χριστῷ, *per Christum*, qui ista bona nobis obtinuit.

Διὰ τοῦ εὐαγγελίου, *per Euangelium*] Tanquam per instrumentum quo Christus ad res illas efficiendas utitur. Per Euangelium colligitur Ecclesia, credentibus datur ius ad vitam coelestem, et interim dona Spiritus.

7. Οὗ ἐγερόμην διάκονος, *cuius factus sum minister*] Voce nempe διακόνου sumpta generalius, ut 1 Cor. 3: 5, 2 Cor. 3: 6, 6: 4, 11: 23, Col. 1: 23, 25.

Κατὰ τὴν δωρεάν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, *secundum donum gratiae Dei quae data est mihi operatione virtutis eius*] Donum hic notat linguarum, eximium effectum admirabilis potentiae Divinae ad convertendas Gentes 1 Cor. 14: 18. Κατὰ τὴν ἐνέργειαν aut κατ' ἐνέργειαν habemus supra 1: 19 et infra 4: 16 et Phil. 3: 21 et Col. 1: 29. Vincit sum ego, sed Deus etiam nunc per me est efficax.

8. Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστότερον πάντων, *mihi omnium minimo*] In Manuscriptis et in alijs libris additur τῶν ἁγίων [*sanc-torum*]. Redit ad sermonem quem per παρενθήνην [*interpositionem*] interruperat, sed mutata constructione, ut modo diximus. Ἐλαχιστότερον comparativum ex superlativo factum. Sic superlativum ex superlativo ἐλαχιστάτον, *paucissimum* in Glossario. Talia sunt apud Poetas ἑλαττωτάτος, χειριώτερος, χειριστότερος, πυδίστατος, ῥωϊότερος, προτε-ραϊότερος, ῥαοίσις. Notanda autem Pauli, ubi de se, non de munere suo agit, summa modestia. Confer 1 Cor. 15: 9, ubi est vox ἐλάχιστος, ὧν [*minimus*].

Ἐδόθη ἡ χάρις αὐτῇ, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελισσάσθαι τὸν ἀνεξιχνίασθον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ, *data est gratia haec, ut*

ut *Gentibus praedicem investigabiles Christi divitias*] In Manuscripto abest ἐν. Πλοῦτον intellige χάριτος, ut supra 1: 7 et 2: 7, *gratiam uberrimam*. Ἀνεξιχνίαστον habemus et Rom. 11: 33; respondet Hebraeo רַחֵם, ut videre est Iob. 5: 9, 11: 10, 34: 24.

9. Καὶ φωτίσαι πάντας, et *illuminem omnes*] Ad implendum eminenter vaticinium Esaiæ 42: 16. Vide supra 1: 18. Φωτίζειν ἡγῶν, *docere*, ut Ps. 119: 130, et recte construitur cum accusativo personae, ut Ioh. 1: 9. Ignatius Romanae Ecclesiae scribens vocat eam *πρωτισμένην ἐν θελήματι Θεοῦ* [quae Dei voluntatem didicit].

Τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου, quae sit *dispensatio arcani*] Dispensatio sive executio istius arcani.

Τοῦ ἀποκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, *absconditi a seculis in Deo*] Ἀπὸ τῶν αἰώνων hic valet, *a longinquo tempore*. Vide 1 Cor. 2: 7. Ἐν τῷ Θεῷ intra Deum, ut supra 1: 9.

Τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *qui omnia creavit per Iesum Christum*] Quid sit κτίζειν, vide supra 2: 10, 15; et in Prolegomenis nostris ad Euangelia. Omnia Christus fecit nova, 2 Cor. 5: 17, et Divinior haec creatio quam prior illa.

10. Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ut *innotescat nunc principatibus et potestatibus in regionibus coelestibus*] Ut patefiat etiam maximis Angelorum ordinibus id quod ante et ipsi et Prophetæ ignorarunt, Deo istud consilium apud se retinente. De re vide 1 Petr. 1: 12, de nominibus vero ἀρχῶν et ἐξουσιῶν supra 1: 21 et ibi dicta.

Διὰ τῆς ἐκκλησίας, *per Ecclesiam*] Vide quantus honos hominum, quod haec arcana consilia per ipsos, maxime per Apostolos, Deus innotescere Angelis voluit. Ideo Angeli post hoc tempus nolunt ab Apostolis coli tanquam in ministerio maiore collocatis, Apoc. 19: 10, et merito: multa enim magna mandata fuerant data Angelis, sed nullum huic par.

Ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ] *Vere miranda tam varia Dei dispensatio*. Adamo leges dedit faciles: labi sinit ad coercendam humanam superbiam. Sinit vitia crescere ante diluvium. Rursus post diluvium, auctis ite-

rum

rum vitiis, et vitiorum maxime idololatria, unum hominem excitavit per quem veri Dei cultus instauraretur. Eius posteros voluit experiri suo malo quantum esset discriminis inter instituta Abrahami et aliarum Gentium, etiam earum quae sapientissimae habebantur. Deinde glisciente apud alias Gentes idololatria, multis quoque Israelitis ad eius imitationem tractis, eduxit ex ea contage Abrahami posteros, eosque in locis solitariis per quadraginta annos, etiam morbis mortibusque immissis in contumaces, purgavit; deinde dedit eis terram egregiam et rectores Dei Spiritu donatos, ut viderent quanta res esset a Deo regi. Volentibus permisit habere Reges, et plerosque malos. Sub Regibus tamen fines bene tutati sunt et protulere: sed illis bonis male usi et Regum secuti exempla, prolapsi sunt in idololatriam et ad omnia vitia alia, quae plerumque idololatriam, ut impietatis ducem, sequi solent. Deus per gradus eos admonuit; scisso primum regno, deinde parte utraque multum vexata per principes externos, post decem Tribuum primum parte exigua, deinde quod reliquum erat abductis, ut et ipsi corrigerentur, et exemplo isto terrentur alii. Cum ne hac quidem tam severa admonitione recte usae essent Tribus quae restabant, eas quoque abduci fecit, et longo ac duro septuaginta annorum exsilio experiri eos voluit; quali essent ingenio idololatrae, quo magis in posterum ab idololatria abhorrerent: quae medicina ita fuit valida ut ad omnia alia potius quam ad idololatriam relapsi sint postea Iudaei. In illo exsilio multos ex Gentibus sua institutione et exemplo ad cognitionem veri Dei perduxerunt. Hoc de ipsis sumpto experimento Deus per Cyrum; Regem non idololatriam, eos in patriam restituit, non tamen cum plena libertate, ut paulatim ad contemptum rerum terrenarum, et spem rerum coelestium, quas plene erat revelaturus Messias, assuescerent. Et hoc tempus omne ad Messiam usque vere, ut modo dixi, vestibulum fuit Evangelii: nam et multi ex Gentibus per ea tempora Deum verum agnovere Iudaeorum exemplo. At cum rursus idem ille populus, non quidem ad idololatriam, sed ad alia vitia plurima, quae et ipsa *μυσιχᾶς* [*tecto sensu*] recte dicuntur *idololatriae*, decidisset, per Macedonas

primum, deinde per Romanos repressit eorum ferociam. Ac plerisque nihil correctis, misit Eliam, id est, Iohannem Baptistam; deinde Messiam ipsum, qui per triennium, et vitae sanctitate et miraculis omnes Prophetas ipsamque Mosem superans, omnia fecit quae fieri poterant ad corrigendos Iudaeos. Frugem collegit aliquam, sed in tanta multitudine exiguum. Idem post ipsum tam male tractatum a Iudaeis evenit Apostolis eius. Quid fecit Deus? Legem illam ritualement, nihil in se habentem aut boni aut mali, sed in hoc repertam, primum ut istis ritibus onerata plebs rituum amans, eo minus causae haberet sequendi ritus idololatrias, deinde ut sub illis figuris res intelligerent maiores, cum nec prius illud ante Babylonionum exsilium, nec posterius illud post Babylonicum exsilium ἐπιτοπολῶ [magna ex parte] bene successisset, antiquavit: rem orsus est plane novam, inauditam atque incredibilem, ostenditque se illos ex Gentibus, qui pietatem a Christo praeceptam vellent sequi, etiamsi non fierent Proselyti, nihilo minoris ducere quam aut Iudaeos aut Proselytos, eaque ratione tum Iudaeos multos, exemplo Gentium quas contempserant, ad pietatem adduxit, tum innumeram hominum multitudinem, Pauli maxime ministerio, ad eum perduxit pietatis gradum et rerum omnium terrenarum atque ipsius vitae huius contemptum ad quem ne optimi quidem ex Iudaeis pervenerant. Haec qui bene expenderit (et tamen exiguum tantum partem dixi illius dispensationis: neque enim omnia aut concipere aut eloqui meum est), is certe causam habebit cur admiretur ac veneretur τὴν πολυποικίλον σοφίαν τοῦ Θεοῦ. Vide Esai. 55: 9.

11. Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων] Secundum propositum antiquissimum, cuius indicium est promissio facta Abrahamo de ingentibus bonis quae per aliquem ex posteris Abrahami Gentes essent adepturae. Sic interpretamur ex Tit. 1: 2. De voce προθέσεως vide Rom. 8: 28, 9: 11, et de verbo προτίθεσθαι Rom. 3: 25, supra 1: 9.

Ἦν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, quod fecit per Christum Iesum Dominum nostrum] Ἐποίησεν, id est, exsecutus est per Christum.

12. Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παρρησίαν, per quem habemus

mus

mus fiduciam] Παρήγοια ex origine quidem loquendi significat *libertatem*, sed longius perducta significatione *fiduciam*, ut videre est Lev. 26: 13, ubi in Hebraeo נַחֲמָה. Magnam autem fiduciam parit Spiritus ille attestans Deum nobis esse Patrem, Rom. 8: 16, Gal. 4: 6. Philo de Herede rerum divinarum: Πότε οὖν ἄγει παρήγοσιαν οἰκίτης πρὸς δεσπότην; ἂρ' οὐχ ὅταν ἡδικηκότε μὲν ἑαυτῶ οὐδὲν συνειδῇ, πάντα δὲ ὑπὲρ τοῦ κεκτημένου καὶ λέγοντι καὶ πράττοντι; πότε οὖν ἄξιον καὶ τὸν τοῦ Θεοῦ δοῦλον ἐλευθεροσομεῖν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ καὶ τοῦ παντὸς ἡγεμόνα καὶ δεσπότην; ἢ ὅταν ἀμαρτημάτων καθαρεύῃ, καὶ τὸ φιλοδέσποτον ἐκ τοῦ συνειδότες κρῖνῃ, πλείονι χαρᾷ χρώμενος ἐπὶ τῶ θεράπων γενέσθαι Θεοῦ, ἢ εἰ τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους ἱβασίλευσε; [*Quando igitur servus cum fiducia accedit ad Dominum? nonne quando nullius maleficii sibi est conscius, certus nihil a se dictum factumve nisi in utilitatem Domini? quando igitur decet Dei quoque famulum libertate linguae uti erga suum rerumque omnium principem atque Dominum; nisi quando a peccatis purus et caritatis erga Dominum sibi conscius, magis gaudet se esse Dei famulum, quam si in universum hominum genus nactus esset imperium?*]

Καὶ τὴν προσαγωγὴν] *Aditum liberum*, supra 2: 18; οὐτὶς ἔρχ [accessus ad Deum] Esai. 58: 2. In Manuscripto deest τὴν.

Ἐν πεποιθήσει] *Cum spe magna rerum futurarum*. ΠΙΣΤΙς Hebraeum plerumque ἐλπίς vertitur, πεποιθήσις autem 2 Reg. 18: 20. Vide 2 Cor. 1: 15, 3: 4, 8: 22, 10: 2. Phil. 3: 4.

Διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ] Id est, *per eam fidem quam Christus in nobis efficit*. Iste genitivus non causam ex qua, ut supra 1, sed obiectam significat, ut Marc. 11: 22, ubi dicta vide.

13. Διὸ αἰτοῦμαι] Cum tam iusta sit nostra in Deum fiducia, *precor vos*.

Μὴ ἐκκαεῖν] Ἐκκαεῖν quidem alibi est *segnescere*, sed hic potius *expavescere*: nam et Graeci κακούς saepe vocant eos qui sunt *timidi*: et vicina sunt timor periculi ac laboris. In Glossario ἐκκαεῖν, *deficio*.

Ἐν ταῖς θλίψεσι μου, ob calamitates meas] Ob haec vincula et mala alia quae fero.

Ἐπεὶ ὑμῶν, pro vobis] Repetit quod dixerat supra 1. Vestri causa haec mihi eveniunt, aequum est ne vos poeniteat rei, cuius me non poenitet.

Ἦτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν, qui est honos vester] Potnerat dicere αἰτινὲς εἶναι δόξα ὑμῶν, quae mala multum vobis honoris adferunt, sed et apud Hebraeos et apud Graecos et apud Latinos relativum pronomen tam posteriori quam priori parti conformari solet. Tale illud Ciceronis: *Ignibus quae sidera vocatis*. Vere honos erat omnium Christianorum, maxime eorum qui ex Gentibus vocati erant, quod Paulus nulla mala pati recusabat pro ea quam tradebat disciplina.

14. *Τούτου χάριν]* Nempe in hoc, ne meis malis terri labascatis.

Κάμπτω τὰ γόνατά μου, flecto genua mea] Qui mos precantium in rebus anxiis. Vide quae dicta ad Matth. 6: 5, Marc. 15: 19, Luc. 22: 41, Act. 7: 60, 9: 40, 20: 36, 21: 5.

Πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, coram Patre Domini nostri Iesu Christi] Vide supra 1: 2. In Manuscripto desunt illa τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, et sine illis melius cohaerent sequentia, et suo quoque tempore a Graecis haec abfuisse docet nos Hieronymus. Sensus idem manet.

15. *Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται, ex quo omnis familia in coelis et in terra nominatur]* Πατριὰ מִשְׁפָּחָה est familia, ut videre est Exod. 6: 25, 12: 3, et locis aliis magno numero. Solemne autem est Hebraeis, ut et supra attigimus, cum de Angelis et hominibus piis loquuntur, nominare eos familiam Dei superiorem et inferiorem. Utrique Dei filii dicuntur, utraque vocatur Dei familia, et hoc est quod hic dicitur. Non longe abit illud Simplicii in Epictetis: *Αἱ πολλὰ ἀρχαὶ πάντων ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ἔχουσι τὸ τῆς ἀρχῆς ἀξίωμα* [*Multa illa principia rerum omnium ab uno principio sortita sunt principii dignitatem*]. Et hoc Procli ad Timaeum: *Πάντα τὰ δημιουργικὰ αἰτία ὡς ἓν ἐν κέντρον συννεύει τὴν μίαν τῶν πάντων πατρικὴν αἰτίαν* [*Causae omnes quaecunque aliquid in creationem contulerunt tanquam ad unum centrum ad paternam causam vergunt*].

Mag-

Magnificum putant Hebraei quod genus suum referre possunt ad Iudam, Rubenum et alios Iacobi filios: at nos Deo Patri censemur:.

— Τοῖον πατρός εὐχόμεθ' εἶναι.

[*Iactamus tali genitos nos esse Parents.*]

16. Ἴνα δόξῃ ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, *ut det vobis secundum divitias maiestatis suae*] Δόξα maiestatem significat: sed hic μετανομικῶς [*per transnominacionem*] ipsam *Dei potentiam*, quam sequitur maiestas, quomodo Hebraeis ὡ poni solet modo hoc, modo illo significata. Πλοῦτος est eius *potentiae abundantia*. Vide supra 1: 7, 18, 2: 7.

Δυνάμει κραταιωθῆναι] *Augeri viribus.*

Διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἕσω ἄνθρωπον, *per Spiritum suum in interiori homine*] Id est, ἐν τῷ ἕσω ἄνθρωπῳ, in mente ipsa. Vide Rom. 7: 22 et ibi dicta. Falluntur qui ἕσω ἄνθρωπον confundunt cum καινῷ ἄνθρωπῳ [*novo homine*].

17. Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, *Christum habitare per fidem in animis vestris*] Hoc quoque construitur cum δόξῃ et est ἀσύνδετον [*iniuge*]. De sensu vide loh. 14: 23.

18. Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἔξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, *in dilectionis radicati et fundati, ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis*] Est traiectio vocis ἵνα qualis loh. 13: 29, Rom. 11: 31, 1 Cor. 9: 15, 2 Cor. 2: 4, Gal. 2: 10. Constantia duabus similitudinibus recte exprimitur, arboris in altum radices agentis, Matth. 13: 6, 21, Marc. 4: 6, 17, Luc. 8: 13, et aedificii bene fundati, Matth. 7: 24, Luc. 6: 48, ubi vox θεμελίου. Vide et supra 2: 20 et Apoc. 21: 14, et confer Col. 2: 7. Philo de Linguarum confusione: Περηγότα βεβαίως τῇ τοῦ τετραγώνου σχήματος οἰκειούμενα φύσει ἀκράδαντον γὰρ τοῦτό γε ἵνα πληθθὺν τίνα τρόπον ἀκλινῶς ἐρηρησμένα βεβαίως καὶ τὰ ἐποικοδομούμενα δέχεται [*Fixa firmaque manent, assumpta quadratae formae natura: haec enim cum sit inconcussa inflexaque laterculi more, etiam quae super aedificabuntur sustinebit firmiter*].

Τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος καὶ βάθος καὶ ὕψος, *quam sit*

lata et longa et profunda et alta]. Est allusio ad locum Iob. 11: 7. Dei bonitas et *latissime* in omnes homines se effundit, et *in longum*, id est, in omnia secula se extendit, et ex *infima depressione* hominem liberat et in *loca suprema* evehit. Eodem spectabant motiones rerum oblatarum, prior in altum et profundum quae dicebatur *πῶνι* [*elatio*], deinde altera in latum et longum, quae dicebatur *πῶνι* [*agitatio*].

19. *Γινῶναι τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ*, scire etiam summam dilectionem cognitionis Christi] In Manuscripto, *τὴν ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ*, summam illam dilectionem, Dei scilicet et proximi, quae ex cognitione Christi oritur. Videntur etiam Hieronymi tempore quidam libri sic habuisse: nam ipse sic hunc locum exponit. Vide Phil. 3: 8. Et *γινῶναι* hic est *in semet experiri*.

Ἰνα πληρωθῇτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ, ut impleamini omni plenitudine Dei] Πλήρωμα hic sumo active, Ioh. 1: 16, Col. 2: 9. Sensus est: *Ut impleamini omnibus illis donis, quibus Deus implere homines solet*.

20. *Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν*, ei autem qui potens est facere super omnia quae petimus aut cogitamus] Simili ferme δοξολογία [*laudatione*] finitur ad Romanos Epistola. Primum dicit *posse super omnia* nempe quae visa sunt hactenus; deinde addit etiam *plurimum supra ea quae petere aut cogitare audeamus*. *ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ*, sunt particulae plures *αὐξητικαὶ* [*augentes*] cumulatae, quod loquendi genus amat Paulus, ut videre est. 2 Cor. 3: 9, 7: 13, Phil. 1: 9, 1 Thess. 4: 1, 10. Item Rom. 5: 20, 2 Cor. 7: 4, 1 Tim. 1: 14, supra 1: 21, infra 4: 10.

Κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν, secundum virtutem quae operatur in nobis] In Manuscripto *ἐν ὑμῖν*, id est, *ita ut incepit operari*; nam *κατὰ* saepe similitudinem significat.

21. *Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*, ipsi gloria in Ecclesia per Christum Iesum] In Ecclesia sicut mos est. per Christum precari, ita etiam per Christum gratias Deo agere, Rom. 1: 8, 7: 25.

Εἰς πάσας τὰς γενεάς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Ἀμήν, in om-

omnes generationes seculi seculorum. Amen] Hic quoque augendi causa duas locutiones Hebraicas miscuit Apostolus: quarum prior est *עַל דָּוָר* [*ad generationem et generationem*] Ps. 10: 6, altera *עַל כָּל עוֹלָם* [*in secula seculi*] Esai. 45: 17 et alibi. Solebant talibus *δοξολογίαις* [*laudationibus*] Ecclesiae acclamare, *Amen*: quod ut faciant, praeit eis Paulus.

CAPUT IV.

1. *Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, obsecro itaque vos*] Parte doctrinae absoluta venit, ut solet, ad adhortationes.

Ἐγὼ δὲ δέσμιος ἐν Κυρίῳ, ego vincitus propter Dominum] Idem est quod supra 3: 1 dicit *δέσμιος τοῦ Χριστοῦ* nam 2 Hebraeis ut *alā*, ita et *propter* significat.

Ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐλήθητε, ut vocationis qua vocati estis digne ambuletis. Ita ut par est eos vivere quos tanto et tam inexpectato beneficio Deus affecit. Simile loquendi genus Rom. 16: 2, Phil. 1: 27, Col. 1: 10, 1 Thess. 2: 12.

2. *Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, cum omni modestia*] Act. 20: 19, Phil. 2: 3, Col. 2: 18, 23, 3: 12. Magna haec virtus est Philosophis ferme omnibus incognita, ad quam praecipue ducere homines debuit memoria eius quod fuerant ante tam benignam vocationem, unde caetera bona fluunt: ideo toties eius meminere Apostoli.

Καὶ πραΰτης μετὰ μακροθυμίας, et lenitate cum patientia] *Lenitatis* est non moveri ob res leves: *μακροθυμίας* etiam in gravioribus cohibere iram. De hoc vide Matth. 18: 26, 29, 1 Cor. 13: 4, 1 Thess. 5: 14, 2 Cor. 6: 6, Gal. 5: 22. Utrumque coniunctum habes et Col. 3: 12.

Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ, vos invicem dilectione ferentes] Sic et Col. 3: 13. *Ἀνέχεσθαι* ἕως est aliorum ignorantias, quanquam nobis molestas, leniter ferre. Similitudo ab onere deducta. Ita autem fecit constructionem quasi dixisset non *περιπατῆσαι* [*ambulare*], sed *περιπατεῖτε* [*ambulate*]. Frequens Paulo respicere τὸ νοούμενον [*sensum*].

3. Σπουδαζοντες τηρεῖν τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, *spiritus unitatem pacis vinculo servare solliciti*] Ἐνότητα τοῦ πνεύματος vocat unitatem Ecclesiae, quae est corpus spirituale. Ea servari non potest ubi regnant fastus, aemulatio, invidentia, et alia dilectioni contraria. Vide utramque ad Corinthios.

4. Ἐν σῶμα, *unum corpus*] *Corpus sumus de conscientia religionis, et disciplinas unitate, et spei fovere*, ait Tertullianus in Apologetico. Est autem breviter dictum *unum corpus*, pro *Ecclesia est unum corpus*. Huius figura unum tabernaculum Hebraeorum, et eius vice postea templum unum.

Καὶ ἐν πνεῦμα] *Unus Spiritus*, supple, *est qui Ecclesiam gubernat*; non Satanicus, non humanus, sed Divinus, 1 Cor. 12: 4.

Καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν, *sicut et vocati estis in unam spem vocationis vestrae*] Id est, *εἰς μίαν ἐλπίδα*. Et *spem* vocat ipsam rem ad quam sperandam vocati sumus, id est, vitam aeternam. Vide supra 1: 18.

5. Εἰς Κύριος, *unus Dominus*] Christus Ecclesiae Dominus ex Dei Patris decreto, 1 Cor. 8: 6.

Μία πίστις] *Una regula fidei*, de qua diximus ad Matth. 28: 19.

Ἐν βάπτισμα, *unus baptismus*] Unus modus profitendi eam fidem nempe per baptismum. Vide ad eundem Matthaei locum.

6. Εἰς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, *unus Deus et Pater omnium*] Habes et hoc dicto loco 1 Cor. 8: 6.

Ὁ ἐπὶ πάντων, *qui super omnes*] Id est *ἐπάνω πάντων*, *qui imperium in nos omnes habet*.

Καὶ διὰ πάντων] *Per omnes* diffundit providam gubernationem suam.

Καὶ ἐν πάσιν ὑμῖν, *et intra vos omnes*] Τμῖν abest in Manuscripto. *Intra vos* agit per Spiritum a se procedentem.

7. Ἐν δὲ ἐκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ, *unicuique autem nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi*] Quia obijci poterat, *Non eadem omnes accepimus*, respondet,

Dona

Dona sunt, quorum mensura a voluntate pendet donantis, et haec ipsa non uni, sed omnibus serviunt, Rom. 12: 3, 6. Sic non omnibus tribubus tantundem datum terrae, sed plus copiosioribus.

8. Ἀναβὰς εἰς ὕψος ἡχημαλώτευσεν αἰχμαλώσιαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις, *adscendens in altum captivos abduxit, et dedit dona hominibus*] In Graeco prima verba eadem: nisi quod ibi ad Deum sermo, hic de Deo: deinde ἔλαβες δόματα ἐν ἀνθρώποις. At Paulus ut melius ad mysticum sensum haec traheret, ἡρ' [accipere] sumpsit in sensu dandi: nec id mirum, cum quae dare volumus accipiamus ut demus, ut videre est Exod. 25: 2 et 1 Reg. 17: 10, quare et per ἐκβάλλειν vertitur Iob. 22: 22, Ier. 23: 31. Et sic sumpto verbo 3 valebit propter, de quo significatu diximus supra 1. Optime autem Christo convenit hic locus, qui in coelum adscendere conspectus est, deinde per Apostolorum doctrinam vicit et velut captivam egit idololatriam, et vitia alia: sumpsitque a Patre dona quae hominibus dispartiretur. Αἰχμαλωσία 20, in Psalmis et Num. 31: 12, est *captivorum multitudo*.

9. Τὸ δὲ, ἀνέβη, τί ἐξεν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς, *illud autem adscendit, quid est nisi ipsum prius et descendisse in inferiores terrae partes*] Etiam Deus, de quo sensu primum obvio agit Psalmus, primum descenderat, sed in montem Sinai: Christus vero multo inferius in eam partem in qua homines solent vivere. Vide Ioh. 3: 13, 6: 33, 38, 41, 42, 50, 51, 58. Sic κάτω sumitur Ioh. 8: 23, Act. 2: 19. Posset aliquis credere agi hic de utero materno ob locum Ps. 139: 15, sed credibilis est agi de Divina Christi potentia in terris exercita coram multis testibus, de quo agitur et 1 Tim. 3: 16.

10. Ὁ καταβὰς, qui descendit] Vide modo dicta Iohannis loca.

Αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, *ipse est et qui adscendit supra omnes coelos*] Id est, supra aërem et aethera, quae regio coelum tertium dicitur, et coelum coelorum, et pluraliter οὐρανοί, et κατ' ἐξοχὴν, ὁ οὐρανός [per excellentiam, coelum] Vide Act. 2: 34 et 1: 10, 1 Cor. 15: 41 et hic infra 6: 9.

“*ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα*] Neutrum pro communi: ut im-
pleret sive satiare^t omnes, nempe fideles, donis suis.
Vide supra 3: 19.

11. *Καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν, ἀποστόλους, et ipse con-
stituit hos Apostolos*] Sicut Deus per Mosem constituerat
tribuum Principes, Chiliarchos, Centuriones, atque ita
deinceps; ita et nunc fecit Christus. Apostoli tribuum
principibus respondent.

Τοὺς δὲ, προφῆτας, illos Prophetas] Qui semper pro-
ximi Apostolis ponuntur, ut supra 3: 5, 1 Cor. 12: 28.

Τοὺς δὲ, ἐγγελεῖς, alios Evangelistas] Adiutores
Apostolorum; Act. 21: 8, 2 Tim. 4: 5. Tales aliquamdiu
fuere, Titus, Timotheus, Apollos, Silas, Marcus, Lucas.
Vide 2 Cor. 8: 18.

Τοὺς δὲ, ποιμένας, alios Pastores] *ποῖν pastores. Pastor*
apud Iudaeos vocabatur Gubernator Synagogae. Id no-
men in Ecclesia competit τῷ προεσθῶτι, τῷ καπιῶντι ἐν λόγῳ
[*praesidi, operanti in verbo*], 1 Tim. 5: 17, qui κατ'
ἐξοχὴν [per excellentiam] dictus ἐπίσκοπος, inspector gre-
gis: nam docere est pascere.

Καὶ διδασκάλους, et Doctores] Hi erant Episcopi et
ipsi, sed in eminentiore gradu positi, quales dicti postea
μητροπολίται [Metropolitae], ut diximus Rom. 12: 7 et
1 Cor. 12: 28.

12. *Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας,*
ad sanctos perficiendos, in opus ministerii] Est et hic
traiectio: nam genuina constructio fuerat, εἰς ἔργον δια-
κονίας πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων. Opus illis in-
iunctum est, et quidem ut sanctis ministrent, eos perfici-
endo magis et magis et fide et cognitione rerum earum
quae ad Evangelium aliquo modo pertinent. Vide de hoc
verbo 1 Cor. 1: 10, 2 Cor. 13: 2, Gal. 6: 1.

Εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, ad aedificandum
Christi corpus] Ut ad eum modum illi quoque sancti apti
fiant aedificandae Ecclesiae, id est, docendis aliis.

13. *Μέχρι καταστήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἐνότητα τῆς*
πίστεως καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς ἄνδρα τέ-
λειον, donec perveniamus omnes unitate fidei et cogni-
tionis Filii Dei ad virum consummatum] Est rursum
κοινωνία [communicatio]: nam Paulus supra alios perfectus

se imperfectis accenset: et εἰς τὴν ἐνότητα positum est pro ἐν τῇ ἐνότητι: tam diu aliis magistris quisque opus habet, donec ipse quoque in fide et accedente ad fidem cognitione (de qua supra 1: 17, Col. 1: 10, 2: 2) consummatus fuerit. Ἀνὰ τέλειος dicitur Luciano et Graecis aliis, is qui virium complevit augmentum, quod quinta fieri annorum hebdomada ait Macrobius Saturnalium I. 6. Pro eodem ἀνὰ sine adiectione legitur 1 Cor. 13: 2. Eius habitudinis nomen hic a corpore ad animum transfertur.

Εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ] *Ad eum staturae modum qui plenus sit Christi*, id est, cognitionis de Christo. Ἡλικίαν esse staturam vidimus Matth. 6: 27.

14. Ἴνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, ne amplius simus parvuli] Plenius ostendit qualis sit illa virilis habitudo, comparatione aliorum qui nondum eousque pervenere. Νήπιοι ὄντες sunt qui adhuc institui aut roborari debent, Rom. 2: 20, 1 Cor. 3: 1, 13: 11, Hebr. 5: 13.

Κλυδωνίζομενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, omni doctrinae vento concussi et iactati] Ostendit non tantum quod evenire poterat, sed et quod multis Ephesi evenerat: doctrinis enim partim Philosophorum, partim Iudaeorum concussi et huc illuc iactati fuerant, tanquam procellis. Hoc enim κλύδων Prov. 23: 34, Ion. 1: 4, 2: 12, Luc. 8: 25, Iac. 1: 6, unde κλυδωνίζεσθαι. Videtur autem alludi ad locum Esai. 57: 13, ubi in Graeco: Ταύτους γὰρ πάντας ἄνεμος λήψεται, καὶ ἀποίσει καταγίγς [istos enim omnes tollet ventus, et auferet tempestas]. Seneca fine libri de Vita beata: Turbo quidam animos vestros rotat et involvit, fugientes petentesque eadem: et nunc in sublime allevatos, nunc in infima allisos rapit.

Ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, per hominum nequitiam] Illorum culpam sublebat, graviter accusando ipsos seductores. Κυβεία Graeca vox est, sed Thalmudicis quoque et Rabbinis frequens קַיָּבָא [alea]; et quia in aleae ludo solent simplices circumveniri, ideo ad quamvis circumventionem haec vox transferri solet. Nam

Aleator quanto in arte est melior, tanto est nequior.

Et ita apparet hic Σύrum accepisse.

Ἐν πανουργίᾳ, per astutiam] Planius explicat quod dixerat; et utroque loco ἐν valet per.

Πρὸς;

Πρὸς τὴν μεθοδεῖαν τῆς πλάνης, *ad rationem circum-
veniendi*] In Manuscripto, πρὸς τὰς μεθοδεῖας τῆς πλάνης
τοῦ διαβόλου. Nempe ut intelligamus versute agere illos
homines, idque ex arte seducendi quam habent a Dia-
bolo. Videntur Pythagorei maxime indicari, quorum
plerique Magi. Magicas autem artes multum exercitas
fuisse Ephesi, videmus Act. 19: 19. Μεθοδεῖα idem quod
μέθοδος, *via ac ratio agendi*. Confer quod infra 6: 11,
ubi *rationes* vertit Ambrosius non male. Μεθοδεύειν *λγ*,
astu agere, 2 Sam. 19: 27.

Ὁς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστὸς, *qui est caput, Christus*] *Nativa constructio fuerat, εἰς αὐτὸν τὸν Χριστὸν, ὃς ἐστὶν
ἡ κεφαλὴ [in illum Christum, qui est caput].*

16. Ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβι-
βαζόμενον διὰ πάσης ἀφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν
ἐν μέτρῳ ἐνὸς ἐκάστου μέρους, τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖ-
ται, *ex quo totum corpus connexum et compactum per
omnem iuncturam aliturae, operatione pro modo cuius-
que partis augmentum corporis facit*] Melius Manuscrip-
tus: ἐκάστου μέλους [*cuiusque membri*]. Corpus Ecclesia;
eius membra singuli, Rom. 12: 4, 5, 1 Cor. 12: 12, 14,
18, 19, 20, 22, 25, 26. Et alius Hebraïsmus, quod
secundo loco τοῦ σώματος dixit pro ἑαυτοῦ [*ipstus*], id
est, nomen repetit, ubi alius posuisset nomen reciprocans.
Christus in Ecclesia non capitis tantum, sed et cordis
habet rationem, unde et sanguis et spiritus per multos
inter se cohaerentes meatus ad extimas partes fertur,
incrementumque praestat singulis, dum incremento ha-
bent opus. Συναρμολογῶ, *compagino* in Glossis, dicitur
et de aedificio, ut supra 2: 21, et de corpore, ut hic.
Idem est quod συναρμολύειν. Xenophon: Τὸ σῶμα συνήρμο-
σαι σοι [*Corpus tuum apte est dispositum*]. Συμβιβάζω
cogo in Glossario, videtur arctius quoddam coagulum
significare quam vox praecedens. Vide geminum huius
locum Col. 2: 19 et 2: 2. Ἀφῆ, in plurali ἀφαί in illo
ad Colossenses loco, ubi et συνδέσμων [*coniunctionum*]
vox additur, sunt *iuncturae corporis*, quia per contactum
mutuo sibi et cum aliis membris cohaerent, ut venae et
arteriae. Vocantur autem illae ἀφῆ τῆς ἐπιχορηγίας, ge-
nitivo significante usum rei, quia spiritum et succum

cor-

corpori suppeditant: sicut in loco illo ad Colossenses dicitur corpus per illas iuncturas ἐπιχορηγῶσθαι, id est, *accipere quae sibi sunt necessaria*. Fit autem ista ἐπιχορηγία, id est, *subministratio sive alitura*, per operationem in membrum unumquodque, idque ἐν μέτρῳ, id est, *pro modo* quo quodque membrum alimenti indiget, tum ad sustentationem, tum ad incrementum sui. Sicut aedificii ita corporis iuncturis respondent in Ecclesia omnes illi Praepositorum gradus, de quibus supra 1: 21 et hoc capite 11.

Εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ] Miscet comparative ἀπόδοσιν [redditionem]. Haec, inquit, eo pertinent, ut corpus illud, id est, Ecclesia, *per dilectionem* mutuan, id est, *per dilectionis officia, aedificetur*, id est, *magis magisque instruatur*. Magnae autem dilectionis opus est docere alios.

17. Τοῦτο οὖν λέγω, hoc igitur dico] Redit ad id quod coeperat dicere capitis huius initio.

Καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ] Id est, *per Christum vos obtestor*, palam quasi testibus adhibitis denuntio, ἵππη. Vide Act. 20: 26, Gal. 5: 3.

Μήνετε ὑμᾶς περιπατεῖν, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ] *Ne eam vitam ducatis, quam ducunt illi ex Gentibus* qui ad Christum conversi non sunt.

Ἐν ματαιότητι τοῦ νοῦς αὐτῶν, in mentis suae vanitate] Philosophos maxime tangit, ut et Rom. 1: 21, ubi verbum ἐματαιώθησαν vide ibi dicta. Hebraei tales homines vocant בְּדַרְכֵי הַלֵּב [duri corde], Esai. 46: 12.

18. Ἐσκοτισμένοι τῇ διαβολῇ, tenebris obscuratum habentes intellectum] Appetitus corrupti etiam mentem obnubilant, Rom. 1: 21, infra 5: 8.

Ὅντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ] Longe remoti a vita illa quae secundum Deum est. Vide Gal. 2: 19. Vocem ἀπηλλοτριωμένοι habuimus et supra 2: 12.

Διὰ τὴν ἀγνοίαν τὴν οὔσαν ἐν αὐτοῖς, per ignorantiam quae est in illis] Explicat id quod de tenebris modo dixerat.

Διὰ τὴν πῆρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν, propter torporem animi ipsorum] Diximus ad Marcum 6: 52, omnia vitia inolita designari voce πῆρωσιν. Sic et Latinis callum ob-

obduxisse dicuntur, qui bona monita non persequentur. Vide Esai. 6: 10.

19. *Οἵτινες ἀπηλγησότες, qui dedolentes*] Amplius explicat quid per *πύρωσιν* intelligat. Sicut partes quaedam corporis a spiritu vitali destitutae dolorem nullum sentiant, ita illis animus, etiam cum turpissima faciant, nullo ob id dolore commovetur.

Ἐαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, se ipsi tradiderunt impudicitiae] *Ἀσελγείαι* sunt impudicitiae initia, primae, ut loquuntur, lineae. Diximus ad 2 Cor. 12: 21.

Εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης, in operationem immunditiae omnis] Basilii ad Diodorum: *Τῷ τῆς ἀκαθαρσίας ὀνόματι τὰς τε τῶν ἀρρένων ἀρρήτοποίας καὶ τὰς θηλειῶν περιλαμβάνων* [Nominis immunditiae nefanda facinora marium et foeminarum comprehendens]. Iones, quorum principes Ephesii, molles Martiali, didicerant mores Persicos, itaque regnabant apud eos ea vitia quae *ἀκαθαρσίας* nomine Paulus notat ad Rom. 1: 24, 6: 19, ut et apud Corinthios 2 Cor. 12: 21 et Gal. 5: 19.

Ἐν πλεονεξίᾳ, in avaritia] Hoc ideo addit, quia multi mares ob pretium se prostituiebant. Ideo Sallustius dicit: *Avaritia corpus animamque effeminat.* *לש* Hebraeis *lucrum* significat, saepe autem vertitur *πλεονεξία*.

20. *Τμῆς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν*] Christum, id est, doctrinam Christi, per *μετωνομίαν* [transnominatorem] frequentem, non ita didicistis, ut scilicet illa flagitia imitari debeatis.

21. *Εἶγε αὐτὸν ἠκούσατε*] Id est, si modo *Euangelium* bene comprehendistis. Sic *ἀκούειν* [audire] habuimus et supra 3: 2.

Καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθὼς ἐστὶν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ] Et si ita edocti estis *Euangelium* quomodo illud revera se habet, prout a Iesu ipso praedicatum est. Hoc ideo dicit, quia post suum abitum quidam sub nomine Evangelii profanam quandam docuerant libertatem, ut et Corinthii.

22. *Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον*] Explicat quales fuerint, et quid exigit Domini Iesu doctrina, Matth. 16: 24 et alibi, praedicta ab Esaiā 55: 7. Et est traiectio: ut *exuatis veterem hominem,*

nem, id est, eum qui erat in priore vestro vivendi genere. Veterem hominem habuimus et Rom. 6: 6. Quod hic ἀποθέσθαι, id est ἀπεκδύσασθαι Col. 3: 9, cuius contrarium est ἐκδύσασθαι quod iam sequetur, utrumque alludens ad ritum Baptismi, in quo vestes deponerentur et resumebantur. Ἀναστροφὴ est vitas quoddam genus inter homines, ut Gal. 1: 13, Iac. 3: 13, 1 Petr. 1: 15, 18, 2: 12, 3: 16, 2 Petr. 2: 7, 3: 11, Tob. 4: 19. Sic conversari pro συνομιλεῖν dixit et Seneca.

Τὸν φθειρόμενον] Qui tendit ad exitium, Gal. 6: 8.

Κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης] Id est, per cupiditates seducentes. Dulcis radix, sed fructus amarissimi: lotos Homérica.

23. *Ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν, et renovetis spiritu mentis vestrae] Hic spiritus mentis est ipsa mens. Sic Hebraei dicunt lutum coeni, terram pulveris, ubi genitivus est ἐξηγητικὸς [explicatio praevedentis].*

24. *Καὶ ἐκδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, et induatis novum hominem] Quem τὸν νέον ἄνθρωπον eodem sensu dixit Col. 3: 9.*

Τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα] Qui formatus est secundum Dei voluntatem. De verbo κτίζεσθαι [creari] vide supra 2: 10, 3: 9, 2 Cor. 5: 17.

Ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας] Prior est δικαιοσύνη πρῶ [iustitia], id est, innocentia, quam ὁσιότης [sanctitas], ut ista distinguunt Hebraei. Addit autem Paulus τῆς ἀληθείας [veritatis] pro ἀληθείᾳ [veris], id est, tali innocentia et deinde sanctitate, quas sint in esse, non in videri.

25. *Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, propter quod deponentes mendacium] Hoc adversus eos dicit, qui ut gratias caperent aut Iudaeorum aut Gentium, alia dicebant quam sentirent.*

Λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ, loquimini veritatem alter cum altero] Ex Zach. 8: 16, ubi eadem verba in Graeco, nisi quod pro μετὰ τοῦ πλησίον est πρὸς τὸν πλησίον. Aperte loquimini quod sentitis, non tantum apud Christianos, sed etiam apud alios, qui sicut ante Legem dicebantur οἱ πλησίοι, ut Exod. 11: 21, ita etiam in nova Lege. Sic Augustinus hunc locum inter-
pre-

pretatur libro Contra mendacium. Contrarium huic *mendacium loqui*, Ps. 12: 2.

Ὅτι ἐσμέν. ἀλλήλων μέλη, *quoniam sumus membra nostra*] Id est, praeter illam societatem de qua egimus, est et alia quaedam societas aut civitatis, aut humani generis: et haec quoque observanda est, quod fieri nequit si aliud lingua dicat, quam mens concipit.

26. Ὁργίζεσθε, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε] Miror esse qui dubitent an hoc sit ex Ps. 4: 5, nam versio LXX ibi eadem habet verba: ὀργίζεσθε; καὶ μὴ ἁμαρτάνετε, ubi diximus recte verti posse, *Iraecimini? at ne peccate*, eo loquendi genere quod habemus Iac. 5: 14.

Ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδύνετω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν, *neque sol occidat dum manet iracundia vestra*] Est locutio Hebraea de eo quod protrahendum non est, Deut. 24: 15, et simul applicatio eius legis quae est Deut. 21: 23, argumento a minori ad maius. Si poenae Lege praescriptae non extendantur usque ad vesperam, multo minus extendi ultra eam debet ira privatum suscepta. Plutarchus: Πυθαγορικοί, γένει μηδὲν προσήκοντες ἀλλὰ κοινοῦ λόγου μετέχοντες, εἴποτε προαχθεῖεν εἰς λοιδορίαν ὑπ' ὀργῆς, πρὶν ἢ τὸν ἥλιον δύναι τὰς δεξιὰς ἐμβάλλοντες ἀλλήλοις καὶ ἀσπασάμενοι διεκλύοντο [*Pythagorici, non generis sed doctrinae saltem societate iuncti, si quando per iram ad maledicta prorupissent, ante solis occasum dextris mutuo datis et salutatione facta gratiam redintegrabant*].

27. Μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ, *nolite locum dare Diabolo*] Optima monitio: nam si motus animi negligendo foveantur, transeunt in ἔξιν [*habitum*], Diabolo ius quoddam in tales nanciscente. Qua de re diximus ad Luc. 22: 3, Ioh. 13: 27, Act. 5: 3. Sic

Neglectis urenda filix innascitur agris.

28. Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, *qui furatur iam non amplius furatur*] Id est, ὁ κλέψας [*qui furatus est*]: nam apud Hebraeos sicut verbum praeteritum usurpatur pro praesente, ita participium praesens pro praeterito, quia plures formas Hebraei non habent.

Μᾶλλον δὲ κοπιᾷτω ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς ἰδίαις χερσίν, *potius autem manuum labore bene opéretur*] Simile loquendi genus 1 Cor. 4: 12, 1 Thess. 4: 11. Adde Act.

20: 34. Bene autem addit τὸ ἀγαθόν, ne quis putet quemvis quaestum probari, qualis est scortorum et lenonum.

Ἰνα ἔχη μεταδιδόναι τῷ χρεῖαν ἔχοντι, ut habeat unde egentī ministret] Est brevis locutio. Sensus enim est: Ut non tantum ipse habeat unde vivat, sed et insuper aliquid quo egenos adiuvet, ut illa paupercula, Luc. 21: 2.

29. Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ σώματος ὑμῶν μὴ ἐκπορεύεσθω, ne sermo putridus ex ore vestro exeat] Exire ex ore dicitur quod loquimur, Matth. 4: 4, 15: 18. Λόγος σαπρὸς נִפְּחָהּ וְרִי vel נִפְּחָהּ יוֹאֵל. 2: 20, Iob. 41: 18. Sermo putridus, id est, obscoenus, qualia multa, ut credo, haberemus, si existerent Ephesiaca Xenophontis. In Glossario σαπρὸς, foedus.

Ἀλλ' εἷς ἀγαθὸς πρὸς οἰκδομὴν τῆς χρεῖας] Sed is sermo exeat, qui aptus est ad institutionem eam quae cuiusque est necessaria. Genitivus pro adiectivo, more Hebraeo. Χρεῖα vox frequens apud Sirachiden.

Ἰνα ὁψ' χάριν τοῖς ἀκούουσιν] Per quem bene merearis de auditoribus. Sic ἐπιτελεῖν χάριν habuimus 2 Cor. 8: 6. Bene de aliquo meretur qui a vitiis abducit. Prosis hic Latinus recte.

30. Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, neque contristemini Spiritum sanctum] Maior est Spiritus sanctus Angelis; et moniti saepe Israelitae ne Angelum offenderent, Exod. 23: 21, ubi in Hebraeo, וְלֹא תִּבְּרֹא [ne sis rebellis in eum], in Graeco, μὴ ἀπειθεῖς αὐτῷ. Esai. 43: 10, Παράξυναν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτῶν [Exacerbaverunt Spiritum eius sanctum]. Hænnas II. 10: Tristitia enim omnium spirituum nequissima est et pessima servis Dei, et omnium spiritus exterminat: et cruciat Spiritum sanctum. Postea: Tristitia hæc intrat in hominem, et tristem facit Spiritum sanctum et vexat eum. Mox: Noli offendere Spiritum sanctum qui in te habitat. Nec plane alienum hinc est illud Senecæ Epistola XLI: Ita dico, Lucili, sacer intra nos spiritus sedet bonorum malorumque nostrorum observator et custos: hic prout a nobis tractatus est, ita nos ipse tractat. Tertullianus de Spectaculis: Deus praecepit Spiritum sanctum, utpote pro naturæ suæ bono tenerum et delicatum, tranquillitate et lenitate et quiete et pace tractari.

VII.

D

E

Ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολύτρωσιν] *Per quem signati estis, ut certi sitis de ventura die redemptionis, nempe corporum, quae est resurrectio*, Rom. 8: 23. Sic εἰς ἀπολύτρωσιν supra 1: 14, ubi et verbum ἐσφραγίσθητε praecessit. Vide ibi dicta.

31. Πᾶσα πικρία, *Omnis amaritudo*] *Maledicentia*. Vide Rom. 3: 14.

Καὶ θυμός] *Prima inflammatio animi*, Rom. 2: 8, 2 Cor. 12: 20, Gal. 5: 20, Col. 3: 8.

Καὶ ὀργή, *et ira*] *Motus transiens in πάθος* [perturbationem animi].

Καὶ κραυγὴ, *et clamor*] *Clamor equus est irae*, ait hic Chrysostomus, *cum equum prostraveris, equitem deieceris*.

Καὶ βλασφημία] *Omnis quidem maledicentia dicitur βλασφημία*; sed ut distinguatur ἀπὸ τῆς πικρίας, videntur hiis intelligenda verba quae Dei honorem quoquomodo laedunt: nam sic et Menander usurpavit hanc vocem, et in nostris literis sic usurpari solet. Vide Matth. 9: 3, 2 Reg. 19: 6, 22, Esai. 52: 5.

Ἀρθῆτω ἀφ' ὑμῶν] *Longe [a vobis] absit*, ὦν.

Σὺν πάσῃ κακίᾳ, *cum omni malitia*] Vide Rom. 1: 29, 1 Cor. 5: 8, 14: 20, Col. 3: 8, Tit. 3: 3.

32. Γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοί, *estote autem inter vos invicem benigni*] *Benigni*, qualis Abrahamus erga Lothum, Gen. 13: 8.

Ἐὐσπλαγχοί] *Misericordes*. Sic 1 Petr. 3: 8. Idem sensus ubi σπλάγχνα σπλαγχνισμῶν [viscera miserationum] commendat Paulus Col. 3: 12.

Χαρίζομενοι ἑαυτοῖς] *Condonantes, nempe offensas*, ex praecepto Christi Matth. 18: 22. De usu hoc huius verbi vide 2 Cor. 2: 7, 10, 12: 13. Ἐαυτοῖς hic est *alter alteri*, ut et Col. 3: 13, et hic infra 5: 19.

Καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἔχαρισατο ὑμῖν, *sicut et Christus condonavit vobis*] Est sensus hic non malus, sed plerique et optimi Codices habent, ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἔχαρισατο ὑμῖν [Deus in Christo condonavit vobis]. Sic legit et Syrus, et Chrysostomus, et Theophylactus, et Latinus. Ἐν Χριστῷ, id est, *ob Christum*, Christo deprecante, Esai. 53: 12, Luc. 23: 34.

CAPUT V.

1. *Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, estote igitur imitatores Dei]* Quod praecipue fit bene omnibus faciendo; Matth. 5: 48, nam sic *homo homini Deus*.

Ὡς τέκνα ἀγαπητὰ, sicut filii carissimi] Dei nempe. Liberatorum est patrem moribus referre.

2. *Καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, et ambulate in dilectione]* Περιπατεῖν ἓν non actum unum aut alterum significat, sed perpetuum vitae tenorem.

Καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, et tradidit semetipsum pro nobis] In mortem scilicet, sic et Gal. 2: 20. Adfert maximum dilectionis testimonium, Ioh. 15: 13, Rom. 5: 8 et sequentibus.

Προσφοράν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ, oblationem et victimam Deo] Haec duo simul habes et Ps. 40: 7, ubi pro προσφοράν in Hebraeo est תרומה oblatio, nimirum *triticea*, de qua vide dicta ad Lev. 2 et Marc. 9: 49, quare *θύσια* תרומה, quod alioqui generale est, de *victimis* intelligendum. Similitudo in eo, quod de utroque parte sacrata in honorem Dei imposita altari absumebatur.

Εἰς ὁσμὴν εὐωδίας, in odorem suavitatis] Usurpatur id et de victimis Lev. 1: 9, et de *Μαλαά* [libo et similia]. Lev. 3: 16, ac primam occurrit in Noae historia Gen. 8: 21, נִשְׁתַּחֲוֶה נִשְׁתַּחֲוֶה, ubi ad ipsum *Noae* nomen fit allusio. Christus alter Noë, qui ex diluvio vitiorum servat, princeps novi saeculi. Nullum sacrificium Deo potest esse gratius, quam ubi idem est et Sacerdos et victima. Accedit quod in nullo sacrificio perfectior obedientia: et fructus eius, salus humani generis.

3. *Πορνεία δέ, stuprum autem]* Iam nominat vitia quae Ephesi maxime regnabant. Sub *πορνείας* nomine recte hic et adulteria comprehendas, ut et Latini sub *stupri* nomine.

Καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία, et omnis immunditia] Ἀρσενοκοιλία, τριβαδικὴ ἀσέλγεια, λεσβιασμός [concubitus cum masculis, tribadum et Lesbium libido]. Vide supra 4: 19.

Ἡ πλεονεξία, aut avaritia] Quia urbs mercatrix Ephe-

sus. L. 2, de eo quod certo loco dare oportet. In talibus autem urbibus maxime regnat per fas et nefas rem augendi cupido:

Nam non quaeritur unde habeas, sed oportet habere.

Μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, *ne nominetur quidem in vobis*] Simile loquendi genus 1 Cor. 5: 1. Nemo Christianus illis nominibus vel suspectus sit.

Καθὼς πρέπει ἁγίοις, *sicut decet sanctos*] Quia ad sanctitatem nemo pervenit, nisi prius liberetur a talibus vitiis.

4. Καὶ αἰσχροτύτης] Quam αἰσχρολογίαν vocat Col. 3: 8, *inverecundiam in verbis*, quam Stoici probabant. Vide Ciceronis Epistolam ad Papirium Pætum IX. 22. In Glossario αἰσχρολογία, *turpiloquium*.

Καὶ μωρολογία ἢ εὐτραπεία, *et stulta oratio aut festivitas*] Id est, μωρολογία quam homines ὑποκορίζοντες [*honestum nomen praetexentes*] vocant εὐτραπείαν. Talia sunt dicta Mimorum, item Parasitorum in Comoediis Graecis et Latinis. Qui talibus dictis scatent γελωτοποιοὶ Graecis, *ridicularii* Latinis. Talia vero personam graviolem, qualis est hominis Christiani, non decet. Egrege hunc locum explicat et γελωτοποιούς illos describit Chrysostomus Homilia VI in Matthaeum.

Τὰ οὐκ ἀνήκοντα, *quae ad rem non pertinent*] In Manuscripto ἃ οὐκ ἀνήκον [*quae non conveniunt*], πῶν κτλ πῶν.

Ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριζία, *sed magis gratiarum actio*] Sermonis vestri praecipua materia sit gratiarum actio pro beneficiis a Deo acceptis. Confer quod infra 19: 20.

5. Τοῦτο γὰρ ἔξε γινώσκοντες, *hoc enim cognoscite*] Imperativum potius esse reor quam indicativum; nam et sic paris sensus monitum Paulus inchoat 1 Cor. 6: 9, μὴ πλανᾶσθε [*ne erretis*]. Et ἔξε γινώσκοντες pro γινώσκετε circumlocutio Graeca; at in Manuscripto est ἔξε γινώσκοντες [*scito cognoscentes*], id est, *bene scitote*, locutione Hebraea.

Ὅτι πᾶς πόρνος, *quod omnis fornicator*] Id est, *scortator*. Sic enim nostri Scriptores hanc vocem usurpant ut ostendimus. Universalis vox sequente negatione apud Hebraeos est pro negativa universali, ut iam saepe vidimus.

”H

Ἡ ἀκάθαρτος, aut *immundus*] Hi sunt μαλακοὶ [*molles*] et ἀρσενοκοῖται [*masculorum concubitores*] in dicto ad Corinthios loco.

Ἡ πλεονέκτης] Habes et hoc dicto ad Corinthios loco: *fraudatorem* interpretatur Cyprianus Epistola LII.

Ὁς ἐστὶν εἰδωλολάτρης, qui est *idololatra*] Recte, ut et Col. 3: 5, nam pro Deo habent *Mammonam*, id est, divitias, Matth. 6: 24; in iis spes totas colloquant; iis totos se devovent; earum causa nihil non faciunt. Par loquendi genus est, quorum *Deus est venter*, Phil. 3: 19. Facit pulchre huius dicto explicando locus Philonis περὶ μοναρχίας [*de Monarchia*] primo: Διελέγχων οὐ δὲ μετρίως τοὺς φιλοχρημάτους, οἱ πανταχόθεν μὲν ἀρχίσιν καὶ χρυσίον ἐκπορίζουσι, τὸ δὲ πορισθὲν, ὡς ἀγαθὸν θεῖον, ἐν ἀδύτοις θησαυροφυλάκειουσιν, ἀγαθὸν αἴτιον καὶ τῆς συμπαύσεως εὐδαιμονίας τοῦτ' εἶναι νομίζοντες [*Anaros non mediocriter arguens, qui cum undique argentum et aurum quaerant, acquisitum non secus ac Divinam imaginem in penetralibus recondunt, dum hanc bonorum atque universae adeo felicitatis causam putant*]. Idem, libro de Praemiis et poenis, τὰ πάθη τῆς ἡδονῆς [*affectus voluptarios*] vocat τὰ εἰδωλα [*idola*].

Οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ, non habet *hereditatem in regno Christi et Dei*] Regnum Christi est in iudicio; regnum Dei post iudicium, 1 Cor. 15: 24. Hebraei dicerent. כְּהָ עָלְמָא בְּרִית הָ יָמָ [*Pars ei non erit in seculo futuro*].

6. Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις, nemo vos verbis *inanibus seducat*] Similis monitio 1 Cor. 5: 18. Notat autem Philosophos qui docebant nihil mali esse in incestibus et ἀρσενοκοιμίᾳ [*concubitu cum masculis*], et qui laudabant κοινογαμίαν [*communes nuptias*], et qui putabant vendentibus et ementibus licitum circumvenire se invicem, ideo quod volenti non fiat iniuria; et leges civiles id permittant; sed et Iudaeos qui omnibus Iudaizantibus, quomodocunque vixissent, partem fore dicebant in seculo altero.

Διὰ ταῦτα καὶ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, propter haec enim venit ira Dei] Divina ultio, Rom. 1: 18, Col. 3: 6.

Ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, in filios contumaciae] In

epi qui *Euangelium spernunt*, supra 2: 2, Col. dicto iam loco, οἱ υἱοὶ τῆς ἀπιστίας [*infideles filii*] Deut. 32: 20.

7. *Μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν*, nolite *erga esse participes eorum*] Quales illi qui describuntur Ps. 50: 18 et Iob. 34: 8.

8. *Ἦτε γὰρ ποτε σκότος*, *eratis enim aliquando tenebras*] Per *μετανομίαν* [*transnominationem*] hic σκότος esse dicuntur qui alibi *ἐν σκότει* Rom. 2: 19, 1 Thess. 5: 4, qui in magna rerum bonarum ignorantia versantur. Vide Rom. 3: 12.

Νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ, nunc autem *lux per Dominum*] *Illuminati per Christum*, supra 1: 18. Impletur in vobis mysterium lychni incensi in templo: et similes estis Angelo de quo Dan. 10: 6.

Ὡς τάντα φωτός περιπατεῖτε, *ut filii lucis ambulate*] Locutio Hebraea כְּבָנִים [*filii lucis*], quae significat *homines luce perfusos*. Sic et 1 Thess. 5: 5. Pro eodem *ambulare in luce* dixit Iohannes 1 Epist. 1: 7.

9. *Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος*, *fructus enim Spiritus*] In Manuscripto *ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ φωτός* [*fructus enim lucis*], quod cum praecedentibus melius cohaeret. His opponuntur mox *ἔργα σκότους* [*opera tenebrarum*]. Hebraeorum mos est *fructuum* nomine appellare opera, Matth. 3: 8, Ioh. 15: 16, Gal. 5: 22, ex quo loco haec lectio a Scribis male mutata est. Hoc autem comma totum per *παρενθέσειν* [*interpositionem*] legendum est.

Ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ, *in omni bonitate*] Rom. 15: 14, Gal. 5: 22.

Καὶ δικαιοσύνη, *et iustitia*] Quae opponitur *τῇ πλεονεξίᾳ* [*avaritiae*], quam supra damnavit.

Καὶ ἀληθεία, *et veritate*] Quae opponitur *μασδακίᾳ*, quod itidem damnavit supra 4: 25.

10. *Δοκιμάζοντες τί ἐστὶν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ*, *approbantes quae placeant Domino*] Pendet hoc a verbo *περιπατεῖτε* nam absoluta *παρενθέσει* [*interpositione*] reditur ad coeptum sermonem. Quod hic dicit, idem est cum eo quod dicitur Rom. 12: 1, 2.

11. *Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκαρίστοις τοῦ σκότους*, neque *infructuosa tenebrarum opera participetis*] Participes se faciunt etiam qui laudant talia aut approbant:

bant: Rom. 1: 32, ubi dicta vide. *Opera tenebrarum*, vere ἀκαρπα· nullum enim fructum ferunt, nisi exitium, Rom. 6: 21, Gal. 6: 8, supra 4: 22.

Μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε, *potius arguatis*] Ex praescripto Lev. 19: 17, ubi in Graeco, ἐλεγμῷ ἐλέγξεις τὸν πλησίον σου [*certo reprehendes proximum tuum*], פְּחַד פְּחַד: quae est Hebraeis inter leges Iubentes ducentesima et quinta.

12. Τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρὸν ἐστὶ καὶ λέγειν, *quae enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est et dicere*] Merito dixi reprehendendos esse illos qui turpia loquuntur aut faciunt; nam nisi id fiat, audebunt clam etiam turpiora. Non atant iata ubi incipiunt, et non pudorem adimit, teste etiam Tacito.

13. Τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦνται, *omnia autem quae arguuntur a luce manifestantur*] Cum ista reprehendantur ab homine luce Divina perfusa, tunc apparet quam sint turpia.

Πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστὶ] Πᾶν pnto hic esse accusativum: et φανερούμενον Attica forma, sensu activo, qualem et supra habuimus 1: 32. *Lux id est, quod rem quamvis detegit*. Sic quales sint: cujusque actiones is qui luce Divina perfusus est et videt, et ut alii vident facit. Traiectiones vocum tales frequentes Paulo, qualis et infra 27.

14. Διὸ λέγει] *Propterea lux illa, id est, homo luce perfusus dicit alteri*.

Ἐγείραι ὁ καθιεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφανύσει σοὶ ὁ Χριστὸς, *surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illuminabit te Christus*] Epiphanius et alii dicunt hoc esse ex Apocryphis Jeremiae: et fieri potest ut fuerit, sed non addita voce Χριστὸς, qui illis temporibus in hoc sensu non congruit. Sunt non eadem verba, sed sensus prope idem Esai. 26: 19 et 60: 1, 2. Sed mihi non videtur Paulus locum aliquem adducere, sed dare luci, id est, homini luce perfuso, verba quae eo digna sunt. Vita in peccatis et somno comparatur Rom. 13: 11, et morti supra 2: 1. Somnolenti nihil boni agent, mortui etiam nocent odore. His qui purgati sunt dat Christus τὸν φωτισμὸν [*lumen*], de quo supra 1: 18 et Matth. 28: 19. Alii Codices hic habuere, ἐπιφανύσει

τοῦ Χριστοῦ [*contingens Christum*], sed minus recte, ni fallor.

15. *Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε*] *Videte quomodo possitis vitam instituire exactam*: id enim est ἀκριβῶς. Vide Dan. 7: 16, Sap. 19: 17, Matth. 2: 8, Luc. 1: 3, 1 Thess. 5: 2. Est et hic indicativus pro potentiali, more Hebraeo.

Μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί, non ut insipientes, sed ut sapientes] Philosophos per allusionem nominis ἀσόφους vocat, ut alibi περιτομήν, κατατομήν [*circumcisionem, concisionem*]. Illi inania sapiunt, vos et certa, quippe a Deo revelata, et in aeternum profutura. Contraria nomina dat Israelitis Moses Dent. 32: 6, nempe respiciens ad tempora idololatriae.

16. *Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραὶ εἰσὶ*] Sic et Col. 4: 5. *Tempora sunt plena periculis* ob hominum in vos odia. Haec locutio est ex Gen. 47: 9, eadem in Ps. 49: 6. *Ideo redimite tempus*, id est, quovis labore ac verborum honestis obsequiis vitae pericula, et diem de die ducite. Haec locutio est Dan. 2: 8, ubi in Graeco, ὅτι καιρὸν ὑμεῖς ἐξαγοράζετε [*quoniam tempus vos redimitis*].

17. *Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, propterea nolite fieri imprudentes*] Estote ut serpentes, Matth. 10: 16.

Ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου, sed expendentes quas sit voluntas Domini] Ita tamen ut semper attendatis quid Christus iusserit. Vide supra 10. Plus est *συνιέναι* quam *γινώσκειν*, ut apparet ex hoc loco collatum Luc. 12: 47. *Γινώσκειν* est *nosse*: *συνιέναι*, *attendere*. *Voluntas Dei est sanctificatio nostra*, Thess. 4: 3.

18. *Καὶ μὴ μεθύσεσθε οἴνῳ, et nolite inebriari vin* Maior hac in re temperantia a Christianis exigitur quam a Iudaeis priori tempore. Crevit gratia, crescere debet et virtutes. Malus mos perditum ire, vel ad tempus, quod Deus nobis optimum dedit.

Ἐν ᾧ ἔστιν ἀσωτία, in quo est nequitia] Graeci ἀσώτῃ vocant quem Latini *perditum*, quae verba specialiter quidem eum denotant, qui rem patriam avitamque prodigiam hoc esse cito perire dixit Martialis: verum eti

tra

transferuntur ad omne genus hominum ita immersorum vitiiis, ut eorum salus deplorata sit; quod plerumque evenire solet ebriosis. Est enim ebrietas omnium vitiorum et mater et nutrix. Gellius, VII. 11, *nequam hominem Graece vertit ἀσωτον*, et aliis vocibus ἀκόλαστον, ἀχρεῖον, ἀχρηστον [*incastigabilem, nullius frugi, improbum*]. Servavit Graecam vocem Syrus, eandemque posuit 1 Petr. 4: 3, et Chaldaei verbum ܠܬܝܢ [*comessari*] Prov. 23: 20 vertunt ܡܕܟ: et nomen ܠܬܝܢ [*comessator*] Prov. 23: 21 vertunt ܡܕܟ. Alexis:

Εἰς' οὐχ ἀπάντων ἐστὶ τὸ μεθύειν κακὸν
 Μέγιστον ἀνθρώποισι καὶ βλαβερώτατον;
 [At nonne pestis pessima est mortalibus
 Ebrietas, atque dampnum damnosissimum?]

Crobylus:

Τὸ γὰρ ἐνδελειχῶς μεθύειν τίν' ἡδονὴν ἔχει,
 Ἀποσεροῦντα ζῶνθ' ἑαυτὸν τοῦ φρονεῖν,
 Ὁ μέγιστον ἡμῖν ἀγαθὸν ἔσχεν ἡ φύσις;
 [Quasnam est voluptas ebriulare perpetim,
 Vivumque sese orbare mentis regimine,
 Quod maximum est humanae naturae bonum?]

Ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν πνεύματι, sed implemini Spiritu] Opponit res in aliquo similes: illi vino implentur, vos Spiritu: illud illis gaudium parit, hoc vero quanto iustius vobis? Vide ἀντίθετον [oppositum] simile Act. 2: 15, 16.

19. Λαλοῦντες ἑαυτοῖς, loquentes vobismetipsis] Inter vos, ut supra 4: 32.

Ψαλμοῖς, psalmis] ܡܢܬܝܠ Hebraeis. Graece ψαλμοὶ vocantur eximia carmina illa Davidis et aliorum, quae in templo citharis et nabliis aptari solebant. In his multa sunt quae Christiani apud Christianos utiliter recitare possunt. Caeterum Christianos veteres assa voce cecinisse, non μετ' ὀργάνων [cum instrumentis], docet Responsio ad Orthodoxos CVII, quisquis ille scriptor est Iustino addi solitus.

Καὶ ὕμνοις, et hymnis] Ὕμνοι dici videntur extemporales Dei laudes ex occasione natae, Act. 16: 25. Adde quae diximus ad Matth. 26: 30.

Καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς;] Ὡδαὶ ܡܢܬܝܠ sunt carmina praemeditata, non sine arte aliqua, qualia illa Exod. 16: 1,

Deut. 31: 19, Iud. 5: 12, 2 Sam. 22: 1, 1 Reg. 4: 32. Bene autem addidit *πνευματικαί* [*spiritualia*]: nam sunt et aliae *ψαλμοί*, quales de quibus Amos 8: 10; sic et Col. 3: 16. Simile supra 1: 3.

Ἀιδοντες καὶ ψάλλοντες, *cantantes et psallentes*] Sive vestra, sive aliena recitantes. Tertullianus Apologetico: *Ut quisque de Scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere*. In Manuscripto est *ἐν χάριτι ᾄδοντες* [*in gratia canentes*]: non male, ut 1 Col. 3: 16.

Ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, *in corde vestro*] Corde consentiente cum oris sono, Os. 7: 2. Vide 1 Cor. 14: 15. Hoc est *לִבְשׁוֹ* [*carmen intellectus*] in Psalmis.

Τῷ Κυρίῳ, *Domino*] In honorem Christi. *Carmenque Christo quasi Deo dicere secum invicem*, Plinius epistola de Christianis.

20. *Εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων*] *De omnibus bonis acceptis semper gratias habentes* Deo Patri, ut causae principi, Esai. 63: 7.

Ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *nomine Domini nostri Iesu Christi*] Supra 3: 21.

21. *ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Χριστοῦ*, *alii aliis subiecti in timore Christi*] Nempe secundum ordinem naturalem, civilem, ecclesiasticum. Quae omnia nobis servanda *propter Christum*, ne eius favorem amittamus. Alii libri habent *ἐν φόβῳ Θεοῦ* [*in timore Dei*], sed *ἐν φόβῳ Χριστοῦ* habet et noster ille quo tam saepe utimur Manuscriptus, nec aliter Syrus et Arabs. Recte autem hic notarunt Eruditi *ὑποτασσόμενος* esse sono passivum, sensu reciprocum: quomodo verba formae Niphal saepissime usurpantur apud Hebraeos. Est autem id frequentissimum in verbo *τάσσεσθαι* et inde deductis. Sic et in sequentibus.

22. *Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε*, *mulieres viris propriis subditae estote*] Vir in id conditus ut imperet: id initio fuit naturale, 1 Cor. 11: 8, 1 Tim. 2: 13, postea ob vitia hominum factum poenale, Gen. 3: 16. Rursum in Evangelio suave redditum propter imaginem Christi et Ecclesiae. Idem sensus Col. 3: 18, 1 Tim. 2: 12, Tit. 2: 5, 1 Petr. 3: 1, 5.

Ω;

Ὡς τοῦ Κυρίου, sicut Domino] Sicut vos mulieres Christo paretis, sic et ob Christum viris parete, nam vir Christi imago.

23. Ὅτι ἡ ἀνὴρ ἐστὶ κεφαλὴ τῆς γυναίκος, quemadmodum vir caput est mulieris] 1 Cor. 11: 3. Imperium in uxorem vir habet naturae privilegio et gentium iure. Menander:

Τὰ δευτερεύοντα τὴν γυναῖκα δεῖ λεγεῖν.

Τὴν δ' ἡγεμονίαν τῶν ὅλων τὸν ἀνδρ' ἔχειν.

[Partes secundas quae sapit credat suas

Matrona: summam cedat imperii viro.]

Philemon:

Ἀγαθὴς γυναῖκός ἐστιν, ὡς Νικοστράτη,

Μὴ κρείττον' εἶναι τ' ἀνδρὸς, ἀλλ' ὑπήκουον.

Γυνὴ δὲ νικῶσα ἀνδρὶ, κακὸν ἐστὶ μέγα.

[Bonae mulieris, o Nicostrata, est dare

Non imperiosam, sed morigeram se viro:

Viro superior foemina, immensum est malum.]

Menander:

Ἡ δ' οἰκία, ἐν ᾗ πάντα προτείνει γυνή,

Οὐκ ἔστιν ἥτις πάντες οὐκ ἀπώλετο.

[Nam quos penates foemina arbitrio suo

Moderatur, illos certa perniciēs manet.]

Iosephus adversus Appionem II instituta Mosis describens: Γυνὴ δὲ χεῖρον φύσει ἀνδρὸς εἰς τὰ πάντα [Mulier natura ad omnia est inferior viro]. Deinde: Τοιγαροῦν ὑπακούετω μὴ πρὸς ὕβριν ταῦθ' ἡγουμένη, ἀλλ' ἐν ἀρχῇται. Θεὸς γὰρ ἀνδρὶ τὸ κράτος ἔδωκε [Sit igitur dicto audiens, neque haec in sui contumeliam, sed eo dicta sciāt, ut se regi patiat. Viro enim Deus imperium dedit].

Ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας, sicut et Christus caput Ecclesiae] Supra 1: 22, 4: 15, Col. 1: 18, 2: 19.

Καὶ αὐτὸς ἐστὶ σωτὴρ τοῦ σώματος, et ipse est saluator corporis] Nihil non facit Christus pro salute Ecclesiae, quae dicitur corpus ipsius 1 Cor. 12: 27, supra 1: 23, 4: 12, sic et viri nihil non facere debent, ut uxores et hic protegant, et ad salutem perducant aeternam. Ἀποδοτέον [redditivum] sequitur infra 25: nam prius vult Apostolus id inferre quod priori parti huius commatis respondet, venturus deinde ad partem alteram.

24. Ἄλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, *sed sicut Ecclesia Christo se subiicit*] Ἄλλὰ hic est, ut Corinthus Grammaticus ait saepe esse, παρακλεισματοῦ [adhortativum], quomodo et π saepe Hebraeis: *Ecclesia libenter se Christo subiicit*.

Οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί, *ita et mulieres viris suis in omnibus*] Nempe ἐν Κυρίῳ [in Domino] Col. 3: 18, *intra limites disciplinae*, ut loquitur Tertullianus. Clemens Strom. VII: Πάντα μὲν τῷ ἀνδρὶ πειθομένη, ὥς μηδὲν ἄκοντος ἐκείνου πράττειν ποτε, πλὴν ὅσα εἰς ἀρετὴν τε καὶ σοφίαν διαφέρειν νομίζεται [In omnibus morigera viro, ita ut nihil unquam illo invito faciat, nisi si quid ad virtutem et sapientiam facere videatur].

25. Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἡγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς, *viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam, et se ipse tradidit pro ea*] Id est, ita eam amavit ut eius bono morti se traderet, quo nullum amoris testimoniū maius. Vide supra 5: 2. Tiberius Gracchus salutem uxoris suae praetulit, Valerius Maximus VI: 1. Vocem ἑαυτῶν Graeci de omnibus personis usurpant.

26. Ἵνα αὐτὴν ἀγιάσῃ, *ut illam sanctam redderet*] *Ut si Spiritum suum sanctum daret*, velut coniugale munus.

Καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι [Subintelligendum ὡς [quasi]: Postquam eam mundasset verbo suo, quasi balneo. Sicut in lavacro, quod πᾶσι Cant. 4: 2, aut in mari aeneo templi (nam et hoc illud λουτρὸν dicitur, ἐξηγητικῶς [explicative], ut lutum coeni Hebraeis, et similia) sordes corporis deponuntur, ita per verbum Evangelii, nempe fide perceptum, sordes animi. Vide quae dicta ad Ioh. 3: 5. Est autem in his verbis allusio ad ritum Baptismi, ut et Tit 3: 5, 6, 1 Petr. 3: 21. Quales allusiones iam pluribus locis habuimus.

27. Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἑνδοξον τὴν ἐκκλησίαν, *ut ecclesiam ipsam sibi admoneat magnificam*] Traiectio rursus, pro Ἵνα παραστήσῃ ἑαυτῷ αὐτὴν ἐκκλησίαν (illam nempe de qua iam egi coepit) ἑνδοξον. In Manuscripto forte rectius αὐτὸς ἑαυτῷ παραστήσῃ sibi admoneat, quod verbum Christo similiter tribuitur Col. 1: 22, Apostolis

2 Cor. 11: 2, singulis Christianis de se Rom. 6: 13. *Ἐνδοξον*, id est, *magnificam*, qualis Salomonis uxor, *תְּהִלָּה*, Ps. 45: 14.

Μὴ ἔχουσαν σπῖλον ἢ ῥυτίδα, non habentem sordes aut rugam] *Σπῖλος* vel *σπίλωμα* sunt sordes *רָעָה* Esai. 28: 8, ubi LXX vertere *σπιλωμάτων*, Theodotion *δυσκαλίας*. *Ἡ ῥυτίδα*, rugam similem. Prius illud significat Christianos carere debere vitiis: alterum vegetos semper esse debere ad agenda ea quae recta sunt.

Ἡ τε τῶν τοιούτων, aut aliquid eiusmodi] Non caecam, non claudam: quae omnia hic ad animum referenda.

Ἀλλὰ ἵνα ἡ ἁγία καὶ ἄμωμος, sed ut sit sancta et immaculata] Quales victimae esse debebant in veteri Lege, *sanctae*, id est, solemniter Deo oblatae per Sacerdotes: et sine illis vitiis quae *רָעָה*, id est *μῶμος*, dicuntur Lev. 21: 16 et seqq., 22: 20. Exod. 29: 2 et Lev. 1: 3 *תָּמִיךְ* [integer] vertitur *ἄμωμος*. Videat, cui id vacat, illa Legis loca, quae notavimus. Salomon sponsae suae, quae Ecclesiae referebat imaginem: *כִּי יִמָּצֵא מֹמֶם דָּוָם בְּעֵינַי* [macula non est in te].

28. *Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα*, ita viri debent diligere uxores suas ut corpora sua] Ut unam carnem, Gen. 2: 24. Exstant eadem quae hic sunt verba in libro Hebraeo *Arbaa Turim*, ut ab aliis notatum. Sicut corpus instrumentum animi, ita uxor instrumentum viri ad res domesticas: ad quaerendos liberos. Amare debent nempe eo modo, ut non monitus tantum, sed et exemplo sanctae vitae uxoribus praeceant, sicut Christus suis praeivit.

Ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ, qui suam uxorem diligit, se ipse diligit] Sunt enim coniuges unum quid per individuum vitae societatem.

29. *Οὐδεὶς γὰρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν*, nemo enim unquam carnem suam odio habuit] Curtius libro VII: *Corporibus nostris, quae utique non odimus*. Seneca Epistola XIV: *Fateor insitam nobis esse corporis nostri charitatem*. Et hinc argumentum petit Seneca simile plane huic Apostolico libro de Clementia I. 5, ubi principi sic loquitur: *Si, quod adhuc colligitur, animus rei publicae tu es, illa corpus tuum, vides, ut puto, quam*

ne-

necessaria clementia sit: tibi enim parcis cum videris alteri parcere.

Ἀλλ' ἐτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, sed nutrit et fovet eam] Curam gerit corporis ut alatur et vestiatur, nam θάλπειν, ut et θερμαίνειν, est vestire, Iob. 31: 20, Iac. 2: 16. Θάλπω idem quod θερμαίνω: itaque ὡπ utroque modo vertitur. *Generi animantium omni a natura tributum, ut se, vitam corpusque tueatur, ait Cicero de Officiis I.*

Καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν, sicut et Dominus Ecclesiam] Nutrit eam verbo et Spiritu, vestit virtutibus.

30. *Ὅτι μέλη ἐσμέν τοῦ σώματος αὐτοῦ, quia membra sumus corporis eius]* Singuli, 1 Cor. 12: 27.

Ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ, ex carne eius et ossibus eius] Locatio Hebraea et Punica, de qua diximus ad Gen. 2: 24, 29: 14, 2 Sam. 5: 2. Sensus hoc loco *ex carne eius et ossibus crucifixis*, id est, ex passione eius praedicata et credita, *ortum habuit Ecclesia.* Sicut autem modo allusit ad Baptismum, ita hic ad Eucharistiam, in qua corpus et sanguis Domini sumuntur Sacramentali modo. In Manuscripto tamen absunt hae voces: et potest fieri ut aliquis ad marginem adscripserit.

31. *Ἀντὶ τούτου καταλείπει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν, propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et uxori adhaerebit, et erunt duo, caro una]* Id est, sicut Christus nihil tam carum habuit quod non nostri causa abdicaverit, ita nos quoque tanquam coniugii fide ipsi coniungimini debemus, Ioh. 17: 21. In Manuscripto, *προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ* quomodo Matth. 19: 5. Dixit autem hic Paulus, *ἀντὶ τούτου* pro eo quod in Graeco Geneseos est *ἐνεκεν τούτου* כִּי לְכֵן. Sic ἀνθ' ὧν saepe habemus pro quia.

32. *Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν, mysterium hoc magnum est]* Id est, verba ista quae apud Moysen exstant, explicavi vobis non κατὰ πόδας [ad verbum], sed sensu μυστικώτερον [abstrusiore], ὑποβ. Sic et Hebraei aiunt, *mulierem de latere viri desumptam ad significandum*

con-

coniugium viri supremi, benedicti. Quae autem in Veteri Testamento applicantur Deo, ea Chtriso applicantur in Novo.

Ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν] *Verba ista, inquit, ego usurpavi de Christo et Ecclesia.*

33. Πλήν] *Quonquam iste locus μυσικῶς [arcano sensu] sic recte explicetur, tamen et κατὰ πόδας [ad verbum] a vobis impleri debet. Πλήν hic est οὐκ attamen.*

Καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἓνα] *Vos singuli.*

Ἐκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν] *Suam quisque sic diligat ut se. Ut supra 28.*

Ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα, *uxor autem timeat virum]* Et hic est traiecta vox ἵνα: et ἵνα φοβῆται est pro φοβέτω. *Timere* autem hic obedire significat, quomodo et καὶ Hebraeum sumi solet: et est hoc monitum et in libro Musar.

CAPUT VI.

1. Τὰ τέκνα, nati] *Hoc sic dictum ut modo αἱ γυναῖκες.*

Ἀπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ, *obedite parentibus vestris ob Dominum]* Vide supra 5: 24. Recte ad hunc locum Hieronymus: *Peccatum filiorum est non obedire parentibus: et quia poterant parentes aliquid imperare peruersum, adiunxit, in Domino.* Vide quae de hac re et de dominorum imperiis dicta a nobis II de Iure Belli ac Pacis 26. 3.

Τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον, *hoc enim aequum est]* ψδ. Quid enim aequius, quam ut eis obsequare, per quos in rerum naturam introductus es, quibus parem gratiam nunquam possis reddere? Recte Antiphanes:

Τοῦ γὰρ πατρὸς κρατεῖν μὲν αἰσχύνῃ φέρει

Ἡσσωμένῳ δὲ δόξα νικητήριον.

[*Nam res pudore digna est, patrem vincere;*

A patre vinci nobilis victoria.]

Et Latinitus:

Amet parentem, si aequus est: si non, ferds.

2. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα, *honora patrem tuum*

tuum et matrem]. Sic et LXX in Decalogo. Diximus in fusiore nostro ad Decalogum commentario sub verbo τιμᾶν comprehendere et curam ne quid eis necessariorum desit. Quo spectant illae Graecorum sententiae:

Ἰκανῶς βιώσεις γηροβοσκῶν τοὺς γονεῖς.

[*Senes parentes qui fovet, vivet bene*].

Ita et:

Ἐλπίζε τιμῶν τοὺς γονεῖς πράξειν καλῶς.

[*Quisquis parentes bene colit, speret bene*].

Adde Prov. 13: 1.

Ἦτις ἐστὶ πρώτη ἐντολὴ ἐν ἐπαγγελίᾳ, *quod est mandatum primum cum promissione*] Verum est: nam quod praecedit, *Et faciens misericordiam in millia his qui diligunt me et custodiunt praecepta mea*, generale est et ad totam Legem pertinet, et praeterea opponitur minis praecedentibus: hoc vero speciale. Ac sapienter, loquens quasi pueris, qui coelestia et aeterna nondum concipiunt animo, ostendit ex hoc facto promitti id quod homines, simul ac aliqua ratione uti coepere, maxime amant, id est, vitam longam et simul felicem. In omni Decalogo id unum praeceptum est iubens, caetera vetantia. Notant autem Hebraei vetantibus praeceptis minas addi, promissa iubentibus.

3. Ἴνα εὖ σοι γένηται, καὶ ᾔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς, *ut bene sit tibi, et sis longaevus in terra*] Sunt ipsa verba LXX Interpretum. Simul vult intelligi Paulus, quod tunc promissum est in terra illa, idem et nunc praestari in terris aliis. Et hinc et aliunde apparet, aliquid in potestate hominis situm, unde ad longaevitatem perveniat.

4. Καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, *et vos, Patres, nolite ad iracundiam provocare filios vestros*] Cavete ne sine causa eos male tractetis: nam sic ne equum quidem reddas docilem.

Ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου, *sed educate illos in Domini castigatione et monitis*] Παιδεία saepe quidem latius extenditur, sed hic significare videtur *institutionem per poenas*, quae adhibendae sunt filiis simulatque aliquam liciti et illiciti cognitionem haurire possunt. Sic παιδεύειν usurpat Scriptor ad Hebraeos

braeos 12: 7. et Sirachides 7: 23, 30: 2, 13. Latini modo *castigare* dicunt, modo *emendare*. *Νουθεσία* autem est *ea institutio quae fit verbis*, olim quidem Legis Deut. 6: 7, Prov. 22: 3, nunc vero Euangelii, unde additur hic *Κυρίου*, id est, Christi.

5. *Οἱ δοῦλοι, servi]* Non tollit morem tunc receptum servis utendi: habet enim sua commoda, et licet eo recte uti.

Ἱπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, obedite Dominis carnalibus] Id est, eis qui secundum leges humanas ius in vos habent. Sic et Col. 3: 22. *Servitus non in totum hominem descendit*, ait Seneca, *excipitur animus*. Animo tam herorum quam servorum Deus imperat, et nunc sub Deo Christus, infra 9, Col. 3: 24, 4: 1.

Μετὰ φόβου καὶ τρόμου] *Cum obedientia et metu ipsis displicendi*. Etiam de nostris adversus Deum officiis eadem vocabula usurpantur Phil. 2: 12.

Ἐν ἀπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ, cum simplicitate animi, sicut Christo] Fide non ficta, quomodo Christo servimus. Vide 2 Cor. 1: 12 et supra 5: 22. Loco 1 Par. 29: 17 יְבָרַךְ יְהוָה vertitur *ἐν ἀπλότητι καρδίας*. Utitur hac locutione et Sapiens 1: 1.

6. *Μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, non ad oculum servientes quasi hominibus blandientes]* Ut Giezī, qui alius erat in heri conspectu, alius extra conspectum, 2 Reg. 5, aut ut aulici Saulis, qui in rebus improbis ei adulabantur. Habet interdum voces eleganter compositas Paulus, quales sunt hae duae *ὀφθαλμοδουλεία* et *ἀνθρωπάρεσκοι*. In oculis frequens Ciceroni pro in conspectu. Vox *ἀνθρωπάρεσκων* est et Col. 3: 22, desumpta ex Graeco Ps. 53: 5. Significat eos qui non cogitant quod sui sit officii, sed quomodo per fas aut nefas gratias captent. *Ἀρέσκεια, ἔντενξις οὐκ ἐπὶ τῷ βελτίζῳ ἡδονῆς παρασκευασικῇ]* *Blanditia, sermo id quod optimum sit insuper habens, ad voluptatem modo et gratiam comparatus]*. Tales videas servos comicos, apud heros minores.

Ἄλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, sed ut servi Christi] Iussit Christus Caesari pareri. Eadem autem est ratio in republica et in familia; nec ad salutem nostram quicquam refert qua parte in humana re locati simus. Licet quem-

vis personam bene agere. Ὡς δοῦλοι Θεοῦ [sicut servi Dei] ait Petrus 1 Epist. 2: 16.

Ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς, *facientes voluntatem Dei ex animo*] כבֿל כבֿל Ps. 111: 1, id est, ἐν μόνον διὰ τὴν ὀργὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν [non solum propter poenam sed etiam propter conscientiam], ut in re simili loquitur hic Apostolus Rom. 13: 5. In quibusdam exemplaribus illud ἐκ ψυχῆς refertur ad sensum sequentem.

7. Μετ' εὐνοίας δουλεύοντες ὡς τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις, *cum bona voluntate servientes sicut Domino, et non hominibus*] Id est, respicientes praecipue non illos homines sub quibus positi estis, sed Christum qui id exigit et qui praemium reddit. Bene autem addidit μετ' εὐνοίας: esse enim potest inter dominum et servum, quamquam in dispare fortuna, amicitia quaedam. Servi *humiles amici*, Senecae. Vide quae diximus III de Iure Belli ac Pacis 14. 2. Itaque et

— δοῦλον εὐμενῇ δόμοις,

[— *benevolum servum Lari*],

dixit Euripides, et,

Δούλων ὅσοι φιλοῦσι δεσποτῶν γένος.

[*Quicumque Dominis exhibent servi fidem*].

Tales illi qui in conviviiis loquebantur, sed in tormentis tacebant, ut ait Seneca Epist. XLVII. *Contumax, etiam adversus tormenta, servorum fides*, ait Tacitus Historiarum I. Exempla vide apud Valerium VI. 8.

8. Εἰδότες, ὅτι ὃ ἕαν τι ἔκαστος ποιήσῃ ἀγαθόν, ταῦτο μεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, *certo enim quod quisque fecerit bonum, hoc a Domino referet*] *Hoc referet*, id est, ius praemium, κατὰ μετωνομίαν [per *transnominat*ionem] satis frequentem. Similis locutio 2 Cor. 5: 10.

Ἴτε δοῦλος, ἴτε ἐλεύθερος, sive servus, sive li-
Neque enim Christus haec discrimina aut nunc respiciet in iudicio respiciet, 1 Cor. 7: 22, 12: 13, Gal. 3: 3: 11.

9. Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτοὺς, et domini, eadem facite illis] Id est, vicissim in eos voluntiam ostendite. Vide Plinii et aliorum monita loco de Iure Belli ac Pacis.

Ὅταν τύχη τις εὐνοοῦντος οἰκέτου,
Ὅν ἔστιν οὐδέν κτῆμα κάλλιον βίῳ.

[*Quoties benigno Dominus servo contigit,
Hoc esse summum munus fortunae, puta.*]

Christiani omnibus Christianis fratres: itaque parem, imo maiorem, bonitatem ostendere debent in servos Christianos, quam olim Hebraei in Hebraeos. Vide Deut. 15: 12, Jer. 34: 14.

Ἀνιέντες τὴν ἀπειλὴν, remittentes minas] Nolite iracunde agere, ubi aliter ius vestrum tenere potestis. Noli esse

Antiphatēs trepidi Iarīs, aut Polyphēmus.

Vide Lev. 25: 43. Dixi iracunde; nam ἔρι quod iracundiam significat, Graece vertitur ἀπειλή. Clemens Romanus eodem sensu dixit: Ὅν ἐπιτάξεις δούλῳ σου ἢ παιδίῳ σου ἐν πικρίᾳ ψυχῆς [Cave servo aut ancillae imperes acerbō animo].

Εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν καὶ αὐτῶν ὁ Κύριος ἔστιν ἐν οὐρανοῖς, scientes et vestrum et illorum Dominum esse in coelis]. Et ipsis et vobis idem imperat. Homines estis, ἔτι καὶ υἱοὶ καὶ υἱῶν [etiam filii hominis, etiam filii viri].

Omne sub regno graviore regnum est.

Barnabas in Epistola: Οὐ μὴ ἐπιτάξης παιδίῳ σου ἢ δούλῳ σου ἐν πικρίᾳ, τοῖς ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἐλπίζουσι, μήποτε οὐ φοβήσῃ τὸν ἐκ' ἀμφοτέροις Θεῶν [Noli acerbē imperare ancillae aut servo tuo in Christum sperantibus; ne eo ipso ostendas non timere te communem tibi et ipsis Dominum]. In Manuscripto καὶ αὐτῶν καὶ ἡμῶν [illorum et nostrum], parum refert. Si in Lege veteri servi molliter tractati fuisse quia Deus eos sibi acquisiverat, educendo ex Aegypto Lev. 25: 42, quanto nunc magis, cum idem Dominus et dominos et servos a servitute multo duriore liberaverit? Lactantius: Tametsi corporum sit diversa conditio, nobis tamen servi non sunt, sed eos et habemus et dicimus spiritu fratres, religione conservos.

Καὶ προσωποληψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ, apud quem non est personarum respectus] Non curat, ut iam diximus, Christus ista fabulae humanae choragia. Vide quae dicta Act. 10: 34, Rom. 2: 11, Gal. 2: 6, adde Col. 3: 25. Sumpta locutio ex Deut. 10: 17 et 2 Par. 19: 7.

10. Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, *casterum, fratres mei*] Locutio ad finem festinantis. In Manuscripto τοῦ λοιποῦ, ut Gal. 6: 17.

Ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ, *fortes sitis per Dominum*] Et hic est passivum pro reciproco, ut et 2 Tim. 2: 1 et in Graeco Ps. 52: 7.

Καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, *et potentia virtutis eius*] Genitivus ἐξηγητικὸς [*explicativus*], ut supra 5: 26. Habes hanc geminationem et supra 1: 19. Respici videtur locus Esaiæ 52: 1.

11. Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, *induite vos armaturā Dei*] Incipit iam a re militari figuras ducere. Locus huic geminus 2 Cor. 10: 4, et alter 1 Thess. 5: 8. Simile illud Esaiæ 61: 10, Ἐνέδυσε με ἱμάτιον σωτηρίου καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης [*Induit me pallio salutis et tunica laetitiae*]. Habes πανοπλίας vocem in Graeco Iobi 39: 20 et 2 Sam. 2: 21, ubi in Hebraeo מַגָּן [*exuviae*]. In Glossario πανοπλία, *armatura*. *Universitatem armorum* dixit Ambrosius. Par armatura etiam Deo tribuitur, Sap. 5: 18—22.

Πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς εἶναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου, *ut possitis stare adversus insidias Diaboli*. *Adversus Diaboli vias agendi astutas*, טַרְטִימ. Vide supra 4: 14. Ὁ Διάβολος, ut alibi ὁ Σατανᾶς, totam universitatem malorum Daemonum significat. Confer locum Apoc. 12: 7.

12. Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, *quoniam non est nobis lucta adversus carnem et sanguinem*] Tantum scilicet, quae vocola saepe subauditur. τὴν ψῆ [*caro et sanguis*] dicuntur homines, ubi comparantur Deo aut Angelis.

Ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, *sed adversus Principes, adversus Potestates*] Eadem graduum nomina usurpantur de Daemonibus, quae de Angelis: nam et Satanae imperium ordine constat, Matth. 12: 26. Ἀρχάς et ἐξουσίας de sanctis Angelis habes et supra 1: 21, 3: 10, Col. 1: 16, de malis Angelis 1 Cor. 15: 24, Col. 2: 15. Ἀρχάς et δυνάμεις de iisdem malis Angelis Rom. 8: 38.

Πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, *adversus mundi rectores tenebrarum huius seculi*] In

Ma-

Manuscripto, τοῦ σκότους τούτου quomodo legerant et Syrus, et Latinus. Illos dicit *qui imperium habent in mundum hunc tenebrosus*, id est, magnam partem humani generis; qui *viol ἀπειθείας* [*filiis contumaces*] supra 2: 2. Simili modo princeps eius universitatis, ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου [*Princeps mundi*] Ioh. 12: 31, ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου [*Deus huius seculi*] 2 Cor. 4: 4. Κοσμοκράτορας τοῦ σκότους, idem est quasi dixisset τοὺς κρατοῦντας τοῦ κόσμου τοῦ σκότους [*imperium habentes in mundum tenebrarum*]. Opponit τὸν κόσμον τοῦ σκότους *filiis lucis*, de quibus supra 5: 8, ubi itidem dicuntur illi antea fuisse σκότους. Ἔργα σκότους habuimus supra 5: 11.

Πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, *adversus spiritus nequam in coelestibus*] Apparet Syram legisse πρὸς τὰ πνεύματα τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, recte. Πνεύματα πονηρίας Hebraeo more quae πνεύματα πονηρᾶ Matth. 12: 45. Loca ἐπουρανία sunt loca aëria supra x 2, ubi retulimus Hebraeorum sententiam, *omnia a terra ad coelum*, nempe astriferum, *plena esse talium spirituum*.

Ἠέρα ἐσθάμενοι,

[*Aëre vestiti*],

Hesiodus de Daemonibus.

Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, *propriea assumite armaturam Dei*] Repetit quod dixerat, ut armaturam nobis describat longe aliam, quam aut Homerus in rebus Achillis, aut in rebus Aeneae Virgilius.

Ἵνα δυνηθῆτε ἀντισηναί ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, *ut possitis resistere die malo*] Id est, etiam tunc cum Daemonum arte homines suscitati vobis mala maxima minabuntur, supra 5: 16.

Καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι εἶναι, *et omnibus perfectis stare*] Militis est non fatigari et stare in praelio.

14. Στήτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὁσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, *state ergo lumbis vestris veritate succinctis*] Milites ζωσῆρα habent, id est, *balthum*, qualem Hectori dedit Ajax. In Glossario, ζωσῆρ, *cingula*, *balthum*, *cingulum*. Et recte baltheo comparatur veritas sive sinceritas. Mendaciorum magna est laxitas: Veritas adstringit hominem. וְכִי תִּשְׁמְרֵם, Esai. 11: 5, *Bona fides erit balthus lumborum eius*.

Kai ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης, et induta lorica iustitiae] Ex Esaiæ 59: 17, *יָצַח לְפָנַי וְנָתַן עֲבֹדָתִי דִּיקָאוּסוּנָה אֲשֶׁר כְּלָסָה כַּחַשׁ* [Induit iustitiam ut lorica]. *Θώραξ* inde dicitur quod pectus tegat, *lorica* Latinis: de qua habet Epigramma Martialis,

Invia Sarmaticis domini lorica sagittis.

In pectore cor, quod adversus tentationes tutum est consuetudine recte agendi.

15. *Kai ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ ἐγγελλίου τῆς εἰρήνης, et caligatis pedibus in statione Evangelii pacis]* Milites caligati supt. *Pedes* significant quotidianas actiones, ut diximus ad Ioh. 13: 10. Eae non sordescunt, si semper insistant cogitationibus exsequendi et propagandi Evangelii. Dixit autem *Euangelium pacis*, alludens ad illud Esaiæ 52: 7, quo Paulus utitur Rom. 10: 15. *Ἑτοιμασία* Graece Dan. 11: 20, 21 est *ἡ*, id est, *statio*.

16. *Ἐπὶ πάνσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἵνα ὅς δυνήσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεφυρωμένα σβέσαι, omnibus addito scuto fidei, quo possitis omnia tela nequissimi ignita extinguere.]* Solebant a funditoribus mitti glandes quae ipso motu ardescebant. Ea scuto firmo repulsae vim suam perdebant, non minus quam ignis qui exstinguitur. Tale *σάκος ἐκταβόριον* [scutum septemplex orbis], verum *דָּוִד* [scutum Davidis] quod nomen Iudaei stulte indunt suis *σοιχειωματικοῖς*, fides in Christum, repellens libidines omnes, quae *τε* sunt *Diaboli ignita*. *Fides vincit mundum*, 1 Ioh. 5:

17. *Kai τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, galeam salutis assumite]* Et hoc ex dicto iam Esa loco: *יָצַח לְפָנַי וְנָתַן עֲבֹדָתִי* [et galea salutis in capite eius] *περίεθετο περικεφαλαίαν σωτηρίου*. Per *σωτήριον* hic *μετανοήτως* [per transnominatorem] intelligitur spes de aeterna ex Evangelio concepta. Apparet idem 1 Thess. 5: 8, ubi est *καὶ περικεφαλαίαν ἐλπίδα σωτηρίας* [et galeam spem salutis]. Caput inter praecipua tuum militi, tum quia lethales ferme sunt ictus qui in partem cadunt, tum quia toti corpori caput imperat. capite nostro mens. est, quam falsis doctrinis seduci patitur spes illa vitae aeternae, quae solide in nulla doctrina praeterquam in Evangelio revelatur.

Καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ἧ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ, et gladium spiritus, quod est verbum Dei] Μάχαιραν πνεύματος, id est, πνευματικὴν [spiritualem]. Solent talia addi translationibus molliendis, ut diximus ad Matth. 26: 29. Μάχαιρα δίσκος sive ῥομφαία δίσκος [gladius anceps] (nam hae duae voces eodem sensu ponuntur in his libris, et apud Veteris Testamenti interpretes) est doctrina omnis quae a Deo procedit, quia intima penetrat, separatque affectus malos a bonis. Vide Hebr. 4: 12, Apoc. 1: 16, 2: 12. Sumpta autem haec similitudo ex Esai. 49: 2, et simul mystice explicantur verba Ps. 149: 5.

18. *Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δέησις, per omnem orationem et deprecationem]* Προσευχῆς vox est quidem generalis, quo sensu et verbum προσεύχεσθαι illico habebimus; sed cum opponitur ei δέησις, ut hic et 1 Tim. 2: 1, προσευχὴ significat *preces ad bona impetranda*, δέησις *deprecationem arcendis malis quae metumur*: est enim ἀπὸ τοῦ δέος [a metu] deductum nomen. In Glossario, δέησις, *deprecatio*. Solet plerumque δέησις in Graeco poni ubi in Hebraeo est נַחֲמָה aut נַחֲמוּהָ, quae voces *implorationem misericordiae* significant.

Ἐν παντὶ καιρῷ, omni tempore] Πάντοτε, Luc. 18: 1, ἀδιαλείπτως [indessinenter], 1 Thess. 5: 17.

Ἐν πνεύματι] Non voce tantum, sed et animo. Vide supra 5: 19.

Καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες, et in hoc ipsum vigilantes] Ὀρῶ. Militare dictum est, *Mars vigila*. Coniungi solent preces et vigiliae, Matth. 26: 41, Ps. 5: 4, 88: 14. In templo semper aliquibus erat pervigilium. Εἰς αὐτὸ τοῦτο ad rem totam praecedentem refertur.

Ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει, cum summa perseverantia] In sacris Gentium dicebatur, *hoc age*. Docet nos hoc Plutarchus in Numa, atque eis verbis homines iuberi *προσεῖν τοῖς ἱεροῖς, καὶ μηδὲν ἔργον ἐμβαλεῖν μεταξὺ, μηδὲ χρεῖαν ἀσχολίας* [sacris attendere, neque aliud opus ultimum, ne si necessariam quidem videatur, interponere].

Καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων, et obsecratione pro omnibus sanctis] Non pro se tantum orare vult unumquemque, sed et pro aliis, quod ἐντεύξεις [intercessionem] vocat 1 Tim. 2: 1.

19. *Kal ὑπὲρ ἡμῶν, et pro me*] Ecce quanti Paulus preces piorum faciat, cum ille, tantae apud Deum gratiae, speret se aliorum precibus posse adiuvari. Et nos existimabimus Pauli cum Christo regnantis preces nihil nobis prodesse?

“*Ἴνα μοι δοθῇ λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος μου, ἐν παρρησίᾳ γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου, ut detur mihi sermo in apertione oris, quo palam mysterium Evangelii annuntiem*”] Id est, ut ab hac custodia militari liber per omnem urbem perferre possim sermonem Evangelii eum, cuius res antehac occultae fuere. *Ut detur mihi sermo*, id est, ut loqui mihi liceat: *in apertione oris*, id est, occasione data; nam occasio loquendi Rabbiniς τῷ πνεύματι [apertio oris]. Sic Deus labia aperire dicitur, ubi materiam suppeditat sibi gratias agendi, Ps. 51: 17. Et παρρησία non tam hic fiduciam Pauli, quam impedimentorum extrinsecus advenientium remotionem significat, vocabulo quidem Graecae originis, sed Syra locutione. Nam פתחא pro palam et aperte usurpant Rabbini. Sic et Ioh. 11: 54.

20. “*Τὴν οὖν πρεσβείαν ἐν ἀλώσει*”] Nunc quoque non desino obire legationem mihi mandatam: sed cum magnis molestiis, ac difficultatibus: quippe eadem catena me et appositum mihi custodem tenente. Vide quae diximus ad finem Actorum, ubi ipsum nomen habes ἀλυσιν 28: 20, ut et 2 Tim. 1: 16, pro quo δεσμά [vincula] dixit Phil. 1: 7, 13, 14, 16, Col. 4: 18, 2 Tim. 2: 9, Philem. 10, 13.

“*Ἴνα ἐν αὐτῷ παρρησιάζομαι ὥς δεῖ με λαλῆσαι*”] *Ut libere ubique enuntiem quae mihi dicenda sunt.*

21. “*Ἴνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ’ ἐμὲ, ut autem et vos sciatis quae circa me sunt*”] *Ea quae ad me pertinent.*

“*Τὶ πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς, quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus*”] Πάντα non legit Syrus: et rectius sine eo cohaeret oratio: notatum etiam in quibusdam libris eam vocem non exstare. Ex Asia erat hic Tychicus Act. 20: 4, et forte Ephesinus. Sic ad Corinthios missus Titus, Corinthius et ipse.

“*Ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφός, carissimus frater*”] Hoc titulo idem Tychicus insignitur Col. 4: 7. Credibile est provectiorem fuisse aetate. Iuniores enim τέκνα [filios] magis appellat Paulus: provectiores Rabbiniς dicuntur שׂוֹכֵי [socii].

Kal

Καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ, et fidelis minister in Domino] *Διακόνου* vox hic sumitur ut comprehendat omnes qui Euangelio navant operam, quales erant Euangelistae ipsique imprimis Apostoli. Vide 1 Cor. 3: 5, 2 Cor. 3: 6, 6: 4, 11: 23, supra 3: 7. Cum dicit fidelem, ostendit tuto ei credi.

22. *Ὁν ἐπέμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν, quem misi ad vos in hoc ipsum, ut cognoscatis quae ad nos pertinent et consoletur animos vestros*] Brevis locutio pro καὶ ἵνα αὐτὸς παρακαλέσῃ, etc.

23. *Εἰρήνῃ τοῖς ἀδελφοῖς, pax fratribus*] *Res prosperae.*

Καὶ ἀγάπῃ μετὰ πίστεως, et caritas cum fide] Quae duo iuncta promissum habent vitae aeternae. In Manuscripto, καὶ ἔλεος μετὰ πίστεως [et misericordia cum fide].

Ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, a Deo Patre et Domino Iesu Christo] Coniunxit causam principem cum causa secunda, ut semper meminerimus nos utrique obligatos.

24. *Ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ, gratia cum omnibus qui Dominum nostrum Iesum Christum constanter diligunt*] Non Ephesios tantum salutatur, sed et omnes in Asia Christianos. *Ἀφθαρσίας* vox ad animum relata legitur et Tit. 2: 7, ubi tamen ea abest in nonnullis Codicibus, quia praecessit vox idem valens *ἀδιαφθορίαν*. In Glossario *ἀδιάφθορος, incorruptus*. Utuntur Plato et Demosthenes. Plato et *ἀδιαφθάρτου* voce sensu eodem. Significatur is qui nulla vi, nullis precibus, nullis illecebris se corrumpi, id est, a recto abduci patitur. Talis animi status hic dicitur *ἀφθαρσία*. Potestque hoc ἐν ἀφθαρσίᾳ verti constanter. Sicut virgo stupro corrumpitur, sic peccato quovis animus. Ita hic Chrysostomus, et ex illo Graeci alii.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD PHILIPPENSES.

Est haec Epistola, quanquam et ipsa Romae in vinculis scripta, laetior alacriorque et blandior caeteris, ideo quod Philippis, quae urbs praecipua est Macedoniae et colonia, bis fuisset Paulus, Act. 16 et 20, et bene successisset ibi Pauli praedicatio, conversa muliere purpuraria, eiecto Spiritu Pythonico, converso et per miraculum commentariensi, accepta a magistratibus ob iniuriam acceptam satisfactione. Post quae tempora Philippenses plerique fideliter custodierant ea quae a Paulo acceperant, amoremque in tam bonum Magistrum et reverentiam multis modis erant testati. Insurgit tamen nonnunquam in asperitatem aliquam oratio adversus homines similes illis quos ad Galatas notat, qui cum Iudaei ipsi non essent, illis tamen quos Paulus ex Gentibus converterat, suadebant Iudaismum, occasione capta ex vinculis Pauli et malis quae Christianis non Iudaizantibus imminere videbantur. In quod consilium ex sola carnis cura profectum, qua debet fortitudine despuit Paulus.

CA-

CAPUT I.

1. Παῦλος καὶ Τιμόθεος] *Timothei* nomen ideo addit, quod cum in utroque Philippos itinere Paulum esset comitatus, notus ob id charusque esset Philippensibus.

Δούλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ, *servi Iesu Christi*] Modeste eum quaesivit titulum, in quo Timotheum secum sociaret. Apostolicam auctoritatem hic opus non habebat sibi adstruere, quando ea Philippis in controversiam non vocabatur.

Πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσις ἐν Φιλίπποις σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις, *omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis cum Episcopis et Diaconis*] Ita plerique Codices et Syrus, non ut Chrysostomus et secuti eum Graeci legunt *συνεπισκόποις*. Non novum est praecipuas personas postremo loco nominari, qua de re diximus ad Marc. 16: 7. Ἐπισκόπων vox in Graecis versionibus respondet Hebraeis *רִבְרָא, רִבְרָא, רִבְרָא*, quomodo vocari solent omnes qui cuiuslibet rei curam et inspectionem habent. In Novo Testamento vocati sic Presbyteri omnes, quia in gregem habebant *inspectionem* Act. 20: 28, quae inspectio *ἐπισκοπή* Act. 1: 20. At is qui in eo ordine primas habebat, dicebatur per excellentiam *ὁ ἐπίσκοπος*, unde factum ut id ei nomen proprio quodam iure manserit, sicut *Senum* nomen Episcoporum primis in Africa. Princeps autem huius presbyterii Philippensis videtur fuisse ipse Epaphroditus qui Philippis ad Paulum ivit, quem mox Paulus vocabit *συνεργόν* [*adiutorem*] et *συζητωτήν* [*commilitonem*].

2. Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη, *gratia vobis et pax*] Rom. 1: 7, 1 Cor. 1: 3, 2 Cor. 1: 2, Gal. 1: 3, Eph. 1: 2.

3. Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου ἐπὶ πάντῃ τῇ μνηρίᾳ ὑμῶν] *Quotiescunque vestri memini Deo gratias ago*. Simile Rom. 1: 8, 1 Cor. 1: 4, Eph. 1: 16.

4. Πάντοτε ἐν πάσῃ δεῖξαι μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς τὴν δέξιν ποιούμενος, *semper in cunctis orationibus meis pro vobis omnibus cum gaudio precari solitus*] Magni sane affectus testimonium, omnibus suis precibus

bus pro ipsis preces admiscere. Et laus magna, quod addit, *cum gaudio*. Audiebat enim de plerisque eorum quae vellet.

5. Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον] Id gaudeo, quod Evangelii participes facti estis. Εἰς τὸ εὐαγγέλιον, pro ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Eadem κοινωνία τοῦ υἱοῦ [*societas filii*] 1 Cor. 1: 9, et κοινωνία τοῦ μυστηρίου [*societas mysterii*] Eph. 3: 9. Κοινωνία μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ [*societas cum Patre et Filio*] 1 Ioh. 1: 3.

Ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν, a prima die usque nunc] Landat et constantiam in accepta fide.

6. Πεποιθώς αὐτὸ τοῦτο, confidens hoc ipsum] ΠΕΘ, sperans. Vide Eph. 3: 12 et ibi dicta.

Ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθόν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας Χριστοῦ Ἰησοῦ, fore ut qui coeperit in vobis opus bonum, id perfecturus sit usque in diem Christi Iesu] Nempe vobis cooperantibus, quod sequentia indicant. Sed maluit nominare causam principem ac digniorem. Simile Philonis illud in Allegoriis: Πολλοὶ ἀσκηταὶ γενόμενοι τῆς ἀρετῆς, ἐπὶ τοῦ τέλους μετέβαλον· ὃ δὲ παρέχει ὁ Θεὸς ἐπισημνῶν βεβαίαν, τούτῳ δίδωσιν ἀμρότητα, τὸ ἐργάζεσθαι τὰς ἀρετὰς, καὶ μηδέποτε αὐτῶν ἀφίσσασθαι, ἀλλ' αἰετὰμιεύειν καὶ φυλάττειν ἐκείνην [*Multi, cum se ad virtutem applicassent, ad extremum defecerunt. At cui stabilem scientiam largitur Deus, ei utrumque dat; ut recto agat, neque ab eo absistat unquam, virtutesque omnes et promat et servet semper*].

7. Καθὼς ἐστὶ δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, sicut par est me hoc sentire pro omnibus vobis] Ita antehac vos gessistis, ut optima de vobis sperare in posterum debeam. Vobis autem sic pergredientibus, Deus quoque perget vos cumulare donis. Αἰκαίον ἐστὶ, par est, ut Act. 4: 19, ὦ.

Διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἐν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνοὺς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας, eo quod habeam vos in animo, et in vinculis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii, quum omnes socii gratiae meae sitis] Sunt Veteres qui putant scriptum hoc in secundis vinculis post primam causae dictionem apud Neronem, quo

quo tempore nemo Paulo adfuerat, 2 Tim. 4: 16, atque eo ipso tempore Timotheus Romae non fuerat, ut ex eodem loco apparet. At mihi videtur ἀπολογία posse intelligi illa apud Iudaeos qui Romae erant, de qua in Actis. In omnibus autem his malis quae Paulus ferebat, in eo se solabatur, quod Philippenses Christiani non eadem modo de causa, sed pari modo, suscitantibus Romanos Magistratus Iudaeis, multa mala toleraverant, ac tolerabant, ut videre est infra 29. *Gratiam* autem hoc ipsum vocat, *pati pro Christo*, ut et infra ἐχαρίσθη. Magnus in hac re honos, magna praemia. Ἀπολογία καὶ βεβαίωσις εὐαγγελίου dictum per ἐπιξηγήσιν [fusiorem explicationem], quod brevius ἀπολογία εὐαγγελίου infra 17. Βεβαίωσις est ὄρ.

8. Μάρτυς γάρ μοι ἐστὶν ὁ Θεός, *testis enim est mihi Deus*] Iuramentum, ut Rom. 1: 9, 2 Cor. 1: 23, 1 Thesa. 2: 5, 10. ὃς ὁπῆ [Deus testis] Gen. 31: 50. ὃς ὁπῆς ὁπῆς [In coelis est testis meus et conscius meus in excelsis] Iob. 16: 18.

Ὡς ἐπιποθεῖ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγγνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ, *quomodo vos omnes visceribus Iesu Christi desidero*] Id est, amo vos amore non illo communi, sed vere Christiano. Σπλάγγνα omnis affectus, 2 Cor. 6: 12, Philem. 7, 12, 20, 1 Ioh. 3: 17.

9. Ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ, *ut amor vester magis magisque abundet*] Est μετωνομία [transnominatio]: hoc enim vult dicere, *Oro ut iste vester in me amor a Deo maiora indies dona accipiat*. Ex illo enim accipere, sequetur τὸ περισσεύειν.

Ἐν ἐκγνωσεί] Sic vocatur maior rerum Divinarum cognitio, ut Rom. 3: 20, Eph. 1: 17, 4: 13.

Καὶ πάσῃ αἰσθήσει] Id est, *experientia*. Sic ὦν LXX vertunt αἰσθήσιν Prov. 1: 4, et saepe alibi in eodem libro: quod alibi σύνεσιν, ἐπιστήμην et aliis modis.

10. Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, *ut inquiratis in licita*] Id est, *ut in quaque rerum circumstantia, quid rectum, quid non sit intelligatis*: quomodo hanc locutionem explicavimus Rom. 2: 18.

Ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς] Id est, *ut clare omnia perspiciatis*. Sic τὴν εἰλικρινὴ διάνοιαν dixit Petrus 2 Epist. 3: 1.

Kal

Καὶ ἀνθρώποι, et sine offensa sitis] Vide 1 Cor. 10: 32, Act. 24: 16.

Εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, usque in diem Christi] Id est, semper. Vide supra 6.

11. *Πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης]* Sic כִּרְבִּי לְפָנָי [*secundum multitudinem fructus eius*] habes Os. 10: 1. Sensus est, ut large fructum feratis bonorum operum: quae omnia veniunt δικαιοσύνης [*iustitiae*] nomine.

Τῶν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, quae per Iesum Christum] Quae consummatiores esse debent, quam Legis opera.

Εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Θεοῦ, in gloriam et laudem Dei] Omnia enim illa hominum, ante impiorum, pia opera ad magnam redundant laudem Divinae gratiae, Eph. 1: 6, 12, 14.

12. *Τὰ κατ' ἐμέ, quae ad me pertinent]* Res meae, ut Eph. 6: 21.

Μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν, magis ad profectum Evangelii venisse] Recte facitis quod non terremini his vinculis meis: nam ea ipsa Evangelio servant. Vocem προκοπῆς habemus et infra 25, et 1 Tim. 4: 15. Est et apud Sirachiden.

13. *Ὡς τοὺς δεσμοὺς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ]* Μετωνυμία [*transnominatio*]. Vincula mea in Christo nota facta sunt, id est, innotuit me vinctam esse tantum Christi causa. Qui rumor latius latiusque manans etiam in aulam pervenerat, ita ut et ibi quidam servorum aut libertorum Caesaris facti essent Christiani, infra 4: 22. *Praetor* olim dictus is qui praeretur exercitui, ut Varro explicat, hinc *cohors praetoria*, *navis praetoria*. Hinc *praetorium* dici coepit tentorium Imperatoris: inde etiam Praesidis Provinciae domus: *duo praetoria colli*, apud Tacitum. Romae Caesarum domus *Palatium* dicebatur: sed Provinciales assueti vocabulo *praetorii*, appellabant et hanc *πραιτώριον*.

Καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι, et apud caeteros omnes] Apud plebem Romanam.

14. *Καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, et plures e fratribus in Domino]* Quales illi qui salutantur Rom. 16.

Πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, freti vinculis meis] Excitati, inquit, meae patientiae exemplo.

Πε-

Περὶ σπουδῆς τολμῆς ἀφόβως τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον λαλεῖν, magis audent sine timore verbum Dei loqui] Περὶ σπουδῆς ἀφόβως, id est, ἀφοβωτέρως.

15. *Τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, alii quidem et propter invidiam et contentionem]* Iudaeos indicat, qui ut progressum Christianismi impedirent, ubique rumoribus differebant qualis esset illa doctrina, quibus se argumentis fulciret: quae res efficiebat ut multi ad Paulum concurrerent, ex ipso rem totam intellecturi.

Τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν, alii autem et propter bonam voluntatem Christum praedicant] Quidam etiam vulgabant Christianum dogma, ideo quod ipsi id probarent: ὅτι ἐν αὐτῷ ἡ εὐδόκουν, qualis locutio 2 Cor. 12: 10. Nec multo aliter εὐδοκία Rom. 10: 1.

16. *Οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας, quidam ex contentione]* Id est, ἐξ ἐριδος [*ex lite*]. Et ἐξ hoc loco est vice adiectivi, ut Rom. 4: 12, et cum eadem voce ἐριθείας Rom. 2: 8.

Τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἀγνώως, Christum non pure annuntiant] Non pio puroque animo.

Οἰόμενοι θλίψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου, existimantes se afflictionem vinculis meis addituros] Hoc quaerunt ut in arctiorem der custodiam: ideo enim ubique de dogmate loquuntur, quod sperent se et mihi et dogmati odium concitaturos. In Manuscripto pro ἐπιφέρειν est ἐγείρειν [*suscitare*]: quomodo et Latinum legisse apparet.

17. *Οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, quidam ex amore]* Ideo quod me ament, dicunt quae sint, quae doceam, spectantia scilicet ad emendandos mores, minime seditiosa.

Εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι, scientes me in defensionem Evangelii esse positum] Κεῖμαι, id est, τέθειμαι. Sic κεῖται habuimus Luc. 2: 34. Sic et κείμεθα 1 Thess. 3: 3, sic πῶς vertitur ἦν κείμενος 2 Sam. 13: 32. Ideo me amant et me miserantur, quia sciunt me ad munus praedicandi Evangelii huius non sponte venisse, sed a Deo vocatum. *Ἀνάγκη μοι ἐπίκειται [necessitas mihi incumbit]* dicit ipse 1 Cor. 9: 16. In Manuscripto praecedit, *οἱ μὲν ἐξ ἀγάπης*, etc. sequitur vero *οἱ δὲ ἐξ ἐριθείας*. Simili Codice usua est Latinus interpres.

18. *Τί γάρ]* Est oratio ἑλλειπτική [*defectiva*]. Hoc vult: *Quid hinc sequitur? nihil nisi, etc.*

Πλήν

Πλὴν παντὶ τρόπῳ εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ Χριστός καταγγέλλεται, *nihil nisi quod omni modo sive occasione sive animo sincero Christus annuntiatur*] In Manuscripto, πλὴν ὅτι, non male. Προφάσει hic non significat *praetextu*, sed *occasione*, nam ex occasione illi Iudaei, dum nocere Paulo student, multos pertrahebant ad Evangelium. Sic Prov. 18: 1 προφάσεις ζητεῖ Latinus vertit *occasiones quaerit*. Sic ἐν προφάσει πλεονεξίας, Latinus *in occasione avaritiae*. In Glossario: πρόφασις, *occasio*. Sic πρόφασιν λαμβάνειν apud Platonem *occasionem arripere*. Sic et Euripides:

Ἐπεὶ βραχείας προφάσεως ἔδει μόνον.

[*Occasiones opus brevi solummodo.*]

Contra ἀληθείᾳ [*per veritatem*] hic est *animo sincero*.

Καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι, *et in hoc gaudeo, sed et gaudebo*] In bono eventu etiam malorum consiliorum.

19. Οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν] *Exibit hoc ad salutem, nempe multorum hominum*.

Διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ] *Vobis precantibus, et ad vestras preces Christo mihi suppeditante vim perpetuam Spiritus sui. Χορηγία ἰσο.*

20. Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ τὴν ἐλπίδα μου, *secundum expectationem et spem meam*] De voce ἀποκαραδοκίας vide Rom. 8: 19. Ps. 37: 7 ἡπλην vertitur ab Aquila ἀποκαραδοκεῖ.

Ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνοθήσομαι] *Fore ut non in vanum laborem*. Est μετωνυμία [*transnominatio*], quales 2 Cor. 10: 8. οὐκ ἔγωγε [non pudeam] Ps. 119: 80, Esai. 49: 23.

Ἀλλ' ἐν πάσῃ παρῆροίᾳ] *Per liberam professionem credentium*, ut Act. 4: 13, 29, 31.

Ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστός] *Sicut ante, ita et nunc magnum consequetur nomen*. De voce μεγαλύνεσθαι vide Luc. 1: 46, 58, Act. 10: 46, 19: 17, Ps. 104: 1 et alibi saepe.

Ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου, *corpore meo, sive per vitam, sive per mortem*] Bene corporis vocem ad utrumque retulit: nam et corpus loquitur, et corpus occiditur. Dicantur Martyres *morte*

εὐχα

εὐα δοξάζειν τὸν Θεὸν [illustrare Deum], ut vidimus ad Ioh. 21: 19.

21. Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστός, *mihi enim vita Christus est*] Id est, *si vivo, Christo servo*. Vita mea non nisi in Christi rebus occupatur. Gregorius Nazianzenus:

Βίον τὸ κέρδος ἐκβιοῦν κατ' ἡμέραν.

[*Est maximum vitas lucrum in dies mori.*]

Καὶ τὸ ἀποθάνειν κέρδος, et mors lucrum] *Et si moriar, morte mea aliquos Christo lucrabor*. Sic κερδαίνειν habemus 1 Cor. 9: 19—22, 1 Petr. 3: 1. Est hoc oppositum ei quod est in Ps. 30: 10, *וַיַּשְׁכַּח דָּמִי* [*Quid iuvat sanguinem meum fundere?*]

22. *Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκί, quod si vita in carne*] Sic et Gal. 2: 20. Designatur vita haec morti obnoxia.

Τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου] Latina locutio, *operas pretium*. Qualia ἱκετεύειν pro rogare: *ἐκπῶν λαμβάνειν, satis accipere: δίδοναι ἐργασίαν, dare operam*.

Καὶ τί αἰρήσομαι, et quid eligam] *Τί pro πότερον, quomodo et Latini scriptores quis ponunt pro uter*.

Οὐ γνωρίζω, ignoro] *Non satis mihi liquet*.

23. *Συνέχομαι δὲ ἐκ τῶν δύο*] Id est, *utrinque cogor*; sic συνέχεσθαι habemus Luc. 12: 50, Act. 17: 5, 2 Cor. 5: 14; id est, causae sunt graves quae me hoc et quae me illud praeoptare compellant. Sic David 2 Sam. 24: 14, *καὶ ἡ ὥρα, στενά μοι πάντα τοῦθ' ἐστὶ σφόδρά ἐστι* [*angusta mihi undique omnia sunt*]. Post vocem *δύο* ponenda hic διαστολή [*distinctio*], ut recte monet Augustinus de Doctrina Christiana III. 2.

Τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, desiderans redire] Id est, *נפש*, quod Hebraeis frequens, ut et nomen *נפש* [*animae de corpore discessus*], ad significandam piorum mortem. Syrus eadem voce hic usus. Sed ἀναλύειν proprie est *redire: recipi* vertit Tertullianus. *Spiritus a Deo est et ad Deum redit*, Eccl. 12: 7. Loquitur sic et Philostratus in Vita Apollonii, et Cicero de Divinatione primo, Eudemi somnium exponens: *Ut cum animus Eudemi e corpore excesserit, tum demum revertisse videatur*. Hieronymus quoque hunc locum citans priore *Απολογία* contra Ruffinum ἀναλύειν vertit *reverti*.

Καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι, et esse cum Christo] Id est, in VII. F Chris-

Christi custodia, quoad partem potiore, Act. 7: 59. Nihil hinc de loco definiri potest. Polycarpus in Epistola itidem Philippensibus inscripta: Ὅτι εἰς τὸν ὀφειλόμενον αὐτοῖς τόπον εἶσι παρὰ Κυρίου [Quod sint in debito suo loco apud Dominum]. Hieronymus in Epitaphio Nepotiani: *Scimus Nepotianum nostrum esse cum Christo et Sanctorum mixtum choris.*

Πολλῶ μᾶλλον κρείσσον] Hoc dicitur per appositionem de toto eo quod praecessit: quasi diceret: *quod quidem mihi multo est melius: quia sic scilicet futurum erat ut Paulus requiesceret a tot laboribus*, Apoc. 14: 13.

24. Τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκί, permanere autem in carne] *In hoc mortali corpore*, ut supra 22.

Ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς, magis necessarium propter vos] Non Philippenses tantum, sed et alios Christianos hoc nomine complectitur.

25. Καὶ τοῦτο πεποιθὼς οἶδα] Non dicit scire se diu mansurum, sed dicit se ita sibi esse conscium, ut quia videat suam vitam Christianis multis adhuc necessariam, ideo magis speret se in vita, quamvis molesta, mansurum et ad ipsos rediturum. Οἶδα πεποιθὼς, *scio me hoc sperare*, id est, malle. Vide supra 6.

Ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν, ut maneam et permaneam vobiscum omnibus] Omnibus in Christum credentibus.

Εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν] *Ad profectum vestrum maiorem.* Vide supra 12 et 1 Tim. 4: 15.

Καὶ χαρὰν τῆς πίστεως, et gaudium fidei] Quo maiori cum gaudio coniuncta sit fides vestra.

26. Ἴνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἡμῶι, ut exultatio vestra abundet per Christum Iesum mea causa] Καύχημα hic ut et alibi est ἀγαλλίαμα, *exultatio*: ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *per Christum Iesum* tanquam boni huius auctorem: ἐν ἡμῶι, id est, *propter me, mea causa.*

27. Μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε, tantum digne Evangelio Christi vivite] Πολιτεύεσθαι locutione bene Graeca significat *vivendi rationem*, ἵππη [ambulare], ut Act. 23: 1. Hinc πολιτεία frequens vox Chrysostomo et aliis pro *vitalis institutio*. Est translatio ducta a civibus qui secundum civitatis suae leges vivunt.

Ἴνα

Ἴνα εἴτε ἰδῶν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, ut sive cum venero et videro vos] Quod velim.

Εἴτε ἀπὼν, sive abero] Quod fieri potest.

Ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, haec audiam de vobis] Τὰ, id est, ταῦτα, haec quae sequuntur. Simile loquendi genus Rom. 11: 29.

Ὅτι σήκετε ἐν ἐνὶ πνεύματι, ut stotis uno spiritu] Pariter affecti. Nam πνεῦμα affectum significat 1 Cor. 4: 21 et alibi saepe.

Μιᾷ ψυχῇ, unanimes] Amantes vos mutuo.

Συναθλοῦντες τῇ πίσει τοῦ εὐαγγελίου] Certantes quasi facto agmine contra hostes Evangelii, idque per fidem habitam et servatam ipsi Evangelio. *Συναθλεῖν* πρην.

28. *Καὶ μὴ πενθόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἐναντίων]* Nihil territi illorum hostium minis. In Glossario πνέρομαι, *trepido, terrefio*. Utitur Plutarchus hac voce de equo consternato.

Ἦτις αὐτοῖς μὲν ἐστὶν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, quod illis est argumentum perditionis, vobis autem salutis] Ἐνδειξις argumentum: nam πρην vertitur ἐνδεικνύειν. Hesychius ἔνδειξις, ἀπόδειξις [*demonstratio*]. Cum videant minas suas nihil proficere, vos autem in mediis malis a Deo sustentari, inde capere argumentum debent, quis futurus sit utrorumque exitus.

Καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ, idque a Deo] Omnia haec eveniunt Deo sic dispensante.

29. *Ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν, quia vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro illo patiamini]* Est πλεονασμὸς [*abundans locutio*], ut recte vidit Syrus. Satis enim fuerat dixisse, ὑμῖν ἐχαρίσθη οὐ μόνον τὸ εἰς Χριστὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ πάσχειν [*vobis donatum est, non solum in Christum credere, sed et pro Christo pati*]. Sicut fides dicitur Dei donum Eph. 2: 8, sic etiam occasiones illae pro Christo dura patiendi, qui honos summus. *Christo credit* qui eum credit vera dicere: *in Christum credit* qui per Christum accepturum se confidit vitam aeternam.

30. Τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες ὅν ἴδετε ἐν ἐμοί] *Idem certamen dicit quod ex eadem venit causa: quod vidistis in me, tangit historiam quae est Act. 16: 19 et seqq. Est hic nominativus ἔχοντες pro dativo ἔχονσι, qualia et apud Homerum nonnulla.*

Καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί, et nunc auditis de me] 'Εν ἐμοί hic est, *de me*, quomodo accipere Syrus et Latinus. Vincula sua intelligit.

CAPUT II.

1. Εἴ τις οὖν παράκλησις, si qua ergo consolatio] Valde et blanda et παθητικὴ [affectu plena] ratio. Si interdum vehementer adfirmat.

Si bene quid de te merui. —

Magna enim sunt quae a Christo habemus solatia.

Εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, si quod lenimentum dilectionis] Mutua Christianorum dilectio magnum est in malis lenimentum.

Εἴ τις κοινωνία πνεύματος, si qua societas spiritus] (lim pagani dicti qui de eodem bibebant fonte: quam maior coniunctio eorum qui de eodem bibebant spiritu 1 Cor. 12: 4.

Εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, si qua viscera ac miserationes] Σπλάγχνα sunt affectus quivis; οἰκτιρμοί affectus circa calamitosos. Ita haec explicanda ubi ponuntur. Alioqui et generale illud in significatione dei sumitur. Magna autem haec sunt inter vere Christianos.

2. Πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν, implete gaudium meum] Eadem locutio Ioh. 3: 29.

ἵνα τὸ αὐτὸ φρονήτε] Rom. 12: 16, 15: 5, 2 Cor. 13: 1] Ut idem habeatis propositum. Vide infra 3: 15.

Τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες] Pares in mutua dilectione.

Σύμψυχοι, unanimes] Idem quod supra 1: 27, μία.

Τὸ ἐν φρονούντες, μηδὲν κατ' ἐρίθειαν ἢ κενοδοξίαν] Imple facere: hoc unum studentes, maxime scilicet, non contentiose aut ambitiose agatis. Idem quod Gal.

μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι [*ne fiat inanis gloriae cupidi, nos invicem provocantes*]. Adde 2 Cor. 12: 20, Iac. 3: 16. In Manuscripto hic est, τὸ αὐτὸ φρονοῦντες.

3. Ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχον-
τας ἑαυτῶν, *sed modeste alios habentes nobis superiores*] Hoc est modestiae ingenium, de aliis magnificentius semper quam de se opinari.

4. Μὴ τὰ ἑαυτοῦ ἕκαστος σκοπεῖτω, *non quae nostra sunt singuli considerantes*] Quod maxime est naturale. *Egomus mihi proximus.*

Ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος, *sed et ea quae aliorum*] Quod societati quidem humanae aliquatenus congruit: sed in Euangelio in summo quodam gradu praecipitur, praesertim in rebus illis in quibus salus aliorum aeterna vertitur, cum qua omnia bona terrena comparari nequeunt. In Manuscripto est: ἀλλὰ καὶ τὸ ἑτέρων ἕκαστος τοῦτο φρονεῖτε [*sed et quod aliorum est, singuli considerate*].

5. Τοῦτο γὰρ φρονεῖσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] *Is affectus sit in vobis qui in Christo fuit.*

6. Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, *qui cum specie Divina esset*] Μορφὴ in nostris libris non significat internum et occultum aliquid, sed id quod in oculos incurrit, qualis erat eximia in Christo potestas sanandi morbos omnes, eiiciendi Daemonas, excitandi mortuos, mutandi rerum naturas: quae vere Divina sunt, ita ut Moses, qui tam magna non fecit, dictus ob id fuerit *Deus Pharaonis*. Vocem μορφῆς quo dixi sensu habes Marc. 16: 12, Esai. 44: 13, ubi in Hebraeo תבנית [*imago*], Dan. 4: 33, 5: 6, 10, 6: 28, ubi in Chaldaeo נִי [splendor], Iob. 4: 16, ubi in Hebraeo תמונה [*similitudo*].

Οὐχ ἀρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, *non rapinam duxit haberi aequalem Deo*] Ἀρπαγμὸν ἡγεῖσθαι est locutio Syriaca. In Liturgia Syriaca Iohannes Baptista Christo baptismum ab ipso expetenti dicit, כְּתָנָא קִבְלָא כְּ, *non assumam rapinam*. Solent qui aliquid bellica virtute perferere id omnibus ostentare, ut Romani in triumpho facere solebant. Non multo aliter Plutarchus in Timoleonte, οὐχ ἀρπαγὴν ἡγήσατο. Sensus est: *non venditavit Christus, non iactavit istam potestatem*: quin saepe

etiam imperavit ne quod fecerat vulgaretur. ^{Ἰσα} hic est adverbium. Sic Odysseae O,

Τὸν νῦν Ἰσα Θεῷ Ἰθακήσιοι εἰσορόωσι.

[Quem nunc suspiciunt Ithacenses Numinis instar].

Ἰσόθια φρονεῖν [paria Deo sentire] dixit Scriptor 2 Macc. 9: 12. Εἶναι Ἰσα Θεῷ est spectari tanquam Deum. Vide huius loci usum egregium apud Eusebium V. 2.

7. Ἀλλ' αὐτὸν ἐκένωσε] πρτ. Plane idem sensus qui 2 Cor. 8: 9, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε πλούσιος ὢν [quoniam propter vos egenus factus est cum esset dives]. Nam inopes dicuntur κερτοί, Gen. 31: 42, Luc. 1: 53. Iud. 11: 3, ubi in Hebraeo est עָרָא עָרָא, Graeco ἀνδρες κερτοί, Latinus vertit viri inopes. Itaque αὐτὸν ἐκένωσε est libenter duxit vitam inopem, Matth. 8: 20.

Μορφὴν δούλου λαβὼν] Similis factus servis, qui nihil proprium possident. Hic ponenda διαστολή [distinctio]; incepit enim iam ἀντίθετον [oppositum] aliud.

Ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος] Cum similis esset hominibus, illis nempe primis, id est, peccati experts, 2 Cor. 5: 21.

8. Καὶ σχήματι εὐρεθείς ὡς ἄνθρωπος] Σχῆμα [habitus] hic est ἀξίωμα, dignitas conspicua, ut apud Graeco saepe, quam vocem hic servavit Syrus; et εὐρεθείς [inventus] est κῆρ, conspectus est. Ὡς ἄνθρωπος [ut homo] πρὸς tanquam Adam, qui ὁ πρῶτος ἄνθρωπος [primus homo] Dignitate talis apparuit qualis Adam, id est, dominus in omnes creaturas, in mare, ventos, panes, aqua. Ob quam causam id quod de Adamo dictum fuerat Psalmo 8, Christo μυσικῶς [sensu recondito] applicatur

Ἐταπείνωσεν αὐτόν] Non pro ea dignitate se gessi sed humiliter admodum, ita ut et pedes Discipulis lava. Ioh. 13: 12, 13. Sicut ἐκένωσε, ita ἐταπείνωσε, foris sunt Hiphil, sed significant talem se exhibere aut ostendere. Sic et Latini dicunt comem se facere.

Γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, factus obediens usque ad mortem] Factus est obediens, nempe hominibus et Iudaeis, quam Romanis. Non opposuit vim illam Dominam capientibus se, damnantibus, interficientibus. Tanquam iniurias libenter pertulit, bono humani generis.

Θανάτου δὲ σταυροῦ, *mortem autem crucis*] Quod supplicium et summe atrox (nam et inde *cruciare* et *cruciat*) et maxime despectum. Appianus Civilem II: Ἐκτεμάσθησαν ὅσοι θιγράποντες ἦσαν [*Suspensi sunt quotquot erant serpi*]. Servus apud Plautum: Scio ego *crucem fore mihi sepulchrum*.

9. Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερέψωκε] Ipse deprimi se passus est, ideo Deus eum multo sublimiorem fecit, quam erat antea. Confer Hebr. 12: 2. ὑπερέψωκε τὸν Dan. 4: 34.

Καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα, *et donavit illi nomen quod est super omne nomen*] Nomen hic est dignitas, ut Eph. 1: 21. Sic τὸ πᾶν Dent. 26: 19, ὥς ἐποίησέ σε ὀνομαζών καὶ καύχημα [*sicut fecit te nominatum et gloriosum*].

10. Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πάντων γένων ἀμύνη ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, *ut nomini Iesu omne genu flectatur coelestium et terrestrium et infernorum*] Genu flectere signum reverentiae, Gen. 41: 43 in Latino. Magnus autem honos non praesenti tantum alicui exhibere signa talia, sed etiam absenti, nomine eius nuncupato. Distributio autem ista triplex est et Apoc. 5: 13, ubi ὑποκάτω τῆς γῆς dicitur, quod hic καταχθόνιον. Videntur autem per καταχθονίους hic intelligi debere mortui, quomodo Graecis ea vox usurpari solet, ut intelligantur ii qui nunc mortui et sub terras abditi sunt, reverentiae signa exhibituri Christo, ubi nempe per eum excitantur.

11. Καὶ πάντα γλῶσσαι, *et omnis lingua*] Non hominum tantum, sed et Angelorum, 1 Cor. 13: 1.

Ἐξομολογήσεται ὅτι Κύριος ὁ Ἰησοῦς Χριστός] *Agnoscat Iesum esse Dominum rerum omnium*, Act. 2: 36. In E-saia, unde et haec et praecedentia desumpta sunt, est, *Lingua omnis iurabit*, 45: 23.

Εἰς δόξαν Θεοῦ πατρὸς, *in gloriam Dei Patris*] Nam honos Christi ad honorem Patris redit: datus enim ei is honos a Patre ideo quod Patrem honorasset plus quam quisquam, Ioh. 17: 5, 6.

12. Ὡς, *itaque*] Cum Christus in se specimen nobis dederit eorum quae expectare debemus.

Καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατέ μου, sicut semper obedistis mihi] Hoc μου non est in Codicibus plerisque. Itaque subintellige τῷ εὐαγγελίῳ [*Euangelio*], ut 2 Thess. 1: 8, aut τῷ λόγῳ [*verbo*], ut 2 Thess. 3: 14.

Μὴ ὥς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ καὶ νῦν πολλῶ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἐαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε, non ut in praesentia mea tantum, sed multo magis nunc in absentia mea cum metu et tremore vestram salutem peragite] Haec ita uno spiritu legenda. Verorum amicorum est, etiam absentium mandata memore animo retinere et fideliter implere. *Salutis operatio*, ut et conversio, et similia, nunc Deo adscribuntur, nunc hominibus: interdum uno loco utriusque: Deo, ut causae principi; hominibus, ut quorum etiam aliqua ad hoc opera requiritur, 1 Cor. 5: 7, 2 Tim. 2: 21, Iac. 4: 8, Eph. 4: 22—24, Col. 3: 9, 10. Φόβος significat obedientiam: τρόμος metum offendendi. Quae de servorum erga mortales heros officio dicuntur, ut vidimus Eph. 6: 5, multo iustius aptantur ad id quod nos Deo debemus, ut 2 Cor. 7: 15. Adde 1 Petr. 1: 17, 3: 2, Rom. 11: 20, Hebr. 4: 1, 12: 28. Macarius Homilia XXVII: *Ἀλλὰ καὶ τὴν τοιαύτην χαρὰν παράκλησιν ἔχοντες ὑπὸ φόβου καὶ τρόμου εἶσι* [*Sed et qui eiusmodi gaudium pro consolatione habent sub metu et tremore sunt*]. Non autem simpliciter dixit ἐργάζεσθε, sed κατεργάζεσθε, peragite. Syrus, magis operamini: Arabs, augecitis in opere.

13. *Ὁ Θεὸς γὰρ ἐστὶν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλει καὶ τὸ ἐνεργεῖν ἐπὶ τῆς εὐδοκίας, Deus enim est qui operetur in vobis et velle et perficere pro benevolentia sua]* Quasi dicat, Nolite diffidere, ac si virium inopia non possitis id quod dico implere. Deus enim per revelationem promissorum suorum faciet ut recta velimus, et per Spiritum suum faciet ut etiam constanter talia operemur. In Manuscripto est, *Θεὸς γὰρ ἐστὶν ὁ ἐνεργῶν δυνάμει ἐν ὑμῖν* [*Deus enim est qui potentia operetur in vobis*]. Illud ἐπὶ τῆς εὐδοκίας potest quidem recte exponi, pro summa sua in nos benevolentia: sed nec male illi qui exponunt, pro desiderio nostro, idque ex loco Pa. 145: 19, ubi est *פֶּרַח*.

14. Πάντα ποιῶτε χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμῶν, *omnia facite sine ira et rixis*] Codices plerique habent χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν [*sine murmurationibus et rixis*], et ita legerunt Syrus et Latinus. Est autem γογγυσμός sive γόγγυσις, πῆλν Exod. 16: 7, 8, 9, 12, Num. 14: 27, 17: 10, id quod Graeci dicunt μεμψιμοιρίαν, ubi quis Divinae de se dispensationi non acquiescit; διαλογισμοὶ vero videntur hic esse rixae acerbae de rebus ad pietatem nihil facientibus, quales multae erant inter Philosophos, maxime Aristotelicos, quales in Macedonia multi.

15. Ἴνα γένησθε ἀμειπτοὶ καὶ ἀκέραιοι, *ut sitis inculpati et integri*] Ἀμειπτοὶ apud homines: ἀκέραιοι apud Deum. טָהוֹר טָהוֹר.

Τέκνα Θεοῦ, *fili Dei*] Rom. 8: 16, 21, 10: 8, Gal. 4: 28.

Ἀνώμητα, *irreprehensi*] Eph. 1: 4, 5: 27, Col. 1: 22, 2 Petr. 3: 14, Iud. 24, Apoc. 14: 5.

Ἐν μέσῳ γενεᾶς σχολιᾶς καὶ διεσραμμένης, *in media natione prava et perversa*] Sic et Act. 2: 40, merito. Erant enim eo tempore mores Iudaeorum et Gentium non conversarum ad Christum corruptissimi. Sunt verba desumpta ex Deut. 32: 20, ubi in Graeco, ὅτι γενεὰ ἐξεσραμμένη ἐστίν. Adde et Esai. 59: 8.

Ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ, *inter quos lucetis sicut lumina in mundo*] Receptum apud Hebraeos, opera creationis externae habere in se imaginem creationis internae, id est novae. Dicere etiam solent, quod luminaria in coelo, id Sapientes in terra. Φωστῆρες ΠΑΥΛ Gen. 1: 14. Sol et Luna, quibus recte comparantur ii qui vere sunt Christiani, Matth. 5: 14, Eph. 5: 8, 1 Thess. 5: 5. Confer et quod olim dictum Dan. 12: 3, quo Apostolus respicit Rom. 2: 19. Φαίνεσθε multi hic sumunt in imperativo. Ego in indicativo malim. Videte quomodo vivatis: omnes vos respiciunt.

16. Λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, *verbum vitae attollentes*] Est ἀπόδοσις [*redditio*] mixta comparationi. Sicut illa lumina coelestia vitam dant animalibus, ita vos attollitis lumen omnibus Gentibus vivificum. Sic ἐπέσχευ ἡμέρα [*illuxit dies*] dicunt Graeci. Barnabas ait, τῷ λόγῳ ζωοποιούμενοι [*verbo vivificati*].

Εἰς καύχημα ἔμοι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ] *Ut in die illo magno de vobis gaudeam: id enim esse καυχᾶσθαι et καύχημα saepe iam diximus.*

Ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα, *quia non frustra cucurri, neque frustra laboravi*] Εἰς κενὸν, id est, *sine fructu*, 2 Cor. 6: 1, Gal. 2: 2. Est autem hic λιτότης [*extenuatio*]. Vult enim dicere, *non sine copioso fructu Euangelii*. Praedicatio recte comparatur et cursui, ut dicto ad Galatas loco, Act. 20: 24, 2 Tim. 4: 7, et operae laboriosae, Act. 20: 35, 1 Cor. 15: 10, Gal. 4: 2, 1 Tim. 4: 10, 5: 17, Apoc. 2: 3.

17. Ἄλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, *sed et si libor ad victimam et praeparationem fidei vestrae*] Σπονδὴ [*libamen*] Ammonio, ἡ τοῦ οἴνου ἔκχυσις πρὸς τὰ ἱερουργήματα [*effusio vini in sacrificiis*]. In sacris erat *victima*, θυσία: ea solemniter per Levitas ac Sacerdotes praeparabatur: id erat πῶς λειτουργία. Acedebat *vini libatio*, σπονδὴν, Iud. 9: 13. Paulus Philippenses fecerat Deo victimas, Rom. 12: 1, 15: 16, Eph. 5: 2. Eos doctrina et exemplo suo ita paraverat, ut Deo grati essent. Videbat facile fieri posse ut ipse suo sanguine fidem et Philippensem et aliorum confirmaret: id hic vocat σπένδῃσθαι, *libari*. Sanguis vino comparatur, et in sacris vinum est vice sanguinis. Vide quae diximus ad Matth. 26: 27. Thrasea moriens apud Dionem: Σοὶ τοῦτο τὸ αἷμα, Ζεῦ Ἐλευθήριε, σπένδω [*Huno, Iupiter Eleutherie, tibi libo sanguinem*].

Χαίρω] *Gaudebo tanto honore. Praesens pro futuro.*

Καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν] *Gratulabor etiam vobis et fidelibus aliis, ad quos fructus mortis meae perveniet.*

18. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι] Sic et Latine dicimus, *hoc gaudeo*. Hoc vult, *Ob hanc rem gaudete et vos, et mihi gratulamini.*

19. Ἐλπίζω δὲ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ] Id est, *spero me Christo adiuvante hoc consecuturum quod sequitur.*

Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, *Timotheum brevi ad vos missurum*] Multum promittit. Eum enim vult mittere quem γνησίον τέκνον [*dilectum filium*] vocat 1 Tim. 1: 2.

Ἴνα κἀγὼ ἐμψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν, *ut ego et recreer, cognitis rebus vestris*] Alii habent εὐψυχῶ [*bono sim*

sim animo]: sed non spernenda haec lectio; nam ἐμφύχειν, quod et ἀναψύχειν, est activum pro reciproco, refrigerare semet, quod Hebraei dicunt, בלל Ps. 39: 14. Calamitates aestui comparantur: solatia refrigerationi, inde et παραψυχή [*solatium*].

20. Οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον, *neminem enim habeo tam unanimem*] Ex Ps. 55: 14, ubi in Hebraeo, וְאֶחָד כָּכָא, in Graeco, οὐ δὲ ἀνθρώπου ἰσόψυχε [*tu vero homo unanimes*]. Non alium habeo tam carum mihi mihiq̄ fidum. Syrus, *ut anima mea*.

Ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει] *Qui tanta fide vestri curam sit gesturus. Gνησίως, sincere*, in Glossario. Habes eam vocem 2 Macc. 14: 8.

21. Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἐαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ, *omnes enim sua quaerunt, non quae sunt Iesu Christi*] Πάντες hic positum pro multi, ut Rom. 3: 2. Sua agunt plerique hominum.

22. Τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε] *Scitis quanta fidei suae documenta dederit. Habuimus vocem hanc δοκιμὴν* Rom. 5: 4; 2 Cor. 2: 9, 8: 2, 9: 13, 13: 3.

Ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, *quia sicut patri filius mecum servavit in Evangelio*] Ad Euangelium promovendum non minus mihi inservit, quam filii patri solent, 1 Tim. 1: 1, 2 Tim. 1: 1.

23. Τοῦτον μὲν οὖν, *hunc igitur*] Tantum ac talem virum.

Ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπιδῶ τὰ περὶ ἐμέ, *spero me missurum ad vos, ubi videro quae circa me sunt*] Ubi videro quid mihi futurum sit.

Ἐξαντῆς] Construe cum verbo πέμψαι. In Glossario ἐξαντῆς, *actutum, e vestigio*. Est ea vox apud Marcum 6: 25, Act. 10: 33, 11: 11, 23: 30. Utitur et Plato περὶ τῶν μετονομαζομένων [*de his quae in aliud nomen trans-eunt*] et Procopius. Respondet Chaldaeo כְּנַשׁ בָּא.

24. Πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ] *A Domino me hoc consecuturum spero*, ut supra ἐλπίζω ἐν Κυρίῳ. Nam πέποιθα idem est quod ἐλπίζω supra 1: 6.

Ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι, *ut et ipse veniam cito*] Idem sensus qui supra 1: 26. In Manuscripto additur, πρὸς ὑμᾶς [*ad vos*].

25. Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην] *E re esse iudicavi*. Sic ἀναγκαϊότερον habuimus supra 1: 24.

Ἐπαφροδίτου τὸν ἀδελφόν, *Erastum fratrem*] Cuius et infra meminit 4: 18. Puto eundem esse qui Ἐπαφρᾶς contracte Col. 1: 7, 4: 12. Nam in eum modum contrahi solita nomina diximus initio ad Lucam. Nomen Epaphroditi est et in Orationibus Lysiae.

Καὶ συνεργόν] *Participem laboris in annuntiando Evangelio*. Rom. 16: 3, 9, 21, 2 Cor. 8: 23, infra 4: 3, Col. 4: 11, 1 Thess. 3: 2, Philem. 1, 24.

Καὶ συσφατιώτην μου] *Participem etiam periculorum*: quod egregie significatur translatione sumpta a re militari. Sic et Philem. 2. Similis tralatio 2 Cor. 10: 4, 1 Tim. 1: 18.

Τῶν δὲ ἀποστόλων, *vestrum autem Apostolum*] Id est, πᾶν. Sic enim Hebraice loquentes, Graece vero loquentes ἀποστόλους, vocabant eos, qui sacras pecunias colligebant atque portabant, ut diximus ad Matth. 10: 2. Θεόδρομον dixit Ignatius et ἱεροπρεσβευτήν et ἱεροπομπόν [*cursorem vel legatum, Dei sacrorumve causa*].

Καὶ λειτουργόν τῆς χρείας μου, *et ministrum necessitatis meae*] Miserant Philippenses pecunias ad Paulum per Epaphroditum, quas accepit, tum quia in vinculis constitutus laborare, ut ante, manibus suis non poterat, tum ut inde pauperes Christianos qui Romae erant sublevaret. Hoc dicitur χρεία Act. 2: 45, 4: 35, 6: 3, 20: 34, 28: 10, Rom. 12: 13, Eph. 4: 28, infra 4: 16.

Πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, *mittere ad vos*] *Mittere* dixit pro *remittere*. Simplex pro composito.

26. Ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς, *quoniam omnes vos desiderabat*] In Manuscripto recte additur ἰδεῖν [*videre*], quomodo loquitur Apostolus Rom. 1: 11 et 2 Tim. 1: 4. Et ita apparet hic legisse Syrum.

Καὶ ἀδημονῶν] *Anxius erat*. Vide Matth. 26: 37, Marc. 14: 33. Utitur et Aquila Iob. 18: 21. Syrus hic πνθ, bene.

27. Ὁστένησε παραπλήσιον θανάτῳ] ὡς πᾶν [*aegrotavit ad mortem*] Esai. 38: 1, ubi Graeci quidam ἐμαλὰ κίσθη ἕως θανάτου, alii ἕως τοῦ ἀποθανεῖν, alii εἰς θάνατον.

Ἴνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ, *ne tristitiam super tristitiam haberem*] Nempe si ad vincula accessisset iactura amici. Id fuisset πᾶν ἢ πᾶν.

28. Σπουδαιοτέρως] *Festinantius*, ut habet Latinus. Est enim haec genuina huius vocis significatio α σπεύδειν [*festinare*]. Inde translata altera, quae *diligentiam* significat.

Ἴνα ἰδόντες αὐτὸν, πάλιν χαρῇτε] Mutanda distinctio in hunc modum, Ἴνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν, ut ipsum iterum conspicientes, ob id gaudeatis.

Κἀγὼ ἀλνπότερος ὦ, et ego sine tristitia sim] Nempe ubi eum saluum ad suos venisse cognovero.

29. Μετὰ πάσης χαρᾶς, cum omni gaudio] Rom. 15: 32.

Καὶ τοὺς τοιοῦτους ἐντίμους ἔχετε, et tales magni habetote] 1 Tim. 5: 17.

30. Ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θάνατον ἤγγισα, quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit] חמל רך [erat morti vicinus] Iob. 33: 22. Christi opus vocat operam positam Christi causa.

Παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ] Omnino legendum est παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, id est, vitam obiectans periculis, quomodo viri magni Scaliger et Salmasius monnere. Plinius in Epistolis: *Periculosa, utque Græci melius exponunt παράβολα*. Latinus interpres recepto vetustior posuerat hic, *parabolatus est animam suam*. Nam et Latine *parabolani* dicuntur, qui cum vitæ periculo aegrotis adsunt. Syrus hic posuit, נפשי נל חב, *sprevit vitam suam*.

Ἴνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρὸς με λειτουργίας] Ut quæ obsequia vos per absentiam mihi praestare non potestis, ipse suppleret. Similis sensus Philem. 13. Loquendi genus non dissimile 2 Cor. 11: 9.

CAPUT III.

1. Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ, caeterum; *fratres mei, gaudete in Domino*] Videtur hic Apostolus finire epistolam voluisse, ut facere solet per vocem τὸ λοιπὸν, aut λοιπὸν, aut τοῦ λοιποῦ, ut 2 Cor. 13: 11, Gal. 6: 17, Eph. 6: 10, 2 Thess. 3: 1, et per verbum χαίρετε 2 Cor. 13: 11, infra 4: 3, 1 Thess. 5: 16; sed postea, cum temporis aliquanto plus accepisset, addidisse ea quæ sequuntur: quale quid ei evenisse etiam cum epistolam ad Romanos scriberet, ibi notavimus.

Τὰ

Τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, eadem vobis scribere] Saepe repetere ea quae magno sunt usu.

Ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν] Hic ὀκνηρόν ponitur sensu passivo, ut Prov. 31: 27, *mihi non grave est: me non piget.*

Ἐμῶν δὲ ἀσφαλές, vobis autem necessarium] Saepe enim repetita eo melius haerent animo: ut vos cautiores sitis, Syrus non male.

2. *Βλέπετε τοὺς κύνας, videte canes]* Hic tangere incipit illos Iudaismi commendatores, durius eos tractans, ideo quod animum ipsorum penitus noverat. *Video* pro *cavere* etiam Latini usurpant: sed frequentius eo sensu construitur per ἀπό, ut Marc. 8: 15, 12: 38. *Κύνες* autem vocat homines et inverecundos et avaros, ex Esai. 56: 10.

Βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, videte malos operarios] *Ἐργάτας* δολίους 2 Cor. 11: 13, qui in opere Domini, id est in Evangelio, non versantur bona fide.

Βλέπετε τὴν κατατομήν, videte concisionem] Moris erat Iudaeis, tum idolis tum hominibus malis nomen aliquod indere, quod ab ipsorum nomine non longe abiret, ut eorum imbecillitatem aut vitia denotarent. Sic Paulus eos qui se vocabant *περιτομήν* [*circumcisionem*], nempe abstracti voce posita vice concreti, ut Rom. 3: 30, 4: 10, 15: 8, Gal. 2: 7—9, Eph. 2: 11, mox 5, vocat *κατατομήν*, id est, *τοὺς κατατέμνοντας, scissores Ecclesiarum Christi.* Nam *κατατέμνειν* est *in partes lacerare*, ὡς Lev. 21: 5, τὸ 1 Reg. 18: 28. Usurpant sic Xenophon, Plutarchus, et alii. In Glossario *κατατομή, concisio.*

3. *Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, nos enim sumus circumcisio]* *Circumcisio cordis* Rom. 2: 29, id est, *corde circumcisi*: quod ut praecipuum urgent Prophetiae.

Οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, qui spiritu servimus Deo] *Puro animo*, quod maximum, Ioh. 4: 24.

Καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, et gaudemus in Christo Iesu] Hoc maxime gaudentes quod Christum, id est, doctrinam eius, perceperimus.

Καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες, neque in carne fiduciam ponimus] Iudaei suae in Deum fiduciae hoc habebant argumentum, quod Deus ipsis, tanquam foederatis suis, praecepisset in cute circumcidi: at nos, quod Christus foedus nobiscum morte sua sanxerit.

4. Καίπερ ἔγω ἔχων πεποιθήσιν καὶ ἐν σαρκί, *quanquam ego habeam confidentiam etiam in carne*] Ad ἔχων sub-auditur sum, more Hebraeo: πεποιθήσιν, id est, *fiduciae argumentum. Etiam in carne*, si qua est ea gloria.

Εἰ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκί, ἔγω μᾶλλον, *et quis alius videtur confidere carni, ego magis*] Illi graviam aetate circumcidi se faciunt: Iudaei non sunt, nisi adscititii.

5. Περιτομή ὀκταήμερος, *circumcisus octavo die*] Eo tempore circumcisus quo Isaac et posteri eius. Ὀκταήμερος dicitur ut τριήμερος, διετής, τριετής [*tertio die, biennis, triennis*].

Ἐκ γένους Ἰσραὴλ, *ex genere Israelitico*] Recte hoc addit, quia et Ismaelitae et Idumaei circumcidebantur. Sic ἐκ γένους Ἰουδαίων Esth. 6: 13, ὦν [*de semine*]. Nam ὦν vertitur γένος, Lev. 21: 16, Ier. 29: 32, 31: 36, 38, 36: 31, 41: 1.

Φυλῆς Βενιαμίν, *de tribu Beniaminitica*] Ex eo ortus quem tantopere dilexerat Iacobus, et de quo egregia praedixerant idem Iacobus et Moses.

Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, *Hebraeus ex Hebraeis*] Non υἱ [*filius peregrinus*], id est, *ex proselyto natus*, sed *tota maiorum serie ex Hebraeis*, Act. 22: 3, 2 Cor. 11: 22.

Κατὰ νόμον Φαρισαῖος, *secundum Legem Pharisaeus*] Νόμον hic vocat specialia instituta, ut Num. 6: 13, Prov. 1: 8, 6: 20, ubi Graeci habent θεσμούς. Et cum dicit *Pharisaeum* se fuisse, hoc vult, *sectae exquisitissimae*, Act. 26: 5.

6. Κατὰ ζῆλον, *quod ad zelum*] Illum de quo Rom. 10: 2.

Διώκων τὴν ἐκκλησίαν, *vexans Ecclesiam*] Id est, διώξας, nam Hebraei participiis praesentibus, quia alia non habent, etiam pro praeteritis utuntur. Confer 1 Cor. 15: 9.

Κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ γενόμενος ἀμειπτος, *secundum iustitiam quae in Lege est immaculatus*] Nomen Legis hic accepit pro illis praeceptis, secundum quae iudicia exercebantur. Dicit ergo nihil se fecisse quod morte aut verberibus castigandum esset. Ἀμειπτος υἱ Iob. 11: 4.

7. Ἄλλ' ὅτινα ἦν μοι κέρδη] *Quae mihi lucrosa esse po-*

poterant: origo Iudaica: secta laudabilis: secunda inter meos fama.

Ταῦτα ἡγῆμαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν, *haec propter Christum duxi detrimentum*] Postquam Iesum Christum cognovi, vidi in illis nihil esse veri lacri. Ἡγῆμαι ἡλλῆ. Ζημίαν **ων**.

8. Ἀλλὰ μενούγγε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι, *verum tamen existimo omnia detrimentum esse*] Non illa tantum quae dixi, sed et honores et bona huius vitae omnia et ipsam vitam.

Διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου] Id est, si comparentur ista cum cognitione Christi qui mihi super omnia est. Graeca constructio, pro τὴν γνώσειν τὴν ὑπερέχουσαν.

Δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην] *Propter quem libenter rerum aliarum omnium iacturam feci; ἦων*, secundum praeeptum Christi Matth. 16: 24.

Καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, *et arbitror stercora esse*] In Glossario, σκύβαλον, *stercus, recrementum*. Charisius exponit *quisquiliis*. Vide Sirach. 27: 5. Hebraei dicerent **דבדל**.

Ἵνα Χριστὸν κερδήσω] *Ut lucrifaciam Christum*, id est, Christi favorem. Κερδήσω ἦνρ.

9. Καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ] *Ut inveniar*, id est sim, in ipso, ipsi insitus. Sic Hebraei usurpant **עצמי**.

Μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου] *Illam innocentiam quae in iudiciis secundum Legem valet*, et humana ope parabilis est. Simile Rom. 4: 2 et 10: 3, ubi ista iustitia dicitur *ἰδία δικαιοσύνη* [*iustitia propria*]. Illud ἐκ νόμου hic est *secundum Legem*, nempe qualiter illa a Phariseis urgebatur. Vide Matth. 5: 20 et ibi dicta.

Ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ] *Eam quam per fidem in Christum consequimur*: quod est δικαιοῦσθαι ἐκ πίστεως [*iustum haberi ex fide*]. Genitivus Χριστοῦ hic obiectum significat: quomodo id fiat, iam exactius explicabit.

Τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην, *quae ex Deo est iustitia*] Quam Deus in nobis operatur, et propterea ut opus suum approbat, Rom. 3: 21, 22, 10: 3.

Ἐπὶ τῇ πίστει] Sic et Act. 3: 16 pro διὰ τῆς πίστεως. *Per fidem*, tum in Christum, tum in Deum.

10. *Τού γινῶναι αὐτόν*] Ostendit quibus in rebus fides ista consistat, nempe primum, *ut noscatur Christus*, id est, doctrina eius.

Καί τήν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, et virtus resurrectionis eius] Ut noscatur etiam Christus Divina vi resuscitatus, in testimonium nobis idem eventurum, si ipsum sequamur, Eph. 1: 19, 20.

Καί τήν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, et societas passionum illius] Ut et hoc nascatur, nos quoque ipsius exemplo crucem, si ita res tulerit, libenter tolerare debere, Matth. 10: 38, 16: 24, Marc. 8: 34, Luc. 9: 23.

Συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ, conformatus morti eius] Hoc construitur cum eo quod praecessit *ἐγχεῖσθαι*. Conformatio autem ista cum morte Christi, est interfectio vitiosorum affectuum, Rom. 6.

11. *Εἰπὼς καταστῆσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τῶν νεκρῶν, an forte pertingam ad resurrectionem mortuorum*] Manuscriptus, *τὴν ἐκ νεκρῶν*. Illud εἰπὼς ostendit rem incertam et difficilem. *Καταστῆναι εἰς τι* est *ad rem aliquam pertingere*, 1 Cor. 14: 36, Eph. 4: 13. *Ἐξανάστασιν* maluit dicere quam *ἀνάστασιν*, ut intelligatur illa *plena resurrectio*, quam nulla morte, nihil mali sequitur, quae πᾶσι Hebraeis.

12. *Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, non quod iam acceperim*] Habebat quidem talis, qualis nunc erat, ius ad resurrectionem beatam: sed illud ius adhuc amitti poterat, ut ipse dicit 1 Cor. 9: 27. Itaque *ἔλαβον* intelligitur hic de ea acceptione, quae in futurum amitti nequit.

Ἡ ἤδη τετελείωμαι, aut iam perfectus sim] Erat quidem τέλειος aliquo modo Paulus, ut intelligere est ex Matth. 5: 48 et mox 15, sed non erat extra periculum constitutus, ut illi qui cursum suum absolverunt: qualem se esse dicit 2 Tim. 4: 6, 7, rem proxime futuram praesentis temporis verbo enuntians. Aptè ad hunc locum Chrysostomus: *Εἰ δὲ ὁ τοσαῦτα παθὼν, εἰ δὲ ὁ διακόμενος, εἰ δὲ ὁ τὴν νέκρωσιν ἔχων, οὕτω ἐθάρρει περὶ τῆς ἀναστάσεως ἐκείνης, τί ἂν εἴπωμεν ἡμεῖς; [Quod si neque ille, qui tam gravia tulerat, quem non desinebant adversarii persequi, qui erat iam mortificatus, si is ipse tamen de resurrectione illa necdum confidit sibi: quid est tandem*
VII. G quod

quod nos dicere oporteat?] ὅτι τετελείωται dicitur de opere consummato 1 Reg. 7: 22.

Διώκω δὲ εἰ καταλάβω, eo autem tendo, ut assequar] A cursoribus sumpta similitudo, quibus palma proposita in fine stadii. Vide 1 Cor. 9: 24. *Διώκω*, est, *id quareo, eo tendo*, Rom. 9: 30, 31, 12: 13, 1 Cor. 14: 1.

Ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ἀπὸ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] Quo ut pervenire possem, Christus prior me velut manu sua prehensum deduxit in hoc stadium. Est *πλοκή* [copulatio] in verbo *καταλαμβάνειν* et *καταλαμβάνεσθαι*: qualis in *ἐπιγινώσκειν* et *ἐπιγινώσκεσθαι* 1 Cor. 13: 12. *Καταλαμβάνειν* est ὡς *apprehendere*: quomodo vertitur in Glossario Graecolatino.

13. *Ἀδελφοί, ἐγὼ ἑμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατεληφέναι, fratres, ego me non arbitror apprehendisse]* In Manuscripto, *οὐπω* [nondum], recte; quia quanquam de praesentio perseverantiae certus sum, de ipsa perseverantia certus non sum, ut loquitur Augustinus.

14. *Ἐν δὲ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἑμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω, ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, hoc tantum, quae quidem retro sunt obliviscens, ad ulteriora autem extendens me ipsum, ad scopum curro, spe palmae supernae vocationis Dei per Christum Iesum]* Sicut in re bellica Caesar, ad ulteriora tendens semper,

Nilque putans actum, dum quid superesset agendum, non cogitabat quid iam fecisset, sed in id intentus erat, ut actis plura et maiora adiceret: ita et in hac spirituali militia Paulus, cum magna praestitisset, iis non acquiescebat. Ἐν δὲ hoc tantum. Refertur hoc non ad verbum unum, sed ad sensum totum. *Ὀπίσω* pro eo quod praeterit, usurpat; ut Homerus Odysseae Σ. *Ἐπεκτεινόμενος* passivum hic est pro reciproco, more Hebraeo: *me ipsum*, ut hic vertit Latinus, id est, *cursum meum extendens*, nempe ad ulteriora. *Διώκω* hic est *curro per μεταωνυμίαν* [transnominatorem]. In illo *κατὰ σκοπὸν* est *μεταφορά* [translatio]. *Σκοπὸς* est *signum ad quod dirigitur iaculum*, Iob. 16: 12, Lament. 3: 12. Pindarus:

Ἐπεσχε νῦν σκοπῷ τόξον.

[Sagitta nunc scopum attigit.]

Huic

Huic respondet in stadio id quod *calcem* vocant Latini, Graeci τέμα. Curro, inquit, ea via quae ad calcem proxima est, ἐπὶ τὸ βραβεῖον πρὸς τὴν, spe palmas. Solebant οἱ βραβεύται sive ἀγωνοθέται [certaminis Arbitri] sedere in sublimi loco, atque inde per Praeconem citare cursores singulos. His Deum comparat, qui ex loco sublimissimo, id est, ex coelo, nos per Christum vocat. Non alienum ab hoc loco illud Plutarchi: Ἀγωνίζεται (ἢ ψυχῇ) ὥσπερ ἀθλητὴς κατὰ τὸν βίον· ὅταν δὲ διαγωνισῇται, τότε τυγχάνει τῶν προσηκόντων [Athletas ad instar certat anima dum vivit, finito autem certamine debitis potitur praemiis].

15. Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν, quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus] Redit ad id quod coeperat dicere, supra 3. Ita, inquit, affecti simus, ut fiduciam habeamus non in carne, sed in spiritu. Τελείους hic vocat, in rebus Divinis optime versatos, ut 1 Cor. 2: 6, 14: 20.

Καὶ εἰ τι ἑτέρως φρονεῖτε, et si quid aliter sapitis] Si qui vestrum a novis illis Magistris abrepti estis.

Καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει] Hoc vobis Deus aperiet, nempe vos esse deceptos. Loquitur pro spe quam ex priore ipsorum pietate conceperat. Sic et Gal. 5: 10.

16. Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, verumtamen ad quod pervenimus, in eadem permaneamus regula] Etiam qui de circumcisione et ritibus aliter sentiunt, interim sciant Evangelii praecepta, quae Divina esse persuasi sunt, sibi esse sequenda. Φθάνει hic est pervenire, ut Matth. 12: 28, Luc. 11: 20, Rom. 9: 31, 2 Cor. 10: 14, 2 Par. 28: 9, Eccl. 8: 14, Dan. 3: 8, 4: 8, 7: 13. Στοιχεῖν κανόνι quid sit diximus Gal. 6: 16. Sed in Manuscripto deest κανόνι, ut τῷ αὐτῷ στοιχεῖν referatur ad illud εἰς ὃ. Ἡνίκα vitae perpetuum tenorem significat: ita et στοιχεῖν. Deus aperta bene implentibus revelat futura. Est autem hic et in eo quod sequitur infinitivus pro imperativo, Attice.

17. Συμμηνηταὶ μου γίνεσθε, ἀδελφοί, imitatores mei estote, fratres] Μίμηταὶ μου γίνεσθε dixit 1 Cor. 4: 16, 11: 1, Eph. 5: 1, 1 Thess. 1: 6, 2: 14, hic vero συμμηνηταὶ, id est, omnes pari studio me imitami.

Καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς, et considerate eos qui ita ambulant sicut nos habetis exemplar] Σκοπεῖτε hic valet, *attente considerate*, ut solemus ea quae imitari volumus. Τύπος hic est *exemplar*, ut Act. 7: 44. Rabbiniis נִסְיוֹן.

18. Πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, *multi enim ambulant]* Nempe *longe aliter*: quod ex natura ἀντιθέτου [*oppositio- nis]* intelligitur.

Οὗς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σαυροῦ τοῦ Χριστοῦ] *λέγειν* hic est *appellare*. *Appellavi*, inquit, *antehac*, et nunc dolens appello, *hostes crucis Christi*, id est, tales homines, qui nihil non faciendum dicunt, ut crux defugiatur, Gal. 6: 12.

19. Ὡς τὸ τέλος ἀπώλεια, *quorum finis interitus]* Gal. 6: 8, Rom. 6: 21, 2 Cor. 11: 15. Locutio desumpta ex Num 24: 20, ubi de Amaleco אֱמָלֵק וְעַד וְיָנִיק [finis eius ad perditionem].

Ὡς ὁ Θεὸς ἡ κοιλία, *quorum Deus venter est]* Id enim pro Deo habemus, cuius causa omnia facimus. Vide Eph. 5: 5. Homerus:

Γαστέρα δ' οὐτως ἐστὶν ἀποπλῆσαι μεμανῖαν,
Οὐλομένην, ἣ πολλὰ κακ' ἀνθρώποισι διδῶσι.

[*Insanum, causamque mali fatalis et omnis Exitii, ventrem satiare haud possumus unquam.*]

Euripides:

Νικᾷ με χρεῖα καὶ κακῶς ὀλουμένη
Γαστήρ, ἀφ' ἧς τὰ πάντα γίνεται κακά.

[*Me dira egestas subigit et miserabilis Venter, malorum causa quae ferme omnium.*]

Venit super eos maledictio serpentis Gen. 3: 15. Athenaeus tales vocat κοιλιοδαίμονας.

Καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν] *Quod minime eos decet*, quotidie in conviviis esse, *de eo maxime gloriantur*.

Οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες, *qui terrena student]* Satieta- tem, opes, glorias. Vide Iac. 3: 15. *Sunt curvae in terras animae*. Et hoc ex maledictione serpentis, *pul- verem lingere*.

20. Ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει] *Op- positum est ei quod praecessit, τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες*. *Nos vero*, inquit, *animo iam in caelo sumus, coelestia*

coq

cogitamus : curamus ea quae illuc ducunt, cōelestibus legibus regimur. Sumus hic quasi *peregrini*, quod de se Iacob dicebat, Gen. 47: 9, et μυζικῶς [*sensu recondito*] explicat Divinus ad Hebraeos Scriptor 11: 9, 10, 13, 14, 15. Idem dicit nos *accedere ad Ierusalem coelestem*, *quaeri a nobis civitatem futuram*, 12: 21, 13: 14. Philo libro de Praemiis: Τοῦτο τὸ γένος οὐ μακρὸν ἀπῳκίσται Θεοῦ, φαντασιούμενον αἰετὰ αἰθέρια κάλλη καὶ ποδηγετούμενον ὑπ' ἔρωτος οὐρανόθεν [*Hoc genus, prope Deum habitans, imaginatur semper aethereas pulchritudines, et coelesti amore ducitur*]. Adde Apoc. 4, et ibi dicenda. Anaxagoras *coelum sibi patriam esse dicebat*, teste Laërtio. Et πολίτευμα hoc loco *municipatum* transtulit aliquoties Tertullianus. Posses et *conversationem* vertere. Sic enim πολιτεύεσθε habuimus supra 1: 27. Seneca Epistola XLI de Sapiente: *Maiore sui parte illic est, unde descendit*. Idem Epistola LXVI: *Vetas me coelo interesse, et iubes me vivere capite demisso?* Porphyrius περὶ ἀποχῆς [*de Abstinencia*] primo: Ἐοίκαμεν γὰρ τοῖς εἰς ἀλλόφυλον ἔθνος ἤκουσιν ἢ ἀπεληλυθόσι, καὶ μὴ μόνον τοῖς οἰκείων ἐξορίσοις, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ξένης ἐμπλησθεῖσας παθῶν τε καὶ ἡθῶν καὶ νομίμων ἐκφύλων, καὶ πρὸς ταῦτα ῥοπὴν ἐσχηκόσι. Ὅνπερ οὖν τρόπον ὃ ἐκεῖθεν εἰς τὰ οἰκεία μέλλων ἐπανήκειν, οὐ μόνον προθυμῆται ὁδεύειν, ἀλλὰ καὶ ἵνα παραδεχθῇ, μελετᾷ μὲν ἀποτίθεσθαι πᾶν, εἴτι προσέλαβεν ἀλλόφυλον, ἐπαναμνήσκει δ' ἑαυτὸν ὧν ἔχων ἐπελάθετο, ὧν ἄνευ παραδεχθῆναι οὐχ οἶόν τε πρὸς τῶν οἰκείων· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμᾶς δεῖ ἐντεῦθεν, εἴπερ πρὸς τὰ ὄντως οἰκεία μέλλοιμεν ἐπανιέναι, ἃ μὲν ἐκ τῆς θνητῆς πρόσελήφαμεν φύσει· ἀποθέσθαι πάντα, μετὰ τῆς πρὸς αὐτὰ προσπαθείας, δεῖ ἧς ἡ κατάβασις γέγονεν· ἀναμνησθῆναι δὲ τῆς μακαρίας καὶ αἰωνίου οὐσίας, καὶ πρὸς τὸ ἀχρώματον καὶ ἄποιον σπεύδοντας ἐπανελθεῖν [*Similes enim sumus iis, qui in regionem peregrinam venerunt vel abierunt, non solum patriis moribus eliminati, sed et ex peregrinae regionis usu, affectibus, moribus et legibus alienis imbuti, et ad haec omnia propendentes. Quo igitur modo talis quispiam ad suos rediturus, non solum iter cogitat, sed ut melius accipiatur, meditatur etiam qua ratione peregrina omnia, si quae contraxerit, exuere possit, et in memoriam re-*

vocat ea, sine quibus a suis admitti non potest, quaeque iam desuetudine ex animo exciderant: pari modo oportet et nos, si ad ea quae revera nostra sunt, et homini propria reverti velimus, quaecunque ex mortali natura nobis adscivimus, una cum omni ad ea inclinatione, qua illectus animus ad illa descendit, deponere, recordari vero beatae illius et aeternae essentiae et ad illud inaspectabile et immutabile reditum properare], et quae sequuntur. *Animus ibi est ubi amat. Sic impletur vaticinium Danielis 2: 44.*

Ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπευδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, unde etiam salvatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum] Non mirum est nos eo respicere, unde ventura est redemptio nostra. Ἐξ οὗ rem spectat, non quod praecessit vocabulum.

21. Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, qui reformabit corpus vile nostrum] Ταπεινώσις hoc loco est ipsa ταπεινότης, vilis conditio, ut et Luc. 1: 48, Iac. 1: 10. Ὡ vel ἡ. Idem ἀτιμίαν dixit 1 Cor. 15: 43.

Εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, ut praeclaro ipsius corpori simile fiat] 1 Cor. 15: 48, 2 Tim. 2: 12. In Manuscripto εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ deest. Et potest μετασχηματίσει construi cum σύμμορφον. Est autem σύμμορφον πρὸς Dan. 3: 25.

Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα, secundum potestatem qua etiam possit subiicere sibi omnia] Etiam mortem 1 Cor. 15: 26. Κατὰ τὴν ἐνέργειαν de Deo Patre habes Eph. 1: 19, hic de Christo. Et ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι, id est, εἰς τὸ δύνασθαι, quomodo τοῦ saepe sumitur in his Epistolis. In Manuscripto pro ἑαυτῷ est αὐτῷ, quod ipsum pro αὐτῷ poni saepe solet. Ὑποτάξαι ὡς ἡμεῖς τῷ [ponere sub pedibus suis].

C A P U T IV.

1. Ὡστε, ἀδελφοί μου, itaque, fratres mei] Cum tanta nobis proposita sint praemia, de quibus iam egi.

Ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, carissimi et desideratissimi] Quos amo et videre desidero. יְרֵדִי נָחֵמָה.

Χα-

Χαρά, gaudium] Sic et Latini *gaudium suum* vocant eum ob quem gaudent.

Κατὰ δέφανός μου, et corona mea] Id est, dulce decus meum. Nam *πρὸς δέφανος ornamentum* significat, genus ex specie, Iob. 19: 9, Prov. 4: 9, 12: 4, 14: 24, 16: 31, 17: 6.

Οὕτως ζήκετε ἐν Κυρίῳ] *Perstate in vita secundum Christum*, 1 Cor. 15: 1, 2 Cor. 1: 24, 1 Petr. 5: 12.

Ἀγαπητοί, carissimi] *Περιπαθεῖς [plena affectu]* haec vocis huius ἀναφορά [repetitio].

2. *Εὐδοκίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ, Euodiam hortor et Syntychen hortor idem studere in Domino*] Rectius alii codices *Εὐδοκίαν*. Erant inter hos orta dissidia; quare hortatur eos ut concordēs sint in *Domino*, id est, propter Dominum. *Συντύχη* ut *Εὐτυχής* virile est nomen.

3. *Καὶ ἐρωτῶ καὶ σε, σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, etiam rogo et te, collega germane, adiuvā illas quae mecum laboraverunt in Euangelio*] In Manuscripto, *καὶ ἐρωτῶ σε*, ubi *καὶ* est precantis ad modum ἢ Hebraei, ut Apoc. 22: 20. *Ἐρωτῶ* est *precor*, locutione efficta ad Latinum sermonem, ut Ioh. 14: 16, 16: 26, 17: 9, 1 Thess. 4: 1, 5: 12, 2 Thess. 2: 1, 1 Ioh. 5: 16, 2 Ioh. 5. *Σύζυγο*; qui Hebraico *אח* non tantum dicitur de iunctis matrimonio, verum etiam de *collegis*. Quem autem Philippis potius *collegam* vocaret Paulus, quam *τῶν πρεσβυτέρων προεστῶτα [Presbyterorum Praesidem]*, cuius summa erat etiam in pecuniis elargiendis auctoritas? Ad Epaphroditum ergo per *ἀποστροφὴν [aversionem]* vertit se oratio, tanquam praesentem futurum, ubi epistola haec in Ecclesia Philippensium legeretur. Nec aliud hic *σύζυγος*, quam supra *συνεργός*. Ei igitur commendat *τὰς πρεσβυτέρας [Presbyteras]*, sive *τὰς προναθημένας [Praesidentes]*, viduas nempe *seniores*, ut eas vocat Ferrandus Diaconus, quae in convertendis ad Christum foeminis aliis plurimum laboraverant. Commendat autem in hoc, ut habeant unde se et suos honeste sustentent. In Iudaea non fuerant necessariae aut *πρεσβυτέριδες* tales, aut etiam foeminae *διάκονοι [ministrae]*, quia liberior ibi viris erat aditus ad foeminas. In Graecia clausa gynaeconitis. Itaque foeminae per foeminas

prima Christianismi cognitione imbui, et sic ad Ecclesias pertrahi debebant. Eaedem *πρεσβύτεις* mulieribus conversis erant *σωφρονίστριαι*, morum inspectrices et magistrae. De quibus vide Laodicensem Canonem XI, et Epiphanium Haeres. LXXIX.

Μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, cum *Clemente et caeteris adiutoribus meis*] Clemens hic videtur fuisse Romanus aliquis in Macedonia negotians. Is, et ii quos sub generali nomine hic designat Paulus, fuere Presbyteri Ecclesiae Philippensis.

Ὅτι τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς, quorum nomina sunt in libro vitae] Loquendi genus figuratum: sumitur enim a more optimarum civitatum, scribendi in albo publico cives, ita ut si perduelles fiant, etiam delere possint eorum nomina. Vide quae diximus ad Dan. 12: 2, ad Luc. 10: 20 et ad Apoc. 13: 8. Pii dum tales sunt, certum habent ius ad vitam aeternam. Possunt et perdere, ut Demas perdidit, qui in epistola ad Philemonem eodem hoc titulo *συνεργοῦ* decoratur, 24, at postea tamen defecit, 2 Tim. 4: 10. Hebraei dicunt כְּתוּב בְּסֵפֶר חַיִּים [scriptus in libro misericordiae].

4. *Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἔρω χαίρετε*, gaudete in Domino semper; iterum dico gaudete] Nam dixerat *χαίρετε*, id est, *gaudete*, supra 3: 1. Nunc id repetit, et quidem voce bis posita, ad significandum affectum eximium. Tale illud:

Vale, vale, inquit, Iola.

5. *Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις*, bonitas vestra nota sit omnibus hominibus] *Τὸ ἐπιεικὲς*, id est, *ἐπιεικεία* Act. 24: 4, 2 Cor. 10: 1. In Glossario: *ἐπιεικεία*, mansuetudo, clementia, modestia. Non enim hic sumitur tam arcto significato haec vox, quam eam sumit Aristoteles, sed bonitatem denotat, partim cedentem multum de suo iure, partim occasiones quaerentem bene faciendi aliis,

Ὁ Κύριος ἔγγυς, Dominus prope est] Ita sane arbitrabantur, quia Christus tempus illud sui adventus in occulto tenuerat, 1 Thess. 4: 17, 1 Cor. 15: 52, 2 Cor. 5: 1 et seqq. Confer Apoc. 1: 3, 22: 10. Locutio sumpta ex Ps. 45: 11.

6. *Μηδὲν μεριμνᾶτε*] *Ne anxii estote de rebus vitae huius caducae.* Idem sensus qui Matth. 6: 34, ubi dicta vide.

Ἄλλ' ἐν παντί] *In omni tempore*, ut Syrus. Id alibi *διαπαντός*.

Τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δέήσει, oratione et deprecatione] De discrimine harum vocum vide quae diximus Eph. 6: 18.

Μετὰ εὐχαριστίας, cum gratiarum actione] Debent enim haec iungi, gratia pro datis, precatio pro dandis, 1 Cor. 14: 16, Eph. 5: 4. *Εὐχαριστία* est *תת* vertente Aquila.

Τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωρίζεσθω πρὸς τὸν Θεόν] Vocabulum *αἶτημα* habes hoc sensu, 1 Ioh. 5: 15. *Αἶτημα* *תת*, 1 Sam. 1: 17, 27, Ps. 20: 6, 37: 4. *In Deum relucite curas vestras.* Aut dabit, quod huic vitae necessarium est, aut vos a molesta hac vita liberabit. Verbum *γνωρίζεσθω* habemus Rom. 16: 26, Eph. 3: 5, 10. *וְנָתַן* Exod. 21: 36 et alibi. *Πρὸς τὸν Θεόν* hic est *תת*.

7. *Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ*] Si hoc faciatis quod dixi, si curas vestras in Deum reiicitis. *Εἰρήνη Θεοῦ* [*pace Dei*] hic est *Dei favor*. Vide Ps. 29: 11, Rom. 1: 7, 2: 10, 5: 1, 1 Cor. 1: 3, 2 Cor. 1: 2. Est autem *μετανομία* [*transnominatio*], quia qui pacem inter se habent, solent aut debent aliis bene velle. Sensus idem Num. 6: 24. At in Manuscripto est *εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ*.

Ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν] *Qui favor maior est, quam cogitari possit.*

Φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Si ita agitis, *Dei bonitas per Christum custodiet et mentem et affectus vestros*, nempe ne quid per metum et anxietatem peccetis. Locus plane similis 1 Petr. 1: 5, ubi idem verbum. Similitudo a re militari deducta: nam *φρουρά*, *צב*, *praesidium militare*.

8. *Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί, ceterum fratres*] Protracto longius quam putaverat sermone, rursus *ἐπιλογίζει* [*perorat*]. Vide supra 3: 1. Hebraei dicerent *כִּי כֵן* [*finis rei*], ut Eccl. 12: 13.

Ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, quaecunque sunt vera] *A mala fide et mendacio remota.* *דברים נכונים*.

Ὅσα σεμνά] *Gravitatis plena*, 1 Tim. 3: 8, 11, Tit. 2: 2, Adde 1 Tim. 2: 2, 3: 4, Tit. 2: 7. *Σεμνά* *נכונים* Prov. 8: 6. In Glossario *σεμνός, venerabilis*.

“Ὅσα δίκαια] *Quas longe absunt ἀπὸ τῆς πλεονεξίας* [*ab avaritia*]. רָצוֹן [recta] 1 Par. 29: 17.

“Ὅσα ἄγνᾶ] *Quas remotissima sunt ab omni specie impudicitiae*. Vide 2 Cor. 11: 2, Tit. 2: 5. Ἀγνός Hebraeis נָּי vel נָּו. In Glossario, ἄγνός, castus.

“Ὅσα προσφιλῇ] *Quas benigna sunt et gratiosum faciunt hominem*. Sirach. 4: 7, 20: 12. In Glossario, προσφιλῆς, gratus, amans, amabilis. Hebraeis רָצוֹן, θελητά.

“Ὅσα εὐφημα] *Quas bonam famam pariunt*. In multis enim rebus sufficit gentium consensus, ut 1 Cor. 5: 1, contra quem disputare, ut Graeci et Stoici faciebant, imprudentium est. Hebraei dicerent שָׁמַיִם וְעַד אֲרָצָה. Symmachus etiam שָׁמַיִם transfert εὐφημίαν Ps. 126: 2.

Εἰ τις ἀρετῇ] *Si quas res est quas in censu virtutum apud cordatos venit*. Ἀρετῇ apud Veteris Instrumenti Interpretes interdum significat δύναμιν [*potentiam*], ut et 1 Petr. 2: 9. Sed hic in sensu Graecis usitatiores ponitur. הַרְבֵּה נָּי [*res laudabilis*].

Καὶ εἰ τις ἔπαινος] Μετωνομία [*transnominatio*], vult enim dicere, *si quas res laudabilis habetur*, נָּי נָּי.

Ταῦτα λογίσεσθε] *Hoc animo recolite*, שָׁמַיִם nempe ideo, ut et in actionem producat. Vide Rom. 2: 3.

9. Ἄ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἤκούσατε, καὶ εἶδετε ἐν ἐμοί, ταῦτα πράσσετε, *quas et didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me, haec agite*] Magna conscientiae fiducia, quod non dicta tantum, sed et facta sua aliis sequenda proponit, ut et supra 3: 17, 1 Cor. 4: 16, 11: 1, 1 Thess. 1: 6. Ἐμάθετε hic, ut μαθητεύσατε Matth. 28: 19, significat primam institutionem, παρελάβετε δηλῶ exactionem doctrinam, ἤκούσατε refertur ad familiares sermones, doctrinam aptantes rebus enatis, εἶδετε vero ad ipsas Pauli actiones.

Καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης, *et Deus pacis*] *Pacis amator*, Rom. 15: 33, 16: 20, 1 Cor. 14: 33, 2 Cor. 13: 11. 1 Thess. 5: 23, Hebr. 13: 20.

Ἐσται μεθ' ὑμῶν, *erit vobiscum*] *Vobis opitulabitur*. De hac locutione vide dicta ad Matth. 28: 20, Luc. 1: 28.

10. Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μέγας, *gaviseus autem sum in Domino vehementer*] Illud μέγας saepe legitur apud In-

Interpretes Veteris Testamenti, Scriptores Tobias et Maccabaicorum. Ἐχάρην μέγας ἦν γ. Gavisum se ait, non sui, sed Euangelii causa.

Ὅτι ἤδη ποτὲ ἀναθάλλετε τὸ ὑπὲρ ἑμοῦ φρονεῖν] *Pridem fecistis in animo vestro oriri curam pro me.* Ἀναθάλλειν hic est transitivum. Sic et Ezech. 17: 24, ponitur pro Hebraeo פרח [florere]. Utitur sic et Sirachides 1: 15, 11: 22.

Ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, sicut et curabatis] Id est, et post id semper cum affectum in animo retinuistis. Ἐπὶ post, ut Hebr. 9: 17. Sic cum dativo saepe usurpant ἐπὶ optimi Graeci scriptores.

Ἡκαιρεῖσθε δέ] *Non data est vobis antehac occasio ostendendi affectum*, quia nemo erat idoneus et paratus suscipiendo itineri, quem mitteretis.

11. Οὐχ ὅτι καθ' ὑξέρησιν λέγω] *Non ideo hoc dico, quod ego opus habuerim vestra liberalitate.* Ὑξέρημα vel ὑξέρησις πρὸν vel ῥοπον [indigentia]. Vide supra 2: 30.

Ἐγὼ γὰρ ἔμαθον ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι] *Didici contentus esse rebus quamvis arctis.* Ἐν οἷς εἰμι, in iis quas reperio. Αὐτάρκης et res dicitur quas sufficit, et homo qui eo quod habet contentus est. Hinc virtus αὐτάρκεια 2 Cor. 9: 8, 1 Tim. 6: 6. *Minimo contentus, parvo contentus*, saepe est apud Ciceronem.

12. Οἶδα καὶ ταπεινοῦσθαι, scio et humiliter agere] *In rebus exiguis patienter me gerere.*

Οἶδα καὶ περισσεύειν, scio et abundare] *Rebus abundantibus cum modo uti.* Est enim in utroque verbo μεταωνυμία [transnominatio].

Ἐν παντὶ καὶ ἐν πάσι] *In quovis tempore et re quavis.*

Μεμύημαι] *Initiatus sum*, id est, institutus. Non formidavit Apostolus vocem Graecae superstitionis ad meliores usus transferre. Nam et μυστηρίου [mysterii] vox hinc venit. In Glossario μυνῶ, initio, imbuo. Et hic Ambrosius posuit imbutus sum. Diodorus Siculus: Μυεῖν τοὺς ἀνθρώπους· τοῦτο δὲ ἐστὶ διδάσκειν τὰ καλὰ [Initiare homines, hoc vero est, honesta illos docere]. Unde et dictas vult μούσας [Musas] quasi μνούσας [initiantes]. Nota haec vox Macedonibus, qui a Thracibus mysteria acceperant. Vide Plutarchum in Alexandro.

Kai

Καὶ χορτάζεσθαι, et satiari] *Ex magna rerum copia sumere quantum satis est.* Vide Matth. 14: 20, 15: 37, Marc. 6: 42, 8: 4, 8, Luc. 9: 17, Ioh. 6: 26, Iac. 2: 16.

Καὶ πεινᾶν, et esurire] *Non tenuiter tantum pasci, sed et famem pati aequo animo.* Vide 1 Cor. 4: 11.

Καὶ περισσεύειν, et abundare] Repetit quod dixerat.

Καὶ ὑστερεῖσθαι, et penuriam pati] Eadem significatio, quae modo in verbo ταπεινοῦσθαι. Habes hoc verbum Luc. 15: 24, 22: 35, Ioh. 2: 3, 2 Cor. 11: 9, ὡν. Deut. 15: 8.

13. *Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ, omnia possum per eum qui me confirmat Christus]* Habebat vires magnas Paulus: sed a Christo eas acceperat. *Magna erant Pauli merita, ut ait Augustinus, sed ut ea in ipso essent fecerat gratia Dei.* 2 Cor. 3: 5. In Manuscripto deest vox Χριστῷ, ita ut τῷ ἐνδυναμοῦντί με sit ἀντονομασία [participii pro nomine positio].

14. *Πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, verumtamen bene fecistis]* Non haec, ait, eo dico ut vobis gratias agam. *Καλῶς ἐποιήσατε, formula gratias agentis.* De hac locutione diximus Act. 20: 33.

Συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει] Id est, *quod ostendistis tangi vos sensu calamitatum mearum.* Alibi haec locutio ipsam rerum adversarum societatem significat, ut Apoc. 1: 9, *συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει.* Vide et 2 Cor. 1: 7.

15. *Οἶδατε δὲ καὶ ὑμεῖς Φιλιππηῖοι, scitis autem et vos Philippenses]* Ut magis eos laudet, dicit eos fecisse hoc more, non imperio.

Ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου] *Cum primum Evangelium venit in Macedonia, cuius rei historia est Act. 16 et 17.*

Ὅτε ἐξῆλθον ἐκ τῆς Μακεδονίας, cum profectus sum ex Macedonia] Cum irem Atticam versus, Act. 17: 14, 15.

Οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι] *Cum nulla Ecclesia rationes habui expensi aut accepti nisi vobiscum.* Nón solent quidem beneficia in calendarium referri, sed tamen saepe ita loquimur, quasi ea in tabulas referrentur. Ego sum in vestris expensi tabulis, vos in meis accepti.

16. *Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δις εἰς τὴν χρεῖαν μου ἐπέμψατε, quia et Thessalonicam semel et bis*

in

in usum meum misistis] Ἐν Θεσσαλονίῃ pro εἰς Θεσσαλονίαν. Nam ea fuit, excepta Beroea, extrema urbium Macedoniae, quam vidit Paulus. Cum dicit εἰς χρεῖαν μου intelligit ad usus pauperum qui in aliis erant urbibus. Ἀπαξ καὶ δις [*semel et bis*], id est, saepius, 1 Sam. 26: 8, 2 Reg. 6: 10, Neh. 13: 20, 1 Macc. 3: 30.

17. Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς τὸν λόγον ὑμῶν] *Non tam istis datis gaudeo, quam quod ex ista liberalitate ingens ad vos fructus redibit*, Deo scilicet eam repensante. Rursum dixit εἰς τὸν λόγον continuans translationem a mercatoribus sumptam. *Multas hoc nomine usuras referens in tabulas accepti.*

18. Ἀπέχω δὲ πάντα] *Recte omnia accepi.* Vide Matth. 6: 2. Haec est ἀποχή [*acceptilatio*], quae Epaphroditi fidem liberat.

Καὶ περισσεύω, et abundo] *Plus habeo quam desiderem*, ἡγῶν.

Πεπληρώμαι, *repletus sum*] Nempe χαρᾶς [*gaudio*], ut 2 Tim. 1: 4, aut παρακλήσει [*consolatione*], ut 2 Cor. 7: 4.

Λεξάμενος παρ' Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, *acceptis ab Epaphrodito quae misistis*] Supra 2: 25. Illud παρ' Ἐπαφροδίτου in Manuscripto hic non ponitur.

Ὅσμην εὐωδίας, *odorem suavitatis*] Unde hoc loquendi genus veniat, diximus ad Eph. 5: 2. Ibi ad sacrificium Christi perfectissimum ea locutio mystice aptatur: hic ad opera misericordiae, quae et ipsa sacrificia sunt, ut iam dicitur.

Θυσίαν δεκτὴν, *εὐάρεστον τῷ Θεῷ, hostiam acceptam, placentem Deo*] Unde sit locutio haec θυσία εὐάρεστος diximus ad Rom. 12: 1. Ibi mystice aptatur locutio corporibus piorum; hic vero eorum operibus. Additur hic δεκτὴν, id est, ἄνευ, *sine vitio*; nam quae victimae vitium habebant, non erant δεκταί Lev. 22: 20.

19. Ὁ δὲ Θεός μου, *Deus autem meus*] Deus qui acceptum habet, quod in me impendistis.

Πληρώσει πᾶσαν χρεῖαν ὑμῶν] *Praestabit omne id quo vobis est opus.* Sic Iob. 20: 22, וְכָסַף מִלְּפָנָיו [*implementis sufficientiae suae*]. Si Deus magna promisit alentibus Levitas, quanto magis alentibus Apostolos?

Κα.

Κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ ἐν δόξῃ] Id est, *pro summa sua potestate*. Nam πλοῦτος [*divitias*], ut saepe diximus, Paulo *abundantiam* cuiusvis rei significat. Et δόξα [*gloria*] ponitur μετωνυμικῶς [*per transnominationem*] *pro potestate*, πρ. Vide Eph. 3: 16. In Manuscripto hic, ut alibi semper, est κατὰ τὸ πλοῦτος, neutraliter.

Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] *Per Iesum Christum*, ut donorum omnium spiritualium, ita et vitae aeternae datorem et dispensatorem.

20. Τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν] *Deo qui idem Pater est noster*. Sic et Eph. 5: 20.

Δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, *gloria in saecula saeculorum*] Id est, laus. Rom. 11: 36, 16: 27, Gal. 1: 5, Eph. 3: 21.

21. Ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Id est, *omnes eos qui per Christum sanctitatem sunt adepti*. Ita accepit Syrus.

Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί, *salutant vos qui mecum sunt fratres*] Pater Timotheus, Linus, Clemens Romanus.

22. Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, *salutant vos omnes sancti*] Christiani qui Romae.

Μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας, *maxime autem qui de Caesaris domo sunt*] Liberti quidam, ut credibile est. Vide supra 1: 3.

23. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν. *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen*] Rom. 16: 20, 24, 1 Cor. 16: 22, Gal. 6: 18. In Manuscripto μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν [*cum spiritu vestro*], quomodo legit et Latinus.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD COLOSSENSSES.

Omnes Epistolae Pauli egregiae sunt: sed omnium imprimis quae Roma ex vinculis missae sunt. Harum primam temporis ordine arbitror fuisse illam ad Philemonem; nam tunc adhuc cum ipso erat Epaphroditus, qui et Epaphras. Alteram ad Philippenses, ubi Epaphroditum remittit. Tertiam ad Ephesios, et eodem prope tempore hanc ad Colossenses, cum adhuc quae ad Ephesios scripserat, in animo haerent. Postrema vero omnium ea quae posterior est ad Timotheum. Erant Colossae, urbs Phrygiae memorata et Herodoto, et Xenophonti, et Straboni, et Plinio, non longe a Laodicea: quae urbes ambae non multo post scriptam hanc epistolam terrae motu corruere. Ideo apud Ptolomaeum non reperiuntur. Laodiceam istam vicinam fuisse Colossis apparet infra 2: 1, 4: 13, 15, 16.

CAPUT I.

1. Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, *Paulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei*] Idem initium quod ad Ephesios.

Kal

Kai Timótheos ὁ ἀδελφός, et Timotheus frater] Huius nomen ideo adiungit, quod probe notus esset Colossensibus, ut qui aliquando eo missus fuisset.

2. *Τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ, iis qui sunt Colossae, sanctis et fidelibus fratribus in Christo]* Sic et ad Ephesios.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo] Eph. 1: 2. In multis Codicibus Graecis et Latinis abest hic *Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ*, ut et in Syriaco.

3. *Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι, gratias agimus Deo et Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes]* Eph. 1: 16. Cohaeret autem illud πάντοτε cum προσευχόμενοι, ut videre est Rom. 1: 10, Phil. 1: 4.

4. *Ἀκούσαντες τὴν πίσιν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, audientes fidem vestram in Christum Iesum et dilectionem in sanctos omnes]* Eph. 1: 5. In Manuscripto τὴν ἀγάπην ἣν ἔχετε εἰς πάντας τοὺς ἁγίους [dilectionem quam habetis in omnes sanctos], quomodo legit et Latinus.

5. *Διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, propter spem quae reposita est vobis in coelis]* Spem vocat id quod speratur, ut Eph. 1: 18. Vita aeterna et coelestis a Christo promissa excitat et fidem et dilectionem. Sic ἀποκεῖσθαι dicitur quod alicui servatur, ut 2 Tim. 4: 8, *וְכָךְ* Deut. 32: 34.

Ἦν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, quam antea audistis per sermonem veritatis] Prima accepistis rudimenta. Nam audientes sunt Catechumeni Tertulliano de Patientia: qui ibidem vocat *auditorum tirocinia*. Utitur sic et Cyprianus. Illud autem πρὸ additum significat iam aliquod tempus ex eo transiisse. *Λόγος ἀληθείας sermo verissimus*, 2 Cor. 6: 7, Eph. 1: 13.

Τοῦ εὐαγγελίου, Evangelii] Appositio.

6. *Τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς]* Sic 2 Petr. 1: 2, *ἐν τῇ παρουσίᾳ ἀληθείας*. Recte Latinus interpres, *quod pervenit ad vos*. Nam *παρεῖναι* ponitur pro *venire*, Prov. 1: 27.

Est

Est autem participium praesens pro praeterito positum more Hebraeo. Et εἰς pro *ad*.

Καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, *sicut et in universo mundo*] Συνεκδοχή [*complexio*] significans illustrissimas orbis partes, ut Rom. 1: 8. Videtis ex hoc ipso quam vera sint Christi praedicta, Matth. 24: 14.

Καὶ ἔστι καρποφορούμενον καὶ αὐξανόμενον] Illud καὶ non male abest in Manuscripto. Tanquam arbor et fructus profert et simul crescit. Dicitur hoc et de Euangelio, ut hic et Act. 6: 7, 19: 20, et de fide 2 Cor. 10: 15, et de ipsis fidelibus infra 10. Καρποφορούμενον ΠΘ, αὐξανόμενον ΡΒΓ. Allusio ad Gen. 1: 28. Illud αὐξανόμενον non adest in Manuscripto.

Καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν] Non minus apud vos quam apud alios.

Ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ, *ex quo audistis et cognovistis gratiam Dei in veritate*] Summam illam Dei benevolentiam quae per Euangelium revelatur.

7. Καθὼς ἐμάθετε ἀπὸ Ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, *sicut didicistis ab Epaphra carissimo conservo nostro*] Paulus ipse fuit quidem in Phrygia plus semel, sed non potuit adire omnes Phrygiae urbes, infra 2: 1. Itaque Epaphroditum eo miserat, qui multis locis oberratis, tandem Philippis consedit, atque inde ad Paulum missus est. Epaphras idem qui Epaphroditus, contractione pronuntiationis, de qua ad initium Lucae. Sic Δημᾶς est Δημήτριος.

Ὃς ἐστὶ πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν τοῦ Χριστοῦ διάκονος, *qui est fidus pro vobis Christi minister*] Fidus est Euangelii praeco, tum aliorum, tum et vestro maximo bono. Διάκονος vox hic sumitur ut 1 Cor. 3: 5, 2 Cor. 3: 6, 6: 4, 11: 23, Eph. 3: 7, 6: 21.

8. Ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι, *qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram in Spiritu*] Quomodo nos diligatis propter Spiritum sanctum vobis datum.

9. Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, *ideo et nos ex quo audivimus*] Simulatque haec audivimus: Eadem appositio quae supra 6. Hebraei dicerent *מפני*.

VII.

H

Οὐ

Ὅς πανόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, non cessamus pro vobis orantes] Repetit quod dixerat supra 3.

Καὶ αἰτούμενοι] *Expetentes a Deo*. Sic αἰτεῖν habemus Matth. 5: 42, 6: 8, 7: 7, 8, 11, 18: 19, 21: 22. Explicat precum suarum praecipuam materiam.

Ἵνα πληρωθῇτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, ut impleamini cognitione voluntatis eius] Est constructio Paulo non frequens, sed apud Graecos recepta; nam apud eos quem casum regunt activa, eundem regunt et passiva. Πληροῦν autem quartum casum regit, ut Phil. 2: 2 et alibi. Ἐπίγνωσις est maior exactiorque cognitio, ut Eph. 1: 17, 4: 13, Phil. 1: 9. Eius bona pars est cognitio mysteriorum Veteris Testamenti ad Novum Testamentum spectantium. Αὐτοῦ, Dei scilicet, ex comm. 6.

Ἐν πάσῃ σοφίᾳ, omni sapientia] Eph. 1: 8.

Καὶ σύνεσει πνευματικῇ, et intellectu spirituali] Id est, φρονήσει, ut videre est dicto ad Ephesios loco. Cognitionem rerum agendarum intellige.

10. Περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου, ut ambuletis digne Domino] Περιπατῆσαι hic est pro εἰς τὸ περιπατῆσαι, qualem ἔλλειψιν [defectum] iam saepe habuimus. Ἀξίως τοῦ Κυρίου, id est, ita ut Christo debetur. Sic περιπατῆσαι ἀξίως τοῦ Θεοῦ 1 Thess. 2: 12. Illud ὑμᾶς abest in Manuscripto, non male.

Εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν] Ut omni modo placeamus, Deo scilicet. Ἀρέσκεια Aristoteli et Theophrasto in vitiosam partem sumitur. Est alioqui vox ipsa per se media, ut apparet Prov. 31: 30. In Glossario vertitur placor, Apuleio placentia.

Ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ] In Manuscripto αὐξανόμενοι τῇ ἐπιγνώσει. Fructum ferentes omnis generis bonorum operum, et in cognitione Dei magis magisque proficientes. Quid sit καρποφορεῖν, vidimus ad Matth. 13: 23, Marc. 4: 20, Luc. 8: 15. Quid αὐξανόμενοι 2 Cor. 10: 15, Eph. 2: 21, infra 2: 19, 1 Petr. 2: 2, 2 Petr. 3: 18.

11. Ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι] Roborati omni genere roboris, nempe spiritualis. Δυναμοῦν, quod et ἐνδυναμοῦν, Act. 9: 22, Rom. 4: 20, Eph. 6: 10, 1 Tim. 1: 12, 2 Tim. 2: 1, 4: 17, Hebr. 11: 34, est πῶ, ut videre est Ps. 68: 29.

Κα-

Katà tò κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, secundum potentiam eius validam] Idem est quod κράτος ισχύος [*potentia virtutis*] Eph. 1: 19, 6: 10, nam et δόξα sumitur μετωνυμικῶς [*per transnominatiōnem*] pro *valentia*, ut Eph. 3: 16, et in Hebraeum sic interdum vertitur.

Εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν, in omni patientia et longanimitate] Ut non tantum mala constanter feratis, sed et meliora speretis de inimicis vestris. Vide 2 Cor. 6: 6, Gal. 5: 22, Eph. 4: 2.

Μετὰ χαρᾶς, cum gaudio] Magnum hoc est et Christianorum velut proprium, ipsis malis ob Christum toleratis laetari, Phil. 2: 17, 18, Act. 5: 41.

12. *Εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτὶ, gratias agentes Deo et Patri, qui dignos nos fecit, ut partem sortiamur sanctorum qui in lumine sunt*] Vocem ἱκανοῦν habuimus 2 Cor. 3: 6, respondet Hebraeo כָּפַר. *Μερίδα κλήρου* וְחֵלֶק לְכֶנֶס, Deut. 32: 9. Sed ut ostendatur discrimen Legis et Evangelii, additur hic *τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτὶ*, id est, *τῶν ἐν τῷ φωτὶ* subandito articulo ut saepe, qui exprimitur Rom. 2: 19, ubi est *τῶν ἐν σκότει* [*qui in tenebris sunt*]. Est autem *ἐν τῷ φωτὶ* qui lucem habet comitem, 1 Ioh. 2: 9, 10.

13. *Ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, qui eripuit nos tenebrarum potestati*] Ἐξουσία σκότους dicuntur hic tenebrae efficacissimae ad obcaecandos animos: *ἐξουσία* שָׁרָא dominatus. *Qui facit peccatum, servus est peccati*, Ioh. 8: 34.

Καὶ μετέστησεν] נִשְׁמַח, transtulit.

Εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ, in regnum Filii dilectionis suae] Id est, τοῦ ἡγαπημένου [*dilecti*] Eph. 1: 6. Est Hebraismus, ut cum dicitur וְיָרֵךְ טִי *mons sanctitatis*, et similia.

14. *Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, per cuius sanguinem redemptionem habemus*] Eph. 1: 7. Illa διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ videntur adscripta hic ex illo ad Ephesios loco. Nam Manuscriptus ille, quo toties utimur, non magis hoc habet quam Syrus, et Latinus, et Ambrosius.

Τὴν ἀφῆσιν τῶν ἁμαρτιῶν, remissionem peccatorum] Τῶν παραπτωμάτων [*delictorum*], dicto ad Ephesios loco.

15. Ὃς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἀόρατον, *qui est imago Dei inaspecti]* *Dei inaspecti adspectabilis imago*: ita enim Latini loquuntur. Idem sensus 2 Cor. 4: 4 et 1 Tim. 3: 16 et Hebr. 1: 3. Adam *imago Dei* fuit, sed valde tenuis: in Christo perfectissime apparuit quam Deus esset sapiens, potens, bonus. Sic in aqua solem conspiciamus. Aliud *imago*, aliud *umbra*, qualis in Lege, Hebr. 10: 1.

Προτότοκος πάσης κτίσεως] *Primus in creatione, nova* scilicet, de qua 2 Cor. 5: 17, Apoc. 21: 5, Hebr. 2: 5. πρωτόγονον [*primogenitum*] Hebraeis dicitur et quod primum et quod summum est in quoque genere, ut Ps. 89: 27, Jer. 31: 9, Ioh. 18: 13 et alibi.

16. Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, *quoniam per ipsum condita sunt universa in coelis et in terra]* Certum est per *Verbum* creata omnia; sed quae praecedunt, ostendunt hic de Christo agi, quod hominis est nomen; quomodo etiam Chrysostomus hunc accepit locum. Sed ille intelligit mundum creatum propter Christum, sensu non malo: sed propter id quod praecessit, rectius est ἐκτίσθη hic interpretari, *ordinata sunt, novum quendam statum sunt consecuta*. De quo significato vocis κτίειν diximus in Prolegomenis ad Evangelia, et Eph. 2: 10, 13, 3: 9, 4: 24. Angeli hominibus, homines inter se reconciliati sunt sub Christo.

Τὰ ὁρατὰ καὶ ἀόρατα, *visibilia et invisibilia]* Ea quae sunt in mundo supremo, qui φῶς ἀπρόσβιον [*lux inaccessa]* 1 Tim. 6: 16.

Εἴτε θρόνοι, *sive throni]* Id est, Angeli ἐν θρόνοις [*in thronis]* consistentes quasi Reges quidam. Vide quae diximus ad Gen. 41: 40, Rom. 8: 38 et Eph. 1: 21. Tales sunt illi in Daniele qui regnis totis praesident, Chaldaeorum, Persarum, Graecorum. His respondent in Ecclesiis Patriarchae, quorum sedes θρόνοι eximie dicti.

Εἴτε κυριότητες, *sive dominationes]* Vide dicto loco Eph. 1: 21.

Εἴτε ἀρχαί, *sive principatus]* Quae δυνάμεις [*virtutes]* dicto ad Ephesios loco et Rom. 8: 38. Ignatius ad Tralenses: Δυναμίων τε καὶ κυριοτήτων διαφορὰς, θρόνων τε καὶ ἐξου-

ἑξουσιῶν παραλλάγας [*Virtutum et dominationum discrimina, thronorumque et potestatum distinctiones*].

Ἐἵτε ἑξουσίαι, sive potestates] Vide ibidem.

Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, omnia per ipsum] Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησε [*per quem et mundum fecit*], ait Scriptor ad Hebr. 1: 2. Τὰ πάντα intellige omnia quae ad novam creationem pertinent.

Καὶ εἰς αὐτὸν ἔστις, et propter ipsum creata sunt] Propter ipsum, id est, ut ipse omnibus illis praesesset, Apoc. 5: 13, Hebr. 2: 8.

17. Καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων, et ipse est ante omnia] Id est, A et Ω, ut ait Apocalypsis 1: 8. Πρὸ πάντων intellige, ut iam diximus.

Καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, et omnia in ipso constant] Et haec vox de veteri creatione ad novam traducitur. Vide 2 Petr. 3: 5. Sic apud Philosophos αἰσθητικὴ φυσικὴ [*naturalis constitutio*], id est, κατασκευή.

18. Καὶ αὐτὸς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, et ipse est caput corporis Ecclesiae] Caput est corporis, id est, Ecclesiae, ut max haec locutio exponitur, Eph. 1: 22, 4: 15, 5: 23.

Ὁς ἐστὶν ἀρχή, qui est origo] Sic et Apoc. 1: 8, ἡ ἀρχὴ origo mundi melioris.

Πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, primogenitus ex mortuis] Sic et Apoc. 1: 8, et eodem sensu ἀπαρχὴ τῶν κοιμωμένων [*primitiae dormientium*], 1 Cor. 15: 20. Christus ex mortuis surrexit ad vitam immortalem, Hebr. 9: 28, Scriptor Responsorum ad Orthodoxos LXXXV: Εἰς γὰρ ἀθάνατον τε καὶ ἀφθαρτον ζωὴν οὐπω γέγονε τιμὸς ἡ ἀνάστασις πλην τοῦ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ [*Nemo enim adhuc dum ad immortalem atque incorruptibilem vitam surrexit praeter unum Servatorem nostrum Iesum Christum*].

Ἰσα γένηται ἐν πάσιν αὐτὸς πρωτεύων, ut in omnibus ipse primatum teneat] In vitae sanctitate, in miraculis, in doctrina, in reditu ad vitam,

19. Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε, quia ipse constituit] Nempe Deus: qui nominativus saepe subauditur. Εὐδοκεῖν autem cum nominativo recte iungitur, ut Rom. 15: 26, 1 Cor. 1: 21, Gal. 1: 15.

Πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι, omnem plenitudinem inha-

bitare] Nempe τῆς θεότητος, *divinitatis*, quod hic interpretandi causa addunt quidam Latini codices, id est, divinarum virtutum, ut infra 2: 9. Sic πλήρωμα habemus et Ioh. 1: 16, ubi dicta vide. Et nota κατοικῆσαι, id est, *perpetuo et inseparabiliter adesse*, non per tempora ut in Prophetis. Haec est ὑποστατικὴ ἔνωσις [*unio substantialis*].

20. Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτὸν, *et per eum reconciliare omnia sibi ipso*] Εἰς αὐτὸν hic sumendum ut supra 16, *sub ipso*; sive ita ut ipsi *pareant*. De voce ἀποκαταλλάξαι vide Eph. 2: 16. Pro eo Eph. 1: 10 dixit ἀνακεφαλαιώσασθαι.

Εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *pacans per sanguinem crucis eius, per ipsum, quas sive in terra, sive in coelis sunt*] Quod Eph. 2: 16 Christo tribuitur, id hic tribuitur Deo eius Patri, ut qui hoc per Christum effecerit. Εἰρηνοποιήσας factum ad exemplum Hebraei עֲוָרָה. *Sanguinis* hic fit mentio, quia per sanguinem sancire foedera solebant, ut diximus ad Matth. 26: 28. Adde et Rom. 3: 25, 5: 9, Eph. 1: 7. Addidit autem τοῦ σταυροῦ ut intelligatur mora haec fuisse coniuncta cum summis cruciatibus. Rursum addit *per ipsum*, id est, per verbum ipsius. Εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, idem quod Eph. 1: 10, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, *pios Angelos et pios homines*. Locutio plena fuerat, τὰ ὄντα εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

21. Καὶ ὑμεῖς ποτὲ ὄντας ἀπηλλοτριωμένους, *et vos qui eratis aliquando alienati*] Nempe *a Dei populo*, quod additur Eph. 2: 12. *Απηλλοτριωμένους* Εἰς Ps. 69: 9.

Καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ] *Animo alieno a Deo*, Rom. 5: 10.

Ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, *in operibus malis*] Quae impietatem comitari solent, 1 Cor. 6: 10, 11.

Νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν, *nunc autem reconciliavit*] Abundat hic δὲ, ut Eph. 2: 4. *Αποκατήλλαξεν* Hoc est, *Deo amicos fecit*, nempe per conversionem.

22. Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ] *Per corpus Christi simile nostro, constans ex carne et ossibus*. Tantas res per-

perfecit instrumento adeo tenui. *Αὐτοῦ* hic refertur ad nomen longius remotum: quomodo et *δε' αὐτοῦ* quod praecessit.

Διὰ τοῦ θανάτου, per mortem] Res mira. Vita ex morte.

Παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ, ut vos sibi adiungeret sanctos et immaculatos et irreprehensos coram ipso] Id est, εἰς τὸ παραστῆσαι, ut supra 1: 10. *Παραστῆσαι* est *sibi admove*, *sibi adiungere*, Eph. 5: 27, ubi est *ἁγία καὶ ἄμωμος*: de quibus vocibus ibi diximus. *Ἀνεγκλήτου* vocem habemus 1 Cor. 1: 8, 1 Tim. 3: 10, Tit. 1: 6, 7. Utuntur Plato et Xenophon. In Glossario *ἀνεγκλητος*, inaccusabilis. *Κατενώπιον αὐτοῦ, Deo spectante et approbante*, ut Eph. 1: 4, *ἰσθῆ*.

23. *Εἴ γε ἐπιμένετε τῇ πίστει*] *Si modo fidem illam semper servatis*, non in intellectu tantum, sed et in proposito. In hac re coepisse non sufficit.

Τεθεμελιωμένοι, fundati] Matth. 7: 25, Luc. 6: 48, Eph. 3: 17, 1 Petr. 5: 10, *בְּיָסוֹד*. Domus bene fundatae durant. Est autem translatio ducta a Templo, 1 Reg. 6: 37.

Καὶ ἰδραῖοι] 1 Cor. 7: 37, 15: 58. In Glossario *ἰδραῖος*, *firmus, stabilis*. *Sedere* positio est durabilis.

Καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου οὗ ἤκούσατε, et immobiles a spe Evangelii quod audistis] *Μετακινούμενοι בְּיָסוֹס*. Fides spem generat; spes perseverantiam; spe amissa, perseverantia cohaeredit.

Τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, quod annuntiatum est omni creaturae quae sub caelo est] Non debetis dubitare de futuris, cum quae videtis tam bene praedictis conveniant. Vide supra 6. *Ἡ ὑπ' οὐρανὸν* dicitur *terra*, Luc. 17: 24, aut *quod in terra vivit*, ut Act. 4: 12. Sic Hebraeum *כְּלָל* vertitur Ier. 34: 13, Prov. 1: 26. *Κτίσις כְּלָל* Hebraeis κατ' ἐξοχὴν [*per excellentiam*] hominem significat. Vide Marc. 16: 15.

Ὁς ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος, cuius factus sum ego Paulus minister] Multis in locis, etiam in Phrygia vestra. De voce *διακόνου* dictum supra 7. In Manuscripto amplius est *κηρυξ καὶ ἀπόστολος* [*praeco et Apostolus*], ut 1 Tim. 2: 7, 2 Tim. 1: 11.

24. *Nŭn χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, nunc gaudeo de malis meis pro vobis]* Gaudeo de his malis, quae non tantum ideo perfero quod Euangelium Gentibus praedicavi, verum etiam libenter tolero in id, ut vos et alii eo magis in fide confirmemini, 2 Tim. 2: 10. "Οὐ ante τῶν non legerunt Graeci commentantes ad hunc locum. Et τῶν χαίρω bene sensum inchoat, ut 2 Cor. 7: 9.

Καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου, et suppleo ea quae desunt Christi calamitatibus in carne mea] Christus magna et saluti nostrae sufficientia pro nobis passus est. Sed ita amat suos, ut quae ipsi ferunt mala, tanquam sibi illata sentiat, Act. 9: 5. Sic Paulo vincula ferente, Christus ea quodammodo ferebat. *Τὰ ὑστερήματα*, id est, τὰ λοιπὰ ἢ, Syrus hic κενον id quod deest.

Ἦτις τοῦ σώματος αὐτοῦ, pro corpore eius] Bono Ecclesiae, ut iam diximus.

Ὁ ἐστὶν ἡ ἐκκλησία, quod est Ecclesia] Supra 18.

25. *Ἦς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος, cuius factus sum ego minister]* Supra 23. Qui Euangelio servit, idem Ecclesiae servit: nam Euangelium datum est colligendae et servandae Ecclesiae causa.

Κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, secundum dispensationem Divinam mihi ad vos datam] Vide 1 Cor. 9: 17. Verba prope eadem habemus Eph. 3: 6.

Πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ut impleam verbum Dei] Id est, εἰς τὸ πληρῶσαι. Vide supra 10. *Πληρῶσαι τὸν λόγον* eadem locutio quae Rom. 15: 19.

26. *Τὸ μυστήριον τὸ ἀποκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, arcanum quod absconditum fuit a saeculis]* Eph. 3: 5, 9, ubi dicta vide. *Μυστήριον* κατὰ Dan. 2: 18.

Καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, et generationibus] Idem significant *γενεαὶ* Act. 15: 21, Eph. 3: 5, quod *αἰῶνες*. Pro eodem ponuntur *γενεαὶ αἰώνων* et sic *αἰῶνες καὶ γενεαὶ*. *Γενεά* κατὰ proprie *duratio vitae humanae*.

Νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, nunc autem patefactum est sanctis eius] Rom. 16: 26. Subintelligitur *αὐτό* [illud].

27. *Οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι, quibus Deus notum fa-*

facere voluit] Vide Eph. 1: 4, 9, 6: 19. Γνωρίζεις νῦν, ut Rom. 9: 22, 23.

Τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης] *Quam abundans potentia*, Rom. 9: 23, Eph. 1: 18. Vide et supra 11.

Τοῦ μυσηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὃς ἐστὶ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπίς τῆς δόξης, *mysterii huius in Gentibus, quod est Christus in vobis, spes gloriae*] Ingens arcanum Dei patuit, cum *Christus*, id est doctrina Christi, in *Gentibus* sonuit in *spem vitae aeternae*. Est ergo hic duplex *μετωνυμία* [*transnominatio*]. *Christus pro doctrina Christi*: et *spes pro causa spei*. In Manuscripto ὁ ἐστὶ.

28. Ὁν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, *quem nos annuntiamus*] 1 Cor. 2: 1, 9: 14, Phil. 1: 16, 18.

Νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, *admonentes omnem hominem*] Act. 20: 31, Rom. 15: 14.

Καὶ διδάσκοντες, *et docentes*] Matth. 28: 20.

Ἐν πάσῃ σοφίᾳ, *in omni sapientia*] Spirituali nempe, 1 Cor. 2: 6, 7, 12: 8, Eph. 1: 8, 17, supra 9, 3: 16.

Ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *ut exhibeamus omnem hominem in Christo Iesu*] Παραστήσωμεν, nempe Deo tanquam ministri. Vide supra 22. In *Christu*, id est, per Christum tanquam conciliatorem. Πάντα ἄνθρωπον, id est, quàm plurimos possumus. In Manuscripto, πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ [omnem hominem perfectum in Christo], ut Eph. 4: 13, et sic legit Latini.

29. Ἐἰς ὃ καὶ κοπιῶ, *in quod et elaboro*] ἦν Act. 20: 35, 1 Cor. 15: 10, 16: 16, Gal. 4: 11, Phil. 2: 16, 1 Thess. 5: 12, 1 Tim. 5: 17.

Ἀγωνιζόμενος, *certando*] τῆσθε Dan. 6: 15. Non immerito hoc addidit, ut praeter *laborem* etiam *pericula* significaret, infra 2: 1, 1 Cor. 9: 25, Phil. 1: 39, infra 4: 12, 1 Tim. 6: 12, 2 Tim. 4: 7.

Κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει, *eius vi, qui me fortiter sustentat*] Ἐνεργουμένην hic est sensu activum, ut Gal. 5: 6. Sic ἐνέργεια et ἐνεργεῖν iunguntur Eph. 1: 19. Ἐνέργεια ostendit δύνανται, hinc ἐνέργεια δυνάμει Eph. 3: 7. Vires ad certandum eximias Deus Paulo adspirabat. Supra 11, Phil. 4: 13, 1 Tim. 1: 12.

CAPUT II.

1. *Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν, volo enim vos scire quale certamen habeam pro vobis]* Ἡλίκον ἀγῶνα ἦναι παρ. Ex occasione verbi ἀγωνιζόμενος sermonem hunc nectit. Per ἀγῶνα autem intelligit non sollicitudinem tantum, sed et preces assiduas significatas per luctam Iacobi.

Καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, et iis qui sunt Laodiceae] Laodiceam Phrygiae intellige.

Καὶ ὅσοι οὐχ ἑώρακασιν τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί, et qui-cunque non viderunt faciem meam in carne] Latini dicerent, *qui me de facie non noverunt.* Sed quia *ὤρα* [*facies*] Hebraeis multa significat, perapicuitatis causa addidit *ἐν σαρκί.*

2. *Ἰνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, ut confirmentur ipsorum animi]* Ut impleatur in illis vaticinium Esaiæ 40: 1, 2.

Συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, dilectione coniunctorum] Similitudo sumpta a cortinis Templi. Quod ibi est *ἡ συνέχειν* [*constringere*] et *συνάπτειν* [*connectere*], id hic est *συμβιβάζειν.* Vide Exod. 26, multis locis. Vide Eph. 4: 16; et hic infra 19.

Καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, et omnibus divitiis scientiae plenae] Εἰς pro *ἐν*; et *πλοῦτος*; ut saepe diximus *abundantiam* significat. *Πληροφορία συνέσεως, plenitudo scientiae, est scientia plena, id est, quanta esse in hoc seculo potest. Πληροφορεῖσθαι* poni etiam pro *κτλ πληροῦσθαι* [*impleri*] ostendimus ad Rom. 14: 5. Hinc *πληροφορία* et *πληροφόρημα, plenitudo.*

Εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ τοῦ Χριστοῦ, in cognitionem mysterii Dei et Patris et Christi] Ἐπίγνωσιν diximus iam aliquoties esse *cognitionem exactiorem.* *Mysterium* dicit voluntatem illam Dei quam Christus patefecit. *Τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, id est, Dei qui idem Pater est noster, ut Eph. 1: 2, 4: 6, Phil. 4: 20.*

3. *Ἐν ᾧ εἰσὶ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι]* *In quo mysterio continentur thesauri om-*

nes

nos sapientias et scientias, nempe salutaris. Vide supra 1: 9, Eph. 1: 8. Ἀπόκρυφος cum dicit, similitudinem sumit ab arca in qua pecuniae servantur, indidem promendae, ubi opus est. Sic Dan. 11: 43, κρυψύσει ἐν τοῖς ἀποκρύφοις τοῦ χρυσίου [dominabitur in reconditis auri]. Et 1 Macc. 1: 24, ἔλαβε τοῖς θησαυροῖς τοῖς ἀποκρύφου; [accepit thesauros occultos]. Sapientia thesauris comparari solet, Prov. 8: 10, 19, Matth. 13: 44.

4. Τοῦτο δὲ λέγω ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ, *hoc autem dico ne quis oratione speciosa vos decipiat*] Iam tum erant, qui in Phrygia semina iaciebant haereseos quae dicta κατὰ Φρύγας [secundum Phryges]. Miscebant alii Iudaica, alii Pythagorica tum dogmata tum instituta Christianae religioni, et caeteros non eadem sequentes quasi imperitos et carnales spernebant. Παραλογίζεσθαι respondet Hebraeo ἔστη et נסר, pro quibus ponitur et πλανᾶν, ἑξαπατᾶν [seducere]: vide 1 Cor. 6: 9, 15: 33, Gal. 6: 7, 2 Cor. 11: 3, 2 Thesa. 2: 3. Ἐν πιθανολογίᾳ, oratione speciosa.

5. Εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἀπείμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, *nam etsi corpore absens sum, tamen spiritu vobiscum sum*] Idem sensus qui 1 Cor. 5: 3. Deus Paulō revelabat quae Colossis fierent.

Καίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν, *gaudens et videns ordinem vestrum*] Est ἐν δια·δυναῖ [unum per duo]; hoc enim vult: Gaudeo videns cuncta apud vos agi recte atque ordine, τῇ τάξιν Aquilae. Vide 1 Cor. 14: 40.

Καὶ τὸ στέῖμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν] *Firmitatem fidei vestrae in Christum, στεῖμα τῆς πίστεως*. Vide 1 Petr. 5: 9.

6. Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν, *sicut ergo accepistis Christum Iesum*] *Christum Iesum* rursum dixit ipsam Christi doctrinam. Et παραλαμβάνειν propria vox discentibus, 1 Cor. 11: 26, 15: 1, 3, Gal. 1: 9, Phil. 4: 9.

Ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε] *Ad eum id exprimitis*. Id enim τῇ sive περιπατεῖν [ambulare], Rom. 6: 4, 8: 1, 4, et alibi.

7. Ἐρριζωμένοι, *radicati*] Vide Eph. 3: 18, Matth. 13: 3. Longe alii este quam illi, de quibus Esaia 40: 24.

Καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ] *Act. 20: 32, Eph. 2: 20. Fundati in Christo, qui fundamentum est*, 1 Cor. 3: 11.

Καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, *et confirmati fide*] *σταθ.*

Κα.

Καθὼς ἐδιδάχθητε, *sicut didicistis*] Eph. 4: 21.

Περὶσσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαρίστῳ] *Per gratiarum actionem crescentes in fide*, 1 Cor. 14: 12, 2 Cor. 8: 7. Deus gratos maioribus cumulat donis. In Manuscripto deest ἐν αὐτῇ.

8. Βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς ἔξαι ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, *videte ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam*] Ἐξαι ὁ συλαγωγῶν pro συλαγωγῇ, loquendi genus etiam elegantioribus Graecis usitatum. Σύλα est id quod per vim abducitur, ut in Reprensaliis, συλαγωγεῖν quasi per vim abducere. Sic dicimus,

— *Quae me praedata est.*

Solemus enim translationes sumere ad ea quae parem habent effectum. Deinde est ἐν διὰ δυοῖν [*unum per duo*]. Nam διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης idem valet quod διὰ τῆς κενῆς ἀπάτης τῆς διὰ φιλοσοφίας [*per inanem philosophiae fallaciam*]. Ipsam vocem Graecam usurpavit φιλοσοφίας, quia erat recepta. Vere autem ea fallebat homines. Nam aut vitam aeternam non promittebat, aut viam quae eo duceret, veram certamque non monstrabat. Itaque non miror Hasmonaeorum temporibus factum decretum, *Maledictus sit qui docet filium suum philosophiam Graecam*. Non quod per se eam nosse malum sit, sed quod multum in ea viderent periculi. Et certa fatendum est, postquam Iudaei Graecis libris se dedere, veterem illam doctrinam multis modis fuisse interpolatam.

Κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, *secundum traditionem hominum*] Recte: nam quod Graeci illi docebant, ex humano ἐπὶ τὸ πλεῖστον [*maxima ex parte*] erat ingenio. De Deo autem Deique decretis quid certi haberi potest nisi Deo docente? Ideo perpetuae et inexplicabiles inter Philosophos rixae: et plurimus labor in iis quae nec per se certa sunt, nec homines reddunt meliores.

Κατὰ τὰ σοιχεῖα τοῦ κόσμου] *Secundum institutionem* non a coelo venientem, sed huius mundi, ac proinde partim falsam, partim imperfectam. De voce σοιχείων vide Gal. 4: 3, 9.

Καὶ οὐ κατὰ Χριστόν] *Non qualis est illa Christi a coelo delata*, Ioh. 3: 13, 31, 6: 33, 37, 41.

9. "Οι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς] Non frustra, inquit, hoc dixi; nam Christi doctrina non modo Philosophiae, sed et Legi Mosis plurimum praestat. Optime hunc locum intellexit Augustinus cum scripsit: *In ipso inhabitat plenitudo divinitatis corporaliter, quia in Templo habitaverat umbraliter*. Sic infra 17 opponuntur σκιά et σῶμα. In Veteri Testamento est *umbra*: in Evangelio *rerum soliditas*, quae σῶμα per similitudinem quandam dicitur. Ita σωματοποιεῖν Graecis saepe est *solidare*.

10. Καὶ ἔσε ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι] *Illo contenti estote*. Ἐσε hic sume, ut modo βλέπετε, in modo precativo. Et πεπληρωμένοι, *contenti*. Quia quod plenum est, nihil aliud desiderat.

"Ὅς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, qui est caput omnis principatus et potestatis] Nonne sufficere vobis debet is qui et Angelicis classibus imperat? Respicit enim quod supra dixerat 1: 16. Κεφαλὴ ὡς is qui imperium habet, 1 Cor. 11: 3, Eph. 5: 23. Hoc autem dicit ob eos qui Angelorum sive αἰώνων cultum instituebant.

11. Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθετε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, in quo et circumcisi estis circumcisione non manufacta] Hoc adversus eos qui circumcisionem urgebant. Quid signo externo opus, cum res per illud significata aperte exhibetur? Χειροποίητος περιτομῇ est illa quae manu humana fiebat, ἡ ἐν σαρκὶ [quae in carne], Eph. 2: 11. Huic opponitur ἀχειροποίητος ea quae fit Divinitus. Similem oppositionem habes Marc. 14: 58, 2 Cor. 5: 1, Hebr. 9: 2, 24. Περιτομῇ ἀχειροποίητος est illa cordis, per Spiritum. Vide Rom. 2: 29 et ibi dicta.

Ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, deposito corpore peccatorum carnis] In circumcisione illa veteri est ἀπέκδυσις σινδῶν [depositio], sed exiguae pelliculae: hic vero omnium vitiorum quae carni blandiuntur. Ἀμαρτία, id est, peccandi consuetudo: huic corpus tribuitur, ut Rom. 6: 6. Omne enim quod ex multis componitur solet hoc vocabulo appellari. Sic et μέλη [membra] infra habemus 3: 5. In Manuscripto brevius sensu eodem ἐν ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῆς σαρκός. Nec aliter legit Latinus.

Ἐν

Ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, in *circumcisione Christi*] Non illa Abrahami, sed *Christi* qui maior Abrahamo.

12. Συμμετέχτες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, cum ipso sepulti in *baptismate*] Commemorat factum in Christianis quod *baptisma* figurat. Erat enim in baptismate, sicut olim administrabatur, imago et *sepulturae* et *resurrectionis*, tum conspicuae Christi, tum internae in Christianis, Rom. 6: 4.

Ἐν ᾧ καὶ συνεγέρθητε] *Per quem et resurrexistis ex vitiis*, quae mors nominantur, Matth. 8: 22.

Διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείναντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν, confidentes *Dei facultati qui suscitavit illum a mortuis*] Hic genitivus *ἐνεργείας* obiectum fidei significat, sic et Eph. 3: 12, Phil. 1: 27, 3: 9. Qui credit Deum tam potentem fuisse, ut Christum a mortuis excitaverit, is simul credit Deo non deesse potentiam ut et alios excitat: cui potentiae cum accedat promissio, merito ea res pro certa habetur. Idem sensus Eph. 1: 19, Rom. 4: 24.

13. Καὶ ἡμεῖς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παπτώμασι] Ὅντας hic sensum habet praeteritum. *Nos qui peccatis eramus immersi ac velut immortui*. Idem sensus et ferme eadem verba Eph. 2: 1 et 5. Vera vita est Deo vivere. Alii mortuum exponunt *mortis debitorem*, ut Gen. 20: 3.

Καὶ τῇ ἀκροβυσίᾳ τῆς σαρκὸς ἡμῶν, et *praeputio carnis nostrae*] Sicut purgatio a vitiis per μεταφορὰν [*translationem*] vocatur *circumcisio*, ita status vitiosus ἀκροβυσία, quo nomine Hebraei appellant omne id quod *amputandum est*. Quare πᾶν quod ἀκροβυσίαν significat, Lev. 19: 23 vertitur ἀκαθαρσία [*immunditia*].

Συνεζωποίησεν σὺν αὐτῷ, in *vitam cum ipso reduxit*] Sicut Christo novam contulit vitam ex morte corporis, ita et nobis novam ex morte animorum.

Χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παπτώματα, donans vobis omnia *delicta*] Eph. 4: 23. *Donare pro condonare* etiam Latini usurpant. *Donare inimicitias*, dixit Cicero; *poenam donare*, Lucanus VII, *donare crimina*, lib. XI, *labores donare*, *donare nefas*, eodem libro. Cum autem χαρισάμενος hic sit praeteriti temporis, intelligenda hic remissio ad certum quid, id est, ad patefaciendam viam quae

quae ad poenitentiam duceret. Vide Luc. 23: 34 et ibi dicta.

14. *Ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον, delens quod adversus nos erat chirographum*] Collatio loci Eph. 2: 15 ostendit τὸ χειρόγραφον esse τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν Legem Mosis positivam. Et ibi καταργήσας quod de Lege dici solet, hic εξαλείψας quod de chirographo et rebus aliis quae scribuntur, πτω. Creditor delens cautionem, eo ipso remittere debitum intelligitur, ut et qui chirographum reddit. Sic qui legatum inducit, haeredem liberat. Lex autem Mosis per similitudinem quandam χειρόγραφον dicitur, quia populus se ad Legem servandam obstrinxerat, Deut. 27, Neh. 10. Cum dicit ἡμῶν Iudaeos intelligit: Gentes enim illa Lex non tenebat. Χειρόγραφον Hebraeis כתיב, in precibus Iudaeorum וכתבתיו כתיב [chirographa nostri foenoris].

Τοῖς δόγμασιν] *Per suam doctrinam.* Vide quae diximus ad geminum huic locum illius ab Ephesios.

Ὁ ἦν ὑπεναντίον ἡμῶν, quod erat contrarium nobis] Quod nos premebat. πῶς premere, unde nomen πῶς quod multis locis vertitur ὑπεναντίος. De re vide Act. 15: 10.

Καὶ αὐτὸ ἔθηκεν ἐκ τοῦ μέσου, et ipsum de medio abstulit] Ἐκ μέσου ἀνελεῖν etiam elegantioribus Graecis, ut Demostheni, est auferre ne compareat. Sic ἐξέρχασθαι ἐκ μέσου Act. 17: 33, 2 Cor. 6: 17, ἀρπάζειν ἐκ μέσου Act. 23: 10, ἐξαίρειν ἐκ μέσου 1 Cor. 5: 2, ἐκ μέσου γίνεσθαι 2 Thess. 2: 7.

Προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ, affigens illud cruci] Mos est quibusdam in locis clavis transfigendi edicta antiquata. Is tunc etiam in Asia videtur fuisse, et ad eum alludere Paulus.

15. Ἀπεικονισάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἰδειγματίζεν ἐν παρόρῳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ, et exarmatos principatus et potestates palam ostendit, cum de illis in ipsa triumphasset] Alia similitudo a triumphantibus Romanis qui solebant

— Captos ostendere civibus hostes.

Τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας intellige Daemones illos qui in idolis colebantur, et quorum cultum cum mangonio aliquo restituere volebant Asiatici Philosophi. Vide Rom.

8:

8: 38, 1 Cor. 15: 24. Ἀπεικονισάμενον, id est, *exarmans*, sicut ἐνδύσασθαι est *armari*, Rom. 13: 12, Eph. 6: 11, 14. Δειγματίζειν est quod iam diximus *ostendere*. Δείγμα [*exemplar*], vox est Graeca, sed quae et ad Iudaeos transiit, et scribitur כּוּמָר posito 1 pro 1 ut saepe. Hinc δειγματίζειν effectum pari forma qua παραδειγματίζειν Matth. 1: 19, Hebr. 6: 6. Ἐν παρόψει, id est, *palam*, toto mundo inspectante; nam sic כּוּמָר Hebraei usurpant. Dicitur autem Christus fecisse quod per Apostolos fecit, ex ipsius nomine ac vi agentes. Θριαμβεύσας hic est dictam μετωνομικῶς [*per transnominatiónem*] pro νικῆσας, cum *devicisset*. Et mutavit genus, cum intulit αὐτοῖς, cum ante dixisset ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, nempe constructionem faciens πρὸς τὸ σημαίνόμενον [*ad id quod significatur*] Ἐν αὐτῷ nempe σταυρῷ [*cruce*]. Vicit Daemonas non pugnando, sed patiendo, quod vere Divinum victoriae genus.

16. Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νομηνίας, ἢ σαββάτων, nemo ergo vos iudicet ob cibum, aut potum, aut causam festi diei, aut novilunii, aut sabbatorum] Una clausula comprehendit et Iudaizantes et Pythagorizantes. Vino abstinere perpetuo, non erat Iudaicum nisi in paucis, apud Pythagoristas frequens. Cibis nonnullis Iudaei abstinebant: multo pluribus Pythagoristae. Illa de diebus Iudaizantes spectant. Κρινέτω, id est, κατακρινέτω [*condemnet*] ut Rom. 2: 1. Ne admittite tales magistros qui talia non observantes a spe salutis excludant. Ἐν μέρει ἑορτῆς, ex causa diei festi. Sic 1 Petr. 4: 16, ἐν μέρει τούτῳ, hac de causa. Respondet autem hoc ἐν μέρει, Rabinico כּח, ut recte a viris eruditis notatum est. Ἑορταί hic sunt Azyrna, dies Omer, Scenopegia, dies ἱλασμοῦ [*propitiationis*], וּמִן.

17. Ἡ ἐστὶ σκιά τῶν μελλόντων, quae sunt umbra futurorum] Quae, nempe Iudaica, Hebr. 8: 5, 10: 1.

Τὸ δὲ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, corpus autem Christi] Soliditas rerum, olim rudi modo adumbrata, Christi est, ad Christum pertinet, ab eo solo petenda est. Similis oppositio apud Iosephum Belli Iudaici II. 4: Ἦκει παρὰ τοῦ δεσπότου σκιάν αἰτησόμενος βασιλείας ἧς ἤρπασεν ἑαυτῷ τὸ σῶμα [Venit umbram regni a Domino petiturus, cuius ad se arripuerat corpus]. Hieronymus in hunc locum:

Nul-

Nullum ergo in hoc iudicium est, quod est umbra et cessavit corpore veniente: quia imagine opus non est, veritate praesente. Photius: Τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ τούτῳ ἢ ἀλήθεια [*Corpus Christi est veritas*]. At Manuscriptus ille, quo utimur, haec verba trahit ad periodum sequentem: Τὸ δὲ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβεύτω· ὑμᾶς τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ [*Corpus vero Christi, nemo vos praemio privet: vos corpus Christi*], vos, inquam, qui Christi corpus estis, 1 Cor. 12: 27. Meminit huius distinctionis idem Photius, et Isychius ad Leviticum 15; qui tamen corpus Christi doctrinale verbum exponit.

18. Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβεύτω, nemo vos praemio privet] Hieronymus hanc vocem, ut et alias nonnullas, esse ait ex Cilicium lingua. At notarunt alii reperiri et apud alios. Est autem καταβραβεύειν praemium exigere, quod κότινον παραλαμβάνειν, dicit Pausanias, ut Scaligero notatum. Praemium autem intelligit hoc quidem loco libertatem a Christo indultam.

Θέλων, volens] Id est, etiamsi maxime id velit.

Ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, in modestia et cultu Angelorum] Et hic est ἐν διὰ δυοῖν [*unum per duo*]. Nam intelligit ταπεινοφροσύνῃν τὴν ἐν θρησκείᾳ ἀγγέλων [*modestiam quas est in cultu Angelorum*]. Habet speciem modestiae non audere Deum accedere, sed ad Angelos preces deferre ad Deum deferendas: quo colore Philosophi defendebant τὴν πολυθείαν [*multitudinem Deorum*], quod et Celsus fecit, ut ex Origene cognoscimus. Ab Essenis diligenter custodita Angelorum nomina, ex Iosepho discimus. Alioqui publicus Iudaeorum mos non fuit Angelos compellare nisi eos qui ipsis apparebant, nimirum metu ne paulatim ad πολυθείαν, tanto labore exutam, relaberentur. Et hoc notatum Origeni qui libro II contra Celsum: Ποῦ γὰρ τῶν γραμμάτων τοῦ Μωϋσέως εὑρετὸν νομοθέτην παραδιδόντα σέβειν ἀγγέλους; [*Ubi enim in Mosis libris invenit, illum Lagum conditorem praecepisse Angelos coli?*] Et libro V: Τούτους δὲ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηότες καλεῖν, ἐθρίσχομεν αὐτοὺς διὰ τὸ θεῖους εἶναι καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτε ὀνομαζομένους γραφαῖς· ἀλλ' οὐχ ὥς ἐπρόστασάσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ Θεοῦ, σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ

τοῦ Θεοῦ· πᾶσαν μὲν γὰρ δέξιν καὶ προσευχὴν καὶ ἔντευξιν καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτίον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμφύχου λόγου καὶ Θεοῦ [*Hos Angelos ab operibus quae faciunt, nominare assueti, didicimus eos, quod divini sint, Deos etiam nonnunquam in Scriptura vocari: non autem imperari nobis, ut eos qui ministrant et ad nos Dei beneficia perferunt, pro Deo colamus atque adoremus. Omnia enim vota, omnes interpellationes, deprecationes et gratiarum actiones destinandae sunt ad Deum, rerum omnium Dominum, per maiorem omnibus Angelis summum pontificem, vivum verbum et Deum*]. Agit Origenes ter de eadem re libro VIII, ubi dicit licere eos ἐνφημεῖν καὶ μακαρίζειν [*laudare et beatos praedicare*]. Et quia hoc malum invaluerat in Phrygia, ideo Synodus Laodicensis vetat ἀγγέλους ὀνομάζειν καὶ συναΐζειν ποιεῖν [*Angelos nominare et congregationes facere*], quae occulta idololatria ibidem dicitur. Vide ibi Zonaram. Christiani Christo magistro summi Regis ac Principis veneratores, Arnobius libro I, quem vide.

Ἄ μὴ ἐώρακεν ἐμβατεύων] Id est, *penetrans in ea quae non vidit*, id est, non novit, ius sibi faciens loquendi de incognitis. In Glossario ἐμβατεύω, *ingredior*. Ponitur pro Hebraeo רָאָה Ios. 19: 51. Praeficiebant Angelos quibus vellent negotiis, nomina illis indebant, distribuabant in classes.

Εἰκὴ φυσιοῦμενος ὑπὸ τοῦ νοός τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, frustra inflatus cogitatione carnis suae] Νοὺς σαρκὸς hic dicitur cognitio humana, non a Deo revelata, quomodo σὰρξ sumitur Matth. 16: 17. Εἰ, inquit, *cogitatio eos inflat vento similis*. Vocem φυσιοῦσθαι habuimus 1 Cor. 4: 6, 18, 19, 5: 2, 8: 1, 13: 4. *Multum sibi placent in rebus inani-bus*. Sic Ezech. 13: 3, καὶ ἠλάλησαν καὶ οὐκ ἔβλεπον [qui sequuntur spiritum suum quodque non viderunt].

19. Καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλὴν.] Non tenens se Christo, quem Deus ideq. caput Ecclesiae dedit, ut per eum desideria nostra ad ipsum perferremus. Multi illi commendatores facile schismati dant occasionem, Ecclesia unitatem retinet. *Deus unus et unus μεσίτης [mediator]*, 1 Tim. 2: 5.

Ἐξ οὗ, ex quo] Rursus est constructio πρὸς τὸ σημαίνον-

μενον [ad id quod significatur]. Nam cum dixisset κεφαλήν, ita caetera intulit, quasi dixisset Χριστόν, quem per vocem κεφαλήν indicabat.

Πάν τὸ σῶμα, διὰ τῶν ἀφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβάζομενον, αὖξει τὴν αὖξιν τοῦ Θεοῦ, totum corpus, per nexus et vincula subministratum et compactum, crescit incremento Dei] Hoc vult, retinendam Ecclesiae unitatem: quod fieri non potest, nisi retineantur Praepositorum gradus, et eis pareatur in iis quae ad Ecclesiae pacem pertinent. Ita in tempore occurrit sectis illis quae postea erupere, κατὰ Φρύγας [secundum Phryges] dictae. Locus huic geminus est Eph. 4: 15, 16. Ibi est ἀφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, hic ἀφῶν καὶ συνδέσμων· per artus et venas et arterias, quae sunt nexus et vincula corporis, πνευματικῇ. Ibi est συναρμολογούμενον καὶ συμβιβάζομενον, pro quo hic ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβάζομενον. Est autem ἐπιχορηγεῖσθαι, unde ἐπιχορηγία in illo ad Ephesios loco, accipere ea quae alendo corpori sunt necessaria. Vide Sirach. 25: 28. In Glossario ἐπιχορηγῶ, subministro, supposito. Αὖξει τὴν αὖξιν τοῦ Θεοῦ Graeca locutio, quam et Latini sequuntur, cum dicunt mortem mori, servi servitutem. Genitivus autem τοῦ Θεοῦ hic causam significat. Crescit illo incremento quod a Deo est. Ex iisdem et nutrimur et crescimus.

20. Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, si ergo mortui estis cum Christo ab elementis mundi] Christus vos liberavit ab illa institutione humana. Qui moritur, liberatur a vitae incommodis. Ideo mori etiam in bonam partem sumitur, ut Rom. 6: 2. Στοιχεῖα dicuntur institutio quaevis, Gal. 4: 3, 9, ubi videbis cur haec στοιχεῖα τοῦ κόσμου dicantur, nimirum quia Iudaeis erant communia cum Gentibus aliis: nihil in ipsis ritibus erat proprium Iudaeis, et magis a Gentibus ad Iudaeos per συγκατάβασιν [accommodationem]. quandam Dei, quam a Iudaeis ad Gentes venerant.

Τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε, quid adhuc tanquam viventes in mundo doceri vos sinitis] Δογματίζεσθε hic est doceri vos sinitis, quidam, nempe vestrum, tanquam non ad Christi, sed ad mundi exemplum vita vobis esset componenda.

21. *Μὴ ἀψη, μὴ γεύσῃ, μὴ θίγῃς, ne tangas, ne gustes, ne contrectes*] Est hic μίμησις [*imitatio alieni sermonis*], cuius notam hic apposuit Syrus. Sic enim magistri illi loquebantur. Tertullianus adversus Marcionem V negat haec ad Legem Mosis pertinere. Mihi videtur verbis usus communibus, quae et Iudaeos et Philosophos, praesertim Pythagoristas, comprehenderent. Clementis Alexandrinus Strom. III: *Ἀμίλει διὰ φροντίδος ἐστὶ καὶ τοῖς μάγοις, οἶνον τε ὁμοῦ καὶ ἐμψύχων καὶ ἀφροδισιῶν ἀπέχεσθαι, λατρεύουσιν ἁγγέλοις καὶ δαίμοσιν* [*Scilicet et Magis curas est, dum Angelis et Daemonibus sacra faciunt, vino simul et Venere et animalium esu abstinere*]. Ac priora illa μὴ ἀψη, μὴ γεύσῃ ad cibos pertinent, id est, *ne tangas, ut gustes*, Gen. 3: 3, 22, posterius vero illud μὴ θίγῃς pertinet ad vitandas feminas, quod Iudaei Sacerdotes certis temporibus faciebant, Pythagoristae vero semper. *Θίγω* et *θιγγάνω* Graecum est frequens bonis scriptoribus: invenitur et Exod. 19: 12 et Hebr. 11: 28, 12: 20. Idem qui hic Doctores tanguntur a Clemente, aut quisquis est scriptor Constitutionum VI. 16: *Τεῖαυτα καὶ νῦν ἐποίησαν οἱ δυσώνυμοι, διαβάλλοντες δημοκρατίαν, γάμον, πρόνοιαν, τεκνογονίαν, νόμον, προφήτας· βάρβαρά τινα ὀνόματα ἑγγράφοντες, καὶ ὡς αὐτοὶ φασιν, ἁγγέλων· τὸ δ' ἀληθὲς εἰπεῖν, δαιμόνων τῶν αὐτοῖς ὑπηγούτων· ὧν φεύγετε τὴν διδασκαλίαν* [*Nec abludunt quae nunc miseri isti fecere, dum et creationi, et matrimonio, et providentias, et sobolis propagationi, et Legi, et Prophetis detrahunt; et barbara quaedam, atque, ut ipsi quidem dicunt, Angelorum, uti vero res ipsa vere habet, Daemonum, qui istis haec suggerunt, nomina infarciunt: quorum vos doctrinam fugite*], etc.

22. *Ἄ ἐστὶ πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει*] Τῇ ἀποκρίσει legerunt Oecumenius et Theophylactus. Sic Graeci vocant id quod Latini *egestum* vel *egestionem*. Hoc vult, *Quid magni est multa praecipere de eis quae egesta per-eunt?* Similis sensus in Christi verbis Matth. 15: 17. Pertinet hoc ad illa duo priora de quibus egerat.

Κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων] Hoc debet referri ad remotius, nempe ad illud *δογματίζεσθε*. Ab hominibus ista reperta sunt, non primitus a Deo ve-

ne-

nerunt. Ἐντάλματα [praecepta] sunt, quae legibus humanis iubentur: διδασκαλῆαι [doctrinae], quae a Philosophis praecipiuntur.

23. Ἀτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός] Est hic μὲν positum sine sequenti δέ, ut et Act. 3: 21, Rom. 1: 8, 3: 2, 11: 13, 1 Thess. 2: 18, idque per ἀποσιώπησιν ἀντιθέτου [reticentiam oppositi], quod facile suppletur. *Habent ista rationem non stultam*, si adsint cautiones, ἐν ἐθελοθρησκείᾳ, si sponte ista suscipiantur, non abominando ea quae Deus creavit. Θρησκεία est vox media, significans ritus aut ceremonias, ut Glossaria exponunt. Origo a Thracibus, ut nos docet Plutarchus Alexandro. Vide supra 18, Act. 26: 5, Iac. 1: 26, 27. Ἐθελοθρησκεία ritus sive observationes sponte susceptae, quae Hebraeis מִצְוָה, Graecis interpretibus ἐκουσία. Addit καὶ ταπεινοφροσύνῃ, id est, *cum ea modestia animi quae alios aliter viventes non damnet*, Rom. 14: 3, 4, Eph. 4: 2. Καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός, ubi sic construenda haec, οὐκ ἐν τιμῇ τῆς σαρκός πρὸς πλησμονὴν, eatenus bona sunt, si hoc sibi propositum habeant *dure tractare corpus, neque carni obsequi ad saturitatem*. Φειδίσθαι est *molliter habere*: huic contrarium ἀφειδεῖν sicut σωμάτων ἀφειδεῖν [corporibus non parcere], apud Lucianum: unde hic nomen ἀφειδία, Hebraei dicerent מְלִיץ. Τιμὴ vero σαρκός est cura quae carni praestatur, ut 1 Cor. 12: 23, 1 Tim. 5: 17. Πλησμονή Gen. 41: 30, Exod. 16: 3 et alibi. His intellectis facile est supplere id quod reticetur ἀντίθετον [oppositum], nempe istas ἀποχάς [abstinentias] Pythagoricas magis noxias esse quam utiles, si velut ad salutem necessariae suscipiantur, id est, si fiant οὐ δι' ἄσκησιν, ἀλλὰ διὰ βδελυρίαν [non quo ea re exerceare, sed quod contrarium abominere], ut loquitur Canon Apostolicus 51, si ob id contemnantur alii, si non minus laute habeatur corpus ex herbis, leguminibus, pomis ad delicias coctis. Philo libro Peiorem insidiari meliori: Ἐὰν οὖν τινα θεάσῃ ὅτα καὶ ποτὰ μὴ ἐν καιρῷ προσιέμενον, ἢ λουτρά καὶ αἰλίμματα παραιτούμενον, ἢ τῶν περὶ σῶμα σκεπασμάτων ἀμελοῦντα, ἢ χαμευνίαις καὶ δυσανλίαις χρώμενον, εἴτ' ἐκ τού-

των ἐπιμορφώοντα ἐγκράτειαν, οἷκτον λαβὼν τῆς περὶ αὐτὸν πλάνης, τὴν ἀληθῆ τῆς ἐγκρατείας ὁδὸν δεῖξον. "Α γὰρ ἐπε-
 τήδουσιν, ἀνήνυτοι καὶ ἄτρυτοι πόνοι, λιμῶ καὶ ταῖς κακώσεσι
 ψυχὴν καὶ σῶμα ἐκτραχηλίζοντες. Μηδ' εἴτις περιζήαντηρίοις
 ἢ καθαρσίοις χρώμενος, διάνοιαν μὲν ῥυπαίνει τὴν ἑαυτοῦ,
 τὸ δὲ σῶμα φαιδρύνει· μηδ' εἰ πάλιν ὑπὸ περισυίας νεῶν
 ἴδρυται, λαμπροτάταις χορηγίαις καὶ δαπάναις χρώμενος, ἢ
 ἐκατόμβας ἀνάγει καὶ βουθυτῶν οὐ πάνεταί, ἢ πολυτελείῃν
 ἀναθήμασι κοσμεῖ τὸ ἱερόν, ἀφθόνοὺς μὲν ὕλας, τέχνας δὲ
 παντὸς ἀργύρου καὶ χρυσοῦ τιμιωτέρας εἰσάγων, μετ' εὐσεβῶν
 ἀναγεγράφθω. Πηπλάνηται γὰρ καὶ οὗτος τῆς πρὸς εὐσέβειαν
 ὁδοῦ, θρησκείαν ἀντὶ οὐσιότητος ἡγούμενος, καὶ δώρα τῶ
 ἀδεκάσῳ διδούς, οὐδέποτε ληρομένῳ τὰ τοιαῦτα, καὶ κολα-
 κεύων τὸν ἀκολάκευτον· ὃς γνησίους μὲν θεραπείας ἀσπάζεται·
 γνήσιοι δ' εἰσιν αἱ ψυχῆς φιλήν καὶ μόνην θυσίαν φερούσης
 ἀλήθειαν· τὰς δὲ νόθους ἀποσρέφεται· νόθοι δ' ὄσαι διὰ τῶν
 ἐκτὸς ἀφθονιῶν ἐπιδείξεις [*Si quem ergo invenies, qui
 cibum potumve, ubi tempus postulat, non admittat, qui
 lavari ungiqve recuset, tegi vix curet, humi cubet, in-
 commode habitet, seque haec cum faciat, temperantem
 putet: huic tu, errorem misertus, quas vere agat ad
 temperantiam via, ostende. Quicquid enim hic fecit,
 infinitus atque adeo inanis labor fuit, qui fame aliisque
 malis male habitum animum non minus fere quam corpus
 frangeret. Nec qui, cum mentem sordere patiatur, cor-
 pus saepe abluat, expiet, quo id mundius sit, curet; nec
 qui, cum abundet opibus, templum aliquod apparatu mag-
 nifico, immensoque cum sumptu, aedificet, hecatombasve
 offerat, victimarum nec modum nec finem faciat; nec qui
 in aedes sacras, quo eas donariis ornet, pretiosissima
 materiae affatim, artis etiam plus inferat, ne hunc quidem
 eo in piorum numero pone. Aberrat enim et hic a pietate,
 quod sanctitatem in ceremoniis collocat, donaque ei dat,
 qui nec capitur donis, nec sane istiusmodi res unquam ad-
 missurus sit: quod denique ei adulatur, quem adulatōne
 corrumpere non potest: qui, ut vero cultu deleatur (est
 autem verus cultus, quem ei animus exhibet cum solam
 ei atque unicam veritatem offert) ita falsum omnem cul-
 tum (sunt autem omnes falsi, qui in externa ista pompa
 consistunt) respuit atque a se abdicat].*

CAPUT III.

1. *Εἰ οὖν συνηγήσθητε τῷ Χριστῷ, igitur si resurrexistis cum Christo*] Supra 2: 12.

Τὰ ἄνω ζητεῖτε, quae sursum sunt quaerite] Phil. 3: 20. *Sursum corda.*

Οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος, ubi Christus est ad Dei dextram sedens] Patri maiestate proximus. Matth. 22: 24, 26: 64, Marc. 12: 36, 14: 62, Luc. 20: 42, Act. 2: 34, Rom. 8: 34, Eph. 1: 20.

2. *Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, iis quae sursum sunt studete, non quae in terra*] *Affectus vestros in coelum mittite, ne estote curvae in terras animae, ut illi de quibus Phil. 3: 19.*

3. *Ἀπεθάνατε γὰρ, mortui enim estis*] *Vitam priorem vos exuere professi estis in baptismo, supra 2: 11, 12.*

Καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κεύρωται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ, et vita vestra est abscondita cum Christo in Deo] *Ius ad rem rei nomine appellat. Vita illa coelestis ignota quidem est mundo, attamen a Deo vobis reservatur, ibidem ubi Christus est. Vide supra 1: 5, 2 Tim. 4: 8.*

4. *Ὅταν ὁ Χριστός φανερωθῇ*] *Ubi apparuerit indicaturus humanum genus. Vide Matth. 24: 30.*

Ἡ ζωὴ ἡμῶν, vita nostra] *Qui causa nobis est vitae: μετωνυμία [transnominatio]. Ioh. 11: 25.*

Τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ] *Apparebitis cum honore ac splendore, 1 Ioh. 3: 2, ubi habes idem verbum φανερωθῇ.*

5. *Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, intermite ergo membra vestra quae sunt in terra*] *Vim magis ac magis adimite omnibus vitiorum partibus. Sicut tota peccandi consuetudo corpus dicitur Rom. 6: 6, supra 2: 11, ita partes singulae dicuntur membra. Ne autem intelligerentur corporis humani membra, addidit τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ubi subintelligi debet ex praecedentibus τὰ φερούμενα, eos affectus qui ad terrena feruntur. Νεκροῦν hic sumitur quomodo ἀποθνήσκειν Rom. 6: 2. Idem est σάρκα σαυροῦν [carnem crucifigere] Gal. 5: 24. Est in*

hoc implementum *μυστικόν* [*mysticum*] sacrificiorum legalium. Origenes in Philocalia: 'Ο λόγος ὅτε ἐπὶ πλεῖον ἰσχυροποιηθεὶς καὶ τραφεὶς τῇ μελέτῃ, καὶ βεβαιωθείς τοῖς δόγμασι πρὸς τὸ καλὸν, ἡ ἑγγύς γε τοῦ βεβαιωθῆναι γεγεννημένος, ἀνακρούει τοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ ὑπεκλύει τὴν ἐπιθυμίαν [*Ratio, ubi et meditatione invaluit, et doctrina ad virtutem confirmata est, vel prope ad confirmationem accessit, retundit cupiditates omnes atque adeo solvit*].

Πορνείαν, fornicationem] Hic ea vox ita generaliter sumenda est, ut et adulterium comprehendat, quemadmodum Matth. 5: 32.

Ἀκαθαρσίαν, immunditiam] De hac voce vide Rom. 1: 24, 2 Cor. 12: 21, Gal. 5: 19, Eph. 5: 3.

Πάθος, libidinem] Hac voce hic intelligendi motus vitiosi τοῦ θυμοειδοῦς [*facultatis irascibilis*], quales sunt ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθείαι [*inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, consumaciae*], Gal. 5: 20, ubi et commate 24, distinguuntur παθήματα [*affectus*] et ἐπιθυμίαι [*cupiditates*]. Alibi πάθος generalius sumitur, ut 1 Thess. 4: 5. Syrus id vitium intellexit unde dicuntur *pathici*, non recte, ut arbitror.

Ἐπιθυμίαν κακὴν, cupiditatem malam] Motus ἀλόγους τοῦ ἐπιθυμητικοῦ [*irracionales facultatis appetentis*], in quibus μέθαι, κῶμοι [*ebriitates, comessationes*], et similia Gal. 5: 21.

Καὶ τὴν πλεονεξίαν, et avaritiam] Post genus nominavit speciem, *nimiam habendi cupiditatem*.

Ἦτιν ἐστὶν εἰδωλολατρεία, quae est idololatria] Vide Eph. 5: 5, et ibi dicta.

6. *Δι' ἣν ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας, propter quae venit ira Dei super filios contumaces*] Ἔρχεται praesens pro futuro, quod in hoc verbo frequens. *Veniunt poenae*, Eph. 5: 6. Vide et Gen. 32: 20.

7. *Ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιπατήσατέ ποτε*] *Actiones vestras secundum illos motus dirigebatis*. Id enim est *ἵπν* [*ambulare*]. Sic κατὰ σάρκα περιπατεῖν Rom. 8: 1, 4, 2 Cor. 10: 2, 3. Vide et Eph. 2: 2, 4: 17.

Ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς] *Cum talibus affectibus perpetuo moveremini*. Nam moveri est *vivere*. Vide Rom. 6: 2.

8. *Νυνὶ δὲ ἀπόθισθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, nunc autem de-*

deponite et vos omnia] Videte ne quid veneni resideat, Eph. 4: 22, 25.

Ὁργήν, θυμόν, iram, indignationem] Haec ita distincta habes et Eph. 4: 31.

Κακίαν, malitiam] Vide Rom. 1: 29, 1 Cor. 5: 8, 14: 20, Eph. 4: 31, Tit. 3: 3, 1 Petr. 2: 1.

Βλασφημίαν, blasphemiam] Matth. 15: 19, Marc. 7: 22, Eph. 4: 31.

Αἰσχρολογία ἐκ τοῦ σώματος ὑμῶν, turpem sermonem ex ore vestro] Hoc construitur cum ἀπόθεσθε, quasi ea vox hic repetita esset. Id dicitur *πρόζευγμα* [zeugma a parte priore]. Quod hic est αἰσχρολογία, id dicitur αἰσχροότης Eph. 5: 4.

9. *Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, nolite inter vos mentiri*] Eph. 4: 25.

Ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, deposito vetere homine] Sic vocat pristinam vivendi rationem, ut et Rom. 6: 6 et Eph. 4: 22, ibi est ἀποθέσθαι quod hic ἀπεκδύσασθαι, mores sunt velut vestes animi. Vide supra 2: 11, Rom. 13: 14, Gal. 3: 27, Eph. 4: 24, 6: 11.

10. *Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, et novo induto*] Vide dicto loco Eph. 4: 24.

Τὸν ἀνακαινούμενον, eo qui renovatur] Sic ἀνακαίνωσις dicitur Rom. 12: 2, Tit. 3: 5. Hoc addit, quia quotidie magis magisque proficiendum est in via pietatis.

Εἰς ἐπίγνωσιν] *Cognitionem* intelligit ipsam experientiam bonitatis in nos Divinae. Sic 1 Tim. 2: 4, Hebr. 10: 26, Tit. 1: 1.

Κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτὸν, ad imaginem eius qui creavit illum] *Ad imaginem Dei qui nos per Christum fecit novam creaturam*, Eph. 2: 10, 15, 3: 9, 4: 24. Adamus ad quandam Dei imaginem conditus, intellecta, libera voluntate, dominatu. At nos ad longe perfectiorem, qualem Christus exhibuit iustitia, sanctitate, veritate, bonitate. Vide supra 1: 15.

11. *Ὅπου*] *In qua creatione.*

Οὐκ ἔστι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, non est Graecus et Iudaeus] Solent ista saepe opponi, ut Rom. 1: 14, 16, 2: 9, 10, 3: 9, 10: 12, 1 Cor. 1: 24, 10: 32, 12: 13, Gal. 3: 28. Caeterum alibi *Graecorum* vox totum huma-

num genus extra Iudaeos complectitur: hic vero, ut sequentia indicant, strictius sumitur, *pro iis qui Graeci erant sermonis.*

[Περιτομή καὶ ἀκροβυστία] Id est, *circumcisis aut incircumcisis.* Sic Rom. 4: 9, Gal. 2: 7—9, Eph. 2: 11, Phil. 3: 5. Sensus hic idem qui Gal. 5: 6, 6: 15.

[Βάρβαρος] Id nomen datum a Graecis omnibus qui linguae Graecae non erant: maxime de Phrygibus usurpabatur. Apud Enripidem Peleus Menelao:

Βεβαρβάρωσαι χρόνιος ὦν ἐν βαρβάροις.

[*Barbaria te effervit absentem diu.*]

Horatius:

Graecia Barbariae lento collisa duello.

[Σκύθης] Crescit oratio: nam inter Barbaros barbarissimi erant Scythae, semiferi homines. Itaque hoc nomine tanquam probroso in Demosthenem utitur Aeschines. Seneca Troadibus:

*Quis Colchus hoc, quis sedis incertae Scythae
Commisit?*

Certum est distare Gentes ἐπιτοπολὺ [*maxima ex parte*] ingenio: sed

*Nemo adeo ferus est qui non mitescere possit,
Si modo culturae patientem praebeat aurem.*

Testis est Anacharsis Scythae. Non abit hinc illud Valerii Maximi III. 3: *Non ergo fastidioso aditu virtus excitata, ingenia vivida ad se penetrare patitur, neque haustum sui cum aliquo personarum discrimine largum malignumve praebet, sed omnibus aequaliter exposita, quid cupiditatis potius, quam quid dignitatis attuleris, aestimat.*

[Δούλος καὶ ἐλεύθερος, servus et liber] Ne natalium quidem sors obstat, 1 Cor. 7: 21, 22, 12: 13. Vide quid ad priorem illum ad Corinthios locum attulimus. Adde Gal. 3: 28.

[Ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός, sed omnia et in omnibus Christus] Hoc solum discrimen nunc valet, quantum de Christo traxerit. Πάντα ἐν πᾶσι כָּל בְּכָל.

12. [Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ, ἅγιοι καὶ ἡγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρῶν, induite vos ergo, sicut electi Dei, sancti et dilecti, viscera miserationum] Valde apta

ad

ad commovendos animos haec oratio, ut multae in Paulo. Magnis a Deo affecti beneficiis, Spiritu donati, summe ab ipso dilecti, videte quid vicissim facere debeatis. *Σπλάγγνα οἰκτιρῶν*, sicut Phil. 2: 1, *σπλάγγνα καὶ οἰκτιρμοί*. Voces istae, eiusdem aut propinqui significatus, inter se vinctae magnam habent efficaciam. De verbo *ἐνδύσασθε* vide supra 10. *

Χρηστότητα, benignitatem] 2 Cor. 6: 6, Gal. 5: 22, Tit. 3: 4.

Ταπεινοφροσύνην, modestiam] Act. 20: 19, Col. 2: 18, 23, 3: 2, 1 Petr. 5: 5.

Προσότητα, lenitatem] 1 Cor. 4: 21, 2 Cor. 10: 1, Gal. 5: 22, 6: 1, Eph. 4: 2.

Μακροθυμίαν, patientiam] 2 Cor. 6: 6, Gal. 5: 22, Eph. 4: 2, supra 1: 11, 2 Tim. 3: 10, 4: 2, Hebr. 6: 12, 1 Cor. 13: 4, 1 Thess. 5: 14, Iac. 5: 8.

13. *Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, vos invicem ferentes*] Eph. 4: 2.

Καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, et condonantes vobismetipsis] Hic *ἑαυτοῖς* positum pro *ἀλλήλοις*, ut Matth. 12: 26, Marc. 10: 26, Luc. 23: 12. Eadem verba Eph. 4: 32.

Ἐάν τις πρὸς τινα ἔχη μομφήν, si quis adversus aliquem habet querelam] Hoc est quod dicitur Matth. 5: 23, *ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σου [fratrem tuum aliquid adversum te habere]*. *Μομφήν ἔχειν* locutio bene Graeca est et apud Euripidem et Aristophanem.

Καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγαπίσατο ὑμῖν, sicut et Christus condonavit vobis] Et hoc habemus Eph. 4: 32.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ita et vos] Supple *facite*. Quod verbum et alibi subauditur.

14. *Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, super omnia autem haec dilectionem*] Nempe *ἐνδύσασθε [induite]*, quod ex longinquo repeti hic debet. Qualia multa apud Paulum.

Ἡτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος] Quod *vinculum est perfectissimum*, animos scilicet coniungens. Idem sensus Eph. 4: 3. In Manuscripto δ *ἐστὶ σύνδεσμος*, constructione ad rem facta.

15. *Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβεύετω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν*] Pax in cordibus vestris diiudicet, nempe si quid est inter vos controversum. Pacis studium sit vice iudicis, *ᾠδω*. *Βραβεύειν* proprie dicitur de iudicibus *ἀγώνων* [cer-

[*certaminum*]. Sed transfertur ad iudices quosvis, ut apud Plutarchum aliquoties. Non abit a sensu Hesychius, cum dicit βραβεύετω, μεσιτεύετω [*Arbiter esto, mediator esto*]. Vir bonus sibi index est. In Manuscripto ἡ εἰρήνη τοῦ Χριστοῦ.

Εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε, qua et vocati estis] 1 Cor. 7: 15.

Ἐν ἐνὶ σώματι, in unum corpus] Id est, εἰς ἐν σῶμα, ut unum essetis corpus, quod nisi per pacem fieri non potest, 1 Cor. 10: 16.

Καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε] *Memores beneficiorum quas a Deo accepistis.* In Glossario εὐχάριστος, *gratificus, gratus.*

16. Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, *verbum Christi abundanter in vobis habitet*] *Evangelica doctrina nunquam ex animis vestris abeat.* Id enim est ἐνοικεῖν, ut 2 Tim. 1: 5. Hebraeis נִשְׁכַּח. Πλουσίως, id est, abundanter, ut 1 Tim. 6: 17, Tit. 3: 6, 2 Petr. 1: 11. In Manuscripto ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

Ἐν πάσῃ σοφίᾳ, cum omni sapientia] Ἐν hic ut alibi valet σύν [cum]. Vera sapientia Evangelium comitatur, 1 Cor. 1: 30, 2: 6, Eph. 1: 8.

Διδάσκοντες καὶ νοουθετοῦντες ἑαυτοὺς, *docentes et monentes vos ipsi*] Repetendum hic γίνεσθε [estote], ut illud ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικεῖτω ἐν ὑμῖν sit quasi παρένθεσις [interpositio]. Et rursum ἑαυτοὺς pro ἀλλήλους. Est etiam privatorum aliquatenus et docere et monere.

Ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, *psalmis, hymnis et canticis spiritualibus*] Haec quid differant vide Eph. 5: 19. Recitationes tales vim habent docendi et monendi.

Ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ, *cum gratia ex animo Domino cantantes*] Ἐν χάριτι Π, id est, χαριέнтως, *amabiliter.* Sic ἵνα δῶ χάριν τοῖς ἀκούουσιν [ut prosit auditoribus] Eph. 4: 29. Ἐν τῇ καρδίᾳ aut, ut est in Manuscripto, ἐν ταῖς καρδίαις, id est, non sola voce, sed cum assensu animi, ut dicto ad Ephesios loco.

17. Καὶ πᾶν ὃ τι ᾗ ποιῆτε ἐν λόγῳ ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ, *et quodcunque agitis verbo aut facto, omnia in nomine Domini Iesu*] Nempe ποιεῖτε [*facite*], quod ex praecedenti subintelligitur. Ποιεῖν πᾶν interdum opponitur dictis; hic vero ita laxè sumitur ut et dic-

dicta comprehendat. Nam et qui dicit, *agit* aliquid; Hebraeorum dictum est, כָּל מַעֲשֵׂהְכֶם לְפָנָיו [Fient omnia opera vestra propter Deum].

Εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ δι' αὐτοῦ, gratias agentes Deo et Patri per ipsum] Explicat quid sit in nomine Christi omnia facere ac loqui, nimirum de factis dictisque Deo Patri gratias agere per Christum. Θεῷ καὶ πατρὶ ut supra 1: 3, ubi exemplum habes huius gratiarum actionis, quemadmodum et Rom. 1: 8, 7: 25.

18. *Αἱ γυναῖκες ὑποτάσσεσθε τοῖς ἀνδράσιν, mulieres, subiectae estote viris*] Nempe ἰδίῳ; [propriis], quod additur Eph. 5: 22, 24. *Suo quasque viro vos subiicite.* Est enim passivum pro reciproco.

Ὡς ἀνῆκεν, ἐν Κυρίῳ, ut aequum est, in Domino] Distinguendum ὡς ἀνῆκεν, ut ἐν Κυρίῳ sit restrictio illius ὑποτάσσεσθε, qualis Eph. 6: 1. *Ὡς ἀνῆκεν, ut aequum est. Τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον* [hoc enim aequum est], ibidem ad Eph.

19. *Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, viri, diligite uxores*] Eph. 5: 25.

Καὶ μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς, neque amare in illas vos gerate] Hic activam pro reciproco, ad instar Hebraei וְיָאָהֲבֵהֶם quod significat *amare se gerere*. Et modo vertitur per *πικραίνειν* aut *πικραίνεσθαι*, modo per *παροργίζειν* quod habemus Eph. 6: 4. *Neque verberibus, neque maledictis exasperandam uxorem*, docent Hebraei in Musar.

20. *Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα, liberi, parentibus per omnia obedite*] Haec quoque generalitas restringenda, subaudito illo quod ad Ephesios exprimitur, ἐν Κυρίῳ [in Domino]. Sic et infra κατὰ πάντα 22, et ἐν παντί Eph. 5: 24.

Τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον ἐν Κυρίῳ, hoc enim placet Domino] Melius alii codices Κυρίῳ, quomodo Eph. 5: 10. כְּרָצוֹן לִפְנֵי יְיָ [rectum apud Deum].

21. *Οἱ πατέρες μὴ ἱρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, patres, ne ad iracundiam provocetis liberos vestros*] Hic est ἱρεθίζετε quod *παροργίζεσθε* ad Eph., quam ipsam vocem et hic habet Manuscriptus. ἦν vertitur ἱρεθίζειν Prov. 19: 9. Vide et 2 Cor. 9: 2.

ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν] *Ne animo concidant.* πῆν vertitur ἀθυμεῖν 1 Sam. 15: 11, 2 Sam. 6: 8, 11, 1 Par. 13: 11.

22. Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, *servi, per omnia dominis carnalibus servite*] Eph. 6: 5.

Μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, *non ad oculum servientes quasi hominibus blandientes*] Μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, Eph. 6: 6.

Ἄλλ' ἐν ἀπλότῃ καρδίᾳ, *sed cum animi simplicitate*] Et hoc est dicto loco ad Eph.

Φοβούμενοι τὸν Θεόν, *timentes Deum*] Ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ [*facientes voluntatem Dei*] ad Eph. Deus varias esse voluit hominum sortes, et quemque sua contentum vivere. In Manuscripto, φοβούμενοι τὸν Κύριον.

23. Καὶ πᾶν ὃ τι ἂν ποιῇτε, *et quodcunque feceritis*] In ministerio vestro.

Ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, *ex animo operamini*] Ἀεὶ ἀνιμῷ, ἄνευ μεμψιμοιρίας [*non queribunde*].

Ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις, *sicut Domino et non hominibus*] Nempe ποιῶντες τοῦτο [*id facientes*]. Christo *servitur*, cum ipsius paretur legibus, quarum haec una est, ut supra nos iure humano constitutis exhibeatur fides et obedientia. Vide dictum locum Eph. 6: 6, 7.

24. Εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας, *scientes, vos a Domino accepturos mercedem haereditatis*] Hic genitivus est ἐξηγητικὸς [*explicativus*]: nam *merces* est coelestis *haereditas*, id est, perpetua possessio, Eph. 1: 14, 18, Hebr. 9: 15, 1 Petr. 1: 4. Ἀνταπόδοσιν ἡρᾶ.

Τῷ γὰρ Κυρίῳ δουλεύετε, *Domino enim servitis*] In Manuscripto, τῷ Κυρίῳ Χριστῷ. Christi estis servi, illum respicite omnium *Domini*, Eph. 6: 6.

25. Ὁ δὲ ἀδικῶν κομμεῖται ὃ ἥδίκησε, *qui vero iniuste agit, iniustitiam auferet*] Ὁ ἀδικῶν, id est, *servus infidelis Domino*, aut *Domini in servum durus*. Et est μετωνομία [*transnominatio*], ὃ ἥδίκησε, id est, *poenam iniustitiae suae*. Par locutio 2 Cor. 5: 10, Eph. 6: 8. Petrus idem explicatius habet 2 Petr. 2: 13, κομιζόμενοι μισθὸν ἀδικίας [*percipientes mercedem iniustitiae*].

Καὶ οὐκ ἐστὶ προσκοποληψία, *neque est personarum respectus*] Nempe ἀπὸς Christum Eph. 6: 9: Non magis dominis iniquis quam servis iniquis parcat.

C A-

CAPUT IV.

1. Οἱ κύριοι τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχθετε, *domini, quod iustum est et aequum servis praestate*] Haec cohaerent cum superioribus, neque scindenda fuere. Est quidem etiam inter inaequales, ut inter dominum et servum, ius aliquod: sed Hebraeis קָרָן et Hellenistis δικαιοσύνη saepe *bonitatem* significat. Ἰσότης vero hic est id quod Hebraeis כּוֹן, *quod cuique convenit*: de quo significatu diximus ad Marc. 14: 56. Hoc est, exigite operas moderate, victum et vestitum suppeditate, septimo anno, si velint, eos manumittite. Vide legem Deut. 15: 12 et seqq., et nostra de Iure Belli ac Pacis. III. 14.

Ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε Κύριον ἐν οὐρανοῖς, *et vos Dominum habere in coelis*] Eph. 6: 9. In Lege Mosis ratio haec redditur, quia Deus illos non minus quam vos ex Aegypto redemit, Deut. 15: 15. In Novo Foedere, quia redemit vos omnes Christus, qui ex coelo omnia despectat.

2. Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, *orationi instate*] Rom. 12: 12.

Γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ, *ei invigilantes*] Ita ut attentis sitis in precibus. Ita קָרָן usurpant Hebraei.

Ἐν εὐχαριστίᾳ, *gratiarum actioni*] Id est, *simul cum gratiarum actione*: coniungi enim debet grata exacti temporis memoria cum futuri postulatione. Ἐν pro σὺν, supra 3: 4, 16 et 2 Tim. 1: 13 et alibi.

3. Προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, *ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis*] Id est, *occasionem, ut* 1 Cor. 16: 9, 2 Cor. 2: 12. Magnus eorum honos quorum precibus Paulus velit iuvari, Rom. 15: 30, Philem. 22.

Λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, *ad loquendum mysterium Christi*] In Manuscripto ἐν παρόρησίᾳ λαλῆσαι [*ad palam loquendum*]; quomodo Eph. 6: 19. Μυστήριον vocat respecta temporum priorum. Vide supra 2: 2.

Δι' ὃ καὶ δέδεμαι, *propter quod etiam vinctus sum*] Nullam ob culpam vinctus sum, sed quia officio meo fungor.

4. ἵνα φανερώσω αὐτὸ, ὥς δεῖ με λαλῆσαι, *ut manifestem*

tem illud, ita ut oportet me loqui] Non tantum ut magnum mihi det Deus auditorium, sed et fortitudinem animi et eloquendi copiam. Vide 1 Cor. 9: 16.

5. *Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, sapienter agite cum iis qui foris sunt]* Ol ἔξω sunt omnes non Christiani, 1 Cor. 5: 12, 13, cum his vult prudenter vivi, et vitari omnia non necessaria quae eorum animos possent offendere. Ideo sequitur

Τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι, tempus redimentes] Effugientes pericula. De hac locutione diximus ad Eph. 5: 16.

6. *Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι]* Nempe esto. *Sermo vester suavis [semper] esto.* Vide supra 3: 16. Hic rursus ἐν pro σύν.

Ἀλατι ἡρτυμένος, sale conditus] Id est, *sapidus.* Nam quae salita non sunt, ea sunt insipida. Mystica explicatio Legis Lev. 2: 13 et alibi.

Εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἐν ἐκάστῳ ἀποκρινέσθαι] Hic infinitivus est vice gerundii, *Sciendo quomodo respondere cuiusque debeatis, nempe de fide interrogati, 1 Petr. 3: 15.*

7. *Τὰ κατ' ἐμέ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικός, ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ, res meas omnes vobis notas faciet Tychicus, charissimus frater et fidelis minister et conservus in Domino]* Σύνδουλος hic additum. Caetera habes Eph. 6: 21. Itaque iter Tychicus per Ephesum erat sumpturus in Phrygiam.

8. *Ὁν ἐπέμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῶ τὰ περὶ ὑμῶν, quem misi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat res nostras]* Legendum est ex Manuscripto, *ἵνα γνῶτε [ut cognoscatis], quomodo est Eph. 6: 22.*

Καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν, et consoletur animum vestrum] Ibidem ad Eph.

9. *Σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὃς ἐστὶν ἐξ ὑμῶν, cum Onesimo charissimo et fidei fratre, qui ex vobis est]* Servi multi ex Phrygia, Mysia et vicinis locis. Horum maiores bellis scilicet venditi, alii in Macedoniam ut Epaphroditi, alii Ephesum ut Onesimi, pervenerant. Sed Epaphroditus liber factus videtur ipse aut parentes eius. Onesimus ergo prius aditurus erat Phrygiae Ecclesias quam iret in Macedoniam. Phryga fuisse Onesimum dixit et Theodoretus in illam ad Philemonem.

Πάν-

Πάντα ὑμῖν γνωρίζω τὰ ἑδὲ, omnia quae hic sunt nota facient vobis] Id est, *quae hic aguntur.*

10. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, *salutat vos Aristarchus captivus mecum]* In Macedonia notus Act. 19: 29, 20: 4, 27: 2, et pridem ad Christum conversus, ut et hic, et in Actis, et Philem. 24, apparet. Nomen commune cum multis eruditis in Graecia viris.

Καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, et Marcus consobrinus Barnabae] Fortior iam factus post id quod narratur Act. 15: 39, eoque charus iam Paulo, 2 Tim. 4: 11. Ἀνεψιὸς notat Phrynichus Atticis dici qui aliis ἑξαδελφοί, id est, aut *patrueles*, aut *amitini*, aut *consobrini*. Nam his tribus vocibus Graeca illa vox in Glossis vertitur. *Amitinum* credidit Syrus.

Περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς, de quo accepistis mandata] A Barnaba commendatitia.

Ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν, *si venerit ad vos, excipite illum]* Adiungit ad Barnabae commendationem etiam suam: ne quid crederetur reliquum esse de vetero illo friguscule.

11. Καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰούδας, *et Iesus qui dicitur Iustus]* Nempe *Iesus* dicebatur inter Iudaeos: inter Romanos nomine non multum abscedente, *Iustus*. Vide quae dicta Act. 13: 9.

Οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς, *qui sunt ex circumcisione]* Nempe *Marcus* ille, id est, *Mardochaeus*, et *Iesus* ille.

Οὗτοι μόνον, *hi soli]* Supple ἐκ τῆς περιτομῆς.

Συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, *adiutores in regno Dei]* Id est, in Evangelii praedicatione: per quod Evangelium Deus in hominibus regnat perfectius quam per Legem, quae ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ [*regnum Dei]* Hebraeis. Vide Matth. 4: 17.

Οἵτινες ἐγενήθησαν μοι παρηγορία, *qui mihi fuerunt solatio]* Magnum solatium fidi laboris socii. Παρηγορία πρὸς τὸν Θεόν.

12. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρόδιτος, *salutat vos Epaphras]* Idem qui *Epaphroditus* in Epistola ad Philippenses.

Ὁ ἐξ ὑμῶν, *qui ex vobis est]* Origine, ut supra. 9. Δούλος Χριστοῦ, *servus Christi]* Princeps coetus Philippensium.

Πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσεύχαῖς, *semper pro vobis orationibus certans*] Supra 2: 1.

Ἴνα ᾗτε τέλειοι καὶ πεπληρωμένοι ἐν παντί θελήματι τοῦ Θεοῦ, *ut stetis perfecti et pleni in omni voluntate Dei*] De voce τελείων vide 1 Cor. 2: 6, 14: 20, Philipp. 3: 15, Eph. 4: 13, supra hic 1: 28. Pleni, nempe Spiritu, ut Eph. 5: 18. Ἐν παντί θελήματι, id est, εἰς πᾶν θέλημα, *ad omnia placita Dei implenda*. In Manuscripto est πεπληροφορημένοι eodem sensu. Vide quae supra 2: 2 et hic infra 17. Pro ᾗτε Latinus legit ἦτε [*sitis*].

13. Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς, *testimoniū enim illi perhibeo*] Ingens testimonium.

Ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, *ipsi esse zelum multum pro vobis*] *Ardens pro vobis studium*. Vide Ioh. 2: 17, Rom. 10: 2. At in Manuscripto πολὺν πόνον ὑπὲρ ὑμῶν [*multum laborem pro vobis*], quomodo et Latinus legit.

Καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ καὶ τῶν ἐν Ἱερὰπόλει, *et pro iis qui sunt Laodiceae et qui Hierapoli*] Quae utraque urbs in eadem Phrygia. Vide Strabonem et Stephanum. Fuere et aliae urbes dictae *Hierapoles*, ut in Syria, in Caria.

14. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἱατρός, ὁ ἀγαπητός, *salutat vos Lucas medicus, dilectus*] De quo vide quae ad Euangelium ab ipso scriptum diximus, et 2 Tim. 4: 11, Philem. 24.

Καὶ Δημᾶς] Qui et *Demetrius*; compendio vocis *Demas*, *Dama* Latine, 2 Tim. 4: 10, Philem. 24.

15. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, *salutate fratres qui sunt Laodiceae*] Per epistolam aut nuntium.

Καὶ Νυμφᾶν καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν, *et Nympham et quae in domo eius est Ecclesiam*] *Nymphas* masculinum nomen est, ut ex articulo apparet: id quoque contractum ex *Nymphodori* nomine, quo appellatus insignis Medicus apud Plinium. Videtur hic *Nymphas* alicubi in agro habitasse. *Ecclesiae domesticas* mentio etiam Rom. 16: 5, 1 Cor. 16: 20.

16. Καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ' ὑμῶν ἡ ἐπιστολή, *et cum lecta fuerit apud vos Epistola haec*] Ἡ pro αὐτῇ [*haec*]. Sic τὰ χαρίσματα pro χαρίσματα ταῦτα [*dona haec*] Rom. 11: 29.

Ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνώσθῃ; *facite ut et in Laodicensium Ecclesia legatur*] Exemplo eo misso, ut mos erat inter Christianos.

Καὶ τὴν Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνώτε, *et eam quae Laodicensium est, ut vos quoque legatis*] Haec vera lectio: non ἐκ Λαοδικείας. Recte autem dicitur ἡ Λαοδικείας ea quae futura erat in potestate ac dominio Laodicensium, ut ostendimus etiam ex iure civili, initio ad Ephesios. Erat autem illa Pauli epistola ad Laodicensēs scripta eodem tenore quo illa ad Ephesios; sed quia propior Colossensibus erat Laodicea, inde maluit exemplum peti.

17. Καὶ εἰπατε Ἀρχίππῳ, *et dicite Archippo*] Qui Evangelistae munus tunc obibat, modo Ephesum, modo loca alia collustrans, Philem. 2. Videtur autem postremum resedissee Colossis, et ibi functus προεξῶτος [*Praesidis*] munere, quem nunc κατ' ἐξοχὴν [*per excellentiam*] Episcopum dicimus.

Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ, ἵνα αὐτὴν πληροῖς, *vide ministerium quod accepisti in Domino, ut illud impleas*] Hebraismus pro, βλέπε ἵνα πληροῖς ἐν Κυρίῳ τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες [*vide ut impleas in Domino ministerium quod accepisti*]. Est autem πληροῦν κτλ bene perfungi, ut supra 11 25. Idem est πληροφύρομαι 2 Tim. 4: 5. Ἐν Κυρίῳ secundum Domini praecepta, quae sunt Matth. 10 et alibi.

18. Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, *salutatio mea manu Pauli*] Quae hucusque scripta sunt, ea scripta erant Scribae manu: haec vero ad finem usque sua manu scripsit Paulus. Sic 1 Cor. 16: 21, 2 Thess. 3: 17.

Μνημονεύετε μόν τῶν δεσμῶν, *memores estote vinculorum meorum*] Egregia monitio. Videte quae feram: vos quoque ad mala ferenda parati este, et amate eum qui Gentium causa haec mala sustinet.

Ἡ χάρις μετ' ὑμῶν, *gratia vobiscum*] Nempe Christi: quod alibi additur, hic subauditur: quanquam Latinus etiam addidit, Domini nostri.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD THESSALONICENSES

PRIOREM.

Prior quidem *ad Thessalonicenses* haec dicitur: sed ut nos in nostra edita antehac commentatione (*) diximus, inversus est ordo ab iis qui Epistolas collegerunt et digesserunt. Idemque hic evenit, quod in Maccabaicis, ubi liber primus tertio loco est positus, idque ideo quod serius Christianis Graecis (nam Latini eum librum nondum recepere) is liber innotuit. Pari modo inter Novi Testamenti libros Epistola ad Hebraeos quasi Paulina, et Apocalypsis quasi Iohannis, ultimum acceperunt locum, quia eorum librorum auctoritas diu in obscuro, aut controverso fuit. Quae dicitur *Posterior ad Thessalonicenses*, scripta est ad Iasonem Iudaeum Silae et Timothei cognatum, et alios Iudaeos Christianizantes, qui orta post Stephani mortem persecutione ex Iudaea in Syriam, inde longius concesserant. Ea vero Epistola quia continebat facinora Caii Principis, verbis valde expressis, sed, quantum res exigebat, asperis, publicari sine malo Ecclesiae non potuit, regnante Romae Claudia domo,

(*) [Vide notulam supra p. 3 appositam.]

mo, id est, ante Galbam. Itaque cum primum publicari coepit, tunc Epistolis Pauli ad Ecclesias scriptis (nam ad singulos scriptae postremum habent locum) coepit addi. Haec vero Epistola, quae ideo prior dicitur quod ante alteram iam locum suum occupasset in Epistolarum Paulinarum volumine, scripta est non multo postquam Thessalonicae Paulus fuerat, non sane Athenis, ut quidam Epistolae fini adscribere, sed Corinthi, ut dicemus infra.

CAPUT I.

1. Παῦλος καὶ Σιλοvanός] Idem nomen est *Silvanus* et *Silas*, sed aliter atque aliter elatum, ut Hieronymus et alii notarunt. *Silas* hic dicitur Act. 15: 22, 27, 33, 34, 40, 16: 19, 25, 29, 17: 4, 10, 14, 15, 18: 15. *Silvanus* hoc loco et 2 Cor. 1: 9, 2 Thess. 1: 1, 1 Petr. 5: 12. Ex locis Actorum apparet eum fuisse inter primos Christianos.

Καὶ Τιμόθεος] Et hunc et Silam Paulus sibi in Macedoniam assumpserat, quod ibi cognatos haberent. Et ideo hic eorum addidit nomen quod iam noti essent etiam illis Thessalonicensium, qui ex Gentibus erant conversi Pauli opera.

Τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικίων, Ecclesiae Thessalonicensium] Ei Ecclesiae quae olim ex solis Iudaeis, nunc etiam ex multis Graecis constabat. Non nominat hic Presbyteros et Diaconos, quia recens erat Ecclesia, necdum formam plenam acceperat.

Ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, in Deo Patre et Domino Iesu Christo] Id est, quae exstitit, id agens Deo Patre et Christo. Ita recte accepit Syrus.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo] 1 Cor. 1: 3, 2 Cor. 1: 2, Gal. 1: 3, Eph. 1: 2, Phil. 1: 2, Col. 1: 2. Illa ἀπὸ Θεοῦ et sequentia absunt in Codicibus nonnullis: neque ea legit Syrus.

2. Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis] Rom. 1: 8, 1 Cor. 1: 4, Eph. 1: 16, 5: 20, Phil. 1: 3, Col. 1: 3, 12.

Μερίαν ὑμῶν ποιοῦμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν, *menti-*
onem vestri facientes in orationibus nostris] Rom. 1: 9,
Eph. 1: 6, Philem. 4.

3. *Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως*,
sine intermissione memores operis fidei vestrae] Quod me
tam benigne excepistis, tanta cum cura dimisistis, Act.
17: 7, 10. *Opus fidei* vocat id quod ex fide proficiscitur
et fidem perficit. Non quodvis opus ostendit fidem, sed
quod comitem habet alacritatem animi et constantiam,
etiam in malis. Ita hic Chrysostomus.

Καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, *et laboris dilectionis*] Sic et
Hebr. 6: 10. Multum est per se *dilectio*, sed multo ma-
ius, si accedant *molesti labores*. Id enim *κόπος*.

Καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ, *et patientiae spei Domini nostri Iesu Christi*] Bis hic genitivus causam denotat: nam et *spes* vitae ae-
ternae causa est *patientiae*, Rom. 5: 3, et *Christus* causa
illius *spei*.

Ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, *coram Deo et*
Patre nostro] Hoc neque Syrus legit, neque Arabs.

4. *Εἰδότες*, *scientes*] Hic novus sensus incipit: et con-
struitur hoc participium cum illo quod mox sequitur,
ἐγενήθητε.

Ἀδελφοὶ ἡγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ, *fratres dilecti a Deo*] Col. 3: 12, *ἡγαπημένοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ*, π' τ' τ'. Similis lo-
cutio 2 Thess. 2: 13.

Τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν, *electionem vestram*] Quomodo Deus
vos e mundo secreverit. Vide quae dicta Eph. 1: 4, et
adde 2 Petr. 1: 10.

5. *Ὅτι τὸ εὐαγγέλιον*, *quia Evangelium*] *Nostra doc-*
trina. Vide quae in Prolegomenis ad Evangelia diximus.
Sic Rom. 16: 25, 2 Thess. 2: 14, 2 Tim. 2: 8.

Ὅσα ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, *non fuit apud vos*
cum verbis tantum] Εἰς ὑμᾶς, id est, *apud vos*. In Ma-
nuscripto, *πρὸς ὑμᾶς*, sensu eodem. Non *stetit*, inquit,
intra verba.

Ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, *sed et eum virtute*] Cum sana-
tione, cum expulsiōne Daemonum, 1 Cor. 2: 4.

Καὶ ἐν πνεύματι ἀγίῳ καὶ ἐν πληροφωρίᾳ πολλῇ, *et eum*
Spiritu sancto et plenitudine multa] Id est, *ἐκ πληροφωρίᾳ*
πολ-

πολλῇ πνεύματος ἁγίου [*cum plenitudine multa Spiritus sancti*], de quo loquendi genere diximus ad Ioh. 3: 5. Id vero est, *cum magnis argumentis habitantis in vobis Spiritus sancti*. Intellige autem non tantum mirifica illa dona, sed et dilectionis et patientiæ opera. Vide Luc. 1: 1, et ibi dicta.

Καθὼς οἶδατε, οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς] *Mementis quales fuerimus inter vos, idque vestri causa: ut nimirum vos converteremus et in fide retineremus.*

6. Καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, et vos imitatores nostri facti estis] Καὶ hic valet sic, more Hebraeo. De sensu vide 1 Cor. 4: 16, 11: 1.

Καὶ τοῦ Κυρίου, et Domini] Syrus ἐν τῷ Κυρίῳ. Manuscriptus, καὶ Θεοῦ, ut Eph. 5: 1.

Λεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, accipientes verbum in calamitate multa] Magni animi signum sermonem talem amplecti praesente periculo. Tangit historiam quae est Act. 17: 5—10.

Μετὰ χαρᾶς πνεύματος ἁγίου] *Cum gaudio proficiscente ex Spiritu sancto*, qui fidem sequitur. Vide Act. 5: 41. Id ipsum χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ Rom. 14: 17.

7. Ὡςτε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ, ita ut facti sitis exemplar omnibus credentibus in Macedonia et in Achaia] Τύπος, Rabbinis טיפוס vel טיפוס vel טיפוס vel טיפוס, est exemplar. Vide Phil. 3: 17. Magna fuit virtus Thessalonicensium, quae non tantum popularibus suis, sed et Achaeis prae-luxerit. Sed plus est quod sequitur.

8. Ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἢ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξεληλύθει, a vobis enim personavit verbum Domini, non solum in Macedonia et in Achaia, sed et in omni loco vestra in Deum fides celebrata est] Est transpositio. Recta constructio fuerat, οὐ μόνον ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἀφ' ὑμῶν ἐξήχηται ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ. Illud ἐξήχησε, personavit, est יסד Joel. 3: 14. Reperitur et Sirach. 40: 15. Idem quod יסד Multi ex Thessalonica mercatores per Graeciam omnem negotiabantur. Deinde fama latius se spargit, ut videre est Rom. 1: 8.

"Ὡς μὴ χρεῖαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι, ita ut non opus sit nos quicquam loqui] Nihil opus est me praedicare quae apud vos feci, aut quales vos erga me et Evangelium fueritis: res nota iam est omnibus.

9. Αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὅποیان εἴσοδον ἔχομεν πρὸς ὑμᾶς, ipsi enim de nobis annuntiant qualem ad vos introitum habuerimus] Αὐτοὶ, id est, qui in omnibus sunt locis. Non praecessit id nomen: sed ex illo ἐν παντὶ τόπῳ satis intelligitur. Est constructio κατὰ τὸ σημαινόμενον [ad sensum relata]. Narrant illi quomodo ex paucis qui nos exceperant Iudaeis, in magnum numerum Ecclesia subito excreverit.

Καὶ πῶς ἐπεσρέψατε, et quomodo vos converteritis], Vos qui ex Gentibus estis. Ἐπεσρέψατε hic vim habet reciproci, ut Luc. 17: 4, Act. 3: 19, 9: 35, 11: 21, 14: 15 et alibi.

Πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, ad Deum a simulacris] Act. 14: 15, ibi ἀπὸ τῶν ματαίων, idem quod hic ἀπὸ τῶν εἰδώλων, מִלְּאִלִּים.

Δουλεῖν, ut serviretis] Id est, εἰς τὸ δουλεῖν. Vide Eph. 1: 4.

Θεῶ ζῶντι, Deo vivo] τὴ ⲙ Matth. 16: 16, Ioh. 6: 69, Apoc. 4: 9, 10, 5: 14.

Καὶ ἀληθινῶ, et vero] Non fictis illis, quales Iuppiter, Neptunus, Alexander. Sic Ioh. 17: 3.

10. Καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, et expectaretis filium eius de coelis] Phil. 3: 20.

Ὁν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν, quem suscitavit ex mortuis, Iesum] Et hic transpositio pro Ἰησοῦν ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ut Act. 4: 10.

Τὸν ἐνόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης, nos iras venturae erepturum] Est hic praesens pro futuro bis: ἐνόμενον pro ἐνσόμενον· deinde ἐρχομένης, id est, venturae, in quo verbo frequens usus praesentis pro futuro. Et ὀργὴ poenam significat, illam scilicet, quae indicio ultimo inferetur, ut Rom. 5: 9, Eph. 5: 6, Col. 3: 6. Hebraice diceretur כְּחַיִּים יִרְאוּ וְיָמָּה.

CAPUT II.

1. *Αὐτοὶ γὰρ οἶδατε, ἀδελφοί, nam ipsi scitis, fratres].* Merito illam spem vitae aeternae retinetis: vera enim sunt quae vobis annuntiavimus, neque vel minimam vobis causam dedimus, cur aliter suspicaremini. *Οἶδατε meministis.*

Τὴν εἰσόδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν, adventum nostrum ad vos non vanum fuisse] Κενή, id est, mendax, fallax, κω, quod saepe κενὸν vertitur. Non decepturi ad vos venimus, nempe ego, Silas et Timotheus, quos sibi etiam in docendi munere adiungit, ut 2 Cor. 1: 19. Unde constat adventum non fuiste vanum? Ex eo quod sequitur.

2. *Ἀλλὰ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἶδατε, ἐν Φιλίπποις, sed ante vexati et contumeliis affecti (sicut scitis) Philippis]* Noratis me multa iam perpassum eius rei causa, ob quam ad vos veniebam. Tangitur historia quae est Act. 16: 12.

Ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ] In Deo fiduciam habuimus, ut loqueremur [ad vos Evangelium Dei]. Idem loquendi genus Eph. 6: 20.

Ἐν πολλῷ ἀγῶνι] In magnis periculis. Vide supra Col. 1: 29. Est μετωνυμία [transnominatio]. Sic et Graeci dicunt, ἀγὼν πρόφασιν οὐκ ἀναμένει, in periculo non est cunctandum.

3. *Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν] Nostrā ad vos monita, Act. 15: 31, Rom. 12: 8. Eximie dicitur de Prophetia, Act. 4: 36, 13: 15.*

Οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὔτε ἐν δόλῳ] Monita illa neque ex seducendi studio, neque ex ullo affectu impuro ortum habuisse, neque vero dolum eis admixtum satis vobis apparuit. Πλάνη est πλῆρω Prov. 14: 8.

Ἀκαθαρσία alibi libidines significat, hic respondet Hebraeo פְּלִיטָה, ut Os. 2: 10, Nah. 3: 6. Est autem פְּלִיטָה τὸ ἄσχημον [inhonestum], et sic vertitur alibi, comprehenditque omnia vitia quae in Lege per immunda animalia figurabantur.

4. Ἀλλὰ καθὼς δεδοκίμασμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πισυνθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, *sed sicut probati sumus a Deo, quibus crederetur Euangelium*] Bis Graeca locutio per passiva quae apertius per activa sic enuntiarentur, Καθὼς ὁ Θεὸς ἐδοκίμασε πισεύειν ἡμεῖς τὸ εὐαγγέλιον [*Sicut Deus constituit credere mihi Euangelium*]. Nam δοκιμάζειν enim infinitivo voluntatē rei efficiendae significat Rom. 1: 28. Ἐπισυνθῆναι vero εὐαγγέλιον pari loquendi genere habemus 1 Tim. 1: 11.

Οὕτω λαλοῦμεν] Id est, *solumus loqui*. Sic illud eloquimur, sicut nobis commissum est. Nihil adulteramus.

Οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρεσκοντες, *non quasi hominibus placere studentes*] Idem sensus Gal. 1: 10. Non sumus ἀρεσκοί [*gratiae captatores*].

Ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν, *sed Deo qui explorat animos nostros*] Praecipue scilicet, quomodo hoc intelligendum apparet 1 Cor. 10: 33. Δοκιμάζειν hic est *explorare*, ut 1 Petr. 1: 7, ἴσθι. Dei est *explorare et scrutari animos*, Rom. 8: 27, 1 Sam. 16: 7, 1 Reg. 8: 39, 1 Par. 28: 9, 2 Par. 6: 30, Ps. 7: 10, 44: 22, Ier. 17: 10, 20: 12, Luc. 16: 15, Act. 1: 24, 15: 8, 1 Ioh. 3: 20.

5. Οὔτε γὰρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν] Est Hebraismus, qualis et infra 7 et 10, ubi *esse* ponitur pro *versari*. *Nunquam assuevimus sermoni adulatorio*.

Καθὼς οἴδατε, *sicut scitis*] Vos ipsi testes estis. Ex contrario notat novos Doctores, ut ad Philippenses.

Οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας] *Neque usi sumus praetextibus ad velandam avaritiam*. De voce προφάσεως vide quae ad Marc. 12: 40; de sensu vide 2 Cor. 2: 17.

Θεὸς μάρτυς, *Deus testis*] Verborum homines sumpsit testes, mentis ipsum Deum. Et hic iuravit Paulus, ut et saepe alibi.

6. Οὔτε ζητοῦντες ἀπ' ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀπ' ὑμῶν, οὔτε ἀπ' ἄλλων, *nec quaerentes ab hominibus gloriam, neque a vobis, neque ab aliis*] Multi sunt qui nova doceant, non lucri, sed gloriolae causa. Ne hoc quidem in Paulum et eius comites cadebat. Non erant quales Philosophi.

Κα-

Κενεῆς οἴσιος ἔμπλοιοι ἀσχοί.

[— *Vanis inflati fastibus utrea.*]

Vide Ioh. 5: 44.

Δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, *cum possemus oneri esse*] *Cum ius haberemus vivendi vestro sumptu, quod ἐπιβαρῆσαι [gravem esse] infra 9. Ex contrario, qui id non facit, dicitur se servare ἀβαρῆ [non onerosum] 2 Cor. 11: 9.*

Ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι] *Sicut Apostoli alii faciunt, 1 Cor. 9: 6, et quidem iure, ut ibidem ostenditur.*

7. Ἄλλ' ἐγενήθημεν ἥπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, *sed fuimus benigni inter vos*] Ἄλλὰ hic παρέλκει [*abundat*] more Hebraeo. Sic Homerus:

— Πατὴρ ὥς ἥπιος ἦεν.

[— *Benignus erat genitoris ad instar.*]

Benigni admodum fuimus, cessimus de iure nostro, ut vobis parceremus. Latinus legit νήπιοι [parvuli]. At Graeci Codices et Interpretes ἥπιοι.

8. Ὡς ἂν τροφὸς θάλπη τὰ ἐαυτῆς τέκνα, *uti nutrix liberos suos calefacit*] *Sicut nutrix mater dicitur, mater quae mammam dedit, Plauto; sic alumni liberi eius vocantur. Θάλπει, calefacit, ut 1 Reg. 1: 2, 4. Galenus, παρὰ τῷ πυρὶ θαλφθεῖς [calefactus ad ignem]. Usurpatur haec vox Graeca et de avibus quae incubant ovo, Iob. 39: 14, aut pullitiei, Deut 22: 6. Procopius ad Esai. 49: 22, humeris portabuntur, refert ad nutricis officium, et ad mysticum implementum adfert hunc locum. Par. similitudo a nutrice sinu portante puerum Num. 11: 12.*

Οὕτως, ἡμερόμενοι ὑμῶν, *ita, desiderantes vos*] Vox est poetica, ut et ἡμερος. Exstat et Iob. 3: 21, pro ὥπ. Po-
nuntur autem non de *desiderio* tantum, sed et de *amore*, ut,

Ὡς σέο νῦν ἔραμαι, καὶ με γλυκὺς ἡμερος ἀίρει.

[*Ut modo amore tui flagro, atque cupidine dulci.*]

Non minus amantes vestri, inquit, quam nutriculae alumnorum.

Εὐδοκοῦμεν] *Prompti sumus. Εὐδοκέω* cum infinitivo habes Luc. 12: 32, Rom. 15: 26, 1 Cor. 1: 21, 2 Cor. 5: 8, Gal. 1: 15. In ea constructione est propria LXX interpretum. Et hoc vult Hieronymus. Vox ipsa alioqui exstat apud Polybium et alios.

Me-

Μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, *tradere vobis non solum Evangelium Dei*] Sicut iam fecimus.

Ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς, *sed etiam animas nostras*] Id est, *etiam vitam vobis impendere*. Est enim σύλληψις [*complexus*]; nam μεταδοῦναι de *Euangelio* proprio dicitur, de *vita* per μετωνυμίαν [*transnominatorem*] quandam: sic ferme sumitur μεταδιδόναι et Rom. 1: 11. Ἐαυτῶν apud Graecos omnis est personae.

Διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγέννησθε] Praeteritum pro praesenti, more Hebraeo. *Charissimi enim nobis estis*.

9. Μνημονεύετε γάρ, ἀδελφοί, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον, *memores enim estis, fratres, laboris nostri et fatigationis*] Κόπον in ferendo, ΠΘ: μόχθον in agendo, ΤΩΝ.

Νυκτὸς γάρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, *nocte enim ac die operantes*] Mira sane bonitas. Vide Act. 18: 3, 1 Cor. 4: 12.

Πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαι τινα ὑμῶν] *Ne cuiquam gravis essem*. Vide supra 7.

Ἐκρηύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, *annuntia-vimus vobis Evangelium Dei*] Εἰς ὑμᾶς pro ὑμῖν ΔΛ.

10. Ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεός, *vos testes et Deus*] Vide supra 5.

Ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν, *quam sancte et iuste et inculpate vobiscum qui credidistis fuimus*] *Versati sumus*, ut supra 5 et 7. Ὁσίως ad Deum refertur, ut εὐσεβώς, [pie] Tit. 2: 12; δικαίως ad actiones quae ad societatem pertinent; ἀμέμπτως, ut σωφρόνως [sobrie] ad Titum, ad ea quae seorsim quemque spectant.

11. Καθότι οἶδατε, ὡς ἔνα ἔκασον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς, καὶ παραμυθούμενοι, καὶ μαρτυρούμενοι, *sicut scitis, quomodo unquamque vestrum, sicut Pater filios suos, monentes vos et consolantes et testimonium dicentes*] *Supple fuimus*, quod subauditur more Hebraeo. *Monuimus*, inquit, *desides*, *consolati sumus* moestos, *testimonium diximus* ignaris: sed καὶ μαρτυρούμενοι abest in Manuscripto.

12. Εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ, *ut viveretis digne Deo*] Vide Col. 1: 10, ubi locutio eadem.

Τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν,

90-

vocante vos in suum regnum et gloriam]: Vide 1 Petr. 5: 10. In Manuscripto *καλέσαντος*, ut Gal. 1: 6.

13. *Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως, ideo et nos indesinenter Deo gratias agimus]* Supra 1, 2, 3.

Ὅτι παραλαβόντες λόγον ἀκοῆς παρ' ἡμῶν τοῦ Θεοῦ, quod cum accepissetis a nobis nuntium de Deo] Est traiection, pro *λόγον ἀκοῆς τοῦ Θεοῦ*, *nuntium de Deo*. Id Hebraei cum una voce satis eloqui non possent, dicunt *λόγον ἀκοῆς* [*verbum auditus*], ut Hebr. 4: 2, *נִשְׁמָע מִפִּי*. Τοῦ Θεοῦ, id est, *de Deo*. De voce *παραλαμβάνειν* [*accipere*] vide 1 Cor. 11: 23, 15: 1, 3, Gal. 1: 9, 12, Phil. 4: 9, Col. 2: 6.

Ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, non accepistis ut verbum humanum] Id est, ὡς *λόγον ἀνθρώπων*, quod ex sequenti supplendum est, ut notant hic Graeci.

Ἀλλὰ, καθὼς ἐστὶν ἀληθῶς, λόγον Θεοῦ, sed, sicut vere est, verbum Dei] Et hic deest ὡς, quod ex illo καθὼς subintelligitur. *Λόγος Θεοῦ* per eminentiam dicitur sermo Evangelicus.

Ὅς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν, quod etiam operatur in vobis qui creditis] Sermo ille per fidem receptus egregia producit opera. *Ἐνεργεῖται* sono passivum, sensu activum, ut Rom. 7: 5, Gal. 5: 6, Eph. 3: 20. Vide 1 Ioh. 3: 9. Operatur patientiam.

14. *Τίμεις γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὖσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei quas sunt in Iudaea in Christo Iesu]* Τῶν οὖσῶν, praesens pro praeterito, quomodo participia saepe usurpant Hebraei, quia participia apud ipsos praeteritum proprie non habent. Multae et magnae Ecclesiae Dei per Christum, tum directe, tum Apostolorum ministerio, factae fuerant in Iudaea. Sed dispersi erant plerique, paucis ad sementem relictis, ut apparet Act. 8: 4, 11: 19. Et quidam Thessalonicam concesserant, ad quos praecipue haec spectant.

Ὅτι τὰ αὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, quia eadem passi estis et vos a tribulibus vestris, sicut et ipsi a Iudaeis] Res

ves-

vestras amisistis, pars fuistis eiecti. Συμφυλεταί, ὁμοῦθνοι [qui eiusdem nationis sunt], interpretante Hesychio, םבבן Hebraeis, Syro hic ܡܝܬܝܢ ܕܢܝܚܐ. Graeci φύλα dicant pro ἔθνη [gentes]. Illud αὐτοί constructionem facit κατὰ τὸ σημαίνόμενον [ad sensum relatum].

15. Τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν, qui et Dominum Iesum interfecerunt] Quid mirum est, si in nos saeviant qui Dominum nostrum interfecerunt, nempe cum a Pilato poenam eius omni modo extorserunt, Act. 2: 23, 3: 15. Non debent discipuli meliorem sortem expectare, quam magistri fuit, Matth. 10: 24, Luc. 6: 40, Ioh. 15: 20.

Καὶ τοὺς ἰδίους προφῆτας, et proprios Prophetas] Iam olim tales sunt, Matth. 5: 12, 23: 31, 37, Luc. 6: 23, 13: 34.

Καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων, et nos vexarunt] Vide dicta loca Act. 8: 4, 11: 19.

Καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, et Deo non placent] Erant vere θεοσυγγεῖς [Deo exosi], quomodo eos Iosephus in horum temporum historia appellat.

Καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων, et omnibus hominibus adversantur] Nulla in extraneos dilectione, seditiosi erant contra Romanos, contra Parthos, domi forisque.

16. Κωλύοντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι, ἵνα σωθῶσιν, prohibentes nos Gentibus loqui ut salvae fiant] Sunt vere canes in praesepe, Luc. 11: 52.

Εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε, ut peccata sua omni modo implerent] Hic εἰς τὸ, ut saepe ἵνα [ut] est ἐκβατικόν [significatio eventus]. Hoc restabat, ut mensuram facinorum suorum implerent. Locutio desumpta ex Gen. 15: 16. Vide et Matth. 23: 32.

Ἐφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος] Tandem prope est poena: excidium nempe gentis, futuri iudicii imago. Ἐφθασε [pervenit] in praeterito elatum sensum habet praesentis, ut Matth. 12: 48, Rom. 9: 31, 2 Cor. 10: 14. Εἰς τέλος ἥδη ὡς Dan. 9: 27, ἕως τῆς συντελείας. Vide quae ad Matth. 24: 15.

17. Ἡμεῖς δὲ, ἀδελφοί, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν, nos autem, fratres, vobis orbat] Sic Gorgias, τῶν φίλων ὀρφανισθεῖσα [amicis orbata].

Πρὸς

Πρὸς καιρὸν ὥρας, ad tempus horas] Idem quod *πρὸς ὥραν* 2 Cor. 7: 8, Gal. 2: 5, Philem. 15, *πρὸς καιρὸν* Luc. 8: 13, 1 Cor. 7: 5. Quod Gen. 18: 10, legimus *πτη λνב* [*secundum tempus vitae*], id LXX verterunt *κατὰ καιρὸν εἰς ὥρας* [*secundum tempus in horas*]. Etiam Latini dicunt *horae momento*, ut ab aliis notatur est.

Προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, facie, non animo] Graphice depingit ingenium amantium.

Illum absens absentem auditque videtque.

Περισσότερως ἐσπουδάσαμεν, magis festinavimus] וְכִתְּבָהּ, aut cum Rabbiniס וְכִתְּבָהּ. Amat Paulus vocabula per se augmentia amplius augere. Sic *περισσότερως* 2 Cor. 1: 12, 2: 4, 7: 13, 15, 11: 23, 12: 15, Gal. 1: 14, Phil. 1: 14. Sic dicit *ὑπερνικᾶν, ὑπερπερισσεύειν, ὑπερπλεονάζειν* [*longe superare, superabundare*].

Τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν, ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ, faciem vestram videre, cum multo studio] Simile votum 1 Cor. 16: 7, 2 Cor. 12: 14, 2 Ioh. 12, 3 Ioh. 14.

18. *Διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, ἐγὼ μὲν Παῦλος καὶ Ἀπαξ καὶ δις, ideo volumus venire ad vos, ego quidem Paulus et semel et iterum]* Et hic aliquid subticetur quod voculae μὲν respondeat: nempe *Timotheus et Silas semel*: Ἀπαξ καὶ δις, id est, *saepius*. Sic Neh. 13: 20, Phil. 4: 16.

Καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς, sed impedit nos Satanas] Καὶ pro *sed*, more Hebraeo. De voce *ἐγκόπτειν* vide Rom. 15: 22, Gal. 5: 7. Rabbini dicerent נִסְּבָה. *Impedit* autem hoc *Satanas*, iniecta ei necessitate disputandi saepius cum Stoicis et Epicureis qui Athenis erant.

19. *Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπίς, ἡ χαρὰ, ἡ εὐφροσύνη καυχήσεως, ἡ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς, ἐμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ]* Construi haec sic debent: *Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπίς, ἡ χαρὰ, ἡ εὐφροσύνη καυχήσεως ἐμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ; ἡ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς; Quid est unde praemium sperabo, vere gaudebo, quo ornabor, stans coram Christo in eius adventu? Nonne inter alios et vos id estis? Στέφανος καυχήσεως* תְּקוּנָה נִשְׂנָה [*corona gloriae*] Prov. 16: 31, Ezech. 16: 12, 23: 42, vocatur *corona*, non quotidiana, sed *quae diebus summas laetitiae ad eximium ornatum sumitur*. Sic Paulum

lum ornabant tam praeclarae per Macedoniam structae ab ipso Ecclesiae. Vide 2 Cor. 7: 4. In Manuscripto est *στέφανος ἀγαλλιάσεως* [*corona exultationis*].

20. *Τυμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρὰ, vos enim estis gloria nostra et gaudium*] Vos praecipue digni talibus titulis.

C A P U T III.

1. *Διὸ μὴκέτι ἐγγοντες*] *Non ultra [ideo] ferentes*, nempe tantis intervallis nos disiungi. Vocem *ἐγγεῖν* hoc sensu et Graeci usurpant, et ipse Paulus 1 Cor. 9: 12, 13: 7, infra 3: 5. Hebraeis id *רַחֲמֵי*.

Εὐδοκήσαμεν καταλείφθῃναι ἐν Ἀθήναις μόνοι, placuerat nobis solis relinqui Athenis] De hac constructione vocis *εὐδοκεῖν* diximus supra 2: 8. Triste hoc, sed tamen hoc libenter feceramus et ego et Silas vestri causa. Agit autem de re iam aliquamdiu exacta, ut apparet infra 6. Unde recte per plusquam perfectum vertetur et hoc et sequentia.

2. *Καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, et miseramus Timotheum fratrem nostrum et ministrum Dei et adiutorem nostrum in Evangelio Christi*] In quibusdam Codicibus *διάκονον τοῦ Θεοῦ*, in quibusdam *συνεργὸν ἡμῶν* deest. Similes titulos Tychico datos habuimus Col. 4: 7 et Eph. 6: 21. Vide et de Tito 2 Cor. 8: 23. Huic ipsi Timotheo pares dari titulos videmus Rom. 16: 21, 1 Cor. 4: 17. *Ἐπέμψαμεν, miseramus*, nempe Athenis. Athenas enim ad Paulum venerant et Timotheus et Silas, Act. 17: 15.

Εἰς τὸ ζηρεῖσαι ὑμᾶς καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν] *Ut vos per Timotheum et roboraremus et consolaremur in iis quae ad fidem pertinent*. Utroque enim opus habent qui ob fidem adversa patiuntur. In Manuscripto *παρακαλέσαι ὑπὲρ τῆς*.

3. *Τῷ μὴδένα σάινεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις, ut nemo commoveatur calamitatibus hisce*] *Τῷ* hic valet idem quod alibi *εἰς τό*. Utroque enim modo vertitur ὃ Hebraeum, quod

quod est in ἐν [*propterea*]. Vide supra 2: 16. Σαίεσθαι per θορυβεῖσθαι exponant Chrysostomus et alii interpretes Graeci; Hesychius, ταράττεσθαι [*turbari*]. Usus quidem frequenter eius vocis est *in motu caudae*; sed antiquitus idem valuit quod σείω [*concutio*]. Et puto sic usos Cilicas. Hebraeis esset *vn*.

$\text{Αὐτοὶ γὰρ οἶδατε, ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα, ἰπσὶ enim scitis, nos in id positos esse}$ A Deo in id positi, in id vocati sumus. De usu vocis κείμεθα vide quae diximus ad Luc. 2: 34. De sensu vide Rom. 8: 17, 30, 1 Cor. 1: 9. Εἰς τοῦτο γὰρ .

4. $\text{Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἤμεν, προεἰλεγόμεν ὑμῖν, ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο καὶ οἶδατε, nam et cum apud vos essemus, praedicebamus vobis, vexandos nos esse, sicut et factum est et scitis}$ Πρὸς hic est apud, ut Ioh. 1: 1. Cum dicit μέλλομεν ostendit praedicta a se mala tum quae sibi, tum quae Thessalonicensibus erant eventura: tum ut hi eo Divinae praesignificationis testimonio, subsequente eventu, in fide firmiores fierent, tum ut minus commoverentur re praemeditata, Ioh. 13: 19. Adde et Act. 14: 22.

5. $\text{Διὰ τοῦτο ἀγῶν μηκέτι εἴγων, propterea et ego non ultra ferens}$ Non ultra ferens, ignarus esse rerum vestrarum. Vide supra 1.

$\text{Ἐπεμψα εἰς τὸ γινῶναι τὴν πίσιν ὑμῶν, miseram, ut cognoscerem fidem vestram}$ Ut scirem quo se loco habeas fides vestra. Et hic Ἐπεμψα vertendum miseram.

$\text{Μήπως ἐπειράσεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, ne forte tentaret vos tentans}$ Participium pro verbali; *tentans*, id est, *tentator*, πειράζων , Matth. 4: 3, nimirum ὁ Σατανᾶς , ut exponitur 1 Cor. 7: 5, quo loco non minus quam hoc verbum πειράζειν ita sumitur, ut effectum destinatum tentatori includat: ut *dare*, Deut. 29: 4, Ioh. 6: 39, 2 Tim. 2: 25, cuiusmodi et alia alibi annotavimus. Subintelligitur autem ante μήπως *metuens*, ut *cavens* Rom. 11: 21. Usitatae ἐλλείψεις [*reticentiae*] ante voces *si* et *ne* et *si-miles*, et Graecis et Latinis.

$\text{Καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν}$ Ita ut labor noster in vobis instituendis in vanum ceciderit. Sic εἰς κενὸν δέξασθαι [*in vanum recipere*] 2 Cor. 6: 1, εἰς κενὸν τρέχειν

VII.

L

[in

[*in vanum currere*] Gal. 2: 2, ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενός [*labor uester non est vanus*] 1 Cor. 15: 58, ἡ χάρις οὐ κενὴ ἐγενήθη [*gratia non fuit vana*] 1 Cor. 15: 10.

6. Ἀρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν] *Cum vero iam a vobis ad nos redierit Timotheus.* De voce ἀρτι vide Matth. 9: 18. Hinc apparet Corinthi scriptam hanc Epistolam, non Athenis. Vide Act. 18: 5.

Καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῶν, et annuntiaverit nobis] Hic εὐαγγελίζεσθαι sumitur non in illo his libris proprio, sed in communiore significatu, qui respondet Hebraeo נבא, ut videre est 1 Sam. 31: 9, 2 Sam. 1: 20, 18: 19, 31 et alibi. *Nuntium exoptabilem mihi nuntiavit Timotheus.*

Τὴν πίσιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, *fidem et dilectionem vestram*] Egregiam et salutiferam ξυνωρίδα [*bigam*].

Καὶ ὅτι ἔχετε μνηίαν ἡμῶν ἀγαθὴν πάντοτε, et vos memoriam nostri habere bonam semper] Est μετωνυμία [*transnominatio*]: nam per memoriam intelligit mentionem, et bonam intelligit, in bonam partem, id est, honorificam.

Ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς, *desiderantes nos videre, sicut nos quoque vos*] Matera enim sunt amantium desideria.

7. Διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοί, ἐφ' ὑμῶν, *ideo solatium accepimus, fratres, vestri causa*] Παρεκλήθημεν ὡς in Niphal, ut 2 Sam. 13: 39; ἐφ' ὑμῶν, *vestri causa*.

Ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως] Et hic traiectionis est; recta enim constructio fuerat, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν [*per fidem vestram in omni vexatione et angustia nostra*]. De significatu vocis ἀνάγκης, qua et Hebraei istorum temporum utebantur, vide dicta ad Luc. 21: 23.

8. Ὅτι νῦν ζῶμεν] Id est, *laetam vitam agimus*. Ita enim hanc vocem et Hebraei, ut Ps. 22: 27, et Graeci et Latini usurpant.

Ἐὰν ὑμεῖς σῆκητε ἐν Κυρίῳ] Si et nunc et in posterum [*in Domino*] perstatis. De hoc usu vocis σῆκειν vide Rom. 14: 4, 1 Cor. 16: 13, Phil. 4: 1.

9. Τίνα γὰρ εὐχαρισίαν δυνάμεθα τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν, quam enim gratiam Deo reddere possumus

pro

pro vobis] *Quam gratiam, dignam scilicet, reddere possumus.* Respicit Paulus ad verba Ps. 116: 11.

Ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ἣ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, *ob omne gaudium quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum*] Id est, animo sincero. Vide Luc. 1: 6, et ibi dicta.

10. Νυχτὸς καὶ ἡμέρας, *nocte ac die*] Semper, supra 2: 9.

Ἐπεξεπερισσοῦ, *abundantius*] Vox αὐξητικὴ [*significationem augens*], ut Eph. 3: 20, infra 5: 13.

Ἀκούετοι] *Rogantes, Deum* scilicet, quod hic subauditur, ut Rom. 1: 10.

Εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, *ut contingat videre faciem vestram*] Ut supra 2: 18.

— *Notos audire et reddere vultus.*

Καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν] *Supplere, si quid ad fidem vestram perficiendam requiritur.* De voce καταρτίσαι vide 2 Cor. 13: 11, Gal. 6: 1; de voce ὑστερημάτων 1 Cor. 16: 17, Col. 1: 24. Sensus idem qui Rom. 1: 11.

11. Κατευθύναι] ὡς Ps. 5: 9. Vide Luc. 1: 79. *Prosperare* idem quod εὐδοῦν [*prosperum iter habere*] Rom. 1: 10.

12. Ὅτι δὲ ὁ Κύριος πληροῦσαι καὶ περισσεύσαι] Haec verba alibi habent significationem *Kal*, hic vero *Hiph'al*, quomodo βασιλεύειν [*regnare*], et alia multa. Hebraei dicerent ὡς. *Ditet vos [Dominus] ac locupletet.*

Τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας, *dilectione in vos invicem et in omnes*] Etiam dilectio a Deo Patre; sed et studio nostro indiget, 1 Cor. 14: 1.

Καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς, *quemadmodum et nos in vos*] Hoc sumendum ut παρένθεσις [*interpositio*], et subaudiendum *sumus*, more Hebraeo. Vobis, inquit, optamus quod in nobis sentimus.

13. Εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἀγιοσύνῃ, *ad confirmandum animum vestrum inculpate in sanctitate*] Rom. 1: 11, 16: 25, supra 2. Diligendo proximum maiora a Deo acquiruntur dona, et praecipue constantia. Illud vero ἀμέμπτους ἐν ἀγιοσύνῃ, positum est pro ἵνα ᾗτε ἀμεμπτοὶ ἐν ἀγιοσύνῃ [*ut sitis inculpatae sanctitatis*], ut sequentia ostendunt collata cum Eph.

5: 25 et 2 Cor. 11: 2. In Manuscripto est, ἐν δικαιοσύνῃ [in iustitia].

Ἐμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ante Deum et Patrem nostrum] Nam Christus nos Deo Patri suo exhibebit ut suos, Col. 1: 22.

Ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ, adveniente Domino nostro Iesu Christo cum omnibus sanctis ipsius] Descriptio temporis ut supra 2: 19. Libri optimi habent ἁγίων. Quod quidam habent ἀγγέλων est interpretamentum ex 2 Thess. 1: 7, Matth. 16: 27, 25: 31, Deut. 33: 2. שְׁרָר מַלְאָכָא sanctorum millia, id est, Angelorum, quod Iudas versu 14, ἐν ἁγίαις μυριάσιν αὐτοῦ [cum millibus sanctis suis]. Sic et Dan. 4: 10, 14: 20, 8: 13. Marcus utrumque coniunxit, μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων [cum sanctis Angelis], 8: 38.

C A P U T IV.

1. Τὸ λοιπὸν οὖν, casterum ergo] Locutio properantis ad finem, ut 2 Cor. 13: 11, Gal. 6: 17, Eph. 6: 10, Phil. 4: 8.

Ἐρωτῶμεν ὑμᾶς, rogamus vos] De hac voce vide Act. 3: 3, Phil. 4: 3.

Καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ] Per Dominum Iesum obtestamur. Crescit enim oratio. Simile Rom. 12: 1.

Καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν, quemadmodum acceperitis a nobis] Supra 2: 13.

Τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν, quomodo oporteat vos ambulare] Τὸ abundat, ut saepe. De sensu vide supra 2: 12.

Καὶ ἀρέσκειν Θεῷ, et placere Deo] In Manuscripto additur, καθὼς καὶ περιπατεῖτε [sicut et ambulatis], quod et Latinus legit.

2. Οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἰδῶκαμεν ὑμῖν, scitis enim quae praecepta dederimus vobis] Παραγγελίας hic accipe praecepta, ut Act. 26: 24, ΓΜΧΩ.

Διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, per Dominum Iesum] Supple, accepta. Praecepta ista Apostoli a Deo per Christum acceperant.

3. Τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ Θεοῦ, haec enim est vo-

lunt

luntas Dei] In Manuscripto τὸ θέλημα. Non agit hic de absoluto aliquo decreto, quale est de iudicando mundo, de resuscitandis mortuis, sed de eo quod Deus vult προηγουμένως [principaliter], quod optat, quod desiderat. Idem βουλὴ Θεοῦ [consilium Dei] Luc. 7: 30. Vide Matth. 13: 37.

Ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, *sanctitas vestra*] Rom. 6: 19, 22, 1 Cor. 1: 30.

Ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας, ut *abstineatis a fornicatione*] Specialiter tangit ea acta, quae a Graecis minimi fiebant. Vide quae dicta Act. 15: 20.

4. Εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ, ut *sciat unusquisque vestrum vase suo uti cum castitate et honore*] Quidam explicant ex 1 Sam. 21: 5, sed verius ibi ea intellige quae ad iter erant comparata. Itaque σκεῦος hic accipio ipsum corpus, quod honorat qui caste id habet: qui aliter, *dehonestat*, 1 Cor. 6: 18, Rom. 1: 24. Etiam Rabbi Akiba in libro Super litteras, corpus vocat כלי [instrumentum]. Nimirum corpus instrumentum est animi. Barnabas Christi corpus vocat σκεῦος τοῦ πνεύματος [*vas Spiritus*].

5. Μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, non cum *vicio animi motus*] Ἐπιθυμία est *motus animi*: πάθος, *vitium, malus mos*. Cicero Tusculanarum III: *Formidines, libidines, iracundias, quae Graeci πάθη appellant. Affectus et affectiones* alibi transtulere Cicero, Quintilianus, Gellius. In Glossario, πάθος *vitium*. Sic Rom. 1: 26, πάθη ἀτιμίας [*vitia ignominiae*]. Hic accipitur pro *vitiis partis concupiscentis*, et pro *vitiis partis θυμοειδοῦς* [*irascibilis*] Col. 3: 5, ut ibi diximus.

Καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότες τὸν Θεόν, sicut et *Gentes quae ignorant Deum*] Et hic καὶ abundat: ut et infra 13. De sensu vide Eph. 4: 17. *Ignorant Deum* qui voluntatem eius ignorant.

6. Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ne quis *circumscribat aut circumveniat in negotio fratrem suum*] Cum Thessalonicenses magni mercatores fuerint, ut diximus supra 1: 8, merito illis Apostolus ea inculcat praecepta, quae et Ephesiis inculcavit Eph. 4: 19. Ὑπερβαίνειν ὡς est *violare pacta* Deut. 17: 2 et alibi; πλεονεκτεῖν vero πλν, in contractibus

plus sibi sumere quam patitur rei cum re aut pretii cum re aequalitas. Ἐν τῷ πράγματι, melius forte ἐν τινὶ πράγματι, in negotio aliquo. Negotii vox satis generalis est, sed proprie de mercatu dicitur, unde πραγματεύομαι negotior, πραγματεία negotiatio, in Glossario. Vide Lev. 25: 14, et ad eum locum a nobis dictā. Est ibi ἄνθρωπος [proximum] quod hic ἀδελφός.

Διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων, quoniam vindex est Dominus rerum harum omnium] Sic Graeci:

— Ἔχει θεὸς ἔκδικον ὅμα.

— [Oculo Deus omnia vindice cernit.]

Vide Rom. 12: 19, Hebr. 10: 30. Ἐκδικος ὁ κύριος.

Καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν καὶ διεμαρτυράμεθα, sicut et praediximus vobis et testati sumus] Nempe cum apud vos essemus.

7. Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ θεὸς ἐν ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ, neque enim vocavit nos Deus in immunditiam, sed in sanctitatem] Id est, ἐς ἀκαθαρσίαν, ἀλλ' ἐς ἁγιασμόν, has enim particulas saepe permiscet nostri Scriptores. Ἀκαθαρσία autem hic generaliter sumitur, ut supra 2: 3, et tam late patet quam quod ei opponitur ἁγιασμός. Vide quae diximus supra 2: 3.

8. Τοιγαροῦν ὁ ἀθετεῖ, itaque qui contemnit] Qui praecepta ista contemnit. Sic ἀθετεῖν sumitur pro contemnit, ut ad Luc. 10: 16 diximus.

Οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν θεόν, non hominem contemnit, sed Deum] Similis oppositio Act. 5: 4.

Τὸν καὶ δόντα τὸ πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον ἐς ἡμᾶς, qui etiam Spiritum suum sanctum nobis dedit] Quem Spiritum, qui aliter agunt, maerore afficiunt, Eph. 4: 30, imo et extinguunt, infra 5: 19. Mollitur habendus est, ut retineatur, tantus hospes. Καὶ abest a Manuscripto, Εἰς ἡμᾶς pro ὑμῖν, 17.

9. Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας, de dilectione autem fraternā] Quomodo scilicet ea exercenda sit in singulis circumstantiis,

Οὐ χρεῖων ἔχετε χάριεν ὑμῖν] Nempe ἐμὲ, non opus est, ut ea de re vobis particulatim scribam. Rabbini dicebant וְאַתָּה יָדָע.

Αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοι ἐσθε, ἐς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους, ip-

ipsi enim vos a Deo didicistis, ut diligatis vos invicem] Idem sensus qui 1 Ioh. 2: 27, *Ipsium unguentum* (Spiritus sanctus) *de omnibus, agendis scilicet, vos docet.* Quo maior est Spiritus, eo minoribus praecriptis opus, Ier. 31: 33, 34. Itaque ἀγαπᾶν ἀλλήλους intellige hic non de generali praecepto, sed de determinationibus specialibus, prout res quaeque et personae et tempora exigunt. Θεοδιδάκτοι, διδάκτοι Θεοῦ Ioh. 6: 45, ubi dicta vide.

10. Καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ, *etenim hoc facitis*] Illud αὐτὸ hic ad rem refertur. *Facitis hoc*, id est, dilectionem ostenditis.

Εἰς πάντας τοὺς ἀδελφούς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ, *omnibus per totam Macedoniam fratribus*] Non in urbe tantum vestra, sed *per totam*, quanta est, *Macedoniam.*

Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, περισσώειν μᾶλλον, *monemus autem vos, fratres, ut magis proficiatis*] *Ut magis magisque proficiatis*, supra Rom. 15: 13, 1 Cor. 14: 12, 15: 58, 2 Cor. 8: 7, 9: 8, Col. 2: 7.

11. Καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν] *Et operam detis tranquillitati.* Φιλοτιμεῖσθαι hoc sensu habuimus 2 Cor 6: 9. Ἡσυχάζειν πρὸς tranquillitati studere. Vide 2 Thess. 3: 12.

Καὶ πράσσειν τὰ ἰδία, *et ut vestrum negotium agatis*] *Propriaque in pelle teneri.*

Aliiter qui agunt, vocantur ἀλλοτριοεπίσκοποι [*alienorum speculatores*] 1 Petr. 4: 15, περιεργαζόμενοι [*curiose agentes*] 2 Thess. 3: 11, Graecis πολυηράγμονες [*ardeliones*]. Quo vitio Graeci plurimum laborabant, ii maxime qui vitam in otio mollem quaerebant, parasiti, scurrae, iisque similes.

Καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, *et operemini manibus vestris*] Non aliis assentando vitam quaerere, sed labore assiduo, 2 Thess. 3: 10, 2: 12.

Καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν, *sicut praecepimus vobis*] Nempe cum apud vos essemus, ut supra 6. Nihil novi dicimus. Mos est Paulo peculiariter ea vitia tangere, quae quoquo in loco vigeabant maxime.

12. Ἵνα περιπατῇτε ἐν ἡσυχμίᾳ πρὸς τοὺς ἔξω, *ut honeste agatis apud eos qui foris sunt*] Rom. 13: 13, 1 Cor. 14: 40. Πρὸς τοὺς ἔξω, id est, in omnibus negotiis quae habetis cum iis qui a fide alieni sunt, Col. 4: 5.

Καὶ μηδενὸς χρεῖαν ἔχητε] Ita ut vobis non desint necessaria. De hac locutione vide Act. 2: 45, Eph. 4: 28.

13. *Οὐ θέλομεν δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κοιμημένων,* nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus] De mortuis. De hoc loquendi genere vide Matth. 9: 24, Ioh. 11: 11. Rabbini dicunt רצח, Daniel, 12: 2, טח. In Manuscripto, *περὶ τῶν κοιμωμένων*, non male: non enim tantum de iam tum mortuis agitur, sed et de quotidie morituris.

ἵνα μὴ λυπησθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ, sicut et caeteri] De καὶ superabundante monuimus supra 5. *Sicut caeteri*, nempe populares vestri nondum ad Christum conversi; imo et Iudaei: nam et hi in luctu erant magni ostentatores. Sic οἱ λοιποὶ habemus Eph. 2: 3 et 4: 17 et infra 5: 6. Charondas in legibus plus hac in re quam caeteri vidit, ὡς ἀγαρίσης οὐσης πρὸς δαίμονα; χθονίους λύπης ὑπὲρ τὸ μέτρον γενομένης [immodicum luctum nec a Diis manibus probari]. Sic impletur vaticinium Ieremiae 31: 13.

Οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα, qui spem non habent] Aut nullam, ut Epicurei et Sadducaei, aut non satis solidis subnixam fundamentis, ut Pharisei et Platonici. Vide quae dicta a nobis ad librum II de Veritate Religionis Christianae.

14. *Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε, si enim credimus Iesum mortuum esse]* Vere: quod magno molimine adstruunt Apostoli, Matth. 27: 50, Ioh. 19: 30, 34.

Καὶ ἀνέστη, et resurrexisset] Et hoc vere: quod itidem Apostoli omnibus modis adstruunt, Lucas 23: 53, Iohannes 19: 41 et capitibus seqq., Paulus ipse 1 Cor. 15.

Οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἄξει σὺν αὐτοῖς, ita et Deus eos qui dormierunt per Iesum ducet cum ipso] Διὰ τοῦ Ἰησοῦ, id est, ἐν Χριστῷ, ut mox dicitur 16. Nam διὰ pro ἐν sumi solet, ut Rom. 4: 11; nempe quia Hebraeorum ך, quo hic Syrus utitur, pro utroque ponitur. *In Christo*, id est, obediētes Christo ad finem usque. *Ἄξει σὺν αὐτοῖς, ducet eos in partem gloriae suae*, Ioh. 14: 3. Est autem argumentatio similis ei quae est 1 Cor. 15.

15. *Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ἡορὰ enim vobis dicimus ex verbo Domini]* Ex Christi mandato,

“Οτι

Ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες, *nos qui vivimus*] Omnino putavit Paulus fieri posse ut ipse viveret iudicii generalis tempore: idque non ex his tantum verbis satis apertis liquet, sed et ex 1 Cor. 15: 51—53 et 2 Cor. 5: 1—3. Hoc fuit in illo *σοφασικὸν* [*ex coniectura*], ut de itinere ad Corinthios et Ephesum, et multa alia eiusmodi, qualia sunt et dicta Samuelis 1 Sam. 16: 6, et Nathani 2 Sam. 7: 3. Ergo, quod discrimen futurum inter homines pios ait, certum est id, a Christo ipsi patefactum: non item in utra classe ipse futurus esset: nam quod ea in re Paulus maluisset, magisque opinatus est, id non evenit, nullo tamen ipsius damno. *Κοινωνία* [*communicatio*] hic locum habere non potest. Ea enim usum habet ubi aliena vitia nobis, aut nostras virtutes aliis, per modestiam communicamus. Hic de eventis agitur: et fiunt membra *ἀντιδιηρημένα* [*opposita*], in quibus nulla *κοινωνία* locum habet.

Οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου] Explicat quid intelligat per illud ζῶντες, nempe *eos qui in adventu Christi erant superstites*. In Glossario, *περιλειπόμενος*, *superstes*.

Οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας, *non praeventuros eos qui dormierunt*] Non prius in coelestem arcam introibimus, quam illi qui in fide et obedientia Christi decesserint.

16. Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύματι, *quoniam ipse Dominus in iussu*] In iussu vertit Tertullianus: id vero est *suo iussu*: nam et in Angelos et in Archangelos Christus imperium habet, Col. 2: 16, Eph. 1: 20, 21. Vide et Ioh. 5: 25.

Ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, *cum voce Archangeli et tuba Dei*] Est *ἐν* διὰ δυοῖν [*unum per duo*]: pro *ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου διὰ τῆς Θεοῦ σάλπιγγος* [*cum voce Archangeli per Dei tubam*]. Vide quae diximus ad Matth. 24: 31. Sic *φωναὶ καὶ σάλπιγγες* Exod. 19: 13 idem. quod *וַיִּשְׁמַע* 1 Par. 15: 20. Apud Hebraeos, Graecos et Latinos veteres populus convocabatur classico. Ad id exemplum, cum Deus homines convocat, dicitur id facere *per tubam*, Ps. 47: 6, Esai. 27: 13, Ier. 4: 5, 6: 1, 51: 27, Os. 5: 8, Ios. 2: 1, Zach. 9: 14. Ideo in Apocalypsi,

I. 5 in

in omnibus Dei iudiciis dantur Angelis tubae; quia vero hoc iudicium omnium est ut postremum ita maximum atque generalissimum, ideo hic tuba datur non Angelo, sed alicui *Angelorum principi*, qualis Michael מִיכָאֵל [*Princeps magnus*], Dan. 12: 1.

Καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, descendet de coelo] Act. 1: 11, Matth. 24: 30.

Καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ] *Mortui, qui in Christo*, nempe *obierint*. Ita accipere hic Syrus et Latinus. Ita in adiectivo *νεκροὶ*, subauditur participium similis significatūs, *κοιμηθέντες* [*qui dormierunt*]. *In Christo mori* quid sit, iam ante diximus. Sic οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες Apoc. 14: 13.

Ἀναστήσονται πρῶτον, resurgent primum] Nempe ut una cum vivis possint adscendere, non post eos.

17. *Ἐπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, deinde nos qui vivimus superstitēs*] *Qui tum erimus superstitēs*. Nos, inquit, quia putabat fieri posse, ut inter eos esset, sicut modo diximus.

Ἀμα σὺν αὐτοῖς] *Simul cum illis* ante mortuis, tunc vero resuscitatis, Ioh. 5: 28.

Ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις, rapiemur in nubibus] Tanquam in curru triumphali: nam *nubes currus Dei* Ps. 104: 3, et Christi Matth. 24: 30, Act. 1: 9, 11, Dan. 7: 13. *Rapiemur* autem mutati, 1 Cor. 15: 52, *super aëra*, 2 Cor. 5: 2.

Εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς αἴρα, obviam Domino in aëra] Id est, ad Christum iudicium exercentem medio loco inter coelum summum et terram, quod spatium Graeci *aëra* vocant.

Καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα, et sic semper cum Domino erimus] Ioh. 14: 2, 3, 17: 24. *Πάντοτε, sine ullo fine*. *Cum Domino*, id est, consortes gloriae, regni gaudiique ipsius, 2 Tim. 2: 12, Rom. 8: 17.

18. *Ὡς παρακαλεῖτε ἀλλήλους*] *Amici amicos*, qui in luctu sunt, *consolamini*: ὥς, *propterea*, ut 1 Cor. 14: 40.

Ἐν τοῖς λόγοις τούτοις] *Sermonibus*. [*his*] *de resurrectione*, ad quam omnis spes nostra tendit. *Ἐν* hic additur Hebraeo more. Graeci puriores solo dativo causam instrumentalem expriniunt.

CAPUT V.

1. Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοί, *de temporibus autem et momentis, fratres*] Est ea humani ingenii curiositas ut quae maxime latent, ea maxime scire cupiat. Sic multi ea aetate scire cupiebant, quando venturum esset illud indicium. Χρόνοι sunt maiora temporum spatia, ut anni: καιροὶ minora, ut menses ac dies. Habes haec sic distincta Dan. 7: 12, in Graeco, et Act. 1: 7.

Οὐ χρεῖαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι] Supra 4: 9, οὐ χρεῖαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν. Idem est sensus, non opus est vobis me scribere, aut, non opus est vobis scribi.

2. Αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἶδατε, ipsi enim diligenter novistis] Didicistis] pridem, me et adiutoribus meis docentibus.

Ὅτι ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου, ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται, diem Domini instar furis in nocte venturum] Id est, improvise aderit. Eadem similitudo Matth. 24: 43, Luc. 12: 39. Ἔρχεται, ut alibi diximus, sono est praesens, sensu futurum.

3. Ὅταν γὰρ λέγωσιν εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, cum enim dixerint, pax et securitas] Supple est, quod subauditur more Hebraeo. Similis locutio 2 Reg. 11: 14. Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια πᾶσι οἴσῃ. Λέγουσιν, εἰρήνη [dicunt, pax], habes Ezech. 13: 10. πᾶς ἀσφάλεια vertitur Lev. 26: 5, Dent. 12: 10, Prov. 11: 15. Loquitur de improbis, ut et Christus Matth. 24: 38, ubi dicta vide.

Τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσεται ὀλεθρος, tunc repentinus iis superveniet interitus] Ὀλεθρος, id est, poena, ut 2 Thess. 1: 9, 1 Tim. 6: 9, πᾶς vel πᾶς. Αἰφνίδιος ut Luc. 21: 34 et Sap. 17: 15. Hebraeis פתא. Figura huius rei in diluvio, in Rege Baltassare Dan. 5, in capta Babylone Esai. 21: 5.

Ὡςπερ ἡ ὀδὴν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, sicut dolor in utero habenti] Eadem similitudo Esai. 13: 8, Ier. 13: 21, Os. 13: 13. De locutione ἐν γαστρὶ ἔχειν diximus ad Matth. 1: 18. מרתא עתה Ier. 49: 24.

Καὶ οὐ μὴ ἐκφυγῶσιν, neque effugient] Sic Homerus:

Μηδ'

— Μηδ' ὡς φύγοι αἰπὺν ὄλεθρον.

[— *Nec fugiet magnum exitium sic.*]

4. Ὑμεῖς δὲ ἀδελφοὶ οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτῃς καταλάβῃ, *vos autem fratres non estis in tenebris, ut. vos dies illa sicut fur comprehendat*] Puto melius habere Manuscriptum, ὡς κλέπτῃς [*tanquam fures*]. Non est eadem quae praecessit comparatio: sed occasione eius enata alia: quale quid observavimus Ioh. 17. Nox fures tegit, Iob. 24: 14, Ier. 49: 8, Abd. 5. Sic,

Surgunt de nocte latrones.

Horatius. Idem:

Et noctem furtis et fraudibus obtege nubem.

Quod si non recipiant se ante lucem deprehendi solent, Ioh. 3: 20. *Tenebrae* significant ignorantiam rerum Divinarum: *lux* cognitionem.

5. Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας, *omnes vos filii lucis estis et filii diei*] Nihil committitis, quod tenebras quaerat. Non potestis deprehendi alieno vobis tempore. Vide parabolam Matth. 25: 1 et seqq. Haec est explicatio mystica Lychni in Templo, ΠΥΡ.

Οὐκ ἐσμεν νυκτός, οὐδὲ σκότους, *non sumus noctis, neque tenebrarum*] Vide quam saepe idem repetat, ut Christianos laudando excitet. Confer Rom. 13: 12.

6. Ἀρα οὖν μὴ καθεύδωμεν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, *igitur ne dormiamus; sicut et caeteri*] Ne negligentes simus, quales *stertere* dicuntur Latinis. Sic et Hebraei loquuntur Esai. 5: 27, Nah. 3: 18, Prov. 10: 5. Καὶ abest in Manuscripto.

Ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν, *sed vigilemus et sobrii simus*] Haec duo iuncta habes et 1 Petr. 5: 8. Sicut γρηγορεῖν per translationem significat *attentum esse*, ut ἀγρυπνεῖν [*vigilare*] Luc. 21: 35, ita νήφειν *vacare a perturbationibus*, quae ebrietati comparantur. Sic Epicharmus:

Νήφε καὶ μέγας ἀπισεῖν· νεῦρα τὰῦτα τῶν φρενῶν.

[*Sobrius sis, atque nulli crede; nervi enim hi mentis.*]

7. Οἱ γὰρ καθεύδοντες νυκτός καθεύδουσιν, *qui enim dormiunt nocte dormiunt*] Persequitur coeptam comparationem.

Καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτός μεθύουσιν, *et qui ebrii sunt, nocte ebrii sunt*] Conviviis intempestivis.

8. Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες νιοί, *nos autem qui diei sumus filii*] Sumus tanquam illae Gentes quibus lux allucet perpetua.

Νήφωμεν, *sobrii simus*] Liberi simus ab omni vitioso affectu.

Ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, *induti lorica fidei et dilectionis*] *Pectus muniti, fide intus, extra dilectione*: quae iustitiae perfectio. Confer Eph. 6: 14.

Καὶ περικεφαλαίαν ἑλπίδα σωτηρίας, *et galeā spe salutis*] Eph. 6: 17, ubi dicta vide.

9. Ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς Θεὸς εἰς ὀργήν, *quia non paravit nos Deus ad iram*] *Non ad hoc nos paravit*, per verbum nempe suum, ut nos perderet.

Ἄλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας] *Ad acquirendam salutem*. Sic εἰς περιποίησιν δόξης [*ad acquirendam gloriam*] 2 Thess. 2: 14, εἰς περιποίησιν ψυχῆς [*ad acquirendam vitam*] Hebr. 10: 39, quod εὐρίσκειν ψυχὴν Matth. 10: 39, κτᾶσθαι ψυχὴν Luc. 21: 19. Et breviter περιποίησις dicitur pro περιποιήσις ψυχῆς 2 Par. 14: 13, ἰσπῶ, quod alibi vertitur ζωοποίησις [*vivificatio*].

Διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *per Dominum nostrum Iesum Christum*] Per doctrinam eam quam Christus nobis attulit, non Rabbini, non Philosophi.

Τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, *qui mortuus est pro nobis*] Ne dubitemus quin nobis optime consultum voluerit, qui nostri causa nec mortem recusavit, Rom. 5: 6.

10. Ἴνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, *ut sive vigilemus, sive dormiamus*] Hic γρηγορεῖν et καθεύδειν repetit, sed sensu alio. Nam sicut *dormire* dicuntur qui mortem obiere, ita *vigilare* qui ad eum mortis somnum non pervenerunt. Simile Rom. 14: 8.

Ἀμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν, *simul cum illo vivamus*] Nihil refert diu hic vivamus, an parvo: utriusque rei idem exitus, ut cum Christo aeternum vivamus.

11. Διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους καὶ οἰκοδομεῖτε εἰς τὸν ἔνα, *propterea monete vos invicem et aedificate alter alterum*] Idem εἰς τὸν ἔνα quod ἀλλήλους. Hebraei dicerent ὡς γὰρ ὡς [*vir virum*], vel ὡς ὡς [*vir fratrem suum*]. *Monete verbis, aedificate exemplo*.

Κα.

Καθὼς καὶ ποιεῖτε, sicut et facitis] Alternis adhibet hortamenta et laudes: quasi diceret,

— *Σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ὀτρύνω.*

[— *Festinantem hortor et ipsum.*]

Vide supra 4: 10.

12. *Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, rogamus autem vos, fratres]* Vide supra 4: 1.

Εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, spectare eos qui laborant inter vos] *Spectare*, id est, respicere. Hic νtu Prov. 31: 22, *περίβλεπτός ἐστι*. Sic et Latini dicunt *spectabilem*. Τοὺς κοπιῶντας intellige ἐν λόγῳ [*in verbo*], ex 1 Tim. 5: 17. Haec descriptio est eorum qui coetis erant principes, et vocabulo communi κατ' ἐξοχὴν [*per excellentiam*] usurpato dicti sunt ἐπίσκοποι. Nam *Episcoporum* munus proprium docere; *Presbyterorum* non nisi qua sufficiuntur ab *Episcopis*.

Καὶ προϊστάμενους ὑμῶν, et praesunt vobis] Προϊστάμενοι sive προϊστάτες sunt *Presbyteri*, ut apparet 1 Tim. 5: 17. Ποιμένες [*Pastores*] Eph. 4: 11. Hebraeis שׂוֹרֵם. Nam שׂוֹרֵם ποιμαίνει [*pascere*] est προϊστάσθαι [*praeesse*].

Καὶ νοουθετοῦντας ὑμᾶς, et monent vos] Quod omnium quidem Christianorum est, Rom. 15: 14, Col. 3: 16, sed eximio iure ad *Presbyteros* pertinet, ut morum magistros.

13. *Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπερεκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, et maximi illos habere diligendo]* Sic dixit ἡγεῖσθαι ὑπερεκπερισσοῦ, quomodo περὶ πλείονος ἡγεῖσθαι *Isocrates* et alii, *honorem habere* non male vertit *Ambrosius*: nec aliud vult *Syrus*, nam שׂוֹרֵם *Syris* et *Rabbinis* est *honoratus*. Addidit autem ἐν ἀγάπῃ, quia haec reverentia, non ex timore, sed ex amore proficiscitur. *Sacerdotes* enim nullius potestatis iura exercent: non est eorum ἀναγκάσαι φόβῳ [*compellere metu*], ut ait *Chrysostomus*. Vide, si cui vacat, nostra ad II de Iure Belli ac Pacis 22. 14.

Διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν, propter opus ipsorum] Ἔργον hic intelligit διακονίαν [*operam*] qua funguntur, quae certe veneranda est, πνευ.

Εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς, pacem habete inter vos] Ἐν ἀλλήλοις, quomodo idem hic sensus effertur Marc. 9: 50. De hac locutione vide Phil. 2: 3, Col. 3: 13, 16. Εἰρηνεύετε וְשָׁלוֹם.

14. Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, *rogamus autem vos, fratres*] Mos Pauli post generalia monita attexere illa quae temporibus illis ac locis maxime erant necessaria.

Νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, *corripite inordinatos*] Id est, περιπατοῦντας ἀτάκτως 2 Thess. 3: 6, 11, ἀτακτοῦντας [*inordinate se gerentes*] 2 Thess. 3: 7. Sic ἀτακτος ἀφροδίτη [*immoderata Venus*] Platoni ea quae regulam excedit: sicut terra vasta, inculta ὤλη, ἀτακτος Aquilae Deut. 32: 10. E contrario qui recte atque ordine cuncta faciunt dicuntur εὐτακτοί. In Glossario, εὐταξία, *temperantia*. Cicero illam esset ait εὐταξίαν, in qua intelligitur ordinis conservatio.

Παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, *consolamini pusillanimes*] Eos qui in adversis animo sunt deiecto, Esai. 57: 15. כַּחַד in Graeco ὀλιγοψύχους. Eodem modo vertitur et כַּחַד Esai. 54: 6, et כַּחַד Esai. 57: 15, et כַּחַד Prov. 18: 14. In Glossario, ὀλιγοψυχία, *pusillanimitas*. Horatius:

— Inopis me quodque pusilli

Finxerunt animi.

Ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, *sustentate infirmos*] Tolerate eos qui libertatem Christianam nondum plane intelligunt: ii enim ἀσθενεῖς vel ἀσθενοῦντες, Rom. 14: 1, 2, 1 Cor. 8: 7, 2: 12. Ἀντέχεσθαι vero est sustentare velut manu prehensum. Sic vertitur ῥῥῥῥ et ὤλη. Opitulamini infirmis, Ambrosius hic, non male.

Μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας] Quantum fieri potest, de omnibus sperate meliora. Vide 1 Cor. 13: 14.

15. Ὁρᾶτε μὴ τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῶ, *videte ne quis alicui malum pro malo reddat*] Eadem verba Rom. 12: 17, quae exponuntur ibidem 12: 19. Vide et Matth. 5: 38 et sequentibus. Servorum non est se ulcisci, sed Domino ultionem iniuriarum suarum permittere.

Ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε, *sed semper illi quod bonum est studete*] Alienis commodis studete. Sic ἀγαθὸν sumitur Matth. 7: 11, Luc. 1: 53, 12: 18, 19, 16: 25, Gal. 6: 6.

Καὶ εἰς ἀλλήλους, *et erga vos invicem*] Erga Christianos.

Καὶ εἰς πάντας, *et erga omnes*] Etiam erga extraneos a fide.

16. Πάντοτε χαίρετε, *semper gaudete*] Aequo este animo, Rom. 12: 12, 2 Cor. 6: 10, 1 Petr. 4: 13, Matth. 5: 13.

17. Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, *indiesinenter orate*] Sic supra 2: 13. Ἀδιαλείπτως, id est, ἐν παντὶ καιρῷ [omni tempore], Eph. 6: 18, πάντοτε [semper], Col. 1: 3.

18. Ἐν παντὶ εὐχαρισιᾷτε] *De rebus omnibus Deo gratias agite*, etiam de adversis: nam et haec bona sunt, si dextre sumuntur. Idem sensus Eph. 5: 20.

Τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς] Clarius in Manuscripto, τοῦτο γὰρ ἐστὶ θέλημα Θεοῦ εἰς ὑμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Est autem μετωνομία [transnominatio] causae positae pro effecto. Hoc, ait, est quod Deus a vobis exigit per Christum. Sic θέλημα [voluntas] habemus Eph. 6, 6, Col. 4: 12. Illud autem τοῦτο referendum, non ad gratiarum tantum actionem, sed et ad preces. De gratiarum actione vide Christi exempla Matth. 15: 36, 26: 27, Marc. 8: 6, 14: 23, Luc. 17: 16, 18: 11, 22: 17, 19, Ioh. 6: 11, 23, 41. De precibus praecepta eiusdem habemus plurima et exempla, Luc. 18: 1.

19. Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε, *spiritum nolite extinguere*] Spiritus hic sunt dona sanationum et linguarum, quae sicut in ignis forma data erant, ita igni recte comparantur, ac proinde dicuntur et suscitari, 2 Tim. 1: 6, et contra extinguui. Suscitantur precibus, gratiarum actione, ac perpetuo studio pietatis: *extinguuntur* per contraria. Nam in Novo Testamento, maxime post constitutas Ecclesias, Deus illa dona vult dare aut servare, nisi credentibus et pie viventibus. Vide Marc. 16: 17.

20. Προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε, *prophetias nolite spernere*] Est λιτότης [extenuatio]. Vult enim inter omnia maximi fieri prophetiam, 1 Cor. 15: 4.

21. Πάντα δοκιμάζοντες, τὸ καλὸν κατέχετε, *omnia probantes, quod bonum est retinete*] Hoc pertinet ad διακρίσεις πνευμάτων [discrimina spirituum], 1 Cor. 12: 10, 14: 29, ubi dicta vide. Sic 1 Ioh. 4: 1. Δοκιμάζετε τὰ πνεύματα [probate spiritus]. Ergo πάντα hic restringendum ex antecedente ad ea quae dicuntur ab eis qui se Prophetas dicitant.

22. Ἀπὸ παντὸς εἵδους πονηροῦ ἀπέχεσθε, *ab omni specie mala abstinete*] Christiani non a rebus malis tantum, sed

sed et ab iis quae *speciem* habent *mali*, *abstinere* debent. *Εἶδος πορῆρόν* ὡς πορῆ Rabbiniis. Exemplum vide 1 Cor. 8: 10.

23. *Αὐτός δὲ ὁ Θεὸς τῆς ειρήνης αἰγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς*, *ipse autem Deus pacis vos ex omni parte sanctos reddat*. Non satis est nos monendo officium facere: Dei afflatu etiam ad sanctitatem opus. *Deum* autem *pacis* dixit, quia *pax* non minima pars huius sanctitatis. Sic et Rom. 15: 33, 16: 20, 1 Cor. 14: 33, 2 Cor. 13: 11, Phil. 4: 9. *Ὁλοτελεῖς*, *ex omni parte*.

Καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν, τὸ πνεῦμα καὶ ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη, ut integrum vestrum, spiritus et anima et corpus, inculcate in adventum Domini nostri Iesu Christi servetur] Est hic *πρόζευγμα* [*zeugma ex parte priore*]; nam *ὁλόκληρον* ad omnia tria refertur. Est autem *ὁλόκληρον*, *integrum*, *solidum*, in Glossario, *omnibus suis partibus bene constans*. Et ἐν τῇ παρουσίᾳ pro *εἰς τὴν παρουσίαν*, ut et supra 3: 13. *Servetur*, nempe a Deo. Homo duabus constat partibus, anima et corpore, Matth. 10: 28; et vocatur anima interdum *πνεῦμα*. Rabbiniis vero *נפש* est *anima vitalis*, *רוח* *spiritus* est *anima sentiens*, *מחשבה* est *anima intelligens*. At *πνεῦμα* hoc loco est Spiritus ille sanctus in animis Christianorum habitans, et, si sollicite servetur, ad mortem, imo et post mortem ad resurrectionem usque animis adhaerens. Vide quae diximus ad 1 Cor. 15: 44 et Hieronymum ad Gal. 5. Graeci omnes *spiritum* hoc loco exponunt *χάρισμα* [*donum*]. Philo Allegoriis: *Τὸ μὲν οὖν ἐμπνέον ἐστὶν ὁ Θεός· τὸ δὲ δεχόμενον, ὁ νοῦς· τὸ δὲ ἐμπνεόμενον, τὸ πνεῦμα* [*Deus inspirat, mens inspirationem capit, spiritus ex inspiratione accipitur*]. Irenaeus V. 6: *Si autem defuerit animas spiritus, animale est vere, qui est talis, et carnalis derelictus, imperfectus erit, imaginem quidem habens in plasmate, similitudinem vero non assumens per spiritum*. Et postea: *Et propter hoc Apostolus se ipsum exponens explanavit perfectam et spiritualem salutem hominis in prima ad Thessalonicenses dicens: Deus autem pacis sanctificet vos perfectos, ut integer vester spiritus, et anima, et corpus sine querela in adventum Domini Iesu Christi*

servetur. Et quam utique causam habebat his tribus, id est, animas, et corpori, et spiritui integram et perfectam perseverationem precari in adventu Domini, nisi reintegrationem, et adunctionem trium unam, et eandem ipsarum sciebat salutem? Propter quod et perfectos ait eos qui tria sine querela exhibent Domino. Perfecti igitur qui et Spiritum in se perseverantem habent Dei, et animas, et corpora sine querela servaverint. Tatianus: Ψυχὴ γὰρ οὐκ αὐτὴ τὸ πνεῦμα ἔσωσεν· ἐσώθη δὲ ὑπ' αὐτοῦ καὶ τὸ φῶς τὴν σκοτίαν κατέλαβεν. Ὁ λόγος μὲν ἐστὶν τοῦ Θεοῦ φῶς, σκοτός δὲ ἡ ἀνεπιστήμων ψυχὴ. Διὰ τοῦτο μόνη μὲν διαιωμένη πρὸς τὴν ἑλπὴν νεύει κάτω, συναποθνήσκουσα τῇ σαρκί· συζύγιαν δὲ κεκτημένη τὴν τοῦ Θεοῦ πνεύματος, οὐκ ἐστὶν ἀβοήθητος· ἀνέρχεται δὲ πρὸς ἅπαν αὐτὴν ὁδηγεῖ χάρις τοῦ πνεύματος. Τοῦ μὲν γὰρ ἐστὶν ἄνω τὸ οἰκητήριον, τῆς δὲ κάτωθεν ἐστὶν ἡ γένεσις [Non enim spiritus ab anima servatus est, sed ipse animam servavit, et lux comprehendit tenebras. Est autem ratio lux Divina, anima imperita tenebrae. Quare cum sola degit, deorsum ad materiam vergit, carni commoriens; Spiritui autem Divino coniuncta non caret auxilio; verum adscendit illuc quo deducitur a Spiritu. Huius enim sedes est sublimis, at illius generatio inferna]. Clemens Strom. VI, post enumeratas novem animae facultates, addit: Καὶ δέκατον τὸ διὰ τῆς πίστεως προσγιγνόμενον ἁγίου πνεύματος χαρακτηριστικὸν ἰδίωμα [Et decima est characteristica Spiritus sancti nota, quae per fidem accedit]. Tertullianus: Spiritus, qui accedit animo, Dei vel Daemonis. Et nota in his Pauli verbis ἀμέμπτως, sicut ἀμέμπτους supra 3: 13.

24. Πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, *fidelis est qui vos vocavit*] Qui vos vocavit ad perseverantiam, is et vires dabit ad eam necessarias. Similia habemus 1 Cor. 1: 9, 10: 13, 2 Thess. 3: 3. *Fidelis sanctus Israelis qui elegit te*, Esai. 49: 7.

Ὅς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν, *qui etiam spem vestram firmam reddet*] Non fallo vos: sed vitam coelestem sicut sperare vos iussit, ita et praestabit. *Βέβαιον* dicitur quod *res ipsa impletur*, ut Rom. 4: 16, 2 Cor. 1: 7, Hebr. 2: 2, 2 Petr. 1: 10.

25. Ἀδελφοί, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν, *fratres, orate pro nobis*] Ut Col. 4: 3, ubi dicta vide.

26. Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφούς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ, *salutate fratres omnes osculo sancto*] Rom. 16: 16 et alibi in fine Epistolarum.

27. Ὀρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, *obtestor vos per Dominum*] Ὀρκίζω ὑμᾶς ἐπεὶ Ἰησοῦ, Cant. 5: 8. Deinde est hic ἔλλειψις [*reticentia*]: nam Κύριον dicitur, pro διὰ τὸν Κύριον, aut γῆ τὸν Κύριον. Eadem ἔλλειψις Marc. 5: 7, et Act. 19: 13. Eodem sensu dicitur ὀρκίζειν vel ἐξορκίζειν κατὰ τοῦ Κυρίου aut κατὰ τοῦ Θεοῦ [*per Deum*], 1 Reg. 2: 23, 2 Par. 36: 13, Matth. 26: 63, ubi dicta vide. Sic et Irenaeus loquitur in fine libri. Est autem id ipsum quod μαρτυρεῖν dixit Iohannes in fine Apocalypseos, Latini *obtestari*. Dicunt autem Latini non minus quam Graeci *obtestari per Deos*, ut Cicero ad Atticum II. 2, et *Deos obtestari*, ut Livius libro VI. Manuscripta pro ὀρκίζω habent ἐνορκίζω. Sic ἐνόρκιον [*sacramentum*] habemus Num. 5: 21.

Ἀναγνώσθηναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς, *ut legatur Epistola haec ab omnibus sanctis fratribus*] Puto non Ephesios tantum intelligi, sed et eos qui in vicinis erant Asiae locis. Simile vide Col. 4: 16.

28. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν, *gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum*] Sic Rom. 6: 24 et alibi in fine Epistolarum.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD THESSALONICENSES

ALTERAM.

Dixi in mea' ad partem huius Epistolae dissertatione edita antehac, ita me arbitrari, Epistolam hanc esse Paulinarum, quae quidem ad nos pervenere, primam. Eius rei magnum argumentum est in fine Epistolae, ubi vult eos, ad quos scripta haec Epistola est, observare quod sit manus suae signum in subscribendis litteris, quod minime fecisset, si iam ante aliqua ab ipso Epistola Thessalonicam venisset. Dixi praeterea scriptam hanc Epistolam non ad eos quos ex Gentibus Paulus convertit, postquam Thessalonicam ipse venit, sed ad Iudaeos quosdam, qui inter primos Christum amplexi, orta post Stephani mortem persecutione, concesserant in Syriam primum Act. 8: 4, 11: 19, deinde et in Cyprum, et in alia loca, in quibus erat Macedonia, Iudaeorum negotiantium vetus nutrix. Id verum esse docent illa 2: 13, *ὅτι ἐπέλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν* [quod elegerit vos Deus primitias ad salutem]: nam illud ἀπ' ἀρχῆς ostendit de Iudaeis agi, qui προηλπικότες [antea speravisse] di-

dicuntur Eph. 1: 12. Inter hos Iudaeos Christianam amplexus religionem praecipuus Iason, id est Iesus (idem enim est nomen, ut *Silas* et *Silvani*), propinquus Silae et Timothei, qui postea Paulum, Silam et Timotheum, cum Thessalonicam venissent, hospitio excepit. Videntur autem et Maiores Timothei olim habitasse Thessalonicae, unde Thessalonicensibus additur Timotheus Act. 20: 4. Et quia haec ex Iudaeis Thessalonicae habitantibus Ecclesia exigua erat, ideoque presbyterium non habebat, ideo si qui eorum non ex Christi regula viverent, iubentur vitari ab aliis, cum si presbyterium ibi fuisset, excommunicandi illi essent, ut ille Corinthius. Haec cum ita se habeant, et Pauli prophetiae, quae sunt capite huius Epistolae secundo, spectare debeant ad res quae intra unius vitae spatium poterant contingere, quia iam tribus locis vidimus opinatum esse Paulum se vivo posse evenire iudicium illud ultimum et universale, inde collegi, historia cum vaticiniis collata, non de aliis ibi agi quam de Caio Imperatore et de Simone Mago, quorum res actae verbis prophetiae ad amussim congruunt. Secundum accuratissimos Chronologos, in quibus praecipuo loco habeo virum verae eruditionis ac pietatis Dionysium Petavium, conversus est ad Christum Saulus, qui et Paulus, anno Tiberii XXXVI. Post id tres annos rebus Romanis praefuit Tiberius. Cum vero quae hic de Caio dicuntur, evenerint anno imperii eius partim tertio, partim quarto, dicaturque iam tum consilia ista, quae postea erupere, in arcano agitassee Caius: hinc collegi scriptam hanc Epistolam anno altero Caiani principatus. Mirari autem non debemus si diu occultata fuit haec Epistola ab iis ad quos scripta erat, cum sine gravi periculo vulgari non potuerit, regnante Caesarum domo, ideo quod post conatum illum statucae Caii collocandae in ipso Dei summi Templo, dubium esse nemini poterat, quin is ipse designaretur atris illis nominibus, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας [*homo peccati, filius perditionis*], et quae sequuntur; quod non dubium quin aegerri-me laturi fuerint et patruus Caii Claudius, et in familiam Claudii insitus Nero. Vespasiano demum imperante, eversa Iudaeorum Gente, tutum et ex usu fuit edi omnibus

hanc Epistolam, et conspici quam eventus omnes a primo ad ultimum usque praedictis congruerent. Et hanc esse causam diximus, cur Epistola haec inter ea quae Ecclesiis scriptae sunt (nam quae ad singulos proprium sibi locum obtinent) postrema sit, non scribendi ordine, sed digestu. Propterea vulgo dicitur *secunda ad Thessalonicenses*, sicut *Maccabaicus tertius* dicitur, qui scribendi ordine fuerat primus.

C A P U T I.

1. Παῦλος καὶ Σίλωνας καὶ Τιμόθεος] Puto esse verum, quod notat Hieronymus hic *Σίλας* olim scriptum fuisse, non *Σίλωνας*: quanquam enim idem est nomen varie inflexum, illud tamen Hebraeis, hoc Romanis erat accommodatius. Multi autem in Macedonia erant Romani. Itaque videri potest haec vocula immutata ad exemplum alterius Epistolae scriptae ad Thessalonicenses ex Gentibus collectos: quanquam utro modo scribatur, non multum refert. Erant autem Silas iste et Timotheus cognati Iasonis illius, forte et aliorum Iudaeorum, qui Christianam fidem amplexi Thessalonicae habitabant.

Τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, *Ecclesiae Thessalonicensium*] Recte *Ecclesia* dicuntur etiam pauci, ut Rom. 16: 5, 1 Cor. 16: 19. Tertullianus exhortatione castitatis: *Ubi tres, Ecclesia est, licet laici*. Vide quae de hac re habet Beza Act. 21: 4.

Ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, *in Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo*] Id est, ei Ecclesiae, quae facta est, quae exstitit, beneficio Dei Patris primum, deinde Christi.

2. Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, *gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo*] Hunc salutandi morem hic inceptum in aliis Epistolis saepe retinet Paulus, ut 1 Cor. 1: 3 et alibi.

3. Εὐχαρισεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπερανθάται ἡ πίστις ὑμῶν, *gratias agere debemus semper Deo pro vobis, fratres, ut*
ae-

aequum est, quoniam valde crescit fides vestra] Similis gratiarum actio Rom. 1: 8, 1 Cor. 1: 4, 5, Phil. 1: 3, 4. Non tantum de *fide* eorum agit gratias, sed et quod ea *fides* crescat. Ἀξίον [dignum], id est, *aequum, rectum*. Sic Demosthenes, ἄξιόν ἐστι σιωπᾶν [*aequum est tacere*].

Καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἐνὸς ἐκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους, et abundat dilectio uniuscuiusque vestram in vos invicem] Bene coniunxit in gratiarum actione duas res maximas, *fidem* et *dilectionem*, in quibus est τὸ πᾶν [summa] Christianismi. Sic et Eph. 1: 15, 16. Πλεονάζει καὶ.

4. Ὡς ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, ita ut et nos ipsi ex vobis gloriemur in Ecclesiis Dei] Καυχᾶσθαι saepe est gaudere, exsultare: interdum illud gaudium verbis prodere. Ἐν ὑμῖν, ex vobis, vestri occasione. In Manuscripto, ἐγκαυχᾶσθαι, quae vox reperitur in Graeco Ps. 52: 1, 74: 4, 97: 7, 106: 47.

Ἐπεὶ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν καὶ ταῖς θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε, perseverantiae vestrae et fidei causa in omnibus vexationibus vestris et calamitatibus quas sustinetis] Et hic est ἐν διὰ δυοῖν [unum per duo]: nam ὑπομονῆς καὶ πίστεως idem valet quod ὑπομονῆς ἐν πίστει, perseverantiae in fide. Pro eodem ὑπομονὴ ἐλπίδος [perseverantia spei] 1 Thess. 1: 3. Fides enim spem gignit, et interdum spes sub fidei nomine comprehenditur. Bene autem hoc convenit miseris illis Iudaeis, qui e Iudaea eiecti in Syriam, inde alia atque alia loca quaerere adacti, omnia ista incommoda ferre maluerant, quam fidem deserere.

5. Ἐνδειγμα τῆς δικαιοκρίσιος τοῦ Θεοῦ, demonstratio iusti iudicii Dei] Theophylactus clarius habet εἰς ἔνδειγμα [in demonstrationem]; nec aliter legit Syrus. Haec ideo a Deo fieri sinuntur, ut aliquando Deus materiam habeat demonstrandae iustitiae suae. Sic et Rom. 3: 25, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, et paulo post, πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ [ad demonstrandam iustitiam suam].

Εἰς τὸ καταξιοθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπερ ἧς καὶ πάσχετε, ut digni habeamini regno Dei, pro quo et patimini] Vocavit vos Deus ad regnum coeleste, sub conditione patiendi; impletis conditionem: digni igitur.

iudicamini qui regnum illud adipiscamini. Vide Matth. 10: 10, Luc. 10: 7, 1 Tim. 5: 18, Apoc. 3: 4, 16: 6. Adde Luc. 20: 35. Obiici potest illud Rom. 8: 18, *Οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς* [*Non aestimandae sunt calamitates huius temporis ad gloriam quae futura est ut in nos reveletur*]. Responsio facilis, praemium et aeternum et coeleste infinito esse maius omni sufferentia et opera; sed quod in eo inaequale est, aequari vi promissi. Est enim alia aequalitas rei, alia pacti.

6. *Ἐπερ* Si quidem; utrumque enim poni solet αἰτιολογικῶς [*ad reddendam rationem*]. Est autem argumentum a minori ad maius.

6, 7. *Δίκαιον παρὰ Θεοῦ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν· Καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἀνεῖν μετ' ἡμῶν, aequum est apud Deum vim referre iis qui vobis inferunt: Et vobis quibus infertur solatium nobiscum* Δίκαιον, פָּרָא Hebraeis, significat omne id quod aliquo modo aequum est et rationi congruit. Etiam si Deus nec promississet quicquam nec comminatus esset, tamen aequum erat, et ipsius tum bonitate, tum severitate dignum, ipsius Dei causa mala ferentibus aliquid reddere, ac contra alios ob id ipsum vexantibus inferre poenas: quanto magis hoc aequum est, cum et promissio et comminatio intercesse-
rint? Naturale est illud:

Εἴτε πάθοι τὰ ἃ ἐρεξε, δίκη ἢ ἰθεὶα γένοιτο.

[*Quae fecit si quisque ferat, ius fiat et aequum.*]

Item ex naturali aequitate esse τὰ ἀντίδωρα [*remunerationes*] aiunt Iurisconsulti. Non omitam hic dictum Athenagorae: Ἄνθρωπος, ὡς ἐνδεής, δεῖται τροφῆς· ὡς δὲ θνητός, διαδοχῆς· ὡς δὲ λογικός, δίκης [*Homo, ut imperfectus, opus habet alimento, ut mortalis, successione, ut rationalis, iustitia*]. Ἀνταποδοῦναι est פָּרָא, diciturque tam de bonis rebus, ut Ps. 18: 24, quam de malis, ut Ps. 103: 10. Θλίβουσιν ὑμᾶς פָּרָא. Ἀνεῖς opponitur θλίψει, significatque solatium, Act. 24: 23. In Glossario, ἀνεῖς, requies. Idem quod ἀνάπαυσις פָּנָה.

Ἐν τῇ ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, Iesu Christo ex coelis redeunte] Putem illa εἰπερ et sequentia posse per παρένθεσιν [*interpositionem*] legi; et haec ἐν τῇ ἀπο-

κα-

καλύψει referri ad id quod praecessit, καταξιοθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vocat autem ἀποκαλύψιν quod alibi παρουσίαν [adventum], quia Hebraeis dicitur הָגֵל, id est ἀποκαλύπτεσθαι [revelari], omne id quod apparet, cum ante non apparuerit, ut Prov. 27: 25, Rom. 8: 18. Ἐν τῇ ἀποκαλύψει, denotatio temporis, ut ἐν τῇ παρουσίᾳ 1 Thess. 2: 19, 3: 13.

Μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ, cum Angelis maiestatis ipsius] Vide quae allata dicto loco 1 Thess. 3: 13. Ἀγγελοι δυνάμεως αὐτοῦ, id est, Angeli qui maiestati eius inserviunt. Vide Matth. 26: 64.

8. Ἐν πυρὶ φλογός] Cum igne flammante. Idem est πῦρ φλογός, ut hic, et φλόξ πυρός Ps. 29: 7, Esai. 29: 6, 60: 6, Ioel 2: 5, Apoc. 19: 12, quia quod Hebraeis vice genitivi est, id modo subiecti, modo adiuncti habet significationem. Ἐν hic valet cum. De sensu vide Matth. 6: 22, 18: 8, 9, 25: 41, Marc. 9: 43, 45, 2 Petr. 3: 7, Iud. 7. Omnibus Dei iudiciis solet attribui flammeus ignis, ut dictis locis Veteris Testamenti videre est: at eximio iure isti extremo atque universali.

Διδόντος ἐκδίκησιν, dante vindictam] Διδόντος refertur ad illud remotius τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Est hic διδόναι ἐκδίκησιν idem quod ποιεῖν ἐκδίκησιν Luc. 18: 7, 8, Act. 7: 24. Eadem quae hic locutio Ezech. 25: 14 et alibi.

Τοῖς μὴ εἰδόσι Θεόν] Qui Deum non noscunt, id est, non agnoscunt, qui non magis eum curant quam Pharaο, Exod. 5: 2. Vide 1 Thess. 4: 5.

Καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, neque obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi] Nam ex ea lege iudicium redditur in eos quibus Euangelium annuntiatum est, Rom. 2: 16. Ὑπακούειν εὐαγγελίῳ, hic et Rom. 10: 16, est Euangelium ut a Deo profectum recipere, et secundum id instituere vitam.

9. Οἵτινες δίκην τίσουσι, qui poenas dabunt] Pendunt poenam. Sic

— Δίκας τίγουσα,

[— Poenas pendens],

Enripides, Iphigenia in Tauris: idem in Phryxo, τιμωρίαν ἔτισεν [poenam perpendit]. Theodectes, τίγουσι ποινὰς [pen-

M 5

dunt

dunt poenas]: alius, *τίνονσ' ἀμοιβάς* [*pendunt pares poenas*]. Sic *ζημίαν τίσουσι* [*dispendium facient*] Prov. 27: 11.

Ὁλεθρον αἰώνιον, *interitum aeternum*] Explicat qualis sit futura poena: nempe qua gravior nulla. *Ὁλεθρον* ut 1 Thess. 5: 3, alibi *ἀπόλειαν* Matth. 7: 13, Rom. 9: 22, Phil. 3: 19. *Αἰώνιον*, sicut *πῦρ αἰώνιον* [*ignis aeternus*] Matth. 18: 8, 25: 41, Iud. 7, *κρίσιν αἰώνιον* [*condemnationem aeternam*] Marc. 3: 29.

Ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ] *Ἀπὸ* hic designat causam, ut Rom. 1: 7, 2 Cor. 1: 2 et alibi saepe. Si quaeris, inquit, unde illa poena? *Α facie*, id est, ab ore, a sententia Christi et potenti ipsius magnificentia, per quam iudicatum exsequitur. Sic *ἀπὸ προσώπου*, sed in bonam partem, habes Act. 3: 20. Videntur autem haec verba sumpta ex Esai. 2: 10 et 19.

10. *Ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν*] Bis idem dixit more Hebraeo. *Tum id fiet*, inquit, *cum Christus credentes eosdemque sanctos suos in summam claritatem evehendo, admirandam ex hoc facto gloriam consequetur.* Gravati dolore felicitatis alienae conspectus. *Θαυμάζεσθαι* hoc sensu habes Esai. 61: 6, 4 Reg. 5: 1, Sap. 8: 12, 38: 3.

Ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ] Sensus est: *Quia die illa plane probatum erit illud testimonium quod nos vobis attulimus*, nempe de futuro iudicii adventu. *Ἐπιστεύθη* primum pro *ἔπε*, *firmum factum est, ratum factum est*, quia quae talia sunt, iis credi solet: deinde est aoristus significans rem quae illo tempore, de quo agitur, exacta erit: quomodo recte hic accepit Syrus. Sicut contra per futurum enuntiatur, quod nunc praesens est, sed olim ut futurum expectabatur, Matth. 11: 14. *Ἐφ' ὑμᾶς* *ἐπὶ*, ut *ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς* [*appropinquavit ad vos*] Luc. 10: 9.

11. *Εἰς ὃ*] Quapropter. καὶ *ἔπε* Syrus.

Προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, *oramus semper pro vobis*] Col. 1: 3, 4.

ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ Θεὸς ἡμῶν] *Ut Deus vos vocatione*, ea quae per Evangelium contingit, dignos reddat. Ita exponimus ex Eph. 4: 1. *ἵνα*. Et ita accepit hic Syrus utens eodem verbo, quod est Col. 1: 12.

Καὶ

Καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης] *Perfecit in vobis omnem bonitatem sibi gratam.* Similem significationem vocis πληροῦν [*implere*] habes Rom. 8: 4 et 2 Cor. 10: 6. *Εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης*, id est, *ἀγαθωσύνην ἣ ἐστὶν αὐτοῦ εὐδοκία* [*bonitatem quae est ipsius voluntas*]. Vide Luc. 2: 14.

Καὶ ἔργον πίστεως, et opus fidei] *Ἐναλλαγή* [*permutatio*] numeri, pro *ἔργα πίστεως* [*opera fidei*]. Sic et 1 Thess. 1: 3. Ea demum opera Deo placent, quae ex fide nascuntur.

Ἐν δυνάμει] *Potenter.* Sic Col. 1: 29.

12. *Ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν*, ut celebretur nomen Domini nostri Iesu Christi per vos] *Per vos*, per vestra dicta et facta, maxime vero per Christianorum perpersiones Ioh. 21: 19. Vide Ioh. 12: 28, Gal. 1: 24, 1 Petr. 4: 14. Verbum *ἐνδοξάζεσθαι* pro *δοξάζεσθαι* habuimus et supra 10, et Exod. 14: 4, 33: 16, 2 Reg. 14: 10, Esai. 45: 26, 49: 3, Ezech. 28: 22, Ps. 89: 8.

Καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, et vos per illud] Nihil enim gloriosius quam optima de causa pati pessima. In Manuscripto, *καὶ ἡμεῖς* [*et nos*].

Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, secundum gratiam Dei nostri et Domini Iesu Christi] Phil. 1: 29.

CAPUT II.

1. *Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, rogamus autem vos, fratres]* De voce *ἐρωτῶμεν*, vide quae dicta 1 Thess. 4: 1, 5: 12.

Ἵπέρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, propter adventum Domini nostri Iesu Christi] Ἵπέρ hic est positum pro *περί*, ut Rom. 4: 10, 2 Cor. 8: 23, 24, et 1 Thess. 3: 2, in Manuscripto. *Παρουσία* Christi potest, ut alibi diximus, de iudicio Christi in Iudaeos intelligi, secundum locutionem Scripturae satis usitatam. Sed cum Apostolus Paulus crediderit, non multo post excidium Iudaici status secuturum excidium universale, nihil mali est si *παρουσίαν* hic accipiamus pro utroque Christi iudicio, tum in Iudaeos, tum in humanum genus.

Καὶ

Καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν, et nostrae congregationis ad ipsum] Id est, πρὸς αὐτὸν ut supra 1: 10, Luc. 10: 9. Haec ἐπισυναγωγή coniuncta erit isti adventui. Angeli nos ad Christum congregatos adducent, quod est ἐπισυνάξουσι [*congregabunt*] Matth. 24: 31, Marc. 13: 27. Vox ἐπισυναγωγῆς exstat et 2 Macc. 2: 7.

2. *Εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοός]* *Ne facile dimoveamini ab illa sententia*, nempe quam me docente imbibistis, aliquas res magnas debere praecedere, priusquam Deus in Iudaeos, deinde et in humanum genus ultionem suam exerceat. *Νοῦν* hic expono *sententiam*, ut Rom. 14: 5, 1 Cor. 1: 10. Sic et Iob. 7: 19, 33: 16 et alibi. *Σαλεύειν* est *σνλ*. Vide Act. 17: 13.

Μήτε θροεῖσθαι, neque terreamini] Sic et Matth. 24: 6, Marc. 13: 7. Hoc ideo additur, quia si quid improvisum adveniat, magis terret.

Μήτε διὰ πνεύματος, neque per spiritum] *Πνεῦμα* vocatur omnis prophetia, sive vere illa a Deo sit, sive talis esse dicatur, 1 Cor. 12: 10, 1 Ioh. 4: 1—3. Nulla autem prophetia recipienda erat, quae adversaretur dictis aut Christi aut Apostolorum, quos pro se audire Christus voluerat.

Μήτε διὰ λόγου, neque sermone] *Rumoribus de nobis*, quasi aliud nunc diceremus, quam antehac diximus. Subintelligendum enim hic ὥς δι' ἡμῶν [*tanquam per nos*], ex membro sequente.

Μήτε δι' ἐπιστολῆς ὥς δι' ἡμῶν, neque epistolā tanquam per nos missā] Multi enim epistolas fabricabant sub Apostolorum nomine. Unde ista Apostoli cautio infra 3: 17.

Ὡς ὅτι ἐνέσκηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ, ac si instet dies Christi] Nempe hoc anno; nam ἐνέσκηκεν hic dicitur de re praesenti, ut Rom. 8: 38, 1 Cor. 3: 22, Gal. 1: 4, Hebr. 9: 9, *ⲙⲣ*. Solent autem quae plane proxima sunt velut praesentia enuntiari, ut diximus ad Matth. 26: 28, ubi multa attulimus exempla.

3. *Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ne quis vos fallat ullo modo]* Quo minus falli possent repetit illis quae coram dixerat de duabus magnis tentationibus, quae praecedere id tempus debebant.

Ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, quoniam nisi ve-
ne-

nerit primum defectio] Est hic ἀποσιώπησις [*reticentia*]; nam aut initio aut fine περικοπῆς [*sectionis*] deest, *illud non eveniet*. Ἡ ἀποσασία, id est, *illa impietas de qua locutus vobis fui*. Nam ἀποσασία hic *impietatem quandam eximiam* significat, respondetque Hebraeis vocibus הָוָה et מָוֹד, pro quibus et ἀσέβεια [*impietas*] poni solet, diciturque etiam de iis qui Deum verum non agnoverunt: sufficit enim ad ἀποσασίαν quod agnoscere eum debuerant. Itaque Chaldaei in Canticum trium puerorum dicuntur ἀποσάται, qui Deum verum nunquam coluerant, sed summe in eum fuerant iniuriosi. Sic Antiocho, qui typus Caii de quo hic agere incipit Paulus, tribuitur מָוֹד, nomen deductum a verbo quod per ἀφίστασθαι vertitur Ier. 32: 8, Ezech. 20: 38, alibi vero per ἀσεβείν. Augustus et Tiberius neque Templo, neque Synagogis Iudaeorum quicquam nocuerant: quin et sumptus fecerant ad victimas pro se et Imperio Romano offerendas, et multis edictis libertatem unius ac summi Dei colendi Iudaeis firmaverant, ut ex Philone et Iosepho multis in locis apparet. Ab horum bonis hac in parte institutis defecit Caius, et quidem summa cum impietate, quae in sequentibus depingitur, plane velut in re praesente, ita ut difficile sit ullam reperire prophetiam, cui exitus exactius respondeat.

Καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, *et apparuerit homo peccati*] Denudet ingenium suum Caius: nam initio principatus bonum se simulando spem omnium excitaverat. Ἀποκαλύπτεσθαι ἢ [revelari], ut et infra 8, est subito apparere, ut iam diximus 1: 7. Ἀμαρτία modo respondet Hebraeo מִשְׁכָּל [*peccato*], modo in sensu eminentiore nomini מְרָ [improbitati]. Et ita hic recte veritas, מְרָ מְרָא *homo plane improbus*, quippe et incestis, et parricidiis inquinatus. Vide Suetonium. Tertullianus vertit, *homo delinquentiae*.

Ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, *filius perditionis*] Qui titulus Iudae datur Ioh. 17: 12, ubi diximus idem esse quod מִן בֶּן [*filius mortis*] 2 Sam. 12: 5, et significari *hominem qui dignus sit pessime perire*, quod et Caio evenit.

4. Ὁ ἀντικείμενος] ἦν, id est, *Dei adversarius*: quomodo eximie vocatur Diabolus et qui eum imitantur.

Nam

Nam *ἡ* per *ἀντικείμενος* explicatur Aquilae et Symmacho Gen. 26: 21, Origeni decimo libro ad Romanos, Chrysostomo ad 2 Cor. 12. *Hostem* vertit Tertullianus. Ubi autem nihil additur, intelligitur *Dei hostis*, ut Theodotioni Iob. 1. Optime id Caio convenit, qui, ut Philo loquitur, *ἐργῶ τὸν Θεὸν ἀντιπαρεξήγε, factis Deum sibi fecit hostem.*

Καὶ ὑπεραιρούμενος ὑπὲρ πάντα λεγόμενον Θεόν, qui extollitur supra omne quod dicitur Deus] Quoties Christus aut Apostoli verba ipsa sumunt de loco aliquo Veteris Testamenti, intelligere debemus agi de re simili, aut etiam maiore. Haec verba de Daniele sumpta sunt, ubi de Antiocho Epiphane loquitur, 11: 36, *אֲנִי הָיִיתִי*, in Graeco, *καὶ μεγαλυνθήσεται ἐπὶ πάντα Θεόν*, ubi *μεγαλυνθήσεται*, ut hic *ὑπεραιρούμενος* sono est passivum, sensu reciprocum, ut ex Hebraeo apparet, *extulit se supra omnem Deum*. Paulus, ne quis illos de quibus hic agitur Deos esse crederet, cautionis ergo addidit *λεγόμενον*, quae nota et alibi designat Gentium Deos, 1 Cor. 8: 5. Antiochus omnes Gentium Deos egregie spreverat: nam *ιεροσυλήκει τὰ πλεῖστα τῶν ἱερῶν* [*templa plurima sacrilegiis suis spoliaverat*], ut ait de eo Polybius in fragmento egregio quod est apud Athenaeum. Per hos gradus ad veri Dei contemptum pervenit. Sic et Caius omnibus se Diis Gentium praetulit, etiam Iovi Olympio et Capitolino: ac si qui dubitarent an maior Iove esset, eos pessime tractavit: Lunam sibi dixit *concubinam*, Castores *ianitores*: de quibus rebus testimonia alibi large protulimus.

Ἡ σεβάσμα] *Σεβάσμα* diximus esse omne id per quod *Deus colitur*, quo sensu *σεβάσματα* Act. 17: 23 *culturas* non male vertit Hieronymus. *Imagines* hic interpretantur Severus et Theophylactus. Philo in historia rei hic praedictae *σεβασμοὺς* vocat. Omnium Deorum culturas sui cultu instituto supergressus est Caius: quia et insignia abstulit Herculi, Apollini, Libero, Veneri, Mercurio, Castoribus et aliis: ac praeterea sacrificia sibi fieri voluit multo maioris impendii, ut testatur Dion. Non erant illi veri Dii, sed Caius eos pro Diis haberi volebat, et tamen iis se praeferebat. *Opinio illum sua obligabat cul-*

culpa, ut alicubi Seneca loquitur. Hebraei, ad Lév. 24: 15, *peccare aiunt graviter hominem paganism, si suis Diis maledicat.*

Ἔζε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι] *Ita ut tandem sese collocet in Templo Dei.* Καθίσαι saepissime est transitivum Eph. 1: 20, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, Latinus, *constituerit ad dextram suam*: Beza, *collocavit ad dextram suam.* Loca alia magno numero attulimus in nostra Appendice de Antichristo. Unde sequitur aut scribendum hic αὐτὸν, quod liberum nobis, cum veteres Codices istas spirituum, quos vocant, notas non habuerint, aut αὐτὸν sumendum pro ἑαυτὸν [*se ipsum*], quam mutationem frequentem esse etiam apud idoneos Scriptores vere dixit Beza ad Rom. 4: 6, apud nostros autem Scriptores eo minus mirari id convenit, quia apud Hebraeos per idem affixum sensus hic exprimitur. Recte autem dicitur Caius *semet posuisse in Templum vel in Templo Dei* (utraque enim haec locutio in idem recidit), quia simulacrum suum ibi collocari iussit. Nam simulacro nomen dare eius quem simulacrum refert, receptum est apud omnes Gentes. Tacitus: *Iussi a Caio Caesare effigiem eius in Templo locare.* Hanc statuam suam, Templum ipsum suum dici voluit. Ita Philo aliquoties et Hieronymus. Templum Dei in Sacris litteris est Templum Hierosolymitanum, ναὸς Θεοῦ Matth. 26: 61, ναὸς Κυρίου Luc. 1: 9, ἱερὸν τοῦ Θεοῦ Matth. 21: 12, בית ד' [domus Domini] innumeris locis Testamenti Veteris. Iosephus in rei hic praedictae historia: Ἰζῆν αὐτοῦ ἀνδριάντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ [*Poni sibi statuam in Dei Templo*]. Et de Templo Hierosolymitano hunc locum accepere Hieronymus, Augustinus et alii quorum loca produximus antehac. Non habuit quidem in Templo (nam in Synagogis habuit) plenum effectum hoc Caii propositum: sed tamen recte fecisse dicitur, quod ut faceret, nihil omisit. Sic Christo dicitur, *adulterium commisisse*, qui id egit ut adulterio potiretur. Sic Mich. 2: 1 עֲבָדִים לְעֵבְרָאִים [*operantes*] significat *cogitantes*, ut sequentia manifeste ostendant. Sic offerre dicitur qui offerre vult Matth. 5: 23, Hebr. 13: 17, Iac. 2: 21. Maxime vero id locum habet in criminibus per quae directe laeditur Maiestas Dei corda in-

introsipientis. Itaque in oraculo vetere, quod Herodotus in Erato recitat, habemus: Τὸ πειρηθῆναι τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ ποιῶσαι, ἴσον δύναται [*Tandundem est, conari quid in Deum, quantum facisse*]. Non poterat autem conatus ille profanandi Templi, et quidem tanta cum violentia, abire sine maximo Iudaeorum, etiam eorum qui Christum iam amplexi erant, dolore, ideo quod scirent illud Templum esse ei Deo dicatum, quem et ipsi colerent: quin et ipsi, quoties ita res ferret, adirent Templum illud precum aut sacrificiorum causa, ut videre est Act. 2: 46, 3: 1, 5: 42, 21: 26.

Ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός, *ostendens se Deum*] Hic quoque ἀποδεικνύντα positum est pro ἀποδεικτιῶντα [*cupientem ostendere*], id est, nomen effectus datur consilio: πειρώμενον ἀποδεικνύναι [*conantem ostendere*], ait hic Chrysostomus. *Volebat enim ostendere se esse Deum. Σπουδάζων Θεὸς νομίζεσθαι* [*Deus credi cupiens*], ait Philo. Ἠξίου ὑπὲρ ἀνθρώπων νομίζεσθαι [*Voluit maior homine credi*], ait Dio.

5. Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὦν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν, *nonne meministis, me cum adhuc essem apud vos, vobis haec dicere*] Iterum πρὸς pro apud, ut Ioh. 1: 1. Factum autem id in Syria, nam ibi fuit Paulus cum a Caesarea iret in Ciliciam, Act. 9: 30. Et illi e Iudaea eiecti primum in Syria vixere: sed ibi quoque orta vexatione, longinquiora adierunt loca.

6. Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε] Τὸ κατέχον idem quod μοχ ὁ κατέχων, sicut saepe neutrum nomen etiam de personis ponitur: quatenus eae personae res sunt. Vide Col. 1: 10. *Scitis quid eum moretur. Κατέχω* respondet Hebraeo וְכָנַס Gen. 24: 56, et וְכָנַס Gen. 39: 20, 42: 19, et וְכָנַס Ruth. 1: 13, quae omnia *morandi* ac *detinendi* habent significationem. Sic et Luc. 4: 43, Rom. 1: 18. L. Vitellius, cum Paulus ista diceret et haec scriberet, Syriam et Iudaeam tenebat, vir apud Iudaeos graciosus, et magnis exercitibus imperans, cui propterea facile fuisset, si tam graviter Iudaeorum animos exasperasset Caius, eorum tutelam suscipere et provinciam sui facere iuris. Ideo Caius, antequam propositum exsequeretur, tempus exspectabat, quo L. Vitellius e provincia dece-

deret, et successorem acciperet Petronium, cui non erat par auctoritas.

Εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ] Est et hic passivum pro reciproco. *Ut se aperiat*, id est, animum suum prodat, *suo tempore*: post annum nempe unum et alterum, ex quo haec scripta sunt: idque non sine provida Dei dispensatione, ut Ioh. 7: 30, 8: 20, Luc. 22: 53. Quod hic est ἀποκαλυφθῆναι id Philo dixit ἀναφαίνειν ἃ συνεικίασε [*aperire quae obtexerat*]. Illud ἐν τῷ καιρῷ ἑαυτοῦ est pro וּבְיָמָיו, Ps. 1: 3 et alibi.

7. Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας] *Iam arcanae impietatis istius motiones ponuntur*, per Helcionem nempe et Aegyptios alios. *Μυστήριον* vocatur quicquid arcanum est: τὸ ἀγνοούμενον [*quod ignoratur*], interprete Chrysostomo. Sic Esai. 24: 17 מְסֹכֶה, quod arcanum significat, Theodotion vertit μυστήριον, quae vox et in Danielis versione est aliquoties. Vocantur hoc nomine Regum arcana Tob. 12: 6, et aliorum Sirach. 22: 24, 27: 16, 17, 21, 2 Macc. 13: 21. Dicitur hoc μυστήριον ἀνομίας quia ad impietatem pertinet, quae נִסְתָּר Hebraeis, ἀνομία alibi, alibi ἀσέβεια Graecis Hebraea vertentibus. Ἐνεργεῖται sumam hic passive, id est, *cuditur*. Sic sumitur 2 Cor. 1: 6, 4: 12. Hesychius, ἐνεργεῖται, κατασκευάζεται [*cuditur, praeparatur*].

Μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται] Est hic ἑλλειψις [*defectus*] vocis *expectandum*. Et construi debuit, ἕως ὁ κατέχων ἄρτι γένηται ἐκ μέσου [*solummodo expectandum*], *donec amoveatur*, nempe a provincia, *is qui hactenus moratur*, illud nempe consilium. Ἐκ μέσου γένεσθαι non tantum dicitur de iis quae intereunt, verum etiam de iis quae amoveantur, praesertim quae antea impedimento fuerē, ut ἐξαρθῇ ἐκ μέσου 1 Cor. 5: 2. Sic habes et Esai. 57: 2, in Graeco, ἦρται ἐκ τοῦ μέσου. Etiam Demosthenes sic dixit, ἐκ μέσου ἀνελεῖν.

8. Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, et tunc se prodat impius ille] Τότε, id est, biennio aut triennio post. Solet enim τότε convertere tempora etiam multo magis distantia, ut Matth. 2: 7, 3: 13, 4: 11, 15: 12, 17: 19, 19: 13, 27, 24: 9, 14, 30, Sophon. 3: 9, Amos 9: 11, et alibi saepe. Ἀποκαλυφθήσεται rursus est, *prodet se*,

nudabit se: ὁ ἄνομος, nempe alter ille, de quo itidem in Syria vobis locutus sum. Hactenus impium Principem descripsit, nunc venit ad impium Doctorem, alteram Christianorum, ac maxime eorum qui ex Iudaea erant, tentationem. Recte autem *impius* dicitur Simon Magus, qui paulo post initia Claudiani principatus Romam venit, ut homines a Christo abduceret, sibique manciparet, omnibus libidinibus, quibus dediti erant Romani, com-
 meatum faciens, eo quod diceret legem, *Non moschaberis*, et similes, non a Deo esse, sed ab Angelis Dei iniussu: et fide homines servari sine iustis operis. Haec alibi latius explicavimus ex Iustino, Irenaeo, Philastrio, Cyrillo, Theodoro, et aliis.

Ὁν ὁ Κύριος ἀναλῶσει τῷ πνεύματι τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, quem *Dominus conficiet spiritu oris sui, et destruet illustri adventu*] Bis idem more Hebraeo. Idem enim ἀναλίσκειν et καταργεῖν, *conficere*, *ἔκδο*, *destruere*. Manuscriptus autem pro ἀναλῶσει habet ἀνελῖ [*interficiet*]. Et videtur sumptum hoc ex Esai. 11: 4, ubi in Graeco, ἐν πνεύματι διὰ χειλέως ἀνελῖ ἀσεβῆ [*spiritu labiorum interficiet impium*]. Eodem rursus tendunt, *spiritus oris Domini, et illustris eius adventus*: ostendunt enim haec quam facile Christo futurum id illum Magum destruere, nempe quam facile halitu oris diffatur gluma, Ps. 1: 4, aut sicut solis adventu dissipantur nebulae, Os. 6: 4. Utramque similitudinem coniunctam habes Os. 13: 3, ad quem locum videtur hic Paulus respexisse. Ἐπιφάνεια autem non semper significat aliquid quod in re conspicitur: satis enim est si per effectum vis eius innotescat. Et sic Dei ἐπιφάνειαν habes ter, quater, in Maccabaico tertio, ut ibi notavimus: item 2 Macc. 12: 22, 14: 15, 15: 27. Sic et Tit. 2: 11, 3: 4 sumitur ἐπιφαίνειν. Bene autem dicitur Christus fecisse quod fecit per Petrum. Nam sic et *Gentibus praedicasse* dicitur Eph. 2: 17.

9. Οὐ ἔστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημείοις καὶ τέρασι ψεύδους, cuius *ostentus ex efficacia Satanæ est cum omni vi et prodigiis et portentis mendacii*] Ostendit quantum hoc sit, quod dicit Christum tam facile effecturum, rem nempe omnibus ho-

mi-

minibus desperatam. Quare vero? Quia Simonis illius *παρουσία*, id est, *ostentus*, comitem habuit magnam *efficaciam*, non Dei sane, sed *Satanæ*, idque cum *ostentis*, *prodigiis*, *portentis mendacii*, id est, mendaci doctrinae inservientibus. Eadem verba et de Christo usurpantur, et de Satana aut eius ministris: ut vox *παρουσίας* modo de Christo per Apostolos: hic de Simone. Et *ἐνέργεια* de Deo et Christo saepe, de Satana hic et infra 2; et verbum *ἐνεργεῖν* Eph. 2: 2. Sic *δύναμις*, *σημεῖα*, *τέρατα* tribuuntur Christo, Act. 2: 22, hic vero *Satanæ*, ut et Matth. 24, quomodo et in Exodo Iamnes et Mambres dicuntur fecisse paria Mosi, nempe ad aliquem usque gradum, Deo id permittente. Unde ergo haec erant dignoscenda? Dicam. In Vetere Testamento miracula *τῆς ἀληθείας* [*veridica*] erant, quae ad Deum unum ducebant: *ψεύδους* [*fallacia*], quae ad plures Deos, Deut. 13: 1 et seqq.: in Novo vero Testamento, veridica quae ad Iesum Christum ducunt, fallacia quae alios monstrant Christos, aut alios a Christo Doctores 1 Cor. 12: 3, 1 Ioh. 4: 1. Quod enim istis locis de prophetia dicitur, pari iure ad miracula aptandum est, nam et prophetiae sunt miracula. Sed et illud addendum est, sicut Deus terminum quendam praescripsit Iamni et Mambri, ita et praefixum ab eo terminum Simoni huic Mago, et postea Apollonio Tyanaeo, nempe ne omnia morborum genera subito sanarent, ne omnibus linguis loquerentur, ne mortuos ita excitarent ut diu in hac vita ab omnibus conspici possent. Cur hoc? nempe ut si qui novos Doctores sectarentur, et dicerent se miraculis ad hoc adductos, refelli possent inde quod non plura tantum, sed et maiora fecissent Christus et Apostoli: unde sequebatur illos non alia de causa semet addixisse illis novis magistris, quam quia dogmata eorum carni blandirentur: quod etiam nunc, miraculis cessantibus, evenit. *Τέρατα ψεύδους* sunt ea quae falsae doctrinae inserviunt. Nam quod vice genitivi est apud Hebraeos, saepe finem significat, quem finem explicant verba Christi Matth. 24: 24 et quod hic sequitur 11. Ostenta ista et prodigia Simonis magis explicata habes apud Iustinum, Irenaeum, Tertullianum, Cyrillum, Theodoretum, Epiphanium.

10. *Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας, et cum omni deceptione flagitii*] Et hic genitivus finem significat. Eo enim tendebat eius deceptio ut homines ad flagitia impelleret aut in flagitiis detineret. Ἀδικία inter Hebraeas voces maxime respondentem habet *רע*, quod et *παρὰνομία* [*transgressio legis*] et *ἀσέβεια* [*impietas*] vertitur, comprehenditque omnia crimina graviora, quomodo haec vox sumitur et Luc. 13: 27, Rom. 1: 18, 29, 2: 8, 6: 13, 2 Tim. 2: 19.

Ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις, *iis qui pereunt*] In Manuscripto, τοῖς ἀπολλυμένοις sine ἐν, ut dativus pendeat ab ἔστιν ἡ παρουσία. Nec aliter legit Latinus. Est autem praesens pro futuro. Decipiuntur ab eo homines male perituri. Sic 1 Cor. 1: 18, 2 Cor. 2: 15, 4: 3. Intelligit Samaritanas primum, deinde et Romanos.

Ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἔδειξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτοὺς, *quia beneficium veritatis non acceperant ut servarentur*] Ἀνθ' ὧν iustam retributionem significat Luc. 1: 20, 19: 44, Act. 12: 23. Ἀγάπη ἀληθείας dicitur per μετωνυμίαν [*transnominatorem*] Dei beneficium in patefacienda nobis veritate, nempe Evangelica. Par μετωνυμία in voce ἀγάπης Rom. 5: 5. Οὐκ ἔδειξαντο, *non acceperant*, nempe cum effectu. Sic δέχεσθαι habemus Act. 8: 14, 11: 1, 17: 11, 2 Cor. 11: 4, et λαμβάνειν Ioh. 1: 12, 3: 11. Εἰς τὸ σωθῆναι αὐτοὺς, nam si accepissent Evangelium, servati et ipsi fuissent: idque agebat Deus προηγουμένως [*antecedenter*]: sed per eorum duritiam successit propositum aliud ἐπόμενον [*consequens*].

11. *Καὶ διὰ τοῦτο πέμπει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, et ideo immittet illis Deus vim seductionis*] Manuscriptus, πέμπει [*immittit*], tanquam in re praesente. Evangelii contemptoribus immittit Deus seductionem praevalidam, qualis erat illa Simonis.

Εἰς τὸ πιβεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει] *Ita ut fidem adhibeant falsae doctrinae*. Confer locum Prov. 1: 29—31. Valde enim huc pertinet.

12. Ἴνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιβεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, *ut damnentur omnes qui non crediderint veritati*] Id est, Evangelio.

Ἀλλ' εὐδοκῶσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ, *sed delectati sint ini-*
qui-

quitate] Placet illis vita flagitiosa, et Simonem Magnum Christo praeferunt: non ob miracula, quae in Christo maiora ac diviniora; ut ob id appareat recte eos damnari, 1 Tim. 4: 3. Idem sensus Ioh. 3: 18, 19. *Quidam cum essent perniciæ illius digni, remanserunt in eius disciplina*, ait Clemens de Simone.

13. Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαρισεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί ἡγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, nos autem semper debemus Deo pro vobis gratias agere, fratres dilecti a Domino] Vide supra 1: 3. Gratias non tantum agere se dicit, sed et debere.

Ὅτι εἰλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν, quia elegit vos Deus primitias ad salutem] Illud ἀπ' ἀρχῆς ostendit ad Iudaeos haec scribi, qui primitias credentium, Rom. 11: 16, Eph. 1: 12. Εἰλετο, elegit, id est, sibi separavit. Agitur hic de ea electione, quae fidem sequitur, ut Matth. 22: 14. Israelitis dictum olim, Κύριος ἐξελετο σε σήμερον γενέσθαι λαὸν [Dominus elegit te hodie, ut sis populus], Deut. 26: 18, nempe ad beneficia temporalia. At hic additur εἰς σωτηρίαν, ad salutem nempe aeternam, quae vere Christianis reservatur, Col. 1: 5, 2 Tim. 4: 8.

Ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος καὶ πίστει ἀληθείας, sanctificando per Spiritum et fide veritatis] Hic prior genitivus est causae efficientis, alter vero obiecti, ut et Phil. 1: 27. Quomodo eos separavit Deus? Sanctificando eos per Spiritum suum. Vide 1 Cor. 1: 2, Act. 20: 32, 26: 18. Et quomodo pervenitur ad illum Spiritum? Per fidem habitam Evangelio.

14. Εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς, ad quod et vocavit vos] Εἰς ὃ rem totam significat: nempe et fidem et sanctificationem 1 Thess. 4: 7, 1 Petr. 1: 15.

Διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν] Per illud Evangelium, quod nos Apostoli annuntiamus. Sic et 1 Thess. 1: 5 et Rom. 2: 16.

Εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] Ut acquiratis gloriam [Domini nostri Iesu] Christi, id est, talem qualem nunc habet Christus, nostro tamen modo, Rom. 8: 17. Περιποίησις δόξης, sicut 1 Thess. 5: 9, περιποίησις σωτηρίας

[*acquisitio salutis*], *πρω*. At Syrus intelligit, *ut Christus per fideles suos gloriam consequatur*, id est, laudetur.

15. Ἄρα οὖν ἀδελφοί, σήμετι, *itaque fratres, perstate*] *Perstate*, ne labascite sub exilii incommodis, 1 Cor. 16: 13, Phil. 4: 1.

Καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, *et tenete traditiones*] *Omnis doctrina vocatur παράδοσις*, ut diximus ad Matth. 15: 2. Κρατεῖτε hic, quod κατέχετε 1 Cor. 11: 2. Παράδοσις, *συνή* aut *πληρ*.

Ὡς ἐδιδάχθητε, εἴτε διὰ λόγον, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν, *quas didicistis, sive per sermonem, sive per Epistolam nostram*] Duobus enim modis docebant Apostoli, loquendo et scribendo, supra 2. Et par in utroque auctoritas. Et praecessit locutio: secuta est scriptura. Multa quidem quae dixere Apostoli, etiam scripsere: at non omnia: quia satis erat quaedam in usum Ecclesiarum esse introducta, ita ut nihil opus esset et per Epistolas praecipere. In transcursu tamen et horum interdum fit mentio.

16. Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὁ πατὴρ ἡμῶν ἀγαπήσας ἡμᾶς, *ipse autem Dominus noster Iesus Christus, et Deus et Pater noster qui dilexit nos*] Scandit oratio. Et καὶ illud ante ὁ πατὴρ est explicatio eius quod praecessit, ut Eph. 1: 3, 4: 6, 5: 20, Phil. 4: 20, Col. 1: 3, 2: 2, 3: 17, 1 Thess. 1: 3, 3: 11, 13, 1 Petr. 1: 3. De ista Dei dilectione vide Rom. 5: 7, 8: 37, Eph. 2: 4.

Καὶ διδοὺς παράκλησιν αἰώνιον, *et dedit consolationem aeternam*] *Consolationem aeternam* vocat ex obiecto, promissa vitae aeternae. Sic διαθήκη αἰώνιος [*testamentum aeternum*] Hebr. 13: 20, εὐαγγέλιον αἰώνιον [*Euangelium aeternum*] Apoc. 14: 6.

Καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν, *et spem bonam*] *Spem rerum optimarum*. Sic κρείττων ἐλπίς [*spes melior*] dicitur Hebr. 7: 19, ἐλπίς ζωῆς [*spes viva*] 1 Petr. 1: 3.

Ἐν χάριτι] *Per summam suam bonitatem*. Ingentis enim bonitatis, pro brevi obsequio aeterna promittere et coelestia.

17. Παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας] *Inscribat ista solatia cordibus vestris*. Vide 2 Cor. 1: 4, 7: 6, Eph. 6: 22.

Καὶ

Και ζηρίζαι ὑμᾶς, et confirmet vobis] Rom. 16: 25; 1 Thess. 3: 13, infra 3: 3, 1 Petr. 5: 10, γινώ.

Ἐν παντί λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, ad omnem sermonem et opus bonum] Id est, εἰς πάντα λόγον καὶ πᾶν ἔργον ἀγαθόν, ut quae recta sunt ea loquamini et agatis. In Manuscripto est, *καὶ ζηρίζαι* (nempe τὰς καρδίας) *ἐν παντί ἔργῳ καὶ λόγῳ ἀγαθῷ* [eaeque confirmet omni bono opere et sermone]. Pari Codice usus fuit Latinus Interpres.

CAPUT III.

1. *Τὸ λοιπὸν, caeterum]* Vox properantis ad finem, ut 1 Thess. 4: 1, ubi dicta vide.

Προσεύχεσθε, ἀδελφοί, περὶ ἡμῶν; fratres, orate pro nobis] Sic et Col. 4: 3, 1 Thess. 5: 25.

Ἴνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου τρέχῃ, ut sermo Domini currat] Egregia translatio, id est, ut cito innotescat.

Καὶ δοξάζεται] Non tantum innotescat, sed et approbetur et laudetur, γινώ.

Καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς, sicut et apud vobis] Πρὸς hic iterum apud, ut alibi saepe.

2. *Καὶ ἵνα ῥυθωμὲν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων, et ut liberemur ab hominibus facinorosis et malitiosis]* Ἀτοπον est καὶ Iob. 4: 8, 11: 11, 36: 21, Prov. 30: 20, Luc. 23: 41. Hinc ἀτόποι, homines facinorosi, flagitiosi, quomodo id nomen in Glossario exponitur. Πονηροὶ sunt οὐκ καλὸι malitiosi: ut est in eodem Glossario. *Liberemur ab his*, id est, faciat Deus ne aut calumniis aut etiam exemplo nobis noceant. Sic Rom. 15: 31. *Ἦν* est καὶ.

Οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις, neque enim omnium est fides] Atqui ad fidem vocantur omnes quibus annuntiatur Evangelium. Sic est: *sed qui in vitiis sibi placent, non credent nobis*, inquit Lactantius; *etiamsi solem manibus gestemus*. Amant opera tenebrarum: ideo lucem reformat, Ioh. 3: 20. Nolunt facere voluntatem Patris, et ideo non recte indicant, Ioh. 7: 17. Par locutio apud Clementem Alexandrinum Strom. V, *Οὐ πάντων ἡ γνώσις* [Non omnium est scientia]. Prudentius in Romam hymno:

*Scio incapacem te sacramenti, impie,
Non posse caecis sensibus mysterium
Haurire nostrum: nil diurnum nox capit.*

3. Πιστός δέ ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς ζηρίξει ὑμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, *fidus autem est Dominus, qui confirmabit vos et a malo tuebitur*] Idem sensus qui 1 Cor. 1: 8, 9, 1 Thess. 5: 24. Ἀπὸ τοῦ πονηροῦ accipe ut Matth. 6: 13, In Manuscripto, πιστός δέ ἐστιν ὁ Θεός, ὃς καὶ ζηρίξει. Et ita legit Latinus.

4. Πεποιθᾶμεν δέ ἐν Κυρίῳ ἔφ' ὑμᾶς] Sic et Gal. 5: 10. *Optime de vobis spero, Deo adiuvante.*

Ὅτι ἂ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε, vos quas praecipimus vobis, et facere et facturos esse] Sic 1 Thess. 4: 10, 5: 11.

5. Ὁ δέ Κύριος κατευθύνει ὑμῶν τὰς καρδίας, *Dominus autem dirigat animos vestros*] Κατευθύνει πρ. Dominus, id est, Christus, per Spiritum scilicet suum.

Εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, *ad dilectionem Dei*] Ut Deum diligatis,

Καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ, *et patientiam Christi*] Eam patientiam cuius causa est Christus, nempe per spem nobis insitam, 1 Thess. 1: 2.

6. Παραγγέλλομεν δέ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *denuntiamus autem vobis, fratres, nomine Domini nostri Iesu Christi*] Id est, Apostolica auctoritate praecipimus.

Ἐτέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβον παρ' ἡμῶν, *ut vitetis omnem fratrem ambulante inordinate nec secundum traditionem quam acceperunt a nobis*] Quid sit παράδοσις vide supra 2: 15. Ἀτάκτως περιπατοῦντες iidem sunt qui ἄτακτοι 1 Thess. 5: 14. Hos iubet vitari, id enim ἐτέλλεσθαι hic, ὑποτέλλειν Gal. 2: 12. Si presbyterium ibi fuisset, iussisset eos excommunicari. Nunc quia presbyterium non erat, iussit tales improbe viventes vitari, id est, familiarem eorum consuetudinem defungi, quod ius singulis Christianis competit. Vide quae diximus ad Matth. 18: 17, In Manuscripto pro παρέλαβον est παρελάβοσαν, Boeotica flexione, de qua vide Rom. 3: 13. Sic ἐξήλθοσαν Exod. 16: 22, συγέλαβον Jer. 26: 8. Est

autem constructio κατὰ τὸ σημαϊνόμενον [*ad significatio- nem relata*]: nam, de singulis locutus intulit plurale: quod notavit Latinus.

7. Αὐτοὶ γὰρ οἶδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς] Id est, *scitis, quomodo vobis vivendum sit ut nos imitemini*. Vide 1 Cor. 4: 16, 11: 1, Eph. 5: 1, 1 Thess. 1: 6.

“Οτι οὐκ ἡτακτήσαμεν ἐν ἡμῖν, quoniam non inordinate nos gessimus inter vos] Ἀτακτεῖν est ἀτάκτως περιπατεῖν, non recte neque ordine res agere. Utitur sic isto verbo in Themistocle Plutarchus.

8. Οὐδὲ δωρεάν ἄρτον ἐφάγομεν παρὰ τινος, neque gratis panem alicuius edimus] Mensarum assecclas maxime flagellat, τοὺς ἀσυμβόλους.

Ἄλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, sed labore et fatigatione] 1 Thess. 2: 2.

Νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, noctu diuque operantes] Mos hic Paulo ubique, 1 Cor. 4: 12, Act. 20: 34, 1 Thess. 2: 9.

Πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαι τινα ὑμῶν, ne cui vestram graves essemus] Et hoc repetit 1 Thess. 2: 7, 9. Πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν [*Ne gravetur Ecclesia Dei*], Clemens Constit. II. 33.

9. Οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, non ac si nobis non sit potestas] Ius nobis non deerat vivendi vestro sumptu, 1 Cor. 9: 6.

Ἄλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς, sed ut nos ipsos exemplar exhibeamus vobis ad nos imitandum] Ut exemplar nos ipsos vobis exhiberemus ad maxima quaeque. De voce τύπον in hoc sensu vide Phil. 3: 17.

10. Καὶ γὰρ ὅτε ἤμεν πρὸς ὑμᾶς τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, nam et cum essemus apud vos hoc denuntiabamus vobis] Quod praecessit erat hortamenti, hoc vero iam praecepti.

“Οτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω, ut, si quis non velit operari, hic neque edat] Exstat haec sententia in Bereschith Rabba et in Ohelmoed, ut Viri eruditi notarunt. Est et aliq non dissimilis in libro Zeror, *Qui non laboraverit in prosabbato, ne edat in sabbato*. Amant Apostoli, ut et Christus, uti sententiis bonis quae in

in ore erant populi aut Sapientum. Simile illud Homeri in Odyssea T:

— Οὐ γὰρ ἀργὸν ἀνέξομαι δὲ κεν ἐμῆς γε
Χολύκος ἀπτηται.

[— *Non tolerabo meos attingere quenquam
Ignavum modios.*]

Et inter Pythagorae dicta erat, Ἐπὶ χολύκος μὴ καθῆσθαι [*Super modio ne sedeatur*], quod significat Eustathio exponente, μὴ τρέφεισθαι ἀργός [*ne alatur otiosus*]. Demosthenes Olynthiaca III: Οὐκ ἔστιν ὅπου τοῖς μηδὲν ἐγὼ ποι-
οῦσι τὰ τῶν ποιησόντων εἶπον ὥς δεῖ νέμειν [*Nusquam ego dixi nihil agentibus ea esse distribuenda quae functuris officio debentur*]. Alexis:

— Ὅστις ἤδεται γὰρ ἐσθίων
Ὅσημέραι αἰεὶ καὶ ποιεῖν τῶν σιτίων
Ἐπάξιον μηδὲν, περινοσεῖν δὲ σχολήν
Ἀγοντα, τῷ ζῆν πολειμώτατον κακόν.

[— *Quem saginari iuvat
Quotidie et nil agere condignum cibo,
Sed otiosis circumferri passibus,
Ille aedepol vitae pestis infestissima est.*]

Clemens Constitutionum II: Εἰ δέ τις μὴ ἐργάζεται, οὗτος παρ' ἡμῖν μὴ ἐσθιέτω· ἀργὸν γὰρ μισεῖ ὁ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν [*Si quis non operatur, idem apud nos nec comedat; otiosus enim odio habet Dominus Deus noster*].

11. Ἀκούομεν γὰρ τινὰς περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως,
audimus enim quosdam inter vos inordinate vivere]
Nimirum:

Arcanam Iudaea tremens manducat in aurem.

Μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, nihil operantes, sed curiose agentes] In Glossario, περιεργάζομαι, sciscitor, περιεργός, curiosus. De tali hominum genere Horatius:

Percunctatorem fugito: nam garrulus idem est.

Et apud Aeschinem iuncta leguntur, περίεργος καὶ συνο-
φάντης [*percunctator atque calumniator*]. Eos ergo in-
telligit, qui aliena scrutando, et inde apud alios cap-
tando iocandi materiam, hoc misero vitae genere se
sustentarent. Adde 1 Tim. 5: 13, ubi de simili vitio foe-
minarum agitur.

12. Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *iis autem qui eiusmodi sunt denuntiamus et obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum*] Id est, Christi mandato, ut supra 6.

Ἴνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσι, *ut cum silentio operantes suum panem comedant*] Bene τὸν ἑαυτῶν ἄρτον· nam *cibus alienus* apud Comicum Latinum, ἀλλοτριὰ μάζα apud Comicum Graecum, est *vita parasitica*. Ἄρτος enim, ut ἄρτι apud Hebraeos, pro omni cibo ponitur. Et recte μετὰ ἡσυχίας, id est, ad sua agenda, quo sensu ἡσυχία sumitur et 1 Tim. 2: 12. Oppositum hoc discursantibus et garrientibus.

13. Ὅτις δὲ, ἀδελφοί, μὴ ἐκκακήσητε καλοποιούντες, *vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes*] *Ne fatigamini recta agendo*. Idem sensus Gal. 6: 9, ubi τὸ καλὸν ποιεῖν quod hic contracte καλοποιεῖν. Simile compositum ἀγαθοποιεῖν Marc. 3: 4, Luc. 6: 9, 33, 34, et apud Petrum aliquoties, et in tertia Iohannis. Contrarium κακοποιεῖν et in illis Novi Testamenti locis, et apud Graecos interpretes saepe pro Hebraeo נָח.

14. Εἰ δὲ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν, *quod si quis non obedit verbo nostro*] Illis praeceptis quae ex Christi mandato damus.

Διὰ τῆς ἐπιστολῆς τούτου σημειοῦσθε, *per epistolam hunc notate*] Id est, in epistola ad me scripta illum suis notis depingite, ut ego deinde statuam id quod Spiritus dictaverit, 1 Cor. 5: 3. In Glossario, σημειοῦμαι, noto, signo.

Καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, *nec commisceamini cum illo*] Nempe, dum ego certi aliquid statuerim. Συναναμίγνυσθαι est *familiariter convivere*, 1 Cor. 5: 9, 11. Συγχεῖσθαι alibi.

Ἴνα ἐντραπή] *Ut pudore tactus ad mentem meliorem redeat*. Vide quae dicta ad Matth. 18: 17. Verbum ἐντρέπεσθαι habes hoc sensu et Tit. 2: 8. Hebraeum esset עָנָה.

15. Καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγήσθε, *neque inimicum existimate*] Nempe ex Legs Lev. 19: 17.

Ἀλλὰ νοουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν, *sed monete ut fratrem*] Id est, ut qui frater fuerit. Aliquid operari debet pristinae fraternitatis memoria. Νουθετεῖτε נִחָמָה. Vide dictum Levitici locum, ubi in Graeco ἐλέγξει. Verbum νουθετεῖν ha-

habes Rom. 15: 14, Col. 3: 16, 1 Thess. 5: 14. Talis admonitio Rabbini est רחמי.

16. Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τῆς εἰρήνης, *ipse autem Dominus pacis*] *וַיְהִי עֵשָׂי* Esai. 9: 6.

Δώῃ ὑμῖν τὴν εἰρήνην, *det vobis pacem*] Amat Paulus πλοκάς [*copulationes*], qualis et hic est. Nam εἰρήνη prior loco *pacem*, sequente *res omnes prosperas* significat.

Διὰ παντός] *Omni tempore*, ut Marc. 5: 5, Luc. 24: 53, Act. 10: 2, 24: 16, Rom. 11: 10.

Ἐν παντὶ τρόπῳ, *omni modo*] Probo lectionem quam secutus est Latinus interpres, et Graeci quidam, ἐν παντὶ τόπῳ [*omni loco*], ut 1 Cor. 1: 2. Deus vobis det res bonas, sive Thessalonicae eritis, sive in Iudaeam aut Syriam redibitis, sive alio migrabitis.

Ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν, *Dominus sit cum omnibus vobis*] Christus vobis sit adiutor. Vide Matth. 28: 20. In Liturgiis et Graecis et Latinis est hoc pervetus, ὁ Κύριος μετ' ὑμῶν, *Dominus vobiscum*. Hoc successit in locum sacerdotalis illius benedictionis, cuius mentio Num. 6: 24.

17. Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὃ ἐστὶ σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω. *Salutatio mea manu Pauli, quod est signum in omni Epistola; ita scribo*] Hactenus in describenda Epistola manu Scribae Paulus usus fuerat; haec scribit sua manu, manifestumque nobis indicium dat, alias a se Epistolas alio missas, quales multae intercederunt, sed hanc primam esse quam Thessalonicam miserit. Alioqui si nota iam fuisset eius manus, his verbis usus non fuisset, sicut eis non utitur in altera ad Thessalonicenses ex Iudaeis et Gentibus collectos quae prior dicitur, cum revera fuerit, ut diximus, posterior. Sic ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου habes in fine prioris ad Corinthios, non in fine posterioris. Σημεῖον vocat certum quendam nexum literarum, quo nomen suum scribebat.

18. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν, *gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum omnibus*] Et haec sollemnis Pauli Epistolarum clausula.

Ἀμήν] Hoc addebat Ecclesia, cum lecta esset Epistola, et inde adscribi coepit.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD TIMOTHEUM

PRIOREM.

---

1. Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Paulus Apostolus Iesu Christi*] Hoc initio semper Paulus utitur, quo maior sit dictis eius auctoritas.

Κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ πατρὸς, *ex Dei Patris imperio*] Sic et Rom. 16: 26 et Tit. 1: 3. Incipit a causa summa.

Καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *et Salvatoris nostri Iesu Christi*] In Manuscripto et Codicibus plurimis est, Θεοῦ πατρὸς σωτῆρος ἡμῶν καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Recte: nam sic et ad Titum, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ [*ex Salvatoris nostri Dei imperio*]. Mutarunt qui meminerant σωτῆρος nomen plerisque in locis tribui Christo. At non meminerant etiam Deo Patri eius tribui, qui Christum ad salutem nobis conficiendam misit, Luc. 1: 47, infra hic 4: 10, Tit. 2: 10, 3: 4, Iud. 25. In Veteri Testamento frequenter Deo is titulus datur, Deut. 32: 15, 1 Sam. 10: 19, Ps. 24: 5, 25: 5, et alibi in Psalmis saepe, Esai. 12: 2, 17: 10, 45: 15, 21, Ier. 14: 8, Mich. 7: 7, Abac. 3: 17.

Τῆς

Τῆς ἐλπίδος ἡμῶν , *spei nostrae*] Id est, qui Christus causa est spei nostrae. Vide 1 Thess. 1: 3. Similis locutio Ps. 71: 7.

2. Τιμοθέω γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει, *Timotheo germano filio in fide*] Timotheus a prima aetate commendatus Paulo fuerat a matre, ut eius exemplis instrueretur, 2 Tim. 3: 10, ubi apertum fit eum Paulo adfuisse antequam Paulus Lystram veniret, quanquam ibi primum Timothei meminit Lucas, Act. 16: 2, quia eo tempore, testimoniis Ecclesiarum praecedentibus, in munus Evangelistae assumptus est, cum ante fuisset Pauli ἀκόλουθος [*sectator*]. Vocat autem Paulus eum *filium in fide*, quia per fidem novam quandam naturam accipimus, et velut iterum gignimur, 1 Cor. 4: 14, 15, 17, 2 Cor. 6: 13, Eph. 5: 1, Phil. 2: 22, 1 Thess. 2: 7, 2 Tim. 1: 2, 2: 1, Philem. 10, 3 Ioh. 4. Adde Gal. 4: 19. Addit γνησίῳ, ut Phil. 4: 3, Tit. 1: 4, quia filius erat Pauli minime degener.

Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, *gratia, misericordia, pax a Deo Patre et Christo Iesu Domino nostro*] Sic et 2 Tim. 1: 2, Tit. 1: 4, 2 Ioh. 3. Εἰρήνη καὶ ἔλεος Gal. 6: 16, Iud. 2. Χάρις καὶ εἰρήνη 1 Cor. 1: 3, 2 Cor. 1: 2 et alibi saepe. Geminatio autem significatus similis habet aliquid περιπαθεὶς [*affectibus plenum*]. Confer Num. 6: 24—26.

3. Καθὼς παρεκάλεισά σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, *sicut rogavi te ut remaneres Ephesi, cum irem in Macedoniam*] Assentior putantibus indicari iter illud quod Act. 20: 32. Ut ex Epheso Timotheus Troada venerit Pauli videndi causa, redieritque mox Ephesum, ubi creditur reliquum vitae egisse.

ἵνα παραγγείλῃς τινα, *ut denunties quibusdam*] Hic illud ἵνα παραγγείλῃς est positum pro παραγγέλλε [*denuntia*], qualis locutio est Eph. 5: 33. Quandoquidem ea de causa ibi relictus es, fac quod mandavi. *Denuntia quibusdam*, nempe qui tali denuntiatione opus habent.

Μὴ ἐτεροδιδασκαλεῖν] *Ne aliud doceant quam nos docuimus*. Vide infra 6: 3.

4. Μὴδὲ προσέχειν μύθοις, *neque intendant fabulis*] Agit hic de iis qui ex Iudaismo ad Christianismum venerant, et Iudaicas fabulas admiscebant Christianismo.

Os-

Ostendunt id sequentia, et Tit. 1: 14. Adde et infra 4: 7, 2 Tim. 4: 4. Tales erant apud Iudaeos quosdam fabulae de eis quae Deus fecit ante mundum hunc conditum; de homine facto primum ἀνδρογύνη [viro pariter et foemina]; de eius concubitu cum Bestiis et cum Lilith, de Daemonibus inde natis; de Behemoth et Leviathane; de Animarum ὑπάρξει [existentia] ante corpus; de Angelis in sidera et regiones distributis, multaque similia. Tertullianus de Valentino: *Multas introduxit fabulas.*

Καὶ γενεαλογίας ἀπεράντοις, et genealogiis infinitis] Γενεαλογίας vocat quas Iudaei ספרות, ideo quod fingebatur harum alia ex alia emanare, et quasi gigni, hoc modo:

Corona.

בנה ἔγγοια, <i>Intelligentia,</i>	חכמות ἀγμωθ, <i>Sapientia,</i>
גבורה vel פחד,	חסד vel גדולה, <i>Magnificen-</i>
<i>Timor vel Potentia,</i>	<i>tia sive Misericordia,</i>

תפארת *Deus,*

הוד <i>Maiestas,</i>	נצח <i>Victoria,</i>
סוד <i>Fundamentum,</i> quod et	
כל <i>Omnia,</i>	

שכינה *Regnum,* quod et
Praesentia Dei.

A Platoniciis haec desumpta docet nos Tertullianus in Praescriptione: quod verum est, sed quibusdam nominibus retentis, quibusdam mutatis. Sed iam olim apud Persarum Magos tales fuisse γενεαλογίας docet nos Plutarchus Iside: et meminere eorum Platonici qui περὶ ἀρχῶν [de Principiis] scripsere. Zoroastris tamen nomine quae circumferebantur, ea a Gnosticis, quos hic notat Paulus, esse facta deprehendit, et ostendisse se ait Porphyrius: et puto eum verum dicere. Βυθοῦ, Σιγῆς, Ἐννοίας [Profundi, Silentii, Intelligentiae] mentionem habes apud Proclum ad Timaeum, apud Damascium et alios. Vere autem hic Paulus dixit ἀπεράντους. Nam multi ad
has

has proprietates alias multas pari inre adiecere, ut Gnosticorum illi ex quibus originem traxere Valentini-
ani et Basilidiani, qui et pro ἡρώδης usurparunt nomen $\alphaἰώνων$, eorumque fecere $\sigmaυζυγίας$ et $\gammaενεαλογίας$. Nam et hoc nomine utebantur, ut videre est apud Irenaeum initio libri I, Tertullianum, Epiphanium. Αἰῶνας ἀπείρους [*Aeonas infinitos*] dixit scriptor Constitutionum sub Clementis nomine. Γενεαλογίας autem Deorum quae exstabant apud Hesiodum et Orphea per $\alpha\lambda\lambda\eta\gamma\omicron\rho\iota\alpha\varsigma$ [*latentes significationes*] quasdam ad illos suos $\alphaἰῶνας$, id est, ἡρώδης , referebant. Et propter ista videri volebant eruditiores caeteris, spernebantque alios Christianos, ut rudiores: et hinc est quod Γνωστικῶν [*Sapientum*] nomen ipsi sibi fecere. Vide quae diximus in anteloquio ad Evangelium Iohannis. Proclus cum de Genealogiis quae sunt in Platonis Timaeo disputasset: $\text{Ἀλλὰ τούτων ἄδην, οὐδὲν ἀνδρὶ τῶν πραγμάτων φροντίζοντι ὅπως ἂν ἔχοι}$ [*Verum de his satis, praesertim ei, qui quomodo haec habeant, nihil curet*].

$\text{Αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον, quae quaestiones pariunt potius}$ Multae inde nascebantur quaestiones, cum alii aliter classes illas et nomina ordinarent, suo quisque arbitrato. Sic aliter Basilidiani, aliter Valentini-
ani. Vide Irenaeum I. 5—7 et seqq. Adde Lactantium I. 5. Tertullianus: *Cum Valentinianus Aeonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures, quatuor enim primum, deinde alios quatuor aggregaverunt.* Pro ζητήσεις in Manuscripto est ἐκζητήσεις . Sic οἱ $\text{ἐκζητητα τῆς φρονήσεως}$ [*investigatores prudentiae*] Baruch. 3: 14. Rab-
bini quaestiones tales vocant שׂוּאָה .

$\text{Ἡ οἰκονομία τοῦ Θεοῦ τὴν ἐν πίστει, quam dispensationem Dei quae est in fide}$ Videntur quidem haec eo tendere ut explicent dispensationem Dei circa salutem nostram: sed revera ea simplex est per fidem in Christum, nec tot ambagibus indiget. De voce οἰκονομίας vide Eph. 1: 10. Quidam Libri habent οἰκοδομήν [*aedificationem*], sed illud rectius.

5. $\text{Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη, finis autem praecepti est dilectio}$ Nostra doctrina ad dilectionem tendit: illorum parit dissidia. Παραγγελία de Evangelio di-

dicitar et infra 18, et multitudinis numero παραγγελίας
1 Thess. 4: 2. Τέλος ης, Eccl. 12: 13.

Ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως
ἀνυποκρίτου, ex corde puro et conscientia bona et fide
non ficta] Dat nobis et Paulus brevem γενεαλογίαν [genea-
logiam], sed perutilem. Ex fide minime ficta, πᾶς ἡμῶν,
cuius mentio 2 Tim. 1: 5, nascitur bona conscientia, id
est, abstinencia a peccatis, Act. 23: 1, infra 19, 3: 9,
2 Tim. 1: 3, Hebr. 9: 14, 10: 22, 13: 18, 1 Petr. 3: 16, 21.
Hinc puritas cordis, id est, interior, Act. 15: 9. Hinc
porro dilectio, quae et pax 2 Tim. 2: 22.

6. Ὅν τινες ἀσχοχῶντες, a quibus quidam aberrantes]
Aberrantes, infra 6: 21, 2 Tim. 2: 18.

Ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν, diverterunt in vanilo-
quentiam] Diverterunt, ut infra 5: 15, 2 Tim. 4: 4. ματαιολογία,
dissertatio infrugifera. Qui talibus utun-
tur, ματαιολόγοι Tit. 1: 10.

7. Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, volentes esse Legis
doctores] De Cerintho Tertullianus: Legem etiam pro-
ponit, scilicet ad excludendum Evangelium et vindican-
dum Iudaismum. Ephesi multi semper fuerant Iudaei:
horum quidam Christianismum in speciem amplexi, mul-
tum de Iudaismo retinebant. Inter fabulas Iudaicas erat
etiam Colloquium Legis cum Deo ante Mundum conditum:
volebantque Mundum conditum propter Legem. Vide Rab-
binum Israellem de Anima. Νομοδιδάσκαλοι ἦσαν ὡς, Luc.
5: 17, Act. 5: 34.

Μὴ νοοῦντες μήτε ἂ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαίουν-
ται, non intelligentes neque quae loquuntur, neque de
quibus affirmant] Non vident quid dicant. Legem autem
observatu necessariam, et eam non observant. Affirmant
multa quae ex nullo habent certo sensu aut revelatione.
Διαβεβαίουσθαι est pro certo affirmare, Tit. 3: 8, ἕλκω.

8. Οἶδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως
χρηται, scimus autem bonam esse Legem, si quis ea le-
gitime utatur] Lex hunc usum semper habuit, et nunc
quoque habet, ut ostendat scelera et flagitia Deo displi-
cere. Vide Rom. 7: 12. Νομίμως, ὡς ὁ νόμος.

9. Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίω νόμῳ οὐ κεῖται, sciens hoc;
Legem iustis non esse latam] Εἰδὼς: pro οἶδα, ὡς [novi].

Frequens enim Hebraeis particeps ponere pro verbo praesenti, quo carent. Latinus legit εἰδότες. Sensus est: Si posterius Abrahami, Isaaci et Iacobi fuissent, quales illi Maiores eorum fuerant, Lege Mosis opus non fuisset. Aegyptius incolatus et inde nata contagia eam fecerunt necessariam. Lex illa Dei per Mosem data magna sui parte effectus habet communes cum aliis civilibus populorum legibus. Philo de Allegoriis: Ἐντέλλεται δὲ τοῦτω· ἀλλ' οὐχὶ τῷ κατ' εἰκόνα καὶ τῇ ἰδίᾳ γεγονότι. Ἐκείνος μὲν γὰρ καὶ δίχα προτεροπῆς τὴν ἀρετὴν ἔχει αὐτομαθῶς [Huic praeceptum datur, non illi facto ad ideam et imaginem; nam ille vel absque hortatu virtutem per se ipse didicit]. Deinde: Τῷ μὲν οὖν τελείῳ καὶ κατ' εἰκόνα προσάττειν, ἢ ἀπαγορεύειν οὐχὶ δεῖ. Οὐδενὸς γὰρ ὁ τελείος δεῖται [Ergo homini ad imaginem perfecto nec iussis nec interdictis opus est: perfectus enim homo nullius indiget]. Xenocratis dictum de Philosophis refert Laërtius: Μόνοι ποιοῦσιν ἐκουσίως, ἃ ποιοῦσιν ἄκοντες οἱ λοιποὶ διὰ τὸν νόμον [Soli haec sponte faciunt, quas reliqui inviti ac non nisi ob legem]. Id Servius ad illud VII Aeneidos,

Sponte sua, veterisque Dei se more tenentem, sic extulit: Xenocrates, qui cum primus Philosophiae scholam aperuisset, (quod antea in porticibus Philosophi tractarent) et interrogatus esset, quid praestare possit discipulis, respondit, Ut id voluntate faciant, quod alii iure cogantur. Tacitus Annalium III: Vetustissimi mortalium nulla adhuc mala libidine, sine pretio, scelere, neque sine poena aut coercitionibus agebant: neque praemiis opus erat, cum honesta suapte ingenio peterentur: et ubi nihil contra morem cuperent, nihil per metum vetabantur. Idem de Germania: Plusque ibi boni mores valent, quam alibi bonae leges. Clemens Strom. IV, ut Socrates citat: Νόμον ἔνεκα ἀγαθῶν οὐκ ἂν γενέσθαι [Legem non esse factam virorum bonorum causa]. Idem Strom. V: Τῷ τελείῳ οὐκ ἐν συμβολαίοις πολιτικοῖς, οὐδὲ ἐν ἀπαγορεύσει νόμου, ἀλλ' ἐξ ἰδιοπραγίας καὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης ἡ δικαιοσύνη [Vir perfectus non eo iustitiam colit, quod aut fidem cui adstrinxerit, aut quod legum praescripto cogatur, sed ultro omnia facit, solo Dei amore ductus]. Plato de Legibus IX: Αἰσχροὺν μὲν δὴ τινα τρέπον,

πον, καὶ νόμοθετεῖν πάντα ὅποσα νῦν μέλλομεν τοῦτο δοῦν ἐν τοιαύτῃ πόλει, ἣν φαμέν οἰκῆσεσθαι τε εὖ καὶ τεύξεσθαι πάσης ὀρθότητος πρὸς ἐπιτηδεύειν ἀρετῆς [*Turpe quodammodo videri possit, leges de huiusmodi rebus, de quibus acturi sumus, huic civitati pōnere, cuius praeclarum statum futurum et recta ratione informandum ad certum virtutis honestatisque studium affirmamus*]: ubi et alia ad hanc rem. Laudatur et Aristotelis dictum: Ὅτι ἐκ φιλοσοφίας τοῦτο αὐτῷ περιέγεται, τὸ ἀνεπιτάκτως ποιεῖν, ἃ τινες διὰ τὸν ἀπὸ τῶν νόμων φόβον ποιοῦσι [*Sese hoc esse e philosophia consecutum, ut, quae nonnulli legum metu faciunt, ea ipse ita faciat, ut iussum in iis nullum exspectet*]. Cornelia apud Propertium:

Mi natura dedit leges a sanguine ductas,

Ne possem melior iudicis esse metu.

Dio Chrysostomus Dissertatione LXXVI: Εἰ γὰρ ἅπαντες ἦσαν ἀγαθοί, δηλονότι τῶν ἐγγράφων (νόμων) ἡμῖν οὐκ ἂν ἔδει [*Si omnes essent boni, scriptis sane legibus nobis non esset opus*], ubi et plura huc pertinentia. Epicurus non longe hinc abit: Οἱ νόμοι χάριν τῶν σοφῶν κεῖνται, οὐχ ὅπως μὴ ἀδικῶσιν, ἀλλ' ὅπως μὴ ἀδικῶνται [*Leges sapientium causa latae sunt; non ne quem iniuria afficiant, sed ne qua eis fiat iniuria*].

Ἄνομοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, sed iniustis et intugibus] Est hic πλοκή [*copulatio*] in νόμος et ἄνομοις. Nam νόμος est Lex Mosis: ἄνομοι qui nullam sibi ipsis figunt Legem, nempe ex usu rationis: qui sibi Lex non sunt, Rom. 2: 14. Idem ἀνυπότακτοι בְּנֵי בְּלִיָּה [*filii Belial*], homines iniuges, effraenes.

Ἀσεβεῖσι, impiis] ὀννηδ, quales sunt blasphemii, contra quos est lex Num. 15: 30.

Καὶ ἁμαρτωλοῖς, et peccatoribus] Est hoc nomen satis generale: sed hic eximie videtur intelligi de seditiosis, quomodo vocantur illi Num. 16: 38, 32: 14. Est autem contra tales lex Exod. 22: 28.

Ἀνοσοῖς, sceleratis] Qui faciant foeda, πῶς, Ezech. 22: 9, ἀνοσιουργοί Platoni.

Καὶ βεβήλοις] Id est, sacrilegis, contra quos est lex Deut. 7: 26.

Πατραλώροις καὶ μητραλώροις, parricidis et matricidis]

Contra quos lex est argumento a minori ad maius, Lev. 20: 19, Deut. 21: 18.

Ἀνδροφόνους, homicidis] Contra quos lex est Exod. 21: 12, 14, Lev. 24: 17, Deut. 19: 11—13.

10. *Πόρνοις, fornicariis*] Contra stupratores violentos lex est Deut. 22: 25. Contra seductores Exod. 22: 16, 17. Praeterea vetat lex puellas Hebraeas prostare Lev. 19: 29, Deut. 23: 17.

Ἀρσενοκοίταις, masculorum concubitoribus] Contra quos est lex Lev. 18: 22, 20: 13.

Ἀνδραποδισαῖς] *Plagiaris*, contra quos est lex Exod. 21: 16, Deut. 24: 7. Maximum est furti genus, hominem liberum furari.

Ψεύδαις, mendacibus] Ut qui in contractibus fidem fallunt. Contra eos est lex Lev. 6: 1 et seqq.

Ἐπιόρκοις, periuriis] Contra quos est lex Exod. 20: 7, Lev. 19: 12, Deut. 5: 11.

11. *Καὶ εἰ τι ἕτερον τῇ ὑγιαίνουσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, et si quid aliud sanae doctrinae adversatur, quae est ex Evangelio gloriae beati Dei*] Est *συνεκδοχή* [*complexio*], non enim Lex omnia coërcet quae Evangelium improbat, sed graviora. Vide quae diximus in Annotatis ad cap. 4 libri primi de Iure Belli ac Pacis. Doctrina Philosophorum et Rabbīnorum partim sana, partim morbida, quae in Evangelio, tota *sana*, infra 6: 3, 2 Tim. 1: 13, 4: 3, Tit. 1: 9, 2: 1. Est *כְּלֵם כּוּמָם* [*veritas integra*], ut loquuntur Hebraei. Evangelium dicitur *τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ* ex effectu, quia Deus inde maximam gloriam consequitur, 2 Cor. 4: 6, 15, Eph. 1: 6, 12, 14, Phil. 1: 11. Vocatur autem, hic et infra 6: 15, Deus *μακάριος*, ut exprimatur Hebraeum *קדוש*. Deus sibi sufficiens erat ad beatitudinem, non indigebat nostri. Fecit ergo, quicquid fecit, nostri causa. Syrus hic posuit *כְּבִרְתָּא עֲלֻלְגְּתֻּי* [*benedicti*]. Etiam Graeci de Diis suis dicunt *μακάρις*, sed falso.

Ὁ ἐπιστεύθην ἐγὼ, quod creditum est mihi] Loquendi genus Graecum, quale Rom. 3: 2, 1 Cor. 9: 17, Gal. 2: 7, Tit. 1: 3.

12. *Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ τῷ Κυρίῳ, et gratias ago ei qui me confirmat Christo Domino*] Non pos-

possum rem tantam exsequi sine eximia eius ope. *Ἐνδυναμοῦντί με* πῶς 2 Sam. 22: 33, aut *ἐν Πάτρῳ* Ps. 18: 2. Vide Act. 9: 22, 2 Tim. 4: 17, Hebr. 11: 34.

Ὅτι πιστὸν με ἡγήσατο, quā fidēlem me existimāvis. Ut magnum a Deo auxilium consequamur non satis est a Deo vocari, sed opus est fidem praestemur in eo ad quod vocati sumus: sicut Paulus fecit 1 Cor. 4: 2, 7: 25.

Θέμενος εἰς διακονίαν] *Postquam me adhibuisset ministerio.* Nam *θέμενος* hic est plusquamperfectae significationis. *Διακονία* per excellentiam *Apostolatus*, Act. 1: 17; 25; Rom. 11: 13, 2 Cor. 4: 1, 5: 18.

13. *Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτῃν καὶ ὑβριστῇν, qui prius blasphemus fuit et persecutor et contumeliosus*] Ostendit magnitudinem beneficii e statu suo priore. Ad eo *βλάσφημος* fuerat, ut etiam alios cogeret *βλασφημεῖν* Act. 26: 11. Erat et *persecutor*, ut apparet Act. 9: 4, 5; 22: 4, 26: 11, 1 Cor. 15: 9 et *contumeliosus*, ut apparet Act. 8: 3, 9: 2. De voce *ὑβρίζειν* vide Matth. 22: 6.

Ἀλλ' ἡλεήθην; ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ, sed miserationem obtigi, quia per ignorantiam feci incredulus] Non causam adfert cur ipsi ignosci debuerit, sed cur Deus ipsi potius quam aliis ignoverit. Sunt *ἁμαρτία*, ἀγνοιαὶ peccata, sed in genere peccatorum minus gravia quam ea quae fiunt *בְּרַמָּה* [cum manu elata], ut est Num. 15: 30, vide Luc. 12: 47, 48. *Ἐν ἀπιστίᾳ* tempus designat. *Cum adhuc incredulus*, inquit, *essem.* *Ἠλεήθην* dicitur ea forma, qua modo *ἐπιστεύθην*, *נִסְתַּחֲמַת* in Pual. Vide Act. 23: 1.

14. *ὑπερεπλήνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν*] *Multum crevit in me Christi gratia*, id est, dona spiritualia. *ὑπερεπλήνασε*, *גָּבַר בְּכֹחַ*. Sic illi *ὑπερεπερίσσευσεν ἡ χάρις*; Rom. 5: 20. Amat enim Paulus voces tales, ut alibi notavimus.

Μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] *Quantum in me*, inquit, *crevit fides et dilectio tam Dei quam proximi propter Christum.* Cyprianus ad Donatum: *Nostrum tantum sitiāt pectus et pateat: quantum illuc fidei adferimus, tantum gratiae inundantis haurimus.* Notant Veteres coniungi hic liberum arbitrium cum gratia, sed ita ut gratiae non tantum priores sint partes, sed et superiores.

15. *Πρὸς ὃ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, verus sermo et omni acceptione dignus*] Eadem verba habes infra 4: 9; *πρὸς ὃ λόγος* etiam infra 3: 1 et Tim. 2: 11 et Tit. 3: 8. Hebraei dicant *וְנִי נֹכַח*. *Non tantum vera est haec quam dicam sententia, sed et digna quae fiat plurimi.* Sic ἀποδοχῆς ἄξιον dixit Diodorus Siculus: ἀποδοχῆς ἀξιοῦσθαι Dionysius Halicarnassensis in Rhetoricis. Pari sensu ἀποδεκτός habebimus infra 2: 3.

Ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, Christum Iesum venisse in mundum] Id est, Dei dono hominibus apparuit. Ioh. 1: 9, 3: 2, 6: 14, 9: 39, 11: 27, 12: 46, 18: 37.

Ἀμαρτωλοῖς σῶσαι, ut peccatores servet] Matth. 9: 13, Marc. 2: 17, Luc. 5: 32, Rom. 5: 8.

Ὡς πρῶτός εἰμι ἐγὼ, quorum primus ego sum] Hoc non est sententiae, sed obiter ei additum. Est autem dictum ὑπερβολικῶς [*per superiectionem*] ex summa modestia: qualis est 1 Cor. 15: 9.

16. *Ἀλλὰ διὰ ταῦτο ἡλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρῶτον ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, sed ideo misericordiam consecutus sum, ut in me primo ostenderet Christus Iesus omnem lenitatem*] Christus Dei imago. Deus cum ignoscit et causas habere solet *πρόκαταρτυκὰς* [*primarias*], qualis illa de qua supra 13, et praeterea *τελικὰς* [*finales*], id est aliquem usum quem sibi proponit. Vide quae diximus ad Luc. 7: 47. Sic Midrasch in Ps. 51 ait *ideo permissum labi Davidem, ut alios salari posset.* Πρῶτον vero hic est positum pro *πρότερον* [*prius*], ut Ioh. 1: 15. *In me Christus prius quam in aliis* qui a me erant convertendi, *ostendit summam suam lenitatem.* Quidam Codices hic habent, *ἐν ἐμοὶ πρῶτην* [*in me primam*] sensu eodem. Πᾶσαν hic interpretor *summam*, ut modo πάσης ἀποδοχῆς. Sic Herodoto ἐλπίς πᾶσα, *spes maxima.* Hanc lenitatem μακροθυμίαν etiam Petrus vocat, 2 Petr. 3: 15.

Πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιγεῖν ἐν αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον, exemplo eorum qui credituri sunt illi in vitam aeternam] Ὑποτύπωσις, ut et τύπος sunt *prima picturarum vel operum lineamenta, praeformatio.* Sumitur hic pro exemplo: nam exemplo Pauli, qui post tam saeva facta, dona Spiritus erat consecutus, ac proinde et ius

ad

ad vitam aeternam (nam dona illa vitae aeternae erant arrhabo), etiam illi ex Gentibus, qui prave vixerant, audebant sperare vitam aeternam, postquam eandem, quam Paulus profitebatur, vitam recepissent.

17. Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων] *Regi omnium temporum: pro priu [antiquus diebus]* Dan. 7: 9.

Ἀφθάρτου, *incorruptibili*] Vide Rom. 1: 23 et ibi dicta, et Sap. 12: 1.

Ἀόρατος, *inadspectabili*] Hebr. 11: 27. Proprium id Deo. *Habitat enim lucem inaccessam*, infra 6: 16. Deus per se non conspicitur, at *conspicitur in operibus*, Rom. 1: 20, apertissime vero in Filio, 2 Cor. 4, Hebr. 1: 3.

Μόνῳ σοφῷ Θεῷ, *soli sapienti Deo*] Sic et Rom. 16: 27, non quod non alia is titulus aliquo sensu tribuatur, sed quia hoc quicquid est, a Deo venit. Sic et Iud. 25. Eadem locutio infra 6: 16. At in Manuscripto deest σοφῷ, ita ut illud μόνῳ ad ἀόρατον referatur. Et sic quidem Latini legerunt.

Τιμῇ, δόξῃ, *honor, gloria*] Usurpant nostri Scriptores ἀσύνδετον [conjunctionis intermissionem] etiam in duabus vocibus.

Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, *in sempiternum*] Sic et Gal. 3: 5 et Phil. 4: 20 et 2 Tim. 4: 18, Hebr. 13: 21, 1 Petr. 4: 11, 5: 11, Apoc. 1: 6, 5: 13, 7: 12.

18. Ταύτην παραγγελίαν παρατίθεμαι σοι, *hoc praeceptum apud te depono*] Verbum valde efficax. Nulla enim fides sanctior fide depositi. Ideo infames sunt apud omnes gentes qui depositum abnegant. Vide et infra 6: 20, 2 Tim. 1: 14, 2: 2. Sic Exod. 19: 7, כִּי יִשְׁמַע אֶת הַקּוֹל וְיִשְׁתַּחֲוֶה לַיהוָה, in Graeco est, παρέθηκεν αὐτοῖς πάντας τοὺς λόγους τούτους [deposuit apud eos omnia haec verba].

Τέννον Τιμόθεε, *fili Timothee*] Non potuit loqui efficacius.

Κατὰ τὰς προαγαγείας ἐπὶ σε προφητείας, *secundum praecedentes de te prophetias*] Ἐπὶ σε ᾤν. Memento factum te Euangelistam, Spiritu Dei nos et alios in id excitante. Ita enim tunc fieri solebat, Act. 1: 24, 13: 2. Ambrosius aut quisquis est qui sub eius nomine legitur in hunc locum: *Praedestinatus est enim Timotheus, quando ad hoc ab Apostolo assumptus est, ut ordinaretur.* Chry-

sostomus: Τότε δὲ ἐπεὶ οὐδὲν ἀνθρώπινον ἐγένετο, καὶ ἀπὸ προφητείας ἐγένοντο οἱ ἱερεῖς [Tum, cum nihil hac in re humani fieret, ac per prophetiam fierent sacerdotes]. Oecumenius: Κατὰ γὰρ πνεύματος ἀποκάλυψιν καὶ ἡρέθη παρὰ τοῦ Παύλου εἰς μαθητὴν, καὶ περιετμήθη, καὶ ἐπίσκοπος ἐχειροτονήθη [Iuxta revelationem Spiritus a Paulo in discipulum est assumptus, circumcissus et Episcopus ordinatus]. Theophylactus: Τὸ παλαιὸν ἀπὸ προφητείας ἐγένοντο οἱ ἱερεῖς, τουτέστι ἀπὸ πνεύματος ἁγίου [Creabantur olim sacerdotes per prophetiam, id est, per Spiritum sanctum].

Ἕνα στρατεύη ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν, ut milites in illis bonam militiam] Ἐν αὐταῖς, id est, secundum illas; per illas excitatus: nam in prophetiis de ipso illa verba fuerant, στρατεύσει τὴν καλὴν στρατείαν [militabit bonam militiam]. Omnis vita hominis militia, Iob. 7: 1, imprimis hominis Christiani, 2 Cor. 10: 4, maxime vero Pastoris Evangelici, 1 Cor. 9: 7, 2 Tim. 2: 24, Phil. 2: 25, Philem. 2. Sic Levitarum ministerium dicitur κτλ. στρατεία.

19. Ἐχων πίσιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν, retinens fidem et bonam conscientiam] Vide supra 5: Ἐχων pro κατέχων, simplex pro composito. Κατέχων habes Luc. 8: 15 et 1 Cor. 11: 2.

Ἦν τινες ἀπωσάμενοι περὶ τὴν πίσιν ἐναυάγησαν, quam quidam a se amoventes fidei naufragium fecerunt] Sicut ignis pabulo indiget, ita fides bonis operibus, alioqui facile exstinguitur. Nam qui male agere volunt omnia quaerunt ut sibi persuadeant ea, quae de praemiis ac poenis aeternis dicuntur, non esse vera, aut certe non tali Lege Deum agere cum hominibus. Fides est ut navis; vita pura velut gubernaculum. Gubernaculo abiecto non mirum si navis in scopulos impacta frangitur. Ἀλληγορίαι [allegoriae] ut a navigatione ita a naufragiis sumptae valde sunt frequentes. Fides hic intelligenda vera illa, de qua et 2 Tim. 3: 10. Ἀποθεῖσθαι καὶ αὐτὴν a se amovere, ut Rom. 11: 1, 2 et 13: 12, secundum quosdam Codices. Περί hic est quod ad fidem attinet. Sic et 2 Tim. 2: 18. Vide et infra 6: 4. Clemens Strom. II de his qui hic denotantur agens, producto hoc loco addit:

Ὅτι

“Οτι τὴν θείαν ἡκούσαν συνείδησιν ἀπιστία κατεμίαναν [*Quam Divinitus nacti erant conscientiam, abiecta fide polluerunt*].

20. Ὡς ἐστὶν Ἑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, ex quibus est *Hymenaeus et Alexander*] Non tantum dicit hoc fieri posse, sed et factum ostendit. Vide quantum naufragium fecerit *Hymenaeus* qui resurrectionem in fine saeculorum futuram negavit, 2 Tim. 2: 17; nimirum unus illorum adversus quos directum est cap. 15 prioris ad Corinthios. *Alexander* est faber ille aerarius de quo Paulus quæritur etiam 2 Tim. 2: 14. Ephesi is habitabat, ut discimus Act. 19: 33; ubi dicta vide.

Οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, quos tradidi *Satanæ*]. Nempe morbis cruciandos, ut 1 Cor. 5: 6 explicavimus. Scriptor Responsionum ad Orthodoxos: “Οτι διὰ τῆς μακροθυμίας τῶν ὑβριζομένων οὐ γίνεται διορθώσις, τότε ἡ ἀποτομία τῆς μακροθυμίας τοῖς ἀδιορθώτοις ἐστὶ χρησιμωτέρα [*Ubi clementia corrigendas improborum contumelias nihil proficit, severum quam mitem esse utilius est his ipsis quibus clementia mederi non potest*].

“Ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν, ut discant non maledicere] Sicut 1 Cor. 5: 6 dicitur εἰς ὄλεθρον σαρκὸς, ad affectuum carnalium extirpationem: in emendationem; non in perditionem, ait Tertullianus de Pudicitia: ut emendentur, in libro de Fuga in persecutione. Et recte dixit βλασφημεῖν, nam solent qui a vera doctrina deficiunt, ne id frustra facere putentur, ei maledicere, ut isti resurrectionis dogma stultum et ab omni ratione alienum esse dicebant. Vide Act. 17: 32. Tertullianus Testimonio Animæ: *De resurrectione, cuius non praesumptiores deputamur.*

CAPUT II.

1. Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων] Sicut Imperatores Romani mandata dare Praesidibus solebant, ita Paulus in Timotheo mandata dat Episcopis. Illud οὖν pendet ex praecedentibus: Ταύτην παραγγελίαν παρατίθεσθαι σοι. Hoc primum, inquit, praescribo; nam praescribet deinceps et alia.

Προϊσῆναι δεήσεις, ut fiant deprecationes] *Δεήσεις* sunt deprecationes ad mala avertenda. Vide Act. 1: 14, Phil. 4: 6, ἄνω.

Προσευχάς]. Προσευχῶν sunt preces ad bona nobis obtinenda. Vide Eph. 1: 16, 6: 18, ἄνω. Haec duo nomina et alia quibus precum nomina distinguuntur reperies in libro de Morte Moysi.

Ἑκτεύσεις] Ἑκτεύσεις sunt preces pro aliis. Vide Rom. 8: 26, ὄψω.

Εὐχαριστίας] Gratiarum actiones pro bonis iam acceptis, quae precibus adiungi debent, Phil. 5: 6, ἄνω.

Ἦτις πάντων ἀνθρώπων, pro omnibus hominibus] Etiam pro nondum credentibus. Scriptor de Vocatione Gentium 1. 12: Scribens itaque ad Timotheum Paulus Apostolus ait, Obscuro igitur primum omnium fieri obsecrationes, postulationes, gratiarum actiones, pro omnibus hominibus, pro Regibus, et omnibus qui in sublimitate sunt: ut quietam et tranquillam vitam agamus in omni pietate et castitate. Hoc enim bonum est et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire. Unus enim Deus et unus Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus. De hac ergo doctrinae Apostolicae regula, qua Ecclesia universalis imbuatur, ne in diversum intellectum nostro evagemur arbitrio, quid ipsa Ecclesia universalis sentiat requiramus: quia nihil dubium esse poterit in praecepto, si obedientia concordet in studio. Praecepit itaque Apostolus, imo per Apostolum Dominus qui loquebatur, fieri obsecrationes et postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro Regibus, ac pro his qui in sublimitate sunt. Quam Legem supplicationis ita omnium Sacerdotum et omnium fidelium devotio concorditer tenet, ut nulla pars Mundi sit, in qua huiusmodi orationes non celebrentur a populis Christianis. Supplicat ergo ubique Ecclesia Deo, non solum pro sanctis et in Christo iam regeneratis, sed etiam pro omnibus infidelibus et inimicis Crucis Christi, pro omnibus idolorum cultoribus, pro omnibus qui Christum in membris eius persequuntur, pro Iudaeis quorum caecitati lumen Evangelii non reful-

fulget, pro haereticis, pro schismaticis, qui ab unitate fidei et charitatis alieni sunt. Quid autem pro iatis petis, nisi ut relictis erroribus suis convertantur ad Deum, accipiant fidem, accipiant charitatem, et de ignorantiae tenebris liberati in agnitionem veniant veritatis? Quod quia ipsi praestare sibi nequeunt, malas consuetudinis pondere oppressi et Diaboli vinculis illigati, neque deceptiones suas evincere valent, quibus tam pertinaciter inhaesserunt, ut quantum amanda est veritas, tantum diligant falsitatem, misericors et iustus Dominus pro omnibus sibi vult hominibus supplicari, ut cum videmus de tam profundis malis innumeros erui, non ambigamus Deum praestitisse, quod ut praestaret, oratus est: et gratias agentes pro his qui salvi facti sunt, speremus etiam eos qui nondum illuminati sunt, eodem Divinae gratiae opere eximendos de potestate tenebrarum, ut in regnum Dei, priusquam de hac vita exeant, transferantur. Philo de Iudaeorum Pontifice Maximo: Οὐ μόνον ὑπὲρ ἀπαντος ἀνθρώπων γένους, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν τῆς φύσεως μερῶν, γῆς, ὕδατος, αἰέρος καὶ πυρὸς, τὰς τε εὐχὰς καὶ τὰς εὐχαριστίας ποιεῖται [Non solum pro toto humano genere, verum etiam pro naturae partibus, terra, aqua, aëre, igne precatur, et agit gratias]. Sunt quaedam preces pro omnibus: sunt et aliae pro fidelibus tantum, ut Ioh. 17: 9.

2. Ὑπὲρ βασιλέων, pro Regibus] Graeci Imperatores Romanos vocabant βασιλέας, non vocem Latinam respicientes, sed rem ipsam. Erant enim re ipsa ἀνυπεύθυνος [legibus soluti]. Tertullianus: *Illuc* (id est, in caelum) *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore, oramus pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, Senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, et quascunque hominibus et Caesaris vota sunt.* Dionysius apud Eusebium: *Καὶ τοῦτο διηγουμένως ὑπὲρ τῆς βασιλείας αὐτῶν, ὅπως ἀσάλευτος διαμείνη, προσευχόμεθα [Ideoque iugiter pro ipsorum imperio, ut inconcussum permaneat, precamur].* Mos hic egregius, ut multa laudabilia, venit ab Iudaeis, Ps. 15, Esdr. 6: 10.

Iosephus XII. 17: Ἀπαντήσαντες τῶν ἱερέων τινες καὶ πρεσβυτέρων ἠσπάζοντο, καὶ τὰς θύλας ἐπεδείκνυσαν, ὡς ὑπὲρ τοῦ βασιλέως ἔλεγον προσφέρειν τῷ Θεῷ [Sacerdotes et Presbyteri uli quot facti sunt obviam, ostentantes victimas, quas se dicebant oblaturos Deo pro salute Regis]. Meminit huius moris et VII. 17, et alibi saepe: et exstat ea de re praeceptum in Pirke Avoth.

Καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, et omnibus in eminentia constitutis] Non tantum pro Imperatoribus orabant Christiani, sed et pro earum in quibus vivebant provinciarum Praesidibus, qui ἡγεμόνες 1 Petr. 2: 14. Vide et quae dicta Matth. 27: 2. Scriptor 2 Macc. 3: 15 Hircanum vocat ἀνδρα ἐν ὑπεροχῇ κείμενον [virum in eminentia constitutum], בְּנִינָה.

ἵνα ἡρεμον καὶ ἡσυχίαν βίον διάγωμεν, ut quietam et tranquillam vitam agamus] Tuti a Barbarorum invasione et a latronibus. Seneca Epistola LXXIV: Errare mihi videntur qui existimant philosophiae fideliter deditos, contumaces esse ac refractarios et contemptores Magistratum ac Regum, eorumve per quos publica administrantur. E contrario enim nulli adversus illos gratiores sunt: nec immerito; nullis enim plus praestant, quam quibus frui tranquillo otio licet. Itaque hi quibus ad propositum bene vivendi aditum confert securitas publica, necesse est auctorem huius boni ut parentem colant. Postea: Diligit eos per quos hoc facere ei tuto licet. Rursus: Sub quorum tutela positus exercet artes bonas. Deinde: Sic huius pacis beneficium ad omnes pertinentis, altius ad eos pervenit, qui illa bene utuntur. Item: Confitebitur ergo multum se debere ei, cuius administratione ac providentia contigit illi pingue otium et arbitrium sui temporis. Lactantius fine Institutionum ad Imperatorem: Erat congruens ut in firmando humani generis statu, te auctore ac ministro Divinitas uteretur: cui nos quotidianis precibus supplicamus, ut te imprimis, quem rerum custodem voluit esse, custodiat, deinde inspiraret tibi voluntatem, quae semper in amore Divini Numinis perseveret: quod est omnibus salutare, tibi ad foelicitatem, et caeteris ad quietem.

Ἐν

Ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι, in omni pietate et castitate] Hoc obiter addidit, ut officii sui Christianos admoneret. Non ideo, inquit, nos tranquillitatem et securitatem publicam optamus, ut ea utamur ad comessationes et libidines: sed ad sacros coetus, ad probos pudicosque mores, *ἐν τῷ ἁγίῳ [cum splendore sancto]* Ps. 110: 3. Quid sit *σεμνότης*, vide Phil. 4: 8. Aristoteles interpretatur *βαρύτητα εὐσχήμονα [gravitatem honestam]*.

3. *Τοῦτο γάρ, hoc enim]* Hoc nempe, ut oremus pro Reipublicae Rectoribus. Et quid? *Εὐχόμεθα τοῖς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας μετὰ τῆς βασιλικῆς δυνάμεως καὶ σώφρονα τὸν λογισμὸν ἔχοντας εὐρεθῆναι [Oramus ut Reges Principesque una cum Regia potestate inveniantur etiam sana mente praediti]*, ait Iustinus Martyr. Haec precatio eventum suum habuit aliqua ex parte in Adriano, Severo, Antonino, qui Christianis aequi admodum fuere: perfectius vero in Constantino et post eum Principibus Romanis, deinde et aliorum populorum Regibus.

Καλὸν καὶ ἀποδεχτόν] *Pulchrum et gratum.* Vide supra 1: 15 et infra 5: 4.

Ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, servatori nostro Deo] De illo *ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ* vide Luc. 1: 6, Act. 8: 21, 2 Cor. 7: 12, 8: 21. De titulo *σωτῆρος* supra 1: 1.

4. *Ὅς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, qui omnes homines vult servari]* *Deus*, ut Arnobius II Contra Nationes loquitur, *sublimibus, infimis, servis, feminis, pueris uniformiter potestatem veniendi ad se facit. Patet omnibus fons vitae, neque ab iure potandi quisquam prohibetur aut pellitur.* Plane autem universim sumendum hoc dictum apparet ex aequae negativa 2 Petr. 3: 9, *μὴ βουλόμενός τις ἀπολέσθαι [nullos perire volens]*. Hoc est *θέλημα προηγούμενον [voluntas praecedens]*. Adde Ioh. 3: 16.

Καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθεῖν, et ad cognitionem veritatis venire] *Et ut servantur, vult eos venire ad cognitionem veritatis*, Evangelicae scilicet. Hoc cum ita sit, debemus et dare operam ut omnibus innotescat veritas, et ei labori preces pro omnibus adiungere. *Dei enim est incrementum dare plantatis et rigatis.*

5. *Εἰς γὰρ Θεὸς, unus enim Deus]* Non mirum est Deum omnibus bene velle, cum ipse unus sit omnium
ho-

hominum Dominus, officii iure. Similem sententiam habes Rom. 3: 30, Gal. 3: 20.

Εἰς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς, unus et Mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus] Quod de summo Hebraeorum Sacerdote dixit Philo, fuisse eum μεθόριον ἀμφοῖν, ἵνα διὰ μέσου τινος ἀνθρώπου μὲν ἱλάσκωνται Θεὸν, Θεὸς δὲ τὰς χάριτας ἀνθρώποις, ὑποδιακόνῳ τινὶ χρώμενος, ὁρέγῃ καὶ χορηγῇ [situm in quodam Divinae humanaeque naturae confinio, ut hoc Mediatore Deus propitiatur hominibus, eiusdem ministerio porrigat eis largiaturque eam gratiam]: qui summum Sacerdotem etiam μεσίτην vocat libro de Legibus specialibus: id in Iesum optime congruit. Is enim primum id obtinuit, ut Deus hominibus in gravia peccata lapsis neque vias poenitentiae, neque poenitentiam agentibus veniam praecluderet, quae est prima illa conciliatio ad homines universim pertinens, de qua agitur Rom. 5: 10 et 2 Cor. 5: 19, deinde ut Deus Apostolis daret linguarum et alia dona, quibus instructi homines ad veri cognitionem facilius deducerent, de quo beneficio agitur Eph. 4: 8. Est vero hoc beneficium generale ad totius humani generis bonum. Praefiguratum hoc μεσίτου munus in Iobo, 42: 8. Tertullianus μεσίτην vertit *sequestrem*.

6. Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus] Magna illa beneficia Christus non solis precibus nobis impetravit, sed ingenti obedientia ad mortem usque, et quidem Crucis. Ἀντίλυτρον ὤν. Vide quae dicta ad Matth. 20: 28. Ἀντίλυτρον vox significans admodum, ut et ἀντιψύχου [piaculi pro anima], qua utitur Iosephus et Ignatius aliquoties.

Τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις, testimonium tempore suo] Est πρόσθεσις [appositio] relata ad rem totam quae praecessit; quod enim *es pro omnibus dedit* ad mortem, eo ipso testimonium praebuit veritati doctrinae suae, idque eo tempore quod Prophetae praedixerant. Vide Gal. 4: 4, Eph. 1: 10. Καιροῖς ἰδίοις ὤν. At in Manuscripto illo deest τὸ μαρτύριον.

7. Εἰς ὃ ἐτέθη ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος] Ad quod Christi martyrium publicandum ego a Deo constitutus sum A-

pos-

postolus. Hoc enim sensu eadem verba habemus 2 Tim. 1: 11. Ἐτέθηγ' ἡρώων. Sic τιθέναι habes Rom. 4: 17, 1 Cor. 12: 28, supra 1: 12. In Manuscripto, ὃ ἐπιστεύθηγ' ἐγὼ [*quod mihi creditum est*], ut supra 1: 11.

Και διδάσκαλος ἐθνῶν, et *Doctor Gentium*] Praecipue Gentibus docendis destinatur Act. 9: 15, Rom. 11: 13, Gal. 2: 7—9, 2 Tim. 1: 11.

Ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ, cum *fide et veritate*] Nihil veri subticens, nihil falsi admiscens.

8. Βούλομαι οὖν] Redit ad id quod inchoaverat supra 5. *ἔπιθυμω*, hoc opto, hoc desidero. Vide infra 5: 14, Tit. 3: 8.

Προσεύχεται τοὺς ἀνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, viros orare in omni loco] *ἑαυτοῦ* [in loco suo] Soph. 2: 11, id est, ubicunque conventus habebuntur. Agit enim de publicis precibus. Preces Deo hodie non minus gratæ in quavis Ecclesia, quam in Templo Hierosolymitano, Ioh. 4: 24.

Ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας, puris elatis manibus] *Ad coelum expansis manibus*, ut Tertullianum dicentem audivimus. Is mos ab Hebraeis, ut apparet Ps. 141: 2, et apud Rabbinos, qui id vocant *עֲרֹכַת פְּלָמְרוֹת* [*elationes palmarum*]. Nihil opus hic repetere quæ dicta ad Luc. 18: 12 et Matth. 27: 24. Addi potest locus Esai. 1: 15, Lam. 3: 41, et illud Apollonii:

Πολλὰ μάλ' ἀθανάτοισιν ἐς αἰθέρα χεῖρας ἄερον
Εὐχόμεναι.

[*Saepe immortales tensis ad sidera palmis
Oravere Deos.*]

Ὅσιους χεῖρας ἐπαίρειν, tollere puras manus, Senecae in Oedipode: puras, id est, nullo contaminatas facinore. Philo de Essenis: Καὶ τὰς τε ὕψεις καὶ τὰς χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατείναντες, τὰς μὲν, ἐπειδὴν τὰ θεοῦ ἄξια καθορᾶν ἐπαιδεύθησαν· τὰς δὲ, ὅτι καθαφαὶ λημμάτων εἶδιν, ὑπὸ οὐδεμιᾶς προφάσεως τῶν εἰς πορισμὸν μαινόμεναι [*Et vultus et manus ad coelum tendentes, vultus, quod res Deo dignas docti sunt contemplari; manus, quod vacuae omni quaestu, nulla unquam se re quae ad lucrum spectet, patiuntur inquinari*]. Hoc significabat manuum lotio ante preces Iudaeis usurpata; Ps. 26: 6.

Χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ, sine ira et diffidentia] Non manus tantum, id est, actiones externas puras esse oport-

oportet, sed et corda. Duo autem sunt quae maxime preces Deo ingratas faciant: odium adversus fratrem, quod hic *iram* dixit, quia odium est ira inveterata: et dubitationem de Dei promissis. De illo priori vide Matth. 5: 24, et Maimonidem in regulis orandi, ubi ait: Si quis *senserit animum sibi commotum et cor turgens, ne oret, sed quiescat, dum mens sit sedata*. Pari de causa Sacerdotes cum in templo munere suo functuri essent, a vino abstinebant. De altero vide Matth. 14: 31. Adde illud Clementis ad Corinthios: Οἱ δίνυχοι καὶ διζαζόντες περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως εἰς κῆμα καὶ εἰς σημεῖωσιν πάσαις ταῖς γενεαῖς γίνονται [*Alternantes et haesitantes de potentia Divina in iudicium et signum omnibus seculis fiunt*]. Nam *διαλογισμὸς* [*disceptatio*] hoc loco *intra animum disputatio contra fidem*.

9. Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας, *similiter et mulieres*] Nempe precari volo. Hac in parte iuris pares sunt: utriusque sexus preces Deus exaudit. Pro utroque Christus est mortuus, Gal. 3: 28. Ὡσαύτως, id est, *itidem puris manibus, sine ira, sine diffidentia*. Praeter haec communia praecepta, addit iam et specialia sexui per se feroci.

Ἐν καταβολῇ κοσμίῳ, *in habitu decoro*] *Καταβολή* idem quod *βολή*, ut videre Esai. 22: 17 et 61: 3, ubi in Hebraeo קָוַן et קָוַן. *Κόσμιον*, *decorum*, in Glossario. Habitum vult esse mundum non luxuriantem. Etiam de hac re pulchra praecipunt Rabbini.

Μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτὰς, *cum pudore et modestia ornantes se*] Supple βούλομαι [*volo*]. *Pudor et modestia vera ornamenta sexus feminini*. Cum his et quae sequuntur bene convenit illud Melissae ad Claretam, *κοσμιότητα καὶ σωφροσύνην ἀντὶ χρυσῶ καὶ σμαράγδω* [*pudorem et modestiam loco auri et smaragdi*], ubi plura ad hanc rem. Laberius:

*Smaragdum, ad quam rem, viridem, pretiosum vitrum,
Quo Calchedonios aptas ignes lapideos,*

Nisi ut scintillent? Probitas est carbunculus.

Crates: *Κόσμος τὸ κοσμοῦν· κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν· ποιεῖ δὲ τοιαύτην οὔτε χρυσὸς, οὔτε σμαράγδος, οὔτε κόκκος· ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, εὐταξίας, αἰδοῦς ἔμφασιν*

πε-

ἡτετίθουσιν [Ornatus est quod ornat; ornat autem quodcunque ornatiorem efficit mulierem; efficit autem talem non aurum, smaragdus aut purpura: verum quaecunque honestatis, modestiae pudorisque praebent speciem]. Aristoteles in Oeconomicis: Διαπαρῇ τε καὶ ἐσθῇ τε καὶ τῇ ἄλλῃ κατασκευῇ χρῆσασθαι, καὶ ἐλάττονι ἢ κατὰ τοὺς τῆς πόλεως νόμους, ἐνθυμουμένην, ὅτι μήτε τὸ τῶν ἐνδυμάτων λαμπρὸν, μήτε τοῦ κάλλους τὸ ἔξοχον, μήτε χρυσίου μέγεθος οὕτω συντελεῖ εἰς σύγασιν γυναικός, ὥς ἡ τῶν πραγμάτων εὐταξία καὶ τὸ τοῦ βίου σεμνὸν τε καὶ εὐπρεπές. Ὡς ἅπας μὲν τοιοῦτος ὁ τῆς ψυχῆς κόσμος ἐπέρματος μᾶλλον καὶ βεβαιότερος πολλῶ, ὥς ἐμέχρι γῆρας ἑαυτῇ τε καὶ τοῖς παισὶ τὸν ἀληθῆ καλλωπισμὸν προσπορίζεσθαι [Sumptu, veste, reliquo apparatu utetur etiam minore quam si per Leges licebit: atque hoc cogitabit, nec vestium nitore, nec formae venustate, nec auri multitudine ita commendari hunc sexum, ut modestia omnibus in rebus et vitae gravitate atque honestate. Est enim hic animi ornatus amabilior atque firmior multo, quæ et ipsa ad senectutem usque vere ornatio redditur, et liberis quoque eius honoris decorisque multum accedit]. Paria habet Plutarchus in Praeceptis coniugalibus. Est et sententia vetus:

Γυναικὶ κόσμος ὁ τρόπος, καὶ οὐ χρυσία.

[Non ornat aurum foeminam, at mores probi.]

Μὴ ἐν πλέγμασιν] Πλέγματα Petrus dixit, 1 Epist. 3: 3, ἐμπλοκὴν τριχῶν. Latinus interpres ibi capillaturam dixit, hic tortos crines: bene. Sic flexum capillum dixit Iuvenalis: idem, in orbe comarum annulos: Clemens Alexandrinus, περιπλοκάς τῶν τριχῶν τὰς ἐταιρικός [cincinnos capillorum meretricios], Paedagogi III. 11. Naumachius:

Μηδὲ κόμης περίαλλα πολυσχιδέας πλέκει σειράς.

[Nec suggesta comae variis componito nodis.]

Hoc est quod Esaias 3: 24 dixit περὶ πόνου, opus calamistri, ubi crispantem crinem Latinus. Calamistratam comam Cicero pro Sextio. Rabbini πλέγματα dicuntur תפוצת.

Ἀργυρίῳ ἢ χρυσῷ, argento aut auro] Multus enim ex utroque ornatus mulierum. Vide Digesta Titulo de auro, argento, mundo, et quae ex Melissa modo attulimus. Phintys Pythagorica dāns praecepta foeminis nuptis ait:

Χρυσόν δὲ καὶ σμάραγδον ἀπλῶς μὴ περιτίθισθαι, καὶ γὰρ πολυχρήματον καὶ υπερηφανίαν ἐμφαίνον πρὸς τὰς δαμοτικάς [*Auro aut smaragdis prorsus ne ornaminī: quae et maioris pretii sunt quam ut gestare ea deceat, et significationem arrogantiae dant istiusmodi ut tenuiores foeminae praes te despiciere viderentur*]. De tota hac re vide Clementem Paedagogi II. 10.

Ἡ μαργαρίταις, aut margaritis] *Lictorem in publico foeminae unionem dictitant*, Plinius IX. 35, ubi multa de hoc foeminarum laxu. Erant enim patrimonialia de auribus pendentia. *Lineas margaritarum* *ῥαββίν* vocant Rabbinī.

Ἡ ἱματίον πολυτελεῖ, vel veste pretiosa] Propertius:

Matrona incedit census induta nepotum.

Repete hic quae ex Aristotele modo attulimus; haec sunt μαλακὰ ἱμάτια [*vestimenta mollia*] Matth. 11: 8. Inter Pythagorae monita habet Iustinus, Historiae libro XX, *Ornamenta matronarum, pudicitiam, non vestes esse.*

10. Ἄλλὰ (ὃ πρέπει γυναῖξιν ἐπαγγελλομένας Θεοσίβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν] Bene sensum expressit Syrus: *Sed per opera bona* (nempe se ornent, ex praecedentibus), *ut decet foeminas pietatem* (Christianam scilicet) *professas.* Ἐπαγγέλλεσθαι, hic et infra 6: 21, est *profiteri*: atque ita vertit hic Ambrosius. Sic Lucianus: *Τίνα τὴν ἄσκησιν ἐπαγγίλλεται; Quam artem profitemetur?* Hoc dicit; *Vide mulier quid in baptismo sis professa, Christiana dici voluisti.* Nomen hoc vitam exigit eximie puram atque sanctam.

11. Γυνή ἐν ἡσυχίᾳ μαρτανέτω, mulier cum silentio dicat] Sine garritu, a quo tenellum illud genus saepe nec in Ecclesia abstinet, ut hic notavit Chrysostomus. Et hoc praeceptum ex Synagoga est, ubi mulieres seclusum a virorum adspectu locum habent, et cum silentio quae praeleguntur aut dicuntur auscultant.

Ἐν πάσῃ ὑποταγῇ] *Cum summa obedientia*, nempe ad servandum ordinem a presbyterio constitutum. Πάσῃ, hic est, *summa*, ut supra 1: 15.

12. Γυναῖκι δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, docere autem mulieri non permitto] Praesidis erat docere, sed is interdum Presbyteris, interdum et aliis, suum hac in parte

μου

munus mandabat. *Mulieribus* id Apostolus *permitti* non vult: nempe nisi habeant afflatum propheticum, et dum eum habent. Vide quae diximus ad 1 Cor. 11: 5 et 14: 35. Prophetia extra leges est positivas: Maimonides foeminis etiam ludum literarium vetat aperire. Tertullianus De virginibus velandis: *Non permittitur mulier in Ecclesia loqui, sed nec docere, nec tingere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii, sortem sibi vindicare.*

Οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, neque dominari in virum] Vide quae diximus Eph. 5: 22, 24, Col. 3: 18. Vocem αὐθεντεῖν dicit Phrynichus iam suo tempore usurpari coepisse in significato δεσπότου [domini]. Hinc αὐθεντεῖν est ἐξουσιάζειν, ἡγεῖν [dominari]. Iamblichus: *Οὐκοῦν καὶ περὶ τὸ ἀρχειν μὲν τὸν ἀρξένα, ἀρχεισθαι δὲ τὴν θήλειαν ὁμογνωμοσύησουσι* [Convenient igitur in hoc quoque marem regere, foeminas regi convenire]. Menander:

Τὴν δ' ἡγεμονίαν τῶν ὄλων τὸν ἀνδρ' ἔχειν.

[*Summam cedat imperii viro matrona.*]

Vide Esth. 1: 17. Similia praecepta habes in libro Hebraeo Musar.

Ἄλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ, sed esse in silentio] Id est, silentium servare, quantum fieri potest. Euripides:

Γυναικὶ γὰρ σιγὴ τε καὶ τὸ σωφρονεῖν

Κάλλιστον· εἶσω δ' ἡσυχον μένειν δόμων.

[*Pulcherrima est res foeminas taciturnitas,*

Et mos modestus, et quies intra larem].

Ἡσυχία ὑπὸ. Vide 2 Thess. 3: 12. Subanditur autem hic iubeo.

13. *Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἰτε Ἐῶα, Adamus enim primus formatus est, deinde Eva]* Quod signum eminentioris in viro dignitatis, 1 Cor. 11: 8. *Ἐῶα* pro *πα* etiam 2 Cor. 11: 3. Et sic ex Graecis interpretibus citat Origenes. Nunç autem in LXX legitur *ζωή*; sensu, non sono vocis reddito.

14. *Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἡπατήθη, neque Adamus est deceptus]* Alterum argumentum ab imbecillitate sexus, cuius documentum ingens iam ab initio datum. *Non deceptus est*, nempe a serpente; non enim virum serpens aggressus est, sed foeminam, ut imbecilliolem, 2 Cor. 11: 3.

Ideoque Gen. 3: 13. foemina dicit, ὃ ὄφεις ἠπάτησέ με [*serpens decipit me*]. Aequum autem est id quod est imbecillius parere valentiori. Democritus: Φύσει τὸ ἀρχαῖον οἰκῆτος τῷ κρείσσονι [*Imperare natura proprium est eius qui est praestantior*].

Ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε] *Decepta [autem mulier] a serpente*, ut diximus, ἐν παραβάσει γέγονε, *in culpa fuit*. Eadem locutio in Hebræo 1 Reg. 12: 30, ἡμεῖς ἡμεῖς. Tertullianus De habitu mulieris: *Mulier de Eva trahit ignominiam primi delicti et invidiam perditionis humanæ*.

15. Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, *salvabitur autem per filiorum generationem*] Id est, Si caetera quae dixi servat, quod operam dat quaerendis liberis, non impediet eius salutem. Dictum hoc non frustra: nam futuri erant iis ipsis in locis qui contra docerent, infra 4: 3. Similis ferme locutio Ciceronis: *Per ludum et negligentiam ad honores pervenire*.

Ἐὰν μείνωσι ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης, *si permanserint in fide et dilectione et sanctitate cum modestia*] Inceperat in singulari, desinit in plurali: quia ubi de toto aliquo genere agitur, haec idem valent. Similis ἐναλλαγὴ [*permutatio*] 1 Reg. 18: 26. Solet interdum *dilectionis* nomen in ea amplitudine sumi, ut omnia officia fidem subsequenda comprehendat; sed hic strictius sumitur: et per ἀγιασμόν videtur intelligenda *pudicitia coniugalis*, ut 1 Thess. 4: 4; per σωφροσύνην vero *modestia*, ut supra 9 et Tit. 2: 5. In Glossario, σωφροσύνη, *modestia*.

C A P U T III.

1. Πρὸς ὃ λόγος, *vera sententia*] Trahit Chrysostomus ad ea quae praecesserant: sed verius est esse praefationem commendandae ei quae sequitur sententiae: qualis supra illa iisdem verbis incipiens, 1: 15. *Verissimum est*, inquit, *quod iam dicturus sum*. Quidam Codices hic habent ἀνθρώπινος λόγος [*humana sententia*]: at sic etiam in quibusdam Codicibus fuisse loco superiore 1: 15, nota-

tavit Hieronymus. Nimirum natus hic error ex scribendi compendiis non dissimilibus $\pi\zeta$ et $\alpha\zeta$.

Εἰ τις ἐπίσκοπος ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ, si quis episcopatum optat, bonum opus quaerit] Ἐπίσκοπὴ ἴσα inspectionem qualemcumque significat, ut Num. 4: 16, Ps. 109: 8. Ecclesiae *Inspectores* sive Praefecti sunt Presbyteri, Act. 20: 28, qui in Synagoga $\pi\alpha\tau\epsilon\rho$ vel $\pi\alpha\tau\epsilon\rho$ [Seniores], item $\pi\alpha\tau\epsilon\rho$ [Pastores]. Horum princeps postea κατ' ἐξοχὴν [per excellentiam] dici coepit ὁ ἐπίσκοπος [Episcopus], ut in Canonibus qui Apostolici dicuntur, et in Literis quae dicuntur Ignatii, et in Tertulliano aliisque. Hic est in Apocalypsi ὁ ἄγγελος [Angelus], Paulo alibi ὁ προεσὼς ἐν λόγῳ κοπιῶν [Praeses qui verbo docendo incumbit], Iustino similiter ὁ προεσὼς. Pari modo in Synagoga qui princeps erat, dicebatur ὁ ἀρχισυναγωγός, aut ἀρχὼν τῆς συναγωγῆς, ὁ πρόεδρος [Princeps Synagogae, Praeses] Philonī, Hebraeum $\הַרְבֵּי עַמִּי$, Syriace $\ܡܪܝܬܝܢܐܝܐ$, ut diximus ad Matth. 9: 18. Sed hic, ut diximus, ἐπίσκοπὴ, honor Presbyteri, $\pi\alpha\tau\epsilon\rho$ hic Syrus. Tam ὀρέγεται quam ἐπιθυμεῖ hic valet $\pi\alpha\tau\epsilon\rho$, optat, quaerit. Neque id tunc ambitionis erat, sed maximae fortitudinis, eo quod Presbyteri munus non tantum cum gravissimis laboribus, sed et cum summis periculis esset coniunctum, ideo quod hi maxime, ut aliorum Magistri, ad poenas raperentur. Εργον $\pi\alpha\tau\epsilon\rho$ hoc loco est ipsa functio, ipsum ministerium, ut infra 2 Tim. 4: 5. Pulchra sane et honorifica est haec functio. Et propterea requirantur ad eam non tantum communes omnibus vere Christianis virtutes, sed et quaedam excellentiora, quanto ipsi Presbyteri supra plebem eminent.

Αὐτὸν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse] Sumendus est ex iis qui post baptismum lapsi nunquam sunt. Sic mystice impletur lex Lev. 21: 17, per quam sacerdotio fungi quis vetatur, ἐὰν ᾗ ἐν αὐτῷ μᾶμος [si illi sit macula]. Hinc ἱερεῖς ἀμώμους [Sacerdotes immaculatos] nominat Scriptor 1 Macc. 4: 41. Philo περὶ μοναρχίας [De Monarchia] de ea re haec dicit: Νόμοι ἱερέων εἰσὶν οἷδε· παντελεῖ καὶ ὁλόκληρον εἶναι τὸν ἱερέα προστέταται, μηδεμίαν ἐν τῷ σώματι λείβην ἔχοντα, μήτε κατ' ἐνδομὴν ἐπιλεί-

πρῶτος καὶ ἀκρωτηριασθέντος μέρους, μήτε· κατὰ πλεονασμὸν ἅμα τῇ γενέσει περιττεύσαντος, ἢ ὕστερον ἐκ νόσου προσφύεντος, μήτε τῆς χροᾶς μεταβαλόνσης εἰς λέπραν, ἢ λειχήνας ἀγρίους, ἢ μυρμηκίας, ἢ τινὰς ἄλλας ἐξανθημάτων ἐκφύσεις· ἃ μοι δοκεῖ πάντα σύμβολα τῆς περὶ ψυχὴν εἶναι τελειότητος [*Leges autem de Sacerdotibus exstant hae: integritas corporis in sacerdote requiritur, ne quam labem mutilationemve habeat, neve ullam agnatam particulam supervacaneam, sive in nativitate, sive per morbum postea, neve colorem mutatum in lepram aut feram impetiginem, aut formicantes verrucas, aliasve pustulas et tubercula: quae omnia mihi videntur figurate referenda ad perfectionem animas*]. Cicero de Senatu: *Is ordo vitio vacat.*

Μιᾷς γυναικὸς ἄνδρα, *unius uxoris virum*] Sic infra de ea quae in Seniorum foeminarum ordinem legebatur, iubetur esse *γεγονυῖα ἐνὸς ἀνδρὸς γυνή, unum virum experta*. Ita hic in Presbytero exigitur, ut *unam tantum foeminam expertus fuerit*. In Constitutionibus Clementis: *Τοιούτον δὲ δεῖ εἶναι τὸν ἐπίσκοπον, μιᾷς ἄνδρα γεγενημένον γυναικὸς μονογάμου* [*Talem oportet esse Episcopum, unius mulieris nullas antea nuptias expertas virum*]. Clemens Alexandrinus Strom. III: *Καὶ εἴ τι·νι ὁ ἀπόστολος δι' ἀκρασίαν καὶ πύρωσιν κατὰ συγγνώμην δευτέρου μεταδίδωσι γάμου· ἐπεὶ καὶ οὗτος οὐχ ἁμαρτάνει μὲν κατὰ διαθήκην· οὐ γὰρ πεκαλύπται πρὸς τοῦ νόμου· οὐ πληροῖ δὲ τῆς κατὰ τὸ εὐαγγέλιον πολιτείας τὴν κατ' ἐπίτασιν τελειότητα. Δόξαν δὲ αὐτῷ οὐράνιον περιποιεῖ μέγας ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ διαλυθεῖσαν θανάτῳ σύζυγιαν ἄχραντον φυλάσσων, καὶ τῇ οἰκονομίᾳ πειθόμενος εὐαρέσως, καθ' ἣν ἀπερίσπαστος τῆς τοῦ Κυρίου γέγονε λειτουργίας* [*Et si cui Apostolus secundas nuptias concedit ob intemperantiam atque unctionem; nam neque hic, si foedus spectes, peccat, neque enim id prohibuit lex: non implet tamen summam illam Evangelicae vitae perfectionem. Coelestem porro gloriam parat sibi qui solus manet, qui morte dissolutum coniugium illibatum servat, qui ei oeconomiae libens paret, per quam ita affixus est Domini ministerio, ut avelli non possit*]. Adde alia quae dicta Luc. 2: 36. Plutarchus Quaestionibus Romanis: *Ζηλωτὸς ὁ πρῶτος γάμος, ὁ δὲ δεύτερος ἀπενυκαῖος* [*Expetendae sunt primae nuptiae, ominosa res sunt nuptiae*

secundae]. Apud omnes gentes secundae nuptiae minus honoratae: alienbi et poenis nonnullis coërcitae. Vide titulum Codicis de Secundis nuptiis, Servium ad illud Virgilii:

Huic uni forsā poteram succumbere culpae.

Chrysostomum Sermone de Virginitate cap. 37, et altero libro ad Viduam, et ad Furiam Hieronymum. Neque vero Christiani in ulla laudis parte cedere debebant Gentibus, apud quarum multas ad foeminina sacerdotia non admissae nisi *univiras*, ut Tertullianus nos docet de Monogamia, et Ad uxorem priore libro, et Exhortatione castitatis, et ad Gerontium Hieronymus. Neque honeste Presbyteri in se ipsis eam sprevisent regulam quam in eligendis foeminis servabant. Hinc factum est ut unius matrimonii esse oporteret eos, qui allegebantur in ordinem sacerdotalem: et si qui digami fierent, loco deicerentur, ut Tertullianus testatur in illa castitatis exhortatione: et, ad hunc ipsum locum respiciens, priore Ad uxorem: *Quantum detrahant fidei, quantum obstrepant sanctitati nuptias secundae, disciplina Ecclesiae et praescriptio Apostoli declarat, cum digamos non sinit praesidere, cum viduam allegi in ordinem nisi univiram non concedit.* Idem in illo de Monogamia libro, eos qui in clero sunt, monogamiae iugo ab Apostolo adstrictos ait, In Canonibus Apostolicis, qui collecti videntur fine saeculi secundi, hunc Canonem habemus: *Ὁ δυοὶ γάμοις συμπλακεὶς μετὰ τὸ βάπτισμα, ἢ παλλακὴν περσόμενος, οὐ δύναται εἶναι ἐπίσκοπος, ἢ πρεσβύτερος, ἢ διάκονος, ἢ ὅλων τοῦ καταλόγου τοῦ ἱερατικοῦ* [*Qui binas post baptismum nuptias contraxerit, quive concubinam habuerit, is Episcopus, Presbyter, Diaconus, denique in Ecclesiastico ordine esse non potest*], ubi additum illud μετὰ τὸ βάπτισμα ex consuetudine quarumdam Ecclesiarum, quae nuptias ante baptismum admissas volebant venire in calculum. Itaque tales, qui vidui ante baptismum facti postea nuptias fecerant, interdum ad clerum admissos etiam Hieronymus nos docet. In sequente Canonē a clero excluditur, *ὁ χήραν λαβὼν* [*qui viduam duxerit*], quia nimirum paria sunt, facere aliquid, aut alteri ut id faciat causam dare. Itaque *διγάμοις* [*alteras nuptias ineuntibus*] aequatur

tur qui feminam fecit *δίγαμον*. Vide Basilii Canonem X ad Amphilochoium, et Novellam Iustiniani XXIII et XXXVII. Non autem verba haec exigunt ut Presbyter uxorem habeat aut habuerit, sed id permisit, dum ne plures una habuerit.

Νηφάλιον] In Glossis *νηφάλιος*, *sobrius*. Sic et infra 11 et Tit. 2: 2 significatur, non qui nullius sit vini, sed qui modici, ut apparet infra 5: 23. Angeli dicti. *πρὸν ἐργήγοροι* [*vigiles*], quod semper sint ad officium attenti.

Σώφρονα] *Modestum*, vide supra 2: 15, non fanaticum; quales erant *εὐδοκ*.

Κόσμιον] In Glossario, *κόσμος*, *decorus*. Intellige eum qui omnia faciat *κατὰ τὸ πρότερον* [*iuxta decorum*]. Utitur et Plato hac voce eo sensu. Rabbini talem dicunt *רַב* aut *רַבִּי*.

Φιλόξενον, *hospitalem*] Erat et hoc Presbyterorum, advenientes aliunde Christianos domi suae excipere. Iosephus de Essenis Belli Iudaici II. 12: *Μία δ' οὐκ ἔστιν αὐτοῖς πόλις, ἀλλὰ ἐν ἐκάστῃ μετοικοῦσι πολλοί, καὶ τοῖς ἐπιρωθεὶν ἡκουσιν αἰρεταῖς ἀναπέπταται τὰ παρ' αὐτοῖς ὁμοίως ὥστε ἴδια, καὶ πρὸς οὓς οὐ πρότερον εἶδον, εἰσίσαιεν ὥς συνηθεστάτους· διὸ καὶ ποιοῦνται τὰς ἀποδημίας, αὐδὲν μὲν ὅλως ἐπικομιζόμενοι, διὰ δὲ τοὺς λησὰς ἐνοπλοί· κεδεμῶν δὲ ἐν ἐκάστῃ πόλει ἐξαίρετος τῶν ξένων ἀποδείκνυται* [*Non est autem illis una civitas certa, sed in singulas multi domicilia transferunt, et aliunde advenientibus sectae suae professoribus, quicquid habeant, promptum exhibent, quasi proprium. Denique tanquam consuetissimi ad eos ingrediuntur, quos nunquam ante viderunt. Hinc est, quod cum peregrinantur, propter latrocinia tantum armantur, neque praeterea quicquam ferunt. In singulis autem civitatibus specialis curator hospitum constituitur*].

Διδασκικόν] Sic et 2 Tim. 2: 24, qui aptus sis aliis instituendis,

3. *Μὴ πάροινον*] In Glossario *πάροινος*, *vinolentus*. Idem *παρολινος* Aristophani, id est, *μέθυστος*, *ὑβριστὴς* [*ebrius, protervus*], exponente Scholiaste ad Acharnenses.

Μὴ πλήκτης] *Μαχημὸν* [*pugnacem*] exponit Hesychius. In Glossario, *πλήκτης*, *percussor*, *πρ* aut *πρ*.

Μὴ

Μὴ αἰσχροκερδῆ, non turpis lucri cupidum] Deest in Manuscripto, ut et in Syriaco et Latino.

Ἄλλ' ἐπιεικῇ, sed modestum] Vide Phil. 4: 5, Tit. 3: 2, Iac. 3: 17, 1 Petr. 2: 18. *Ἐπιεικῆς* in Glossario *mitis, modestus*. Aristoteli ὁ ἐπιεικῆς describitur, ὁ μὴ ἀκριβοδίκαιος ἐπὶ τὸ χεῖρον ἀλλ' ἐλαττωτικὸς καίπερ ἔχων τὸν νόμον βοηθόν [*qui non summo ubique iure agit, sed remittit aliquid etiam cum legum auxilio uti potest*]. Apud Interpretes Veteris Testamenti respondet Hebraeo מְדַבֵּר, ut Ps. 86: 5 Deus sic dicitur, sicut eidem ἐπιεικεία tribuitur Baruch. 2: 21, Cantico puerorum 13, Sap. 12: 18, 2 Macc. 2: 23, 10: 4.

Ἀμαχον] Vox ista apud Graecos modo passive sumitur, ut significet *eum cui repugnari nequit*; modo active, ut significet τὸν μὴ μαχόμενον [*eum qui non repugnat*], ut apud Xenophontem et hoc loco. Sed μάχεσθαι respondens Hebraeo מָלַח saepe etiam *litigare* significat: ita ut ἄμαχος sit *litium et rixarum abstinens*. *Ἀμαχος* Ψ. *Absque iurgio* ait Hieronymus ubi hunc locum citat.

Ἀφιλάργυρον] Habes eandem vocem Hebr. 13: 5. Hebraice esset מְצַד מָלֵךְ, *non cupidus habendi*, מְצַד [liberalis].

4. Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, *euae domui bene praepositum]* Sophocles Antigone:

Ἐν τοῖς γὰρ οἰκείοιςιν ὅςιν ἐς' ἀνῆρ

Χρηστὸς, φανεῖται καὶ πόλει δίκαιος ὢν.

[*Virum profecto qui bonum praestat domi,*

Speres eundem patriae civem bonum.]

Aeschines contra Timarchum: Τὸν γὰρ τὴν ἰδίαν οἰκίαν κακῶς οἰκίσαντα καὶ τὰ κοινὰ τῆς πόλεως παραπλησίως ἡγήσατο διαθήσειν [*Eum qui rem familiarem male administraverit, publicam similiter ratus est male administraturum*]. Hoc ipsum dicit Xenophon tertio Commentariorum.

Τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος, filios habentem subditos cum omni castitate] Apollonius apud Philostratum V, dans praecepta Principi: Παιδὲς εἰς σοι. ἄρχε τούτων μάλιστα· τὰ γὰρ ἐκείνοις ἀμαρτηθέντα σὲ δῆπου διαβάλλει [*Sunt tibi liberi; hos tu vel maxime in officio contine: qui si qua in re peccant, culpa in te recidit*]. Ideo Sacerdotis filia gravissime punita, si domum pater-

nam dehonestaret, Lev. 21: 9. Et Heli ideo quod filiorum neglexisset culpas, 1 Sam. 2. Et Iosephus Iacobi filius primum domo bene praefuit, deinde regno. Filii debent addiscere, et obedientiam parentibus debitam et probos mores, quae hic *σεμνότης*.

5. *Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προσηγῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται, si quis autem domui suae praeesse nescit, quomodo Ecclesiae Dei diligentiam habebit*] Sic etiam ei qui privatas res suas male curaverit, non esse committendam rempublicam, dixit Apollodorus in Iambis qui sunt apud Stobaeum, et Aeschines contra Timarchum. Basilus Imperator ad filium: *Συμβούλους δὲ χρῶ τοῖς καλῶς περὶ τῶν οἰκείων βουλευσαμένοις καὶ διοικῆσαι, ἀλλὰ μὴ τοῖς κακῶς ἐξ ἀβουλίας τὰ ἑαυτῶν οἰκονομῆσαι· ὁ γὰρ κακῶς περὶ τὰ οἰκεῖα διατεθείς, οὐδέποτε καλῶς βουλευσεται περὶ τῶν ἀλλοτρίων* [*Horum consilio utere, qui et rebus suis consuluerint bene, et bene eas curarint; iis uti noli, qui suas res consilii inopia perdiderint. Nunquam enim alienis consulat, qui sua afflixerit*].

6. *Μὴ νεόφυτον*] Solent LXX sic vertere *νῦν*, quae plantam novam significat. Egrege vero hic ad disciplinam refertur, sed adiective posita voce, quomodo eam etiam apud Aristophanem positam retulit Pollux. *Puerum in doctrina*, id est, recentem, vertit Syrus.

Ἥνα μὴ τυφωθείς εἰς τὸ κρίμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου, ne superbia inflatus in iudicium Diaboli incidat] *Τυφωθείς* *τυφλῶς*. Facile inflantur qui subito ad honores perveniunt. *Iudicium Diaboli*, id est, poena qualis Diabolo evenit, qui de caelo deiectus est, 2 Petr. 2: 4, nempe ob superbiam, Sirach. 10: 15.

7. *Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ τῶν ἑξωθεν, oportet autem illum et testimonium habere bonum ad iis qui foris sunt*] *Οἱ ἑξωθεν*, qui *οἱ ἑξω* 1 Cor. 5: 12, 13, 1 Thess. 4: 12, ii qui in Ecclesia non sunt. Ad Christianismum recipi poterant etiam qui malae famae fuerant; at non vult Apostolus tales in presbyterium recipi et causam reddit. Sic et in Iudaico populo Senatores esse debebant *בְּעָלֵי שְׂמוֹעַ לְשׁוֹנָה*, id est, *bene noti*. Latinus, *quorum conversatio sit probata*, optime, Tales Rabbinis dicuntur *בְּעָלֵי שְׂמוֹעַ לְשׁוֹנָה* [*viri bonae famae*].

Ἥνα

ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπίσῃ, ne in opprobrium incidat] *Ὀνειδισμὸν* hic passive sumo, quomodo vertitur Hebraeum *נכבד*. Sensus est: *Ne aliquando ei exprobraretur prior vita.*

Καὶ παγίδα διαβόλου, et laqueum Diaboli]. Id est, ne contumeliis notatus quaerat se ulcisci. Omnes peccandi occasiones sunt *παγίδες διαβόλου*, ut infra 6: 9, 2 Tim. 2: 26. *ἔσπετο.*

8. *Διακόνους ὡσαύτως, Diaconos similiter]* Nempe *χρῆ* εἶναι [*oportet esse*] ex superioribus. *ἔσπετο*. Vide Act. 6, Phil. 2.

Σιμῶνους, pudicos] Vide Phil. 4: 8.

Μὴ διλόγους, non bilingues] Idem quod *διγλώσσους*. Hebraei eos vocant *כְּלִי*, ut videre est Prov. 11: 13, 20: 19. Ephesus erat urbs valde mercatrix, ut ad Ephesios diximus. Mercatores autem plerumque vani, ut Ciceroni notatum. Et *כְּלִי*, unde illa vox *לִי*, est *mercari*. Et Homero *Phoenix*, id est, mercator,

— *Ἀπατήλια εἰδώς,*

Τρώκτης. —

[— *Veterator, in arte peritus.*

Fallendi. —]

Tyrti bilingues Virgilio.

Μὴ οἶνον πολλὰν προσέχοντας, non multo vino deditos] Id est, *μὴ παροίνους*, ut locutus est supra. *Προσέχειν* est *operam alicui rei dare*, ut videre est supra 1: 4, infra 4: 1, 13, Tit. 1: 14, Hebr. 2: 1, 7: 13.

Μὴ αἰσχροκερδεῖς, non turpe lucrum sectantes] Id est, qui neque iniustum, neque turpe artificium faciunt. Illius generis sunt feneratores et delatores: huius aleatores, scenici, parasiti. *Αἰσχροκερδής* *נכבד נכבד* Prov. 15: 27. Rabbini *נכבד נכבד*.

9. *ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρῇ συνειδήσει, mysterium fidei conscientiā purā continentēs]* *ἔχοντας*, id est, *κατέχοντας*, ut supra 1: 19. Per *puram conscientiam* custoditur et fides. Nam qui hanc negligunt, solent et illam amittere, ut iam audivimus 1: 19. De voce *mysterii* vide Eph. 6: 19, Col. 4: 3. Vide et infra 16. Est enim haec doctrina occulta impiis, 2 Cor. 4: 3.

10. *Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρώτον, et hi autem pro-*

probentur primum] Sensus est: Eorum qui presbyterio videntur non inidonei nomina ad *δοκιμασίαν* publicentur in Ecclesia, ut si quid habet quod in eis culpet, id proferat. Verbum *δοκιμάζεσθαι* ex iure Attico, quod et Ephesii Ionum traduces imitati sunt, tractatum est. *Δοκιμασία* idem quod *ἀνάκρισις* apud Pollucem, *de moribus cuiusque exploratio*, quam bene descriptam habes apud Lysiam. Eam in Ecclesia fieri solitam eo quo dixi modo, docet nos primum Lampridius in vita Severi: *Ubi enim aliquos voluit vel Rectores provinciarum dare, vel Praepositos facere, nomina eorum proponebat, hortans populum, ut si quis quid haberet criminis, probaret manifestis rebus: dicebatque grave esse non fieri in provinciarum Rectoribus, cum id Christiani et Iudaei facerent in praedicandis Sacerdotibus qui ordinandi sunt.* Ubi obiter discimus et hunc morem esse ex Synagoga. Sacerdotes autem Iudaeorum improprie hic vocantur οἱ πρεσβύτεροι [*Presbyteri*], idque per σύλληψιν [*complexionem*], quia Christianorum Presbyteri etiam Sacerdotes vocabantur. Docet nos idem quod diximus Chalcedonensis Synodus, ὁ χειροτονούμενος ἐπικηρύττετο [*ordinatus publicetur*]. Haec est *potestas indignos recusandi*, quam plebi tribuit Cyprianus, addens, *ut plebe praesente vel detegantur malorum crimina, vel bonorum merita praedicentur: quia plebs singulorum vitam plenissime novit, et uniuscuiusque actum de eius conversatione perspesit.* Eiusdem Cypriani est illud: *In ordinandis Clericis, fratres charissimi, solemus vos ante consulere, et mores ac merita singulorum communi consilio ponderare.* Cum autem dicit Apostolus de Diaconis hic agens, καὶ οὗτοι, ostendit multo magis ad eam normam exigendos Presbyteros. Et ideo in Timotheo, pridem sibi noto, hanc formam servavit Paulus, Act. 16: 2, ut Ecclesiis monstraret id quod non quidem secutae sunt semper, sed sequi debuerunt. Haec *δοκιμασία* Rabbiniis dicitur בריה vel מוקדא.

Εἶτα διακονείτωσαν, et sic ministrent] Post talem explorationem admittantur ad suum ministerium.

Ἀνέγκλητοι ὄντες] Saepe esse dicitur id quod palam apparet. Ita hic sume *ἀνέγκλητοι ὄντες*, postquam apparuerit nihil illis posse obiici. Hic *ἀνέγκλητοι* qui supra ἀν-

πρί-

πίληπτοι. Sic et Tit. 1: 6, 7. Vide et 1 Cor. 1: 8, Col. 1: 22. In Glossario, ἀνέγκλητος, inaccusabilis.

11. *Γυναῖκας ὡσαύτως, mulieres similiter*] Supple διακόνους [*Diaconissas*], quod ἀπὸ κοινοῦ [*de communi*] repetendum, quod recte viderunt Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Nam erant et feminae διάκονοι, ut videre est Rom. 16: 1, quas ministras dixit Plinius. Vide L. Nulla. C. de Episcopis et Clericis, et ibi dicta ab eruditis. Feminae διάκονοι sumebantur ex iunioribus, πρεσβύτεδες [*Presbyteras*] ex senioribus. Facile autem intelligas ea quae exigit Apostolus in feminis διακόνους, multo magis exigi in iis quae πρεσβύτεδες αἰνε προκαθήμεναι [*praesidentes*] dicebantur, et quae suo modo respondebant τοῖς πρεσβυτέροις, de quibus diximus ad Phil. 4: 3 et dicemus infra 5: 9.

Σεινὰς, graves] Decet et viros, sed feminas maxime moderata quaedam gravitas.

Μὴ διαβόλους, non calumniantes] Non frustra hoc addit. Norat enim mores mulierum maxime in Graecia Asiaque.

Φιλόσογον δὲ χρῆμα θηλειῶν ἔφην,
Σμικρὰς δ' ἀφορμὰς ἦν λάβοι τῶν λόγων,
Πλεῖλους ἐπεισφέρουσιν ἡδονὴν δέ τις
Γυναῖξί μὴδὲν ὑγιὲς ἀλλήλαις λέγειν,
[*Calumniosum est omne foemineum genus,*
Minima ad profandum si data occasio,
Plus semper addit; inque coetu congre-
Magna est voluptas nil grave et sanum loqui],

sic in Phoenissis Euripides. Vide infra 5: 13, qui locus hunc explicat.

Νηφαλίους, sobrios] Vinositas foeminas maxime dedecet.

Πισαὶς ἐν πᾶσι, fideles in omnibus] Nempe quae ita fidem in negotiis omnibus praestiterint, ut totae ipsis Ecclesiae largitiones credi possint.

12. *Διάκονοι ἔωσαν, Diaconi sint*] Redit ad veros Diaconos. Post illam velut παρένθεσιν [*interpositionem*] de Diaconissis interpositam.

Μίας χυμαικὸς ἄνδρες, unius uxoris viri] Interpretare ut supra 2.

Τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων, qui filiis suis bene praesint et suis domibus] Vide supra 3 et 4.

13. Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες βαθμὸν ἱαντοῖς καλὸν περιποιῶνται, *qui enim bene ministraverint, gradum sibi honestum faciunt*] Gradum sibi honestum faciunt, nempe ad presbyterium. Ita enim mos erat illorum saeculorum, ut ex optimis de Christiana plebe Diaconi fierent, ex Diaconis optimis Presbyteri, ex Presbyteris optimis Praesidentes. Περιποιῶνται ἡ, βαθμὸν πῶς. In Clementis Constitutionibus sunt preces pro Diacono, in quibus legimus huc pertinentia: Καταξίωσον αὐτὸν εὐαρέσως λειτουργήσαντα τὴν ἐγχειρισθεῖσαν αὐτῷ διακονίαν ἀτρέπτως, ἀμεμπτως, ἀνεγκλήτως, μείζονος ἀξιοθῆναι βαθμοῦ [*Praesta ei, ut postquam creditum sibi Diaconi munus sedulo, constanter, inculpate obierit, ad gradum altiorem vocetur*].

Καὶ πολλὴν παρρησίαν ἐν πίσει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *et multam fiduciam in praedicanda fide in Christum Iesum*] Qui Diaconi munere bene functi sunt, si Presbyteri fiant, liberius et cum maiore fiducia aliis Euangelium praedicabunt. Nam πίσει hic ponitur pro doctrina ipsa, ut Gal. 3: 23 et alibi saepe.

14. Ταῦτά σοι γράφω, *haec tibi scribo*] In Macedonia, ut eruditi censent.

Ἐλπίζων ἔλθεῖν πρὸς σε τάχιον, *sperans me brevi ad te venturum*] Venit non Ephesum Paulus, sed Troada: et ibi eum vidit Timotheus. In Manuscripto pro τάχιον est sensu eodem ἐν τάχει, ut Luc. 18: 8, Act. 12: 7, 22: 18, 25: 4, Rom. 16: 20, Apoc. 2: 5, 22: 6, Deut. 28: 29, Ios. 8: 19, Ps. 2: 12.

15. Ἐὰν δὲ βραδύνω, *si autem tardaverō*] Si quid intercesserit: quod saepe eveniebat Paulo. Vide 2 Cor. 12: 14, 13: 3.

Ἵνα εἰδῇς, *ut scias*] Ut his literis monitus noris ea quae aliόqui coram fueram dicturus.

Πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναρρέφεσθαι, *quomodo oporteat in domo Dei versari*] Ἀναρρέφεσθαι, ut 2 Cor. 1: 12, Eph. 2: 3, Hebr. 10: 33, 13: 18, 1 Petr. 1: 17, respondet Hebraeo תָּרַי, ut videre est Prov. 20: 7. Si pii singuli Templum Dei 1 Cor. 3: 16, 6: 19, Eph. 2: 21, ergo et coetus piorum. Maioris claritatis ergo, μεταφορᾶς [*translationis*] huius addit explicationem.

Ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, *quae est Ecclesia Dei*

vi-

vivi] Non falsorum Deorum, sed Dei veri, $\pi \lambda$ Matth. 26: 63, Rom. 9: 26, 2 Cor. 6: 16, 1 Thess. 1: 9, infra 4: 10, 6: 17.

$\Sigma \tau \acute{\upsilon} \lambda \omicron \varsigma$ καὶ ἰδραῖωμα τῆς ἀληθείας, *columna et firmamentum veritatis*] Tituli hi sunt Ecclesiae: cui qui eos invident, mirum quam laborent ut haec verba sequenti periodo connectant. Eis tum alia repugnant, tum illud τὸ quod ponitur ante τῆς εὐσεβείας μυστήριον, qui articulus ostendit novum esse sensum, non titularum cum sequentibus continuationem, et illud μυστήριον poni subiective, non praedicative, ut Scholae loquuntur. Apostolus, mentione facta Templi, novam de Templo sumpsit similitudinem. In Templo erant columnae $\sigma \tau \acute{\upsilon} \lambda \omicron \iota$; iis columnis suae erant bases sive ἰδραῖωματα $\sigma \tau \acute{\upsilon} \lambda \omicron \iota$: at sicut columnae basi, ita opus superius columnae innitebatur. Veritatem hic comparat operi supero: Ecclesiam, maxime universalem, sed et eas partes quae universali adhaerent; columnae et basi, id est, καὶ ἕν διὰ δυοῖν [ex figura unum per duo] columnae basim habenti. Veritatem sustentat atque attollit Ecclesia, efficit ne elabatur ex animis, efficit ut longe lateque conspiciatur. Magnam enim vim apud homines non contumaces habet testimonium multorum hominum proborum, qui omnes aiunt se ista dogmata, ista praecepta ab Apostolis accepisse. Nec invidiosus videri debet hic datus Ecclesiae titulus, cum et uxor dicatur viri $\sigma \tau \acute{\upsilon} \lambda \omicron \varsigma$ Sir. 36: 24, Tob. 8: 5 $\sigma \tau \acute{\upsilon} \lambda \omicron \iota$ [fulcimentum].

16. Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον, *et extra controversiam magnum est pietatis mysterium*] Non hic, inquit, de quavis veritate agitur, sed de ea quam hominum nemo per se reperire potuit, et quae vim ad pietatem nobis ingenerandam habet maximam, prae qua evanescant omnia Legis, omnia Philosophorum praecepta et dogmata. Ὁμολογουμένως Latini dicunt *haud dubie, plane, extra controversiam, profecto*. Pro eodem ponitur ὁμολόγως. Μυστήριον saepe vocatur Evangelium, non modo quia tamdiu latuit, verum etiam quia humana industria nequit reperiri, Matth. 16: 17. Genitivus εὐσεβείας hic effectum designat. Eodem sensu haec veritas dicitur esse κατὰ εὐσέβειαν [ex pietate], Tit. 1: 1. Hic Deus

in

in Christo nobis omnia dicitur donasse quae ad pietatem pertinent, 1 Petr. 1: 3.

Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, *Deus innotuit in carne*] Suspectam nobis hanc lectionem faciunt Interpretes veteres, Latinus, Syrus, Arabs et Ambrosius, qui omnes legerunt ὁ ἐφανερώθη [*quod innotuit*]. Addit Hincmarus Opusculo LV illud Θεὸς hic positum a Nestorianis. Sensus bonum facit illud ὁ ἐφανερώθη. Euangelium illud coeleste innotuit primum, non per Angelos, sed per homines mortales, et quantum extera species ferebat, infirmos, Christum et Apostolos eius. Ἐφανερώθη ἡμεῖς Syro. Id verbum bene convenit mysterio, id est, rei latenti. Sic et Col. 1: 26. Σαρκὶ ἄνθρωπου significat mortalem, 2 Cor. 5: 16. Vide 1 Ioh. 4: 2 et quae ad eum locum dicuntur.

Ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, *approbatum est per Spiritum*] Per plurima miracula approbata est ea veritas. Πνεῦμα sunt miracula Divina, per μεταωνυμίας [*transnominacionem*], quae est et 1 Cor. 2: 4 et alibi. Δικαιοῦσθαι autem hic est approbari, ut Matth. 11: 19, ubi dicta vide. Sic δικαιοῦσθαι dicitur qui in lite victor est, quia causa eius approbatur, Deut. 25: 1. Adde Ps. 51: 4.

ᾤφθη ἀγγέλοις, *visum est Angelis*] Nempe cum admiratione maxima. Angeli hoc arcanum per homines mortales didicere, Eph. 3: 10, 1 Petr. 1: 12. Videre apud Hebraeos ad omnem cognoscendi modum transfertur.

Ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, *annunciatum est apud Gentes*] Non Iudaeis tantum annuntiata est ista veritas, sed et Gentibus illis quae a Deo alienissimae fuerant, Eph. 2: 12, Col. 1: 21. Ἐν ἔθνεσιν, *apud Gentes*, τὰ ἔθνη.

Ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, *creditum est in mundo*] Id est, in magna mundi parte, Rom. 1: 8, Col. 1: 6.

Ἀεὶ κέχθη ἐν δόξῃ] *Gloriose admodum exaltatum est*, nempe quia multo maiorem attulit sanctitatem quam ulla antehac dogmata. Ἀναλαμβάνεσθαι est sublimiter evehi, respondetque Hebraeis verbis הָרַם et הָרַם. Ἐν δόξῃ, *glorioso*, Phil. 4: 19, Col. 3: 4. Vide et 2 Cor. 3: 8. Sic, Ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου [*Laudabant verbum Domini*], Act. 13: 48.

CAPUT IV.

1. Τὸ δὲ πνεῦμα] *Spiritus* Paulo et aliis Christianae Ecclesiae Prophetis datus.

Ῥητῶς λέγει] *Aperte significat*: non per ambages aut aenigmata, id est, per ἄποκρυφον aut ἑνυσμ. Vide quae dicta Num. 12: 8. Graeci elegantiores dicerent διαρρήδην. Sed ῥητῶς etiam apud Dioscoridem est et alios. In Glossario, ῥητῶς, aperte.

Ὅτι ἐν ὀξέροις καιροῖς, *postremis temporibus*] Id est, posthac. Nam is sensus est locutionis Hebraeae, מִתְּחִלָּה עַד עַתָּה, quod LXX solent vertere, ἐσχάτων πῶν ἡμερῶν [*novissimis diebus*].

Ἀποστήσονται τινες τῆς πίστεως] *Deficient a Christiana fide multi*; philosophicis ratiunculis tentati, ἑρῆσι. *Haereticorum Patriarchas Philosophi*, ait Tertullianus adversus Hermogenem. *Sapientiae professores, de quorum ingeniis omnis haeresis armatur*, ait idem Tertullianus adversus Marcionem I. Munit Timotheum adversus ea quae ipso adhuc vivente erant eventura. Patet id infra 6. Confer 2 Petr. 2: 2.

Προσέχοντες πνεύματι πλάνης, *adhaerentes spiritui erroris*] Sic προσέχειν μύθοις [*intendere fabulis*] supra 1: 4; Tit. 1: 14. Pro πνεύματι πλάνης Latinus habet πνεύμασι πλάνης, Graeci plerique πνεύμασι πλάνοις, quomodo et Latini non pauci legere. Solent autem sic appellari ab Apostolis ii qui Prophetiam se a Deo habere dicunt, cum tamen vere de suo, aut de Satanae dictatis loquantur. Vide 1 Ioh. 4: 1 et seqq. Πλάνοι σκῆψον, Esai. 3: 12, 9: 16.

Καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων, *et doctrinis Daemoniorum*] Pythagoricos maxime indicat, quorum praecipui erant Magi et cum Daemonibus habebant commercium. Inter hos insignis fuit Apollonius Tyanaeus, qui hic eximie denotatur. Venit enim Ephesum vivente adhuc Timotheo. Clemens Alexandrinus Strom. III: Ἀμέλει διὰ φροντίδος ἐστὶ καὶ τοῖς μάγοις, οἶνον τε ὁμοῦ καὶ ἐμψύχων καὶ ἀφροδισίων ἀπέχεσθαι. [*Scilicet et Magis curae est vino simul et animalium esu et Venere abstinere*].

2. Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, *simulatione falsidicorum utentes*] Speciem quidem ista habent sanctimoniae: sed qui eam usurpant falsi sunt doctores, neque ista observant nisi in conspectu hominum ad fallendam plebem. ὑποκρίσεις ἀπὸ ἧτ. ψευδολόγος, *falsidicus, mendax* in Glossario. Utitur Athenaeus. Plantus dixit *falsiloquum*, quam vocem hic posuit Ambrosius.

Κεκαύτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν] *Conscientiam habentes inustam notis criminum, quibus sibi sunt conscii.* Claudianus:

— *Pectus inustae*

Deformant maculae, vitiisque inolevit imago.
Vide alia quae ad eam rem attulimus fine annotatorum ad Librum I pro Veritate Religionis Christianae.

3. Κωλύόντων γαμῆν, *prohibentes nubere*] Non dehortabantur a nuptiis ideo quod coelibatam praeferrent; id enim Christianis convenit: sed plane dicebant illicitas esse nuptias, alienos esse a salute eos qui in coniugio sunt. Κωλύειν ab Hebraeo כָּלָה: tribuitur autem doctoribus, sicut ἐπιτιθέναι βάρος, δέειν [onus imponere, ligare], et similia. Τὸν γάμον ἀθετοῦσιν [nuptias despectui habent], ait de eisdem Clemens Constit. IV. 8, ἀγαμίας διδάσκουσι [coelibatum docent], VI. 10.

Ἀπέχεσθαι βρωμάτων, *abstinere a cibis*] Est hic ἑλλειψις [defectus] contrarii. Deest enim κελύοντων [iubentes], quod addit hunc locum citans Epiphanius: aut ποιοῦντων [facientes], quod addit Syrus. Similis ferme ἑλλειψις 1 Cor. 14: 34 et hic supra 2: 12. Sic Phaedrus:

Non veto dimitti, verum cruciari fame.

Supple, iubeo. Hoc simplicius. Quanquam interim verum est quod aiunt Graeci, post verba *prohibendi* solere addi aut particulas, aut verba negantia, sicut duplex negatio apud eos negat. Quare nihil opus mutare lectionem, ut pro ἀπέχεσθαι legamus ἀντέχεσθαι [capessere], quod contendit Isidorus Pelusiota Epistolarum IV. 102. Βρώματα hic intellige ea quae sunt ex animalibus. Haec est ἀποχή ἐμψύχων [abstinentia rerum animatarum] observata Pythagoristis, de qua exstat Porphyrii liber. Meminit Alexis Atthide. Clemens Strom. I de Sarmanis apud Persas: Οὔτε πόλεις οἰκοῦσιν, οὔτε σέλας ἔχουσιν, δένδρων δὲ

δὲ ἀμφιένονται φλόιοις, καὶ ἀκρόδρυα σιτοῦνται, καὶ ὕδαρ
ταῖς χερσὶ πίνουσιν, οὐ γάμον, οὐ παιδοποιῶν ἴσασιν, ὥστε
οἱ νῦν Ἐγκρατῖται καλούμενοι [*Neque urbes habitant, nec
domos aut tecta habent, arborum autem induuntur cor-
ticibus, et glandes arborumque baccas comedunt, et quam
bibant aquam manu hauriunt, non nuptias, non libero-
rum norunt procreationem, quemadmodum ii, qui nunc
vocantur Encratitas, id est, continentes*]. In Clementis
Constitutionibus VI. 8, τινὰ τῶν βρωμάτων βδελύσσονται
[*a cibis quibusdam abhorrent*], et VI. 26, βρώματα τινα
φανλίζουσι [*cibos quosdam contemnunt*]. Hae duae absti-
nentiae a nuptiis et a ciborum parte potissima, sunt
cornua velut Agni, Apoc. 13: 11. Christiani ista lauda-
bant: sed non exigebant, ut videre est Canone Aposto-
lico LI, in Synodo Ancyrana et Gangrensi, ad quae
loca videndi Zonaras et Balsamo. Cum tam aperte hic
denotentur Encratitae, nihil mirum si illi Pauli Epistolas
non receperent, quod nos Origenes docet.

Ἡ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν, quos Deus condidit ad
usum] Id est, condidit eo animo, ut eorum usum si non
ab initio, at certe post diluvium hominibus indulgeret,
Gen. 9: 3 et in Euangelio apertius. Est autem valde
proprie hic dictum εἰς μετάληψιν. Nam μεταλαμβάνειν
τροφῆς [*sumere cibum*] est vesci, Act. 2: 46, 26: 33. Sic
et καρπῶν μεταλαμβάνειν [*fructus percipere*], 2 Tim. 2: 6,
et ἀγαθῶν [*bona*], Sap. 16: 9.

Μετ' εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς, cum gratiarum actione fide-
libus] Transpositio pro ἔκτισε τοῖς πιστοῖς εἰς μετάληψιν μετ'
εὐχαριστίας [*condidit fidelibus ad usum cum gratiarum
actione*]. Ne cibus sumatur nisi actis Deo gratiis qui ista
nostris usibus condidit, mos est Hebraeorum vetus, quem
Christus exemplo suo probavit. Vide quae dicta Matth.
14: 19, 15: 36, 26: 26.

Καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν] Quibus nota est veritas
ista quae iam sequitur.

4. Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ καλόν, omnem creaturam Dei
bonam esse] Gen. 1: 31.

Καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, et nihil reiticiendum] Sic vertit
Hebraeum חַטָּא, quod μῖασμα, ἄθνητον, βίβηλον [*inquina-
mentum, non sacratum, profanum*], alibi vertitur. Nihil

est ἡ per se et citra Dei legem. Lex autem Dei hac de re neque Gentibus unquam data est, et a Iudaeis per Christum est ablata. Vide Rom. 7 et ibi dicta.

Μετ' εὐχαριστίας λαμβανόμενον, quod cum gratiarum actione accipitur] Repetit hanc legem, ne quis eius obviscatur. Vide Deut. 8: 10, Esai. 62: 9, Ioel. 2: 26.

5. *Ἀγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως*, consecratur enim per verbum Dei et orationem] *Ἀγιάζεται*, id est, *usus illarum rerum gratus est Deo*: quomodo *ἡγίασαι* de viro et uxore habuimus 1 Cor. 7: 14. Gratus est autem Deo duas ob causas: primum, quia is qui utitur, certo sibi persuadet id sibi licere, propter verbum Dei, quod habemus Act. 10: 15, deinde quia Deum invocat ut doni auctorem. *Ἐντεύξις* hic generalius sumitur quam supra 2: 1, ut et *ἐντυγχάνειν* Sap. 8: 21 et 16: 28. Coniuncta sunt gratiarum actio et preces: illa pro rebus datis: hae, ut res prosint. Utrumque comprehenditur sub nomine כבוד.

6. *Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς*] *Si de his moneas Christianos*, quos isti Philosophi iidemque Magi ad se volunt perducere. *ὑποτίθεσθαι* pro *praescipere* frequens Homero; utitur et Aristoteles.

Καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, bonus eris minister Iesu Christi] *ἔσῃ*, id est, *ostendes te esse talem*. *Διάκονος* hic sumitur ut 1 Thess. 3: 2.

Ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ἣ παρηκολούθηκας] *Ostendes te innutritum verbis fidei et eius disciplinae quam sectatus est hactenus*. *Fides* ad credenda refertur, *διδασκαλία* ad facienda: *παρηκολούθειν* modo ad res, modo ad personas refertur. Vide 2 Tim. 3: 10, 2 Macc. 9: 27. In Manuscripto est, *οἷς παρηκολούθηκας*.

7. *Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ*, profanas autem et aniles fabulas devita] Intelligit doctrinam illam *περὶ ψυχῶν μετενσωματώσεως* [*de animorum migratione*], quae fundamentum est istius *ἀποχῆς* [*abstinentiae*]. Hae *fabulae* primum sunt *profanae*, quia nulla Dei revelatione nituntur: deinde *aniles*, id est, *absurdae*, non minus quam illae quas aniculae puerulis recitant. *Aniles ineptias* dixit Cicero in Tusculanis. Πα-

ρα-

ραιτῆσθαι est ἀποστρέφεισθαι [*aversari*]. Eodem sensu hanc vocem habes 2 Tim. 2: 23, Tit. 3: 10.

Γυμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν, *exerce autem te ipse ad pietatem*] Γυμνάζειν est proprie *exerceri in gymnade*. Inde coepit transferri ad omnia ea quae agendo discimus, dicimurque et γυμνάζειν τὸ σῶμα [*exercere corpus*], ut apud Platonem in Legibus, et γυμνάζειν τὴν ψυχὴν [*animam exercere*], ut apud Isocratem. *Ad pietatem*, id est, ad omnes animi virtutes: quod fit crebris actionibus piis.

8. Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος, *nam corporis exercitatio parum prodest*] רבנן dicunt de talibus Rabbini. Non spernit corporis exercitationes, puta abstinentiam a cibis melioribus, et a vino, et a coniugio. Habent enim ista utilitatem quandam intra suos limites, de quibus dictum Col. 2: 23.

Ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, *pietas autem ad omnia utilis est*] Nunquam non et nusquam non est utilis. Est haec sententia opposita dicto impiorum Ioh. 34: 9.

Ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν, *promissum habens vitae huius*] נתינת, nempe in pace conscientiae et spe bona. Nam, ut ait Pindarus:

Ὅς ὦν δόσιος καὶ δικαίως τὸν βίον

Διάγῃ, γλυκεῖα οἱ καρδίαν

Ἀτιτάλλουσα γηροτρόφος ξυναορεῖ

Ἐλπίς· ἃ μάλιστα θνατῶν

Πολύτροπον γνώμην κυβερνᾷ.

[*Vitam ergo sanctam ac integram qui vixeris*

Spes dulcis, accrescens alensque molliter

Senectam, huic animum fovet: spes scilicet,

Quae maxime versatiles mortalium

Una omnium mentes gubernat ac regit.]

Contra de impio Antiphon: Ἀσεβῶν δὲ καὶ παραβαλὼν τὰ εἰς τοὺς Θεοὺς καὶ αὐτῆς ἂν τῆς ἐλπίδος (ὅπερ ἐξί μέγιστον ἀνθρώποις τοῦ βίου ἀγαθόν) αὐτὸς αὐτὸν ἀποσεροίῃ [*Impius quidem et religionum violator, spe etiam ipsa (quae maximum est in vita hominum bonum) ipse se privat*]. Aiunt Hebraei res esse quatuor, quae in utraque vita habeant ἀνταπόδοσιν [*recompensationem*]: honorem et ob-

sequia parentibus praebita, beneficentiam in egenos, hospitalitatem, studium reconciliandi dissidentes. Bene; dum ne excludantur quae his sunt paria.

Καὶ τῆς μελλούσης, *et futurae*] καὶ ἐν. Pietati enim vita aeterna promittitur.

9. Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, *verus sermo et omni fide dignus*] Reserunt quidam ad praecedentia. Ego ad sequentia referre malim. Nam et sic eadem-verba subsequente εἴτι habemus supra 1: 15. Sed ita per παρενθesis [interpositionem] includenda sunt ista:

10. Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ἀνειδιζόμεθα] *Ob id, quod iam dicturus sum, perferimus labores ac contumelias.* De laboribus vide Act. 20: 35, 1 Cor. 16: 16, Col. 1: 29, 1 Thess. 5: 12. In Manuscripto, καὶ ἀγωνιζόμεθα [*et certamus*], non male, ut Col. 1: 29.

Ὅτι ἡλίκαμεν ἐπὶ Θεοῦ ζῶντι, *nos spem collocare in Deum vivum*] ἢ ἐκ. Qui vitam in se habet plenissimo iure, is eam potest quibus vult conferre. Vide infra 6: 16.

Ὁς ἐστὶ σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν, *qui est Salvator omnium hominum, maxime fidelium*] Vult omnes servari, nempe si credant: Christianos autem servare vult, quia credunt; nempe si fides per dilectionem sit efficax. Confer quod supra habuimus 2: 4. Scriptor de Vocatione Gentium V. 31: Quoniam sive occulte, sive manifeste, ipse est (ut Apostolus ait) Salvator omnium hominum, maxime fidelium. Quae sententia subtilissimae brevitatis et validissimi roboris, si tranquillo consideretur intuitu, totam hanc de qua agimus controversiam dirimit: dicendo enim, qui est Salvator omnium hominum, confirmavit bonitatem Dei super universos homines esse generalem. Adijciendo autem, maxime fidelium, ostendit esse partem generis humani, quae merito fidei Divinitus inspiratae ad summam atque aeternam salutem specialibus beneficiis provehitur. Vocem σωτήρτος tribui Deo Patri vidimus etiam supra 1: 1. Id Hebraeis est יְשׁוּעָה.

11. Παράγγελλε ταῦτα καὶ διδάσκει, *mone haec et doce*] Mone privatim, doce publice.

12. Μηδεὶς σου τῆς νεότητος καταφρονεῖτω, *nemo aetatem tuam contemnat*] Solebant illis temporibus Presbyteri esse id quod dicebantur, id est, multum provectae aetatis.

Ti-

Timotheus ante talem aetatem factus erat Evangelista, quia et prophetiae eum indicaverant, et Spiritus domini eum commendabant. At non ideo sequitur plane invennem fuisse Timotheum, cum haec Paulus scriberet. Nam **ἡλικίας** Hebraeis, **νεότης** Interpretibus, est *aetas militaris*, et civilem aetatem comprehendit, solique senectuti opponitur. Hoc ergo vult, quod tibi ad solitam Presbyterorum aetatem deest, id supple morum gravitate. *Nemo tuam aetatem contemnat*, id est, ita te gere, ne contemni possit: **ὅτι σοι ἔδωκεν ὁ Θεὸς τὸ πρεσβύτερον** [quia Deus tibi dedit honorem senectutis], Susan. 50.

Ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν, sed *exemplum esto fidelium*] Ut ipse fecit Paulus Phil. 3: 17. Similis monitio 1 Petr. 5: 3.

Ἐν λόγῳ, in verbo] Sermonibus aeriis et utilibus Eph. 5: 4.

Ἐν ἀναστροφῇ] **ἡλικίας**, id est, *ἐν τῇ ἀμιλίᾳ*, in suavi conversatione. Sic Iac. 3: 13, 1 Petr. 1: 15.

Ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, in dilectione, in spiritu, in fide] Illud *ἐν πνεύματι* non habet Latinus, neque Syrus, neque Chrysostomus. *Dilectionem* autem his intellige, dilectionis opera: et *fidem* intellige, fidei sinceram professionem.

Ἐν ἀγγελίᾳ, in castitate] Sic et infra 5: 22. Adde et Phil. 4: 8, 1 Cor. 6: 6.

13. **Ἔως ἔρχομαι, πρόσχες τῇ ἀναγνώσει**, dum venero, *attende lectioni*] Assidua esto in legendis Prophetis, Psalmis, aliisque libris. Vide 2 Tim. 3: 15. **ἔρχομαι** Hebraeis *lectio*, nempe Legis. Addit, *dum venero*, id est, tunc ego te plenius instruam. Solatur eius laborem. Speravit autem Paulus venturum se Ephesum: sed id ei non contigit.

Τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ, monitus, doctrinae] In monendis aliis privatim, docendis publice, ut supra 11.

14. **Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοι χαρίσματος**, ne negligas donum tibi datum] Puto agi de dono linguarum; talia dona sollicitè custodienda sunt, gratiarum actione, precibus, sancto usu, 1 Thess. 5: 19, 2 Tim. 1: 6.

Ὅ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας] Id est, *quod donum praesignificatum est tibi datum iri per aliorum prophetiam*:

supra 1: 18. Prophetæ facere dicuntur, quod prædicant, Ier. 1: 10.

Μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου, cum impositione manuum Presbyterii] Id est, ad prophetiam accessit seria invocatio opis divinae, tunc cum manus tibi imponerentur, Paulus ipse Timotheo manus imposuerat, 2 Tim. 1: 6, sed mos erat, ut qui adessent Presbyteri una cum coetis sui principe manus imponerent. Clemens Constitutionum VIII. 16: Πρεσβύτερον χειροτονῶν, ὃ ἐπίσκοπε, τὴν χεῖρα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιτίθει αὐτὸς, τοῦ πρεσβυτερίου παρεῴτος σοι καὶ τῶν διακόνων [Presbyterum cum creas, Episcopo, ipsemet capiti eius manum impone, praesente et Presbyterio et Diaconis]. Hunc morem diu retinuit Africa. In Synodī enim Carthaginensis Actis legimus: Presbyter cum ordinatur, Episcopo eum benedicente et manum super caput eius tenente, etiam omnes Presbyteri qui praesentes sunt, manus suas iuxta manum Episcopi super caput illius teneant. Ubi Apostoli aut Apostolorum adiutores non aderant, fiebat ordinatio per Praesidem coetus, consentiente Presbyterio. At ubi aderant Apostoli aut eorum adiutores, hic honor et ipsa praesidentia ad illos pertinebat. Faciebant tamen haec et talia una cum Presbyterio, ut hic videmus. Sic apud Hebraeos iudicibus electis manus pro Synedrio imponebat πρῶτος princeps Synedrii. De manuum impositione vide quae diximus ad Matth. 9: 18.

15. Ταῦτα μελέτα, haec meditare] ὡς Ps. 1: 2.

Ἐν τούτοις ἴσθι, in his esto] Sic Horatius, totus in illis.

Ἰνα σοὺ ἡ προκοπὴ φανερά ᾗ ἐν πᾶσιν, ut profectus tuus manifestus sit omnibus] Προκοπὴ etiam Philosophis est profectus in virtute. Vide Phil. 1: 25 et Sirach. 51: 23. Ita se res habet in Christiana pietate, ut in eo qui amne adverso iter facit. Si non profecit,

— Si brachia forte remisit,

Atque illum adverso pronus rapit alveus amne.

Ἐν πᾶσι, ὧς, apud omnes.

16. Ἐπεχε σεαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ] Ἐπέχειν poni pro προσέχειν, id est, animum attendere, notavit Eustathius. Sic Luc. 14: 7, Sir. 34: 2, 35: 12. Animum attende tibi ip-

ipsi, quomodo vivas, et doctrinae, quid doceas. In sacris dicebatur, Hoc age, quod Plutarchus vertit πρόσχε.

Ἐπίμενε αὐτοῖς] *Mane apud Ephesios. Sic ἐπιμένειν habemus Act. 10: 48, 21: 4, 10, 28: 12, 14, 1 Cor. 16: 8, Gal. 1: 18.*

Τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου, hoc enim si faceris, et te ipse servabis et eos qui te audiunt] Qui alios instruit, et se instruit. Servat et alios, nempe stantes hortando, lapsos erigendo. Non novum est verba quae Deo summo iure competunt, aut Christo, sensu quodam subordinato tribui hominibus, ut diximus ad Matth. 16: 18. Sic item hoc σώζειν hominibus tribuitur Rom. 11: 14. Sic et ἐπιστρέφειν [*convertere*] Luc. 1: 16.

CAPUT V.

1. *Πρεσβυτέρω μὴ ἐπιπλήξῃς, seniore ne increpaveris]* Vox *πρεσβυτέρου* hic de aetate sumenda est, non de functione: monstrant id sequentia. *Ἐπιπλήττειν* hic est ἢ frequens Rabbinis, unde רבנן *durior quaedam obiurgatio*, qua seniores uti solent adversum iuniores, non contra. In Glossario, *ἐπιπλήττω, castigo, increpo, obstrepo, obiurgo*. Utantur ea voce et Isocrates et Demosthenes.

Ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα, sed admone ut Patrem] Blande admone, et cum quadam reverentiae significatione. Sic Petrus 1 Epist. 5: 1, *Πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ* [*Seniores qui in vobis sunt admoneo*]. Mos est apud omnes Gentes seniores viros appellare *patrum*, foeminas autem *matrum* vocabulo.

Νεωτέρους ὡς ἀδελφοὺς, iuvenes ut fratres] *Frater* benigna appellatio parium inter se, apud Martialem et in Epigrammate Graeco.

2. *Πρεσβυτέρας ὡς μητέρας, νεωτέρας ὡς ἀδελφάς, ἐν πάσῃ ἀγνείᾳ, anus ut matres, puellas ut sorores, cum omni castitate]* Vult idem discrimen aetatum in foeminis observari; sed plus est cautionis, ne qua ex blanditiis aut amoris aut suspicioni pateat fenestra.

3. *Χήρας τίμα, viduas honora]* Et hic *χρηῶν* nomen est

est generale: neque functionem significat, sed amissas nuptias. *Τίμα* hic est, *da de Ecclesiae largitionibus alimenta*, nempe ut Ecclesiae inserviant; quod infra dicit *καταλεγίσθω*, inscribatur albo sive matriculas. Confer quae infra 17. Alendi praeceptum includi in praecepto honorandi parentes aiunt Hebraei. Vide quae ad Matth. 15: 4. Hieronymus ad Gerontiam: *Honor vel pro elemosyna vel pro munere accipitur*. Vide 2 Macc. 8: 28 et 30.

Τὰς ὄντως χήρας, vere viduas] Ab omni auxilio destitutas. Est et hic *πλοκή* [copulatio], figura Paulo familiaris. Sic Sophocli *χηρέων μελέω ποδί*, id est, *μονάζων* [solitarie vivens], ut explicat Scholiastes. Et *χηροῦν* est *desolare*, *εὐρίσκειν*. Sic apud Plautum: *Omnium copiarum atque opum, auxilii, praesidii viduitas nos tenet*: pro quo *viduertatem* dixit in Re Rustica Cato. Sic et arbor *vidua*, *viduus lectus*, *viduas noctes*, *viduus pharetrā Apollo*, apud Poetas. Itaque mox explicationis causa addet *μεμονωμένη* [desolata].

4. *Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔγγονα ἔχει, μαθητεύσασαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, si quae autem vidua filios aut nepotes habet, discant primum domum suam pietatem colere*] Eligebantur ad ordinem *πρεσβυτέρων* [Seniorum feminarum], quae mulierum essent *σφραγιστίαι* [formatrices], interdum et matres et educatrices filiorum, ut nos Tertullianus docet de Virginibus velandis: sed raro tales, et ubi aliae deerant. Cur non et matresfamilias? quia domi habebant quod agerent. Cur non virgines? quia cum experimenta matrimonii ex puerperio non habeant, minus possunt alias consilio et solatio iuvare. Ita Tertullianus dicto libro. *Τέκνα ἢ ἔγγονα* בְּנֵי אֶחָד. *Εὐσεβεῖν* hic est more Iudaeorum Graeca loquentium pro Hiphil, id est, *εὐσεβῇ παιεῖν* פָּרַח [piam facere]. Et hic habemus quod alibi saepe in collectivis nominibus, transitum a singulari ad plurale. Alibi contra.

Καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις, et mutuam vicem reddere parentibus] Sapienter dictum. Sic Valerius Maximus: *Parentes nos alendo, nepotum nutriendorum debito alligarunt*. *Ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι* est גָּמַל גְּמולוֹת. *Τοῖς προγόνοις* וְאִמְרָם, Gen. 49: 26.

Τοῦ-

Τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀποδεκτὸν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *hoc enim est pulchrum et Deo acceptum*] Sic et supra 2: 3.

5. Ἡ δὲ ὄντως χήρα καὶ μεμονωμένη, *quas autem vere vidua est et desolata*] Vox obscurior per clariorem explicatur. Vide quae supra 3. Sic ἡρώ, Graecis quibusdam interpretibus μεμονωμένη Job. 3: 7. Ἀτ ἡρώ χήρα Esai. 49: 21, ἀνδρὸς καὶ παίδων ἔρημος [*viro et liberis orba*], ait Philo περὶ μοναρχίας [*de Monarchia*] in fine. Ps. 68: 7 ἑστὶ μονοτρόπους, idem valet quod μεμονωμένους. Idem sensus in ἡρώ Ruth. 1: 21, quod κενήν vertunt LXX, et in ἡρώ Esai. 49: 21. Tam Graecis χηροῦν quam Latinis viduare, est desolare, μονοῦν.

Ἡλπικεν ἐπὶ τὸν Θεόν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας, *sperat in Deum et instat deprecationibus et orationibus noctu diuque*] Id est, ἐλπίζουσα εἰς τὸν Θεόν προσμένει [*sperans in Deum instat*], etc. Duplex Hebraismus: nam et praeteritum est pro praesenti, ut Matth. 3: 2, et verbum cum copula, vice participii. Sensus vero: Quia homines opitulatores non habet, et apud eos est ἡρώ, id est *muta*, ideo in uno Deo perfugium habet, illum solum respicit, ut Anna Phanuelis, Luc. 2: 36. *Noctu diuque*, id est, tam assidue quam fieri potest. Vide eundem Lucae locum et 1 Thess. 2: 9, 3: 10, 2 Thess. 3: 8, 2 Tim. 1: 3. Sic et Apoc. 4: 8, et aliis eius libri locis. Προσμένειν hic quod προσμαρτυρεῖν Act. 1: 14.

6. Ἡ δὲ σπαταλῶσα] Idem verbum habemus Iac. 5: 5. In Glossario, σπατάλη, *lascivia, delitiae*, σπαταλῶ, *delicias ago*. Habes eam vocem in Graeco Ezech. 16: 48 et Sir. 21: 17. Eodem sensu dicitur ἡρώ τρυφερά. Intelligit eam quae ideo vidua manet, ut a mariti imperio soluta liberius faciat quae lubet.

Ζῶσα τέθνηκε, *vivens mortua est*] Egregie dictum. Seneca de Tranquillitate animi: *Curius Dentatus dicebat, malle se esse mortuum, quam non vivere; ultimum malorum est ex vivorum numero exire antequam moriaria*. Idem Epistola XCIII: *Ante mortem periit*. Vide quae diximus ad Matth. 8: 22, Eph. 2: 1. Vivit vere, qui Deo vivit. Qui sine spe est vitae aeternae, iam nunc periit.

7. Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ᾖσιν, et hoc mone, ut irreprehensibiles sint] Mone praeterea tum viros, tum foeminas, ne ullam dent mali nominis de se occasionem. Vocem ἀνεπίληπτου habuimus et supra 3: 2. Vocem generalem iam per species evolvet.

8. Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίσιν ἔρρηται καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων, si quis autem suorum et maxime domesticorum curam non gerit, fidem negavit et infideli peior est] Sententia est ad utrumque sexum pertinens et sensus eiusdem, cuius illud Esai. 58: 7. Graviter accusat et viros et mulieres divites, qui sinebant Ecclesiae oneri esse eos quos ipsi alere debebant, id est, iunctos sanguine, qui sunt ἴδιοι, ἡ ψὶ [caro ipsorum], ac praecipue parentes qui οἰκεῖος etiam, Esai. 58: 7. Προνοεῖν est curam gerere, nempe ut habeant unde vivant: quod et Latine dicunt, prospicere. Quod autem ait τὴν πίσιν ἔρρηται, intelligendam est talem hominem factis destruere Christianismum, quem proficitur; sic et 2 Tim. 3: 5, Tit. 1: 16. Sicut εὐλογεῖν [benedicere] dicitur, qui bene facit, ita ἀρνεῖσθαι qui contemnit, a verbis ad facta ducta translatione. Peior autem infideli est, quia cum exactius norit voluntatem Dei, ei tamen se non accommodat. Vide Luc. 12: 48 et ibi dicta.

9. Χῆρα καταλεγέσθω, vidua eligatur] Admittatur ad ordinem τῶν πρεσβυτέρων [Seniorum feminarum], quae de fidelium oblationibus non minus quam Presbyteri vivebant. Hoc Tertullianus dicit in viduata collocare, libro de Virginibus velandis, viduam allegere in ordinationem, libro Ad Uxorem priore, τάσσειν εἰς τὸ χηρικόν vel εἰς τὸν κατάλογον, Graeci Patres. Talium Viduarum meminit et Hermas, et unam earum Graptam nominat.

Μὴ ἑλαττον ἐτῶν ἐξήκοντα, non infra sexaginta annos] Id ad sua tempora observatum docet nos Tertullianus, dicto libro de Virginibus velandis.

Γεγονυῖα ἐνὸς ἀνδρὸς γυνή, quae fuerit unius viri uxor] Sensus apertus est, de quo iam aliquid dicere coepimus supra 3: 2. Non debebant Christiani in ulla laudis parte cedere Gentibus. Pausanias Achaicis: Γυνή δέ αἰετὴν ἱεροσύνην λαμβάνουσα ἀγίζει μὲν ἀπὸ τοῦτου, οὐ μὴν οὐδέ τὰ πρότερά ἐστι πλέον ἢ ἐνὸς ἀνδρὸς εἰς πᾶσαν ἀφιγμένη [Sacer-

cerdotium mulieri decernitur, quo statim suscepto, vitam illa agit coelibem omne aetatis reliquum tempus, quamquam et ante eam oportuit cum uno tantum viro matrimonii causa fuisse]. Minutius: *Asiae sacra coronat univira.* Huic opponitur *vetula multarum nuptiarum*, Epist. ad Atticum XIII. 29. Valerius Maximus libro II cap. 1. 3: *Quae uno contentae matrimonio fuerant, corona pudicitiae honorabantur. Existimabant enim eum praecipue matronae sincera fide esse animum, quo depositae virginittis cubile pudicum egredi nesciret, multorum matrimoniorum experientiam, quasi legitimae cuiusdam intemperantiae signum esse credentes.* Quem sensum paulo durius extulit Athenagoras: *Ὁ δεύτερος γάμος εὐπρεπὴς μοιχεία [Iteratas nuptiae speciosum adulterium].* Tertullianus ad Uxorem: *Sacerdotium viduitatis et coelibatium est apud Nationes.* Idem de Exhortatione castitatis: *Denique monogamia apud Ethnicos ita in summo honore est, ut et virginibus legitime nubentibus univira pronuba adhibeatur: et si auspicii causa, utique boni auspicii est. Item ut in quibusdam solemnibus officiis prior sit univirae locus. Certe Flaminica non nisi univira est.* Item de Monogamia: *Idolis certe et monogamia et viduitas apparent. Fortunae Muliebri coronam non impunit, nisi univira: sicut nec Matri Matutae.* De Fortuna Muliebri, nefas eam attingi, nisi ab ea quae semel nupsit, dixit et Festus. Et apud Propertium est:

In lapide hoc uni nupta fuisse legar.

Item:

Fac teneas unum, nos imitata, virum.

Vide Canonem XVIII Basilii ad Amphiloichium.

10. *Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη]* Id est, *μαρτυρίαν καλὴν ἔχουσα [testimonium bonum habens]*, quomodo supra loquebatur 3: 7. *Quam fama comitatur bonorum operum.*

Εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, si filios educavit] Si nec abortum sibi fecerit, nec ob paupertatem exposuerit liberos, ut inter Gentes fieri solebat, sed omnes sibi natos educaverit, et quidem honeste ac pie. Vide supra 3: 3.

Εἰ ἐξενεδόχησεν] Si hospitio pios excepit, ut Lydia Act. 16: 15. Verbum *ξενοδοχεῖν* usurpat et Euripides: nomen

ξέ-

Ξενοδογίας Xenophon. Rabbini dicant voce quae ex Latino corrupta est *ῥανν*.

Εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, si sanctorum pedes lavit] Proverbiale: id est, si ad infima etiam ministeria se demisit, ut viros sanctos sublevaret. Nihil opus hic repeti quae diximus ad Ioh. 13: 5. Tertullianus ad Uxorem inter Christianarum foeminarum officia ponit aquam Sanctorum pedibus offerre.

Εἰ θλιβομένοις ἐπήκεισεν, si afflictis subvenit] *παρ* dicent Rabbini. Sic φίλοις ἐπαρκεῖν [amicis opitulari] sine casu accusativo dixit Euripides. Vide et in sequentibus. Cum accusativo habes hoc verbum 1 Macc. 8: 26, 11: 35. Solebant foeminae munuscula mittere iis qui ob pietatem in vinculis erant.

Εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησεν] Ἐπακολουθεῖν est quod Hebraei dicunt *לָּקַח*, aut *לָּקַח* addito *עָמַל*. Si omnes boni operis occasiones sectata est, persecuta est, ut alibi citat Hieronymus.

11. Νεωτέρως δὲ χήρας παραιτοῦ, iuniores autem vi-
duas recusa] *Minores sexagenariis. Παραιτοῦ*, id est, ne admitte: ad ordinem illum foeminarum praesidentium. In Glossario, *παραιτοῦμαι*, *recuso*. Utuntur sic Plutarchus et alii.

Ὅταν γὰρ κατασηνιαῶσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουν, postquam enim taedere eas coepit Christi, nubere volunt] Id est, ὅταν σηνιαῶσι κατὰ τοῦ Χριστοῦ, et per Christum intellige Ecclesiam: de quo loquendi genere diximus ad Rom. 9: 3. Postquam taedere eas coepit istius servitutis quam Ecclesiae promiserant. Est enim *σηνιαῶν*, ut nos docent Graecorum Grammatici, *σερεῖν ἡνίας* [habena privare]. Sic Apoc. 18: 7, et nomen *σεῖνος* pro *παρ* est 2 Reg. 19: 28. Syrus hic eo verbo utitur, quod in Syriaco Veteris Testamenti ponitur, ubi in Graeco est *ὕβριζεν* [contumelia afficere]. In re pari Synodus Chalcedonensis; Can. XII: Ὑβρίσασα τὴν τοῦ Θεοῦ χάριν [Postquam contumelia affecit Dei gratiam]. Et Oecumenius: Ὅταν καθυπερηφανεύσονται τοῦ Χριστοῦ [Cum Christum fastidierint]. — Volunt deinde nubere rursum. Οὐ φορητὴ γὰρ νέαις χηρεία [Neque enim tolerabilis est iuveni mulieri viduitas], ait Theano.

12. Ἐχουσαι κρίμα, *ferentes damnationem*] Κρίμα hic vocat iudicium probarum ab earum facto dissentiens. Simile Chrysostomi illud Homilia 63 ad Iohannem: Οὐκ οἶδας ὅτι οἱ μετὰ τὴν τελευταίαν τῆς αὐτῶν ἑτέραν ἐπεισ-αγόμενοι παρὰ πολλῶν καταγινώσκονται, καίτοι οὐ κόλασιν ἔχει τὸ πρᾶγμα; [*Nescis, quod illi qui defuncta morte ducunt insuper aliam, a multis reprehendantur et male audiant; quamvis res ipsa non puniatur?*].

Ὅτι τὴν πρώτην πίσιν ἠθέτησαν, *ipsas primam fidem irritam fecisse*] Illam fidem quam Ecclesiae dederant, professae se ei soli servire velle. Παρέβησαν τὰς συνθήκας [*pacta violarunt*], ait hic Chrysostomus: ἐψεύσαντο τὴν συμφωνίαν [*sefellerunt pactum*], Theophylactus: τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν συνθήκην [*foedus cum Christo*], Oecumenius: Epiphanius, ἐπαγγελίαν [*promissum*]: *professionem*, Ambrosius. Sic διαθήκην ἀθετεῖν [*foedus irritum facere*], Gal. 3: 15. In Constitutionibus Clemens III. 1: Εἰ δὲ νεότεραν κατεσχάτε εἰς τὸ χηρικόν, καὶ μὴ φέρουσα τὴν ἐν νεότητι χηρείαν γαμηθῇ, ἀπρέπειαν ἐμποιῇ τῇ δόξῃ τοῦ χηρικοῦ, καὶ λόγον ὑφέξει τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὅτι δευτέρῳ γάμῳ συνήφθη, ἀλλ' ὅτι τὴν αὐτῆς ἐπαγγελίαν οὐκ ἐφύλαξε, κατασηρηνιάσασα τοῦ Χριστοῦ· διότι μετὰ πίστεως καὶ φόβου Θεοῦ οὐκ ἤλθε φυλάξαι τὴν ἐπαγγελίαν. Διὸ χρὴ μὴ προπετῶς ποιεῖσθαι τὴν ἐπαγγελίαν, ἀλλὰ μετὰ ἀσφαλείας. Κρεῖσσον γὰρ αὐτῇ ἐξελθὼν εὐξασθαι, ἢ εὐξασθαι καὶ μὴ ἀποδοῦναι [*Sin iuniorum mulierem in viduarum consortium legeritis, eaque postea, quod iuvenis sit, viduitatem non ferens, nupserit, dehonestabit coetum viduarum, Deoque huiusce rei rationem reddet, non quod secundas nuptias contraxerit, sed quod professionem suam non servarit excusso Christi iugo, quod non cum fide et Dei metu venerit, qui promissum servaret. Non oportet itaque istud praecipiti festinatione profiteri: sed re demum perpensa huc veniendum. Est enim ei mulieri utilius, non vovete, quam vovete nec reddere*]. Tertullianus de Monogamia hunc locum sic explicat: *Ad eas dirigit, quales supra denotat, iuenculas viduas; quas in viduitate deprehensae, et aliquamdiu assectatae, postquam in deliciis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iudicium, quod primam fidem resciderunt: illam videlicet qua in viduitate inventae et*

pro-

professae eam, non perseverant. Propter quod vult ed nubile, ne primam fidem susceptae viduitatis postea rescindant. Simile de Virginibus habet Cyprianus Epistola LXX: *Si ex fide se Christo dicaverunt.*

13. *Ἀμα δὲ καὶ ἀργαὶ μαρθάνουσι, simul autem et otiosae sciscitantur*] Notat et alia vitia foeminis iunioribus frequentia. Cum nihil habeant quod agant, inquit, fiunt percunctatrices. *Μαρθάνειν* hic est *sciscitari*, ut Esth. 4: 5. Vide quae diximus ad 2 Thess. 3: 11. Verum illud:

Ὡς πολλὰ θνητοῖς ἢ σχολή ποιεῖ κακά.

[*Quam multa hominibus otium excudit mala*].

Περιερχόμεναι τὰς οἰκίας, circumeuntes domos] Quod *παρανοεῖν* [*discursare*] dixit Alexis, in versibus quos ad illum quem iam diximus locum ad Thessalonicenses produximus. Talis discursatricis foeminae descriptionem habes Prov. 7: 11. Et dicitur talis Hebraeis *מְרִירַת הַבַּיִת* [*strepitus illa est et discursatrix*]. At Veteres testudinem de tecto suo nunquam egredientem figuram facere bonae foeminae. Debent enim esse *οἰκονοροὶ* [*domus curam habentes*], ut ait idem hic Apostolus ad Tit. 2: 5. Euripides Meleagro:

Ἐνδον μένουσαν τὴν γυναῖκα εἶναι χρεῶν

Ἐσθλὴν· θύρησι δ' ἀξίαν τοῦ μηδενός.

[*Lare contineri foeminae officium probae est, Foris vagantes nullius pretii puta.*]

Οὐ μόνον δὲ ἀργαί, non solum otiosae] Est *ἐπανόρθωσις* [*correctio*], quasi dicat, *Parum est quod dixi eas esse otiosas.* Fuerat enim id tolerabilius. Satius enim est otiosam esse, quam male agere.

Ἀλλὰ καὶ φλύαροι, sed et garrulae] In Glossis *φλύαρος garrulus*: *φλύαρός, garrus*, quod verbum habemus 3 Ioh. 10. Connexa sunt ista, ut diximus, *percunctari et garrire.*

Καὶ περίεργοι, et curiosae] Vide dicta in eum locum ad Thessalonicenses. *Aliena negotia curant.*

Λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα, loquentes quae non oportet] *מְרִירַת הַבַּיִת* Maimonidae. Ubi aliud non habent quod dicant, calumniari incipiunt.

Φιλόσογον δὲ χρῆμα θηλειῶν ἔφην,

[*Calumniosum est omne foemineum genus*], ait Euripides.

14. *Βούλομαι δὲ οὖν νεώτερας χήρας γαμῆν; volo ergo iuniores viduas nubere]* *Βούλομαι* sic comparative sumendum est *malo*, nempe, quam fiant ista quae dixi. Sic *θέλω* 1 Cor. 14: 19.

Τεκνογονεῖν; filios procreare] Non abortus facere, ut quaedam faciebant, quo lautius viverent: aliae, quo formam eo melius servarent:

Scilicet ut careat rugarum crimine tener; ait magister talium, II: 14.

Οικοδομεῖν, familiam administrare] Nempe, sub marito. Viri est res extra gerere; foeminae servare quae sita. Aristoteles Oeconomicorum I. 3.

Μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικείμενῳ λοιδορίας χάριν] *Nullum dare praetextum inimicis ad maledicta.* *Ἀφορμὴ* est *praetextus* 2 Cor. 5: 12, 11: 12, Gal. 5: 13. *Ὁ ἀντικείμενος* per excellentiam Diabolus: sed solet et de aliis dici qui eum imitantur, ut videre est 1 Cori 16: 9, Phil. 1: 28. Solet autem singulare cum articulo poni pro toto genere, ut diximus ad Marc. 3: 26 et alibi. *Λοιδορίας χάριν* [*maledicti gratia*], id est, *ἐκς λοιδορίας*, ἰσχυρῶς.

15. *Ἦδη γάρ τινες ἐξερρέτισαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ, iam enim quaedam diverterunt ad Satanam]* Non tantum in ea vitia delapsae sunt quae dixi, veram etiam cum viderent suam istam vitae mutationem a bonis Christianis improbari, Christianismum deseruere. *Ἐξερρέτισθαι* Paulo est *declinare a via recta*, supra 1: 6, infra 6: 20, 2 Tim. 4: 4. *Ὀπίσω ὡς* vel *ὡς* [*retro*] verbis eundi et similibus additum significat *sequi*. *Secutae sunt*, inquit, *Satanam*, qui saeculo praeidet, 2 Cor. 4: 4.

16. *Εἰ τις πιστὸς ἢ πιστῇ ἔχει χήρας, si quis fidelis aut et qua fidelis habet viduas]* *Habet*, nempe ad se pertinentes, propinquitate sanguinis aut affinitatis.

Ἐπαρκεῖτω αὐταῖς] *Subveniat illis*, ut supra 10, ne Ecclesiam onerent. Vide quantam curam gerat Paulus ne Ecclesiae liberalitates in alios impendantur, quam qui carere eis nullo modo possunt.

Καὶ μὴ βαρυνεῖται ἡ ἐκκλησία, ne oneretur Ecclesia] Sumendum hic *βαρυνεῖται*, quomodo *ἐν βαρεῖ σιν* 1 Thess. 2: 6.

Ἵνα ταῖς ὕψους χήραις ἐπαρκεσθῇ, ut iis quae vere viduae sunt sufficiat] Ut Ecclesia habeat unde subveniat iis

quae ita viduae sunt, ut nullos habeant qui ipsas curent. Vide supra 3 et 5.

17. *Οἱ καλῶς προϊστάτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν*, qui bene praesident Senes duplici honore digni habeantur.] Omnes senes honore digni, ut vidimus, maxime vero qui praesident Ecclesiae, οὐρανῶν, qui et κατ' ἐξοχὴν οὐρανῶν [per excellentiam Seniores], digni sunt duplici honore, tum propter aetatem, tum propter iudicium quod de ipsis fecit Ecclesia. Et bene διπλῆς τιμῆς. Sunt enim velut primogéniti inter fratres suos. Vide Dent. 21: 17. Ἀξιούσθωσαν, hic uti et Hebr. 10: 29; dignari passive: quomodo apud Virgilium:

Coniugio Veneris dignate superbo.

Sic et Gen. 31: 28. Videtur autem duplicem honorem dicere et alimenta, quae et ipsa illis cum honore dantur, ut Regibus tributa. Considera sequentia et quae ad Matth. 23: 4. Plato de Legibus quinto dixit: *Μᾶλλον ἢ διπλασίαν τιμὴν ἀξίαν εἶναι τὸν* [Magis quam duplici honore dignus est prav. illo].

Μάλιστα οἱ ἀποστόλοις ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ, maxime qui optis dant verbo et doctrinam.] Id est, principes Presbyterorum, quorum proprie erat munus loqui ad populum, et sic eum docere. Si per morbum aut aetatem non sufficerent, assumébant sibi alios, de Presbyteris plerumque, raro de laicis. Sed notandum olim in una urbe magna, sicut plures Synagogas, ita et plures fuisse Ecclesias, id est, conventus Christianorum. Et cuique Ecclesiae fuisse suum Praesidem, qui populum alloqueretur et Presbyteros ordinaret. Alexandriae tantum eum fuisse morem, ut unus esset in tota urbe Praeses, qui ad docendum Presbyteros per urbem distribueret, docet nos Sozomenus l. 14, et Epiphanius ubi de Ario agit, dicitque Alexandriae nunquam duos fuisse ἐπισκόπους [Episcopos], voce ea sumpta κατ' ἐξοχὴν [per excellentiam], ita ut significet illud ius quod habebat ὁ ἄρχων τῆς συναγωγῆς [Princeps Synagogae]. In illis verbis ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ est ἐν διὰ δυοῖν [unum per duo], pro ἐν λόγῳ διδασκαλίᾳ. Simile habuimus supra 4: 1. In Clementis Constitutionibus II. 28: Τοῖς δὲ πρεσβυτέροις, οἷς ἔστι καὶ νομοδοτοῦσι περὶ τὸν τῆς διδασκαλίᾳ λόγον, διπλὴ καὶ αὐτοῖς ἀρε-

μίσθω ἢ μοῖρα [*Presbyteris quaque, cum in descendo occupantur, dupla portio assignetur*].

18. *Ἄγε γὰρ ἡ γραφή· Βοῦν ἀλοῶντα οὐ φμώσεις, dicit enim Scriptura, Bovi tritुरanti os non alligabis*] Deut. 25: 4, quem locum habuimus et exposuimus 1 Cor. 9: 9.

Καὶ Ἄξιός ἐστι ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ, item, Dignus est operarius mercede sua] Est sententia inter Hebraeos trita, ut videre est Matth. 10: 10, Luc. 10: 7. Verba non sunt in Scriptura, id est, in Veteri Lege, ad quam hic respicit Paulus; at sensus reperitur Lev. 19: 13, Deut. 24: 14, ubi in Hebraeo נָשָׂא, in Graeco μισθωτός [*mercenarius*]: idem valet quod ἐργάτης. Significatur enim is cuius opera mercede conducta est. Vide Marc. 1: 20, Ioh. 10: 12, 13.

19. *Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτός ἐστι μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων, adversus Presbyterum accusationem ne recipe, nisi duo aut tres sint testes*] Ut 2 Cor. 13: 1. Apparet hic instrui Praesidem, qui dictus κατ' ἐξοχήν ὁ ἐπίσκοπος [*per excellentiam Episcopus*], nam talium erat dirigere Presbyterii actiones. Intellige hic πρεσβύτερον honore. Lege Mosis nemo damnari poterat criminis, nisi causa probata per testes duos. At poterat ad unum testis dictum vir plebeius capi, aut contra eum inquisitio incipi: non ita autem contra Senatorem, cui aequiparatur Presbyter. Et cur non? Quia iudicium pro illo totius populi, cum electus est, facile uni testi praeponderat. Deinde solent, qui aliorum crimina corrigunt, multorum patere odiis. Et nota non dici, *ne damna*: sed *ne recipe accusationem*, repelle delatores. Nicolaus Damascenus: *Ἡμερὰ Ταρτηνσίους νεώτερος πρεσβυτέρου καταμαρτυρεῖν οὐκ ἔξεστι* [*Apud Tartenios iuniori adversus senio rem testimonium dicere non licet*]. In verbis his Pauli duplex negatio, ἐκτός, εἰ μὴ, ut 1 Cor. 14: 5, 15: 2.

20. *Τοῖς ἁμαρτάνοντα ἐνώπιον πάντων ἔλεγε, peccantes coram omnibus admone*] Tertullianus ubi in Apologetico Ecclesias describit: *Ibidem etiam exhortationes, castigationes et censura divina. Nam et iudicatur magno cum pondere, ut apud certos de Dei conspectu: sum-*

numque futuri iudicii praeiudicium est, si quis ita deliquerit, ut a communicatione orationis, et conventus, et omnis sancti commercii relegatur. Praesident probati quique Seniores. Admonebantur ergo criminosi a Senioribus adstante et audiente plebe: ὑπὸ τῶν πλειόνων [*a pluribus*], 2 Cor. 2: 6. Si doleret, imponebatur ei ἐπιτιμία [*incredatio*]: si contumax esset, abscindebatur ab Ecclesia.

Ἴνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι, *ut et ceteri timorem habeant*]. Diximus alibi poenarum tres esse fines, πονηθείαν, ἀποπλήρωσιν, παράδειγμα [*emendationem, satisfactionem, exemplum*]. In poenis Ecclesiasticis tria haec concurrunt. Nam et agitur ut melior fiat is qui lapsus est, et ut honos Ecclesiae per eum laesus resarciatur, et ut alii exemplo absterreantur. Sumptum autem et hoc de Lege Dent. 13: 11 et alibi.

21. Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ] *Hoc te obtestor, audiente et Deo et Christo.* Idem loquendi genus habes 2 Tim. 2: 14, 4: 1.

Καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, *et electis Angelis*] Ergo et Angeli audiunt quae dicimus, Matth. 18: 10, Luc. 15: 10, 1 Cor. 11: 10. Solent Deo saepe adiungi Angeli, ut eo rectius concipiatur eius summa Maiestas, Deut. 33: 2. Ἀγγέλοι ἐκλεκτοὶ sunt ii quos Deus diligit. Ita enim saepe sumitur Hebraeum מַלְאָכִים, ut 2 Sam. 21: 6, 1 Par. 16: 13 et alibi saepe. Ii autem sunt iidem qui alibi dicuntur Sancti, ut Marc. 8: 38, Luc. 9: 27. Vide quae dicta ad 1 Thess. 3: 13. Opponuntur enim hi Angelis Satanae, 2 Cor. 12: 7, Rom. 8: 38, qui peccarunt et a Deo defecerunt, 2 Petr. 2: 4, Iud. 6.

Ἴνα ταῦτα φυλάξης, *ut haec custodias*] Haec quae de iudiciis Ecclesiasticis dixi.

Χωρὶς προκρίματος, *sine praeiudicio*] Πρόκριμα est quod praeiudicium Latini vocant, ut in illo versu:

Grave praeiudicium est, quod iudicium non habet.

Id locum habet ubi inauditum aut indefensum iudex damnat, quo illud spectat:

Te iudicante criminoſa est celeritas.

Et:

Μηδὲ δίκην δικάσης πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσης.

[Ni prius audieris ambos, ne iudicium fer.]

Et

Et id quod habemus Exod. 23: 1. Eodem tendit locus Ps. 50: 18.

Μηδὲν ποιεῖν κατὰ πρόσκλησιν] *Nihil propensione faciens*, id est, in gratiam, aut eius cuius causa agitur, aut collegae, aut commendantis. Respicitur Lex Exod. 23: 2, ubi est *פחל*, in Graeco ὥς *ἐκκλῖσαι* [*ut declines*].

22. *Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἀμαρτίας ἀλλοτριαῖς*, *manus cito nemini imposueris, neque partem trahas piscatorum alienorum*] Alii Veterum de absoluteione intelligunt, alii de ordinatione. Utrumque enim per manuum impositionem peragebatur. Probem ego de ordinatione accipere: nam est et in Thalmude par sententia. Similis apud Horatium sensus:

Qualem commendas etiam atque etiam adspice, ne mox Incutiant aliena tibi peccata timorem.

Nam et ordinatio est selemnis quaedam commendatio, a more Indaeorum veniens. Diu explorandus est qui praeficitur Ecclesiae, ne si quod habeat vitium in dogmate aut vita, veniat ordinator in culpaē partem, tanquam *ῥω*, id est, *obfirmator*. Isocrates ad Demonicum: *Εἰς ἀρχὴν κατασταθεὶς μηδενὶ χρῶν πονηρῶ πρὸς τὰς διοικήσεις· ὧν γὰρ ἐκείνος ἀμάρτη σοὶ τὰς αἰτίας ἀναθήσεται* [*Ubi magistratum geres, ne cui malo rerum curam trade: nam quod id peccarit, eius culpam in te conferens*]. Basilias Canone LXXXIV: *Μὴ θελήσωμεν ἀμαρτίαις ἀλλοτριαῖς συναπολλύσθαι* [*No velimus cum peccatis alienis perire*]. Vide et caetera ibi.

Σταυτὸν ἀγνὸν τήρει, te ipse castum serva] Vide Phil. 4: 8.

23. *Μημέτι ὕδρονόει, ne solum aquam bibas*] Cohae- ret cum superioribus. *Nolo tamen ea de causa te solius aquae esse potorem*. Vox ὕδρονοτεῖν bene Graeca est. Utitur ea Dioscorides:

Ἄλλ' οἶνον ὀλίγω χρῶ, sed modico vino utere. *Utere quidem vino, sed bene diluto*. Vide hac de re egregiam dissertationem Chrysostomi prima de Statuis. Iustinus ad Zenam: *Ὁ δὲ οἶνος μήτε ὀσμύραι ἐπὶ τὸ μεθύειν πινέσθω, μηδὲ ὡς ὕδωρ ἐπιζητεῖσθω· ἐκείτω μὲν γὰρ Θεοῦ ποιήματα ἐσιν· ἀλλὰ τὸ μὲν ὕδωρ ἀναγκαῖον· ὁ δὲ οἶνος βοθητίας χάριν τοῦ σώματος γέγονεν* [*Vinum neque quiescit ad ebrie-*

tatem bibendum, neque perinde atque aqua requirendum, Utraque certe creatura est Dei: sed aqua necessitatis est; vinum iuvandi corporis gratia datum est].

Διὰ τὸν στήμαχόν σου, propter stomachum tuum] Stomacho laborantibus vinum tamen et austerum commendat Cornelius Celsus. Pari modo Proclum ait Marinus a Philosophis monitum ne carniū esu abstineret, ὅπως ἂν καὶ τὸ σῶμα ὑπηρετοῦν ἔχη ταῖς ψυχικαῖς ἐνεργείαις [ut posset et corpus animi actionibus inservire]. Plato vero Legum II suadet vino uti, εἰ μὴ σωματικῆς ἢ νόσων ἕνεκα [nisi corporis reficiendi vel morbi causa].

Καὶ τὰς πνεύμας σου ἀσθενείας, et frequentes tuas infirmitates] Multa enim infirmitatum genera consequi solent male concoquentes. Iustinus dicto loco: Δέον τοῦ μετ χειμῶνος διὰ τὸ κρύος πίνειν, μέχρι τοῦ μὴ ἔχειν τοῦ δὲ θεύους διὰ τὴν τῶν ἐντὸς θεράπειαν [Cum hyeme ob frigus bibere oporteat, eousque duntaxat, ne rigeas: aestate, quantum viscerum cura exigit]. Vide et alia ibi. Adde egregie dicta a Clemente Paedagogi II. 2. Graeca est sententia:

Ἄνδρες δὲ κερηῶσι μέγας μέγα οἶνος ἀλέει.

[Vin magnam vinum lassatis viribus adfert.]

Hieronymus ad Demetriadem generalem dat regulam, Neque vero immoderata tibi imperamus ieiunia, et enormem ciborum abstinētiā, quibus statim corpora delicata franguntur: et ante aegrotare incipiunt, quam sanctae conversationis iacere fundamenta. Philosophorum quoque sententia est μεσότης, ἀρετῆς ὑπερβολῆς, κακίας εἶναι, quod Latinus ita potest sermo resonare: Moderatas esse virtutes, excedentia modum atque mensuram inter vitia deputari. Unde et unus de septem Sapientibus, μηδὲν ἄγαν, id est, Ne quid, ait, nimis, quod tam celebre factum est, ut comico quoque verum expressum sit, Sic debes ieiunare ut non palpites, et respirare vis possis, et comitum tuorum vel parteris, vel traharis manibus, sed ut fracto corporis appetitu, nec in Lectione, nec in Psalmis, nec in Vigiliis, solito quid minus facias.

καὶ τῶν ἀνθρώπων αἰ ἐπαγρίαι, προδύλοι εἰσι, προαγνοῦσι, εἰς ἡμέραν, quarundam hominum peccata manifesta sunt, iudicium praecedentia] Redit ad illud de ordina-

tionibus, velut interposita *παρεμβάσεις* [interpositiones]. Et *κρίσιν* vocat *ἀνάκρισιν* sive *δοκιμωσίν* [explorationem de moribus] illam quae fiebat circa ordinandos. Vide supra 3: 10. Tacite monet Timotheum, ut diligenter inquirat in ea quae id tempus praecessere.

Τισὶ δὲ καὶ ἐπαρλόμενοις, quosdam autem et subsequuntur] Quidam dum Presbyteriam sperant, vitia sua non tollunt, sed obtegunt, eruptura nō expito erunt potiti. De talibus non tenetur ordinator: sed ubi resciverit, dabit operam ut ne Ecclesiastica censura dormiat. Ideo ordinator in eos quos ordinavit intentos semper habebit oculos.

25. *Ῥαυτὰς καὶ τὰ καλὰ ἔργα προέηλάν ἐτι, similiter et facta bona manifesta sunt*] Non tantum de eo qui ordinandus est, inquirere debes an nihil mali egerit, sed an etiam multum boni. Et huic rei potissimum credes. Qui enim vere pii sunt, eorum pia facta non latent.

Καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δύναται] *לֹא יִכְלֹךְ*, *ler. 49: 10. Si quorum res aliter se habent, eas latere non possunt.* Id est, Si qui nulla ediderint bona opera, puta monendo alios, inserviendo, aegrotis, sublevando pauperes, facile id tibi erit scire, et tales cavere. Merito enim suspecti sunt.

CAPUT VI.

1. *Ὅσοι εἰσὶν ἐπὶ ζυγὸν δούλοι, quisunque sunt sub iugo servi*] Hoc ad distinctionem addidit: omnes enim Christiani servi Dei et Christi: et propter hoc servi etiam aliorum. *Ἐπὶ ζυγόν*, id est, *sub imperio herili.* Sic ea vox usurpatur *Lev. 26: 13, Esai. 9: 3* et alibi.

Τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξιολογῶσιν ἡγεσθώσαν, dominos suos omni honore dignos arbitrentur] Tanquam magistratus suos domesticos. Vide *Rom. 13: 7, 1 Petr. 2: 17.*

Ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασημῇται, ne nomen Dei et doctrina maledictis impetatur] Nomen Dei maledictis impetitur, cum male vivunt qui eius se dicunt cultores. Vide *Rom. 2: 24, Esai. 52: 5, Ezech. 36: 23.* Dicunt enim extranei: *Qualem isti Deum habent?*

Sic ἐπὶ ἡ διδασκαλία, *doctrina Evangelica*, traducitur, velat imperiorum dissolutrix.

2. Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονεῖτε, ὅτι ἀδελφοὶ εἰσιν, *qui autem credentes habetis dominos, ne contemnitis, quia fratres sunt*] Ne ob id eos contemnant, quod inter se fratres sunt in Christo. Ista paritas caetera personarum discrimina non tollit.

Ἀλλὰ μᾶλλον δουλεύετε αὐτοῖς] *Et impensius illis servite*. Leges civiles nihil praecipiebant servis: quia domini satis eos cogebant facere quod ex usu dominorum esset. Nunc cum per Evangelium domini facti essent multo leniores, praecepta etiam servis danda fuere.

Ὅτι πρῶτοι εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ οἱ τοῦ εὐαγγελίου ἀντιλαμβανόμενοι] *Primum quia fide in Deum sunt praediti: deinde diligendi eo nomine, quod curam gerant, ut vobis benefaciant*, id est, ut vos vestiant, pascant, ab iniuriis protegant. Ἀντιλαμβάνεσθαι est *curam alicuius gerere*. Sic ἀντιλαβόμενος ἀληθείας [*curam veritatis gerens*], Esai. 26: 3.

Ταῦτα διδάσκει καὶ παρακάλει, *hasc doce et exhortare*] Hoc ita tibi dico, quia tuum est etiam servos docere.

3. Ἐὰν τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, *si quis aliter docet*] Vide supra 1: 3.

Καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνονσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *neque assentitur sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi*] Προσέρχεται ὧν, quod dicitur de iis qui ad altare veniunt, Lev. 9: 7 et alibi. Non minori reverentia tractandum est Evangelium: cuius sermones vere sunt ὑγιαίνοντες, ut supra 1: 10, 2 Tim. 1: 13, 4: 3, Tit. 1: 9, 2: 1, quia nihil insalubre admixtum habent, quo non carent dogmata Rabbiorum et Philosophorum.

Καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, *et ei quae ad pietatem est doctrinae*] Hic καὶ ut saepe est ἐξηγητικόν [*explicativum*]. Nam verba Christi vere sunt *doctrina ad pietatem faciens*. Κατὰ εὐσέβειαν est quod pietati convenit, ut Tit. 1: 1,

4. Τενύφωται] Vide quid illis eveniat, inquit, qui ab Evangelio abscedunt; *inflantur*, nempe ut solent corpora male sana. Vide supra 3: 6, Fiunt

— Κεθεῖς οἰσῖος ἐμπλεοὶ ἀσχοί.

[— *Vanis inflati fastibus utres.*]

Μη-

Μὴδὲν ἐπιστάμενος] *Nihil sciens*, nempe earum rerum quae maximam vim habent ad pietatem. Id supplendum ex praecedentibus.

Ἀλλὰ νοσῶν] *Delirat*, ut saepe solent aegroti. Persequitur enim coeptam similitudinem. Solet autem *νοσῶν* illo sensu construi cum *περί*. Sic Plutarchus dicit, *περί σφραγίδια πολυτελῆ νοσεῖν* [*sigillis magni pretii plus aequo capi*].

Περὶ ζητήσεως, de quaestionibus] *Physicis* scilicet de rebus, uti Socrates aiebat, quae nihil ad nos, nempe meliores reddendos. Quanta in his fuerint opinionum incerta, vide librum in Plutarchi operibus *περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις* [*de Placitis Philosophorum*], et in *Physicis* Stobaei. Hermas III. 9; *Hi sunt qui inter se habent lites, et propter querelas suas in fide languent.*

Καὶ λογομαχίας, et pugnis verborum] Multae inter Philosophos disputationes erant de vocabulis. Ea quae corpori et vitae agendaee conducunt, bona sunt Platoni et Aristoteli. Non vult Porticus ea sic appellari, sed *προηγμένα* [*praeposita*]. Miseretur Sapiens Platonicus et Aristotelicus. Stoicus non miseretur, sed parcit. *Maxima pars Stoicarum disputationum*, ait Cicero, *circa nomina consumitur. Vitiosum autem est controversiam intendere propter nominum mutationem*, ait ad Herennium Scriptor. Aristoteles in *Topicis* non male: *Ἐυλαβητέον πρὸς τοῦ νομα διαλέγεσθαι* [*Vitandas disputationes de notatione verborum*]. Verbum *λογομαχεῖν* habes et apud Graecos scriptores, et infra 2 Tim. 2: 14.

Ἐξ ὧν γίγνεται φθόρος, ἔρις, βλασφημία, ἐκ quibus oriuntur invidias, lites, maledicta] *Invidia*, *lites*, *maledicta* frequentia Philosophis, de quibus Timon:

Ποίων ἐκ τ' ἐρίδων καὶ λογομαχῶν πεπλάνησθε;
[*Quae vos vaniloquo fallunt certamine lites?*]

Et alibi:

Φοιτᾷ δὲ βρατολογὸς ἔρις κενὸν λελακυῖα,
Νείκης ἀνδρόφονοιο κασιγνήτη καὶ ἐρίδος.
[*Aspera lis quaedam provenit inania clamans,*
Inoensi in caedes odii soror atque ministra.]

Ἵπνόνοιαι πονηραί] *Opiniones malae*: nam *ἵπνοεῖν* ponitur pro *ἔχειν* quod est *cogitare*. Tales opiniones Dia-

gorae, non esse Deum. Epicuri, Deum non curare res humanas, quae videtur etiam Aristotelis fuisse sententia ἐν τοῖς ἱστορικῶν λόγοις [in arcaniore institutione]. Academiae adolescentioris et Scepticorum, Nihil posse percipi, nihil esse turpe per se.

5. Διαπαρατριβαί] In aliis libris est παραδιατριβαί, quod rectum. Διατριβή vox propria Philosophorum, disputatio: unde locum ipsum ubi disputatur, διατριβήν vocavit Gellius. Addidit Paulus παρὰ quod non raro in compositione id significat quod rectum non est, ut cum dicimus παράγραμμα sive παραγραμματισμός, παραλογίζεσθαι, παρασύναξις, et similia.

Διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν] Id est, [hominum] mentem habentium alienam a pietate, quod vere est φθείρεσθαι [corrumpi], 2 Cor. 11: 3.

Καὶ ἀπειρημένων τῆς ἀληθείας, et qui veritate destituti sunt] Destituti cognitione eius veritatis quae maximi momenti est.

Νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν] Existimant pietatem, id est Christianismum, quaestui suo servire debere. Respicitur videtur locus Esai. 56: 11.

Ἀφίστασθαι ἀπὸ τῶν τεινόντων, secede a talibus] Hoc non est in Manuscripto optimo. Deest et in aliis multis, et in Latino. Addiderunt ii qui sensum putarunt sine his non plenum; cum contra res se habeat. Nam τεύφαται quod praecesserat, non erat descriptio subiecti, sed praedicatum, ut loquuntur.

6. Ἐστὶ δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια, est autem quaestus magnus pietas] Ex Esai. 33: 6, תִּמְרָה כְּתִי כֶּתֶר תִּמְרָה, timor Domini thesaurus eius. Magnus est quaestus lucrari animam, Matth. 16: 26.

Μετὰ αὐταρκείας, suoque contentum esse] Vetus dictum, magnum vectigal parsimonia. At verius, Magnum esse quaestum suo contentum esse, id enim est nullius rei indigere. Vide 2 Cor. 9: 8. Sic dicunt Hebraei, Dives est qui sua sorte gaudet. Utantur voce αὐταρκείας Polybius et alii.

7. Οὐδὲν γὰρ ἐπαγγέλαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα, nihil enim quum intulerimus in mundum, liquet nos neque auferre quid posse] Sensus idem qui

qui Iob. 1: 21 et Eccl. 5: 14. Applicatum autem hic ad irridendam avaritiam. Tale illud Martialis:

Rape, congere, aufer, posside, relinquendum est.

Et Graecum non disparis sensus:

Γῆς ἐπέβην γυμνός· γυμνός θ' ὑπὸ γαίᾳ ἄπειμι·

Καὶ τί μάτην μοχθῶ γυμνὸν ἄρῶν τὸ τέλος;

[*Nudus in hanc veni tellurem; nudus abibo;*

Quid satago nudum natus ad exitum?]

Adde quae ad Luc. 12: 20.

8. Ἐχόντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκέσ-
θῃσόμεθα, habentes autem alimenta et tegumenta, his
contenti simus] Philo de Praemiis: Πλοῦτος δὲ ὁ μὲν τῇ
φύσει εὐτελής ἐστὶ τροφῇ καὶ σκέπῃ [Sunt autem frugales
opes, quas natura postulat, alimentum et tegumentum].
Aristides: Ἐσθῆτος γάρ, οἶμαι, καὶ σκέπης καὶ τροφῆς διό-
μεθα [Indigemus enim, opinor, vestibus, tecto et ali-
mento]. Ubi σκέπην Aristides posuit pro tecto: Philo
autem, ut hic Paulus, pro veste et tecto. Est enim σκέπη
sive σκέπασμα, ἧς, hoc omne quo tegimur. Iacobus panem
tantum et vestem postulat Gen. 28: 20. Quod Cyprianus
διατροφὰς vertit exhibitionem, in eo locutionem iuris se-
cutus est. Nam exhibere est alere. L. Si qua. § Sed si.
D. de Agnoscendis et alendis liberis.

9. Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν] ἢ τῷ Prov. 28: 22. Cui
id unicum studium est, ut ditescat, Mammonae servus,
Vide Matth. 6: 24.

Ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, incidunt in ten-
tationem et laqueum] Id est, εἰς παγίδα πειρασμοῦ [in la-
queum temptationis]. Illaqueantur a Diabolo: cuius nomen
hic claritatis causa addidere Interpretes quidam. Ἐμπίπ-
τειν εἰς πειρασμὸν, idem quod εἰσέρχασθαι, de quo diximus
ad Matth. 6: 13.

Καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνεήτους· καὶ βλαβεράς, et cupidi-
tates multas inutiles et noxias] Sic legit Latians, non
ἀνεήτους [amentes]. Cupiditates istae non modo nihil
prosuunt (neque enim vivitur de supervacuis), verum noc-
cent insuper. Impediant enim nos Deo, ut oportet, ser-
vire, Matth. 6: 13, in quae sunt τὰ πάντα [omnia].

Αἰτνες βυθίζονται πρὸς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπο-
λείαν, quas demergunt homines in interitum et perditio-
nem]

gorae, non esse Deum. Epicuri, Deum non curare res humanas, quae videtur etiam Aristotelis fuisse sententia ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς λόγοις [in arcaniore institutione]. Academiae adolescentioris et Scepticorum, Nihil posse percipi, nihil esse turpe per se.

5. Διαπαρτριβῆναι] In aliis libris est παραδιατριβῆναι, quod rectum. Διατριβή vox propria Philosophorum, disputatio: unde locum ipsum ubi disputatur, διατριβήν vocavit Gellius. Addidit Paulus παρὰ quod non raro in compositione id significat quod rectum non est, ut cum dicimus παραγράμμα sive παραγραμματισμός, παραλογίζεσθαι, παρασύναξις, et similia.

Διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν] Id est, [hominum] mentem habentium alienam a pietate, quod vere est φθίρεισθαι [corrupti], 2 Cor. 11: 3.

Καὶ ἀπειρημένων τῆς ἀληθείας, et qui veritate destituti sunt] Destituti cognitione eius veritatis quae maximi momenti est.

Νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν] Existimant pietatem, id est Christianismum, quaestui suo servire debere. Respicitur videtur locus Esai. 56: 11.

Ἀφίσσας ἀπὸ τῶν τεινόντων, secede a talibus] Hoc non est in Manuscripto optimo. Deest et in aliis multis, et in Latino. Addiderunt ii qui sensum putarunt sine his non plenum; cum contra res se habeat. Nam τετίφωται quod praecesserat, non erat descriptio subiecti, sed praedicatum, ut loquuntur.

6. Ἐστὶ δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια, est autem quaestus magnus pietas] Ex Esai. 33: 6, תִּמְרָה כְּתִיבָהּ כֶּסֶף, timor Domini thesaurus eius. Magnus est quaestus lucrari animam, Matth. 16: 26.

Μετὰ αὐταρκείας, suoque contentum esse] Vetus dictum, magnum vectigal parsimonia. At verius, Magnum esse quaestum suo contentum esse, id enim est nullius rei indigere. Vide 2 Cor. 9: 8. Sic dicunt Hebraei, Dives est qui sua sorte gaudet. Utuntur voce αὐταρκείας Polybius et alii.

7. Οὐδὲν γὰρ ἐλαγνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα, nihil enim quum intulerimus in mundum, liquet nos neque auferre quid posse] Sensus idem qui

qui Iob. 1: 21 et Eccl. 5: 14. Applicatum autem hic ad irridendam avaritiam. Tale illud Martialis:

Rape, congere, aufer, posside, relinquendum est.

Et Graecum non disparis sensus:

Γῆς ἐπέβην γυμνός· γυμνός θ' ὑπὸ γαῖαν ἄπειμι·

Καὶ τι μάτην μοχθῶ γυμνὸν ἄρῶν τὸ τέλος;

[*Nudus in hanc veni tellurem; nudus abibo;*

Quid satago nudum natus ad exitum?]

Adde quae ad Luc. 12: 20.

8. Ἐχόντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκέσθμεθα, habentes autem alimenta et tegumenta, his contenti simus] Philo de Praemiis: Πλοῦτος δὲ ὁ μὲν τῇ φίσκῳ εὐτελής ἐστὶ τροφὴ καὶ σκέπη [Sunt autem frugales opes, quas natura postulat, alimentum et tegumentum]. Aristides: Ἐσθῆτος γάρ, οἶμαι, καὶ σκέπης καὶ τροφῆς διόμεθα [Indigemus enim, opinor, vestibus, tecto et alimento]. Ubi σκέπην Aristides posuit pro tecto: Philo autem, ut hic Paulus, pro veste et tecto. Est enim σκέπη sive σκέπασμα, ἧς, hoc omne quo tegimur. Iacobus panem tantum et vestem postulat Gen. 28: 20. Quod Cyprianus διατροφὰς vertit exhibitionem, in eo locutionem iuris secutus est. Nam exhibere est alere. L. Si qua. § Sed si. D. de Agnoscendis et alendis liberis.

9. Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν] πῶς πτω Prov. 28: 22. Cui id unicum studium est, ut ditescat, Mammonae servus, Vide Matth. 6: 24.

Ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, incoidunt in temptationem et laqueum] Id est, εἰς παγίδα πειρασμοῦ [in laqueum temptationis]. Illaqueantur a Diabolo: cuius nomen hic claritatis causa addidere Interpretes quidam. Ἐμπίπτειν εἰς πειρασμὸν, idem quod εἰσέρχασθαι, de quo diximus ad Matth. 6: 13.

Καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνεήτους· καὶ βλαβεράς, et cupiditates multas inutiles et noxias] Sic legit Latians, non ἀνεήτους [amentes]. Cupiditates istae non modo nihil prosunt (neque enim vivitur de supervacuis), verum nocent insuper. Impediant enim nos Deo, ut oportet, servire, Matth. 6: 13, in quo sunt τὰ πάντα [omnia].

Ἀνθρώποις βυθίζονται πρὸς ἀνθρώπους εἰς ὀλεθρον καὶ ἀπολείαν, quas demergunt homines in interitum et perditionem]

nem] Similitudo sumpta ex supplicio, non quidem apud Iudaeos, sed in Oriente usitato, 2 Macc. 12: 4. Habes et apud Eusebium eius supplicii mentionem. Vide quae dicta ad Matth. 18: 6. *Demergunt eos in profundum, unde nullus est exitus.* Ὀλεθρον καὶ ἀπώλειαν, id est, *interitum irreparabilem*; sic 1 Reg. 13: 24, εἰς ὀλεθρον καὶ ἀφανισμόν [*in perditionem et deletionem*].

10. *Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστὶν ἡ φιλαργυρία, radix enim omnium malorum est avaritia*] Id est, *nullum est malum quod non ex avaritia nasci possit.* Vide quae diximas Eph. 4: 19. Apollodorus:

Ἄλλα σχεδόν τι τὸ πεφάλαιον τῶν κακῶν
Εἰρηκας ἐν φιλαργυρίᾳ γὰρ πάντ' ἐνι.

[*Perversitatis nominasti ipsum caput:*

Multis mala insunt multa, sed avaro omnia].

Ideo φιλαργυρία Philoni κατὰς μητροπόλιν [*malitiae metropolis*]. Philosophi Graeci multa quidem de contemptu divitiarum loquebantur; sed plures Philosophi spectabantur ad fores divitum, quam divites ad fores Philosophorum.

Ἡς τινες ὀρεγόμενοι] Sic ὀρεξις πορισμῶν [*eupiditas acquirendi*] Sap. 14: 2. Ὀρέγειν proprie quidem dicitur de rebus, ut de pecuniis; sed per translationem quendam de ipsis quae amamus vitiis. Non male verteris, *Cui quidam studentes.*

Ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, *aberraverunt a fide*] Vide supra 1: 19 et 5: 15. Haetenus locutus de Philosophis illis qui se Christianis coetibus inferebant, addit eos adulterare verbum Dei et venari commodo, atque inde evenisse ut etiam quidam Christianismum deseruerint. Hinc ostendit, quanti sit res ista periculi.

Καὶ ταυτοὺς περιέπειραν ἀδύναϊς πολλαῖς] In Glossario, περιπέριω, adfigo. *Multis doloribus se implicuere.* Primum enim magna est molestia in quaerendis pecuniis, deinde maior in servandis. Vide Matth. 13: 22. Accedunt odia aliorum, saepe lites, interdum et poenae.

11. Σὺ δέ, ὡ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, *tu autem, homo divine*] Honorifico admodum enim appellat vocabulo, quomodo Prophetae appellari solebant, ut in inscriptione Ps. 90, 2 Reg. 4: 40 et alibi.

Ταῦ-

Ταῦτα φεύγε, *haec fuge*] Longe abesto etiam a colli-
mitiis talium vitiorum.

Δίωκε δὲ δικαιοσύνην, *sectare vero iustitiam*] Eadem
locutio Rom. 9: 30 et 2 Tim. 2: 22. Sic et διώκειν
ἀγάπην [*sectari charitatem*], 1 Cor. 14: 1. Hebraei וְרַי
sic usurpant. Δικαιοσύνη hoc loco est *innocentia*.

Εὐσέβειαν] *Pietatem* in Deum.

Ἀγάπην] *Benevolentiam* in homines.

Ἱκονομήν] *Patientiam* in adversis.

Πραότητα] *Lenitatem* in offensis. In Manuscripto est
πραῦπάθειαν. Et videtur sic legisse Hesychius. Est enim
apud eum πραῦπάθεια, πραότης.

12. Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, *certa bo-
num fidei certamen*] Ad id certamen venisti, ubi sine
intermissione pugnandum est, 1 Cor. 9: 25, Phil. 1: 29,
Col. 1: 29, 2: 1, 2 Tim. 4: 7, 8. ἡγήσθη ἡλίας, ut
est Gen. 30: 8.

Ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, *apprehende vitam aeter-
nam*] Sic et mox 19: locutio similis isti Prov. 4: 12,
τοῦς πᾶσι [*fortis esto in disciplina*], ubi Graeci, ἐπιλαβοῦ
ἐμῆς παιδείας, *firmiter tene [disciplinam meam]*. Sed no-
tandum *vitae aeternae* nomine hic et alibi significari ius
ad vitam aeternam. Sensus idem Phil. 3: 14.

Εἰς ἣν ἐκλήθης, *in quam vocatus es*] Sic τῆς ἀνω κλή-
σεως τοῦ Θεοῦ [*supernae vocationis Dei*] dicto ad Philip-
penses loco.

Καὶ ὁμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν
μαρτύρων, *et confessus bonam confessionem coram multis
testibus*] Hic καὶ valet *quando*: nempe in baptismo, cui
multi adhibebantur testes. De hac professione vide quae
diximus ad Matth. 28: 19. Hanc ὁμολογίαν *testationem
fidei* vocat in libro de Baptismo Tertullianus.

13. Παραγγέλλω σοι] *Denuntio tibi*. Eadem vox 1 Cor.
7: 10, 11: 17, 1 Thess. 4: 11, 2 Thess. 3: 4, 6, 10, 13.
Supra 4: 11, 5: 7, et nomen παραγγέλια 1 Thess. 4: 2,
supra 1: 5, 18.

Ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιούντος τὰ πάντα, *coram
Deo qui vitam dat omnibus*] De sensu vide supra 5: 21.
Illi Deo qui omnibus quae vivunt vitam dat, et dans ut
vult servat. Is est qui eam potest et reddere, Ioh. 5: 21.

In

In Manuscripto est ζωογονούντος pari sensu. Interpretes enim Graeci pro Hebraeo $\pi\tau\tau\iota$ promiscue ponunt ζωογονεῖν et ζωοποιεῖν.

Kαὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν, et Christo Iesu qui testatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem] Dedit tibi exemplum, ipse cum vitae periculo professus se esse Regem regni coelestis, in hoc missum ut veritati testimonium perhiberet, Ioh. 18: 37. Sic et tu fac, profite te Episcopum, testem eiusdem veritatis. *Ἐπὶ* nota propria stantis apud Iudicem, Act. 25: 9, 10.

14. *Τηρῆσαι σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον, ut serves mandatum sine macula]*. Nempe in professione tua. *Ἄσπιλον, sine ulla macula*. Sic Iac. 1: 27, 2 Petr. 3: 14. Hebraei eodem sensu dicunt טוב מצד .

Μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, usque in adventum Domini nostri Iesu Christi] Et hic apparet loqui Paulum ad Timotheum tanquam qui vivere posset ad tempus quo Christus ad iudicium erat venturus. Vide quae diximus ad 1 Cor. 15: 52, 2 Cor. 5: 2, 3, 1 Thess. 4: 15. Vide eandem vocem ἐπιφανείας hoc sensu eximio 2 Tim. 1: 10, 4: 8, Tit. 2: 13. Hebraice est נראה .

15. *Ἦν καιροῖς ἰδίους δεῖξει]* Faciet apparere, יכיל . *Καιροῖς ἰδίους, ἰνδ, tempore quod ipse novit*. Vide supra 2: 16.

Ὁ μακάριος, beatus] Vide supra 1: 11.

Καὶ μόνος δυνάστης] Id est, qui solus potest omnia, יחיד . Sic 2 Macc. 3: 24, πάσης ἐξουσίας δυνάστης [omnis potestatis Dominator]. Ibidem 12: 15 dicitur κόσμου δυνάστης [mundi Dominator]. Et ὁ ἐν οὐρανῷ δυνάστης [Dominator in coelo] in eodem libro 15: 2, 23.

Ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, Rex Regum] Sic Hebraei dicunt מלך מלכים [Regum Dominus], ut Dan. 2: 47.

Καὶ κύριος τῶν κυριευόντων, et Dominus dominorum] יהוה יי אלהים Dent. 10: 17, Ps. 136: 3. Ne timete minores illos dominos, dum ei paretis, qui et in ipsos imperium habet.

16. *Ὁ μόνος ἔχων ἀθανάσιαν, qui solus habet immortalitatem]* Nempe per se. Sic vox μόνος ponitur et Rom. 16: 27, 1 Tim. 1: 17. *Ἀθανασίας* vox est aliquoties in libro Sapientiae, et apud Paulum 1 Cor. 15: 53, 54;

uti-

utilitur et Menander. Non longe hinc abit sententia Platonis, quam sic explicat in Theologicis Proclus, loquens de Diis minoribus, quos nos *Angelos* dicimus, μήτε ἀθάνατους εἶναι, μήτε τευξίσθαι θανάτου μοίρας [*nec esse immortales, nec tamen morituros*]. Plato ipse in Timaeo Deum summum sic inducit loquentem: "Α δι' ἐμοῦ γεγόμενα, ἅλυστα ἐμοῦ γε θέλοντος [*Quae per me facta, sunt indissolubilia, quantum quidem voluero*]. Sic Iustinus cum Tryphone disputans negat animas esse immortales, (nempe per se) et tamen negat eas mori. Scriptor Responsorum ad Orthodoxos non male: Μόνος ἔχων τὴν ἀθανασίαν λέγεται ὁ Θεός, ὅτι οὐκ ἐκ θελήματος ἄλλου αὐτὴν ἔχει, καθάπερ οἱ λοιποὶ πάντες ἀθάνατοι, ἀλλ' ἐκ τῆς οὐκείας οὐσίας [*Solus Deus immortalitatem dicitur habere, eo quod non ex alterius voluntate eam habet, sicuti caeteri omnes immortales, verum ex suapte essentia*]. Habet eam Deus ἐκ τῆς οὐκείας φύσεως, καὶ οὐκ ἐκ τῆς ἐτέρου βουλῆς [*ex propria natura, et non ex alterius voluntate*], ait Responsum ad quaestiones Graecas.

Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, et lucem inhabitat inaccessam] Summum illud coelum a conspectu nostro remotum, quod lucem sub solio Gloriarum appellant Hebraei. כָּוֶן מִן כָּוֶן [lux cum eo manet], Dan. 2: 22, ubi Graeca τὸ φῶς μετ' αὐτοῦ ἐστὶ. Iacchiades ibi כָּוֶן נִשְׁבָּח בְּכָוֶן [lux residet apud eum]. Ἀπρόσιτον inaccessible dixit Virgilius.

Ὁν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται, quem nullus hominum vidit, nec videre potest] Mortalium scilicet, 1 Ioh. 3: 7.

Ὡς τιμῇ, κράτος αἰώνιον. Ἀμήν, cui honor, imperium sempiternum. Amen]. Habes hic iterum ἀσύνδετον [conjunctionis omissionem] in nominibus duobus iunctis. Quale notavimus Luc. 2: 14 et alibi. In Ps. 29: 1 cum copula, כְּבוֹד וְכֹחַ [gloria et potentia]. Sed hic additur αἰώνιον, ut et 2 Tim. 2: 10 et 1 Petr. 5: 10. כָּוֶן, κράτος hic significat imperium, δυναστείαν. Nam sic כָּוֶן vertitur Iob. 37: 6, Ps. 89: 14, Dan. 11: 35.

17. Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, divitiibus huius seculi] Cum Epistolam iam absolvisset, venit ei in mentem speciali admonitione opus habere divites illos mercatores, qui plurimi erant Ephesi. Bene autem dixit
dir

divites huius seculi: quia sunt et aliae divitiæ, de quibus Matth. 6: 20 et 19: 21, Marc. 10: 21, Luc. 12: 21, 33, 18: 22.

Παράγγελλε, præcipe] Vide supra 13.

Μὴ ὑψηλοφρονεῖν] Habuimus hoc verbum et Rom. 11: 20, pro ὑψηλὰ φρονεῖν Rom. 12: 16, id est *altos gerere spiritus*, quod vitium maxime divitias sequitur. Sosiphanes:

Ἄν δ' εὐτυχεῖτε μηδὲν ὄντες, εὐθείας

ἰδ' οὐρανῷ φρονεῖτε.

[*Si faverit fortuna, cum sitis nihil a Coelo levatis caput.*]

Euripides:

Ὅτρειν τε τίπτει πλοῦτος.

[*Opibus adhaeret fastus.*]

Menander:

Λαμπρῶς τε πλούτῳ καὶ γένει γαυρούμενον.

[*Superbientem opibus satum et natalium.*]

Idem:

Ἐπερήφανόν ποῦ γίνεθ' ἡ λίαν τρυφή.

[*Delicias nimias pariunt insolentiam.*]

Inde eiusdem Menandri monitum:

— Μηδ' αὐτὸς εἰ σφόδρ' εὐπορεῖς

Πίστευε τούτῳ, μήτε τῶν πτωχῶν πάλιν

Ἡμῶν καταφρόνει: —

[— *Nempe ne fortunæ prosperæ*

Confidas nimium, neu nos contra pauperes

Despectui habeas. —]

Μηδὲ ἡλπιέναι ἐπὶ πλούτῳ ἀδηλόγητι, neque sperem habere in incerto divitiarum] *Interto divitiarum*, pro *divitibus incertis*, sive *fluxis*. Exemplum hominis fidentis opibus vide Ps. 39: 7, Luc. 12: 17, 18, 19.

Ἄλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, sed in Deo vivo] Quod subiungitur etiam dicto Psalmi loco. Ἐπίτεθον [agnomen] est Dei ὁ ζῶν, 1 Thess. 1: 9, supra 3: 13, 4: 10; sic Hebraeis *יְיָ חַי*. Nec inaniter id hic positum: divitiae pereunt, ille manet; divitiae res inanimæ, Deus vivus et vitae causa. Pro ἐν τῷ Θεῷ Manuscriptus habet ἐπὶ τῷ Θεῷ. Post vocem ἐλπίζειν modo ἐν, modo ἐπὶ solet poni, pro Hebraeo *ל*: interdum et *על*. Vide Matth. 12: 21, Ioh.

Ioh. 5: 45, Rom. 15: 12, 1 Cor. 15: 19, 2 Cor. 1: 10, Phil. 2: 19, supra 4: 10, 1 Petr. 3: 5.

Τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν, *qui nobis omnia large praestat ad fruendum*] In illo spes reponenda est, qui etiam nobis pauperibus dat omnia ista quibus natura indiget, et quibus nos contenti sumus. Id enim est ἀπολαύειν, *uti cum quadam delectatione*. Πλουσίως, id est, *large*, ut Col. 3: 16, Tit. 3: 6, 2 Petr. 1: 2. Dat solem et coelum et sidera et fontes et terras frugiferas.

18. Ἀγαθοεργεῖν] Idem quod ἀγαθοποιεῖν Marc. 3: 4, Luc. 6: 9, 33, 35, Act. 14: 17, et apud Petrum aliquoties. Respondet Hebraeo נָחַם, ut videre est Num. 10: 32, Iud. 17: 13, Soph. 1: 13. Significat autem *beneficia conferre*, quod facile divitibus, et quidem in cuiusvis fortunae homines. Construitur hic infinitivus cum illo παράγγελλε.

Πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς] *Piis factis abundare*. Id enim πλουτεῖν Rom. 10: 12, ψν.

Εὐμεταδότου εἶναι] *Liberaliter dare pauperibus*, secundum dictum illud:

Μέμνησο πλουτῶν τοὺς πένητας ὠφελεῖν.

[*Memento dives facere pauperibus bene.*]

Κοινωνικοῖς, *communicare*] Etiam vocare pauperes ut communiter rebus partis fruantur, Prov. 22: 8, Esai. 58: 7, Luc. 14: 12. Sic κοινωνικός Ἐρμῆς [*Mercurius communicationis amans*] Aristoteli. Horum praeceptorum initia quaedam erant in legibus de Spicilegio et Racematione et Anno Sabbatico.

19. Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς, *bonum sibi fundamentum in futurum reponentes, ut vitam aeternam consequantur*] Θησαυρίζειν et ἀποθησαυρίζειν per allusionem de omni re quae clam deponitur, ut eleēmosynae apud pauperes. Sic ponitur haec vox Rom. 2: 5, Iac. 5: 3, 2 Petr. 3: 7. Convenit autem hoc et fundamento: quia fundamenta abduntur, ita ut non appareant. Opera autem misericordiae ideo comparantur fundamento, quia sicut ex fundamentis latentibus domus in altum assurgit, ita ex illis operibus assurgit vita illa sublimis atque coelestis.

VII.

S

lea-

lestis. Vide Matth. 19: 21. Vocem ἐπιλαβοῦ coniunctam cum *vita aeterna* habuimus et supra 12. Sed ibi ius ad rem rei nomen accepit, hic res ipsa significatur. In Manuscripto pro τῆς αἰωνίου ζωῆς, est τῆς ὄντως ζωῆς [*veram vitam*], sensu eodem. Nam ὄντα et ἀληθῆ dicuntur καὶ ἐξοχῇ [*per excellentiam*] ea quae semper manent. Et Latinus sic legit: vertit enim *veram vitam*.

20. Ὡ Τίμόθει] Blanda compellatio addito nomine proprio.

Τὴν παρακαταθήκην φύλαξον, *depositum custodi*] Manuscriptus, et hic et 2 Tim. 1: 12, παραθήκην. In Glossario, ἡ παραθήκη, *hoc depositum*. Et ita scribitur haec vox Lev. 6: 2, 4, ubi in Hebraeo פָּקַד, 2 Macc. 3: 10, 15. Et Phrynichus vult παραθήκην dici, non παρακαταθήκην. Vocat autem *depositum* sacram doctrinam Evangelia, quia et res est alterius, nempe Christi, et pastoribus fida eius custodia incumbit. Quare et verbum παρατιθέναι in eodem negotio habemus supra 1: 18, 2 Tim. 2: 12. Et notarunt alii in libro Musar praecepta vocari *depositum*.

Ἐκτρέπομενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, *evitans profanas inanesque voces*] Illas γενεαλογίας [*genealogias*] de quibus supra: quae et inanes sunt; nihil enim ad pietatem proficiunt: et profanae; quia non sunt Divinitus revelatae. Idem βέβηλοι μῦθοι [*profanae fabulae*] supra 4: 7. Κενοφωνία idem quod in Glossario κενολογία, *vaniloquium*: Theophylacto ad hunc locum ματαιολογία [*stultiloquium*].

Καὶ ἀντιθέσεις, *et oppositiones*] Nam et ipsi inter se pugnabant, ut diximus 1: 4. In Glossario, ἀντιθesis, *oppositio*. Graeci ἀντιθέσεις interpretantur ἀντιλογίας [*contradictiones*].

Τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, *quae falso dicitur scientiae*] Vides hic quam vetus nomen *Gnosticorum*, quod isti Philosophi Christianis coetibus se miscentes sibi indebant, spernebantque prae se caeteros ut rudes. Diximus de iis ad Iohannis initium et ad huius Epistolae 1: 4. Falso autem scientiae laudem sibi vindicabant, unde Irenaeus initio ait, ἀπάγοντες αὐτοὺς προφάσει γνώσεως [*seducentes illos praetextu scientiae*]. Eusebius libro V. 7, libros Irenaei ait esse ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως [*de scientiae falso ita dictae refutatione ac ever-*

sio-

sione]. Adversus hos est Iustini illud ad Diognetum: 'Ο γὰρ νομίζων εἶδέναι τι ἄνευ γνώσεως ἀληθοῦς καὶ μαρτυρουμένης ὑπὸ τῆς ζωῆς, οὐκ ἔγνω· τοῦ ὅφους πλανᾶται [Qui enim putat se scire aliquid sine cognitione vera, et cui testimonium perhibetur a vita, non cognoscit: a serpente decipitur]. Et illud Clementis Paedagogi I: Οὐ γὰρ παῖδες ἡμεῖς καὶ νήπιοι πρὸς τὸ παιδαριῶδες καὶ εὐκαταφρόνητον τῆς μαθήσεως προσηγορεύμεθα, καθὼς οἱ εἰς γνώσιν πεφυσιωμένοι διαβεβλήκασι [Non enim nos pueri et infantes appellati sumus, quod sit puerilis et contemnenda nostra disciplina, ut nos calumniati sunt, qui sunt inflati scientia]. Idem Stromatum I ait hanc Epistolam ob id a Gnosticis repudiatam, quod in ea se tam vivis coloribus notatos agnoscerent: Καθ' ἃς, inquit, τὴν φιλοσοφίαν ὁ τύφος καὶ ἡ οἷσις διαβεβλήκειν, οὕτως καὶ τὴν γνώσιν ἡ ψευδὴς γνώσις ἢ τε ὁμωνύμως καλουμένη [Quemadmodum fastus et arrogantia Philosophiam in invidiam adduxerunt, similiter et cognitionem falsa et eodem nomine nominata cognitio odiosam reddidit]. Deinde producit hunc quem in manibus habemus locum. Vera scientia est, quae ad salutem aeternam proficit.

21. "Ἦν τινες ἐπαγγελλόμενοι, quam quidem profitentes] *Profitentes*, ut supra 2: 10.

Περὶ τὴν πίσιν ἡσύχησαν, & fide aberrarunt] Quidam, inquit, eorum ex ipso fastu et aliorum contemptu tandem eo pervenere, ut etiam Christianismum deberent. Hoc est quod supra dixit de aliis, ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίσεως [aberraverunt a fide], et 1: 19, περὶ τὴν πίσιν ἐναυάγησαν [fidei naufragium fecerunt]. Vocem ἀσχεῖν de fide habuimus et supra 1: 6. Sic et 2 Tim. 2: 18.

Ἡ χάρις μετὰ σοῦ, gratia tecum] Nempe *Dei Patris et Christi*. Breviter dictum ut Eph. 6: 24. In Manuscripto μετ' ὑμῶν [vobiscum], quomodo Col. 4: 18, 2 Tim. 4: 22, Tit. 3: 15. Haec ultimā verba adscripserat Paulus sua manu.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD TIMOTHEUM

ALTERAM.

Scripta est haec Epistola, ut Veteres credidere, Romae, cum iam iterum venisset ab itinere Paulus, et, magis indies saeviente Nerone, mortem semper ob oculos haberet. Est scripta post Epistolam ad Titum: multaque ex Epistola ad Titum, et priore ad Timotheum huc sunt transcripta.

CAPUT I.

1. Παῦλος ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ] Sic et in utraque ad Corinthios et in illa ad Ephesios et in illa ad Colossenses.

Κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Ἰησοῦ Χριστῷ, ad annuntiandum promissum vitae quae est in Iesu Christo] Κατὰ hic id quo Apostolus tendit significat, quomodo eadem particula posita est 1 Tim. 6: 3 et Tit. 1: 1. Ideo Deus me voluit esse Apostolum, ut annuntiarem omnibus promiss-

missum vitae aeternae, quae per Christum nobis contingit. Vide 1 Tim. 4: 6. Est tacita ἀνθυποφορά [subiectio]. Cur terreamur adversis cum tanta habeamus promissa?

2. Τιμοθέα ἀγαπητῷ τέκνῳ, *Timotheo charissimo filio*] Sic Timotheum appellat et 1 Cor. 4: 17.

Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, *gratia, misericordia, pax a Deo Patre et Christo Iesu Domino nostro*] Sic et 1 Tim. 1: 2.

3. Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, *gratias ago Deo*] Nempe pro donis in te collatis. Vide Philem. 4.

Ὡς λατρεύω ἀπὸ προγόνων, *cui servio a Maioribus*] Eidem enim Deo serviebat, cui servierant Maiores eius a Beniamine usque. Non enim alius est Deus Iudaeorum, alius Deus Novi Testamenti, Act. 22: 14, 26: 7. Vox προγόνων est apud Platonem et Sir. 8: 5 et 2 Macc. 8: 19, 11: 25. Cicero vertit *generatores* Timaeo: Paulus Iurisconsultus *Maiores*.

Ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, *cum conscientia pura*] Videtur hoc referri ad tempus Pauli utrumque, in Iudaismo et in Christianismo. Nam et cum Iudaice viveret, Deum eundem colebat pro modo cognitionis.

Ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σου μνησίαν ἐν ταῖς δεήσεσιν μου, *noctis et diebus*] Veritas recte: *Sicut et perpetuam tui memoriam in precibus meis habeo, diu noctuque*. Nam quod hic est εἰς ἔχω μνησίαν, id ipsum est μνησίαν ποιούμενος dicto ad Philemonem loco.

4. Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, *desiderans te videre*] Sic et Rom. 1: 11.

Μεμνημένος σου τῶν δακρύων, *memor lacrymarum tuarum*] Hoc per παρένθεσιν [interpositionem] interiectum est. Nam sequentia cum praecedentibus cohaerent. Lacrymas intelligit in discessu Pauli. Simile Act. 21: 13.

Ἵνα χαρὰς πληρωθῶ, *ut gaudio implear*] Nempe ex tui conspectu. Sic et Rom. 1: 12 et 15: 32.

5. Ὑπόμνησιν λαμβάνων] Manuscriptus habet λάβω. *Sumens commemorationem*, nempe in animo, id est, mihi metipsi commemorans tuam fidem. Sic vocem ὑπομνήσεως habemus 2 Petr. 1: 13, 3: 1, Sap. 16: 11, 2 Macc. 6: 16.

Τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως] *Fidei sinceræ, quam in te vidi atque cognovi*. Eundem titulum Fidei dedit 1 Tim.

1: 5. Datur et Dilectioni, Rom. 12: 9, 2 Cor. 6: 6, 1 Petr. 1: 22, Sapientiae, Iac. 3: 17, Iudicio, Sap. 18: 16.

Ἡτις ἐνώκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λοῖδε καὶ τῇ μητρὶ σου Εὐνείῃ, *quae et habitavit primum in avia tua Loide et matre tua Eunice*] Legendum Εὐνείῃ, quod nomen est et apud Theocritum. Ἡτις hic genus fidei significat, id est, fidem Christianam: foeminae ergo istae ex primis Christianis fuere. Nomen Hebraeum Λοῖδος videtur fuisse לוֹדִיָּה: Εὐνείης vero μητρί. Per illud ἐνώκησε intelligit fidem Christianam in illis foeminis ad finem usque mansisse.

Πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοὶ] Supple ἐνοικήσει. Confido etiam in te mansuram eam fidem ad finem usque. Πέπεισμαι pari sensu est Rom. 8: 38, 15: 14.

6. Δι' ἣν αἰτίας] ἢ, *quapropter*: nempe ut hoc fiat, quod opto ac spero. Videtur timuisse aliquid pro Timotheo, quem ante γνήσιον [*germanum*] vocarat, hic vero ἀγαπητόν [*dilectum*]. Considera sequentia.

Ἀναμιμνήσκω σέ, *admonseo te*] Ὡς Gen. 41: 9.

Ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, *ut suscitares gratiam Dei*] In Manuscripto τὸ χάρισμα τοῦ Χριστοῦ. [*gratiam Christi*]. Thessalonicensibus dicit 1 Epist. 5: 19, Τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε [*Spiritum ne exstinguatis*], hic vero ἀναζωπυρεῖν.

Ἀναζωπυρεῖ qui sopitos suscitatur ignes. Est hoc verbum Gen. 45: 27, et ζωπυρεῖν 2 Reg. 8: 15, pro πρη. Suscitatur autem Spiritus ille precibus, diligenti meditatione et iungi pia operatione.

Ὅ ἐστιν ἐν σοὶ, *quae est in te*] Nondum abiit. Vide retimeas.

Διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου, *per impositionem manuum mearum*] Me solemniter Deum invocante, approbante presbyterio. Vide quae dicta ad 1 Tim. 4: 13.

7. Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς πνεῦμα δειλίας] *Non dedit nobis Spiritum tenuem*, qui nobis permittat timere mortem et adversa. Haec ideo dicit quod aliquantum metuebat, ne Timotheus, conspectis illis perpetuis malis quae Paulum et Christianos premebant, ob id labasceret. Δειλία non est timor, sed timiditas. Atque ita vertitur in Glossario.

Ἀλλὰ δυνάμεως, *sed virtutis*] Satis validum ut illis

ten-

tentationibus resistamus, modo ne simus ἡψάσπιδες [desertores abiecto clypeo]. Vide 1 Cor. 12: 9, Mich. 3: 8.

Καὶ ἀγάπης, et dilectionis] Plenum dilectionis Dei et proximi, unde illa fortitudo nascitur 1 Ioh. 4: 18.

Καὶ σπουδασμοῦ] Animi tranquilli, ut hic recte vertit Syrus: non quod non latins pateat vox, sed quod is sensus huic loco optime conveniat. Sic σπουδόνως sumitur Sap. 9: 11. Spiritus illius inter alia et hæc vis est, quod nos in malis tranquillat, modo recte colatur.

8. Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῆς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν] Ἐπαισχύνεσθαι regit accusativum, ut videre est Marc. 8: 38, Luc. 9: 26, Rom. 1: 16, sic infra 16. Construitur et cum ἐπὶ et tertio casu, ut Rom. 6: 21. Latine diceremus, Ne te pudeat Evangelii: id enim est quod hic vocat testimonium Christi, sive de Christo, ut 1 Cor. 1: 6, quod et μαρτύριον τοῦ Θεοῦ [testimonium Dei] 1 Cor. 2: 1.

Μηδὲ ἐμέ] Neque te mei pudeat, ne pudeat te dici discipulum Pauli, ideo quod tanta patior. Tangit ipsum ulcus.

Τὸν δέσμιον αὐτοῦ, vinctum eius] Qui nunc iterum vinctus trahor ipsius causa: nam genitivus hic causam ob quam significat. Sic et Eph. 3: 1 et Philem. 1 et 9, pro quo alibi dicit δέσμιος ἐν Κυρίῳ [vinctus Domini causa] Eph. 4: 1. Propter Christum, id est, doctrinam ipsius,

Ἀλλὰ συγκαταπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ, sed molestias perfer cum Evangelio] Καταπαθεῖν, ὡς Ion. 4: 11, est molestia affici, unde καταπαθεῖντα μόρια [partes affectae et aegrae] Medicis. In Glossario, καταπαθεῖν, vexor. Sed plerumque voces tales, per se passionem significantes, apud nostros Scriptores simul significant animum ad hoc paratum. Sic καταπαθεῖν habemus infra 2: 3, 9, 4: 5, Iac. 5: 13. Συγκαταπαθεῖν eadem forma qua συγκατανομιεῖσθαι [simul affligi] Hebr. 11: 25. More autem suo Paulus προσωποποιεῖ [figit quasi personam] Evangelium, eique sensum tribuit, quomodo alibi Legi, Morti, Peccato.

Κατὰ δύναμιν τοῦ Θεοῦ] Id est, per vim Dei, ut hic Syrus, per vires a Deo datas. Multis modis Paulus usurpat illud κατὰ. Hic eo modo quo Graeci dicunt aliquid fieri κατὰ Θεόν [divinitus], aut κατὰ τύχην [fortuito].

9. Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς] *Qui nos a vitiis liberavit. Sic* αἰεσθαι sumitur et Eph. 2: 8.

Καὶ κατέσαντος κλήσει ἀγία] *Illud καὶ hic est, ut alibi saepe, ἐξηγητικόν [explicativum praecedentis].* Explicat enim Paulus quomodo liberati simus a vitiis, nempe quia Deus nos vocavit sermone illo suo sancto, qui hic ex effectu dicitur κλήσει, κρρ [vocatío].

Οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, non ex operibus nostris] Non nostra opera eum moverant; ut nos sic vocaret; erant enim maximae partis mala plura quam bona opera. Vide Eph. 2: 9. Polycarpus in Epistola: Ὅτι χάριτι ἐξέσωσμένοι, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλὰ θελήματι Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ [Gratia servati estis, non ex operibus, sed voluntate Dei per Iesum Christum].

Ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν] *Ex suo proposito. Vide Eph. 3: 11.*

Καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰώνων, et beneficio quod datum est nobis in Christo Iesu ante tempora plurima] Explicat quod sit illud propositum. Primum ait factum esse ante plurima tempora; ante Abrahamum de quo Iudaei gloriabantur. Vide quae diximus ad Ioh. 8: 58. Idem loquendi genus habes Tit. 1: 2. Veteris Testamenti interpretibus αἰώνιος dicitur et de eo quod diu duraturum est, et de eo cuius origo longe petenda, ut Ps. 76: 4, Prov. 22: 28, Ier. 58: 12, 61: 4, Ezech. 35: 9, 36: 2, Mich. 2: 9, Abac. 3: 5 et alibi. Deinde dicit esse beneficium datum in Christo per μετωνυμίαν [transnominatíonem]. Vult enim dicere illud propositum esse de Dei beneficio dando nobis per Christum Iesum. Par loquendi genus habuimus Eph. 1: 4.

10. Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν] *Propositum illud diu in Deo latuit: nunc vero patefactum est. Sic et Rom. 16: 26 et Tit. 1: 3. Φανεροῦν est ἡλ.*

Διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ] *Postquam [servator noster Iesus] Christus mundo apparuit. Quo tempore et Dei Gratia et Charitas in homines apparuisse dicuntur, Tit. 2: 11, 3: 4. Alibi ἐπιφάνεια sumitur de iudiciali adventu. Sed vox est generalis, ut alibi diximus.*

Καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, qui confecit mortem]

Mors

Mors hic προσκοπποιεῖται [*persona fingitur*]. Mors dominium habebat in homines a Deo abalienatos, Rom. 6: 23, 1 Cor. 15: 26. Id dominium, id ius ei Christus ademit, vim quoque ipsam ei adepturus suo tempore, ut eodem ad Corinthios loco docemur. Sic Christus Hebr. 2: 14 dicitur καταργῆσαι τὸν κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου [*destruxisse eum qui habebat mortis imperium*], id est, ius ei ademisse, ^{למלך}. Sic Lex dicitur καταργεῖσθαι Eph. 2: 15, cum ei adimitur ius nos obligandi.

Φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου, [*patefecit vitam et incorruptionem per Evangelium*] Est hic ἐν διὰ δυοῖν [*unum per duo*]: nam ζωὴν et ἀφθαρσίαν dixit pro ζωὴν ἀφθαρτον [*vitam incorruptibilem*]: de qua vita spes quidem fuerat aliqua ex coniecturis, sed non disertum et sine umbris promissum. Itaque recte dicitur Christus vitam illam corrumpi nesciam tanquam ex tenebris in lucem eruisse. Quicquid enim Philosophi, quicquid Rabbinī ea de re dicunt, tenebrae sunt; si ad lucem Evangelii comparantur.

11. Εἰς ὃ ἐτίθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος καὶ διδάσκαλος ἔθνων, [*ad quod positus sum ego praeco et Apostolus et Magister Gentium*] Illud ὃ totum illud quod praecessit, respicit. Par locus 1 Tim. 2: 7. In Manuscripto hic abest ἔθνων.

12. Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω, ὅς quam causam etiam haec patior] Haec vincula, haec odia Iudaeorum, iram idololatrarum et mortis pericula.

Ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι, [*sed me non pudet*] Monito quod praecessit supra 8 addit suum exemplum. Confer Marc. 8: 38, Luc. 9: 26, Rom. 1: 16.

Οἶδα γὰρ ὃ πεπίστευκα, [*scio enim cui credidi*] Deo veraci in promissis. Ὅτι πεπίστευκα ἢ ^{אני מאמין}.

Καὶ πέπεισμαι] Πέπεισμαι hic est pro certo habeo, ut Rom. 8: 38.

Ὅτι δυνάτὸς ἐστίν, [*eum potentem esse*] Ut promissori confidamus duo requiruntur, ut et is bonae fidei sit, et ut possit quod vult implere. De priori iam egit, nunc addit alterum.

Τὴν παρακαταθήκην μου, [*depositum meum*] Et hic et infra 14 παραθήκην habet Manuscriptus, ut 1 Tim. 6: 20.

Habemus in hoc et 14 commate mentionem depositi duplicis. Deus apud nos deponit verbum suum, nos apud Deum deponimus spiritum nostrum, Luc. 23: 40, Act. 7: 59.

Φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν] *Servare incorruptum ad diem usque iudicii universalis.* Quae dies per excellentiam dicitur, illa dies, ut 2 Thess. 1: 10, infra 4: 8; alibi *dies Domini*.

13. Ἐποτύπωσις ἔχει ὑγιαίνοντων λόγων, *exemplar habet sanorum verborum*] Ἐποτύπωσις *exemplar*, ut 1 Tim. 1: 16, sed hic intellige exemplar in animo fixum, quod ἰδέας Platonici vocant. Λόγους ὑγιαίνοντας, hic et 1 Tim. 6: 3, διδασκαλίαν ὑγιαίνουσαν [*doctrinam sanam*]. 1 Tim. 1: 10, hic infra 4: 3, Tit. 1: 9, vocat eam doctrinam quae nihil insalubre habet admixtum, qualia multa erant in doctrina Rabbiorum et Philosophorum.

Ὡς πάλ' ἐμοῦ ἤκουσας] *Quomodo me dicentem saepe audisti.*

Ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Ostendit in quibus rebus occupetur illa doctrina, nempe *in fide* primum, deinde *in dilectione* non qualicunque, sed *propter Christum*. Haec est egregia illa συζυγία [*biga*], unde salus nostra pendet. Vide Gal. 5: 6, Eph. 6: 23, 1 Tim. 1: 14. Haec biga figurata in vetere Urim et Thumim.

14. Τὴν καλὴν παρακαταθήκην φύλαξον, *bonum depositum custodi*] Παραθήκην Manuscriptus, ut supra. Sic vocat doctrinam illam Evangelicam, ut 1 Tim. 6: 20, ubi dicta vide. Pro *depositi* voce Ambrosius in hoc loco citando usurpat vocem *commendati*. Idem ea significat. Vide locum Modestini in Collatione legum Mosaicarum et Romanarum, titulo de Deposito.

Διὰ πνεύματος ἁγίου, *per Spiritum Sanctum*] Quasi dicat, Ne diffide. Magnum habes opitulatorem. Supra 7.

Τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν, *qui habitat in nobis*] Quasi dicat, Qui non desertus, nec nos deseret. Rom. 8: 11.

15. Οἶδας τοῦτο, *scis hoc*] Quo magis Timotheus sibi attendat, ostendit ei et bona et mala exempla: illa, ut sibi caveat; haec, ut aliis non cedat.

Ὅτι ἀπειράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ] Πάντες, omnes illi doctores, οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ [*qui sunt in Asia*], qui sunt non Ephesi, ubi tu es: sed in locis circa Ephesum:

un-

unde ait οἶδας, non potes hoc nescire: ἀπεγράψαν με, fastidiarunt me. Spreta mea auctoritate et docendi munere obstiterunt, ob pericula scilicet.

Ὁν ἐκ Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης, ex quibus est *Phygelus et Hermogenes*] Meminit horum Tertullianus Praescriptione adversus haereticos et de Resurrectione carnis. Alius ab hoc Hermogene est is contra quem librum specialem scripsit Tertullianus. Forte hic *Hermogenes* is est quem de Phrygia scripsisse ait Apollonii Scholiastes. Fuit et Sophista eo nomine. *Phygelli* autem puto corruptum esse nomen ex Latino *Figulus*.

16. Δώη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὁνησιφόρου οἴκῳ, *det misericordiam Dominus Onesiphori domui*] Videtur mihi hic *Onesiphorus* fuisse mortuus, cum haec Paulus scriberet. Nam hic distinguuntur preces pro familia ipsius et pro ipso: et infra *Onesiphori familiam* salutatur 4: 19, non autem *Onesiphorum*. Adde quod in praeterito dixit ἀνέψυξε [*consolatus est*]. Δώη ἔλεος, id est, *det multa bona*, π π: nam ἔλεος sic poni vidimus Gal. 6: 16 et alibi. Οἶκος pro *familia*, frequens etiam Graecis. Sic et 1 Cor. 1: 16, 1 Tim. 3: 4, 5, 5: 4.

Ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, *quia saepe me refrigeravit*] *Consolatus est*. Translatio sumpta ab umbra aut ventulo in locis aestuosis. Ponitur pro יח Ps. 39: 14, pro יח יח Iud. 15: 19, pro ואל Exod. 23: 12, 2 Sam. 16: 14. Hinc ἀνάψυξις [*refrigerium*] Exod. 8: 15, Act. 3: 20.

Καὶ τὴν ἄλυσιν μου οὐκ ἐπησχύνθη] *Non puduit eum catenae huius militaris, qua trahor, ut sontes solent*. Quod alibi saepe *vincula* dixit, id distinctius ἄλυσιν hic et Eph. 6: 20, nimirum eodem modo iterum vinctus fuit Paulus, quo cum primum adveniret, Act. 12: 6, 7, 21: 33, 28: 20. De voce ἐπαισχύνεσθαι vide supra 8.

17. Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, *sed cum Romam venisset*] Nam Ephesini mercatores multa negotia Romae habebant. Σπουδαιότερον, *studiasius*] Comparativus pro superlativo, frequens Graecis.

Ἐζήτησέ με, *me quaesivit*] Per totam urbem Romam cursitavit, ut me quaereret.

Καὶ εὗρε, *et invenit*] Deo favente: nempe in diversorio, ubi erat cum suo custode.

18. Δὴν αὐτῷ ὁ Κύριος, *dat illi Dominus*] Christus cui indicandi potestas data est.

Ἐυρεῖν ἔλεος, *ut inveniat misericordiam*] Ut bona, nempe aeterna, accipiat. Ἐλεος quid sit, iam diximus. Ἐυρίσκειν κτλ est *consequi*. Vide Luc. 1: 30.

Παρά Κυρίου, *a Domino*] Hebraea locutio, pro *a se*, sive *ipso dante*. Similes locutiones habes Gen. 4: 23, Exod. 10: 11, 23: 18, 19, 24: 1, 2, Num. 10: 29, Zach. 1: 17, Ps. 13: 6, 82: 1.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, *in illa die*] Vide supra 12.

Καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις, *et in quantis rebus Ephesi ministraverit, tu melius nosti*] Non novum fuit Onesiphoro servire mihi et Ecclesiae. Iampridem Ephesi idem fecerat. Historiam non repeto. Est enim tibi nota, qui ibi mihi adfuisti. Διηκόνησε nempe τοῖς ἁγίοις [*sanctis*], quod in re non dissimili additur Rom. 15: 25, Hebr. 6: 10. Sic et alibi post διακονεῖν subauditur dativus, ut Ioh. 12: 2. Διακονεῖν autem cum accusativo, constructio Graeca. Itaque pro ὅσα Latine recte verteris *in quantis rebus*.

C A P U T II.

1. Σὺ οὖν, τέκνον μόν, *tu ergo, fili mi*] Vide quanto affectu, ut 1 Tim. 1: 18.

Ἐνδυναμοῦ] ππ. Id enim sic transfertur Ps. 52: 9. Sic et activa et passiva promiscue Hebraeis, tum Hebraice, tum Graece scribentibus, usurpantur pro reciprois. Sensus enim est, *Robora temet*, assiduo nempe studio.

2. Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, *et quae audisti a me per multos testes*] Multis adductis testibus Prophetis, qui haec praedixerant, Hebr. 12: 1.

Ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέροισι διδάξαι, *haec commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere*] Hinc videmus Timotheum, non Episcopi tantum, sed et Metropolitae functum officio, non minus quam Titum: nam docere erat τῶν ἡγουμένων, προϊσταμένων, ἀγγέλων [*Praepositorum, Prae-*

Praesidium, Angelorum] ut prius: *Episcoporum*, ut posterius per eminentiam eos vocavit Ecclesia. Erat ergo Timotheus vere *μαγιστρός* [*Magister magnus*]. Habemus hic verbum *παράθου*, *παρ*. Vide Ps. 31: 5. *Οἱτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέροις διδάξαι; qui possint et alios docere: διδασκῶν* 1 Tim. 3: 2, infra hic 24.

3. *Σὺ οὖν κακοπάθησον, tu ergo molestias perfer*] Vide quae diximus supra 1: 8. In Manuscripto est et hic, *συγκακοπάθησον*.

Ως καλὸς στρατιώτης: *Ἰησοῦ Χριστοῦ, sicut bonus miles Iesu Christi*] Vide 1 Cor. 9: 7, 2 Cor. 10: 3, 4, 1 Tim. 1: 8. Sub illo duce, sub illis signis nobis militandum est.

4. *Οὐδὲς στρατεύομενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, nemo militans se implicat vitae negotiis*] *Ἐμπλέκεται*, id est, *se implicat*: passivum pro reciproco. Similitudinem ducit a militia saeculari, ut dictis locis, id est, a minori ad maius. Leo Imperator in L. Milites, de Re militari, libro XII: *Milites qui a Republica armantur et aluntur, solis debent utilitatibus publicis occupari, nec agrorum cultui, et custodiae animalium, vel mercimoniorum quaestui, sed propriae muniis insudare militias*. Idem Imperator L. Milites, C. Locati: *Milites nostros alienarum rerum conductores, seu procuratores, aut fideiussores, vel mandatores conductorum fieri prohibemus, ne omisso armorum usu ad opus rustro se conferant*. Deinde: *Armis autem, non privatis negotiis occupentur*. Ambrosius lib. I de Officiis: *Is qui Imperatori militat, a susceptionibus litium, actu negotiorum forensium, venditione mercium prohibetur humanis legibus*. Vegetius libro II: *Nec aliquibus milites instituti deputabantur obsequiis, nec privata iisdem negotia mandabantur: siquidem incongruum videbatur Imperatoris militem, qui veste et annona publica pascebatur, utilitatibus vacare privatis*. Veteres autem sunt leges quae hoc vetant: nam Posthumium virum Consularem damnatum narrat Florus, quod opera militum in agro suo usus esset. Diocletianus et Maximinianus L. Si militem, C. de Conditione ob causam datorum, aiunt: *Si militem ad negotium tuum procuratorem fr-*

CES-

cisti, cum hoc legibus interdictum sit. Vide et Legem Honorii et Arcadii, Nemo miles, dicto titulo Codicis De re militari. Eodem tendit titulus Codicis, Negotiatores ne militent: et in re simili, Lex ultima C. de Fabricensibus. Cassiodorus II. 31: *Publicis debent insudare, qui nomen dedere militias.* Verbum ἐμπλέκεσθαι habetur in Graeco Prov. 28: 18. Sic ἐμπλέκει πόνοις apud Platonem; *occupationibus implicatus est.* apud Ciceronem. Idem *negotiis implicari* dixit non uno loco.

ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ] *Ut ei placeat qui delectum fecit*, id est, Imperatori, qui καὶ ῥῆσιν [praefectus exercitus] Esai. 13: 4. In Glossario, στρατολογία, *delectus.* In Latino legimus *ut ei placeat cui se probavit*: sed scripserit *Interpres qui se probavit.* Nam et literae ea de re probatoriae in Codice.

5. Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, μὴ ξεφανοῦται, ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ, *nam et qui certat, non coronatur, nisi legitime certaverit*] Altera similitudo a publicis certaminibus desumpta: sunt enim et gymnicae leges, quarum meminit Aristoteles fine Nicomachiorum. Frequens autem comparatio σπουδαίου [viri boni] et ἀθλητοῦ [athletae] apud Philosophos. Andronicus aut quisquis est Nicomachiorum optimus Paraphrastes, X. 11: Τὸν ἴσον δὴ τρόπον καὶ τὸν τῆς ἀρετῆς ἀλείπτῃ ἀνάγκη μὴ τοῦτοις μόνον ἀγαπᾶν τοῖς λόγοις, ὅθεν ἐνι μαθεῖν ἔκαστα τί ἐσιν, ἀλλὰ καὶ ὅπως γένοιτο κατορθῶσαι τοῦτο διδάσκειν, οἰόμενον οὕτως ἂν ἀλληθῶς γενέσθαι διδάσκαλον ἀρετῆς. Πρὸς γὰρ τὴν τελείωσιν τοῦ γυμναζομένου τὸν παιδευτὴν προσήκει τάττειν τοὺς λόγους· τελείωσις δ' ἂν εἴη τοῦ τῆς ἀρετῆς ἀθλητοῦ, τὸ ἀγαθὸν αὐτὸν γενέσθαι, καὶ πρακτικὸν τῶν καλῶν [Ita doctor quoque et ut ita dicam alipta virtutis non sola contentus esse disciplina debet, neque hoc tantum curare, ut naturam intelligat singulorum, sed etiam ut fiant operam dare debebit, atque hoc ipsum docere, neque existimare aliter se posse vere virtutis esse doctorem. Eo enim, ut perfectus in arte sua esse possit gymnasta, totam docendi rationem suam dirigere oportet eum qui docet. Illa autem erit athletae perfectio, si bonus esse et quas honesta sunt agere possit]. Maximus Tyrius Diatriba XXXV: Ὀλυμπιάσι μὲν καὶ Πυθοῖ οὐκ ἔνεστι κότινον λαβεῖν, οὐδὲ μὴ-

μήλων τυχεῖν, αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ κονισάμενον, ἀλλ' ἀνταγωνιστῶν δέῃ τῷ κηρύγματι· ἐν δὲ τῷ τοῦ βίου ᾠδῷ καὶ τῇ δεύρῳ ἀγωνίᾳ, τίς ἂν γένοιτο ἀνταγωνιστῆς ἀνδρὶ ἀγαθῷ, πλὴν τῆς πείρας τῶν δυσχερῶν; [*Atqui Olympicis Pythiisque ludis oleastrum nemo, nemo malum consequitur, qui solus secum in pulvere decertarit: sed adversario prius opus est, ut praeconis voce victor declareris. In hoc vero vitae spatio, hoc in certamine, quem bono viro adversarium dabis, praeterquam adversae fortunae gustum?*] Vide, si vacat, et sequentia. Hierocles: Πρῶτον μὲν γὰρ ἀθλῆται εἴφανον οὐκ ἀγωνιζόμενοι οὐ λαμβάνουσιν, ἀλλ' ἀγωνιζόμενοι καὶ νικῆσαντες [*Primum enim, Athletis, nisi certarint, corona non datur: imo nec nisi vicerint*].

6. Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δέῃ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν] Πρῶτον [*primum*] hic significat, *ita demum*. Tertia similitudo attextitur: *Agricola si laboraverit, ita demum par erit eum de fructibus vesci*. Par similitudo 1 Cor. 9: 10. Sed ibi ostenditur quid operanti debeatur: hic, quid exigatur ut quis de fructibus se iure pascat. Non dubium est quin causas habuerit cur haec diceret Paulus: nam et additur.

7. Νόεῖ ἃ λέγω] Similis admonitio Marc. 13: 14. Νόεῖ ᾧ vel ᾧ, Dan. 9: 23. *Attende dictis*.

Δόξῃ γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσις ἐν πᾶσι, *des enim tibi Dominus in omnibus rebus intellectum*] In rebus tantis, non tantum attentione, sed et illuminatione Divina opus est, quam et nobis ipsis, et aliis precari debemus, Dan. 2: 21. Quasi dicat: Multa iam intelligis, sed non omnia. Est in quo adhuc luce maiore indigeas. Similis precatio Col. 1: 9. At in Manuscripto est δώσει [*dabit*], quasi bene ominantis. Quomodo et Syrus videtur legisse: quamquam potest apud eum futurum pro precativo accipi, more gentis.

8. Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγεμένον ἐκ νεκρῶν, *memor esto Iesum Christum resurrexisse e mortuis*] Ne mirare etiam si quid mihi gravius eveniat. Mortuus est etiam Christus morte ignominiosa. Sed a Deo ad vitam gloriosam resuscitatus est. Idem et mihi eveniet, et tibi, si adversis nihil territus in fide et professione perstiteris.

Ἐξ

Ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, *ex semine Davidis*] Sic et Rom. 1: 3. Non frustra autem istud hoc loco positum est. Nam si David regno destinatus tanta mala pertulit, si Iesus maiora, in quo omnia illa promissa Davidis posteritati facta perfectissimum habebant implementum, quid mirere si nobis talia eveniant? Vide Act. 13: 13.

Κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, *secundum Evangelium meum*] Sicut ergo Christi mandata omnibus annuntiavi et annuntio. Par locutio Rom. 2: 16, 16: 25, quod explicatur sic, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ [*Evangelium quod annuntiatum est a me*], Gal. 1: 11. Sic et εὐαγγέλιον ἡμῶν [*Evangelium nostrum*] dicit Apostolus adiutores suos secum socians, 1 Thess. 1: 5, 2 Thess. 2: 4.

9. Ἐν ᾧ κακοπαθῶ] Ἐν ᾧ hic more Hebraeo est *cuius causa*: κακοπαθῶ *multa mala fero*, et aequo animo fero. Nam et hoc huic verbo his locis inesse etiam supra diximus.

Μέχρι δεσμῶν, *usque ad vincula*] Grave vinciri hominibus liberis. Ostendit non levia esse quae patiebatur. Vide supra 1: 8.

Ὡς κακοῦργος, *tanquam maleficus*] Nam adversus tales inventae manicae et compedes. Sic et Christus κακούργους sequatur in supplicio, Luc. 23: 32, 33, 39.

Ἀλλὰ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεσται, *sed verbum Dei non est vinctum*] Loquor eadem libertate quasi vinctus non essem. Animus vinctus non est, isque lingua adhuc utitur. Si ego hoc facio vinctus, quanto magis tu hoc facere debes solutus?

10. Διὰ τοῦτο] *Ob hoc ipsum Evangelium.*

Πάντα ὑπομένω, *omnia fero*] Et haec mala, et multa alia patienter fero. Ὑπομένω ἡν. Vide et infra 12, Hebr. 12: 2, 3, Iac. 5: 11, 1 Petr. 2: 20.

Διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς, *propter electos*] Bono Christianorum, qui meo exemplo confirmantur in fide, et ad parem sufferentiam animantur. De voce ἐκλεκτῶν vide quae dicta ad Matth. 24: 22.

ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ μετὰ δόξης αἰωνίου, *ut et ipsi salutem consequantur quae est in Christo Iesu cum gloria coelesti*] Ut ipsi quoque per eadem incedendo vestigia perveniant ad salutem gloriamque aeternam, dante Christo. Vide supra 1: 1.

11. Πισὸς ὁ λόγος, *verus sermo*] Nempe is qui sequitur. Solet enim haec verba praefari ante egregiam sententiam. Vide 1 Tim. 1: 15, 3: 1, 4: 9.

Εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, *si certe cum illo mortui sumus*] Ἐὰρ hic ponitur pro *certe*; Esai. 45: 1. Mori hic vocat misérias summas ac mortis pericula subire. Par locutio 2 Cor. 4: 10, ubi dicta vide.

Καὶ συζήσομεν] *Vivemus cum illo vitam illam immortalem.*

12. Εἰ ὑπομένομεν, *si toleramus*] Vide supra 10. Subauditur hic accusativus, puta *σταυρὸν* [*crucem*], ut Hebr. 12: 2, aut *πειρασμὸν* [*tentationem*], ut Iac. 1: 12.

Καὶ συμβασιλεύσομεν, *et una regnabimus*] Duo fecit ἀντίθετα [*opposita*]. Nam ut morti opposuit vitam, ita sufferentiae regnum, quod modo dixit *gloriam*, id est, statum non tutum tantum, sed et excelsum. Vide Rom. 5: 17. In Martyrologio habemus: *Cum sanctus Nestor cum magno gaudio respondit, Cum Christo meo, et eram, et sum, et ero: tunc induratus Praetor dedit adversus eum sententiam, ut quia Iesum Christum crucifixum sub Pontio Pilato fateretur, tanquam devotus Deo suo, illius subiret sententiam et ligno crucifixus resolveretur a vita. Ille gratias agens Deo, cum iam affixus esset patibulo, docebat adstantem populum Christianum, ut persisterent in fide et charitate Christi, et lubentissime compaterentur, ut et simul glorificarentur.*

Εἰ ἀρνούμεθα, *si negaverimus*] Nempe ipsum: quod subintelligendum liquet ex membro opposito, et ex Matth. 10: 33.

Ὁ ἑκείνος ἀρνήσεται ἡμᾶς, *et ille negabit nos*] Pro suis nos non agnoscet, ac proinde ad rerum suarum communionem nos non admittet. Vide dictum Matthaei locum.

13. Εἰ ἀπιστοῦμεν] *Si nos in illam infidi sumus.* Sicut *πιστός* in his libris modo *credendum* significat, modo *fidelem*, ut Matth. 24: 45, 25: 21, 23, Luc. 12: 42, 16: 10—12, 19: 17, ita et *ἀπιστεῖν* duplicem habet significatum. Sed eum quem diximus huic loco esse proprium ostendit oppositio.

Ὁ ἑκείνος πιστὸς μένει, *ille fidus permanet*] Nempe non minus in comminationibus quam in promissis.

Ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται, negare se ipse non potest] Non potest negare se dixisse quae dixit. Est *μετωνυμία* [transnominatio] in *ἑαυτὸν* nam loquentem nominavit pro verbis loquentis.

14. *Ταῦτα ὑπομνήσκει]* וְזָכַר, hoc in memoriam reducere audientibus.

Διαμαρτυρούμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, obtestans coram Domino] Eadem locutio 1 Tim. 5: 21.

Μὴ λογομαχεῖν, non contendere verbis] Vide 1 Tim. 6: 4.

Εἰς οὐδὲν χρήσιμον, quod ad nihil utile est] Pugna de verbis nihil habet utile.

Ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκούντων, nisi ad eversionem audientium] Nam auditores per ista certamina scinduntur in partes, amittunt dilectionem mutuam: id vero est in hoc negotio וְזָכַר, καταστροφῇ, eversio. In Glossario, *καταστροφῇ, subversio, excidium*. Timon:

Τίς δ' ἄρ' τοῦσδ' ὅλῳ ἔριδι ξυνέηκε μάχεσθαι;

Ἥχους σὺνδρομος ὄχλος· ὁ γὰρ σιγῶσι χολωθείς·

Νοῦσον ἐπ' ἀνέρας ὥρσε λαλήν, ὀλέκοντο δὲ πολλοί.

[Ecquis eos tanto pugnae inflammavit amore?

Ad strepitum accurrens plebs atque exosa silentes:

Unde loquax morbus multa cum peste cucurrit.]

15. *Σπουδάσον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ Θεῷ]* Παραστῆσαι recte Latinus vertit *exhibere*. *Δόκιμον* [probatum] sume ut Rom. 16: 10, 1 Cor. 11: 19, 2 Cor. 10: 18, Iac. 1: 12. Sensus est: *Fac te probes Deo*. In Manuscripto: *παραστῆσαι τῷ Χριστῷ* [exhibere Christo]:

Ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον] *Ea agentem quorum pudere non debeat*. Vide Rom. 6: 21.

Ὁρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, recte secantem verbum veritatis] Similitudo ducta a victimis quae certo ritu secari debebant, ut ad Leviticum ostendimus. Est autem et Euangelii annuntiatio sacrificium, et quidem egregium. Translatione paulum diversa interpretes Proverbiorum, 3: 6 et 11: 5, *ὀρθοτομεῖν ὁδὸν* dixere, ubi in Hebraeo est וַי, quod alibi vertitur *κατευθύνειν* aut *κατερθοῦν*: nempe etiam *secare viam* dicimus. Euangelium autem *ὀρθοτομεῖ* qui cuique accommodat ea monita quae ei maxime conveniunt: quomodo de victimis aliae partes dabantur Sacerdotibus, aliae privatis. In Clementis Con-

sti-

stitutionibus VII. 33: Ὁρθοδομοῦντας ἐν τοῖς Κυρίου δόγμασι [Qui in Domini dogmatibus recte omnia secant]. Philo de Caino et Abele: Οὗτως ὁ τιμιώτερος τοῦ χρυσίου λόγος ἐν πεικιλμάτων καὶ μυρίων ἰδιῶν ἐπαινετῶς τελειοῦργεῖται, ὅταν ἄχρι τῶν λεπτοτάτων κεφαλῶν τμηθεὶς τρόπον τινὰ νοήματος διέξηται καθάπερ κρόκη ἀποδείξεις ἑναρμονίου [Ita oratio quovis auro pretiosior e variegato opere atque innumeris ideis cum laude absolvitur, ubi in subtilissima capita, quas inventa comprehendant, concisa, argumentis postea quas cuique rei convenient, tanquam subtegmine ornatur].

16. Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιῶξασο, *profana autem vaniloquia cave*] Περιῶξασθαι pro *cavere* habemus et ad Tit. 3: 9, et apud Iosephum, quia circumcludere solemus ea a quibus nobis meluimus. In Manuscripto hic, ut et supra 1 Tim. 6: 20, κενοφωνίας, non καινοφωνίας [vocum novitates]: ibi ἐκτροπέμενος, quod hic περιῶξασο, et quod παραιτοῦ 1 Tim. 4: 7. Alibi βέβηλοι μῦθοι [*profanae fabulae*], qui hic βέβηλοι κενοφωνίαι, hominum commenta de rebus divinis, sine ulla revelatione.

Ἐπὶ πλείον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας, *multum enim proficient ad impietatem*] Non stant ista ubi incipiunt. Qui initio parvus videtur error, magnus fit processu, ut aiunt Dialectici. Προκόπτειν et de bono dicitur, ut saepe, et de malo, ut infra 3: 13. Hebraei dicerent וַיִּשְׁׁר.

17. Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἔξει, et *sermo eorum ut gangraena late serpit*] Gangraena non idem est quod cancer, sed vicinum aliquid. Bene autem νομὴν ἔξει, id est, late carnem sanam depascet, πῶς, ut Lev. 13: 22 et alibi. Nam et Graeci γάγγραιναν dictam aiunt παρὰ τὸ γράινειν, quod est ἐσθίειν [a comedendo]. Latinus interpres *serpit*, non voce, sed sensu bene expresso. Lucilius:

Serpere uti gangraena malo ad quem herpetica posset. Varro: *Non vituperamus, cum sciamus digitum praecidē oportere, si ob eam rem gangraena non sit ad brachium ventura.* Hoc dicit: Late serpit illud Philosophicum malum, praecipue quod multi illam vivendi rationem amplectantur, ut poenas evitent quae undique Christianis imminēt. Nihil tam Christianismo nocuit, quam illa in-

stituta quae ad Christianismum satis prope accedebant, et πολυθείαν [multitudinem Deorum] per interpretationes quasdam mollebant. Sed causa cur homines multi illa instituta prae Christianismo amplecterentur, non erat quod in iis esset certius aliquid, sed quod crux, quae Christianos premebat, eo modo vitaretur. Tertullianus Praescriptione adversus haereticos: *Et quaestiones infructuosae et sermones serpentes velut cancer: a quibus nos Apostolus refruens nominatim Philosophiam contestatur caveri oportere.* Huic malo alterum non dispar primam Ecclesiam exercuit ab iis, qui similiter crucis vitandae causa Iudaicorum rituum necessitatem imponere Gentibus volebant, de quo diximus in illas ad Galatas et Philippenses. Haec ob oculos habere debet qui Paulum recte velit intelligere.

Ὁν ἔστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητὸς; ex quibus est *Hymenaeus et Philatus*] Est πρόζευγμα [zeugma a parte priore]. Nomina sunt Graeca, qualia multa in urbibus Asiae per Graecos conditis. *Hymenaeus* a nuptiarum Deo: *Philatus* nomen quale *Amatus*, *Optatus*, *Desideratus* apud Latinos: apud Graecos Ἐρατός.

: 18. Ὅστινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠσόχησαν] *Frustrati circa veritatem*, ut Tertullianus de Resurrectione carnis. Latinius bene aberrarunt: quomodo vocem eandem vertit 1 Tim. 1: 6, 6: 21.

Λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, dicentes resurrectionem esse iam factam] Vide 1 Cor. 15: 13. Sicut Philosophis mala vita mors dicitur, ita vita correcta ἀνάστασις, ut et παλιγγενεσία [regeneratio], de qua diximus ad Ioh. 3: 3. At in Evangelio ἀνάστασις νεκρῶν, aut ἐκ νεκρῶν tam aperte et tot locis describitur, ut non possit alia intelligi quam quae erit post corporis ab animo seiunctionem, quae seiunctio vulgari sensu mors dicitur. Et certe illa nisi speretur, ne altera quidem illa morum ἀνάστασις talis erit, qualis fuit in Apostolis et eorum fidelibus discipulis. Quare istis ἀλληγορίαις [sensibus obiectis] sensum maxime necessarium excludentibus omni modo obsisti debet. Tertullianus: *Aequae tangit eos qui dicerent factam iam resurrectionem: id de se Valentiniani asseverant.*

Καὶ

Καὶ ἀνατρέπουσι τὴν τιμὴν πίστεως] *Multorum fidem ever-*
tunt. Ἀνατρέπουσι ὡν, ut Prov. 10: 3. Vide simile
2 Thess. 2: 2, 11.

19. Ὁ μέντοι ξηρός θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἔστηκεν, *sed fir-*
rum fundamentum Dei stat] Sicut qui palatia struunt,
solent firma subiicere fundamenta, ita Deus moliens ci-
vitatem illam aeternam, decreta quaedam substravit, ve-
lut fundamenta, quae manent inconcussa, quod funda-
menti est proprium. Pari modo *fundamenta reipublicae,*
libertatis, pacis, iustitiae, defensionis, saepe dixit Ci-
cero, ea scilicet quibus res quaeque innititur.

Ἐχων τὴν σφραγίδα ταύτην, *habens signum hoc*] Sole-
bant enim fundamentorum lapidibus sententiae quaedam
inscribi, boni ominis causa. Vide simile quid Zach. 3: 9,
4: 10 et ibi dicta. Σφραγίς hic est id quod lapidi in-
scribitur, sicut alibi id quod sculpsitur in annulo. Id
signum vocant Latini: Plinius ἀποσφράγισμα, et exem-
plum dat, Quadrigam. Talia in aliis annulis, Sphinx,
Leo, Rana, aliaque multa. Sunt et literae in annulis,
ut illae,

Ἦν με φιλοῦντα φιλεῖς.

[*Si me amantem amas.*]

Haec Hebraeis וְנָתַן, ut Exod. 28: 11, ubi Graeci σφρα-
γίδα dixere. Hinc et tessera nummaria, quia aliquid in-
sculptum habet, וְנָתַן in Thalmude de Sicilia.

Ἐγὼ Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ, *novit Dominus qui sunt*
eius] Ex Num. 16: 5, ubi Graeci, ἔγνων Θεὸς τοὺς ὄντας
αὐτοῦ. Legerunt enim וָיָדָה [cognovit] in Kal, non in futuro
Hiphil, ut alii. Duas sententias recitat Paulus velut fun-
damenta allectionis in civitatem coelestem. Prior est,
Deum non professionem illam externam, sed cor praeci-
pue respicere, quod solus videt. Quod ibi Deo tribuitur,
id hic Christo: quod solemne nostris Scriptoribus.

Καὶ Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα τοῦ
Κυρίου, *et, Discedat ab iniquitate omnis qui nominat*
nomen Domini] Altera sententia est, Professionem exter-
nam nihil prodesse, si adsint mala opera. Idem sensus
Matth. 7: 21—23, ubi dicta vide. Qui se Christi esse
licit, ut vere et cum suo bono talis sit, longe absit a
vita impura. Alios quam tales Christus pro suis non

agnoscit. Ὁνομάζει τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου qui rogatus cuius sit disciplinae, Christum nominat ut Magistrum. Vide 1 Cor. 1: 2.

20. Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ, in magna autem domo] Qualis Deo est hic Mundus.

Ὅν ἐστι μόνον σκευὴ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, non solum sunt vasa aurea et argentea] Qualia erant divitum escaria et potoria, L. Supellectili, § Vitrea, D. De Supellectile legata.

Ἀλλὰ καὶ ξύλινα, sed et lignea] Ut hami et siphones adversus incendia, rutra.

Καὶ ὀρεκνίνα, et fictilia] Puta lasana, scaphia, matulae. Καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, et quaedam quidem in honorem] Ut de quibus vescimur.

Ἄ δὲ εἰς ἀτιμίαν, quaedam autem in contumeliam] Ut in quae sordes egerimus. Huc autem tendit ἀλληγορία [sensus obiectus], Non mirum si Deus etiam aliquos sinat se insinuare in Ecclesiam, qui deinde malis factis se prodant. Deo nihil abscedit, quia novit et bonis et malis uti. Confer quae sunt Rom. 9: 21, 22.

21. Ἐὰν οὖν τις ἐκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, si quis ergo se purificaverit ab istis] Ostendit similitudinem hanc habere aliquid dissimile. Nam vasa illa aerea nihil de se conferunt, cur sint huiusmodi aut istiusmodi; homo autem confert aliquid; potest enim Dei ope semet repurgare, et ita efficere ut sit vas honestum, accommodatum ad egregios usus. Sicut verbum *convertendi*, ita et *purificandi*, modo Deo tribuitur, ut causae principi, modo ipsi homini, ut causae secundariae. Vide Ps. 73; 13, Iac. 4: 8, 1 Petr. 1: 22, 1 Ioh. 3: 3.

Ἐσται σκεῦος εἰς τιμὴν, erit vas in honorem] Ne terrere isto quod attuli discrimine: est in hac re aliquid ἐφ' ἡμῖν [quod in nostra est potestate].

Ἁγιασμένον, consecratum] Sicut vasa Templi.

Καὶ εὐχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτομασμένον, et utile Domino, ad omne opus bonum paratum] Δεσπότης potest et Christus dici; sed saepius sic vocatur Deus Christi Pater, ut Luc. 2: 29, Act. 4: 24, Iud. 4. Vide et Gen. 15: 2, Ios. 5: 14, Esai. 1: 24, 3: 1, 10: 33, et saepissime in libris Sapientiae, Sirachide et secundo

Mac-

Maccabaico, Ἡτοιμασμένον [aptata] habemus Rom. 9: 22. Magnus honos homini, divinae bonitatis fieri instrumentum.

22. Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε, *iuvenilia autem desideria fuge*] Per νεωτερικὰς ἐπιθυμίας [young desires], puto gloriolas intelligi, quibus qui student, νεανεύεσθαι Graecis dicuntur. Linguae omnes fugere nos iubent id quod omni studio cavendum est. Vide 1 Cor. 6: 18, 10: 14, 1 Tim. 6: 11. Huic oppositum est διώκειν [persecute], quod iam habebimus.

Διώκει δὲ δικαιοσύνην, *sectare vero iustitiam*] *Innocentiam.* Πίσιν] *Fidem in verbis.*

Ἀγάπην] *Dilectionem erga omnes.*

Εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐν καθαρᾷ καρδίας] *Concordiam cum omnibus sincere Christianis.* Ἐκ καθαρᾷ καρδίας habuimus et supra 1 Tim. 1: 5. Sic ἐν ἀπλότητι τῆς καρδίας [cum animi simplicitate] Eph. 6: 5, Col. 3: 22. At in Manuscripto est: Εἰρήνην μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον [Pacem cum omnibus qui diligunt Dominum].

23. Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδευτοὺς ζητήσεις παραιτοῦ, *stultas autem et immodestas quaestiones evita*] Est eadem admonitio quae 1 Tim. 1: 4 et 6: 4. Μωρὰς vocat illas quaestiones, quia ad veram et salutarem sapientiam nihil pertinent. Ἀπαιδευτοὺς [uneducated], ut Prov. 5: 23, qui respuunt correctionem, ut dicitur Prov. 15: 4. Solet et ἀπαιδευτός poni pro ὄλις [stulto] ut Prov. 8: 5, 15: 15, et ῥι [derisore] Prov. 15: 13, et pro βλάβη [fatuo] Prov. 17: 22; legitur et Sap. 17: 1, et apud Sirachidem aliquoties. Intelligit hic Paulus quaestiones immodestas: nam et Graeci pro ἀκόλαστον dicunt ἀπαιδευτον, quia idem est κολάζειν et παιδεύειν.

Εἰδὼς ὅτι γεννώσι μάχας, *sciens, eas generare lites*] Id est, lites, iurgia. Sic et Tit. 3: 9. Hebraeum [modo] ἀντιλογία [contradictio] vertitur, modo μάχη.

24. Δουλὸν δὲ Κυρίου, *servum autem Domini*] Christi adeo patientis atque pacifici.

Ὁὐ δὲ μάχεσθαι, *non oportet rixari*] Rixari, [non], ut Gen. 26: 20. Sic et Ioh. 6: 52. Sic et apud Aristophanem, οὐ μαχοῦμαι σοι, *non contendam tecum verbis.*

Ἄλλ' ἥπιον εἶναι πρὸς πάντας, *sed lenem esse erga omnes*] *Lenem esse*. Sic 1 Thess. 2: 7. Et Homerus:

— Πατὴρ δ' ὡς ἥπιος ἦεν.

[— *Benignus erat genitoris ad instar.*]

In Glossario: ἥπιος, *tranquillus, mansuetus*, πω.

Διδακτικόν, *docibilem*] Vide 1 Tim. 3: 2.

Ἀνεξίκακον, *patientem*] In Glossario, ἀνεξίκακος, *patiens*; ἀνεξικακία, *elementia, patientia*. Quod in Digestis est *patientiam accommodare*, id in Basilicis ἀνεξικακεῖν, Sap. 2: 19. Ἀνεξικακίαν Latinus vertit *patientiam*. Haec ἀνεξικακία intelligenda de iis quae sunt extra censuram Ecclesiasticam.

25. Ἐν προόρῃτι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, *cum modestia corripientem eos qui aliter sentiunt*] Vide 1 Tim. 6: 11. Qui errant, leniter tractandi, non maledictis exasperandi. Ἀντιδιατιθεμένους, *aliter affectos quam nos sumus*: nam τὴν γνώμην διατεθῆναι pro διακείσθαι [*ita affectum esse*] est etiam apud Isocratem.

Μήποτε δὲ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν] *Experiendo, an det illis Deus poenitentiam*, ut recte ruditi exposuere: nam μήποτε pro *an* habemus et Luc. 3: 16, Ioh. 7: 26. Retinentiam vero verbi similis ante εἴπως [*si quomodo*] habemus Act. 27: 12, Rom. 11: 14. Hebraei dicerent *וְאֵל*. Non omnibus qui vocationi reluctantur dat Deus poenitentiam: nam quosdam aut inter peccata e vita eripit, aut etiam obdurat. In quibus autem hoc faciendum, in quibus non, Ipsius solius est nosse: Hominum, tentare omnia pro aliorum salute.

Εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας, *ad agnoscendam veritatem*] Ἐλθεῖν [*venire*] addit Manuscriptus, ut haec verba ἐξηγήσεις [*explicatio*] sint eius quod praecessit, μετάνοιαν. Si forte, inquit, det Deus illis mentem meliorem, id est, ut perveniant ad agnitionem eius veritatis quam nunc oppugnant.

26. Καὶ ἀναγῆρωσιν ἐκ τῆς τοῦ Διαβόλου παγίδος, *et e Diaboli laqueis evadant*] Ἀναγῆρειν idem quod ἐκνήρειν Gen. 9: 24, 1 Sam. 25: 37, Joel 1: 5, proprie e vino ad se redire. Sed per translationem usurpatur ad liberationem ab omnibus rebus aliis quae mentem turbant, ut videre est Abac. 2: 7, 1 Cor. 15: 34. Laqueus Diaboli

quid!

sunt voluptates quae hominem faciunt velut temulentum. Ab his liberamur per Christum Esai. 42: 7.

Ἐξωγρημέτοι ὑπ' αὐτοῦ] *Capti enim a Diabolo tenentur.* *Ζωγρεῖν* [*vivos capere*] vox proprie bellica.

Ζώγρει Ἀτρείος υἱέ.

[*Captivum, Atride, me fac tibi.*]

Sed latius usurpari coepit, ut videre est Luc. 5: 10.

Εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα, ad ipsius voluntatem] Dei: nam construenda haec cum illo ἀναλήψῃ posito διαζολῆς [*distinctionis*] signo post ὑπ' αὐτοῦ. *Ad Dei voluntatem*, nempe faciendam. Vide Eph. 6: 6.

CAPUT III.

1. *Τοῦτο δὲ γίνωσκε, hoc autem scito*] Multum confirmantur Episcopi ad vitandos et refellendos errores qui subnascuntur, ubi de iis erroribus ante praemoniti sunt. Sic adversus Pseudochristos egregia monita dedere Christus et Iohannes.

Ὅτι ἐν ἑσχάταις ἡμέραις, in ultimis diebus] *ἔσθ' ἡ ἡμέρα*, id est, *posthac*. Idem *ἐν ὑστέροις καιροῖς* 1 Tim. 4: 1. Nam utroque modo transfertur illud *ἡ ἡμέρα*. Patet autem agere Paulum de iis quae Timotheo vivente eventura putabat, ex eo quod infra est 5.

Ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποὶ] *Ἐνστήσονται sunt praesentia*, Rom. 8: 38, 1 Cor. 3: 23, 7: 36, Gal. 1: 4. *Ἐνστήσονται aderunt.* *Καιροὶ χαλεποὶ* [*tempora periculosa*] idem quod *ἡμέραι πονηραὶ* [*dies mali*], Eph. 5: 16 et Gen. 47: 9 et Ps. 49: 6. *Formidolosa tempora*, ait Cicero.

2. *Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαντοι, erunt enim homines se ipsi amantes*] Etiam inter Christianos tales erunt quidam, eoque faciliores decipi. *Οἱ ἄνθρωποι* *ἕκαστος* [*filii hominis*]. *Φίλαντοι* vox est, si philosophice eam sumamus, per se media; sed quae usu tracta est in partem peiorem, ita ut *φίλαντος* intelligatur, *ὁ αὐτοῦ ἕνεκα πάντων πράττων κατὰ τὸ λυσιτελεῖς* [*qui sui gratia omnia facit ad suum compendium*], ait Aristoteles; addens alibi, *ἢ πρὸς τὸ ἡδύ* [*aut ad voluptatem suam*]. Hi sunt *ζητοῦντες τὰ ἑαυτῶν, οὐ τὰ τοῦ ἑτέρου* [*qui quae sua, non*

quas alterius sunt, quaerunt], contra quam facere vult Christianos Paulus 1 Cor. 10: 24.

Φιλάργυροι] נבב נבב [*avaritiae dediti*]. Ier. 8: 10. Vide Luc. 16: 14, 1 Tim. 6: 10.

Ἀλαζόνες] *Iactatores*. ערנ Prov. 21: 14, Abac. 2: 5, ערנש Iob. 28: 8. Vide Rom. 1: 30, ubi multa huic loco comparia. Plantus *gloriosum* dixit quem Menander *ἀλαζόνα*.

Τπερήφανοι] *Contemptores aliorum*, ערנ, quae vox alibi sic vertitur, alibi *עברקאל*, Rom. 1: 30, Iac. 4: 6, 1 Petr. 5: 6, Marc. 7: 22.

Βλάσφημοι] *In ipsum Deum maledici*. Vide Matth. 26: 65. Nam in hoc sensu eminentiore sumendam hic hanc vocem, indicat ordo.

Γονεῦσιν ἀπειθεῖς, *parentibus non obedientes*] Proximi Deo parentes. Vide idem crimen Rom. 1: 30.

Ἀχάριζοι, *ingrati*]

Ingratum dicens, omne crimen dixeris.

Vide Luc. 6: 35, Sap. 16: 29, Sir. 29: 19, 28.

Ἀνόσιοι] *Qui foeda patrant*. Vide 1 Tim. 1: 9.

3. *Ἀσφοργοι*, *ἄσπονοι*, *sine affectione, sine pace*] De his vide ad Rom. 1: 31. Et forte inde huc infarcta sunt; nam desunt in Syriaco.

Διάβολοι, *criminatores*] ערש. Sic dicuntur qui viris bonis se opponunt praesertim calumniando. In his sunt *ψιθυριζαί, καταλάλοι* [*susurriones, detractores*], dicto capite ad Rom. 30.

Ἀκρατεῖς, *incontinentes*] *Ἀκρατεῖς* sunt qui nec in bono nec in malo sibi constant: qualis ille de quo Horatius,

Nil aequale homini fuit illi. —

Vide Aristotelem et Interpretes Nicom. VII. 1.

Ἀφιλάγαθοι] Oppositum ei laudi quam habemus Tit. 1: 8. In Glossario, *φιλάγαθος, benignus*. Sic *πνεῦμα φιλάγαθον* [*spiritus benignus*] Sap. 7: 22.

4. *Προδότηι*] *Qui amicissimos produnt*, qualis Iudas Luc. 6: 16. Vide et 2 Macc. 5: 15, 10: 13, 22.

Προπετεῖς] *Προπετεῖς* dicitur omne id quod non bene coctum atque praemeditatum est, ut Act. 19: 36. Solentque *προπετεῖς* dici, tum qui assentiuntur, tum qui irascuntur levi de causa. Sed per excellentiam quandam προ-

π-

πετὲς dicuntur *protervi, procaces, petulantes*, ut est in Glossario, respondetque in hoc sensu apud Proverbiorum Interpretes tum voci לִּמְעַל 10: 15, tum רָעָה 13: 3.

Τετυφωμένοι] *Inflati vana de se opinione*, quae τύφος Graecis. Vide 1 Tim. 3: 6, 6: 4.

Φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, voluptatis quam Dei amantiores] Pares illis quorum Deum esse dixit ventrem Phil. 3: 17. Utraque vox bene efficta ad Graecam formam.

5. *Ἐχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἡρνημένοι, habentes quidem pietatis speciem, vim autem eius abnegantes*] Ita opposuit *μόρφωσιν* et *δύναμιν*, quomodo *speciem* aut *imaginem* et *vim* saepe Tacitus. *Μόρφωσιν* habuimus et Rom. 2: 20. Sed ibi nihil habet oppositum, unde significatio eius contrahatur. Syrus hic כַּוְנוֹת *convenientiam*. *Ἀρνεῖσθαι* hic dicuntur qui factis aliquid destruunt, sicut solent Hebraei a dictis ad facta μεταφορὰς [translationes] facere. Vide quae dicta 1 Tim. 5: 8.

Καὶ τοὺτους ἀποτρέπου] אָוֶרְטָה־יָהּ [ab his] *avertere*, ἀφομῖλει, ut Cicero loquitur. Verbo ἀποτρέπεσθαι pro φεύγει [fugio] utuntur et elegantes Graeci.

6. *Ἐκ τούτων γὰρ εἰσιν*] *Ex horum numero erunt*: praesens pro futuro.

Οἱ ἐνδύοντες εἰς τὰς οἰκίας, qui penetrant domos]

Scire volunt secreta domus, atque inde timeri.

Ἐνδύοντες penetrantes: ἐισδύνειν eodem sensu dicunt Phrysi. Ambrosius, *irrepentes*.

Καὶ αἰχμαλωτίζοντες γυναῖκαρα σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις, et captivas ducunt mulierculas vitiis obrutas, abreptas multis cupiditatibus] Sequebantur hi veterem artem Pharisaeorum, de quibus Iosephus XVII. 3: *Ἦν γὰρ μᾶλλον τι Ἰουδαϊκῶν ἀνθρώπων, ἐπ' ἀκριβῶσι μέγα φρονοῦν τοῦ πατρίου νόμου, οἷς, χαίρειν τὸ θεῖον προσποιουμένων, ἐπῆκτο ἡ γυναικωνίτις* [Erat enim quaedam Iudaeorum secta exactiorem patriae legis cognitionem sibi vindicans, quibus tanquam Deo, ut videri volebant, charis addictum erat hoc mulierum sodalitium]. Eandem artem facitasse quosdam qui se Stoicos simulant, dicit Scholiastes ad Horatii Epistolam primam. Egrege dictum αἰχμαλωτίζοντες, quia foeminas faciunt sibi ob-

obnoxias, quasi verbo captae essent. Similes in eadem voce aut pari translationes habemus Rom. 7: 23, 2 Cor. 10: 5 et Iad. 16: 7, et in ζωγραῖν [*vivos capere*], supra 2: 26. Et maluit γυναικάρια dicere, quam γυναῖκας, ut illarum mulierum abiectam sortem magis ostenderet, quae non tantum vitiosae erant, sed et obrutae vitiis. Id enim est σεσωρευμένα, ut intelligi potest Prov. 25: 23. Sic populus Iudaicus פו רבב Esai. 1: 4, ubi Graeci πλήρης ἀμαρτιῶν. Addit abreptas multis cupiditatibus, non illis tantum sexus sui, sed et rapacitate, luxu, superbia. At Manuscriptus distinctius habet, ἐπιθυμiais καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις [*cupiditatibus et voluptatibus multis*].

7. Πάντοτε μαθάνοντα, semper discentes] Intererant illae foeminae conventibus Christianorum, ubi optima accipiebant praecepta.

Καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθειν δυνάμενα, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes] Ἐπίγνωσις intellige illam activam quae rebus ostenditur. Et δυνάμενα sume, ut Matth. 12: 34 et Marc. 6: 5, ubi dicta vide. Erant ἐκδοτοὶ τῷ πάθει [*deditae affectionibus*], ut Clemens loquitur Strom. II, et Doctores, qui eas severis comminationibus excutere ex hoc veterno debuerant, fovebant ista vitia, pollicentes se precibus suis effecturos ut illae Deum haberent propitium. Vide Matth. 23: 14, ubi horum praecursores describuntur. Et utinam non et nunc multi sint tales! Vide de huiusmodi foeminis Platonem fine sexti de Legibus.

8. Ὁν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς, quemadmodum autem Iannes et Iambres] Latini interpretis Graecum exemplar habuit Μαμβρῆς. Et sic Magus iste vocatur Nomenio, ut ostendimus in Annotatis ad librum I pro Veritate Religionis Christianae. Nea aliter in Thalmudico titulo de Oblationibus. Alter est Iannes, quomodo et Apuleii habent optimi libri: οὐ in Tanhuma. Nomen est Aegyptium, pro quo Ἰαν in Thalmude. Hi sunt Sacerdotes supra Memphim Artabano. Haec nomina Paulus non ex scriptura Mosis, ibi enim Magi memorantur non expressis nominibus, sed ex traditione aut Veterum scriptis habuit.

Ἀντίστησαν Μωϋσῆι, restiterunt Mosi] Exod. 7: 11 et seqq.

Vi-

Vide et locum indicatum Artabani. Numenius sic ait: Μουσαῖον (ita Mosem vocat) γοῦν τῷ Ἰουδαίων ἐξηγησαμένῳ, ἀνδρὶ γενομένῳ Θεῷ εὖξασθαι δυνατωτάτῳ, οἱ παραστῆναι ἀξιωθέντες ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν Αἰγυπτίων [*Musaeo itaque Judaeorum Duci, viro cuius preces plurimum apud Deum valuerunt, huic ergo qui rogatu Aegyptiorum adstitere*]. Simile vide Act. 13: 8, ubi est ἀνθίστατο.

Οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ita et hi resistent veritati] Rursum praesens pro futuro, ut saepe apud Prophetas. Habebunt et illi suos Pharaones, quos obdurraturi sunt.

Ἀνθρώποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, homines corrupti mentis] Sic διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, 1 Tim. 6: 5, ubi dicta vide.

Ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίσιν] Circa fidem adulterini, reiculi. Vide Rom. 1: 28.

9. Ἄλλ' οὐ προκύψουσιν ἐπὶ πλείστον] Progressus aliquos facient, sed non diu. Pari modo Thucydides: Ἐπὶ πλείστον ἐξέρχονται, longissime procedunt. Hebraei dicerent: וְכִן כָּשָׁה לְכַן לֹא [Non possunt ad finem perducere intentionem suam].

Ἡ γὰρ ἀνοία αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν] Brevi [enim omnibus] patecet amentia illorum res suas sub Dei nomine agentium. Ficta non durant diu. In Manuscripto, ἡ γὰρ διάνοια [cogitatio enim].

Ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο, sicut et illorum fuit] Illorum Magorum qui Mosi obstiterunt.

10. Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, tu autem affuisti meae doctrinae] Tu vero longe aliud habes exemplar ad quod te formes, actiones omnes meas, quibus praesens fuisti. Ita hic accipiunt Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Sic Demosthenes de Male obita legatione: Παρηκολουθητικὸς ἅπασιν κατηγορῶ, Ideo accuso quia omnibus istis praesens adfui. Idem: Ὅσα τυγχάνω δι' ἐμπειρίαν καὶ τῷ παρηκολουθηκέναι τοῖς πράγμασιν εἰδὼς, quae novi experiendo, et ideo quod rebus adfui. Timotheus, a matre, credo, et avia commendatus, a puero sectatus erat Paulum, ut eius vitam spectaret, et ad eam se componeret. Lucas quidem primam Timothei mentionem facit, ubi Paulus Lystra venit, Act. 16: 1, quia tunc

in Euangelistam ordinatus fuit Timotheus. At ante id tempus Timotheum adfuisse Paulo, etiam inde apparet, quod iamiam dicatur Iconii cum Paulo fuisse Timotheus, et Antiochiae antequam Iconii. Iconii autem Paulus fuit, antequam Lystris, ut videre est Act. 13: 52, 14: 1, 16: 1. *Testis*, inquit, *fuiſti meas doctrinae ab initio*, quod hic addunt Graeci interpretes.

Τῇ ἀγωγῇ] *Ἀγωγή* est *vivendi ratio*, 2 Macc. 4: 16, 6: 8, 11: 24. *Vidisti*, inquit, *quis fuerit vitae meae modus*. ὥς Rabbiniſ, pari origine.

Τῇ πρόθεσι] *Vidisti et perpetuum animi mei propositum*. Sic πρόθεσις sumitur Act. 11: 23 et 2 Macc. 3: 8. In Glossario, πρόθεσις, προαίρεσις, *propositum*, *voluntas*. Intel-
ligit autem propositum propagandi Euangelii, et creden-
tes semper meliores reddendi.

Τῇ πίσει] Πίσις hic videtur intelligenda *sinceritas in rebus agendis*, quomodo ferme 1 Tim. 6: 11. ῥυπα.

Τῇ μακροθυμίᾳ] *Lenitati* circa nondum conversos, aut etiam circa lapsos poenitentes. Vide 2 Cor. 6: 6, Gal. 5: 22, Eph. 4: 2, Col. 3: 12, infra 4: 2.

Τῇ ἀγάπῃ, *dilectioni*] Quae alibi generaliter sumitur, ut omnes virtutes comprehendat, hic vero specialius *pro fraterno affectu in Christianos omnes*: sed in Manuscripto abest hoc.

Τῇ ὑπομονῇ, *patientiae*] *Quomodo adversis mutatus nihil sim*: quae adversa iam explicat.

11. *Τοῖς διωγμοῖς*] *Vidisti accensa in me odia*. Vide Matth. 13: 21, 2 Cor. 12: 10.

Τοῖς παθήμασι] *Vidisti quae mihi incommoda evenerint*. Vide 2 Cor. 1: 6, 7, Col. 1: 24, Phil. 3: 10.

Ὅλα μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, *quae mihi facta sunt Antiochiae*] Pisidiae: nam ibi Paulus fuerat antequam Iconium veniret, Act. 13: 14. Tangitur autem hic historia quae est Act. 13: 45 et 50, ubi vides vi eiectionem inde Paulum.

Ἐν Ἰκονίῳ, *Iconii*] Tangitur historia quae est Act. 14: 2, 4, 5. Ibi lapidatus etiam Paulus.

Ἐν Λύστρις, *Lystris*] Tangitur historia quae est Act. 14: 18; ubi rursum lapidatur Paulus.

Ὅλους διωγμοῖς ὑπήνευκα, *quas vexationes sustinui*] Quan-

Quantae se Iudaeorum et Gentium procellae in me effuderint.

Καὶ ἐκ πάντων με ἐξήρύσατο ὁ Κύριος, et ex omnibus eripuit me Dominus] Hebraica constructio pro ἐξ ὧν πάντων ὁ Κύριός με ἐξήρύσατο [*ex quibus omnibus Dominus me eripuit*]. Servavit me Christus rebus maioribus.

12. *Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται, et omnes qui pie volunt vivere in Christo Iesu vexabuntur*] Dixit Sirachides: Τέκνον, εἰ προσέρχῃ δουλεύειν τῷ Κυρίῳ, ἐτοίμασον τὴν ψυχὴν σου εἰς πειρασμόν [*Fili, accedens ad servitutem Dei, praepara animum tuum ad tentationem*], 2: 1. Sed provide hic addit Paulus, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, quia ista via secundum Evangelium supra caeteras hoc habet proprium, quod mundi odia in se concitat, ideoque multis vexationibus, etiam saevissimis, obiacet: quod in ipso auctore eius viae Iesu Christo primum apparuit, qui suis idem eventurum praedixit, Matth. 10: 17, 18, 23: 24, Ioh. 16: 33, 17: 14.

13. *Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι*] ὁ πᾶς, *homines omnibus vitiis dediti.*

Καὶ γόητες] *Deceptores.* Sic λόγοι γοητικοὶ [*sermones praestigatorii*] Aquilae Prov. 26: 22, qui aliis μαλακοί, σπῆλην. In Glossario, γόης, ὁ κόλαξ, *blanditor.* Sic Demosthenes γόης Aeschini.

Προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, proficient in peius] Magis magisque fient inverecundi; et primum quaestiones inferrent, deinde ipsa evertent Christianismi fundamenta.

Πλανῶντες] Doctores enim illi plebem decipiunt.

Καὶ πλανώμενοι] *Decipiuntur* iidem a Philosophis, praesertim a Pythagoristis, qui multi Ephesi, ut ad Epistolam Ephesiis inscriptam diximus. *Πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, σπῆλην σπῆλην.*

14. *Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες, tu vero permans in iis quae didicisti*] Similis admonitio 1. Tim. 6: 14.

Καὶ ἐπιστώθης, et tibi credita sunt] Receptus sermo fuerat ἅ ἐπιστώθης, sed est constructio κατὰ σύλληψιν [*per complexionem*], ubi quid communiter de duobus dicitur, quod secundum exactam regulam alteri tantum convenit.

Εἰδὼς παρὰ τινος ἔμαθες, sciens a quo didiceris] Vult dicere, a me homine minime mendaci ac tibi optime

volente. In Manuscripto παρά τινων [a quibus], a me et Barnaba.

15. Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, et te ab infantia sacras Literas nosse] Quae sint ista ἱερὰ γράμματα iam audiemus. Mos erat et est nunc quoque Iudaeorum, a prima aetate quae literarum capax est, sacra Scripta legenda dare pueris.

Τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Hoc dicit, Literae istae te ducunt ad Christum, qui in se credentibus confert salutem. Idem sensus Ioh. 5: 39, ubi dicta vide. Σοφίσαι ὁρῶν, instruere. Sic David de Lege Ps. 19: 8: ἡ τοῦ πνεύματος, σοφίζουσα νήπια [sapientiam praestans parvulis].

16. Πᾶσα γραφὴ θεόπνευτος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν] Bene expressit sensum Syrus: Omnis Scriptura quae a Deo inspirata est, etiam utilis est ad docendum, etc. Deus enim nihil frustra facit, nec inspirat homines, nisi ad nos docendos. Scriptura autem θεόπνευτος ea est quae scripta est aut ab iis qui Prophetarum munia obiere, ut Mose, Esaia, Ieremia, Ezechiele, aut ab iis qui licet in alio essent vitae genere, a Deo tamen certis temporibus afflati fuere, ut David et Daniel. His accessionis vice, et ad implendam aut sapientiam moralem, aut historiam, additi sunt libri nonnulli alii, probati a Magna Synagoga, tanquam optime convenientes cum illis θεοπνεύτοις. Addidit his ipsis et alios postea Christianae Ecclesiae, tum Graecae, tum Latinae consensus. Πρὸς διδασκαλίαν πρῶτον. Vide Rom. 15: 4. Docent nos libri isti Prophetici non omnia quae Christus, sed tamen aliqua eo pertinentia, Gal. 3: 24, 2 Petr. 1: 19.

Πρὸς ἔλεγχον, ad arguendum] πρῶτον, ut in Proverbiis aliquoties. Utilis est ad monstrandam turpitudinem graviorum criminum. Non occides, Non moechaberis, etc. Ἐλέγξιν eodem sensu dixit Petrus 2 Ep. 2: 16. Quid sit ἔλέγειν videbis Matth. 18: 15, Luc. 3: 19, Ioh. 3: 20, 1 Cor. 14: 24, 1 Tim. 5: 20, infra 4: 2, Tit. 1: 9, 13, 2: 15.

Πρὸς ἐπαινόρθωσιν, ad sustentandum] Est quoddam discrimen inter ἔλεγχον et ἐπαινόρθωσιν. Ἐλέγχονται inverecundi: ἐπαινορθοῦνται teneri, fragiles. Ὀρθοῦν vel ἐπαινορθοῦν est ὄν, labantem sustentare.

Πρὸς

Πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, *ad erudiendum in iustitia*] פָּרַב רַחֵם. Eos qui iam bene coepere, magis magisque dirigunt Scripturae illae ad insistendum iter innocentiae.

17. Ἴνα ἄρτιος ᾦ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτυμένος, *ut consummatus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus*] Melius alii Codices, ἐξηρτισμένος. Sequens membrum hic ἐξηγησις [*explicatio*] est praecedentis, ut supra 2: 21. Ἄνθρωποι Θεοῦ olim vocabantur Prophetæ: nunc meliori iure Doctores Novi Testamenti, ut diximus ad 1. Tim. 6: 11. Adde Luc. 10: 24, ubi isti Doctores Prophetis veteribus praeferuntur. Ἄρτιος idem quod τέλειος, πῶν aut פָּרַב, κατηρτισμένος Luc. 6: 40. Syrus comma posuit post ἔργον ἀγαθόν, et copulam ante ἐξηρτισμένος, et illud ἄρτιος vertit רַחֵם, quod est *consummatus*. Illud vero ἐξηρτισμένος פָּרַחֵם, quod eundem aut vicinum cum altero habet sensum. Et mos est Hebraeorum pluribus verbis ea eloqui quae penitus imprimere lectoribus volunt. Eum qui est ἄρτιος aut ἐξηρτισμένος πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθόν Rabbini vocant מְרַחֵם בְּכָל מַעֲשֵׂהוּ.

CAPUT IV.

1. Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *obtestor igitur te ego coram Deo et Domino nostro Iesu Christo*] Seria admodum obtestatio, et maximi iuramenti vim habens: similis 1 Tim. 5: 21 et supra 2: 14.

Τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς, *qui iudicaturus est vivos et mortuos*] Non potuerat magis exprimere maiestatem Christi quam hoc titulo. Quanti enim fieri debet qui omnes iudicabit? Vide Ioh. 5: 26, Act. 10: 42, 17: 31, 1 Cor. 15: 51, 1 Thess. 4: 16. *Vivos et mortuos*, id est, tum eos qui tum vivent, tum praemortuos 1 Cor. 15: 52, 1 Thess. 4: 15, 17.

Κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, *per adventum et regnum ipsius*] Syrus non male hoc explicat per ἐν διὰ δυοῖν [*unum per duo*] quasi esset κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ [*per adventum*

regni ipsius]. Pari modo ἐπιφάνεια τῆς δόξης [*adventus gloriae*]. Regnat quidem iam Christus, sed id non in omnibus apparet, sicut tunc apparebit. Eadem ἐπιφάνεια dicitur κατ' ἐξοχὴν [*per excellentiam*], ut videre est 1 Tim. 6: 14, supra 1: 10; infra 8. Κατὰ hic tempus significat, ut Rom. 5: 6 et 9: 9. Et Paulus pro multis praepositionibus κατὰ usurpat.

2. Κήρυξον τὸν λόγον, *annuntia verbum*] Id est, τὸ εὐαγγέλιον [*Euangelium*], ut Matth. 4: 23, 24: 14, Marc. 1: 14, 13: 10, 16: 15. Quod alibi dicitur κηρύσσειν τὸν Χριστόν. Hoc autem ideo inculcat Paulus quod videret malorum, quae ipse Paulus et alii ferebant, exemplo Timotheum posse timidiores fieri.

Ἐπίσθι, *urge*] Nempe αὐτοῖς [*illis*]: quomodo et Demosthenes dixit, ἐπειγέμε δ' αὐτῶ, *urgebat eum*. Syrus vim huius verbi bene expressit.

Εὐκαιρῶς, ἀκαιρῶς] Id est, *in otio vel negotio*. Nam εὐκαιρία pro otio ponitur Sir. 38: 26, 1 Macc. 11: 42. Seneca Epist. XXIX: *Spargenda est manus: non potest fieri ut non aliquando succedat multa tentanti*.

Ἐλεγξον, *argue*] Ostende flagitiosis quam agant turpia. Supra 3: 16.

Ἐπιτίμησον] Ἐπαγόρευον, supra 3: 16. Minus malos *verbis castiga*. Sic et verbum hoc sumitur Gen. 37: 10 et alibi. In Glossario, ἐπιτιμᾶ, *castigo*.

Παρακάλεισον] *Hortare* eos qui bene coeperunt. Deest hoc apud Syrum.

Ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαγῇ, *cum omni patientia et doctrina*] Vide supra 3: 10. Sensus est, ἐν διδαγῇ μακροθύμῳ, id est, *docendo eos leniter*. Ἐν διαί διῶς [*unum per duo*], ut iam modo.

3. Ἐξαι γὰρ καιρὸς, *erit enim tempus*] Non frustra hoc dixi, venient tempora quae et exprobatōne et castigatione egeant.

Ὅτι τῆς ὑγιαינוύσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέχονται] Nempe πολλοί, [*quo multi*] non ferent salubrem doctrinam, id est, eam quae vitam exigit ad Euangelii amussim. Similitudinem hominum descriptio Esai. 30: 10.

Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας, *sed ad sua explenda desideria*] Malis cupiditatibus suis quaererent advoca-

tos:

tos: hic luxui, ille libidini, alius ebrietati. Vide Rom. 1: 24, Iud. 16.

Ἐαυτοῖς ἐπισωρεύουσι διδασκάλους] *Multos [sibi] reparent tales doctores: ideo dicit ἐπισωρεύουσι, cumulatibunt.* In Glossario, ἐπισωρεύω, coaggo, congero, cumulo. Concurrent undique *μαντευόμενοι τὰ πρὸς χάριν* [*vaticinantes ea quae placent*], ut est in Graeco Ezech. 12: 24.

Κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν, *prurientes auribus*] Tanquam leprosi: nam eorum est *κνησμός*. Eleganter autem *prurire* eos dicit *auribus* qui sermones quaerunt vitia sua titillantes. *Assentatores populi, multitudinis levitatem voluptate quasi titillantes*, ait Cicero.

4. Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοήν ἀποσρέφουσι, *et a veritate quidem auditum avertent*] Ἀποσρέφουσι τὴν ἀκοήν, καὶ 170, ut est Prov. 28: 9. Ἀπὸ τῆς ἀληθείας ab Evangelio, quod nemini assentatur.

Ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται, *ad fabulas autem convertentur*] Fabulae illae erant de expiationibus peccatorum, ex Chaldaica et Orphica disciplina. In his primum locum habebat aqua marina, deinde et fontana, scilla, sulfur, bitumen, quorum mentio in carmine Diphili, quod est in nostris Excerptis. Scillae etiam apud Plinium, Dionem, Chrysostomum, Artemidorum, Lucianum; sulfuris et facis apud Iuvenalem et Claudianum in sexto consulatu Honorii, ubi et bituminis et aquae mentio. Accedebant ad haec Ἐφεσῖα γράμματα [*literae Ephesiae*], de quibus diximus ad Act. 19: 19. Tales μῦθοι πᾶσι Esai. 30: 10.

5. Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, *tu vero vigila in omnibus*] Vide 1 Thess. 5: 6.

Κακοπάθησον] *Nullis malis absterretor*, ut supra 2: 3. Additur hic in Manuscripto, ὡς καλὸς στρατιώτης Χριστοῦ [*ut strenuus Iesu Christi miles*].

Ἔργον ποιήσον εὐαγγελιστοῦ, *opus fac Evangelistae*] Id est, adiutoris Apostolorum, quae magna sane dignitas, Act. 21: 8, Eph. 4: 11. Ἔργον ποιήσον, *fac quod officium est*. Vide 1 Tim. 3: 1.

Τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον, *ministerium tuum imple*] *Imple*, ut infra 17, idem quod *πληροῦσαι*, Col. 1: 25, κτλ. Omnes partes ministerii bene exsequere, praesertim in ostendendis periculis a peccatis.

6. Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, *ego enim iam libor*] Eo magis debes officio incumbere, quia posthac auxilium non habebis a me, cui mors instat. Σπένδισθαι dicitur vinum quod adspergitur victimae. Vitis in Epigrammate Graeco sic loquens inducitur:

Κἄν με φάγῃς ἐπὶ ῥίζαν, ὅμως ἔτι καρποφορήσω
 Ὅσον ἐπισπείσῃ σοι, τράγε, θυμένωφ.

[*Me rodes licet, Hirce, tamen cum victima ad aras
 Percutiendus eris, vina ego, sufficiam.*]

Est etiam Phil. 2: 17 comparatio ducta a libamentis, sed alio, ni fallor, modo. Ibi σπονδὴ sive *libamen* consideratur ut accessio victimae, hic ut praeparatio ad mac-tationes. *Iam nunc adspergor vino*, id est, praeparor ad mortem, ut victimae solent. Victimae legales Martyrum praefigurationes: ideo animae Martyrum sub altari, Apoc. 6: 9, quia sanguis victimarum effundebatur sub altari, Lev. 1: 5, 15, 3: 2, 8 et alibi.

Καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφύσκηκε, *et tempus re-ditus meae imminet*] Ἀναλύσεως, *migrationis*, πνῦθ, ant potius *reditus*. Vide quae diximus ad Phil. 1: 23. Ἐφύσκηκε, *imminet, prope est*, ut 1 Thess. 5: 3. Dixit hoc Paulus, non tantum quia omnia quae videbat Romae et in aula Neronis id credi iubebant, verum insuper, ut arbitror, a Deo de eo quod futurum erat edoctus, quale quid et Cypriano et Chrysostomo evenisse legimus.

7. Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγωνίσμαι, *bonum certamen certavi*] Utinam multi morte instante hoc de se praedicare vere possent, et non se vellent decipere per iustitias imputatas vel ceremoniales. Praeclarum utique certamen quod pro Euangelio suscipitur, contra Diaboli invidias, Mundi exempla et Carnis illecebras: et spei plenum, in eo bene se semper gessisse. Vide 1 Tim. 6: 12 et Gen. 30: 8.

Τὸν δρόμον τετέλεκα, *cursum perfecci*] Nunquam defatigatus fui. Semper cucurri in hoc stadio. Vide 1 Cor. 9: 24, 26, Gal. 2: 2, Phil. 2: 16, Hebr. 12: 1.

Τὴν πίσιν τετήρηκα, *fidem servavi*] Nunquam a fide et professione Christiana vel minimum defeci: quod alii fecere multi. Vide supra 1: 15.

8. Λοιπὸν, ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, *re-*
li-

liquum, reposita est mihi corona iustitiae] Nempe vita immortalis et coelestis: quae coronae nomine vocatur etiam Iac. 1: 12, 1 Petr. 5: 4, Apoc. 2: 10, 6: 2 et alibi. Rabbini etiam רָשׁוּ. *Λείπον*, id est, quod restat, quod reliquum. Explevi meas partes, restat Deus suas impleat. *Δικαιοσύνη* hic ita large sumitur, ut omne id comprehendat, quod Deo et hominibus debetur aut cum laude praestatur, ut 2 Cor. 3: 9, 5: 21, 9: 10 et alibi. *Ἀπόκείσται* שָׁמַד, non apparet, sed bona fide asservatur. Vide Col. 1: 5 et ibi dicta. Hic habes sensum mysticum dicti Prov. 14: 31, פָּרַח וְנָחַת מוֹתוֹ [*Sperat in morte sua iustus*].

Ὁν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, quam reddet mihi Dominus in illa die] *Raddet* pro labore, quamquam res ipsa laborem impensum excedit. Sic ἀποδώσει habes Matth. 6: 6, 18, Rom. 2: 6. *Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*, ut 1: Thess. 1: 10, supra 1: 12, 18.

Ὁ δίκαιος κριτής, iustus iudex] *Iudicis* titulus Christo datur Act. 10: 42. *Iustus* autem dicitur, quia iustitiae et hoc est implere promissa. Vide quae diximus libro II de Iure Belli ac Pacis cap. 11. Tunc plenissime implebitur dictum Ps. 7: 12, פָּרַח מִשׁוֹמְרֵי אֱמֻנָה [*Deus iudex iustus*].

Οὐ μόνον δι' ἐμοί, non solum autem mihi] Bene hoc ut et alios excitet ad participandum laborem aub. spe communis praemii.

Ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἡγαπημένοις τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, sed et omnibus qui dilexerunt apparitionem eius] *Ἐπιφάνειαν* intelligit illam eximiam de qua egit modo initio huius capituli. Eam diligere dicuntur, id est, ᾄδειν, quod et per ἀγαπᾶν, et per ἐλπεῖν, et per ἐπιθυμεῖν vertitur, qui exoptant, ut ea eveniat, quia inde omnia sperant optima: quod facere illi soli iure possunt, qui ad Christi praescriptum vitam instituerunt. Iis vero illud convenit, בְּרָאִים כָּל הַיּוֹמִים [*Beati omnes qui expectant eum*], Esai. 30: 18. Adde Dan. 12: 12. Dixit autem ἡγαπημένοι non ἀγαπᾶν animum referens ad tempus illud iudicii, quasi dicat, qui tunc deprehendentur adventum eius sperasse.

9. *Σπούδασον ἔλθεῖν πρὸς με ταχέως, festina ut cito ad me venias*] Nempe Romam. Et hoc fecit Timotheus, ut apparet Col. 1: 1, Philem. 1, Hebr. 13: 23, Phil. 2: 19.

10. *Δημᾶς γὰρ με ἐγκατέλειπεν, Demas enim me deseruit*]

rui] Dereliquit munus Evangelistae. Fecit ut illi de quibus supra 1: 15. *Me deseruit*, id est, adiutor meus esse noluit. Diximus autem *Δημᾶς* esse curtatum nomen ex *Δημήτριος*. An hic idem cuius mentio 3 Ioh. 12? Vide hic etiam bonos interdum metu aut malis exemplis mutari. *Quare qui stat, videat ne cadat*. Sed et culpae huius poenituisse Demam colligimus ex loco Philem. 24 et Col. 4: 14.

Ἀγασίας τὸν νῦν αἰῶνα, diligens hoc saeculum] Matth. 13: 22.

Καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην, et abiit Thessalonicam] Ut ibi mercando rem faceret. Erat enim nobile emporium.

Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Crescens in Galatiam] Nempe ad Evangelicam messem. *Γαλατίας* ambiguum est nomen: nam et Gallia sic vocatur Graecis, et Asiae pars a Gallia antiquitus habitata. Ut Gallia potius hic intelligenda sit, facit Italiae, ubi Paulus erat, vicinitas, et vetus apud Gallos fama. Epiphanius in sui temporis Codicibus *Γαλ-
λῶν* scriptam fuisse nos docet. Graeci, qui nulla nomina habent in *ς* desinentia, scribunt *Πρόδης*, *Κλήμης*, pro *Pudens*, *Clemens*. Etiam Cynicus ille Iustini Martyris hostis Tatiano *Κρίσκης*, quomodo et hic Codices habent nonnulli. Nomen hoc in Syriaco male legitur *Crispus*, in Arabico *Crisivus*.

Τίτος εἰς Δαλματίαν, Titus in Dalmatiam] Quae obiecta Italiae.

11. *Λουκᾶς ἐστὶ μόνος μετ' ἐμοῦ, Lucas est mecum solus*] Nam post iter illud quod sine Aetorum descripsit, mansit in Italia cum Paulo, Col. 4: 14, Philem. 24.

Μάρκον ἀγαθῶν, ἄγαγε μετὰ σεαυτοῦ, Marcum assume et adduc tecum] Illum nempe Barnabae consanguineum. Et hoc desiderium Pauli impletum est. Vide Philem. 24, Col. 4: 10.

Ἔστι γάρ μοι εὐχρηστος εἰς διακονίαν, est enim mihi utilis in ministerium] Nempe Evangelii, forte ob Latini sermonis consuetudinem.

12. *Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον, Tychicum autem misi Ephesium*] Apparet id Eph. 6: 21.

13. *Τὸν φίλόνην*] Vox Graeca facta ex Latina: idque iam olim, cum et Rhetor Comicus Ptolemaeorum temporibus ea sit usus. Scribitur autem, ut solent externae

voces, variae; *φαινόλης*, ut apud Athenaeum, *φενόλης*, *φελόνης*. In Glossario, *φαινόλης*, τὸ *φελόνιον*, *penula-φελόνιον* legimus etiam in Liturgia Chrysostomi et in posteriorum Graecorum libris.

Ὁς ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι, quam reliqui *Troade*] Urbe scilicet: nam non regionis id tantum nomen fuit eo tempore, sed et urbis, ut ad Acta diximus. Reliquerat autem hanc penulam eo tempore, cuius est mentio Act. 20:6.

Παρά Καρπυ, apud *Carpum*] Nomen est Romanum; ita vocatur qui cibum carpebat apud Petronium.

Ἐρχόμενος φέρε, *veniens affer*] Vide paupertatem tanti Apostoli, qui rem tantillam tam longe relictam interdumna censuerit.

Καὶ τὰ βιβλία, et *libros*] Libellos scriptos ab interpretibus Veteris Testamenti, in quibus mores ritasque legales, nomina *Iannis* et *Mambris*, et similia.

Μέμβρα τὰς *μεμβράνας*, *maxime autem membranas*] Etiam haec vox Latina. Erant autem pelles aptatae in usum eundem quem chartae exhibent, Attali Regis invento, unde et *pergameneae* dictae. Testes Varro, Plinius et alii. Graeci hic interpretes explicant *αωμάτιν*, *διφθέρας*. In talibus membranis scribebant multi. Horatius:

Membranis intus positis delere licebit,

Quod non edideris.

Cicero ad Atticum nos docet indices inde factos. Paulus bibliothecam librariam Graecorum non habebat, attamen in membranis ad usum suum excerpserat alia ex Epiménide, alia ex Arato, alia ex Menandro.

14. *Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνδείξατο*, *Alexander avarius multa mihi mala intulit*] Idem ille de quo diximus Act. 19: 33 et 1 Tim. 1: 20. Nocuit autem Paulo cum is Ephesi esset, multa ab illo audita falso referens. *Ἐνδείξασθαι κακὰ* et *πονηρὰ* pro *facere ut quis mala sentiat*, habes et Gen. 50: 15 et 17. *Ἐδείξας πικρὰ* [*Ostendisti dura*], Ps. 60: 5, *πικρὰ*.

Ἀποδῶν αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, *respondet illi Dominus secundum opera eius*] Tam quae fecit, quam quae faciet. Hoc non est imprecantis, sed Deo iudicium omne permittentis. *Ἀποδῶν* καὶ. *Ἐστὲ πρόρρησιν πρέπουσαν ἀνδρὶ Ἀποσόλῳ* [*praedictionem viro Apostolico con-*

venientem], ait Responsor ad Orthodoxos CXXV. Legit forte ἀποδώσει [repundet], quomodo habet Manuscriptus et legit Syrus. At Clemens Alexandrinus legit ἀποδώσῃ aitque Strom. VII: Ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων βλάβῃ τῇ τοιαύτῃ συγχρησίων εὐχῇ ποτε, πλην εἰ μὴ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς δικαιοσύνης τετραζόμενος, τοῖς δ' ἀπληγητόν ὁ γεωργικὸς οἰκονομοίῃ τὴν αἰτησίαν [Tali prece non utendum in damnum cuiusquam, nisi si quando vir sapiens extra ordinem eam adhibeat, ut eos qui dedoluerunt ad iustitiam revocet].

15. Ὁν καὶ σὺ φυλάσσον, quem et tu cave] Cave eum ut periculosae consuetudinis hominem. Φυλάττω pro cave habet et Theocritus. Vide et Luc. 12: 15.

Ἄλῃν γὰρ ἀνδίσκει τοῖς ἡμετέροις λόγοις, valde enim verbis nostris restitit] Idem tibi facturus si quam ansam invenerit.

16. Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ, in prima mea defensione] Nempe postquam iterum Romam venerat. Ἀπολογεῖσθαι dicitur reus cum causam dicit. In Glossario, ἀπολογοῦμαι, defendo. Vide Iacobi 28: 14, Act. 19: 33, 24: 10, 25: 8, 26: 1, 2, 24.

Οὐδεὶς μοι συμπαραγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον, nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt] Familiares scilicet, Neronis saevitiam extimescentes. Vide Ps. 88: 9. Μὴ αὐτοῖς λογισθῇ. Ne [illis] imputetur, nempe in hoc ut in graviora peccata ob hoc labi sinantur. Sit illis citius ad meliorem mentem reditus, ut Petro. 28: 17. Vide quae ad Lucam diximus 23: 34.

17. Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέσθη, Dominus autem mihi adstitit] Auxilio fuit: sic παρέσθη habes Ps. 109: 31.

Καὶ ἐνεδυναμώσέ με, et confirmavit me] w. Vide 2 Tim. 1: 12. Christus vires mihi dedit ex promisso, Matth. 10: 19, 20.

ἵνα δι' ἐμαυτὸν τὸ κήρυγμα πληροφρονηθῇ. Ut [per me] impleretur praedicatio, id est, consummationem suam consequeretur, in ipsa aula Caesaris sonans. Vide supra 5.

Καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη, et audiant omnes gentes] Multi ex diversissimis gentibus, quibus in aula negotium erat. Martialis cum plurimos numerasset populos qui in aula erant Caesaris, addit:

For

*Vox diversa sonat: populorum vox tamen una est,
Cum verus patriae diceris esse pater.*

Kai ἐρρύσθη ἐν ζώματι λέοντος, et liberatus sum ab ore leonis] Id est Neronis, quem leonem vocavit et Seneca, memorante ad Iuvenalem, Scholiaste. Mos Scripturae Principes idololatrias et ob idololatriam saevientes appellare ferarum nomine, ut notat ad Danielelem Iacchiades, ubi *leonis* nomine describuntur Reges Chaldaei: et specialiter sub hoc nomine denotari Nabuchodonosorum ab Amoso 5: 19, sentiunt Hebraei. Vide et Ier. 2: 30, Iosel 1: 6, Nah. 2: 12. De Tiberio est apud Iosephum XVIII. 8, *εἰδόμενος ὁ λέων [martuus est leo]*. Annihal *Libycus leo* apud Silium. Italicum. Imperium idololatricum describitur cum dentibus *leoninis*, Apoc. 13: 2. Fecit hic Deus quod in Proverbio est,

Eaurianta leone ex ore exculpere praedam.
Simul allusio est ad locum Dan. 6: 22.

18. *Kai ῥύσεται με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, et liberabit me Dominus ab omni opere malo]* Non dicit, *liberabit me semper ab ore leonis*; sed *liberabit me*, ne quid agam Christiano, ne quid Apostolo indignum. *Liberabit*, nempe potente auxilio Spiritus. Vide quae ad Matth. 6: 13. In Manuscripto novae hic est periodus, *ῥύσεται με*, sine *kai*.

Kai σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον, et salvum faciet in regnum suum coeleste] Est compendium loquendi, pro *σώζων ἄξει με εἰς τὴν βασιλείαν [salvum me faciens ducet in regnum]*. Simile loquendi genus habuimus Act. 7: 9 et alibi. De voce *ἐπουρανίου*, vide 1 Cor. 15: 40, Eph. 1: 3, 20, 3: 10, 6: 12, Phil. 2: 10.

Ὡς ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, Ἀμήν, cui gloria in sempiternum, Amen] Similem δοξολογίαν [*laudationem*] circa finem Epistolae habuimus Rom. 16: 27, Phil. 4: 20, interdum et in mediis Epistolis.

19. *Ἀσπασαί Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν, saluta Priscillam et Aquilam]* Nam hos Paulus Ephesi reliquerat, Act. 18: 19.

Kai τὸν Ὀνησιφόρον οἶκον, et Onesiphori domum] Non ipsum Onesiphorum, ut qui iam ex hac vita excessisset. Vide supra 1: 16.

20. Ἐραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ, *Erastus remansit Corinthi*] Erat enim arbis eius arcarius, Rom. 16: 23. Fuerat in Macedoniam missus a Paulo, Act. 19: 20. Deinde Corinthum redierat, ibique manserat, nec venerat Romam.

Τροφίμου δέ, *Trophimum autem*] Ephesium, Act. 20: 5, 21: 29. Is Paulum comitatus erat Hierosolyma usque.

Ἀνδριανὸν ἐν Μιλήτῳ ἀσθενούντα, *reliqui infirmum Meliti*] Omnino assentier doctissimo Bezae legenti ἐν Μελίτῃ. Nam et Arabs hic eam vocem habet qua *Meliten* appellat Act. 28: 1. In itinere Hierosolymis Paulus *Meliten* attigit, non Miletum. Videmus hic obiter Deum, qui tanta dona sanationum Apostolis dederat, aliquas voluisse corporis infirmitates, et in ipsis, et in spsorum amicis manere, ut appareret eos esse homines. Ita hic Chrysostomus. De voce ἀσθενεῖν [*infirmum esse*] vide Ioh. 11: 1, 2.

21. Σπουδάσον πρὸ χειμῶνος ἔλθεῖν, *festina ante hiemem venire*] Nempe Romam. Vide supra 9, ubi ostendimus paruisse hanc praecepto Timotheum. Hic vero Paulus addit *ante hiemem*, quia periculosa est hieme navigatio.

Ἀσπαζέται σε Εὐβούλος, *salutat te Eubulus*] Nomen est Atticum, quo appellatus Comediarum scriptor, Historicus alter, et alius Demosthenis adversator.

Καὶ Πύδης] *Pudens*, nomen Romanum est apud Martialem.

Καὶ Ἄνδρ] *Presbyter Romae*. Meminere Clemens Constitutionibus Apostolicis, Irenaeus III. 3, Eusebius III. 2, 4, V. 6 et alii. Nomen est Graecum.

Καὶ Κλαυδία] *Claudia* sive *Clodia* (nam idem est utramque) nomen muliebre frequens Romae.

Καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες, *et fratres omnes*] Qui multi iam erant Romae, ut apparet Rom. 1: 8, Phil. 4: 22.

22. Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματος σου, *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo*] Sic et Gal. 6: 18, Philem. 25. *Dominus vobiscum*, Ruth. 2: 4. Ibi Deus dicitur *Dominus*: hic vero Christus.

Ἡ χάρις μετ' ὑμῶν, *gratia vobiscum*] Hoc Paulus addidit manu sua. Vide 2 Thess. 3: 17, 18. Sic et Col. 4: 18, Tit. 3: 15.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD TITUM.

In Creta non video fuisse Paulum Apostolum, nisi in illo itinere quo ab Hierosolymis tractus Romam, Act. 27: 7. Multi autem erant qui amore Pauli se navigationi eius addiderunt comites, quorum fuere Tychicus et Trophimus, 2 Tim. 4: 20, et Aristarchus, Col. 4: 10, et multi alii, inter quos et Titus, 2 Tim. 4: 10. Eum Paulus, cum Cretam transiret, initia ibi Ecclesiarum videns, credo ex illa dispersione post Stephanum, reliquerat ad ea agenda quae erant Metropolitae. Puto non male arbitrari Chrysostomum et alios, fuisse hunc Titum domo Corinthium, quia nomen eius est in multis Codicibus Act. 17: 7. Videtur autem mihi, ut et aliis ante me, scripta haec Epistola aut Roma, aut ex alio aliquo Italiae loco, inter prima et altera Pauli vincula, quo tempore liber serviebat Euangelio. Eo autem tempore propositum illi erat transire in Epirum. Nam Epiri Nicopolim, quae ab Aetiaca Augusti victoria nomen habuit, rectius hic intelligit Hieronymus, et Latinarum alii, quam Graeci, qui nos in Thraciam mittunt.

CA-

CAPUT I.

1. Παῦλος δοῦλος Θεοῦ, *Paulus servus Dei*] Sunt quidem omnes Christiani δοῦλοι Θεοῦ, 1 Petr. 2: 16, sed eximie id Apostolis competit: qui alibi saepe δοῦλοι Χριστοῦ sed hic Apostolus a causa principe ordiri voluit.

Ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Apostolus autem Iesu Christi*] Hic titulus ferme in omnibus est Paulinarum Epistolarum exordiis.

Κατὰ πίσιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, *ad fidem electorum Dei*] Κατὰ hic significat id quo tendit Evangelica functio, ut 2 Tim. 1: 1, nempe *ad fidem illam servandam, per quam homines fiunt electi Dei*, id est, Deo charissimi. Genitivus ἐκλεκτῶν hic effectum significat. Et ἐκλεκτοὶ Θεοῦ dicuntur, quomodo διδασκοὶ τοῦ Θεοῦ [*a Deo docti*] Ioh. 6: 45.

Καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας, *et agnitionem veritatis*] Fides praecedat; sequitur maior in dies ἐπίγνωσις. Sic et Eph. 4: 13. Ἐκ πίστεως εἰς γνῶσιν [*ex fide in cognitionem*], ait Clemens Strom. V.

Τῆς κατ' ἐνέβριαν, *quae ad pietatem est*] Iterum κατὰ significat id quo tenditur. In id enim datur et fides et cognitio, ut pie vivatur. Sic et 1 Tim. 6: 3. Τῇ κατ' ἐνέβριαν διδασκαλίᾳ [*ei quae ad pietatem est doctrinae*]. 2. Ἐκ ἐλπίδος ζωῆς αἰωνίου, *sub spe vitae aeternae*] 3. Ἐκ ἐλπίδος, *sub spe*, quae locutio est et 1 Cor. 9: 10. Ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου habes et infra 3: 7.

Ὁ ἡγούμενος ὁ ἀψευδὴς Θεός, *quam promissit qui non mentitur Deus* πρὸ τῆς [*Deus verax*]. Firma spes est quae promisso nititur fallere nescientis. Ideo Deus vocatur τὸς, id est, *rupes*. Vacem ἀψευδὴς habes et Sap. 7: 18. In Glossario, ἀψευδὴς, *verax*.

Πρὸ χρόνων αἰώνων] Non *ab aeterno*, sed *ante multa saecula*. Idem enim valet, quod ἀπ' ἡμερῶν ἀρχαίων Act. 15: 7, ἐκ γενεῶν ἀρχαίων 15: 21. Vide quae diximus 2 Tim. 1: 9. Non autem hoc vult, promissam vitam aeternam isto nomine, sed magna bona promissa, sub quo involucre latet vita aeterna per Christum evoluta.

Re-

Respicitur praecipue id quod est Gen. 15: 1, 17: 1, 22: 18.

3. Ἐφάνερωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις τὸν λόγον αὐτοῦ, *temporibus autem suis verbum suum manifestavit*] Aperuit decretum diu celatum, Rom. 16: 26. Λόγον, id est, *decretum*, sicut loqui est *decernere*. Καιροῖς ἰδίοις, id est, *tempore a se in id destinato*. Sic et 1 Tim. 2: 6.

Ἐν κηρύγματι, *per praedicationem*] *Per illum nuntium*. Sic Evangelii praedicatio vocatur Rom. 16: 25, 1 Cor. 1: 21, 2: 4, 15: 14, 2 Tim. 4: 17.

Ὁ ἐπιστεύθην ἐγὼ, *quae credita est mihi*] Idem loquendi genus Gal. 2: 7, 1 Thess. 2: 4, 1 Tim. 1: 11.

Κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, *secundum praeceptum Salvatoris nostri Dei*] Adscendit rursus ad causam principem. Sic κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ [*secundum praeceptum aeterni Dei*], Rom. 6: 26. Κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος, 1 Tim. 1: 1, ubi dicta vide.

4. Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ, *Tito germano filio*] Aequatur hic Timotheo. Vide 1 Tim. 1: 2.

Κατὰ κοινὴν πίσιν, *secundum communem fidem*] Sic ἐν πίσει dicto ad Timotheum loco. Ostendit qua in re sit Pauli filius. Et dicit *fidem communem*, quia communis erat et Iudaeis, qualis Paulus; et Graecis, qualis Titus.

Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, *gratia, misericordia, pax a Deo Patre et Domino Iesu Christo*] Haec quoque habes ibidem ad Timotheum: sed ἔλεος a Codicibus quibusdam hic abfuisse ex Origene et aliis discimus, nec legit Syrus.

Τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, *Salvatore nostro*] Titulum quem modo Deo dederat, nunc dat Christo, quia quae ad salutem nostram fecit Pater, ea fecit per Christum: quae Christus fecit, ea fecit Patris imperio.

5. Τοῦτο χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, *huius rei gratia reliqui te in Creta*] Manuscriptus, ἀπέλιπον: nempe ut Timotheum Ephesi. Reliquerat autem eum in Creta Paulus, eo quod iam diximus tempore. *Reliqui te Cretae* dixit Latinus interpres, minus usitate, non tamen sine exemplo. Nam et Varro, *Cretae ad Cortynam dicitur platanus esse*. Et Virgilius Aeneidos III:

Aut Cretae iussit considerare Apollo.

Et

Et loquitur sic. passim Hieronymus.

Ἴνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ] Manuscriptus, ἐπιδιορθώσῃς *reliqua pergas ordinare*, ea scilicet quae ego ob brevitatem temporis et impedimenta a custodibus ordinare non potui: nam διορθοῦν non semper est *corrigere*, sed saepe *ordinare*.

Καὶ καταστήσῃ: κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, et constituas per singulas civitates Presbyteros] ὧς sive ἱερεῖς, inter quos principem obtinebat locum ὁ ἐν λόγῳ κοπιῶν [*laborans in verbo*], ut eum vocat Paulus, qui per excellentiam προεστὼς [*Antistes*] Iustino, sicut per similem excellentiam ὁ ἐπίσκοπος [*Episcopus*], *Angelus* in Apocalypsi. Eius erat docere, aut etiam potestatem docendi idoneis, sive Presbyteris, sive Laicis dare: plane ut factum in Synagoga. Et nota κατὰ πόλιν, quia Titus toti Cretae praepositus fuerat, quae ob urbium frequentiam olim dicta ἑκατόμπολις [*centum urbium insula*]. Καταστήσῃς ἑπὶ, ut Gen. 39: 4, 5, 41: 34, Dent. 29: 10 et alibi.

Ὡς ἐγὼ σοι διατάξαμην, sicut ego te iussi] *Inde abiens mandavi*. Idem verbum 1 Cor. 7: 17, 11: 34, 16: 1. ἵνα.

6. Εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, si quis sine crimine est] Ἀνεπίληπτος 1 Tim. 3: 2. Vocem ἀνέγκλητος habes 1 Cor. 1: 8, Col. 1: 22, 1 Tim. 3: 10. In Glossario, ἀνέγκλητος, *inaccusabilis*.

Μιάς γυναικὸς ἀνὴρ, unius uxoris vir] Unius matrimonii, 1 Tim. 3: 2.

Τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα, filios habens fideles, non accusatos luxuriae, aut non subditos] Τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος [*filios habentem subditos cum omni castitate*], 1 Tim. 3: 4. Signum id est tum probitatis, tum diligentiae ipsius, liberos instituisse ad fidem, ad obedientiam, ad temperantiam: ut merito maius ei regimen credi debeat, qui in minori talem se praestitit, Matth. 23: 21. Ἐν κατηγορίᾳ esse dicitur, sicut ἐν αἰτίᾳ [*in causa*]. Ἀσωτία quid sit, vide Luc. 15: 13, Eph. 5: 18, 1 Petr. 4: 4. Ἀσωτος κωμῶν ὕμν [vorator et potator] Dent. 21: 20. Ἀνυπότακτος πρὸς ὡς [inobediens] ibidem.

7. Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, oportet enim
Epis-

Episcopum sine crimine esse] Nam et πρεσβύτεροι [*Presbyteri*] omnes sunt ἐπίσκοποι τοῦ ποιμνίου [*gregis Episcopi*] Act. 20: 28; sed qui princeps erat κατ' ἐξοχὴν [*per excellentiam*] commune nomen occupavit, ut in Africa Senes.

Ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, sicut *Dei dispensatorem*] Id est, οἰκονόμον μυστηρίων Θεοῦ [*dispensatorem mysteriorum Dei*], ut 1 Cor. 4: 4.

Μὴ αὐθάδῃ] *Αὐθάδης* ex origine est sibi placens, αὐτοῦσθης, explicante in Magnis Moralibus Aristotele. In Glossario vertitur *contumax*. Theophrasto, αὐθάδεια, ἀπήνεια ὁμιλίας ἐν λόγοις [*in congressu et consuetudine difficultas*]. Euripides:

Οὐδ' ἄξον ἦναι δῖς αὐθάδης γεγώς

Πικρὸς πολίταις ἐστὶν ἀμαθίας ἔπο.

[*Nec approbem civem molestus qui suis*

Est civibus elatus per imperitiam.]

Latini veteres quidam hoc loco *protervum* vertunt.

Μὴ ὀργίλον] Ὀργίλοι, iracundi Aristoteli Nicom. lib. X, qui ταχέως μὲν ὀργίζονται, καὶ οἷς οὐ δεῖ, καὶ ἐφ' οἷς οὐ δεῖ, καὶ μᾶλλον ἢ δεῖ [*cito irascuntur, et quibus non oportet, et ob quas non oportet, et plus quam oportet*]. Hebraice וְכַח Prov. 29: 22, ubi Graeci, ἀνὴρ δὲ ὀργίλος [*vir autem iracundus*].

Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum] Haec habes etiam 1 Tim. 3: 3.

8. Ἀλλὰ φιλόξενον, sed *hospitalem*] Et hoc ibi habes.

Φιλάγαθον] *Benignum* recte exposuit Latinus, ut videre est ex iis quae diximus 1 Tim. 3: 3.

Σώφρονα, *sobrium*] Sic et 1 Tim. 3: 2.

Δίκαιον, ὅσιον, *iustum, sanctum*] דִּקְיָה. Ita enim Hebraei ista distinguunt, ut posterius illud priore plus in se contineat. Et sic apud Apostolos prius est δικάσιοςθαι posterius ἀγιαζεσθαι.

Ἐγκρατῇ] *Qui se contineat etiam a licitis rebus, boni alicuius causa*. Sic sumitur τὸ ἐγκρατεῖσθαι 1 Cor. 7: 9, 9. 25. Respondet id verbum Hebraeo נִמְנָה Gen. 43: 30, 1 Sam. 13: 12. Adde Act. 24: 25, Gal. 5: 22.

9. Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, *amplec-*

plectentem eam, qui secundum doctrinam est, vetum sermonem] Ἀντέχεισθαι cum Genitivo respondens Hebraeo פָּקַדְתִּי est *firme aliquid amplecti*, ut apparet Esai. 56: 2, 4, 6, Prov. 3: 18. Est vox vere Graeca. Utuntur enim sic Euripides et Plato. Κατὰ τὴν διδασχὴν, id est, *ut ab Apostolis accepere*, ἡ τὴν. Etiam hic Ambrosius legit ἀνθρώπινου λόγου [*humanum sermonem*], quem errorem ex scribendi compendio natum diximus ad 1 Tim. 1: 15, 3: 1.

Ἰνα δυνατός ᾖ, *ut potens sit*] Saepe hanc locutionem habemus, δυνατός ἐστὶ pro δύναται, Rom. 4: 21, 11: 23, 14: 4 et alibi. Sic et Num. 22: 38, in Graeco.

Παρακαλεῖν, *exhortari*] Ad perseverantiam et incrementum in pietate.

Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ] *Per doctrinam illam Evangelicam, puram, salubrem*, 1 Tim. 1: 10, 6: 3, 2 Tim. 1: 13, 4: 3. At Manuscriptus pro his verbis habet τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει [*eos qui sunt in omni afflictione*], quod si recipimus, iam παρακαλεῖν non erit *hortari*, sed *consolari*, ut saepe. Vide 2 Cor. 1: 4.

Καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν, *et eos qui contradicunt arguere*] Qui possit Indaeos convincere per veteres prophetias et miracula, Graecos vero partim per miracula, partim per eruditorum inter ipsos testimonia. Haec non sunt τοῦ τυγόντος [*plebei cuiusdam*].

10. Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ καὶ ἀνυπότακτοι] Καὶ [et] melius abest in Manuscripto. *Multi, inquit, sunt apud vos ὀμόδοι [rebelles], homines disciplinae illius, quae in Ecclesia est, impatientes.*

Ματαιολόγοι] Γόητες 2 Tim. 3: 13. In Glossario, ματαιολόγος, *vaniloquus*. Ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν [*divertarunt in vaniloquentiam*] 1 Tim. 1: 6. καὶ ἔπειτα Ezech. 11: 2.

Καὶ φρεναπάται, *et seductores*] ὄνουν Esai. 9: 15, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι [*errare facientes et errantes*] 2 Tim. 3: 13. Verbum φρεναπατᾶν habemus Gal. 6: 3.

Μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς, *maxime qui de circumcisione sunt*] Locutionem hanc ἐκ περιτομῆς habemus et Act. 10: 45, 11: 2, Gal. 2: 12, Col. 4: 11. Illos indicat, qui docebant omnibus Israelitis partem futuram in altero

saeculo; quo nulla doctrina perniciosior. Et sunt qui Christiani dici volunt, et sub aliis nominibus idem docent. Multos in Creta fuisse Iudaeos docet nos pluribus in locis Iosephus et Lucas Act. 2: 11.

11. Οὓς δὲ ἐπιγομίζειν, quibus oportet os obturare] Os obturare, ἐπιδύειν τὸ στόμα. Pollux ἐπιγομίζειν interpretatur ἐπισχέειν λέγοντα [loquentem reprimere]. Hoc in Zohar ad Deuteronomium et apud alios Rabbinos dicitur *and*.

Οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, qui universas domos evertunt] Evertunt, id est, a salute abducunt, quod ἀνατρέπειν τὴν πίσιν [fidem evertere] 2 Tim. 2: 18.

Διδάσκοντες ἂ μὴ δεῖ, docentes quae non oportet] Ea quae vitiiis favent. Vide Ezech. 13: 18. Τὰ μὴ δεόντα 1 Tim. 5: 13.

Λιχοῦ κέρδους χάριν, turpis lacri gratia] Turpe sane lacrum quod fit ex doctrina animos corrumpente. Vide quae dicta Matth. 23: 14, 2 Tim. 3: 6, Rom. 16: 18, Phil. 3: 19.

12. Ἐπὶ τις ἐξ αὐτῶν, dixit quidam ex illis] Unus Cretensium, apud quos vivis. Dixit hoc qui eos bene noverat.

Ἰδιὸς αὐτῶν προφήτης, indigena ipsorum Propheta] Epimenides, quem vaticinantibus per furorem antihumerat Cicero de Divinatione: προφήτην eum vocat etiam Dio Prusiensis. Liber eius nomen habebat χρησμῶν [oraculorum]. Clinias apud Platonem de Legibus: Τῇδε γὰρ ἰδιὸς ἀνήκας, ὡς Ἐπιμενίδης γέροντες ἀνὴρ θεῖος, ὃς ἦν ἡμῖν διπλοῦς· ἔλθων δὲ πρὸ τῶν Περσικῶν δέκα ἔτεσι πρότερον παρ' ἡμῶν κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ μαντείαν, θυσίας τε ἐθίστατο τινὰς, ἃς ὁ Θεὸς ἀνεῖλε· καὶ δὴ καὶ φοβουμένων τὸν Περσικὸν Ἀθηναίων στόλον, εἶπεν ὅτι δέκα μὲν ἔτων οὐχ ἤξουσιν· ὅταν δὲ ἔλθωσιν, ἀπαλλαγήσονται, πράξαντες οὐδὲν ὧν ἠλπίζον, παθόντες δὲ ἢ θράσαντες πλείω κακὰ [Audisti forte fuisse hic Epimenidem Divinum virum, nostrum etiam propinquum, qui decennio ante res contra Persas praeclare gestas cum ad vos venisset, ut erat divino oraculo praedictum, immolatis hostiis, quas Deus iusserat, praedixit, cum Athenienses Persicam classem formidarent, nec venturos esse Persas toto hoc decennio, et, ubi venissent, re in-

fecta, plura prasterea mala quam fecerint passos, esse abituros]. Vocat eum *θεόλογον* [*theologum*] Diodorus Siculus libro V. *Καθαροὺς διὰ τῶν ἐπῶν ἐποίησας* [*Carmimbus lustrabas*], ait de eo Strabo lib. X. Plutarchus Solone: *Οὕτω δὲ μετάπεμπος αὐτοῖς ἦεν, ἐκ Κρήτης Ἐπιμενίδης ὁ Φαίσιος· ὃν ἔβδωμον ἐν τοῖς σοφοῖς καταριθμοῦν ἔμοι τῶν οὐ προσιεμένων τὸν Περίανδρον. Ἐδόκει δέ τις εἶναι θεοφιλὴς καὶ σοφὸς περὶ τὰ θεῖα, τὴν ἐκθουσιαστικὴν καὶ τελεστικὴν σοφίαν· διὸ καὶ παῖδα Νύμφης ὄνομα Βάλτης καὶ Κούρητα γέγον αὐτὸν αἱ κῆτε, ἄνθρωποι προσηγόρευον* [*Eam ob causam accitus ex Creta, venit. Epimenides Phasestius, quem in numero Sapientum quidam, relictus Perianδrum, recensent septimum. Habebatur is vir Deo apprime acceptus, in rebusque sacris sapientia prae-cellens fanatica et mystica: unde Nymphae filium Balthae nomine ac novum Creta eum illius aetatis homines dicebant*]. Vide et sequentia ibidem. Laertius eum dicit fuisse *γνωσιώτατον* [*rerum abditarum scientissimum*], et Apuleius *fatidicum*. Maximus Tyrius Diatriba XXII: *Ἦλθεν Ἀθηναῖς καὶ ἄλλος Κρήσις ἀνὴρ, ὄνομα Ἐπιμενίδης· οὐδὲ οὗτος ἔσχεν εἰπεῖν αἰτοῦ διδάσκαλον· ἀλλ' ἦν μὲν πάντες τὰ θεῖα, ὥς τε τὴν Ἀθηναίων πόλιν κακούμενην λοιμῷ καὶ εἴρει διαφύσασθαι ἐκθυσάμενος* [*Alius Athenas venit Cretensis, nomine Epimenides: qui nullum quoque artis suae praecceptorem afferre poterat; et tamen tanta illi divinarum rerum erat scientia, ut Atheniensium Rempublicam a peste simul seditionibusque quibus conflictabatur, sacrorum expiatione vindicaverit*]. Dicitur autem Paulo Prophetas, quia a suis pro tali habebatur, sicut Prophetas Baal. Quae autem praedixit Epimenides, talia erant quae Daemonum ope sciri certo poterant, si verum est quod de eo ait Aristoteles Rhet. III. 17: *Περὶ τῶν ἐσομένων οὐκ ἔμαντεύετο, ἀλλὰ περὶ γεγονότων, ἀδύλων δέ* [*Futura non praedicebat, tantum quae iam facta nec tamen nota essent, aperiebat*]. Vox προφητῶν etiam Graecis in usu. Sacerdotes Ammonis hoc vocabulo appellat Plutarchus. Et inter Latinos Iulius Tragicus sic appellavit fanorum antistites, teste Festo.

Κρήτες αἱ ψεύσαι, Cretenses semper mendaces] Citat hunc

hunc versum et Favorinus. Infamati ab omni aevō Cretes hoc nomine. Callimachus :

Κρήτες ἀεὶ ψεύσαι· καὶ γὰρ τάφον, ὃ ἄνα, αἶο,

Κρήτες ἐτεκτίναντο.

[Cretenses semper mendaces, namque sepulchrum,
Rex, struxere tuum.]

Ovidius :

Numquid ei hoc fallax Creta negare potes?

Et alibi :

— Non fingunt omnia Cretes.

Hinc proverbium, πρὸς Κρήτα Κρητίζειν [cum Creta Cretensem agere].

Κατὰ θηρία, malas bestiae] Id est, homines in eo feris similes, quod aliis latenter noceant. Αὐτὸ τὸ θηρίον [ipsa bestia], Aeschines de Demosthene.

Γαστέρες ἀργαί] Ventres otiosi. Ita vulgo Interpretes: non male. Favorinus γαστέρες ἀργοὶ citat, et exponit γαστριμάργους [gulosos]. Videtur enim ἀργεῖν vocem sumpsisse in sensu strenuitatis, παρὰ τὸ ἀρκεῖν, quasi dixisset Epimenides strenuos comedones. Etiam Latinis ventres dicuntur homines quibus ea pars potissima est.

13. Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής, testimonium hoc verum est] Quasi dicat, Epimenidis verba adduxi, non quod ipsi multum sit tribuendum fidei, sed quod experientia id ipsum et me docuerit et alios.

Δι' ἣν αἰτίαν, quam ob causam] Cum tales sint.

*Ἐλέγχε αὐτοὺς ἀποτόμως] Τῷ, severe eos admone. Sic ἀποτόμως habemus et 2 Cor. 13: 10, et ἀποτομίας vocem Rom. 11: 22. Et nomen ἀπότομοι, et adverbium ἀποτόμως habetur apud Sapientem Hebraeum. In Glossario, ἀποτόμως, praecise.

ἵνα ὑγιαίνουσιν ἐν τῇ πίστει] Ut doctrinam servant sanam, id est, incorruptam. Nam doctrinae fidei nomen datur per μετωνομίαν [transnominationem]. Sic infra 2: 2, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει. Notat Aristoteles sanum primum dici de homine: ἀναλόγως [ex analogia] de iis quae ad sanitatem conferant. Sic διδασκαλία ὑγιαίνουσα [doctrina sana] supra 1: 9, infra 2: 1, 2 Tim. 1: 13.

14. Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, non intendentes Iudaicis fabulis] De Messia Rege terreno: de resurrectione

tione priore in his terris: de bello Gog et Magog: de Behemoth et Leviathano, ac similibus. Προέχειν μύθοις habuimus et supra 1 Tim. 1: 4.

Καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστροφόμενων τὴν ἀλήθειαν, et *mandatis hominum veritatem aversantium*] Etiam quae Deus per Mosem praeceperat sunt praecepta hominum ubi Gentilibus imponuntur, quibus lex illa data non fuerat: imo etiam cum a Iudaeis hoc tempore exiguntur ut ad salutem necessaria, Eph. 2: 15. *Aversantium veritatem*, id est, Euangelium. De voce ἀποστρέφειν vel ἀποστρέφω vide 2 Tim. 4: 4.

15. Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς, *mundis omnis munda*] Quod generaliter dixerat, applicat ad leges de cibis vetitis. De iisdem Rom. 14: 20, πάντα μὲν καθαρὰ, nempe per Euangelium. Hic additum est τοῖς καθαροῖς, id est, Christianis puro corde et conscientia Deum colentibus, Matth. 5: 8, 1 Tim. 1: 5, 3: 9, 2 Tim. 1: 3, 2: 22. Τοῖς δὲ μεμιασμένοις] ὅσων vel ὅσων, *eis qui vitas suas impuras*. Est enim passivum in sensu reciproco, ut Hebr. 12: 15.

Καὶ ἀπίστοις, *et infidelibus*] Id est, qui a priori impunitate per fidem se non purificant.

Οὐδὲν καθαρὸν, *nil est mundum*] Non placent Deo quae agunt etiam circa res medias: quia actiones tales ex animo Deus aestimat. Vide 1 Cor. 7: 14, 1 Tim. 4: 5 et ibi dicta.

Ἀλλὰ μεμιάσται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις, *sed inquinatae sunt eorum et mens et conscientia*] Passivum hic sumitur pro verbo substantivo et participio. καὶ apud Hebraeos. Illud secundum καὶ hic valet ὥσπερ [*veluti*], more itidem Hebraeo. Non mirum est mentem eorum sordibus obsitam non videre quod verum est, quia mala vita, cuius ipsi sibi sunt conscii, sordes istas in mentem advehit.

16. Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἶδέναι, *profitentur se nosse Deum*] Iudaei scilicet isti, dicunt se agnoscere Deum verum, mundi opificem, auctorem Legis per Mosem datae, inspiratorem Prophetarum, Rom. 2: 17. Ὁμολογοῦσι, *prae-dicant, profitentur*, Rom. 10: 9, Tim. 6: 12, 1 Ioh. 4: 2, 3.

Τοῖς

Τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, *factis autem negant*] Faciunt contra legis praecepta. De hac locutione vide 2 Tim. 3: 5.

Βδελυκοὶ ὄντες, *cum sint abominabiles*] Digni quos omnes exsecrentur. Sicut רַב־מַלְאָכִים, quod proprie est βδέλυγμα, sed etiam per βδελυκὸς vertitur, Prov. 17: 15.

Καὶ ἀπειθεῖς, *et inobedientes*] Ne illi quidem parent legi, quam Divinam esse dicunt, Rom. 2: 21—23.

Καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι, *et ad omne opus bonum inutiles*] Rabbini dicerent טרדא, *inutiles*, non minus quam nummi qui reiciuntur. Vide Rom. 1: 28, 1 Cor. 9: 27, 2 Cor. 13: 5, 6, 2 Tim. 3: 8, Hebr. 6: 8. Tales autem sunt profani omnes. Etiam si quid faciant quod oportet, non faciunt ut oportet.

CAPUT II.

1. Σὺ δὲ λαλεῖ, *tu autem loquere*] Id est, *docs.* Sic enim Hebraei dicunt וְכָאֵלֹהִים ubi de Doctoribus agunt.

Ἡ πρέπει τῇ ὑγιαίνουσῃ διδασκαλίᾳ] *Quas conveniunt cum ista sancta disciplina*, de qua ante dixi 1: 9.

2. Πρεσβύτας, *senes*] Videtur hic potius aetas intelligenda quam dignitas. Et frequens est eo sensu vox πρεσβύτης apud interpretes Veteris Testamenti. Movet me ut ita sumam id quod sequitur infra 4 et 6.

Νηφαλίους εἶναι, *ut sobrii sint*] Id est, vino utentes non plus quam valetudo requirit. *Senibus vinum pro lacte esse aiunt Graeci*; sed modum servare debent, primum ut valetudini suae et menti consulant: deinde ut quantum aetate praestant caeteris, tantum praestent et exemplis. De voce νηφαλίου vide 1 Tim. 3: 2, 11.

Σεμνοὺς, *pudici*] Vide 1 Tim. 3: 8.

Σόφρονας, *prudentes*] Vide idem.

Ἐγχινοῦντας τῇ πίστει, *sani in fide*] Supra 1: 13.

Τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ, *in dilectione, in patientia*] Quae fidem sequuntur, 2 Tim. 3: 10. *Sanitas* in his est incertas.

3. Πρεσβύτερας ὡσαύτως, *anus similiter*] Appellantur sic κατ' ἐξοχὴν αἱ προκαθήμεναι [*per excellentiam quas praesident*]. Sed cur de aetate hic potius sumendum

sit, iam indicavimus. Et utitur hoc sensu ea voce Aeschines.

Ἐν κατασῆματι ἱεροπρεπεῖς, in habitu sancto] Κατάστημα Hesychio, quod in Glossario vertitur *status*, et *gestum* et *habitum* significat. Ἱεροπρεπεῖς, quasi semper in Templo versarentur, ut anus illae Iudaicae, de quibus vide quae dicta ad Luc. 2: 37. Sic ἱεροπρεπὴς κνίσσα [nidor sacer] apud Lucianum. Ἱεροπρεπῶς, θεοπρεπῶς [sancto] Hesychius.

Μὴ διαβόλους, non criminatrices] 1 Tim. 3: 11.

Μὴ οἶνον πολλὰ δεδουλωμένας, non multo vino servientes] Idem quod νηφαλίους dicto ad Timotheum loco. Οἶνον δεδουλωμένοι, ἵππῳ οἴνω [qui commorantur in vino] Prov. 23: 30. Consuetudo homines vitiorum servos facit, Ioh. 8: 34, Rom. 7: 14. Anus multibiba et merobiba apud Plautum.

Καλοδιδασκάλους] Recta docentes. Talis foemina laudata Prov. 31: 26, ἡ γυνὴ ἣν ὁ κύριος [Lex benignitatis in lingua eius]. Non tales de quibus queritur apud Euripidem Hermione:

Καυῶν γυναικῶν εἰσοδοὶ μ' ἀπώλεσαν.

[Me perdidērunt mulierum affatus mali.]

4. Ἴνα σοφρονίζωσι τὰς νέας, ut prudentiam doceant adolescentulas] Theano: Ταῖς νεωτέραις ὑμῖν ἡ μὲν ἐκουσία παρὰ τοῦ νόμου δέδοται, τῶν οἰκετῶν ἄρχειν ἅμα τῷ γήμασθαι· ἡ δὲ διδασκαλία παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἀπαντῶν ὀφείλει περὶ τῆς οἰκονομίας δεῖ παραινοῦντων [Iuvenulis nuptis statim lege imperium in servos datur: has tamen doceri oportet a provectoribus, quae eas de domus regimine assidue admoneant], et quae sequuntur. Σωφρονεῖς dicebantur Athenis qui iuvenum mores formabant.

Φιλάνδρους εἶναι] Ut sint maritorum amantes, quo sensu Lucianus φιλανδρίαν [amorem in maritum] in laude dixit. Ἀνὴρ et maritum significat, et quemvis virilis sexus, quo respectu mulier φίλανδρος dicitur probri causa viriosa.

Φιλοτίκηνους] Liberum amantes. Hirundini hoc nomen dant Graeca epigrammata.

5. Σώφρονας] Modestae. Vide 1 Tim. 2: 15, 3: 2.

Ἀγνάς, castae] De quibus mentiri fama veretur.

Οἱ

Οἰκουροῖς, *domus curam habentes*] Non περιερχομένας τὰς οἰκίας [*circumeuntes domos*], ut illae de quibus 1 Tim. 5: 13 et Prov. 7: 12, Philo de Legibus specialibus: Ἀγοραὶ γὰρ καὶ βουλευτήρια καὶ δικαστήρια καὶ θιάσοι, καὶ σύλλογοι πολυανθρώπων ὁμίλων, καὶ ὁ ἐν ὑπαίθρῳ βίος, διὰ λόγων καὶ πράξεων κατὰ πολέμους, καὶ κατὰ εἰρήνην, ἀνδράσιν ἐφαρμόζουσι· θηλείαις δὲ οἰκουρία καὶ ἐνδον μονή, παρθένους μὲν εἶσω κλισιάδων τὴν μεσαύλιον ὄρον πεποιημέναις· τελείαις δὲ ἤδη γυναῖξι τὴν αὐλίον [*Fora, curiae, tribunalia, sodalitia, comitia, et sub dio vita, quae causis agendis, rebusque gerendis in bello ac pace occupata est, viris conveniunt; foeminis vero cura rei familiaris, et domus custodia. Virgines penetralia, mulieres aulam non egrediantur*]. Quae ultima ex illis sunt Menandri:

— Πέρας γὰρ αὐλίου θύρα

Ἐλευθέρῃ γυναίκεν νεόμυς οἰκίας.

[— *Nam limes domus*

Matronis gravibus, atriense est ostium.]

Quicum non male convenit illud Meleagro Euripidis:

Ἐνδον μένουσαν τὴν γυναῖκα εἶναι χρεὼν

Ἐσθλὴν, θυράσι δ' ἀξίαν τοῦ μηδενός.

[*Lars contineri foeminae officium probae est,*

Foris vagantes nullius pretii puta.]

Ἀγαθαίς, *benignae*] Φιλαγάθους, ut de Presbytero loquitur supra 1: 8. Talis Tabitha Act. 9: 36, πλήρης ἀγαθῶν ἔργων [*plena operibus bonis*].

ὑποτασσόμενας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, *subditas viris suis*] Et hic passivum est pro reciproco, quod in verbis τάσσεισθαι, et inde derivatis frequens: maxime vero in ὑποτάσσεισθαι, Luc. 2: 51, Rom. 8: 7, 10: 3, 13: 1, 5. Et nominatim de mulieribus Eph. 5: 22, Col. 3: 18, quibus locis dicta consule.

Ἰνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημηται, *ne quis calumnietur verbum Dei*] Sic et Rom. 2: 24, 1 Tim. 6: 1. Nam si qua mulier Christiana vixisset licentius, continuo dicturi erant Graeci, *Quid ei proficit nova haec disciplina?* Maxime vero in hoc periclitabantur, si maritus esset aut Paganus, aut Iudaeus.

6. Τοὺς νεωτέρους, *iuvenes*] π'νλ.

X 4

Ῥοάν-

ῥοαύτω; παρακάλεω σωφρονεῖν] *Ad modestiam [similiter] eos excita.*

7. Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, *in omnibus praebens te ipsum exemplar bonorum operum]* Non verbis tantum praeire debes, sed et exemplo. Τύπον pro exemplari quod imitandum proponitur habemus Phil. 3: 17, 1 Thess. 1: 7, 2 Thess. 3: 9; 1 Petr. 5: 3.

8. Ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν, λόγον ὑγιῆ, ἀνατάγνησον, *in docendo integritatem, gravitatem, incorruptibilitatem, verbum sanum, irreprehensibile]* In Manuscripto ἀφθορίαν [*integritatem*], cuius interpretamentum illud ἀφθαρείαν, quod a pluribus Codicibus abest: neque id legere Chrysostomus, Oecumenius, Theophylactus. Reguntur hi accusativi ab illo παρεχόμενος, non repetito σεαυτόν. Solet ἀφθορος dici de virgine. Est ergo ἀφθορία ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, puritas illibata. Σεμνότης est in docendo gravitas, ut 1 Tim. 2: 2, 3: 4. Λόγος ὑγιῆς, ἀνατάγνησος is sermo, in quo non modo nihil sit noxium, sed nec quod male accipi possit. Vide Gal. 2: 11. Vocem ἀνατάγνησος habes et 2 Macc. 4: 47.

Ἰνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπή, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον, *ut is qui adversae est partis vereatur, nihil habens quod de vobis malum dicat]* Ὁ ἐξ ἐναντίας est is qui adversae est partis: loquitur sic et Aristoteles. Articulus autem ὁ hic generalitatem significat, ut alibi saepe. De voce ἐντρέπασθαι vide 2 Thess. 3: 14. Φαῦλον ἦν Ioh. 5: 20, 5: 29, Iac. 3: 16.

9. Δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, *servos domini sibi subditos esse]* Repetendum ex superiore loco παρακάλεω. Rursum hic habes ὑποτάσσεσθαι in sensu reciproco. Sensus idem qui Eph. 6: 5, Col. 3: 22.

Ἐν πᾶσιν ἐνάρεσους εἶναι, *in omnibus rebus placere studentes]* Nempe τοῖς δεσπόταις [*dominis*], qui dativus ex praecedenti subintelligitur. Solet autem ἐνάρεσος dativum habere post se, Sap. 4: 10, Rom. 12: 1, 2, 14: 18, 2 Cor. 5: 9, Eph. 5: 10, Phil. 4: 18, Col. 3: 20. Vult servos omni modo id agere, ut Dominis placeant, eisque se probent. Ἐν πᾶσιν sume ut Col. 3: 22.

Μὴ ἀντιλήγορτα,] *Non responsatores;* ita enim Plautus loquitur.

10. *Μὴ νοσφίζομένους*] *Non furaces vult dicere: sed leniori verbo usus est, ut cum Iurisconsulti dicunt res amotas. Vide 2 Macc. 4: 32. In Glossario, νοσφίζομαι, peculor, usurpo.*

Ἀλλὰ πίσιν πᾶσαν ἐνδείκνυμένους ἀγαθὴν, sed in omnibus fidem ὀνὴν ostendentes] *Ἀγαθὴν πίσιν ex Latino, bonam fidem. Ἐνδείκνυσθαι sume ut 2 Tim. 4: 14.*

ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμοῶσιν ἐν πᾶσιν, ut doctrinam Servatoris nostri Dei ornent ab omni parte] Ut professionem suam ornent, ut commendent bonis moribus. Nam professionem μετανομικῶς [*per transnominationem*] vocat διδασκαλίαν. Et doctrinam hanc Christi, *Dei Patris doctrinam* vocat, quia ipsi a Deo Patre fuit mandata. De titulo σωτῆρος tributo Patri Christi vide 1 Tim. 2: 3, 4: 10, supra 1: 3.

11. *Ἐπιφανή γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, apparuit enim gratia Dei*] Summa Dei bonitas quae in Evangelio apparuit; summam etiam vitae puritatem desiderat. Comparat hanc bonitatem astro alicui, quod subito illucet. Vide Luc. 1: 79, Act. 27: 20, infra 3: 4. πλὴν ut Gen. 35: 7. Locum Sophoniae 2: 11 sic habent Graeci: *Ἐπιφανήσεται ὁ Κύριος ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἐξολοθρεύσει πάντας τοὺς Θεοὺς τῶν ἐθνῶν τῆς γῆς, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕκαστος ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ* [*Se patefaciet iis Dominus, omnesque Deos gentium terrae disperdet, et adorabunt eum singuli de loco suo*]. Quae verba paululum mutata citat Chrysostomus II adversus Iudaeos.

Ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις] *Quae salutaris est hominibus omnibus, nempe eam acceptantibus.*

12. *Παιδεύουσα ἡμᾶς, erudiens nos*] Nempe per Christum.

ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, ut abdicantes impietatem et cupiditates mundanas] *Ἀρνησάμενοι* hic est *abdicantes*, ea locutione de qua egimus 2 Tim. 3: 5. *Ἀσέβεια* solet *εἰδωλολατρείαν* [*idololatriam*] sequi, ut apparet ex Ciceronis disputationibus de Natura Deorum. *Κοσμικαὶ ἐπιθυμίαι* dicuntur eae cupiditates, quas maior pars hominum sequitur. Ea enim pars maior saepe in his libris *κόσμον* [*mundi*] vocatur nomine.

Σωφρόνους καὶ δικαίους καὶ ἐνσεβῶς. ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶ-

αἰῶνι, *sobrie et iuste et pie vivamus in hoc seculo*] Tribus verbis breviter omnes officii nostri partes conclusit. Nam ea aut ad nos pertinent, aut ad hominem alterum, aut ad Deum. Philo, libro Virum bonum esse liberum: Ὅροις καὶ καρόσι τριτοῖς χρώμενοι τῷ τε φιλοθέῳ, καὶ φιλαρέτῳ, καὶ φιλανθρώπῳ. Τοῦ μὲν οὖν φιλοθέου θεύματα παρέχονται μυρία, τὴν παρ' ὅλον τὸν βίον συνεχῇ καὶ ἐπ' ἅλλῳ ἀγνείαν, τὸ ἀψευδές, τὸ πάντων μὲν ἀγαθῶν αἴτιον, κακοῦ δὲ μηδενὸς νομίζειν εἶναι τὸ θεῖον. Τοῦ δὲ φιλαρέτου, τὸ ἀφιλοχρήματον, τὸ ἀφιλόδοξον, τὸ ἀφιλήδορον, τὸ ἐγκρατές, τὸ κατηρικόν· ἔτι δὲ ὀλιγόδειαν, ἀφέλειαν, εὐκολίαν, τὸ ἄτυφον, τὸ νόμιμον, τὸ εὐσεβές, καὶ ὅσα τούτοις ὁμοότροπα τοῦ δὲ φιλανθρώπου, εὐνοίαν, ἰσότητα παντὸς λόγου κρείττονα κοινωνίαν [*Quae triplici regula examinant, amore Dei et virtutis et hominum. Pietatis erga Deum argumenta prae se ferunt plurima, castitatem in tota vita perpetuam, a iureiurando mendacioque abtinentiam, et quod ad Deum auctorem bona omnia, malum vero nullum referunt. Virtutem quoque sibi esse cordi satis declarant, dum pecunias, honores, voluptatesque contemnunt fortiter, vivuntque continenter, in laboribus complexi frugalitatem, simplicitatem, facilitatem, modestiam, legum reverentiam, constantiam et id genus caetera. Charitatem porro eorum erga homines indicat benevolentia, mira dictu aequabilitas, et omnium rerum societas*], etc. Idem pietatis et iustitiae cohaerentiam sic ostendit: Τῆς αὐτῆς φύσεώς ἐστιν, εὐσεβῇ τε εἶναι καὶ φιλάνθρωπον· καὶ περὶ τὸν αὐτὸν, ἐκάτερον, ὁσιότης μὲν πρὸς Θεόν, δικαιοσύνη δὲ πρὸς ἀνθρώπους θεωρεῖται [*Eiusdem est naturae religiosum esse et hominum amantem: apud eundem spectantur pietas in Deum et in homines iustitia*]. Quae de re multa diximus libro II de Iure Belli ac Pacis 20. 44 et seqq., tum in textu, tum in Annotatis.

13. Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, *expectantes beatam spem*] Est et hic μετωνυμία [*transnominatio*]. Nam rei speratae datur *spei* nomen, ut et Gal. 5: 5, Col. 1: 5. Et *spes*, id est, vita aeterna dicitur μακαρία, quia omne id quod beatum hominem facere potest in se continet.

Καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης, *et apparitionem gloriae*] Hic rursus καὶ est ἐξηγητικόν [*explicativum*]. Εἰ ἐπιφάνεια δό-

δόξης more Hebraeo est *gloriosa apparitio*. Vide Matth. 25: 30, Marc. 13: 26.

Τοῦ μεγαλοῦ Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *magni Dei et Servatoris nostri Iesu Christi*] Illa apparitio dicitur non Christi tantum futura, sed et Dei: quia Deus maiestatem illam Christo tribuit. Ideo dicitur Christus venturus ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς [*cum gloria Patris*] Matth. 16: 27, Marc. 8: 38. Ita hunc locum recte accepit Ambrosius. Qui putant τοῦ σωτῆρος dici debuisse, si haec distinxisset Apostolus, norint in his libris τὰ ἄρθρα [*articulos*] saepe poni ubi opus non est, et saepe omitti ubi ex usu ponerentur.

14. Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, *qui dedit se ipse pro nobis*] Qui Iesus morti se devovit nostra causa.

Ἰνα λυτρώσῃται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, *ut nos redimeret ab omni iniquitate*] Nempe per praedicationem Apostolorum fultam illo Spiritu quem Christus ipsis impetraverat. Vide 1 Petr. 1: 18.

Καὶ καθάρισεν ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον] Id est, *purgatos a vitiis*, eos sibi faceret *populum praestantem*. Ἦν δὲ, Exod. 19: 5, Dent. 7: 6, 14: 2, 26: 18, vertitur λαὸς περιούσιος α περιεῖναι. quod est *praestare*, ut apud Plutarchum Lycurgo, Τοσοῦτον περιῆν τῇ πόλει [*Ad eo praestans erat in urbe*]. Hinc et περιουσιασμός Ps. 135: 41, Eccl. 2: 8, *possessionum praestantissima*. Symmachus pro eodem dixit ἐξαιρετον [*selectum*], ut nos docet Hieronymus.

Ζηλωτὴν καλῶν ἔργων, *sectatorem bonorum operum*] κῡρ, id est, *vehementer studiosum*. Vide de hac voce Act. 21: 20, 22: 3, 1 Cor. 14: 12, Gal. 1: 14.

15. Ταῦτα λάλει, καὶ παραμάλει, *haec loquere et exhortare*] Sume λάλει, ut supra 1. In Manuscripto pro λάλει est δίδασκε [*doce*].

Καὶ ἔλεγγε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς, *et argue cum omni imperio*] Nempe imperans Dei nomine ut a peccatis absterneant: quomodo ἐπιταγὴ sumitur 2 Cor. 8: 8.

Μηδεὶς σου περιφρονεῖτω, *nemo te contemnat*] Id est, ita te gere, ne contemni possis. Similis monitio 1 Tim. 4: 14, ὅπου καταφρονεῖτω, quod hic περιφρονεῖτω. Scholiastes Aristophania ad Nebulas περιφρονῶ ait ἴσον [*idem*] esse τῷ καταφρονῶ.

C A-

CAPUT III.

1. Ἐποιοῦντες αὐτοῖς, *admone illos*] Vide 2 Tim. 2: 14. De eis vult moneri Cretas quorum maxime indigebant.

Ἀρχαῖς καὶ ἑξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, *Principibus et Potestatibus subditos esse*] Rursum hic ὑποτάσσεσθαι sumitur ut 2: 5, 9. Ἐξουσίας vocat *Praesides*: ἀρχὰς autem τὰς ὑπερεχούσας ἑξουσίας [*supereminentes Potestates*], ut loquitur Rom. 13: 1. Pari modo distinguit hic Apostolus βασιλέας, id est, *Imperatores* et τοὺς ἐν ὑπεροχῇ ὄντας [*eos qui in sublimitate sunt*]: Petrus vero ἡγεμόνας [*Duces*] 1 Petr. 2: 14. Sic Rex dicitur κεφα [*caput*] Hebraeis, ut Ezech. 38: 2. Valde seditiosa semper fuit Creta.

Πειθαρχεῖν] *Imperiis obtemperare*. Vide Act. 5: 29.

Πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοιμούς εἶναι, *ad omne opus bonum paratos esse*] Contra affectos quam illi erant, de quibus supra 2: 16. Ἐποίμους עָבָדָה, *bene paratos*. In Glossario, ἑτοιμός, *paratus, prae paratus*.

2. Μὴδένα βλασφημεῖν] *Ut nemini maledicant*. Sic vox ista sumitur Matth. 27: 39; Marc. 15: 29; Luc. 23: 39; Act. 13: 45, 18: 6, Rom. 3: 8, 1 Cor. 4: 13, 10: 30, 2 Petr. 2: 10. Hebraei dicunt קָלַל, et ita hic Syrus.

Ἀμάχους εἶναι, *non litigiosos esse*] 1 Tim. 3: 3.

Ἐπεικεῖς, *modestos*] Ibidem.

Πᾶσαν ἐνδείκνυμένους πραΰτητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους, *omnem ostendentes lenitatem ad omnes homines*] Non tantum adversus fidei consortes, sed etiam adversus contradictores. De voce ἐνδείκνυσθαι iam diximus 2 Tim. 4: 14, supra 2: 10. Πᾶσαν πραΰτητα, id est, *summam lenitatem*. Vide Eph. 1: 8, Col. 1: 9; 1 Tim. 1: 15.

3. Ἡμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, *eramus enim aliquando et nos non intelligentes*] Hoc pertinet ad tolerandos eos qui fidei contradicant. Fuimus et nos tales, inquit. *Faciet nos moderatiores respectus nostri, si consuluerimus nos*, ait, Seneca de Ira II. 28. Cum dicit Paulus ἡμεῖς, non tam se intelligit, quam eos qui ex

Gen-

Gentibus vocati erant, per κοίνας [communione] satis ipsi familiarem, neque nimium obtortam, cum Christiani omnes unius corporis membra sint. Tale illud Bruti ad Ciceronem: *Quod Romanos non esse meminissemus.* Ἀνοήτους autem vocat non intelligentes rerum divinarum: nam de iis rebus hic agitur. Vide Luc. 24: 25, Rom. 1: 14.

Ἀπειθεῖς, increduli] Ne illis quidem Dei legibus obsequentes quae naturales dicuntur, et quae societas humana exigit.

Πλανώμενοι, errantes] Πλανᾶσθαι dicuntur eximie ii qui qui colunt idola, Dent. 4: 19, 30: 17, 87πυ

Δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, multis mancipati cupiditatibus et voluptatibus] Id est, ἐπιθυμίαις ἡδονῶν [voluptatum cupiditatibus]. Δουλεύοντες addicti, mancipati, quomodo δεδουλωμένοι habuimus supra 2: 3. Adde quod Matth. 6: 24, Rom. 6: 6.

Ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, malitia et invidia utentes] Vide Rom. 1: 29. Διάγοντες [agentes] est brevis locutio. Subauditur enim βίον [vitam], quod expositum habes 1 Tim. 2: 2. Sic διάγειν ἐν ἡσυχίᾳ, διάγειν ἡδέως [agere tranquille, iucunde] frequentia apud Graecos.

Στυγητοί] Digni odio: nam talem sensum habent verbalia eiusmodi. Et sic ἀγαπητὸν dignum amore interpretatur Hieronymus in Commentariis ad Philemonem.

Μισοῦντες ἀλλήλους] Mutuo infesti, ferarum more. Vide 1 Ioh. 2: 9.

4. Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλάνθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, cum autem benignitas et in homines amor apparuit Servatoris nostri Dei] Idem hic χρηστότης καὶ φιλάνθρωπία Θεοῦ, quod modo χάρις Θεοῦ 2: 11. Est et hic καὶ rursus ἐξηγητικόν [explicativum]: Nam χρηστότης nomen generale explicatur per specialius φιλάνθρωπίας: sic Rabbini solent dicere, *הוהו רחום*. Notat etiam Plutarchus Deum non dici φίλππον [equorum amantem] sed φιλάνθρωπον [hominum amantem]. Vide Ps. 8: 5. Σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, ut supra 2: 10.

5. Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ, ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, non ex operibus iustitiae, quae fecimus nos] Plerorumque enim mala fuerant opera. Ἐν δικαιοσύνῃ Hebraeo more

pro

pro κατὰ δικαιοσύνην. Sensus idem Eph. 2: 9. Alluditur ad Deut. 7: 7.

Ἄλλα κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον, *sed secundum suam misericordiam*] Hoc est quod dicto ad Ephesios loco dicitur Θεοῦ τὸ δῶρον [*Dei donum*], πνῆμα ἁγίον, Gal. 1: 15, διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ [*per gratiam suam*]. Beneficia ultro ingessit, nihil tale petentibus, 1 Petr. 1: 3. In Manuscripto, κατὰ τὸ αὐτοῦ ἔλεος.

Ἔσωσεν ἡμᾶς, *servavit nos*] Est μετωνυμία [*transnominatio*]: nam *servavit*, dixit, pro *in via salutis collocavit*. Sic Eph. 2: 5 et 2: 8. Χάριτί ἐστε σωσμένοι [*gratia servati estis*].

Διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, *per lavacrum novae natiuitatis*] In Manuscripto, διὰ τοῦ λουτροῦ. Baptismum intelligit iunctum cum doctrina baptismi. Vide et Eph. 5: 26 et 1 Petr. 3: 21, ubi βάπτισμα σώζειν [*baptismus servare*] dicitur. Pars novae natiuitatis est exactio vitiorum quae in baptismo promittitur. Vide quae ad Ioh. 3: 3 et Matth. 28: 19. Adde Gal. 3: 27, Col. 3: 12, ubi similiter baptismus simul cum doctrina et re significata consideratur. Theophilus Antiochenus: Ἐτι μὲν καὶ εὐλογίσθη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ ἐκ τῶν ὑδάτων γέγονενα, ὅπως ἡ καὶ τοῦτο εἰς δεῖγμα τοῦ μέλλειν λαμβάνειν τοὺς ἀνθρώπους μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν διὰ ὕδατος καὶ λουτροῦ παλιγγενεσίας, πάντας τοὺς προσέλοντας τῇ ἀληθείᾳ καὶ ἀναγενομένους καὶ λαμβάνοντας εὐλογίαν παρὰ τοῦ Θεοῦ [*Præterea animalia quae humor profert, benedictionem Dei consecuta sunt: ut notum esset mortalibus, fore ut poenitentiam apprehendant, et peccatorum remissionem nanciscantur per aquam et regenerationis lavacrum; quotquot accedunt ad veritatem, et regenerantur accipientes benedictionem a Deo*].

Καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου, *et renovationem Spiritus sancti*] Post baptismum datur Spiritus sanctus agens ad omnia maxima. Haec est pars altera novae natiuitatis, quae hic ἀνακαίνωσις, ut et Rom. 12: 2, Col. 3: 10. Respicitur locus Ezech. 18: 31. Notant Veteres in hoc loco τῆς Τριάδος [*Trinitatis*] mentionem satis expressam.

6. Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, *quem abundanter in nos effudit per Iesum Christum*

Christum Servatorem nostrum] Ἐξέχευ per se largam communicationem significat, ut videre est Act. 2: 17, 18, 33, 10: 45. Praeterea addidit Paulus πλουσίως, quod in ipsius sermone est, *abundanter*. Διὰ Ἰησοῦ quia Iesus hoc ipsum a Patre obtinuit.

7. Ἴνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι, ut *iustificati gratia ipsius*] Mundatis vitiis per fidem quae ipsius dono nobis contigit, Rom. 3: 28, 5: 1, Gal. 2: 16. Vide et Prolegomena nostra in Epistolam ad Romanos.

Κληρονόμοι γενόμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου, *haeredes simus secundum spem vitae aeternae*] *Haeredes* etiam hic esse dicimur, sed iure ad oberta spe. Ideo hic additur κατ' ἐλπίδα. Sic Rom. 8: 24, τῇ ἐλπίδι ἐσώθημεν [*spe servati sumus*].

8. Πρὸς ὁ λόγος, *verum verbum*] Nempe id quod sequitur, ut 1 Tim. 1: 15, 3: 1, 4: 9, 2 Tim. 2: 11. Id autem quod sequitur est, oportere eos qui Deo credunt curam gerere ut praesint honestis laboribus.

Καὶ περὶ τούτων βούλομαι σε διαβεβαιοῦσθαι, et *de his volo te asseverare*] Id est, de his volo te loqui cum maxima asseveratione, ut de rebus certissimis. Διαβεβαιοῦσθαι 1 Tim. 1: 7, est loqui μετὰ βεβαιώσεως [*cum asseveratione*]. Vide Hebr. 6: 16. ἡνῶσα.

Ἴνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προϊσθαι οἱ πεπιστευότες τῷ Θεῷ, ut *curent bonis praeessae operibus qui credunt Deo*] Ita hic per Ἴνα inchoat sententiam, quomodo per οὕτως 1 Tim. 1: 15 et 4: 10. Προϊσθαι cum dativo significat *praeessae*, ut 1 Tim. 3: 5. *Praeessae* autem *bonis operibus*, non est aliud quam domum suam facere honesti alicuius opificii officinam, omnes suos exercere in laboribus honestis, non agere vitam lenonum, parasitorum, sceni-
corum, aruspicum, aut his similem. Hunc sensum nobis monstrat eadem sententia repetita infra 14, cum additamento, εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας [*ad necessarios usus*]. Opponuntur haec ei quod modo de Cretensibus dixerat, γαστέρες ἀργαί [*ventres otiosi*].

Ταῦτά ἐσὶ τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις, *haec sunt bona et utilia hominibus*] Haec per se honesta sunt, sicut ait Hesiodus:

— Ἐργον δ' οὐδὲν ὄναιδος.

[— *Dedecus non est operari.*]

Εα

Ea utilitatem ad hanc vitam adferunt. Vide Sir. 38: 36 et ibi dicta.

9. Μωρὰς δὲ ζητήσεις] *Quaestiones inanes, ad pietatem nihil facientes, 2 Tim. 2: 23. מונבב Rabbiniis.*

Καὶ γενεαλογίας, et genealogias] *Varias illas emanationes proprietatum, sive מנבב, Iudaeorum otiosorum negotia. Vide 1 Tim. 1: 4.*

Καὶ ἔρεις καὶ μάχας νομικὰς, et contentiones et pugnas Legis] *Id est, ἔρεις ἐκ μαχῶν νομικῶν, lites ex diversa locorum Legis interpretatione natas, 2 Tim. 2: 23, 1 Tim. 6: 4. Isdem morbis laborabant Iudaei Ephesini et Cretes.*

Περὶ δεῖτα, devita] *Vide de hac voce 2 Tim. 2: 16.*

10. Αἰρετικὸν ἄνθρωπον, haereticum hominem] *Αἰρεσιώτην* habet hic Syrus, Arabs, *Jaḥ*, id est, *ignarum Αἰρέσεως* vox per se media, ubi in malam partem sumitur significat idem quod *σχίσμα* [dissensio], nisi quod illa generalitas *σχίσματος* voce *αἰρέσεως* contrahitur ad eas partes quae fiunt ex opinionum diversitate. Est ergo hic *haereticus* is qui per opinionem de Ecclesia partes facit; qui in id disputat, ut sibi discipulos paret, unitate contempta; qui est מנבב ירי, ut loquuntur Hebraei; ירי, ut Rabbini, a voce quae *speciem* significat.

Μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νοουθεσίαν παραιτοῦ, post unam et secundam correptionem devita] *Non dicit excommunicata: nam ipsi ultro communionem deserunt. Ergo tales monendi sunt semel atque iterum ex praecepto Christi, Matth. 18: 16—18. Id si non prosit, abruptenda cum eis familiarior consuetudo, ut 1 Cor. 5: 9. Παραιτοῦ, id est, ἀποσρέφου [aversare]. In Glossario, παραιτοῦμαι, evito.*

11. Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, sciens; talem perversum esse] *Et hic passivum est pro reciproco: ἐξέστραπται idem quod ἐξέστραμμένος ἐστίν, חסרתי עמי ex Deut. 32: 20. Latini quoque talem perversum vocant, prava mens.*

Καὶ ἀμαρτάνει ὡν αὐτοκατάκριτος, et delinquens dum proprio iudicio condemnatur] *Scit ipse se peccare. Intus non potest se non damnare. Cur? quia de rebus divinis affirmat multa sine revelatione, et hoc facit, ut de Ecclesia, cuius paci consulere debebat, partem sibi faciat in qua regnet. Est haeresis obstinatioris animi dementia, in Codice Iustiniano, L. II de Summa Trinitate. Haere-*

re-

relictus Augustinus, qui alienius temporalis commodi, et maxime gloriae principatusque sui gratia, falsas ac novas opiniones vel gignit vel sequitur. *Αὐτοκατάκριτος*, Thalmude Hierosolymitano, titulo de Synedrio, *צנא*. Iustinus ad Zenam: *Τὸ γοῦν ἔμοι δοκοῦν εἶποιμι ἂν, ὅτι πᾶς ὁ τὴν γνώμην κοσμικὸς, καὶ τοῦ ὁρθοῦ κανόνος ἔξω γινόμενος, αὐτοκατάκριτός ἐστιν, εἰδὼς ὁ πράττει κατ' ἐπιτήδευσιν, καὶ γινώσκων μὲν τὸν ἐν αὐτῷ πόλεμον, τὴν δὲ εἰρήνην ἐν τοῖς σπλάγχθοις μὴ ἐπισπώμενον* [*Dicam quid mihi videatur, nimirum, eum, qui eo animo est ut mundum hunc sibi pro fine propositum habeat, atque a vera norma deflectat, esse apud se damnatum, cum et quo studio agat sciat, et pugnam videat quam in se fovet, nec tamen operam det ut pacata sua viscera habeat*]. Tertullianus *αὐτοκατάκριτος* vertit, *sibi damnatum*, id est, *apud se*.

12. *Ὅταν πέμψω Ἀρτεμῖαν πρὸς σε, cum misero Artemam ad te*] Contractum nomen ex *Artemidoro*. Vide quae ad initium Lucae.

Ἡ Τυχικὸν, aut Tychicum] Is inter comites Pauli fuerat a Iadææ Romam usque, et inde ab eo nunc huc, nunc illuc mittebatur. Vide Act. 20: 4, Eph. 6: 21, Col. 4: 7, 2 Tim. 4: 12.

Σπούδασον ἰλθεῖν πρὸς με εἰς Νικόπολιν, festina ad me venire Nicopolim] Nempe ex Creta in Epirum, quo Paulus venturum se sperabat, et, ut quidam putant, venit medio illo tempore inter duas eius vincturas.

Ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσας, ibi enim constitui hiemem degere] *Κέκρικα, constitui*, ut Act. 20: 16. *Παραχειμάσαι*, hic est, ut in Glossario, *hibernare, hiemem transigere*.

13. *Ζηνᾶν τὸν νομικόν, Zenam Legisperitum*] Est hoc nomen contractum ex *Zenodoro*. *Νομικὸς, ὁ νόμους εἰδὼς, Iurisperitus, Legisperitus*, in Glossario. Stoici *νομικόν* definiebant *τὸν ἐξηγητικὸν τοῦ νόμου* [*Legis interpretem*]. Ius Romanum etiam Graeci didicere, ut Tryphoninus, Callistratus, Menander, Arcadius. Neque dubito quin multi ex Iuris Sacerdotibus Christi Sacerdotes facti sint, quod in ea religione omnia iuris praecepta viderent eminen-
ter contineri. Inter eos fuit Tertullianus, plenus locutionum iuris Romani, quanquam non is est cuius quaedam in Digestis habemus.

VII.

Y

Καὶ

Καὶ Ἀπολλῶ, et Apullo] Etiam hanc Romae apud Paulum fuisse suspicor: multis enim adiutoribus in tanta urbe opus habebat homo victus.

Σπουδαίως πρότεμνον, sedulo mitte] Illi, ni fallor, Roma per Cretam ibant in Iudaeam et Syriam, Pauli missu. *Προτέμνειν* hic est *curare ut proficiantur*, nempe subministratis, ut sequitur, iis quae ad iter necessaria, ut navi, viatico, cibariis. Sic vox *προτέμνειν* sumitur Sap. 19: 2, 1 Cor. 16: 11 et alibi. *Σπουδαίως, sedulo, enixe* in Glossario. Vide Luc. 7: 4 et Sap. 2: 6.

ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ, ut nihil illis desit] Nempe quod ad iter sit necessarium, ut iam diximus. *Λείπῃ* pro *ἐλλείπῃ*, quomodo Luc. 18: 22.

14. *Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι, discant autem et nostri*] *Nostri*, id est, Apelles, Tychicus et alii, quos mittimus, si quo in loco resederint.

Καλῶν ἔργων προὔσθαι, bonis operibus praesse] *Assuesciant*, inquit, habere domi officinam aliquam, me imitantes, Act. 20: 34.

Εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ad usus necessarios] Ad vitae subsidia. Sic *χρείας* habemus Act. 20: 34, Rom. 12: 13. Et in singulari Phil. 2: 25, 4: 6. Bene autem addidit *ἀναγκαίας*, id est, victum et tegmen, quae natura desiderat, 1 Tim. 6: 8.

ἵνα μὴ ὥσιν ἀναρτοί, ne sint infructuosi] Ne sint

— *Segnes aliena ad pabula fuci.*

Καρπὸς dicitur *quaeustus ex opera*, Prov. 31: 16.

15. *Ἀσπάζονται σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες, salutant te qui mecum sunt omnes*] Lucas, Timotheus, Epaphras, et alii.

Ἀσπασαί τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει] Id est, fratres, ut Col. 4: 15, 1 Thess. 5: 26; *πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ* [omnem sanctum in Christo], ut Phil. 4: 21. *Saluta*, inquit, eos qui nos amant ob communem fidem. Nam id valet hoc loco *ἐν*, more Hebraeo.

Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν, gratia vobiscum omnibus. Amen] Col. 4: 18, 2 Tim. 4: 22 habemus; *ἡ χάρις μετ' ὑμῶν*. Hic praeterea habemus *πάντων*, ut et Hebr. 13: 25, nempe ne quis se exclusum quereretur.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

---

1. Παῦλος δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, *Paulus vinctus Christi Iesu*] Romae agens sub militis eadem catena vincti custodia, Act. 28: 16. Genitivus hic causam significat, ut et infra 9, Eph. 3: 1, 2 Tim. 1: 8, pro quo Eph. 4: 1, δέσμιος ἐν Κυρίῳ [*vinctus ob Dominum*].

Καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφός, *et Timotheus frater*] *Fratres* vocabant se mutuo Christiani ob communem regenerationem. Timotheus perpetuus ferme Pauli comes, ut videre est 2 Tim. 3: 10. Etiam Romae ipsi aderat Eph. 1: 1, Col. 1: 1.

Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ, *Philemoni dilecto*] *Philemon* nomen est Graecum, quo appellatus fuit et Poeta nobilis, et rerum naturalium scriptor quidam Plinio memoratus. Videtur habitasse Ephesi, ubi Onesimus postea Episcopatu functus est, ut et Ignatii litterae, et alii scriptores tradunt. Hunc Philemonem *dilectum* sive *charissimum* vocat Paulus, quod eum interiore quadam amicitia, ut virum valde pium, complecteretur.

Y 2

Kai

Kal συνεργῶ ἡμῶν, et adiutori nostro] Id est, uni Presbyterorum illorum qui Ephesi plures erant, Act. 20: 17. Omnes autem *πρεσβυτέρους [Presbyteros]*, atque etiam *πρεσβυτέρας [Presbyteras]*, quae foeminis ad Christum vocandis dabant operam, Apostoli *sui operis adiutores* vocabant, Rom. 16: 3, 9, Phil. 2: 25, Col. 4: 11.

2. *Kal Ἀπφία τῇ ἀγαπητῇ, et Appiae dilectae]* Appia nomen est Romanum: π mutatur in φ more Hebraeo.

Kal Ἀρχίππῳ τῷ συστρωτῇ ἡμῶν, et Archippo commilitoni nostro] Evangelistae munus hic obiisse videtur, modo Ephesi agens, modo Colossis, Col. 4: 17, ubi postea eum resedissee, ac Episcopum factum testatur Ambrosius. Tales ob molestiam muneris commilitones suos vocare Paulus solebat, ut videre est Phil. 2: 25.

Kal ἣ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ, et Ecclesiae quae in domo tua est] Ad Philemonem hoc referendum, cui praecipue inscribitur haec Epistola. In eius domo complures erant Christiani. Etiam *tres Ecclesiam faciunt*, teste Tertulliano. Sic in Aquilae et Priscillae domo qui erant, Ecclesia dicuntur, Rom. 16: 5, 1 Cor. 16: 19, et qui in Nymphae domo, Col. 4: 15.

3. *Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνῃ ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, favor vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Iesu Christo]* Precatur illis *favorem Dei et Christi*, et prospera omnia, quae Hebraei pacis nomine solent appellare. Utitur saepe hac precatione Paulus, ut 1 Cor. 1: 3, 2 Cor. 1: 2, Gal. 1: 3, Eph. 1: 2, Col. 1: 2, 1 Thessa. 1: 1.

4. *Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, gratias ago Deo meo]* Gratias Deo debemus pro donis, non tantum in nos, sed et in alios collatis, Rom. 1: 8, 1 Cor. 1: 4, Eph. 1: 16.

Πάντοτε μνησάν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, semper memoriam tui faciens in orationibus meis] Eadem verba habes dicto loco Eph. 1: 16; unde discas *προσευχῶν* hic dici omnes ad Deum allocutiones, etiam per quas non poscitur aliquid, sed gratiae aguntur.

5. *Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν, audiens dilectionem tuam et fidem]* Causam reddit suae gratiarum actionis, qualem videbis, et dictis locis, Rom. 1: 8, 1 Cor. 1: 4, Eph. 1: 16. Egregia hic biga nominatur *dilectio*

et

et fides. Vide 1 Cor. 13: 13, Gal. 5: 6, Eph. 6: 23, 1 Thess. 3: 6, 1 Tim. 1: 14, 6: 11, 2 Tim. 1: 13, 2: 22.

[*Ἦν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν, quam habes in Dominum Iesum*] Hoc ad fidem refertur.

[*Καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους, et erga omnes sanctos*] Hoc ad dilectionem. Sancti vocantur Christiani omnes, ut Eph. 1: 1 et alibi saepe.

6. [*Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνέργῃς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἔργου ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, ut communicatio fidei tuae in Christum Iesum efficax fiat in patefactione omnis operis boni, quod est in vobis*] Est primum hic traiectio: nam verba illa εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν pertinent ad id quod praecessit τῆς πίστεώς σου. Deinde κοινωνία τῆς πίστεως positum est pro ipsa fide, quae Philemoni cum aliis illis Christianis erat communis. Et ἐν ἐπιγνώσει hic παθητικῶς [passive] sumitur, habetque innotescendi significationem. Sensus enim est: Ea spectabat tua ista dilectio, ut fides, quae tibi cum aliis sanctis communis est, actiosa fieret, ac sic cognoscere-tur per bona illa opera, quae ab te aliisque procedunt. *Ἐνέργῃς γένηται* hic dicitur eodem sensui; quo *πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη* [fides, quae per dilectionem operatur] Gal. 5: 6. Inde sequitur ἐπιγνώσις, id est, patefactio eiusdem fidei. Ostenditur enim fides per opera, Iac. 2: 18.

7. [*Χαρὰν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν, gaudium enim magnum habemus et solatium*] Merito, inquit, gratias Deo pro istis vestris virtutibus habemus, quia nobis maximum inde gaudium, et in malis, quae Evangelii causa toleramus, solatium provenit. Sic et 2 Cor. 1: 4, 13, 1 Thess. 3: 7.

[*Ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπνυται διὰ σοῦ, ἀδελφε, quod viscera sanctorum per te, frater, recreata sunt*] Σπλάγχνα hic pro animo, ut Sir. 30: 7, 33: 5. Itaque ἀναπέπνυται τὰ σπλάγχνα; et infra 20, ἀνάπνυσόν μου τὰ σπλάγχνα parem sensum habet cum illo, ἀνέπνυσαν τὸ μὸν πνεῦμα [recrearunt meum animum], 1 Cor. 16: 18. Pauperes, inquit, tranquillo sunt animo, eo quod expe- tiendo didicerint, in tuis divitiis paratum esse suis ne- cessitatibus subsidium.

8. [*Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παρέσθαι ἔχων, πεπαισμένον σοι*

τὸ ἀρῆσθαι, quapropter multam in Christo fiduciam habens praeicipiendi quod tui officii est] Apostolica functio a Christo mihi iniuncta hoc ius mihi dat, ut tibi Christianisque aliis ea praecipere possim, quae officii vestri sunt. Παράκλησις vox ex Graeco sermone ad Syros venit latiore significato, ita ut saepe ius auctoritatemque significet.

9. *ἀλλὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, propter dilectionem potius obsecro*] Malo ut amicum praecari per necessitudinem amicitiae nostrae.

Τοιοῦτός εἰμι] Id est, ad preces descendo, cum talis sim, qualem me esse nosti.

Ὁς Ἰησοῦς, nempe Paulus] Tot Ecclesiarum conditor. Ἡγεσφόρης, senex] Iam et provecta aetate, cui multa concedunt etiam ignoti.

Νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ, nunc autem et victus Iesu Christi] Id est, propter Christum victus, ut modo dicimus. Magna debetur reverentia iis qui dura ferunt honestissimis de causis, Col. 4: 18, Eph. 4: 1.

10. Παρακαλῶ σε, te deprecor] Παρακαλῶ σε hic precandi, aut potius deprecandi habet significationem. Servi si quid deliquissent, precatorem sibi parare solebant, ut notat ad Terentium Donatus. Similis est huic deprecatio Plinii pro liberto Sabiniani Epistola libri noni una et vicesima.

Ἐπεὶ τοῦ ἱμοῦ τέκνον, ἐν ἐλπίσιν ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, pro filio meo, quem genui in vinculis meis] Quem hic Romae, dum victus sum, Christianum feci. Dei opus est regnare hominem, sed tanta est eius bonitas ut in nominis sui consortium ministros suos admittat, 1 Cor. 4: 18, Gal. 4: 19. Sic et σωτὴρ [salvare] dicuntur Apostoli Rom. 11: 14, et alii 1 Cor. 9: 16, 1 Tim. 4: 16.

11. Τὸν ποτὶ σοὶ ἀχρηστὸν, qui tibi aliquando inutilis fuit] Deprecantium mos est rerum asperitatem verbis lenire. Querimus non inutilis modo Philemoni fuerat, sed et duraniam dederat. Coniuncta esse solent fuga ac furtum. Itaque in Codice Iustiniano titulo de servis fuggitis sequitur ille de furtis. Martialis:

A pedibus didicere manus peccare protervae:

Non miror furem qui fugitivus erat.

Et

Et qui servum vendebant, promittere solebant *furem non esse, fugitivum non esse*, L. *Cum in venditione*, L. *Lucius*, § ult. L. *Evieta re*. § ult. L. *Si ita quis*, L. *Quia dicitur*, D. de Emptionibus. L. *quoties*, D. si familia furtum fecisse dicatur. L. *Et emptor*, § *venditorum*, D. de act. empt. Varro II de re Rust. Seneca Controversia III. 21.

Νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὐχρηστὸν, nunc autem et tibi et mihi utilis] Quia Paulo utilis erat, erat et Philemoni. Communia enim sunt τὰ τῶν φίλων [amicorum]. Alludit ad nomen Onesimi.

Ὁν ἀνέπεμψα, quem remisi] Némpe cum hac Epistola.

12. Σὺ δὲ αὐτὸν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ, tu autem illum, id est, mea viscera, recipe] Προσλαμβάνεσθαι varias habet significationes, omnes ad benevolentiam et beneficia pertinentes, ut apparet Act. 18: 26, Rom. 14: 1, 3, 15: 7. Hic interpreter, *benigne in domum recipere*, quomodo Act. 28: 2, *Τὰ ἐμὰ σπλάγχνα*, id est, ita mihi dilectum, quomodo viscera nostra diligimus. Artemidoras: *Τὰ σπλάγχνα τὸν παῖδα σημαίνουσι* [Viscera filium significant]. Sic apud Plautum:

— *Meum corculum.*

13. Ὅν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἑαυτὸν κατέχειν] Est hic indicativus pro subiunctivo, more Graeco. *Voluissem eum mecum retinere*, nempe nisi obstitissent rationes aliae, quae iam sequuntur. De hoc loquendi genere vide quae diximus ad Matth. 26: 39.

Ἴνα ὑπὲρ σοῦ διακορῇ μοι, ut mihi pro te ministraret] Ut mihi praestaret, quae tu, si hic esses, praestiturus mihi omnia esses.

Ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου, in vinculis Evangelii] In his vinculis, quae Evangelii causa sustineo. Idem loquendi genus quod habuimus supra 9.

14. Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, praeter tuam autem sententiam nihil volui facere] Nolui eo uti, nisi te ultro id volente.

Ἴνα μὴ ὥς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾗ, ἀλλὰ κατὰ ἐκούσιον, ne velut necessarium bonum tuum esset, sed voluntarium] Si eum Paulus retinuisset, non tam apparuisset voluntas Philemonis, quam si eum ad se missum

ipse ad Paulum remitteret. Seneca de Benef. II. 4: *Si vis scire an velim, effice ut possim nolle.* Ἐκούσιον et ἀσπυκταῖον, sive τὸ κατ' ἀνάγκην inter se opponuntur, ut 1 Petr. 5: 2. Sic libera voluntate aliquid exsequi, et ex necessitate, inter se opponit Paulus Iurisconsultus L. Atqui natura § Si libero, D. de negotiis gestis. Laus autem non debetur nisi liberis actionibus.

15. Τάχα γὰρ διὰ τοῦτο, forte enim ideo] Quasi dicat, Forte id Dei consilium fuit, cum eam fugere permisit. Confer Gen. 45: 5.

Ἐχωρίσθη, discessit] Vides et hic quod modo diximus, lenitate verbi mitigari id quod in re est asperum: ἔχωρίσθη dixit pro fugit. Talia sunt quae Graeci εὐφημισμούς vocant.

Ἦτος ὥραν, ad horam] Id est, ad modicum tempus. Idem loquendi genus 2 Cor. 7: 8, Gal. 2: 5, 1 Thess. 2: 17.

ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχης, ut aeternum illum recipias] Ut a me correctus perpetuo tibi sit utilis. Αἰώνιον ita hic dictum, quomodo apud Horatium, *Serviet aeternum.* Doctrina Evangelica non tollit statuum differentias et imperia Dominorum in servos, ut apparet 1 Tim. 6: 1, 2, Tit. 2: 9, 1 Petr. 2: 18, Eph. 6: 5, 5, Col. 3: 22. Nulla ergo causa est, cur Christianus, qui ut Dominus in servos habere imperium potest, non possit habere in subditos ut Princeps. Paria sunt in domo Dominus, in regno Rex. Seneca de Benef. III. 18: *Si servo quominus in nomen meriti perveniat, necessitas obest et patiendi ultima timor, idem istud obstat et ei, qui Regem habet, et ei qui Ducem, quoniam quanquam sub dispari titulo, varia in illos licent.* Ideoque Petrus imperia Regum et Dominorum inter se aequat. Nam et servos male meritos Domini non adito magistratu torquere, imo et occidere poterant. L. I. D. de his qui sui vel alieni iuris sunt. Instit. eod. tit. § *In potestate.* Nec Romae tantum id ius fuit, sed et in Graecia. Vide Senecam Controvers. V. 35. Venit enim hoc ex iure Gentium, ut nos docent dicta iuris loca. Hoc iure quomodo Domini uti deberent, ex quo Christiani facti sunt, Paulus eos docuit, eadem dicturus Regibus, si tam Reges tunc fuissent Christiani, quam multi Dominorum erant Christiani.

Et

Et Nicodemus et Iosephus Arimathensis Senatores fuere, cum imperio et puniendi potestate. Nam Senatus tam publicus populi, quam urbis Hierosolymitanae ius verberandi habebat, ut apparet Matth. 10: 17, Act. 5: 40, 2 Cor. 11: 24, imo et morte puniendi, si quando Romani id permetterent, sicut generalem permissum habebant Iudaei occidendi alienigenam qui intra templi septa intrasset. Hos tamen Senatores, discipulos suos, Christus nunquam monet, ut ab eo munere desisterent. Et si id facisset, rupisset haud dubie legem, quae legitimo more ad tale munus vocatis imperabat fungi eo munere, quod longe ab ipso abfuit, qui dum vitam egit mortalem factus fuit *sub lege* Gal. 4: 4, nec ullam eius partem infregit ipse, aut aliis infringendi auctor fuit.

16. Οὐκέτι ὡς δοῦλον, *non iam ut servum*] Supple *tantum*, quod sequentia ostendunt. Saepe apud omnes gentes, maxime vero apud Hebraeos, haec particula subauditur: deinde repetendum ex superioribus προσλαβοῦ [*rescipe*].

Ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, *sed supra servum*] Pertinentem ad te non solo iure herili, sed et

Ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, *fratrem dilectum*] Nempe Christianis omnibus.

Μάλιστα ἐμοί, *maxime mihi*] Mihi qui eius operam fidelem sum expertus.

Πόσω δὲ μᾶλλον σοι, *quanto autem magis tibi*] Tibi multo charior quam mihi esse debet, quia in tuo usu semper futurus est, dum voles.

Καὶ ἐν σαρκί, *et in carne*] Corpus Onesimi non tam ipsius est, quam tuum est, κτήσῃ καὶ χρήσῃ [*possessione et usu*]. Apud Aristophanem Cario:

Τοῦ σώματος γὰρ οὐκ ἔξ τὸν κύριον

Κρατεῖν ὁ δαίμων, ἀλλὰ τὸν ἐωνημένον.

[*Domino dominium corporis non dat sui*

Fortuna, sed ei qui suum pretio facit.]

Solent permisceri inter se σὰρξ et σῶμα [*corpus*], ut apparet ex Hebraeo, Soph. 1: 17, Ezech. 10: 12 et alibi, collatis versionibus Graecis et Latinis.

17. Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν] *Si me habes pro amico*, ac proinde rerum tuarum partecipe.

Παραλαβοῦ αὐτόν, excipe illum] Non modo poenam, quam iure tuo exigere poteras, ei condona, sed et *benigne eum excipe. In domum, in animum recepisti*, dixit in re plane simili Plinius in Epistola IX. 24.

Ὡς ἐμὲ, sicut me] Nam amicus Paulo cum esset Onesimus, quod ipsi praestabatur, Paulo ipsi praestari videbatur.

18. *Εἰ δέ τι ἥδίκησται σε, si autem aliquid nocuit tibi]* Si quid fugiens abstulit.

Ἡ ὀφείλει, aut debet] Aut si ex rationibus tuis reliquator erat. Nomen generis pro specie.

Τοῦτο ἐμὸν ἔλλόγει, hoc mihi imputa] Id meis rationibus imputa. Me pro eo fac tuum nomen.

19. *Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ, ego Paulus scripsi mea manu]* Ut certus sis, *habes hic manum meam*. Poteris me ubi voles convenire ex chirographo. Hoc est, quod *scribere cautionem* vocat Scholiastes ad L. Titius. D. quae res pignori. Adde L. *lact.* D. si certum petatur. Et L. *Aurelius*. § *quidam*. D. De liber. leg.

Ἐγὼ ἀποτίσω, ego reddam] Hoc Latine dicitur *pecuniam constituere*, de quo titulus est in Digestis, *ἀναδίσχεται* dicunt Graeci, ut Demosthenes contra Lacritum. Forma ipsa continetur his verbis, *ἐγὼ ἀποτίσω*, aut *satisfaciam tibi*, ut habet Novella CXV. 6. Quae inseri solet titulo Codicis, de pecunia constituta. Sic in L. *Eum qui*, § *Iulianus*, formula haec legitur: *Scripsi secundum mandatum Scii, si quid tibi debitum approbatum erit, me tibi cauturum et soluturum sine controversia*. Et alia L. *quidam*, eodem titulo: *Decem quas Lucius Titius ex arca tua mutua acceperat, salva ratione usurarum, habes penes me, domine*. Constitui autem pecunia potest, etiam quae naturaliter tantum debetur. L. 1, § *debitum*. D. dicto titulo. Servi dominis debere possunt, non quidem civiliter, sed natura. L. *stipulatur*, § *adhiberi*, cum Lege sequente. Sic et pro obligatione naturali recte fideiussor accipitur. L. *fideiussor*, § *fideiussor*, D. de fideiussoribus. Donatus ad illud Terentii Phormionis, *Fiet, me vide*. Quia in iure promittit et interponit suam fidem, quod nos dicimus, *Me habes*.

*17a

"*Ἰνα μὴ λέγω σοι, ὅτι καὶ σεαυτὸν μοι προσοφείλεις, ne dicam tibi, quod et te ipse mihi debeas*] Est *σῆμα* [figura] παρασιωπήσεως sive reticentias, cum dicimus omittere nos velle, quod maxime dicimus. *Poteram dicere*, ait Paulus, *te non tantum rerum tuarum, sed et tui ipsius mihi esse debitorem*: nempe quia Philemon, si absque Paulo fuisset, mansisset in crassis tenebris vitiisque longe a spe salutis.

20. *Ναὶ ἀδελφε, ἰτα frater*] *Ναὶ* hic est precantis, ut apud Hebraeos.

Ἐγὼ σου ὀνείμην ἐν Κυρίῳ, ego te fruar in Domino] Id est, liceat mihi gaudere de tuis in Christo profectibus. Sir. 30: 2: *Ὁ παιδεύων τὰς ὁδὸν αὐτοῦ, ὀνέσεται ἐπὶ αὐτῷ* [Qui castigat filium suum, gaudebit de eo]. Ignatius ad Magnesios: *Διανόου Σωτήρος εὖ ἐγὼ ὀνείμην* [Diaconi Sotionis, quo ego gaudeam]. Idem ad Ephesios: *Ὀνείμην ὑμῶν διὰ παντός* [Gaudeam vobis semper].

Ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ, recem viscera mea in Domino] Id est, propter Christum fac me tranquillam hac de re.

21. *Πιστεύων τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, confidens obediētia tuā scripsi tibi*] Fiduciam mihi fecit, cognita illa tua, quam Euangelio praestas, obedientia. Ita ὑπακοή sumitur Rom. 1: 5, 15: 18, 16: 19, 26, 2 Cor. 7: 15, 10: 5, 6, 1 Petr. 1: 14, 22.

Εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις] *Pro certo habeo plus te facturum, quam ego audeam poscere.*

22. *Ἀμα δὲ καὶ ἐτοίμαζέ μοι ξενίαν, simul autem et para mihi hospitium*] *Hospitium para.* Ita sumitur ξενία Act. 28: 23 et apud Iosephum et alios.

Ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν] *Spero fore ut ad preces vestras Deus me* (id est, adventum ad vos meum) *vobis concedat.* Simile 1 Tim. 3: 14. Sunt qui, spem hanc Pauli impletam putant, et liberatum eum a vinculis ivisse in Asiam, rediisse Romanam.

23. *Ἀσπάζονται σε Ἐπαφρᾶς, salutant te Epaphras*] Nomen plenum est Ἐπαφρόδιτος Phil. 2. 25, 4: 18, contractum Ἐπαφρᾶς Col. 1: 7, 4: 12. Cuius generis nomina in αἰς contracta multa adduximus ad Lucae initium.

Ὁ

Ὁ συναγχαλέωτός μου, mecum captivus] Vide Rom. 16: 7, Col. 4: 10.

Ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ] Id est, *propter Iesum Christum*, ut supra 20.

Μάρκος] Is cuius mentio Act. 12: 12, 25, 15: 37, 39, Col. 4: 10.

Ἀρρίσαρχος] Unus eorum quorum mentio Act. 19: 29, 20: 4, 27: 2.

24. *Δημάς]* Cui plenum nomen *Demetrius*. Nominatur Col. 4: 14, 2 Tim. 4: 10.

Δουκῆς] Medicus qui Euangelium et Acta nobis dedit. Vide Col. 4: 14, 2 Tim. 4: 11.

Οἱ συνεργοί μου, adiutores mei] Vide supra 1.

25. *Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, gratia Domini nostri Iesu Christi]* Favor Christi.

Μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, cum spiritu vestro] Id est, *sit vobiscum*. Eadem locutio Gal. 6: 18. Alibi pro eo dixit *μεθ' ὑμῶν, μετὰ πάντων ὑμῶν [vobiscum, cum omnibus vobis]*.

Ἀμήν] Est vox quam Ecclesia respondebat lectis Epistolis. Ideo omnibus Pauli Epistolis coepit adscribi. Vide quae ad Matth. 6: 13.

ANNOTATIONES

IN

EPISTOLAM AD HEBRAEOS.

Cuius Scriptoris sit haec Epistola non mirum est hodie dubitari, cum etiam Veteres dubitaverint. Vetustissimi in tres partes scinduntur; alii enim Barnabae eam tribuunt, alii Clementi Romano, alii Lucae. Posteriores multi eam Paulo adscripsere. Facillima refutatu est postrema haec opinio, ideo quod Paulinae Epistolae inter se sint germanae pari characterē et dicendi modo, haec vero manifeste ab iis discrepet, selectiones habens voces Graecas, leniusque fluens, non autem fracta brevibus incisio ac salebrosa. Tum vero locutiones quaedam Paulo familiares hic nusquam apparent, contra apparent aliae non Paulinae, ut *παράκλησις* et *αἰῶνες* pro *mundo*. Praeterea Paulo hanc Epistolam abiudicat, quod huius Scriptor se eis annumeret qui non a Christo, sed ab eius discipulus notitiam Evangelii acceperunt, cap. 2: 3; cum contra Paulus auctoritatem sibi addat inde quod hanc notitiam a Christo ipso acceperit. A Barnabae quoque sermone multum distat, si vere Barnabae ea Epistola est quam nos habemus, partim Graecam, partim Lati-

nam

Πάσαι, αἰῶν] ὑπό. Ideo hoc dicit quia ante Christi tempora din oracula cessaverant.

Ἀλλήσας τοῖς πατέροις, locutus Patribus] Nempe Hebraeorum, ad quos est hic sermo.

Ἐν τοῖς προφήταις] Per Prophetas populo exponentes ea quae diximus.

Ἐκ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων, novissimis diebus hisce] Id est, tandem nunc. Vide Act. 2: 17, 2 Tim. 3: 1. In Manuscripto est ἐκ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων, quomodo Num. 24: 14, Ezech. 38: 16.

Ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ] Locutus nobis est per Filium; res maximas et coelestes non servis credidit, sed Filio. Vide Matth. 21: 37, Ioh. 1: 18, 3: 16, 15: 15, 1 Petr. 1: 10.

2. Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, quem constituit heredem rerum omnium] Id est, Dominum; nam et Latinis heres idem quod herus. Christus in coelum evectus rerum omnium est Dominus, a Patre scilicet hoc iure accepto, Eph. 1: 20, 22, 1 Cor. 15: 27. Sic infra 2: 8. Patribus hereditas data terrestris et caduca, Christo coelestis et aeterna. Hic sensus sublimior Ps. 2 et 8.

Δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν, propter quem et mundum condiderat] Videtur δι' οὗ hic recte accipi posse pro δι' οὗ; nam sicut διὰ οὐμ accusativo interdum est per, ut alibi ostendimus, et amplius probatur per locum Apoc. 4: 11, 12: 11, 13: 14, ita διὰ in genitivo interdum valet propter. Vide Beza ad Rom. 6: 4. Sic δι' ὧν pro quapropter poni solet. Et ἀορίστος [aoristus] ille ἐποίησε hic commodissime vertitur per plusquamperfectum condiderat. Ideo autem haec interpretatio hoc loco maxime mihi se probat, quia ad Hebraeos scribens videtur respicere ad dictum vetus Hebraeorum, propter Messiam conditum esse mundum. Idem Hebraei עולם, quod valet αἰῶνας [aecula] pro mundo ponunt per μετανομίαν [transnominationsm] quandam. Hinc Deus מלך עולם [Magister mundi]; sic עולם כלי Chaldaeis totus mundus: sic infra 11: 3, πίστευομεν κατηγορίσθαι τοὺς αἰῶνας [fide intelligimus condita esse secula], id est, mundum. Quid mirum est esse Dominum omnium, cuius causa omnia fuere condita?

8. "Ὁς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, qui cum sit *repercussus gloriae*] *Repercussus Divinae Maiestatis*, qualis est solis in nube qui dicitur παρήλιος. ἡλιος hic Syro, id est, *germen*, non male: sic locum Esai. 4, ubi eadem vox, Jonathan de Messia accipit: sic Sapientia dicitur ἀπαύγασμα φωτός αἰδίου [*aeternae lucis splendor*]; Sap. 7: 26. Clemens Romanus, qui totum prope hunc locum descripsit, pro ἀπαύγασμα τῆς δόξης posuit ἀπαύγασμα τῆς μεγαλύνουσης αὐτοῦ [*repercussus Maiestatis eius*]. Sunt qui alludi putant ad Irim, argumento ducto de loco Ezech. 1: 28 et Zach. 2: 8, ubi dicta vide. Etiam Rabbi Salomo Bariochai Irim ad Mesajam refert: quo forte respicit et Apoc. 4: 3. Δόξα πῶς aut πῶς *Maiestas Divina*. Ea cum per se conspici nequeat, cernitur in Christo, sicut sol; quem directe oculi nostri tueri nequeunt, cernitur in aqua, speculo, nube. Vide 2 Cor. 4: 4, Col. 1: 15, ad de et 1: 13. Lucianus Martyr: 'Ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, οὐσίᾳ καὶ βουλήν καὶ δυνάμει καὶ δόξῃ Θεοῦ ἀπαράλλαντος εἰκὼν [*Filius Dei, essentiae, consilii, potentiae, gloriaeque Divinae per omnia simillima imago*].

Καὶ χαρακτὴρ τῆς ἐποστάσεως αὐτοῦ] Alia comparatio a sigillo annuli, cuius forma cerae imprimitur. Cicatrix dicitur χαρακτὴρ κατακλύματος [*character combustionis*] Lev. 13: 28, καὶ vertitur χαρακτὴρ ab Aquila. Ps. 49: 15; id vero *nunciium* sive *legatum* significat, ut Prov. 13: 18, 25: 13, Ier. 49: 13, quia legatus mittentis personam refert. Χαρακτὴρ in Glossis *figura, luminamentum*, sed elegendum est *lineamentum*. Ἐπόστασις hic non ita sumitur, quomodo Platouei et post Origenem ex Platonitis Christiani sumpsere: sed continuatur coepta comparatio: volent Graeci distinguere τὰ κατ' ἐμφασιν [*ea quae videntur esse*], et τὰ κατ' ἐπόστασιν [*ea quae re vera sunt*], et Scriptor de Mando. Sic Philo in eiusdem tituli libro: εὐγὴ δὲ κατ' ἐκαστὴν ἐπόστασιν οὐκ ἔχει [*Splendor per se substantiam non habet*]; non quod nullam habeat ἐπαρῆν [*subsistentiam*], sed quod principalitas et origo eius sit in sole. Sic in annulo figura est κατ' ἐπόστασιν [*secundum substantiam seu primario*], in cera κατ' ἐμφασιν [*secundum representationem seu secundario*]. Ita potentia, iustitia, veritas in Deo Christi Patre sunt primario,

in Christo vero secundario, sed ita ut nobis in Christo ea evidenter appareant, Ioh. 14: 9. Erat super Arcam quoddam ἀπαύγασμα: et aliquid tale videre Moses, Esaias, Ezechiel. At quanto clarior effulgentia in Christo, ita ut prae hoc ista evanescent? Syrus ὑποστάσις vertit πᾶντα: quomodo naturam Patris impressam Filio dixere Basilus et Hilarius. Latinus hic *figura substantiae eius*. Talia commode interpretanda, non maligne cavillanda sunt.

Φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, *portansque omnia verbo potentiae eius*] Αὐτοῦ habent et Manuscripti, in quibus spiritus isti Grammaticales distinguuntur, et ita legit Cyrillus VII contra Iulianum. Sensus est: *Christus verbo potentiae paternae* (id est, iussu) *regit cuncta*. Φέρειν saepe est *regere*: et, quod hic addit Chrysostomus, *cum quadam facilitate*. Sic usurpatur et Hebraeis נָשָׂא, Num. 11: 14, Dent. 1: 9, unde נָשָׂא Princeps. Πῆμα pro *iussu* poni apparet Luc. 5: 5 et infra 11: 3. Sic et 1 Reg. 1: 27. Seneca de Deo, *Vehit omnia*, Epistola XXXI. Vide ea quae Act. 15: 29. *Δι' αὐτοῦ καθάρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν*] *Postquam morte sua causam dedisset eius fidei, per quam et peccatis purgamur*, quod nec Moses fecerat nec Prophetas. Vide quae dicta ad Rom. 3: 25. Valde autem significanter dicitur δι' αὐτοῦ. Non alias victimas obtulit ut Levitici Sacerdotes, sed *semetipsum*. De ista purgatione vide infra 10: 12 et 1 Petr. 1: 22. Abest tamen hoc δι' αὐτοῦ a Manuscripto.

Ἐκθίσεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς, *sedit ad dextram throni Maiestatis in excelsis*] Scandit oratio. Praetulit Christum Patribus, Mosi, Prophetis: iam et Angelis eum praeferre volens, per quos Deus Patres, Mosem et Prophetas fuit allocutus, ostendit illum solo Deo Patri minorem. Locus dexter est eius qui Regi est proximus. Vide Matth. 20: 21 et ibi dicta. Locutio ἐν δεξιᾷ exstat et Rom. 8: 34, Eph. 1: 20, Col. 3: 1, infra 8: 1, 10: 12, 12: 2, 1 Petr. 3: 22, Gen. 48: 13, Iud. 16: 30. Θρόνος μεγαλωσύνης sive δόξης, Hebraeis כְּבוֹד כִּסֵּא, significat ipsius Dei summam maiestatem, Apoc. 4: 2 et seqq., 19: 4, 21: 5, cui proximus est Agnus, id est,

est Christus, 5: 6, 13, 7: 10, 17, 22: 1, 3. Bene autem addidit ἐν ὑψηλοῖς οὐρανοῖς, id est, *in coelo supremo*, aut supra coeli partes adspectabiles, ut infra 7: 26. Vide et quae dicta Eph. 1: 3, 20, quia et David in eximio quodam loco a Deo constitutus est Ps. 89: 28, sed in terris tantum.

4. Τοσούτῳ κρείττω γενόμενος τῶν ἀγγέλων] *In tantum praelatus Angelis*, nempe illo tempore quo ad dextram Patris consedit.

Ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοῖς κληρονομῆκεν ὄνομα, *quanto excellentius prae illis nomen hereditavit*] Quanto maiore titulo insignitur. Nam κληρονομεῖν ἦν aut ἦν est *certum mansurumque ius adipisci*, quomodo habebantur apud Hebraeos res hereditariae, id est, res soli, ut alibi diximus. *Διαφορώτερον, excellentius*. Sic et infra 8: 6.

5. Τίτι γὰρ εἶπὲ ποτε τῶν ἀγγέλων, *cui enim aliquando dixit Angelorum*] Quasi dicat, non modo vulgaribus Angelis hunc titulum non dedit, sed ne ulli quidem ex illis οὐρανῶν οὐρανῶν τῶν ἀρχόντων τῶν πρώτων [*primorum Principum*], ut est Dan. 10: 13.

Τίός μου εἰ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, *Filius meus es tu, ego hodie te genui*] Ex Graeco Ps. 2: 7, quod recte verteris, *O mi fili, hodie te genui*. Ex mystico sensu Psalmi recte argumentatur, quia Hebraei omnes fatebantur eum Psalmum, quanquam in Davide aliquo modo impletum (quo de sensu diximus ad ipsum Psalmum), sensu tamen areano et sublimiore ad Messiam pertinere: qui supra omnes *Filius Dei* dicendus sit, *a Deo genitus*, id est, euectus ad imperium, non in homines tantum, sed et in Angelos: ut agnoscit Abarbaniel. Videtur quidem hic locus Psalmi ad excitationem Christi e mortuis aptari a Paulo Act. 13: 33, sed ibi ipsa illa excitatio consideratur, ut initium gloriae Christi. Solet illud *hodie* usurpari de temporibus insignis laetitiae, ut videre est Ier. 1: 10, 18.

Καὶ πάλιν, *et rursum*] Id est, *alio loco*. Sic πάλιν habes Matth. 4: 7, Rom. 15: 10—12, 1 Cor. 3: 20. Sic et infra 2: 13, 10: 30. Ita *rursum* posuit Virgilius III Aeneidos:

Rursum in secessu, etc.

Est autem is locus 2 Sam. 7: 14.

Z 2

Ἐγὼ

Ἐγὼ ἕσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν,
ego ero illi in Patrem, et ipse erit mihi in Filium]
 Id est, *Ego ero ei vice Patris, et ipse mihi vice Filii.*
 Utar eo quomodo patres filio utuntur, et eum protegam
 quomodo patres filios solent. Et haec verba de Graeco
 desumpta. Salomon, de quo dicto loco agitur in sensu
 vulgari, typus Christi, non in omnibus (ostendunt id se-
 quentia quae Christo applicari nequeunt), sed eo quod
 sapientia praestitit, regnavit in pace, gentibus multis
 imperavit, Templum Deo struxit. Et hanc in modum ad
 Messiam aptat haec verba Isaac Benarama.

6. *Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκου-
 μένην, ubi autem rursum introducit primogenitum in or-
 bem terrae].* Esse hic transpositionem bene vidit Syrus.
 Recta enim constructio esset, *Πάλιν δὲ ὅταν εἰσαγάγῃ.*
 Deinde notandum hic subaudiri nomen *γραφή* [*scriptura*],
 ut Gal. 3: 16 et alibi. Praeterea illud *ubi introducit*
valere, ubi describit introduci, eadem figura qua Vir-
gilius dixit:

*Tum Phaetontidas musco circumdat amarae
 Corticis.*

Vide et Gal. 3: 22. *Τὸν πρωτότοκον* sensu inferiore sig-
 nificat Davidem, qui eo nomine ut inter Reges eximius
 vocatur Ps. 89: 27, et illud *οἰκουμένην* *terram Iudaeam,*
 quod etiam ex Graeca Psalmi illius, nempe 97, inscriptione
 apparet: sensu autem excellentiore *πρωτότοκος* est Chris-
 tus Rom. 8: 29, Col. 1: 15, 18, Apoc. 1: 5, et *οἰκουμένη*
est regio illa suprema quae ab Angelis habitatur, ut
ipse mox Scriptor noster ad haec sua verba respiciens
dicet 2: 5. Psalmos omnes a 93 ad 101, in se continere
mysterium Messiae dixit David Kimchi.

*Καὶ προσκυνήσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ, et ado-
 rent eum omnes Angeli Dei]* In Graeco Psalmi, *προσκυ-
 νήσατε αὐτῷ πάντες ἄγγελοι αὐτοῦ.* At ibi de Deo agitur,
 hic de Messia. Verum hoc: sed quia pridem receptum
 erat apud Hebraeos Deum singulari modo in Messia ha-
 bitaturum, et fore (ut Thalmudici loquuntur) digito mon-
 strabilem; ideo quaecunque de honore Dei dicebantur,
 eadem applicari solebant ad Messiam. Sensus autem qui
 huius loci idem et 1 Petr. 3: 22.

7. Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει, *et ad Angelos quidem dicit*] Id est, *de Angelis*, quem esse Lucae ἰδιωτισμὸν [*loquendi modum*] modo annotavimus. Similis locutio Ier. 14.

Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα, *qui facit Angelos suos spiritus et ministros suos flammam ignis*] Et hoc ex Graeco LXX: nisi quod hic Scriptor locum memoriter citans pro πῦρ φλέγον [*ignis ardens*] posuit πυρὸς φλόγα, ubi Aquila πῦρ λάβρον [*ignem voracem*], Symmachus πυρίνην φλόγα [*igneam flammam*]. Sensus huius loci est, nihil magnum est in nomine *Angelorum* et *ministratorum*, cum ea nomina Scriptura det etiam vento et flammae. Nam omnes creaturae quibus Deus extra ordinem utitur, eo nomine venire diximus ad Gen. 3: 23, et Maimonides Duce dubitantium II. 6. Ac sicut ventus et flamma *Angeli* dicuntur, ita contra Angeli quidam *Seraphim*, id est, flammae, et *Cherubim*, quo nomine olim videntur significati venti; confer Ps. 18: 11 et 54: 3; quia et efficacia et celeritas melius per res nobis cognitae exprimi nequit. Sed priorem sensum magis exigit series loci in Psalmo, nec obstat articulus ille τοὺς, qui creditur subiectum notare, non praedicatum. Nam et apud Atticos, et apud nostros scriptores articulus iste saepe abundat.

8. Ἦρὸς δὲ τὸν υἱὸν, *ad Filium autem*] Hoc vult, Filio dari titulos multo eminentiores. Constabat autem inter Hebraeos, quod et modo attigimus, Salomonem in multis rebus typum fuisse Messiae: et qui ei dantur tituli, eos multo sublimiore sensu in Messiam competere.

Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐνθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἐχρῶ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιᾶσθαι παρὰ τοὺς μετόχους σου. Τῆρο-
nus tuus, Deus, in sempiternum: sceptrum aequitatis
sceptrum regni tui. Dilexisti iustitiam, et odisti iniustitiam: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo gaudii
prae sodalibus tuis] Plane eadem verba quae in Graeco Psalmi eius qui Hebraeis 45, Graecis 44, nisi quod in Graeco est εἰς αἰῶνα αἰῶνος, sine articulis. Et in Manuscripto hoc loco pro ἀνομίαν est ἀδικίαν, pari sensu. Pro

ὁ Θεὸς in Hebraeo est יְהוָה , quod nomen pluribus quidem sive Angelis sive Iudicibus dari solet: at cum uni tribuitur, Deo soli convenit: quia tunc est oratio ἑλλειπτική [defectiva] pro $\text{יְהוָה \text{יְהוָה}}$ [*Deus Deorum*], ut alibi diximus. Sensus ergo est: *Deus ipse est sedes tua perpetua*, id est, si Salomonem respicimus, sicut sedes inconcussos tenet homines, ita Deus te semper in regno sustentabit: si vero Christum, *Deus ipse te sustentabit in regno nunquam desituro*. Per sceptrum regium in Salomone μεταωνυμικῶς [per transnominationem] intelligitur ratio regiminis: in Christo sermo Euangelii ab ipso primum publicatus. *Dilexit Salomon iustitiam et odit iniustitiam*, nempe a prima aetate: ideo prae caeteris non popularibus tantum suis, sed et fratribus electus est a Deo in Regem, 1 Par. 28: 5, quod unctione significatur 1 Reg. 1: 34. Iesus, dum vitam egit mortalem, nihil aliud quam iusta et honesta omnia verbo et exemplo docuit, arguens his contraria. Ideo post mortem excitatus dignitatem supra omnes homines, imo et supra Angelos, est consecutus, quae dignitas hic humano more significatur unctionis vocabulo. Sic Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε [*Christum illum fecit Deus*] Act. 2: 36. Διὰ τοῦτο sume ut διὸ Phil. 2: 9. Est autem more Graeco accusativus ἔλαιον positus eo sensu quo Latini ablativum usurpant. Et ἔλαιον ἀγαλλιάσεως dicitur id quod causam det summi gaudii. Vide Ioh. 15: 11, 17: 13. Verterunt alii in Psalmo ἐλαίῳ ἀγλαΐσμου [*oleo splendoris*]; alii καλλωπισμόν, δόξης, κόσμον [*ornamenti, gloriae, decoris*]. Pro μετόχους Symmachus posuit ἑταίρους [*sodales*]. Sunt autem duo nominativi $\text{יְהוָה \text{יְהוָה}}$ [*Deus, Deus tuus*], ille Deus quem tu colis. Locum hunc de Messia interpretatur Paraphrastes Chaldaeus et Rabbinī multi.

10. Καί, et] Et alio loco, nempe Ps. 102: 26.

10, 11, 12. Σὺ κατ' ἀρχάς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί. Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθῶσονται. Καὶ ὥσει περιβόλαιον ἐλίξεις αὐτούς, καὶ ἀλλαγῶσονται· σὺ γὰρ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐχ ἐκλείψουσιν. Tu in principio, Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum sunt coeli. Ipsi peribunt, tu autem per-

permanebis: et omnes ut vestimentum veterascent. Et velut amictum complicabis eos et mutabuntur: Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient] Et hoc ex LXX, nisi quod ibi verbis transpositis, Κατ' ἀρχὰς τὴν γῆν σὺ κύριε ἐθεμελίωσας. Et quod in Manuscripto hoc loco est: ἐλίξεις αὐτοὺς ὥς ἱμάτιον καὶ ἀλλαγῇσονται. Rursum quod de Deo dictum fuerat, Messiae aptat, quia constabat inter Hebraeos, et Mundum hunc Messiae causa conditum (unde ἐθεμελίωσας recte intelligi putem, *causa fuisti cur fundaretur*; et opus manuum tuarum, id est, propter te factum: nam יָדְךָ [per manum] Hebraeis et Chaldaeis etiam propter significat, et sic Latinus Iob. 11: 3 legit יָדְךָ [in manu tua] vertit autem tibi), et fore ut novus meliorque Mundus condatur per ipsum. Pro eo quod in Hebraeo est עִנְיֹן, id est, iam olim, LXX posuere κατ' ἀρχὰς, exponentes hunc locum ex initio Geneseos ubi est פְּתִילָא [in principio]. Terra dicitur fundata similitudine sumpta ab aedificiis, unde et καταβολὴ dicitur, Matth. 13: 35, 25: 34, Luc. 11: 50, Ioh. 17: 24, Eph. 1: 4, infra 4: 3, 9: 26, 1 Petr. 1: 20, Apoc. 13: 8, 17: 8. Coelorum nomine hic intelligi debet non illa suprema regio, sedes divinae Maiestatis et Angelorum: sed aer et aether quae terram velut vestiunt, unde sumpta quae sequitur similitudo. Vestes antequam pereant veterascent. Vide infra 8: 13. Sic et aeris et aetheris vires minuentur. Vestes ubi usui amplius non sunt, solent complicari et abiici. Sic et aer et aether auferentur. Nam et hunc sensum habet הָלַח Hebraeum vertiturque ἀφαιρεῖσθαι et παρέλκεσθαι et ἀπέρχεσθαι [auferri, perire]. Idem per μετάθεσιν [transpositionem] significatur infra 12: 27. Παρελεύσονται eodem sensu 2 Petr. 3: 10; quanquam in Hebraeo non est ἐλίξεις, sed ἀλλάξεις, עֲלִיפִי, quod mutabis ibi vertit Latinus et mutabuntur: id est, te faciente abscedent: ita ut videri possit in Graecum textum pro ἀλλάξεις irrepsisse ἐλίξεις ex loco Esai. 34: 4.

13. Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἰρηκέ ποτε, ad quemnam autem Angelorum dixit aliquando] Alia congerit elogia Messiae, quae Angelis nec aptata sint, nec aptari queant. Dixit, nempe Deus.

Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθροὺς σου ὑπο-

πόδιον τῶν ποδῶν σου, *sede ad dexteram meam, usque dum ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*] Ex Ps. 110, quem de Messia intelligendum agnoscit Rabbi Saadia Gaon. Illud *sede ad dexteram* hoc loco non solum dignitatem, sed simul et securitatem significat. Quis non sit securus apud Regis potentissimi dextram? Vide Ioh. 6: 63, 7: 34. Confer Act. 2: 34, 1 Cor. 15: 25, infra 10: 13. Ἐκ δεξιῶν est *a dextro latere* ימין. Eadem locutio Dent. 33: 2, 1 Sam. 23: 19, 1 Reg. 2: 19, Matth. 20: 21, 23, 22: 44, 25: 33, 34, 26: 64, 27: 38, Marc. 10: 37, 40, 12: 36, 14: 62, 15: 27, 16: 19, Luc. 1: 2, 20: 42, 22: 69, 23: 33, Act. 2: 25, 34, 7: 55, 56. Securus esto, inquit Deus Messiae, non modo posthac nihil tibi nocebit, verum insuper efficiam ut omnes hostes tui tibi subiiciantur. Mos erat Regum Orientis victos calcare pedibus, Ios. 10: 24, Ps. 47: 3. Clemens Romanus hunc locum describens addit: *Τίτες οὖν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ; Οἱ φαῦλοι καὶ ἀντιτάσσόμενοι τοῦ Θεοῦ τῷ θελήματι τὸ θεῖον ἴδιον* [*Qui sunt eius hostes? Mali et qui Divinae voluntati opponunt suam*]. Multum autem hoc pertinet ad erigendos eorum animos qui ob Euangelium dura perpetiebantur.

14. Οὐχὶ πάντες εἰδὶ λειτουργικὰ πνεύματα, *nonne omnes sunt spiritus auxiliares*] עֲבָדֵי מִשְׁחָה: aliter מְשָׁחֵי מִשְׁחָה pro quo hic Syrus sensu eodem מְשָׁחֵי מִשְׁחָה. In omni regno multum praestat Filius Regis Satrapis quantumvis magnis. Filius Regis sedet, Satrapis stantibus aut euntibus quo mittuntur.

Εἰς διακονίαν ἀπογελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν, *in ministerium missi propter eos, qui salutem acquirant*] Non tantum Christo serviunt, sed et Christianis, ut videre est Act. 5: 19, 12: 7. Christiani recte dicuntur μέλλοντες κληρονομεῖν τὴν σωτηρίαν. In id enim destinantur et eo perveniunt, nisi ipsi sibimet obstant. Κληρονομεῖν σωτηρίαν, idem quod κληρονομεῖν ζωὴν αἰώνιον, Matth. 19: 29, Marc. 10: 17, Luc. 10: 25, 18: 18, κληρονομεῖν βασιλείαν Θεοῦ, Matth. 25: 34, 1 Cor. 6: 9, 10, 15: 50, Gal. 5: 21, κληρονομεῖν τὰς ἐπαγγελίας, infra 6: 12, κληρονομεῖν τὴν εὐλογίαν [*id est, acquirere vitam aeternam, regnum Divinum, promissa, benedictionem*], in-

infra 12: 17, 1 Petr. 3: 9. Vide et quae diximus supra 1: 2 et 4.

CAPUT II.

1. *Ἀπὸ τοῦτο, propterea*] Cum, ut iam ostendimus, maior sit etiam Angelis ille nostrae doctrinae auctor.

Δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθείσι] *Eo magis par est nos animum intendere eis quae percepimus.* Vide Act. 16: 14.

Μήποτε παραρῶμεν] *Ne dilabamur*, ut aqua quae inutiliter effluit: quae similitudo exprimitur 2 Sam. 14: 14, Ps. 58: 8. Sic Prov. 3: 21, *υἱέ, μὴ παραρῶης [fili, ne dilabaris], ne deflectas a Lege.* Origenes adversus Celsum VIII: *Ὁ δὲ πολὺς τῶν πιεῦειν δοκούντων, καὶ μὴ τηλικούτος, δεῖται, ὑπομνήσεως χάριν, μὴ βουλόμενος ἢ μὴ δυνάμενος πάσας τοιαύτας ἄγειν ἡμέρας, αἰσθητῶν παραδειγμάτων, ἵνα μὴ τέλειον παραρῶῃ [Vulgus autem, quam credere videtur, cum tamen ad hanc quasi staturam non pervenerit, cumque omnem diem perinde quasi festus sit aut non possit agere aut nolit, hisce exemplis quae in sensus incurrunt necesse habet admoneri, ne plane decidat]. Ne plane decidat.* Sic Lament. 4: 9, *ἔρ fluxerunt*, id est, *concoiderunt*. Et hic *ne cadamus* vertunt Syrus et Arabs, nec aliter hic sumpsit Chrysostomus et Graeci alii. Sic quae intereant aquae effluenti comparantur Iob. 20: 27. *Ἐκρεῖν [effluere]* ferme simili sensu habes apud Plutarchum Catone Uticensi. Similis admonitio illa Irenaei IV. 45: *Non debemus (inquit ille Senior) superbi esse, neque reprehendere veteres, ne forte post agnitionem Christi agentes aliquid quod non placeat Deo, remissionem ultra non habeamus delictorum, sed excludamur a regno eius.* Nihil hic cavere iubemur, quod non et fieri possit et saepe fiat.

2. *Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος, si enim qui per Angelos dictus est sermo*] Id est, Lex Mosis, quae non data est per Filium, sed per unum e praecipuis Angelis Dei nomine loquentem; Act. 7: 38, multis aliis Angelis stipantibus, Deut. 33: 2, Act. 7: 33, Gal. 3: 19.

Iosephus libro XV: *Ἡμῶν δὲ τὰ πάλαια τῶν δογμάτων καὶ τὰ ὁσιώτατα τῶν ἐν τοῖς νόμοις δι' ἀγγέλων παρὰ τοῦ Θεοῦ μαθόντων* [Cum nos dogmatum potissima, et sanctissimam legum partem per Angelos a Deo acceperimus].

Ἐγένετο βέβαιος, ratus fuit] ἤν, id est, minas habuit non irritas. Sic et promissa dicuntur βεβαιούσθαι αὐτ εἶναι βέβαια, ubi rebus implentur, Rom. 4: 16, 15: 8.

Καὶ πᾶσα παραβάσις καὶ παρακοή ἔλαβεν ἔνδικον μισθοποδοσίας, et omnis praevaricatio et contumacia accepit iustam mercedis retributionem] Παραβάσις ὡς et παρακοή ὡς dicuntur de illis peccatis quae apertum Legis contemptum secum ferunt, quorum ultorem se Deus profitetur Dent. 32: 35. Respiciuntur autem hic ea quae in deserto contingere poenarum exempla, quae breviter indicat Paulus 1 Cor. 10: 6—10.

3. Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα] Quomodo [nos] poenam evademus. Sic Esai. 20: 6, *ὡς ἐπὶ τῇ, Πῶς ἡμεῖς σωθήσόμεθα;* [Quomodo nos salvabimur?]

Τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας, tantam negligentes salutem] Id est, λόγου σωτηρίας τηλικαύτης, si negligamus sermonem, qui obedientibus tantam adfert salutem, id est, aeternam et coelestem, quam Lex non adfert, sed tantum salutem brevem et terrenam. Sic Evangelium vocatur λόγος σωτηρίας Act. 13: 26, ὁδὸς σωτηρίας Act. 16: 17, et εὐαγγέλιον σωτηρίας [sermo, via, Evangelium salutis] Eph. 1: 13.

Ἦτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, quae cum initium cepisset enarrari per Dominum] Ut de Lege iudicetur, spectandum eius initium, ait Iosephus contra Appionem II. Legis Evangelicae initium ab ipso Domino Dei Filio. Solent res magnae per magnos expediri.

ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη, ab iis qui audierunt nobis confirmata est] Duplici modo, inquit, certi sumus de eius veritate: primum, quia non per multos homines transfusa ea fama ad nos venit, sed eos habemus magistros qui ab ipso Domino ista audire, Apostolos scilicet: deinde, quia miracula et dona Spiritus, maiora quam unquam et frequentiora, testimonium dedere eidem sermoni. Βεβαιούσθαι hoc loco, reddi fide dignum, ut Marc. 16: 20. Εἰς ἡμᾶς, id est, nobis, ut εἰς ἡμᾶς;

ὑμᾶς vobis, 1 Petr. 1: 25. Diximus supra ex hoc loco bene colligi scriptam Epistolam ab aliquo discipulo Apostolorum, qualis fuit Lucas.

4. Συγπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασιν καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, *testante cum his Deo signis et portentis et variis virtutibus*] Haec tria habes et Act. 2: 22, ubi dicta vide, et 2: 43, 4: 30. Verbum μαρτυρεῖν eodem sensu habes Act. 14: 3. Lex vetus testimonium habuit per fulgura et tonitrua. Lex nova per sanationes plurimas.

Καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς κατὰ τὴν αὐτοῦ θέλησιν, *et Spiritus Sancti distributionibus secundum suam voluntatem*] Non sola prophetiae dona, sed et linguarum. Μερίζειν de his donis dicitur Rom. 12: 3, 1 Cor. 7: 17; quia non omnibus omnia dabat Deus, sed quae et quantum et quibus vellet, Eph. 4: 7. Huius discriminis ratio cum non appareat, merito ad Dei voluntatem recurritur, 1 Cor. 12: 18.

5. Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν, *non enim Angelis subiecit mundum futurum*] Postquam huius Epistolae Scriptor ex argumentis primo capite propositis illationem fecerat, rursum alia addit argumenta quibus firmet eandem illationem. In regione illa superaetherea sunt quidem Angeli; sed non illi imperant ut Christus. Vocat hanc οἰκουμένην μέλλουσαν, non quia iam non existat; sed quia nobis ea non plene nota est, nec adhuc contigit. Sic Hebraei dicunt עֲוֹלָם הַבָּרָא *[mundum venturum]* nostri respectu. Vide librum de Morte Mosis. Sic mystice explicatur locus Ps. 9: 6.

Περὶ ἧς λαλοῦμεν, *de quo loquimur*] Id est, ἐκλήσαμεν *[loquuti sumus]*. Nam per tempus praesens exprimi solent ea quae proxima sunt praesenti, sive exacta, sive ventura. Respicitur enim hic id quod praecessit 1: 16, ut et alii recte observarunt.

6. Διemaρτύρατο δὲ πον τις, λέγων, *testatur autem alicubi quis, dicens*] Τίς dicit, quia illorum carminum quae sunt in libro Psalmorum, non unus est scriptor, imo et saepe scriptor ignoratur. Διemaρτύρατο, *testatur*, hoc est ostendit, ὥστε, nam id verbum sic verti solet.

Τί ἐστιν ἄνθρωπος ὅτι μιμήσκη αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου
ὅτι

ὅτι ἐπισκέπτη αὐτὸν, *quid est homo quod memineris eius, aut filius hominis quod eum cures*] Verba ipsa LXX Interpretum ex Ps. 8, qui sensu primum obvio agit de Adamo et semine eius: sensu autem mystico referri debet, et ab Hebraeis Sapientibus referebatur, ad Messiam et semen eius. Nam Adamum figuram gessisse Messiae recepta erat illis temporibus sententia, ut diximus Rom. 5: 14, 1 Cor. 15: 45 et seqq. Et specialiter de hoc loco Psalmi vide 1 Cor. 15: 27, Eph. 1: 22. Dominium in res mundi inferioris datum Adamo et posteris eius imago est dominiū eius quod in Mundo supremo habet Christus, et cuius participes erunt qui ipsius naturam induerunt, et ab ipsius nomine digni sunt appellari. Ἐπισκέπτεσθαι τὴν οὐρανὴν *curam alicuius peculiarem gerere*. Mirum fuit illud de Adamo, qui ut caetera animantia de luto erat factus, multo magis mirum hoc de Christo qui inter homines agens nihil magni praetulit exteriora spectantibus. Vide Matth. 8: 20, 11: 6, Phil. 2: 7, 2 Cor. 8: 9. Psalmus iste 8, ut alii nonnulli, solebant cantari cum gaudio in vindemiis. Inde dicuntur τινες [ad torcularia].

7. Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους, *paulo minorem eum fecisti Angelis*] οὕτως hic de Angelis sumpserunt Graeci interpretes quorum verba hic ponuntur: non male. Vide Ps. 97: 7. Βραχύ τι οὕτως alium sensum habet κατὰ πόδας [*iuxta verbum*], alium κατὰ τὸ ἀλληγορούμενον [*iuxta sensum reconditum*], ut saepe. Nam illo modo sumptum significat paucillum (*intellectu enim et quadam volendi libertate*, ut Tatianus explicat, *homo quasi par est Angelis, corporis conditione est inferior*): hoc vero modo sumptum significat *ad tempus exiguum*, quomodo ea vox sumitur Os. 1: 4 et alibi.

Δόξῃ καὶ τιμῇ ἐξεφάνωσας αὐτὸν, *gloria et honore coronasti eum*] Adamum intellectu, voluntate libera: Christum cognitione plenissima rerum Divinarum, voluntate perfecta, potestate admirabili. Coronasti, id est, ornasti; a specie ad genus.

Καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου, *et posuisti eum super opera manuum tuarum*] Adamum super armenta et pecora, ut in Psalmo sequitur, ut videre est Gen. 1: 28 (de quo dominio nunc imminuto, non pla-

plane adempto, videri potest Cyrillus Epistola ad Calosyriam contra Anthropomorphitas, et Isidorus libro III Epistola 95): Christum vero supra Angelos. In istis locis mysticis non omnes articuli ad speculum respondent. Vide 2 Sam. 7: 13—15.

8. Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ, omnia subiecisti pedibus eius] Idem sensus qui in membra praecedente. Nam *imponere aliquem supra res alias*, est *illas res illi subiicere*. Est et hoc ex LXX.

Νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποκειταγμένα, nunc autem nondum videmus omnia ei subiecta]. Hoc vult, illa verba Psalmi nec in Adamo, nec in quoquam ex eius posteris effectum habuisse nisi tenuem: quare maius aliquid in eis latere. Αὐτῷ, id est, homini generaliter considerato.

9. Τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἡλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐξεφανωμένον, cum autem qui paulo Angelis minor factus est, videmus Iesum propter mortis supplicium, gloriā et honore coronatum] Videmus, id est, certo cognoscimus ex relatu Stephani et Pauli, et ex effectibus regni quos ipse Christus praedixerat, nempe missione Spiritus Sancti, vocatione Gentium, rebusque aliis. Videre hoc sensu sumitur non apud Hebraeos tantum, sed apud gentes omnes. Βραχύ τι hoc loco est *ad breve tempus*, ut modo diximus. Iesus summo honore ac potestate ornatus: praest enim creaturis omnibus et coelestibus et terrestribus, quantum exegit usus Ecclesiae ipsius. Interponit autem διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ut cum eo connectat sequentia. Illud autem διὰ τὸ non consecutionem solam significat, sed plus aliquid, id est, dignum fuisse Iesum qui in tantum eveheretur, eo quod se deprimi passus esset ad mortem usque ignominiosam Dei causa. Vide supra 1: 9.

Ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσῃται θανάτου, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem] Saepe fit ut id quod sequitur respiciat aliquid quod praecessit, sed non αὐτίσως [immediate]. Ratio enim hic redditur non simpliciter cur Christus evectus sit, sed cur per tam graves perpressiones ad mortem usque. Potuerat enim id
et

et aliter fieri. Huic obiectioni ut occurrat, dicit id factum *ex singulari Dei bonitate* (id enim χάρις ὤν), quia nimirum id e re esset totius generis humani. Ὑπὲρ πάντων, pro ὑπὲρ πάντων, Graeca locutio, ut σίγα πᾶς [*cuncti tacete*] apud Aristophanem. Γένεσθαι θανάτου est mori, ut Matth. 16: 28, Marc. 9: 1, Luc. 10: 27, Ioh. 8: 52. Pro χάριτι Θεοῦ quidam Codices iam olim habuere χάρις Θεοῦ [*absque Deo*], quod sequuntur hic nonnulli Codices Syriaci, et Ambrosius II de Fide ad Gratianum: unde apparet non debere huius scripturae mutatae culpam in Nestorium aut Nestorianos coniici. Videntur qui id mutarunt id sensisse, Christum etiam pro Angelis mortuum, atque adeo *pro omnibus extra solum Deum*.

10. Ἐκρεπε γὰρ αὐτῷ δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, *conveniebat enim ei propter quem omnia et per quem omnia*] Conveniens, inquit, hoc fuit sapientiae Dei. Πάντα hic ut et Rom. 11: 35, intelligenda ea quae ad salutem nostram pertinent. *Ea omnia, et per Deum gubernantur*, quod est δι' οὗ, *et ad eius summam gloriam spectant*, quod est δι' ὃν hoc loco, et illo ad Romanos εἰς αὐτόν.

Πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, *qui multos filios in gloriam perducebat*] Est ἀόριστος [*aoristus*] vice praesentis. Et dicitur hic Deus fecisse quod facere decreverat, ut Eph. 1: 4, 2: 6. Cum non paucos sed multos homines ad salutem vellet perducere, rationem reperit et ipsis perutilem et sibi pergloriosam.

Τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι, *auctorem salutis eorum rebus adversis perficere*] Τελειῶσαι hic idem est quod modo εἰς δόξαν ἄγειν. Ea enim summa est hominis perfectio. Sic infra 5: 9, 7: 28, 11: 40. In Glossario, ἀρχηγός, *auctor*. Sic Act. 3: 15, 5: 31, infra 12: 2. Quia fieri non potest ut qui se pietati dedunt, non multa mala patiantur, Sir. 2: 1, Act. 14: 22, saeculo praesertim adeo corrupto, ideo Deus voluit ipsum auctorem salutiferae doctrinae non nisi per graves calamitates perducere ad statum illum perfectae beatitudinis, ut et nos eo fortius ferremus adversa, ut quae ante nos in summo gradu pertulerit ipse Dei Filius.

11. Ὁ τε γὰρ ἀγιάζων καὶ οἱ ἀγιαζόμενοι ἐξ ἑνὸς πάντες, *qui*

qui enim sanctos reddit et qui sancti redduntur ex uno omnes] Christus nos sanctos facit doctrina sua et exemplo. Ille ex Spiritu Sancto conceptus est, et nos per Spiritum Sanctum novam adipiscimur naturam; ita communem habemus originem. Non spectari hic originem ex Adamo ostendunt sequentia. Sic Pontifex Hebraeorum ex Iacobo non minus erat quam is qui per eum expiatur populus. *Ἀγιάζειν* in hoc libro modo ad puritatem illam legalem refertur, modo ad veram atque internam; cuius illa erat imago. *Εἰς* autem de Deo recte explicari ostendunt loca Ioh. 8: 41, 1 Cor. 8: 6, Gal. 3: 20.

Δι' ἧν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν, propter quam causam non erubescit fratres eos vocare] Apparet id Matth. 28: 10. Et bene dicitur *non erubescit* de eo qui maior minoribus se sociat. Simile loquendi genus habes infra 11: 16.

12. *Ἀέγων, dicens]* Id est, cum sub Davidis persona haec multo ante dicens introducit. Pleraeque enim Davidis res et verba eximiam Christi imaginem habuere.

Ἀπαγγεῖλὲ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε, nuntiabo nomen tuum fratribus meis; in media Ecclesia laudabo te] Ex Graeco citatum, sed memoriter; nam ibi pro ἀπαγγεῖλὲ est sensu eodem διηγῆσθαι πᾶσι. David Rex, tamen Israelitas fratres suos vocat ex Legis praescripto, Deut. 17: 20. Sic et Christus ex Lege impositi sibi muneris. David in medio populi Israelitici Dei laudes celebravit, Christus in medio discipulorum a morte in vitam revocatus, Matth. 28: 18, 19, Luc. 24: 44—49, Ioh. 20: 17, 21.

13. *Καὶ πάλιν, et iterum]* Id est, alio loco, ut supra 1: 5.

Ἐγὼ ἔσμαι πεποιθὼς ἐν' αὐτῷ, ego ei confidam] Nempe in adversis: sunt enim verba desumpta ex Graeco Esai. 8: 17, ut et sequentia de sequentibus. Roge Israelis et Syro urbem premente non destitit Esaias Dei promissis confidere. Sic et Christus pressus a Iudaeis et Romanis. Idem facere debebant Hebraei illi Christiani ad quos haec scribuntur, et alii qui eo nomine censeri volunt.

Καὶ πάλιν Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παῖδια ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός, et deinde: Ecce ego et filii quos dedit mihi Deus]

IIά-

Πάλιν hic est *deinde*. Nam haec verba subsequuntur. Subintelligenda autem quae porro sequuntur *ἔσται σημεῖα καὶ τέρατα*, aut ut in Hebraeo est, *in signum et in portentum*. Prophetæ modo Dei, modo Christi gerunt imaginem. Non dixit *Esaias filii mei*, sed *quos dedit mihi Deus*: quia ex praecepto Dei erant geniti. Sic Deus filios suos Christo dat educandos atque curandos, Ioh. 17: 12. Iam olim autem ad Messiam aptatum hunc locum apparet ex verbis Simeonis Luc. 2: 34, et ex Gemara.

14. *Ἐπεὶ οὖν τὰ παῖδια κεκοινωνήκει σαρκὸς καὶ αἵματος, quia iam filii carne et sanguine sunt praediti*] Quia filii Dei, id est, pii omnibus subiecti sunt incommodis quae ferre potest vita haec mortalis. *Σὰρξ* et *αἷμα* hic neque vitiosos appetitus, neque solam materiam significant, sed cum materia qualitatem, id est, *τὸ παθητὸν, τὸ φθαγ- τὸν* [quod patitur, corrumpitur]. Sic et infra 5: 7, 1. Tim. 3: 16, 2 Cor. 4: 11.

Καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, et ipse similiter eorundem particeps factus est] Non expedit eum eximi communi illi sorti. In Glossario, *παραπλησίως, perinde, similiter*. Utitur Demosthenes. Aristoteles pro eodem dixit *παραπλήσιον*.

ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium] Ostendit utilitates ex hoc consilio Dei consecutas. Samael, id est *Diabolus*, dicitur Hebraeis *habere imperium mortis*. Habes hoc in Thalmude. Baba-Bathra, in libro Caphthor, in libro de Morte Mosis, apud Maimonidem Directoris habitantis. III. 22. Nimirum accusator est eorum qui vitiis se dedunt, ut videre est Zach. 3: 1, et tales ostendit detinendos in morte, id est, non debere excitari ad vitam meliorem, Rom. 6: 23, 1 Cor. 15: 56. Christus in suis auferendo ista vitia simul abstulit hoc ius accusatori, Rom. 8: 2. Sicut in Christo non reperit quod acensaret, Ioh. 14: 30; ita nec in Christianis, quia *ἁγνάσματα* [aberrationes] quae in illis manent non dicuntur peccata, ep. scilicet sensu ut ob ea damnari possint, 1 Ioh. 3: 9.

15. *Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβον θανάτου διὰ παν-*
τός

τοῦ τοῦ ἔφθ. ἐνχοι ἦσαν δουλείας, et liberaret eos qui metu mortis [per totam vitam obnoxii erant servituti]. Christus quos a vitiiis liberat, eos etiam carum facit vitae aeternae. Θάνατος φοβερώτατος [mors rerum omnium maxime terribilis], ait Aristoteles. Homo naturaliter amat enim conservationem; ideo mortem maxime metuit. Neque potest eam non metui. qui aut non putat aliam fore vitam, aut non eo est in statu ut eius se debeat sperare futurum participem. Metus autem omnis secum trahit servitutem, id est, servilem conditionem. *Servitus* enim est *metuere*, Rom. 8: 15.

Οὐκ ἔστι δουλεία κατὰ τὴν εὐθείαν πείθεσθαι.

[Non est mancipium recta cervice tueri.]

Ἀπαλλάτῃ nempe τοῦ φόβου, quod ex sequentibus intelligitur.

16. Οὐ γὰρ δέηεν ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεσθαι apud Platonem et alios est *solemniter vindicare*. Hic autem ex superioribus intelligendum est *vindicare* sive *asserere in libertatem manu insectari*. Hebraea וַתִּקַּח et וַתִּשָּׁא solent verti per ἐπιλαμβάνεσθαι. Omnia autem haec *manus iniectionem* significant: quomodo Graeca vox sumitur Marc. 8: 23, Luc. 9: 47, 14: 4, 23: 26, Act. 23: 19. Sic infra 8: 9. Solent autem *manu apprehendi* qui e servitute aut vinculis educuntur. *Nusquam in libertatem vindicat Angelos*, id est, vindicans intröducitur. Par locutio ei quae supra 1: 6.

Ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραάμ ἐπιλαμβάνεται, sed semen Abrahami vindicat] Id est, id agit ut vos Hebraeos liberet a peccatis et metu mortis. Eventus enim nomen saepe datur operae in id impenseae. Hebraeis scribens satia habet de illis loqui. De Gentibus alibi loquendi locus. Christus ad Hebraeos liberandos venit, Ioh. 8: 36, Matth. 2: 21, 15: 24. Ita hunc locum vere explicat Chrysostomus et Graecorum alii.

17. Ὅθεν ἀρμυία κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, unde debuit per omnia fratribus similis esse] Κατὰ πάντα intellige ex subiecta materia, rebus adversis, cruciatus, morte dura. Ὁρμυία, id est, ita fieri ex usu fuit: quo sensu et Latini saepe usurpant *debet* non ex rigore, sed μετὰ πλάτους [late]. Sic et Luc. 24: 26, et hic modo ἔπρατε.

[*ἵνα ἡμεῖς γινώσκωμεν*]. Ut eo promptius miseris succur-
res mali non ignarus. Multae sunt utilitates ex passio-
nibus et morte Christi. Sacri scriptores nunc hanc,
nunc illam nobis ob oculos ponunt.

[*καὶ νῦν ἀρχιμένους τὰ πρὸς τὸν Θεόν, et fidelis Pontifex
in his quas ad Deum pertinent*] *ἵνα* Exod. 18: 19,
ubi similiter in Graeco τὰ πρὸς τὸν Θεόν. Saepe ostendit
hic Scriptor quantum Christus praestet summo Sacerdoti
legali. Erant eius officium Dei vice apud populum fungi,
et populi vice apud Deum: utrumque eximie facit Chris-
tus. Nunc hic spectatur illud posterius, ut et infra 5: 1.
Fidelis *ἵνα* hic dicitur is qui munera suo bene fungitur.
Πρὸς τὰ πρὸς τὸν Θεόν, id est, *κατὰ τὰ* more Graeco.

[*ἵνα τὸ ἀλῶσθαι τὰς ἀμαρτίας τοῦ λαοῦ; ut populi pec-
cata auferret*] *Ἀλῶσθαι ἀμαρτίας* hoc quidem loco, ut
ex sequentibus apparet, est auferre peccata sive purgare
a peccato; id est, efficere ne peccetur, vitare suppedi-
tando pro modo tentationum. Respondet Hebraeis veci-
bus *נָקָה* et *נָקָה*, quae verti solent interdum per *καθαρίζω*
Exod. 29: 37, 30: 10, Num. 30: 9, 13, *ἐκκαθαρίζω* Deut.
32: 44, *ἀπαγεῖν* [purgare, auferre] Exod. 34: 9, Ezech.
27: 9. *Ἐξυλασθὲς ἀνομιῶν ἀπὸ ἀμαρτίας* [Propitiatus est
desistere ab iniquitate]; Sir. 35: 5. Et sic forte exponi
non male potest illud Sir. 3: 3, *Ὁ τιμὴν πατέρα ἐξυλάσκει
τὰς ἀμαρτίας* [Qui patrem honorat expiat peccata], quia
reverentia parentum multos custodit a peccato. Vetus
Pontifex tantum expiabat a peccatorum poenis liberando:
Iesus vero ad ipsis peccatis.

18. *Ἐν ᾧ γὰρ πλεονθεῖ αὐτὸς περισσούτοις, δύναται τοῖς
παρασμέντοις βοηθεῖν*. *Πλεονθεῖ*, *ἵνα* Esai. 53: 7. Sen-
sus est: Cum enim ipse tantatus fuerit per ea quae per-
tulit; haec magis potest moveri ad auxilium ferendum iis
qui tentantur. *Ἐν* pro *per* frequens his Scriptoribus.
Et singulare pro plurali propter generalitatem, ut modo
ὑμῖν πάντοτε. *Ἐν ᾧ* *ἵνα*. Deinde est *μετανομία* [trans-
nominatio] potest auxiliari pro potest moveri ad auxili-
andum. Nihil enim magis ad miserandum nos movet,
quam malorum similitudo quae nobis evenerunt memoria.
Sic *δύναται συμπάσχειν* [potest miserere] habemus infra
4: 15, ubi etiam est *πειρασμένους* [tentatum].

CAPUT III.

1. "Ὅθεν, unde] Cum ita se habeant ea quae diximus hactenus.

'Ἀδελφοὶ ἅγιοι, fratres sancti] Appellat eos a parte potiore, ut Paulus Rom. 1: 7, 1 Cor. 1: 2, 2 Cor. 1: 1, Eph. 1: 1, Phil. 1: 1, Col. 1: 2.

Κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, vocationis supercoelestis participes] Nempe nobiscum. Et vocationem vocat ἐπουρανίον qui a ad supercoelestia nos ducit, non ad terrenam possessionem, ut Lex Mosis.

Κατανοήσατε] Quis et quantus fuerit bene attendite.

Τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, Apostolum et summum Sacerdotem professionis nostrae Iesum Christum] Ὁμολογίαν vocat fidem Christianam quam profitemur, κατὰ μετωνυμίαν [per transnominatorem], ut et infra 4: 14, 10: 23. Eius ἀπόστολος dicitur Iesus, id est, eius publicandae causa a Deo missus, quod ipse de se saepe praedicat. Vide quae diximus ad Ioh. 9: 7 et Gen. 49: 10. Dicitur eiusdem fidei summus Sacerdos qui sancivit eam non pecudam, sed suo ipsius sanguine. Implevit simul et Mosis et Aaronis partes, at multo quam illi sublimius.

2. Πιστὸν ὄντα τὸ ποιῆσαι αὐτόν, qui fidelis est et qui fecit illum] Id est, ei qui ipsum fecit tum Legatum, tum Sacerdotem: quo sensu Deus dicitur ποιῆσαι [fecisse] Moysen et Aaronem 1 Sam. 12: 6. Sic Κύριον καὶ Χριστόν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε [Dominum et Christum fecit eum Deus]. Fidelem autem eum fuisse dicit, quia omnia sibi imperata, quamvis durissima, exsecutus est.

Ὡς καὶ Μωϋσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, sicut et Moses in omni domo eius] Ex Graeco Num. 12: 7; ubi οἶκος more Graeco et aliis gentibus frequente ponitur pro familia, ut Act. 16: 15. Domus autem illa est populus Israeliticus, οἶκος Ἰσραὴλ, Act. 2: 36. Moses non eius partes, sed totum eum summu fide curabat.

3. Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωϋσῆν ἡβίωται, ampliori enim gloria iste prae Mose dignus est habitus]

Hoc vult dicere, Quod de Mose dictum est, Christo etiam convenit, at multo excellentius. Παρά hic particula comparans. Satis fuerat dicere *πλείονος ἢ αὐτὴ πολλῆς παρά*. Sed solent saepe comparationes bis exprimi. Hebraei dicerent *נעומו ויהי נעמי*.

Καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν, quanto ampliore honorem habet quam domus qui illam struxit] Sicut familia domus dicitur, ita qui familiam gignit dicitur eam *struere*, *בן*, unde *β* *filius* Hebraeis. Vide quae diximus Exod. 1: 21. Moses pars familiae, Christus supra familiam.

4. *Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπὸ τινος, omnis namque domus struitur ab aliquo*] *Gignitur ab aliquo*, ut Abrahamidae ab Abrahamo.

Ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας Θεός, qui autem omnia struit Deus est] Hoc vult, Deus quidem genitor est et populi Israelitici et Ecclesiae, sed Ecclesiam genuit per Christi sanguinem, ita ut recte et Christus eam genuisse dicatur. Quod Mose circa populum Israeliticum aptari non potest. *Τὰ pro ταῦτα [haec]*, ut Rom. 11: 29.

5. *Καὶ Μωϋσῆς-μὲν, πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, et Moses quidem fidelis erat in tota domo eius*] *In domo Dei regenda*. Altera comparatio Christum Mose praeferebat.

Ὡς θεράπων, tanquam famulus] Sicut vocatur in Graeco dicto Numerorum loco. Philo de Allegoriis: *Καθ' ὅσον Μωϋσῆς λέγεται πιστὸς ἐν παντί τῷ οἴκῳ γεγενῆσθαι* [*Quemadmodum Moses dicitur fidelis fuisse in universa domo*].

Εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων] *Ut pronuntiaret populo ea quae Deus ei dicenda quoquo tempore mandabat*. Nam *testari* dicitur etiam qui refert mandata, ut 1 Cor. 1: 6, 2: 1, 15: 15, 2 Tim. 1: 8, Apoc. 1: 2. Moses ne castra quidem movebat nisi ex Dei iussu.

6. *Χριστὸς δὲ, ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, Christus vero tanquam filius supra domum suam*] Ita rectius legitur. *Christus supra familiam*, id est, familiae imperat: quare? est enim *ipsius familia*, per ipsum genita. Dicunt Iurisconsulti, *etiam vivente patre filium quodammodo dominum esse rerum paternarum*. Unde et in Comoediis filii a servis *heri minores* dicuntur, et filia *domnula*, id est, *dominula*, in inscriptionibus.

Ὁ οἶκος ἐσμέν ἡμεῖς, cuius domus sumus nos] Nos Christiani sumus eius familia, et erimus scilicet. Nam praesehs hic futurum comprehendit.

Ἐάν περ τὴν παρρησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατασχωμεν, si fiduciam et laetitiam spei ad finem usque firmiter retinuerimus] Est traiectio. Nam ordinaria constructio per πρόζευγμα [zeugma a parte priore] fuerat, ἐάν βεβαίαν κατασχωμεν μέχρι τέλους τὴν παρρησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος. Tum vero per παρρησίαν intelligenda est per μετωνυμίαν [transnominatorem] professio Christianismi aperta, ut et infra 10: 35. Per καύχημα ἐλπίδος, laetitiam spei (nam καύχημα idem valere quod ἀγαλλίαμα alibi ostendimus), intelligitur spes illa laeta, nempe vitae aeternae, sub iis legibus sub quibus a Christo promissa est. Si retinuerimus hanc, inquit, firmiter, id est, inconcussam ad finem usque. Ὁ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὕτως σωθήσεται [Qui sustinuerit usque in finem, hic salvus erit], Matth. 10: 22. Nativitas salutaris non accepta, sed custodita vivifcat, ait Cyprianus.

7. Διὸ, quapropter] Hoc coniungendum cum eo quod post longum Scripturae testimonium sequitur, βλέπετε ἀδελφοί. Cohæret autem cum antedictis hoc modo: Cum tantum honorem acceperitis, ut et Dei et Christi familia censeamini, videte ne tanto honore excidatis.

Καθὼς λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, sicut dicit Spiritus Sanctus] Per Davidem, Ps. 95: 8 etc.

Σήμερον ἐάν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσῃτε, hodie, si vocem eius audieritis] Id est, die σκηνοπηγίας [festi tabernaculorum], cui celebrandae scriptus ille hymnus, et quo tempore praelegi populo illa vetus historia solebat. Sumpta haec ex Graeco LXX. Ἐάν hic est cum, ubi, quoties.

8. Μὴ σκληρύνῃτε τὰς καρδίας ὑμῶν] ὑπερμεν, ne animam exhibeatis intractabilem. Habemus idem verbum Exod. 7: 3, 13: 15; Deut. 2: 30, 10: 16, tribusque solet, ut et verbum כבד [aggravare] et similia, tum Deo, tum hominibus; sed sensu nonnihil diverso, ut alibi diximus.

Ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, sicut in exacerbatione] In loco nominato כבדו Exod. 17: 7, Num. 20: 13, 24. Id autem redditur illis locis λοιδορία et ἀντιλογία [contradictio]. Sed παραπικρασμοῦ eadem est significatio. Et nota verum.

esse quod diximus ad Gen. 11: 1, etiam nomina hominum aut locorum propria exprimi solere in linguis aliis, vocibus non eiusdem soni, sed parem significatum habentibus. *Iurgati ibi sunt Israelitae cum Mose et Aarone*, Exod. 17: 2. Sed Deus id perinde aestimat quasi secum iurgati essent, ut videre est Num. 20: 13.

Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, sicut *die irrationis in deserto*] Etiam hic *πειρασμός* est pro *πυ* quod nomen itidem est loci in deserto ex historia sic dicti. *Dies Massae* est tempus illud quo circa Massam egit populus: sicut *dies Madian* Esai. 9: 4. LXX Exod. 17: 2 et Deut. 6: 16 nomen hoc proprium vertunt *πειρασμός* [tentationem]. Sed *πυ*, unde id nomen, est *irritare*, quod et *πειράζειν* et *πειραίνειν* Graecis. *Κατὰ τὴν ἡμέραν*, id est, *quomodo illo tempore*, ut Iob. 29: 2, Ier. 44: 6, Dan. 9: 15 et alibi.

9. *Ὁὖ ἐπειράσαν με οἱ πατέρες ὑμῶν*, ubi *tentaverunt me patres vestri*] Illud *οὖ* ostendit locorum praecessisse nomina. Et apparet hic *πειράζειν*, ut iam diximus, idem esse quod *πειραίνειν*.

Ἐδοκίμασαν με καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου, probaverunt me et viderunt opera mea] *Me* non est in Graeco: sed subauditur ex priori. In Hebraeo exprimitur. Sensus autem est: *Quaquam magna opera mea viderant, tamen libuit eis me irritando periculum facere potentiae meae.* *Καὶ* pro *καὶ* *πυ* [quaque], sensus idem Deut. 29: 2—4. Ponenda interpunctio post *μου*, ut in Hebraeo et editione Sixti Graeca. Et id exigunt quae sequuntur infra 17 et ipsae historiae series.

Τεσσαράκοντα ἔτη. Διὸ προσέχθισα τῇ γενεῇ ταύτῃ, quadraginta annis. Propter quod tædedit me nationis istius] *Διὸ* hic significat propter haec et similia. Sic *διὸ* pro *διὰ τοῦτο* [propter quod] habemus et 2 Cor. 4: 13. *Προσέχθισα* *τῇ* portassum me est eorum. Sic Iob. 10: 1, *καὶ τῇ, καὶ τῇ πνεύματι μου*, in Latino *tædet animam meam*. *Σαίδας προσέχθισα* est *δυσάρεστος*, *βδελύττωμαι* [offendo, sum animam, abominor]. Et in hoc Psalmo tam Aquila quam Symmachus *δυσήρητον* [aegre tuli]. Vocat autem *γενεάν* homines aetatis istius, idque ex maxima parte, ut iam videbimus. Et est *συνεκδοχή* [complexio]

in

in annis quadraginta: vult enim dicere magnam partem istorum annorum. Vide Num. 16: 22. Videtur autem ideo urgere illud de quadraginta annis, quia per spatium Deus Iudaeis ad poenitentiam post Christum enectam praeferuerat. Pro ἐν τῇ in Manuscripto est ταύτῃ [Anius].

10. Καὶ εἶπον· Αἱ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδοὺς μου; et dixi: Sempar errant corde, ipsi non cognoverunt vias meas] In Oratio LXX; καὶ αὐτοὶ [et ipsi]. Nosse hic est curare, ut Ps. 1: 6 et alibi. Populus iste vagum cor habet, non libet ei insistere viis a me praescriptis.

11. Ὡς ἔπος ἐν τῇ ὁρῇ μου, ὡς ἔπος ἱουρῶν ἱρατῶν] Ὡς hic valet itaque, ut et Hebraicum וְכֵן. Et sic recte accepit Syrus. Iuramentum hoc habes Num. 14: 28. Repetuntur eadem verba infra 4: 3, ubi fidei est ὡς; non ut quidam hic legerunt οἷς [quibus].

Ei εἰσέλουσιν εἰς τὴν καταπαύσιν μου, si introibunt in requiem meam] Subauditur aliquid, ut in iuramentis solet, 1 Sam. 14, Ps. 132: 2, 3, Marc. 8: 12. Cum homines iurant, subauditur, male mihi faciat Deus, ut 1 Sam. 25: 22. Cum Deus, ne pro Deo habeat. Καταπαύσις dicitur regio illa ubi populus a longis iurbationibus quievit, ut Deut. 12: 9. Addit Deus voculam μου, quia eius boni auctor erat Deus: partim etiam quia tunc Arca, quae Dei nomine vocabatur, vagari desit. Sub his involucris obtegi Messiae tempora sentit et David Kimchi.

12. Βλέπετε ἀδελφοὶ, videte fratres] Cohæret cum iis quae dicta supra 7.

Μήποτε ἐστὶ ἐν τινὶ ὑμῶν καρδίᾳ πονηρᾷ ἀνίσχους] Ne quando in quoquam ventrum sit animus malus, id est, inordinatus. Nam genitivus iste vicem habet adiectivi.

Ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος, discédens a Deo vivo] Duplex est ἀνίσχια [diffidentia], ab initio vocationis, et ex post facto. Haec autem illa est deterior, quia secum trahit desertionem Dei. Vide 1 Tim. 4: 1. Valde autem efficaciter dictum ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος, ut et infra 9: 14 et 10: 31. Nam qui vivit, id est, semper vivit (ita enim id verbum hic sumitur), semper etiam poenas sumere potest. Bene autem dictum, ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος. Nam sicut

esse quod diximus ad Gen. 11: 1, etiam
aut locorum propria exprimi solere
cibus non eiusdem soni, sed pareo
bus. *Iurgati ibi sunt Israelitae*
Exod. 17: 2. Sed Deus id per
iurgati essent, ut videre est.

Κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ
die irrationis in deserto

pro quod nomen itidem
sic dicti. *Dies Mass*

sam egit populus:

Exod. 17: 2 et Der

πειρασμοῦ. [*tentat*

irritare, quod

τὴν ἡμέραν, id

Ier. 44: 6, *I*

9. *Ὁὐ*

me patre

νομῖνα

qae o

'E'

et

a

dent

vide supra 6,

Εὐν

κατάσωμεν

ρετήρεαυς

quae hic ὑπόστασις. Idem enim significant. Itaque πῶς

ἐλπίς vertitur Lam. 3; 18, ὑπόστασις Ps. 34: 8. Vide quae

dicamus infra 11: 1. Et dixit ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως per

ὑπαλλαγὴν [*immutationem*], nostris his libris non infre-

quentem, pro τὴν ὑπόστασιν τὴν ἐξ ἀρχῆς, *spem illam quam*

ab initio habuimus. Talia sunt *argentum siclorum*, pro

cielis argenteis, *sanguis in anima*, pro *anima in san-*

guine; *templum immixtum igni*, et similia a Davide Kim-

chi et alijs notata. Fidem autem intelligo cum sancta

professione coniunctam.

15. *Ἐκ τῆς λήξεσθαι, dum dicitur*

nectunt cum praecedentibus, Chrysostomus et qui eum

et contra pia monita.

ἀμαρτίας, fallacia peccati seductus [*Am-*

nomine. *is* nomine hic vocat metum vexationum et odii,

multi seducti eo tempore deficiebant ab Evan-

professione.

Μίτοχοι γὰρ γινόμενοι τοῦ Χριστοῦ *Ius macti sur-*

ut participamus de Christi claritate, sed ias pen-

datum sub conditione perseverandi, ut sequitur,

vide supra 6,

Εὐν

κατάσωμεν

ρετήρεαυς

quae hic ὑπόστασις. Idem enim significant. Itaque πῶς

ἐλπίς vertitur Lam. 3; 18, ὑπόστασις Ps. 34: 8. Vide quae

dicamus infra 11: 1. Et dixit ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως per

ὑπαλλαγὴν [*immutationem*], nostris his libris non infre-

quentem, pro τὴν ὑπόστασιν τὴν ἐξ ἀρχῆς, *spem illam quam*

ab initio habuimus. Talia sunt *argentum siclorum*, pro

cielis argenteis, *sanguis in anima*, pro *anima in san-*

guine; *templum immixtum igni*, et similia a Davide Kim-

chi et alijs notata. Fidem autem intelligo cum sancta

professione coniunctam.

15. *Ἐκ τῆς λήξεσθαι, dum dicitur*

nectunt cum praecedentibus, Chrysostomus et qui eum

Græci cum iis quæ sequuntur, πορρωτέρω οὖν, quam habemus sectionem, non alia de causa visum est exscriptoribus, cum Græci aliis huiusmodi. Græcos si sequamur, illa omnia a τὸν ad πορρωτέρω οὖν, erunt longa parva, quales in his libris multæ: et id quod audimus hæc dici, nempe quæ ad Veteres illos pertinent.

Repetita ex iis quæ supra γ. ....
Quidam qui audierant De-
monstrationum, et præcepta
miraculis confirmata.

... nemp. Deum.

ἐξελθόντες ἐκ Αἰγύπτου διὰ Μωϋσέως,
qui profecti sunt ex Aegypto per Moysen]

Sente. Sic Os. 12: 13, ἐν προφήτῃ id est, per
Prophetam. Non tales Ispæ, non Caleb, non
quæ subnata est soboles. Sic et nunc defecere aliqui a
Christianismo, infra 10: 25. Vos nolite illorum exem-
plum sequi: sed potius Iosue et Calebi, qui nullis ad-
versis territi spem semper firmam retinuerunt.

17. Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη, quibus autem
inmensa est quadraginta annis] An omnibus sine discrimi-
mine? non sane: novit causas cuiusque discernere. In
Manuscripto, τίσι δὲ καί.

Ὅχι τοῖς ἀμαρτήσασιν, nonne illis qui peccaverunt] In-
tellige hic ἀμαρτάνειν in illo sensu graviore quo respondet
voci peccare, ut Iob. 33: 9, Prov. 29: 6, Lam. 3: 42. Vide
quæ supra 2: 2. Manuscriptus hic habet ἀπειθήσασιν [il-
lis qui non paruerunt], forte ex Glossemate.

Ὅτι τὰ κῶλα ἐπέθεν ἐν τῇ ἐρήμῳ, quorum cadavera pro-
strata sunt in deserto] Et hoc ex Græco Num. 14: 29,
ubi in Hebræo בָּרָא, quomodo eadem vox vertitur Lev.
26: 30, Num. 14: 33, 1 Sam. 17: 46, Esai. 66: 24. Pro-
prie בָּרָא sunt reliquiae, ut apparet ex illo Levitici loco,
ubi idolorum fragmina eodem nomine dicuntur. Et Chal-
daeis verbum בָּרָא est destruere. Desertum hic gehennæ
respondet.

18. Τίσι δὲ ἔμολε μὴ εἰσελθεῖν εἰς τὴν κἀτάπανσιν
αὐτῶν, quibus autem iuravit non introire in requiem ip-
sorum]

qui Christo credit, Deo credit, Joh. 12 44, quia Deus omni modo id egit ut Christum a se missum ostenderet, Joh. 6: 27, ita qui Christum deserit, simul Deum deserit. *Ἐν τῷ* pro *ἐν τῷ*, quae particularum mutatio frequens hic et alijs libris. Nolite redire ad Iudaismum, sicut illi in Aegyptum, unde eos Deus eduxerat.

13. *Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ὥστε οὐ τὸ σήμερον καλεῖσθαι, sed adhortamini vosmetipsos singulis diebus quamdiu hodie dicitur* *ἑαυτοὺς* pro *ἀλλήλους* [*invicem*], ut 1 Cor. 6: 7 et alibi. *Σκηνοπηγία* [*fixio tabernaculorum*] Iudaeorum indicata per *σήμερον*, semel anno peragebatur: nostra, dum durat hoc saeculum. Vivimus enim incertis sedibus, et sedem quietam exspectamus: neque opus est nobis in memoriam redigi, quod quotidie sentimus.

Ἴνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν, ne quis ex vobis obdureseat] Obdureseat contra pia monita.

Ἀπατή, τῆς ἀμαρτίας, fallacia peccati seductus] *Ἀμαρτίας* generis nomine hic vocat metum vexationum et odii, per quem multi seducti eo tempore deficiebant ab Evangelii professione.

14. *Μίτοχοι γὰρ γινόμεθα τοῦ Χριστοῦ*] *Ius nacti sumus, ut participemus de Christi claritate*, sed ius pendens, datum sub conditione perseverandi, ut sequitur. Vide supra 6.

Ἐάν τις τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίως κατέσχωμεν, si modo initium spei usque ad finem firmum retineamus] Idem sensus qui supra 6. *ἰθι ἔλπις* dicitur, quae hic *ὑπόστασις*. Idem enim significant. Itaque *ἰθι ἔλπις* vertitur Lam. 3: 18, *ὑπόστασις* Ps. 34: 8. Vide quae dicamus infra 11: 1. Et dixit *ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως* per *ὑπαλλογήν* [*immutationem*], nostris his libris non infrequentem, pro *τὴν ὑπόστασιν τὴν ἐξ ἀρχῆς*, *spem illam quam ab initio habuimus*. Talia sunt *argentum siclorum*, pro *siclis argenteis*, *sanguis in anima*, pro *anima in sanguine*; *templum immixtum igni*, et similia a Davide Kimchi et alijs notata. Fidem autem intelligo cum sancta professione coniunctam.

15. *Ἐν τῷ λίσσασθαι, dum dicitur*] Hoc quidam connectunt cum praecedentibus, Chrysostomus et qui eum se-

sequuntur Graeci cum iis quae sequuntur, φοβηθήμεν οὖν, ubi nos novam habemus sectionem, non alia de causa quam quia ita vidum est exscriptoribus, cum Graeci aliis utantur sectionibus. Graeco si sequamur, illa omnia a τῶν γὰρ ἀκούσαντες ad φοβηθήμεν οὖν, erunt longa παρεμβολή [interpositio], quales in his libris multae: et ἐν τῷ λέγεσθαι valebit cum audimus hanc dici, nempe quae ad nos non minus quam ad Veteres illos pertinent.

Σήμερον ἔσθ, hodie si] Repetita ex iis quae supra 7.

16. Τίτεις γὰρ ἀκούσαντες] Quidam qui audierant Decalogum tanta cum maiestate pronuntiatum, et praecepta Dei alia per Mosem data et plurimis miraculis confirmata.

Παρανεύσαντες] Irritarunt, nempe Deum.

Ἄλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξεληθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωϋσέως, sed non omnes qui profecti sunt ex Aegypto per Mosem] Mose educente. Sic Os. 12: 13, ἐν προφῆτῃ id est, per Mosem Prophetam. Non tales Iosue, non Caleb, non quae subnata est soboles. Sic et nunc defecere aliqui a Christianismo, infra 10: 25. Vos nolite illorum exemplum sequi: sed potius Iosuae et Calebi, qui nullis adversis territi spem semper firmam retinuerunt.

17. Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη, quibus autem infensus est quadraginta annis] An omnibus sine discrimine? non sane: novit causas cuiusque discernere. In Manuscripto, τίσι δὲ καί.

Ὀχλὶ τοῖς ἀμαρτήσαν, nonne illis qui peccaverunt] Intellige hic ἀμαρτάνειν in illo sensu graviore quo respondet voci ἵνα, ut Iob. 33: 9, Prov. 29: 6, Lam. 3: 42. Vide quae supra 2: 2. Manuscriptus hic habet ἀπειθήσαντες [illis qui non paruerunt], forte ex Glossemate.

Ὅτι τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ, quorum cadavera prostrata sunt in deserto] Et hoc ex Graeco Num. 14: 29, ubi in Hebraeo עָצָם, quomodo eadem vox vertitur Lev. 26: 30, Num. 14: 33, 1 Sam. 17: 46, Esai. 66: 24. Proprie עָצָם sunt reliquiae, ut apparet ex illo Levitici loco, ubi idolorum fragmenta eodem nomine dicuntur. Et Chaldaeis verbum עָצָם est destruere. Desertum hic gehennae respondet.

18. Τίσι δὲ ἔσθαι μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κἀτάπαυσιν αὐτῶν, quibus autem iuravit non introire in requiem ip-

sins] Id est: Qui sunt, quibus cum iuramento minatus est eos non intraturos.

Et πῶς τοῖς ἀπειθήσαν, nisi illis qui non obediunt] *His qui leges eius contempserunt profecto, utitur, unde nomen Mara. Id enim verbum per ἀπειθεῖς vertitur Exod. 23: 28, Deut. 1: 26, 9: 7, 23, 24, Ios. 1: 18, Esai. 50: 5, 63: 10.*

19. Αἱ γὰρ ψαλμοί, et videmus] Ex historia cognoscimus.

Ὅτι οὐκ ἐπενήθησαν εἰσελθεῖν, hoc non potuisse intrare] In sedes illas quietas, obstante nimirum decreto illo Dei petemptorio.

Δι' ἀπειθεῖν, propter diffidentiam] Quia fidem non habuerant promissioni Divinis, quae causa et tunc fuit inobedientiae et nunc est.

C A P U T IV.

1. Φοβησώμεν οὖν, timeamus ergo] Diximus ex Chrysostomi et aliorum sententia non male haec poste connecti cum iis quae supra 3: 15.

Μήποτε καταλείποις ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν παύσιν αὐτοῦ, donῇ τις ἐξ ὧν ἐσπεύμεν] *Ne cui vetitum libeat sibi desse, cum relictum sit vobis ius intrandi in ipsius requiem. Donū non semper est videri, sed pro lubitu agere, ut Matth. 3: 9 diximus. Τρεῖς στρος Graece dicitur cui aliquid deest ad rem adipiscendam, ut videre est Matth. 19: 20, et hic infra. 12: 15. Ἐπαγγελία καταλείποις est hereditas relicta, quae hereditas quia non ex Lege venit, sed ex promissa, quasi ex testamento Gal. 3: 23, idco vocatur ἐπαγγελία [promissum] per μετανομίαν [transnominatorem]; qualem in eadem voce habemus Act. 1: 6, Eph. 2: 12. Pari modo κληρονομίαν ἐπαγγελίαν [hereditatem, promissionem] habemus infra 6: 12. Exponit autem per ἀποθέσει [appositionem] quae sit illa hereditas sive res promissa, nempe intrare in requiem Dei, illam perpetuam atque perfectam, quae respondet figurae iam ante dictae, et in sequentibus apertius explicabitur. Καταλείπεισθαι de hereditate habes non*

non tantum apud Iarix scriptores, sed et Ps. 49: 11 et Sir. 11: 18.

2. Καὶ γὰρ ἔσμεν εὐηγγελισμένοι, etenim, et nobis nuntiatum est] Constructio Graeca qualis Matth. 11: 5, Luc. 7: 22, quae passivum personae facit etiam ex activo dativum regente: idque hic eo facilius procedit, quod activum εὐηγγελίζω non tantum cum dativo, ut Luc. 1: 19, 2: 10 et alibi, sed et cum accusativo construitur, ut Luc. 3: 18. Laetum nuntium accepimus, promissionem egregiam.

Καθάπερ καὶ αὐτοῖς, quemadmodum et illis] Suo scilicet modo. Illi de rebus terrenis promissa acceperant, nos de coelestibus.

Ἄλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους] Λόγος ἀκοῆς, ἡ ἀκοή, ἡ ἰσχυρία Ier. 10: 22. Sermo ille longe lateque auditus nihil illis profuit.

Μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν, non commixtus cum fide apud eos qui audierant] Συγκεκραμένους non συγκεκραμένους habent Manuscripti non pauci: sed bona videtur lectio συγκεκραμένος, ut fides hic comparetur partibus humani corporis per quas fit digestio et cibus in succum vertitur. Ita Lucas Medicus ex arte medica voces sumpserit. Sensus non dispar in Epistola Demosthenis: Ἡ δὲ τῶν λόγων περὶ τῆς τῶν ἀκουσόντων εὐνοίας προσδαῖται [Indiget autem eloquentia benevolentia audientium]; et apud Chrysostomum II adversus Iudaeos: Οὐδὲν γὰρ ὄφελος ἀκροάματος ἔστιν, ἢ διὰ τῶν ἔργων ἐπίδειξις μὴ συμβαίνει τοῖς λεγόμενοις [Nec audientia iuvat, nisi audientia vita respondeat]. Potest tamen ferri et altera, hoc sensu: Ἰδεὼ εἰς sermonem illum non profuisse, quia illi per fidem se non coniunxerant audientibus, id est, obedientibus, nempe Josuae et Caleb; sed semet separaverant, ut Core et Dathan, et postea alii. Ita ut occulta comparatione feriat hic Scriptor eos qui Christianam ἐπισυναγωγὴν [congregationem] deserabant. Vide infra 10: 25. Hunc sensum videtur concepiisse Chrysostomus.

3. Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν καταπαύσιν οἱ πιστεύσαντες, ingredimur enim in requiem, qui credidimus] Praesens pro omni tempore. Et tunc in requiem Dei intrarunt credentes, fide nempe obediēte, et nunc intrabunt. Manuscriptus habet εἰσερχόμεθα [ingrediamur], non male,

Κα-

Καθὼς ἄρατις, quemadmodum dixit] Deus scilicet, ut indicat locus citatus.

Ὡς ὥρεα ἐν τῇ ἐργῇ μου; εἰ εἰσέλθοντες εἰς τὴν κατάνοιαν μου, sicut iuravi iratus, si intrabunt in quietem meam] Repetit verba quae et supra habuimus 3: 11, sed ut ea aptet ad sensum sublimiorem. Et urget illud μου, ut ostendat quietem intelligi similem ei qua Deus fruitur.

Καίτοι τῶν ἐργῶν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων] Est ἀνθυποκειμῆ [subiectio]. Poterat enim aliquis audita Dei quiete, intelligere illam quae rerum creationem subsecuta est, et cuius Adamus aliquo modo particeps fuit, sine ullo labore suaviter vivens. Ait ergo opera Dei ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, id est, statim a Mundo condito fuisse facta. Non ergo de illa quiete egit Deus, cum dixit tanto post tempore illos refractarios in suam quietem non intraturos. Ἀπὸ καταβολῆς κόσμου hic designat tempus illud sex dierum in Genesi descriptum. Similitudo deducta ab aedificio, ut Matth. 13: 35, 25: 34, Luc. 11: 50, infra 9: 26, Apoc. 13: 8, 17: 8. Nam istis in locis καταβολὴ κόσμου ita sumitur, ut et ultimum opus, id est, hominis creatio comprehendatur.

4. Εἰρηκε γὰρ σου περὶ τῆς ἑβδόμης οὔτως, sic enim quodam loco de die septima dixit] Non solebant Iudaei loci librum et caput nominare: quia a prima aetate ita scriptis istis assueverant, ut quicunque auditis verbis locum nosset: ideo satis libuit dicere σου. Eleganter autem more Iudaeorum Alexandrinorum et quorundam in Syria ἑλληγίζοντων [Graece loquentium] Sabbatum vocat τὴν ἑβδόμην, ut Philo plurimis in locis.

Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis] Ex Graeco Gen. 2: 3. Illud ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ abest in Manuscripto.

5. Καὶ ἐν τούτῳ καλεῖ] Id est, in isto, quem iam praedixeram loco, utrum quietis et quidem suae mentionem facit, differentis ergo ab illa prima.

Εἰ εἰσέλθοντες εἰς τὴν κατάνοιαν μου, si intrabunt in quietem meam] Repetit verba supra posita 3, ut ostendat de illa illico post creationem quiete non agi.

6. Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινας εἰσελθὼν εἰς αὐτήν; *quoniam ergo restat intrare quosdam in illam*] Quandoquidem igitur alia est quies in quam homines a Deo sunt introducendi. Ἀπολείπεται, *restat sive futurum est*, ut infra 9, 30: 26, 77. Αὐτήν hic totum genus significat.

Καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες, *et ii quibus prius annuntiatum est*] Illi qui ex Aegypto exierant et quibus promissa fuerat requies, sed sub conditione. Supra 2:

Οὐκ εἰσῆλθον δὲ ἀπειθήσαντες, *non intrarunt propter inobedientiam*] Propter inobedientiam exciderunt promissa.

7. Πάλιν τινὰ ὀρίζει ἡμέραν, σήμερον, *iterum designat diem quendam, hodie*] Designari ait in Psalmo, mystica scilicet, tempora Messiae; de quo mystico sensu constabat inter Iudaeos. Ὀρίζει, *designat*.

Ἐκ Δαβὶδ] *Per Davidem*. Iudaei Psalmos, qui nomen aliud adscriptum non habent, citant sub *Davidis* nomine: Abenesdra in praefatione ad Psalmos. Et in Graeco Psalmus iste inscriptum habet: Αἶνος ᾠδὴς τοῦ Δαβὶδ [Laus, Canticum Davidis].

Ἄγων, μετὰ τοσούτων χρόνων, καθὼς εἴρηται, *dicendo, post tantum temporis, sicut dictum est*] Annis quingentis aut amplius post illam historiam quae est in Numeris. Καθὼς εἴρηται, ut iam attigimus, supra 3: 7. In Manuscripto clarius, καθὼς προεἴρηται [sicut supra dictum est].

8. Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσε, *nam si eis Iesus quietem praestitisset*] Id est, Si illa plena ac perfecta fuisset quies, quae iis per Iesum sive Iosuen filium Ninni evenerat. Iesus et Iesus idem est nomen. Vide quae dicta ad Matth. 1: 21 et Act. 7: 45.

Οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας, *nunquam de alia loqueretur posthac die*] Nempe in sensu sublimiore. Maius aliquid latebat, inquit. Dies hic est tempus. Iam autem diximus convenisse inter Iudaeos agi hic de Messiae temporibus.

9. Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμός τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, *itaque restat sabbatismus populo Dei*] Aliqua maior quies indicata per Sabbatum, quod *quietem* significat. A voce σαββάτον est σαββατίζειν, *celebrare Sabbatum*, qua utitur Iustinus et alii. Inde σαββατισμός, *Dei quies* est, ut Philo explicat de Caino: Ἡ ἄρεν κακοπαθείας μετὰ πολλῆς εὐ-

ἐμαρτίας ἀπονῶτατος ἐνέργεια [Actus maxime tranquillus, labore carens et molestia], et addit: Ὀκτιώτατος μόνῳ Θεῷ τὸ ἀναπαύσθαι [Requiescere soli Deo maxime proprium]. Ad huius quietis participationem perducet nos resurrectionis dies. Interim et in hac vita est eius gustus aliquis, tum in pace conscientiae, tum in libertate a ritibus ludicis: et post hanc vitam ante resurrectionem in statu illo animarum qui describitur Apoc. 14: 13.

10. Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατέπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός, qui enim ingressus est in quietem eius, etiam ipse requievit ab operibus suis, sicut a suis Deus] Philo Allegorizans: Κατέπαυσεν οὖν τῇ ἐβδομῇ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ ὣν ἐποίησε, τοῦτο δ' ἐστὶ τοῦτο. Τὰ θνητὰ γένη πάντῃ πλατύνων ὁ Θεός, ὅταν ἀρχῇται ποιεῖν τὰ θεῖα, καὶ ἐβδομάδος φύσει οἰκεία. Ἡ δὲ πρὸς τὸ ἥθος ἀποδόσις τοιαύτη, ὅταν ἐπιγίνηται τῇ ψυχῇ ὁ κατὰ ἐβδομάδα ἅγιος λόγος, ἐπύχεται ἐξᾶς, καὶ ὅσα θνητὰ τοῦτ' ποιεῖν δοκεῖ [Itaque quiescere fecit die septima ab operibus suis, quae fecit, id autem est huiusmodi: Mortalia haec frangere desinit Deus, cum divina et septenarii naturae convenientia facere incipit. Ad mores porro hoc modo pertinet: simul atque sancta illa ratio, quae septenarii naturam habet, animam intravit, senarius et quae ei cognata sunt mortalia omnino coercentur]. Et postea: Αἰνία δι' ἣν εὐλογιστός τε καὶ ἅγιος γέγονεν ὁ κατὰ τὸ ἐβδομόν καὶ τέλειον φῶς ἄγων αὐτός, ἐπεὶ ἐν ταύτῃ τῇ φύσει πάντεται ἡ τῶν θνητῶν οὐσας. Καὶ γὰρ οὕτως ἔχει: ὅταν ἀνατείλῃ φέγγος τῆς ἀρετῆς, τὸ λαμπρὸν καὶ θεῖον ὄντως, ἐπέχεται τῆς ἐναντίας φύσεως ἡ γένεσις [Causa redditur ob quam benedictus sanctusque factus sit, qui iuxta septimam perfectamque lucem degit, quandoquidem in hac natura desinit rerum mortalium compositio. Nam ita se res habet, ubi clarus ille vereque Divinus splendor virtutis exoritur, cessare facit generationem naturae contrariae]. Idem de Sacrificiis Caini et Abelis: Εορτὴ γὰρ ψυχῆς ἡ ἐν ἀρεταῖς εὐφροσύνη τελεία [Festus enim animae dies est perfecta laetitia iuncta virtuti]. Et libro, Deum esse immutabilem: Ὁ γὰρ τεταγμένος Θεὸς μόνῳ Σαμουὴλ, ἄλλῳ δὲ τὸ παρὰ πάντων συνίων μηδενί, κατὰ τὸ ἐν καὶ τὴν μονάδα τὸ ὄντως ὄν κεκός

μηται. Αὕτη δὲ ἡ κατάστασις ἐστὶν ἐβδομάδος ἀναπανομένης ἐν Θεῷ ἡρώης, καὶ περὶ μὲν τῶν θνητῶν ἔργων ἔτι πορευμένης, κατὰ ἀπόλειπιν ἑξάδος [Samuel enim in solius Dei ministrorum ordinem adscitus, nemini praeterea serviens, ab uno illo, qui vere est, honestatur: qui status est septenarii animae in Deo requiescentis, et nullis mortalibus occupatae negotiis: cum denarium a tergo reliqueris]. Clemens Strom. VI: Ἡ ἐβδομὴ τοίνυν ἡμέρα ἀνάπαυσις κηρύσσεται, ἀποχὴ κακῶν, ἐτοιμάζουσα τὴν ἀρχέγονον ἡμέραν τὴν τῷ ὄντι ἀνάπαυσιν ἡμῶν, ἣ δὲ καὶ πρώτην τῷ ὄντι φωτός γενέσθω, ἐν ᾧ τὰ πάντα συνθεωρεῖται καὶ πάντα κληρονομίεται. Ἐκ ταύτης τῆς ἡμέρας ἡ πρώτη σοφία καὶ ἡ γνῶσις ἡμῶν ἐκλάμπεται [Septimus ergo dies dicitur quies, abstinencia a malis, praeparans illum primum et ex quo cuncta orta sunt diem, qui est vere nostra quies, qui quidem prima quoque est revera lucis generatio, in qua omnia simul et cernuntur et possidentur. Ex hoc die prima nobis sapientia et cognitio illuxit]. Liber qui dicitur θεολογούμενα τῆς ἀριθμητικῆς [Ad Arithmeticae Theologica], ubi de Heptade agit: Καθουσιώτερον δὲ τῆς λεγομένης εὐδαιμονίας ἀπολαύσει [Beatitudinis fruitioni consecranda est]. Utitur autem hic Scriptor verbo ἀορίστου [aoristi], non tantum quia futuram illud certissimum est, verum etiam quia in hac ipsa vita, ut iam diximus, quidam eius quietis gustus datur.

11. Σπουδάζομεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν ἀνάπαυσιν] Demus operam ut ad summam illam futuri seculi tranquillitatem perveniamus. Rebus aliis omissis hoc agamus.

Ἴνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας] Hoc ideo, inquit, dico, ne quis vestrum incidat in inobedientiam talem, qualis illi exemplum dedere. Nam ὑπόδειγμα [exemplum] dicitur illud quod viam aliis monstrat, ut videre est Sir. 44: 15, 2 Macc. 6: 28, 31, Ioh. 13: 15, infra 8: 5, 9: 23, Iac. 5: 10, 2 Petr. 2: 6. Est ergο ἐπακκλαγὴ [casuum permutatio], ὑποδείγματι τῆς ἀπειθείας pro τῇ ἀπειθείᾳ τῇ ἐν ὑποδείγματι. Dictum est Hebraeorum, מִן הַבָּנִים הָלַךְ אֲחֵיהֶם [Signum quod sequuntur filii sunt parentes].

12. Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐργῆς, νῦν ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ καὶ ἐργῆς] Id est, agens perpetuo ut ea quae

quas vivunt. Convenit hoc omni verbo Dei, sed prae-
cipue Evangelico. Vide Ps. 106: 19, 107: 20, 147: 15, 18,
Ecclesi. 40: 8, 55: 11, 1 Petr. 1: 23, 24. Fieri potest ut
respiciatur ignis qui erat in altari victimarum.

Kai τομώτερος, et acutior] Plane idem dicit Philo de
Herede rerum divinarum: *ἵνα τὸν ἀδίδακτον ἐγνωῖς Θεὸν
τέμνοντα τὰς τε τῶν σαμάτων καὶ τῶν πραγμάτων ἐξῆς ἀνά-
σας ἡμαρτῶν καὶ ἡρώσθαι δοκούσας φύσεις, τῷ τμήτι τῶν
συμπάντων αὐταῦ λόγῳ, ὃς εἰς τὴν ὀξύτατην ἀκροηθείαν ἀκ-
μὴν, διαίρων οὐδέποτε λήγει τὰ αἰσθητὰ πάντα, ἐπειδὴν
μέχρι τῶν ἀτόμων καὶ λεγομένων ἁμειῶν διεξέλθῃ* [*Ut Deum
cogites, quem docere nemo possit, qui corpora et quic-
quid est usquam, utut pulchre natura cahaerere videatur,
secat verbo suo nihil non scindente; quod ut est acutis-
simum, omnia quas sub sensum cadunt ita dividit, ut
tum finem faciat cum ad atoma et individua quas vo-
cantur pervenerit*]. In Carminibus qui Phocylidis nomen
praeferunt, habemus aliquid non dissimile:

Ὅπλον τοι λόγος ἀνδρὶ τομώτερόν ἐστι σιδήρου.

[*Telum homini ratio, ferro vel acutius ipso.*]

Mosis preces gladio omnia secanti pares, in libro He-
braeo de morte Mosis.

Ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίζουον, omni gladio ancepsiti
Eadem comparatio apud Philonem, quem legisse videtur
hic Scriptor, libro de Caino: *Οὐχ ὁρᾷς ὅτι καὶ Ἀβραάμ ὁ
σοφός, ἥνίκα ἤρξατο κατὰ Θεὸν μετρεῖν πάντα, καὶ μηδὲν ἀπο-
λείπειν τῷ γεννητῷ, λαμβάνει τῆς φλογίνης ῥομφαίας μίμημα
πῦρ καὶ μάχαιραν, διελθεῖν καὶ καταφλέξει τὸ θνητὸν ἀφ' ἐαν-
τοῦ γλιχόμενος ἵνα γυμνῇ τῇ διανοίᾳ μεταρσιοῦς πρὸς τὸν Θεὸν
ἀναπτῇ*; [*Non vides sapientem illum Abrahamum, post-
quam secundum Deum omnia metiri coepit, creaturis
nihil faciens reliqui, ad instar ignei gladii ignem et
gladium sumpsisse, cum quidem a se quicquid esset mor-
tale abscindere ac comburere cuperet, quo nuda mente
sublimis ad Deum evolare?*] Dicitur μάχαιρα δίζουος aut
ῥομφαία δίζουος, Apoc. 1: 16, 2: 12, *gladius secans in
utramque partem*; Hebraeis מַחֲבֵרֶת דְּבִיחַ ut Ps. 149: 6, aut
מַחֲבֵרֶת דְּבִיחַ ut Prov. 5: 3, aut מַחֲבֵרֶת דְּבִיחַ [gladius duorum acierum,
duorum orum] ut Iud. 3: 16. Syrus hic, מַחֲבֵרֶת דְּבִיחַ כְּמַחֲבֵרֶת
quali usi Levitae in victimis dissecandis, unde et simi-
li-

litudinem illam sumpsit Philo. Levitae discernebant, quae in victimis partes essent Dei, quae hominum. Et tum per ignem, tum per illam dissectionem mystice iam tum Sapientes intelligebant vim Dei omnia penetrantem ac diiudicantem, ut quidam ex Veteribus notavere.

Καὶ διεισδύμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος,
et penetrans usque ad divisionem animas ac spiritūs]
Iam clarius explicat, quo tendat ista comparatio: πνεῦμα hic est appetitus rerum coelestium: anima rerum terrestrium. Sermo Dei ista confundi non patitur: totum vult hominem, Matth. 6: 24. Itaque admotus animo statim facit appareat in utramque partem propendeat. *כִּנְיָ כָּל הַסֵּתֶר*
[Investigat omnia secreta cordis] Prov. 20: 27.

Ἀσπὼν τε καὶ μυελῶν, nervorum quoque et medullarum]
Per translationem ea quae sunt corporis, applicat animo. Leviticus culter pervenit ad minima, quales sunt nervi in iuncturis, et ad intima, quales sunt medullae. Sic et sermo Dei et intima et minima animi penetrat, inque ea agit.

Καὶ καρτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας, et iudes cogitationum et consiliorum animi]
Tribuit sermoni id quod proprie Dei est, quia Deus secundum eventum, quem sermo habuit indicat, non tantum de actionibus sed et de cogitationibus ac consiliis hominum. Vide Ps. 139: 23.

13. *Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ,* neque est ulla creatura coram ipso invisibilis]
Videtur mihi hoc loco κτίσις significare opus hominis, quia id est velut creatura hominis. Ita κτισθῆναι sumitur et Sir. 23: 20.

Πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχλησμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ,
omnia vero nuda et aperta sunt oculis eius]
Pergit in comparatione victimarum, quibus non lana tantum, quae vestis est loco, sed et pellis detrahitur, ut interiora appareant. Id Hebraei vocant *קרי*. Est autem vox bene Graeca *τραχηλίζειν*, teste Phavorino, significatque a collo pellem victimae in duas partes dissecare et detrahens. Et ait is ipse Grammaticus inde factum ut per μεταφορὰν [translationem] τετραχλησμένοι dicerentur *φανεροὶ καὶ ἀνακαλυμμένοι* [manifesti et detecti]. Nec aliter hic sumpserunt Graecae puritatis periti Chrysostomus, Oecumenius,

Theophylactas. Alio sensu *ἐξετραχλίζετο* apud Iosephum Belli Ind. IV. 21 et apud Plutarchum est, *prehendere quasi obtorto collo*. Et *ἐξετραχλίζετο*, *cruciabatur*, apud Philonem contra Flaccum.

Πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος, de quo nobis sermo] Id est, *coram illo verbo de quo nunc agimus*, Evangelio scilicet. *Πρὸς* hic sumitur ut supra 1: 7.

14. *ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, habentes ergo Pontificem magnum*] Qui non Levitarum, sed verbi sui adeo efficacia ministerio utitur.

Διηλλυθότα τοὺς οὐρανοὺς] Qui per aerem aethereisque pervenit ad illam sedem quietis. Sic vox *οὐρανῶν* [coelorum] sumitur infra 7: 26. Pontifex legalis transibat per Atrium et per Basilicam templi: quorum *Atrium* mundum elementarem designabat, *Basilica* coelum sidereum.

Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ] Non famulum sed *Filium Dei*, ut supra 3: 6.

Κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας] *Retineamus professionem*, id est, firmi in ea perstemus. Sic *κρατεῖν* sumitur et Apoc. x: 25, 3: 11, ππ. *Ὁμολογίαν* sume ut supra 3: 1.

15. *Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθεῖναι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, non enim habemus Pontificem qui non possit misereri calamitatum nostrarum*] Cum in comminatione ostenderit severa iudicia, nunc, ne animus despondeatur, ostendit a Christo paratum auxilium legitime certare volentibus. Et *δύνασθαι* hic referendum est ad effectum, ut supra 2: 18. *Ἀσθενεῖναι* sunt adversa quibus subiacent Christiani, ut Rom. 8: 26, 1 Cor. 2: 3, 2 Cor. 11: 30, 12: 9, 10, Gal. 4: 13. *Συμπαθεῖναι* vox pure Graeca quales multae in hoc libro. Reperitur et infra 10: 34, nec alibi in his libris. Utuntur Isocrates, Aristoteles, et alii. In Glossario, *συμπαθῶ*, *misero*.

Πειπειρασμένον δὲ κατὰ πάντα, tentatum autem per omnia] Omnibus modis, a dextra et sinistra, Matth. 4. Gravissime autem ante mortem et in morte. Repetit quod supra dixerat 2: 18.

Καθ' ὁμοιότητα] *Perinde ut nos*. Ita recte hic Arabs. Sic Rabbini dicerent וְכַדּוּר.

Χωρὶς ἁμαρτίας, absque peccato] Ita tamen ut nunquam succubuerit.

16. Προσερχόμεθα οὖν μετὰ παρρησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, *adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiae*] Οὖν, id est, cum tantum habeamus commendatorem. Ilud θρόνον τῆς χάριτος, מִסִּדְרֵי כוֹס, ab Hebraeis est, qui dicunt, Deum ubi videt totum Mundum esse damnablem, surgere a solio iudicii, יָתִי כוֹס לְנֹס, ut sedeat in solio misericordiae: quod maxime post Christum apparnit. Μετὰ παρρησίας, hic est, cum bona spe sive fiducia, vide Eph. 3: 12 et supra 3: 6. Concipitur autem Christus tanquam proximus Divino solio, ut Apoc. 7: 17, et alibi saepe.

ἵνα λάβωμεν ἔλεον καὶ χάριν εὐρώμεν εἰς εὐκαιρὸν βοήθειαν, *ut misericordiam accipiamus et gratiam consequamur ad auxilium opportunum*] Vox ἔλεους hic non peccata respicit, sed significat חַסֵּד, sicut χάρις, חַסֵּד, per quae bonitas Dei significatur. Explicatur autem quo tendat ea bonitas, nempe ut auxilium obtineamus, nempe Christo id pro nobis agente: εὐκαιρὸν quale convenit tempori: ita Graeci vertunt וְנָס Ps. 104: 27. Vide Marc. 6: 21. Syrus ad sensum bene in tempore afflictionis. In Manuscripto pro ἔλεον est ἔλεος. Nihil refert. Est enim utraque declinatio non in aliis tantum Graecis, sed et in nostris libris. Εὐρώμεν vero est consequamur, כָּסַב. Vide Luc. 1: 30 et ibi dicta.

CAPUT V.

1. Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, *omnis namque Pontifex ex hominibus desumptus*] Cohaerent haec cum superioribus, neque divelli debuerant. Ostendere enim vult Christum omnia habere, quae in summo Sacerdote requiruntur, et quidem modo excellentissimo. Non tantum autem Legem hic respicit, sed et morem ante Legem, cum aut primogeniti familiarum, aut a populis electi Reges inirent sacerdotium. Nunquam coelestes Spiritus id munus adiere. Λαμβάνειν, hic ut ἡγή Num. 25: 4, est segregare, ut quae ex acervo desumimus.

Ἦτις ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεόν] Brevis locutio, qualis et supra 2: 17. Constituitur ad rem Divi-

nam peragendam pro hominibus. Dicunt Iudaei, prout summus Sacerdos se gerit, ita Deum esse populo infensum aut propitium. Philo de Legibus specialibus, de summo Sacerdote sic loquitur: Βούλεται γὰρ αὐτὸν ὁ νόμος μείζονος μισοῦσθαι φύσεως, ἢ κατ' ἄνθρωπον, ἵνα διὰ μέσου τινὸς ἄνθρωποι μὲν ἱλάσκονται Θεὸν, Θεὸς δὲ τὰς χάριτας ὀρέγῃ καὶ χορηγῇ [Postulat enim in eo viro Lex praestantiorē homine indolem, ut hoc mediatore Deus propitiatur hominibus, eiusdemque ministerio porrigat eis largiaturque suam gratiam]. Rursus de Praemiis et Poenis: Τέταρτον δὲ ἀρχιερῶσύνην, δι' ἧς προφητεύων ἐπισημονικῶς θεραπεύσει τὸ ὄν, καὶ τὰς τῶν ὑπηκόων κατορθώσει εὐχαριστίας, εἰ δὲ διαμαρτάνοιεν, εὐχὰς καὶ ἱκεσίας ἱλασκόμενος ποιήσεται [Postremo quartus accessit Pontificatus, ut pro sua facultate prophetica sciret eum, qui est, colere, et quando subditis res prospere cedunt, gratias illi ageret: quod si ulla incideret offensio, supples impetraret veniam].

Ἰνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, ut offerat dona et sacrificia ob peccata] Explicat generalitatem per species quasdam. Δῶρα דָּוָרָא est generale, sed eximie dicitur de holocaustis, ut videre est Lev. 1: 2. Θυσία item satis generale: comprehendit enim et πῶμα [oblationem et similia]: sed cum hic addatur ὑπὲρ ἁμαρτιῶν intelligendum πῶμα [piaculum], de quo Lev. 4: 3 et seqq. Ὅτι hic, pro quo alibi est περὶ, significat ob. Et in Manuscripto infra 3 pro ὑπὲρ scribitur περὶ.

2. *Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, qui misereri possit eorum qui ignorant et errant] Μετριοπαθεῖν est non inclementer affici. Sic μετριοπαθῶς pro clementer dixit Appianus Iberico. In Glossis μετριοπαθῶ, modoror. Et Aristoteles sapientem ait esse μετριοπαθῆ [moderatum], non ἀπαθῆ [affectionibus animi carentem]: μετριοπαθεῖν est לַמֵּתִי לַחַיִּים [misereri egeni] Ps. 41: 1. Recte autem addit ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, quia in loco illo Levitici additur חַיִּים בְּשֹׁמְרוֹתָם וְשָׁמְרוּ [qui peccaverit per ignorantiam], in Graeco ψυχὴ ἁμαρτῆς ἐναντι Κυρίου ἀκουσίως [qui peccaverit in Dominum involuntarie], pro quo Aquila ἐν ἀγνοίᾳ [per ignorantiam]. Utrumque et illud ἀκουσίως et ἐν ἀγνοίᾳ non sumitur ut apud Philosophos, sed ita ut culpa ponatur sine dolo, ut in iis quae*

quae per oblivionem legis fiunt, aut subito motu absque deliberatione. In criminibus gravioribus, si innotuissent, nihil poterat Sacerdos summus. Ἀδύνατος ἢ τῆς κολάσεως παραίτησις [*Fieri non potest poenae deprecatio*], ait Iosephus contra Appionem II. Πλανᾶσθαι ἴσθαι, hic est *per incogitantiam aliquid agere*. Itaque ὅτι vertitur et ἄφρων et ἄκακος [*stultus, innocens*]. Est autem hic dativus positus pro περὶ cum accusativo, sicut et ἡ Hebraeis pro ὅν ponitur. Et δυνάμενος hic rursus ad affectus pronitatem referendum est, ut supra 2: 18, 4: 15.

Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περιέκειται τὴν ἀσθενείαν, *quoniam et ipse indutus est infirmitate*] Ἀσθενεία vox est generalis, quae modo ad animum, modo ad corpus refertur. Hic significat accidere summo Sacerdoti posse, ut aut obliviscatur praecepti alicuius de tam multis, aut ut id non ita repente ipsi in mentem veniat. Vide Rom. 4: 19.

3. Καὶ διὰ ταύτην δεῖλει καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, *et propterea debet quemadmodum pro populo ita etiam pro semetipso offerre ob peccata*] Περὶ τοῦ λαοῦ dupliciter intelligitur, aut distributim pro singulis de populo, de quali sacrificio agitur dicto capite Lev. 4, aut collectim, quale sacrum fiebat semel vertente anno in diebus יָמֵי כִּפּוּר [propitiationum] et describitur Lev. 16. Sic et Pontifex si conscius esset se per oblivionem aut incogitantiam aliquid commisisse, offerebat vitulam, Lev. 4: 2, quod si non esset sibi eius conscius, tamen quia fieri poterat ut lapsus esset, praeceptum aliquod non recte intelligendo, in anniversario illo sacro vitulum pro se ac domo sua offerebat, ut videre est Lev. 16: 6, 2: 17. Cum autem hoc generaliter dicitur de omni Sacerdote, sequitur Christum quoque obtulisse pro se ὑπὲρ ἁμαρτιῶν, id est, ut a doloribus illis qui peccatorum poenae esse solent, et occasione nostrorum peccatorum ipsi infligebantur, posset liberari: obtulit autem preces.

4. Καὶ οὐχ ἑαυτοῦ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, *nec quisquam sibi sumit honorem*] Per Legem nemini licet se ingerere in id munus suo arbitratu.

Ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρὼν, *sed qui vocatur a Deo, tanquam Aaron*] Is scilicet ho-

norem hunc accipit. Vocabantur autem a Deo post Aaronis tempus non singuli (nam in iis aut Senatus aut Regis electio valebat, praeincentibus interdum Prophetis), sed tota stirps Aaronis, quam egredi electio non poterat.

5. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γεννηθῆναι ἀρχιερεῖα, *sic et Christus non se ipse extulit, ut fieret Pontifex*] Id est, εἰς τὸ γεννηθῆναι, quales particulae saepe subticentur. Non semet extulit, ut Core et Dathan. Vide Ioh. 8: 54. In Manuscripto pro γεννηθῆναι est γενέσθαι.

Ἀλλὰ ὁ λαλήσας πρὸς αὐτὸν, υἱὸς μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, *sed qui locutus est ad eum, Filius meus es tu, ego hodie te genui*] O fili mi, ego hodie te genui, id est, novam dignitatem tibi tribui, regnum cum sacerdotio coniunctum. Vide supra 1: 5, Act. 13: 33, et quas ad Ps. 2 nobis dicta. Iesus Sacerdotale quidem munus suum aliquo modo erat auspicatus, cum semet Patri victimam offerret: sed id non satis apparebat. Tunc autem plane apparuit eum non Regem tantum, sed et Sacerdotem summum a Deo constitutum, cum Apostolis spectantibus euectus est ad coelum supremum, quod per Templi adytum, in quod summus Sacerdos solus intrabat, figurari omnes Hebraei noverant, et nos ostendimus Matth. 27: 50. Primogeniti familiarum ante Legem Sacerdotes. Christus autem meliori iure, quippe Dei ipsius primogenitus, Rom. 8: 29, Col. 1: 15, supra 1: 6.

6. Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, *quemadmodum et alio dicit*] Supple τόπω [loco]. Ita enim Graeci vocant id quod Hebraei נָוָה: Graeci etiam περιουσίαν, qua de re diximus Act. 8: 32.

Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, *tu es Sacerdos in sempiternum secundum ordinem Melchisedec*] Sic et infra 10, 6: 20, 7: 11, 17, 21. Ex Graeco Ps. 110. In Hebraeo illud κατὰ τὴν τάξιν est כַּדְּכִיָּהוּ, quod infra 7: 15 bene ad sensum effertur κατὰ τὴν ὁμοιότητα [secundum similitudinem]. In Syriaco כַּדְּכִיָּהוּ, id est, ad modum. כַּדְּכִיָּהוּ conditio aut modus, ut Eccl. 3: 18. Sic τάξιν sumitur 2 Macc. 9: 18. Est vox non male Graeca: dicunt enim Graeci ἐν τάξει ἔχειν γαμετῆς, ἐν ἐχθροῦ τάξει, τάξιν ἔχειν τελετῆς, τάξιν νόμου [uxoris loco habere, instar inimici, sacrorum numero censeri, legum numero], et

si-

similia quae significant, hoc esse instar rei alterius. *Ad modum Melchisedeci*, id est, modo angustissimo, quo regnum simul et sacerdotium iungebantur, ut ante Legem Moisi. *Εἰς αἰῶνα* valet *sine successore*.

7. "Ὁς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, qui in diebus carnis suae] Id est, in tempore sui status infirmi ac multis malis obnoxii, qui saepe solet apud Hebraeos nomine *עב*, id est *σαρκὸς*, ut Esai. 31: 3, aut etiam vocibus *עב עב* *σαρκὸς καὶ αἵματος* [carnis et sanguinis], ut supra 2: 14, significari: quia corporis humani constitutio, quae in sacris literis vocatur *caro et sanguis*, nos istis malis subiectos facit.

Δεήσεις τε καὶ *ἱκετηρίας* πρὸς τὸν δυνάμενον σῶσαι αὐτὸν ἐκ θανάτου μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσετέλεσας, preces supplicationesque ad eum qui poterat illum salvum facere a morte cum clamore valido et lachrymis obtulit] *Δεήσεις* est nomen generis: *ἱκετηρία* plus aliquid significat, preces valde submissas, ut 2 Macc. 9: 18. Et *ἡ* quod magnam anxietatem significat, vertitur per *ἱκετεύειν*, ut videre est Ps. 37: 7. In Glossis, *ἱκετηρία*, oratio, precatio, supplicium: *ἱκετεύω*, supplico, precor. Respicitur autem hic illud praecipue tempus quo Christus maxime sensit infirmitatem naturae humanae, cum a vi Divina quasi destitutus mortem cum tantis cruciatibus coniunctam vehementer perhorresceret, ne quid esset humani quod non pertulisset ille qui Filius erat Dei, ne nos putaremus ob hoc a Deo despectos si talia interdum et nobis evenirent, ac non eo minus crederemus nos etiam nostro modo filios Dei esse. Vide Matth. 26: 37, 38, 39, 42, 44, Marc. 14: 33, Luc. 22: 42—44. Quod in Lege veteri erant ignorantiae et incogitantiae, id in Christo erant affectus naturales qui ex dolore aut doloris metu oriuntur, qui eousque in Christo invaluerunt, Dei provido permissu, ut fuerit non tantum *λυπῶν* [tristis], sed et *ἀδημονῶν* [anxius], Matth. 26: 37. Quid ergo naturaliter appetebat? Liberari a tali morte: quod, si sola potentia Dei spectetur, Deo non erat impossibile effectum dare, Marc. 14: 36. Sed hoc ne fieret, ex re erat humani generis. *Ἐκ θανάτου*, id est, *ἐκ τούτου τοῦ θανάτου* [ab hac morte].

Kal eisakousotheis apò tēs eulabeias] Est contracta locutio frequens et Hebraeis et Graecis. Sensus est: *In hoc exauditus fuit ut ab isto metu liberaretur*. Par locutio Ps. 22: 22, ubi quod in Hebraeo est *יְיָ שָׁמַע* recte vertitur *exaudisti me*, id est, exaudiens liberasti ab illis cornibus *μονοκεράτων* [unicornium], id est, malorum hominum. Sic Ps. 55: 17, ubi in Hebraeo est *יְיָ שָׁמַע* *servabit me*, LXX ponunt *εἰσήκουσέ με* [exaudivit me] per *μετωνομίαν* [transnominationem]. *Apò tēs eulabeias*, id est, *liberatus ab illo metu cruciatuum per Angelum ad se missum*, Luc. 22: 43, per quem ei ob oculos positus est ingens ille fructus ad homines redundaturus ex illis ipsius duris sane perpeccionibus, et quidem coniunctus cum maxima ipsius gloria, Phil. 2: 9. *Εὐλάβεια* est id quod *ἀδημονεῖν* dicitur Matth. 26: 37, Marc. 14: 33. Sic Ios. 22: 24 *חָתָם* Graeci vertunt *ἐνεκα εὐλαβείας*; quae ipsa vox Hebraea Prov. 12: 26 vertitur *φοβερός λόγος* [sermo terribilis], ipsum autem verbum *חָתָם*, *εὐλαβεῖσθαι* Esai. 57: 11, *φοβεῖσθαι* [timere] Ier. 17: 8. Sic Iosephus de Rege marito Estherae, *εὐλαβείας αὐτὴν ἀπολύων* [timore ipsam liberans]. Et Lucas ipse Act. 23: 10 *εὐλαβηθεὶς* posuit pro *timens*. Ab illo ergo metu Christus liberatus forti animo se paravit ad ferendos illos dolores. Vide ad hunc locum quae habet Nazianzenus.

8. *Καίπερ ὢν υἱός, quamvis esset Filius*] Multo magis quam Adamus, conceptus contra naturae ordinem. Vide Luc. 3: 38.

Ἐμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν, didicit ex iis quae passus est obedientiam] Alludit ad proverbium Graecum, *καθήματα, μαθήματα* [nocumenta, documenta], quales sententiae et cum simili *παρωνομασίᾳ* [vorum allusions] sunt ferme in linguis omnibus. Sensus est, expertus est in tantis tentationibus quam sit arduum Deo obedire. *Ἀφ' ὧν*, idem est quod *ἐξ ὧν*. Par locutio Matth. 24: 32 et supra 7, *ἀπὸ τῆς εὐλαβείας* [a metu].

9. *Καὶ τελειωθείς*] *Ad ultimum usque perstans, consummato opere*. Vide supra 2: 10, Phil. 3: 12 et quae dicta ad Luc. 13: 32.

Ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἰτίος σωτηρίας αἰώνιου, factus est omnibus obedientibus ipsi causa salutis

ae-

aeternas] Id est, iis qui obediendi propositum habent, obtinet tanquam summus Sacerdos ea Spiritus auxilia, per quae possint et ipsi tentationes quamvis gravissimas superare et sic pervenire ad aeternam illam salutem. Ingens et consolatio et exhortatio, omnibus quidem, sed illis maxime temporibus et hominibus necessaria.

10. *Προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ*, appellatus a Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec] Nempe in illo Ps. 110, cuius iam facta mentio. *Προσαγορευθεὶς κτλ.*

11. *Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος*, de qua multus nobis sermo] Supple *posset esse. Multa dicere possemus. Περὶ οὗ*, de qua re, de qua similitudine inter Melchisedecum et Christum.

Καὶ δυσερμηνευτός λέγειν, et difficilis interpretatu dicere] Id est, *ἐν τῷ λέγειν*, quem si eloquerer, aegre intelligeretis. Nam qui quod sibi dicitur intelligit, is sibi id interpretatur. Ita recte hunc locum accepit Hieronymus ad Enagrium. Confer Ioh. 16: 12. Praeparat eos ad id quod hic differt, mox editurus cap. 7.

Ἐπεὶ ὠθροὶ γέγονατε ταῖς ἀκοαῖς, quoniam auribus facti estis segnes] Id est, *ὑπόκωροι* [surdastri]. Nam ὠθροὶ sunt segnes, ut Prov. 22: 29, Sir. 4: 32, 11: 13. Per μεταφοράν [translationem] dicuntur hoc nomine ii qui non attendunt ad ea quae ipsis dicuntur; ut solent quae corporibus conveniunt, ad animos transferri.

12. *Καὶ γὰρ ἀφελόντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον*] Tamdiu Evangelium audiistis, ut iam debeatis idonei esse ad docendos alios. Singuli vestrum apti iam esse debebant, *εἰς τὴν ἐπισκοπὴν καὶ εἰς τὸ κοπιᾶν ἐν τῷ λόγῳ* [ad episcopatum gerendum et ad laborandum in verbo].

Πάλιν χρεῖαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς] Supple *με* [me]. *Opus habetis ut ego vos doceam.* Eadem locutio 1 Thessa. 4: 9. Plena autem 1 Thess. 1: 8.

Τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λόγιων τοῦ Θεοῦ, quae sint elementa prima oraculorum Dei] Id est, Evangelii, in quo maxima et summe necessaria sunt Dei oracula, quae et sic dicuntur 1 Petr. 4: 11. *Στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς* non hic id sunt quod *στοιχεῖα τοῦ κόσμου* [elementa mundi] Gal. 4: 3 et Col. 2: 8 et 20, sed id quod infra dicitur

6: 1, ὁ τῆς ἀρχῆς λόγος et θαμέλιον, *prima rudimenta*, κινσῶ, κατήχησις, de qua re diximus ad Matth. 28: 20. Et illud ἀρχῆς est ἐξηγητικόν [*explicativum*]. Nam omnium artium principia vocantur *elementa*. Sic Hebraeis *Legis principia* dicuntur מלת יסוד Maimonidae Duce Dubitantium III. 35.

Καὶ γεγόνατε χρεῖαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς, *et facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo*] Eundem sensum alia similitudine explicat. Infantibus lac datur, adultioribus *solidior cib*us, qui βρεῖμα 1 Cor. 3: 2.

13. Ἰλᾷς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, *omnis enim qui lacte utitur*] Supple, *tantum*. Alia comparatio lactis est 1 Petr. 1: 1, 2.

Ἀπειρος λόγου δικαιοσύνης, *expers est sermonis iustitiae*] Hic δικαιοσύνης dixit pro τελειότητος [*perfectionis*], ut ex sequentibus apparet. Et genitivus est pro adiectivo. Sic *iusta hominis statura* dicitur quae ad summum pervenit. Sic *Mammona iustitias*, id est, verae divitiae. Et ἡμᾶς *veritas* saepe vertitur δικαιοσύνη. Et *imputatur in iustitiam*, id est, pro magno opere habetur. Intelligit autem id quod Clementi Alexandrino et aliis γνώσις dicitur, *cognitio πολυποικίλου σοφίας Θεοῦ* [*multiformis sapientiae Dei*], ut loquitur Paulus Eph. 3: 10; σοφία [*sapientia*] per excellentiam, 1 Cor. 2: 6, quae datur per διανοοῖαν τῶν γραφῶν [*patefactionem scripturarum*], Luc. 24: 32. Vera Cabala.

Νήπιος γὰρ ἐστὶ, *infans enim est*] Sic se habet ad illam penitentiorem doctrinam quomodo pueri ad artes viriles. Vide 1 Cor. 3: 1, 13: 2. Infantibus nec dentes sunt ad mandendum cibum duriores, nec ventriculi ea vis quae talem cibum concoquat. Alimentum infanti conveniens est lac; iuveni panis, caro, vinum. Est haec sententia iam ab aliis adducta ex Iosepho.

14. Τελείων δὲ ἐστὶν ἡ στερεὰ τροφή, *perfectorum autem est solidus cib*us] Τελείους intelligit *homines perfectae aetatis*, ut 1 Cor. 2: 6, 14: 20, Eph. 4: 13, Phil. 3: 15. Per hos vero eos qui in rerum divinarum meditatione multum profecerunt, οἱ τὴν γνωστικὴν πίσιν εἰληφότες [*qui scientiam fidei iunxerunt*], ut Clemens loquitur VI Strom,

Τῶς

Τῶν διὰ τὴν ἔξιν, eorum qui propter habitum] "Ἐξίς est firma facilitas, interprete Quintiliano: Κατηγοριῶν [Praedicamentorum] scriptori, ἔξίς χρονιώτερον καὶ μονιμώτερον διαθέσεως [habitus firmior est dispositione et haeret tenacius], sive διάθεσις διὰ χρόνου πλῆθος συμπεφυσιασμένη [dispositio ob temporis diuturnitatem altius infixata et quasi conflata]: Galeno, διάθεσις χρόνιος καὶ δύσλυτος [dispositio diuturna nec facile solubilis]: Philoni, δεσμός οὐκ ἀρρήκτος ἀλλὰ μόνον δυσδιάλυτος [vinculum non quod frangi non possit, sed tantum quod vix solvi]. Sunt autem ἔξεις tum in scientiis tum in virtutibus. Hic de priori genere ἔξεων agitur. Talem habent qui multum et attente in Scripturis versati sunt.

Τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἔχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ, exercitatos habent sensus ad discretionem boni et mali] Sicut in homine externo lingua, palatum, nares indicant quae res bonae quae malae sint, eoque melius quo magis in iis sunt exercitata, sic et homo interior sua habet αἰσθητήρια, per quae allato aliquo mystico intellectu Scripturae facile iudicat, an is rectus sit, an non, ex natura tum ipsius Evangelii, tum illarum dispensationum, et ad id suo tempore recipiendum homines praeparavit. Sic et αἰσθησις [sensus] a corpore ad animum transfertur Phil. 1: 9. Γυμνάζω, exercito, in Glossis: vide 1 Tim. 4: 7, infra 12: 11. Sic γυμνάζειν τὴν ψυχὴν [animam exercere] dixit Isocrates. Haec διάκρισις, de qua hic agitur, non multum dissimilis est τῇ διακρίσει τῶν πνευμάτων [discretioni spirituum], de qua 1 Cor. 12: 10. In veste summi Sacerdotis alterna tinnabula aurea et mala Punica significabant facilitatem eius עֲדָן עֲדָן בְּן יִצְחָק, ad discernenda bona a malis. Habemus id in Zeror.

CAPUT VI.

1. Διό, quapropter] Id est, ne semper tales maneatis, quales iam esse vos dixi, spectans maximam gregis vestri partem. Scriptores nostri modo se maioribus, modo pro-
vectioribus accommodant.

Ἀπέν-

Ἀγίνεις τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον] *Sermonem primitivum Christi*, id est, de Christo et eius disciplina, quae saepe *Christi* nomine comprehenditur: *ista tirocinia*, inquit, *nunc seponemus*.

Ἐπὶ τὴν τελειότητα φερόμεθα, *ad perfectionem feramur*] *Τελειότητα* vocat intellectum figurarum latentium in Veteri Testamento, et dispensationes Dei omnes tendentes ad Evangelium. Vide supra 5: 14 et ibi dicta.

Μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι, *non rursus iacentes fundamentum*] Non iterum repetentes ea quae didicistis, et quae sunt *τῶ* [*fundamenta*] Christianismi. Vide supra 5: 13.

Μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, *poenitentiae ab operibus mortuis*] Poenitentia enim Baptismum praecedit, Act. 2: 31. Ἔργα νεκρά sunt quae a Deo nos alienant. Sicut anima vitam dat corpori, ita animae Deus. Vide quae dicta hac de re ad Matth. 8: 21. *Μεάνοια*, *ἡρώα*.

Καὶ πίστις ἐπὶ Θεόν, *et fides in Deum*] Quae et ipsa Baptismum praecedit, Act. 8: 37. Fides in Christum simul est fides in Deum.

2. Βαπτισμῶν διδαχῆς, *Baptismorum doctrinae*] Id est, *doctrinae de duplici Baptismo*, interiore et exteriori. Vide quae a nobis dicta ad Matth. 3: 6, 28: 19 et Ioh. 3: 5. Meminisse semper debent baptizati quid promiserint et quid acceperint.

Ἐπιθέσις τε χειρῶν, *impositionis quoque manuum*] *ἡρώα*. Sub hoc nomine intelliguntur ritus omnes extra Baptismum et Eucharistiam. Nam manus imponebantur et baptizatis ad obtinendam vim confirmantem Spiritus Sancti, et ordinatis ad Presbyterium, et post peccata reconciliatis, et corpore infirmis: imo et novis coniugibus benedictionem ab Ecclesia postulantes. Vide quae diximus ad Matth. 19: 13.

Ἀναστάσις τε νεκρῶν, *resurrectionis mortuorum*] *ἡρώα*. Postquam locutus est de nostro officio, adiicit etiam praemii mentionem. Vide Ioh. 5: 25, 1 Cor. 15: 16, 29, 52. Dicitur *ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν*, et *ἀνάστασις νεκρῶν*, quomodo hic, et 1 Cor. 15: 12, 13, 42.

Καὶ κλήματος αἰῶνος, *et iudicii aeterni*] *ἡρώα*, nempe in utramque partem, ut videre est Matth. 25: 46. Sic Tertul-

tal-

tullianus in Praescriptione contra Haereticos: *Venturum cum claritate ad sumendos Sanctos in vitae aeternae et promissorum coelestium fructum, et ad profanos adiudicandos igni perpetuo, facta utriusque partis resurrectione cum carnis restitutione.* Hinc refellitur Origenis opinio. Unum est iudicium irretractabile valens in perpetuum.

3. *Καὶ τοῦτο ποιήσωμεν ἵνα περ ἐπιτρέπη ὁ Θεός*] *Faciemus hoc, si Deus vitam dederit*, alio tempore, in usum eorum qui rudiores sunt. Sperabat se et alias ad Hebraeos Epistolas scripturum. Et forte scripsit, sed ininterierunt. At Manuscriptus *ποιήσωμεν, faceremus*, si Deus permitteret, si esset otium.

4, 5, 6. *Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἀπαξ φωτισθέντας, γευσάμενους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας πνεύματος ἁγίου, καὶ καλὸν γευσάμενους Θεοῦ ἔῃμα δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος, καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν.* *Fieri enim non potest ut qui semel sunt illuminati, et gustaverunt donum coeleste et participes facti sunt Spiritus Sancti, item gustaverunt bonum Dei verbum virtutesque seculi venturi, ut hi si lapsi sunt, rursus restituantur in poenitentiam*] Hoc dicit, non frustra illa Christianismi elementa sive fundamenta saepe repeti et animis inculcari, quia ex iis abiectis ingens sit periculum. Hic locus maxime in causa fuit, cur diu Romana Ecclesia cunctata sit hunc librum in Canonem recipere. Liquet ex Tertulliano de Pudicitia. Erat enim in disciplina circa lapsos mitior caeteris Ecclesiis. Ecclesiae pleraeque post Baptismum lapsos aliquos reconciliabant et admittebant ad communionem; sed excipiebant tria gravissima crimina; idololatriam, homicidium et adulterium. Queritur Tertullianus a Papa Zephyrino admissos ad pacem Ecclesiae moechos. At vero id non fuisse novum, sed vetus Romae, docet nos Pastor Hermae II, 4; sed de semel tantum lapso agens, non de iterum lapso, quam distinctionem habes et apud Clementem Strom. II. Temporibus Cypriani cum de lapsis in idololatriam disputaretur an recipi ad poenitentiam publicam et reconciliationem possent, et mos fuisset varius, etiam in ipsa Africa, sustinuit iudicium suum Cyprianus,

eo spectans ut persecutione cessante aliquid in commune statueretur. Romana Ecclesia lenior caeteris auctor fuerat ut post longa poenitentiae tempora lapsi ad communionem reciperentur. Displicuit id Novato et Novatiano, qui hac de causa schisma fecere. At sententia Romanae Ecclesiae de lapsis in idololatriam, parique modo de lapsis in homicidium, placuit magnae Synodo Nicaenae, ut ex eius Canonibus videre est. Neque tamen cogitandum est veteres illos rigidioris disciplinae observatores pro certo habuisse tales in aeternum perituros; sed commendabant eos Divinae misericordiae, privatis non publicis precibus, neque ita ut certi quid eis pollicerentur. Et hoc etiam observatum in iis, qui post primam poenitentiam publice actam rursus se aliis, extra illa tria, criminibus obstringerent. Tertullianus de Poenitentia: *Haec igitur venena eius providens Deus, clausa licet ignorantiae ianua et intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocavit in vestibulo poenitentiam secundam, quae pulsantibus patefaciat: sed iam semel, quia iam secundo; sed amplius nunquam, quia proxime frustra. Nonne enim et hoc semel satis est? Vide et sequentia, ubi poenitentia secunda dicitur respectu eius quae Baptismum praecedit. Infra eodem libro hanc poenitentiam et secundam et unam vocat, cuius in arcto dicit esse negotium, et cum quam severa disciplina exerceretur, late ostendit. Ambrosius: Quamvis caute et salubriter provisum sit, ut locus illius humillimae poenitentiae semel in Ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset aegrotis, quae tanto magis utilis est quanto minus contemptibilis fuerit; quis tamen audeat Deo dicere, Quare huic homini, qui post poenitentiam primum rursus se laqueis iniquitatis obstringit, iterum parcis? Et portam poenitentiae interdum claudi etiam apud Deum Hebraei sentiebant, ut videre est in paraphrasi Chaldaea Cantici 5: 5, apud Rabbinos ad Esai. 22: 14. Philo autem de Praemiis et Poenis ait: Ἐνταῦθα δὲ ὅλοι βίος πίπτουσιν οὗς ἀπαξ ἀνατραπέντας μόνις ἔστιν ἀνελίξαι [In hoc vero tota vita collabitur quam semel subversam aegre possis restituere]. Cum quibus bene congruunt ea quae habet Irenaeus IV. 45. Etiam M. Antoni-*

ni-

nus libro XI, dicit aegre coalescere ramum semel amputatum, etiamsi rursus inseratur. Quam longe a veteri illa disciplina abitum sit, nihil opus est dici? res manifesta est. Attamen Romana Ecclesia quae lenior, ut dixi, caeteris fuit, hunc librum in auctoritatem Canonicam recepit postea: unde sequitur hunc locum ab ea aliter quam ab illis aliis intellectum. Quare et nos videamus quis huic loco sensus dari commodus possit, qui cum Romanae Sedis illis quas dixi constitutionibus non pugnet. Ut dicam quod sentio, existimo *παραπεσόντας* hic dici eos qui a fide Christiana deficiunt, nam et *ῥῶ* [cadere] sic usurpant Hebraei, et verbum *ῥῶ* [praevaricari] *παρὰπίπτειν* vertitur Ezech. 14: 13, 15: 8, 18: 24, 20: 27, et nomen inde deductum *ῥῶ*, *ἀπόστασις* 2 Par. 28: 19, 33: 19, *ἀποστασία* [defectio] 2 Par. 29: 19. Hoc ipsum est quod per *παρῥηνεῖσθαι* significavit supra 2: 1, per *σκληρύνεσθαι* 3: 13 et seqq. Syrus hic si iterum peccaverint, nempe in sensu graviore, ut supra 3: 17. De iis autem dicitur non posse eos restitui in poenitentiam, id est, ad frugem meliorem reduci, nempe per Legem Mosis, quia scilicet defecerant ab illa quae et optima est et certissima, et post Christum missum unica. Hunc sensum optime nobis expressit contra Tryphonem Iustinus: *Τοὺς δὲ ὁμολογήσαντας καὶ ἐπιγινόντας τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν, καὶ ἤτινόν αἰτία μεταβάντας ἐπὶ τὴν ἐννομον πολιτείαν, ἀρνησαμένους ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, καὶ πρὶν τελευτῆς μὴ μεταγινόντας, οὐδόλως σωθήσεσθαι ἀποφαίνομαι* [Qui hunc Christum esse agnoverint et confessi sint, quacunque de causa postea desciscant ad Legem ex eiusque praescripto vitam instituant, dum et esse hunc Christum negent, nec eos erroris sui ante obitum poeniteat, hosce ego servatum iri nego]. — Ostendit autem talem defectionem a Christianismo posse evenire, non Catechumenis tantum aut recens Baptizatis, νεοφύτοις [novitiis], verum etiam iis qui plurimum profecerant, ne quis se putaret a tali periculo immunem, quod ipsum et Paulus nos docet 1 Cor. 9: 27. Profectum autem illum describit verbis egregiis. Primum ait *ἀπαξ φωτισθέντας*. Verum quidem est Baptismum apud Veteres nomen habuisse φωτισμοῦ [illuminationis], quia φωτισμὸν promittit, ut diximus ad Matth. 28: 19, quo

quo spectans Syrus vertit *qui ad baptismum descenderunt*. Sed simplicius est intelligi hic eos qui cognitione Evangelicae doctrinae imbuti fuere, quo sensu *φορτίζειν* et *φοτισμὸν* habemus Ioh. 1: 9, 2 Cor. 4: 4, 6, et infra 10: 32. Solet sic verti Hebraeum *טוּל*. Addit eos *gustasse donum coeleste*, id est, pacem conscientiae, de qua Rom. 5: 1, Phil. 4: 7, quae consequitur peccatorum remissionem conversis indultam. Est autem et hic infra *γεύσασθαι experiendo cognoscere*, ut 1 Petr. 2: 3, Ps. 34: 9, Prov. 31: 18. Subiicit etiam *participes fuisse Spiritus sancti*, id est, dona consecutos Prophetiae, Linguarum, Sanationum, quae non contingebant eo tempore nisi iustificatis, id est, purgatis. *Gustatum etiam ab iis ait bonum Dei verbum*, id est, egregia illa promissa. Nam sic *bonum Dei verbum* sumitur Ier. 29: 10 et 33: 14, Zach. 1: 13. *Ἀνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος* est *ἐξήγησις* [explicatio] illius *verbi boni*, id est, promissi. Non enim hoc erat promissum Dei de restituendo populo in suas terras post LXX annos, aut de Zorobabelis principatu, sed de summa illa potentia quam circa nos Deus ostensurus est in illo altero seculo. Vide Eph. 1: 19, ubi *ὑπερβάλλον μέγεθος δυνάμεως* [supereminens magnitudo virtutis] dicitur quod hic pluraliter *δυνάμεις*. Eadem haec promissa *τίμια καὶ μέγιστα ἐπαγγέλματα* [pretiosa et maxima promissa], 2 Petr. 1: 4. Discimus hinc nullum esse talem profectum qui nos plane securos faciat. *Ἀνακαινίζειν* est *ἐπι*, quod saepe significat *in priorem statum restituere*, ut Ps. 103: 5, Lam. 5: 21. Nemo, inquit, tantus est magister qui id facere possit. Et *πλεονάζει* [abundat] vox *πάνιν*, cum sequatur *ἀνά*. Quales et alibi.

Ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας, *rursum apud se Filium Dei cruci affigentes et ignominia afficientes*. Vide quantum sit peccatum a Christianismo deficere. Nam qui id faciunt eo ipso ostendunt credere se Christum fuisse impostorem, ac proinde dignum cruce omnique ignominia. Dicuntur hoc facere *ἑαυτοῖς*, id est, *apud se*. Et egregia figura dicuntur id facere quod factum approbant. Pari sensu infra dicit 10: 29, a talibus hominibus *proculcari*, id est foedissime tractari, *Dei Filium*, et sanguinem eius, quo foedus

sans-

sanxi, *haberi pro sanguine profano*, id est, facinorosi hominis. De significato vocis *παραδειγματίζειν* vide Matth. 1: 19.

7. Γῇ γὰρ ἡ πιούσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλὰκις ἐρχόμενον ἕτερον καὶ τίκτουσα βοτάνην εὖθετον ἐκείνοισι δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, *terra enim saepe venientem super se bibens imbrem, et generans herbam utilem iis propter quos colitur, accipit benedictionem a Deo*] *Bibere* etiam Graecis terra dicitur cum irrigatur. Anacreon:

— Ἡ γῆ μέλαινα πίει.

[— *Nigra terra potat.*]

Et Hebraeis *מרי* *inebriari* Ps. 65: 11. *Βοτάνη* hoc loco idem valet quod Hebraicum *מרי*, ut videre est Gen. 1: 11, ubi in Graeco est *βοτάνη*. Significat autem omne id quod ex terra nascitur, etiam fruges. *Εὖθετον* dixit *utilem iis propter quos colitur*, id est, fundi dominis. Vide Luc. 14: 36. Talis terra *benedictionem accipit a Deo*, id est, vocatur *terra Dei*, ut videre est Gen. 13: 10, Ezech. 28: 3. *Γῆ*, *εὐλογεῖν* multa significat, sed inter alia etiam *laudare, celebrare*, ut Ps. 145: 2, Gen. 9: 26. *Terrae* respondet homo ex terra sumptus, *imbri* dona illa quorum supra fuit mentio. Sic *βαπτίζειν πνεύματι* [*baptizare Spiritu*] Marc. 1: 8, et prophetia stilla dicitur. Fruges sunt opera pietatis. *Dominus* cuius sunt isti fructus est *Dens*: ab eo denominantur, vocantur *fili Dei*.

8. Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, *eiiciens autem spinas et tribulos*]

— *Subit aspera sylvā,*

Lappasque tribulique, —

ut est apud Virgilium. Vide et Matth. 13: 7. Non dixit hic *τίκτουσα*, ut modo, sed *ἐκφέρουσα*, *eiiciens* velut abortus. Allusio ad locum Gen. 3: 17, 18.

Ἀδόκιμος, reproba est] *Diaplicet talis terra domino suo. Καὶ κατάρας ἐγγὺς, et execrationi proxima*] Brevi futurum est, si talis manet, ut dominus terram talem exsecretur. Vide Matth. 21: 19, Marc. 11: 21. *Ἐγγὺς* rem brevi futuram significat Matth. 24: 32, 26: 18, Marc. 13: 28, Luc. 20: 30, 21: 31, Ioh. 9: 13, 6: 4, 7: 2, 11: 56. Sic et infra 8: 13.

Ἡς τὸ τέλος εἰς καθεύειν, cuius exitus combustio] Hic erit exitus, ut tandem dominus pertaesus sumptuum, villam et arbores et senticeta exurat, habeatque derelictui. Simile est Luc. 13: 6 et seqq. Adde Matth. 3: 10 et 13: 30. Est autem hic μετανομία [transnominatio]. Nam de terra dicitur quod proprie iis rebus convenit quae terrae superstant. Τέλος, rei exitus, ut Rom. 6: 21, 22, Phil. 3: 19. Sentibus et tribulis respondet contemptus Christianae religionis; maledicto herili, damnatio; incendio, poena gehennae.

9. Πεινίσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοί, τὰ χρείστονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν, speramus autem de vobis, dilectissimi, meliora et vicina saluti, quamquam ita loquimur] Id est: Quanquam haec diximus, speramus tamen vos, id est, maximam partem vestram, non esse eo loco ut a Christianismo defecturi sitis, quamquam sunt e vobis qui malo exemplo praeivere, et caeteri aliquid remissere de prima alacritate. Πεινίσμεθα hic non est vertus sum, sed spero, aut mihi persuadeo, ut et Rom. 15: 4. Utitur sic et Plato. Ἐχόμενα σωτηρίας, quae cum salute cohaerant, id est, ea quae vos non plane a salute alienent.

10. Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεός, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, ἧς ἐνεδίδαξθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες, non enim iniustus Deus, ut obliviscatur operis vestri et laboris dilectionis quam ostendistis in nomen ipsius, qui ministratis sanctis et ministratis] Ideo, inquit, spero vos salutem adepturos, quia bene coepistis. Iustitiae est implere promissa: quare Deus iniustus aliquo modo dici posset, si non staret promissis. Ἔργον hic intellige quod ἔργον πίστεως [opus fidei] dicitur 1 Thess. 1: 3, apertam professionem Christianismi. Huic addit, ut et dicto ad Thessalonicenses loco κόπον ἀγάπης dilectionem coniunctam cum laboribus et molestiis, quamquam in Manuscripto, ut et in Latino abest κόπον. Quam ostendistis, inquit, in nomen ipsius, id est, in religionem Christianam, per quam Deus summe honoratur. Quia ministratis, inquit, sanctis, id est, ob Christum vinctis aut aliter afflictis omnem opem tulistis. Vide infra 10: 33.

Exem-

Exemplo sit ille Mnason, Act. 21: 16. Addit et ministratis, eoque ipso ostendit se non lapsis loqui, sed adhuc stantibus, quanquam cum labendi periculo, iis maxime qui prae metu a publicis coetibus abstinere coeperant.

11. Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν, cupimus autem unumquemque vestram par ostendere studium] Non satis est ad consequendam salutem easse, sed perstandum est. Vide quanta prudentia Scriptor hic utatur. Modo terret, deinde rursus erigit, erectos iterum monet, nec universos tantum, sed et singulos. Τὴν αὐτὴν σπουδὴν, id est, par studium, quale ostendistis antehac. Quidam enim refrixerant.

Πρὸς τὴν πληροφάνειαν τῆς ἐλπίδος ἄχρι τέλους, ad impletionem spei usque in finem] Πληροφορία hic non est certitudo, sed impletio sive consummatio, quo sensu πληροφορίαν habemus Col. 2: 2 et 1 Thess. 1: 5, πληροφορεῖν 2 Tim. 4: 5, 17. Implere autem spem dicitur qui conditionem implet sub qua res speranda proposita est.

12. Ἴνα μὴ νοσήτε γένησθε] Hoc ideo dico, inquit, ne quid remittatis de isto studio. Coniunguntur νοσῆτε [segnis] et παρημένος [remissus] Sir. 4: 32. In Glossario, νοσώτερος, languidior, Hebraeis הָנָן.

Μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομοῦντων τὰς ἐπαγγελίας, verum imitatores eorum qui fide et patientia haereditant promissa] Patriarcharum, ut sequentia indicant. Et κληρονομοῦντων positum pro κληρονομήσαντων [eorum qui haereditaverunt], praesens pro praeterito. Nam quanquam Abrahamus, Isaacus et Iacobus terram illam promissam non possederunt, neque viderunt ingentem illam posteritatem et regnum in ea, ius tamen certissimum ad posteros transmiserunt. Qui autem ius habet, rem ipsam habere quodammodo videtur, ut in iure est proditum. Est autem ἐν διὰ δυοῖν [unum per duo] cum dicitur πίστεως καὶ μακροθυμίας, pro per fidem patientem sive constantem in adversis. Cum de vobis sermo est ἐπαγγελία singulari numero dici solet: cum de Patribus saepe ἐπαγγελίαι. Complura enim erant promissa diversis facta temporibus, per quae tamen illud unum et magnum promissum de vita aeterna nobis factum adumbrabatur, et mysticè in illis continebatur.

13. Τῷ γὰρ Ἀβραάμ ἐπαγγελάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ καὶ οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὁμοίαι, ὥμοσε καθ' ἑαυτοῦ, *Abrahamo namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iuravit per semetipsum*] Promisso addidit iusiurandum, ut duobus vinculis teneretur. Utilitur dicto noto inter Hebraeos, *Qui iurat, iurat per id quod est supra se*: item, *Deus iurat per semetipsum, non per alium*. Philo de Caino et Abele: Ὁ μαρτυρῶν παρόσον ὁ μαρτυρεῖ κρείσσων ἐστὶ τοῦ μαρτυρουμένου [*Testis in quantum testimonium exhibet, maior est eo, cui datur testimonium*]. Idem, in Allegoriis: Ὁρᾷς γὰρ ὅτι οὐ καθ' ἐτέρου ὁμνύει Θεὸς, οὐδὲν γὰρ αὐτοῦ κρεῖττον· ἀλλὰ καθ' ἑαυτοῦ, ὃς ἐστὶ πάντων ἀριστος [*Vides enim, quod non per alium Deus iurat, nihil enim illo praestantius: sed per seipsum, qui est omnium optimus*]. Respiciuntur verba Gen. 22: 16.

14. Ἡ μὲν εὐλογῶν εὐλογῆσω σε καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε, *certissime enim tibi benedicam et te multiplicabo*] Eadem verba in LXX dicto Geneseos loco, nisi quod pro πληθυνῶ σε ibi est πληθυνῶ τὸ σπέρμα σου [*multiplicabo semen tuum*]. Sed sensus est idem, cum mos sit Hebraeis parentes pro liberis nominare, quasi una essent persona. Illa vero participia suis verbis adiuncta apud Hebraeos intendunt significationem. Hoc enim vult: *Mirum in modum et prosperabo te et ingentem tibi prosperitatem dabo*. Ἡ μὲν formula affirmantis maxime frequens iurantibus. Demosthenes ὁμνύει, ἢ μὲν ἀπολωλέναι Φίλιππον [*iurat Philippum quidem certe periisse*].

15. Καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας, *et sic patienter ferens adeptus est promissum*] Ad mortem usque inter tentationes plurimas in illa spe perstitit, quae post ipsius mortem impleta est.

16. Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὁμνίουσι, *homines enim per maiorem iurant*] Per Deum qui et omnia certo novit et ad vindicandam perfidiam est potentissimus. Καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος, *et omnis controversiae finis ad confirmationem ipsis est iuramentum*] Omnem dubitationem tollit, iuramentum confirmativum promissi. Hebraeis dicere, est etiam cogitare. Sic ἀντιλογία, *cogitatio in contrarium*, nempe quasi id quod

quod dicitur, futurum non esset. Aegyptii iusiurandum vocabant *μεγίστην πίστιν* [fidem maximam], narrante Siculo Diodoro: *τελευταίαν πίστιν* [fidem ultimam] dixit Halicarnassensis. Philo tribus in locis *μαρτυρίαν Θεοῦ περὶ πράγματος ἀμφισβητούμενου* [Dei testimonium de re de qua ambigitur]: Procopio *ὑστατον καὶ ἐχυρώτατον πίστιός τε καὶ ἀληθείας ἐνέχυρον* [ultimum atque firmissimum et fidei mutuae et veracitatis pignus]. Terentius:

Aliud si scirem qui firmare meam apud vos possem fidem

Sanctius quam iusiurandum, id pollicerer tibi, Lache.

17. 'Εν ᾧ] Quare, quod alias ἐφ' ᾧ.

Περὶ σφόδρον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδειξάτω τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, *abundantius volens Deus ostendere promissi heredibus immutabile consilium suum*] Solet Deus interdum dici *μετατίθεσθαι βουλὴν* [mutare consilium], ubi res mutata novum consilium exigit: ut videre est Ion. 3: 10, Ier. 18: 11. Sed haec promissio, tum carnalis de multiplicanda posteritate Abrahami, tum spiritualis de colligenda Ecclesia Christo, et pijs perducendis ad vitam aeternam, est *immutabilis*, ἀμεταμέλητος [sine poenitentia], καὶ Rabbiniis. Intellige ergo hic κληρονόμους ἐπαγγελίας et Patres illos veteres et Christianos. Vide et quod supra 4: 1.

Ἐμειψίτευσεν ὅρκῳ, *interposuit iusiurandum*] Ex Latino *intervenit*. Dicuntur autem Latinis *intervenire*, qui fidem alicuius fulciunt. Sic Deus suam ipse fidem fulsit iureiurando. In Glossis, *μεσιτεύω, intervenio*. Philo de Caino et Abele: Τοῦ πισυεσθῆναι χάριν, ἀπιστοῦμενοι καταφρονέουσιν ἐφ' ὅρκον οἱ ἄνθρωποι. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ λέγων πιστὸς ἐστίν, ὥστε καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ βεβαιότητος ἐνέκα μηδὲν ὅρκῳ διαφέρειν, καὶ συμβέβηκε τὴν μὲν ἡμετέραν γνώμην ὅρκῳ, τὸν δὲ ὅρκον αὐτὸν Θεῷ πεπιστώσθαι· οὐ γὰρ δι' ὅρκον πιστὸς ὁ Θεός, ἀλλὰ δι' αὐτὸν καὶ ὁ ὅρκος βέβαιος. Τί οὖν ἔδοξε τῷ ἱεροφάντῃ παρεισαγαγεῖν αὐτὸν ὁμνούντα; ἵνα τὴν ἀσθένειαν διελέγῃ τοῦ γεννητοῦ, καὶ διελέγξας ἅμα παρηγορήσῃ. Οὐ γὰρ δυνάμεθα διηνεκῶς τὸ ἄξιον τοῦ αἰτίου κεφάλαιον ἐν ψυχῇ ταμιεῦσαι τῇ ἑαυτῶν, τὸ οὐχ' ὡς ἄνθρωπος ὁ Θεός, ἵνα ἅπαντα τὰ ἀνθρωπολογούμενα ὑπερκύψωμεν, ἀλλὰ πλείστον μετέχοντες τοῦ θνητοῦ καὶ χωρὶς αὐτῶν ἐπιστοῦσαι μηδὲν δυ-

τάμναι, μήτε ἐμβῆναι τὰς ἰδίας κῆρας ἰσχύοντες, ἀλλ' εἰς τὸ
 θνητὸν εἰσδύμενοι καθάπερ οἱ πογλῖαι, καὶ περὶ αὐτοὺς ὡ-
 περ ἐκείνοι σφαιρηδὸν εἰλούμενοι, καὶ περὶ τοῦ μακαρίου καὶ
 ἀφθάρτου καθάπερ περὶ αὐτῶν δεξάζομεν· τὴν μὲν ἀτοπίαν
 τοῦ λόγου, ὅτι ἀνθρωπομορφον τὸ θεῖον ἀποδιδράσκοντες· τὴν
 δὲ ἐν τοῖς ἔργοις ἀτίθειαν, ὅτι ἀνθρωποπαθεῖς, ἱκανορθεύ-
 μενοι. Διὰ τοῦτο χεῖρας, πόδας, εἰσόδους, ἐξόδους, ἔχθρας,
 ἀποπροφάς, ἀλλοτριώσεις, ὀργὰς προσαναπλάττομεν, ἀνοίκνια
 μίση καὶ πύθη τοῦ αἰτίου, ὧν ἐστὶ καὶ ὄρκος τῆς ἡμετέρας
 ἀσθενείας ἐπικουριά [*Homines cum fidem apud alios non
 inveniunt, ut fides tibi habeatur ad iusiurandum confu-
 giunt, Deo vel loquenti tantum habenda fides, ut nec
 sermo eius iuramento hilo infirmior sit. Itaque affirma-
 tioni nostras ob iuramentum, ipsi iuramento ob Deum
 creditur. Neque enim Deo a iureiurando accedit fides,
 quod et vim et fidem suam a Deo accipit. Cur ergo
 vati nostro visum, iurantem eum introducere? ut crea-
 turas infirmitatem et argueret et consolaretur. Non enim
 possumus semper in animo servare sententiam dignam
 prima causa, non esse Deum qualis homo, ut sic attol-
 lamur super omnia quae humanum in modum dicuntur:
 sed quia maxima ex parte affines eumus rerum morta-
 lium et praeter eas nil cogitare possumus, neque proprios
 morbos egredi: sed in res mortales immersi tanquam
 cochleas, dum illarum in morem ipsi nobis involvimur,
 eadem de illo beato immortalique quas de nobis opinio-
 nes habemus, verbis quidem negantes Deum humana for-
 ma praeditum, re autem ab impietate quorundam qui
 affectus ei tribuunt non alieni, utcunque tergiversamur:
 ideo manus, pedes, introitum, exitum, odium, aliena-
 tionem, aversionem, iram ei affingimus, affectus nihil
 ad auctorem illum summum pertinentes, in quibus et
 iusiurandum est nostras imbecillitatis subsidium]. Ter-
 tullianus de Poenitentia: O beatos nos quorum causa Deus
 iurat! miseros si ne iuranti credimus.*

18. Ἰσα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον
 φεύσασθαι Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν, ut per duas
 res immutabiles, in quibus fieri non potest, ut mentiatur
 Deus, firmam consolationem habeamus] Hic iam dimisso
 sensu carnali mysticum sive spiritualem arripit, de qua

agi-

agitur Matth. 3: 9, et Rom. 9: 7, Gal. 3: 16. Duae res quarum Deum non poenitet, sunt promissum, ubi impleta est eius conditio, et iuramentum. Praeterea aperte in his agit Deus, non obscure, ut interdum in vaticiniis rerum aliarum. Aperta locutio vocatur *veritas*, Dan. 7: 16. *Ψεύδεσθαι* improprie dicitur, cuius verbis aliquis fallitur, ideo quod non ea intelligat. Sic Ezechiel decepit Sedeciam, dicens non futurum ut videret Babylonem. Putabat is se eo non deportandum; at deportatus est, sed iam caecus. *Firma* sane est *consolatio* quae nititur dictis immutabilibus, minimeque obscuris: qualia imprimis sunt promissa Euangelica.

Οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος] Nos, inquit, qui *confugimus*, relictis nempe seculi vitiis, ad *obtinendam spem illam* quae nobis in Euangelio *proponitur*. Confugimus tanquam ad asylum, ut illi de quibus Num. 35: 2 et Jos. 21: 27. *Spes* hic dicitur per *μετωνομίαν* [*transnominationem*] res ipsa sperata, id est, vita aeterna, ut Gal. 5: 5 et alibi. *Κρατῆσαι* pro *εἰς τὸ κρατῆσαι*, et *κρατεῖν*, *potiri*, ut *κρατεῖν τοῦ ποταμοῦ* [*potiri flumine*]. Et *προκειμένη ἐλπίς*, ut infra *προκειμένος ἀγὼν* [*propositum certamen*] 12: 1, *προκειμένη χαρὰ* [*gaudium propositum*] 12: 2. Sic *προκειμένος ἀποπὸς* [*meta proposita*] apud Galenum.

19. Ἦν ὡς ἀγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βέλβαιαν, quam sicut anchoram habemus animi firmam ac tenacem] Ἦν refero ad *παράκλησιν*, ad *consolationem* quae ex illis promissis oritur. Ea est *vice firmas ac tenacis anchorae*; quia inter tantos fluctus et tempestates seculi efficit ne mergamur, nempe si ea recte utamur, ut illi nautae Act. 27: 29. Sic Hecuba apud Euripidem de filio, Οἶκον ἀγκυρά τ' ἐμὴν [*Domus anchora meae*].

Καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπέτασματος] Et hoc refero ad *παράκλησιν*. *Consolatio* ista intrat, id est, velut praesentes nos sistit in Coelo illo summo, quod significatur *per adytum illud* quod erat intra *velum* dictum *כַּסֵּת*, quod discriminis causa interpretes et Philo vocant *καταπέτασμα*, cum velum alterum in foribus Basilicae vocent *κάλυμμα*. De tota hac re diximus ad Matth. 27: 51.

20. Ὅπου πρόδρομος ἐπὶ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, *quo praecursor pro nobis introivit Iesus*] Ex occasione vel istius paulatim redit ad explicandum Christi sacerdotium, quam rem distulerat, ut Hebraeos officii sui commonitos ad attentionem praepareret. In Glossario, *πρόδρομος, antecursor, praecursor*. Esai. 28: 8, *παιδι fons primitiva* vertitur *πρόδρομος*. *Christus eo prior ivit, idque nostro bono*, ut et nos eo arcesseret, sicut ipse dixit Ioh. 14: 27. Habemus, inquit, non promissum tantum, sed et exemplum.

Κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ] *Ad modum Melchisedeci: vel pari lege aut conditione*, ut diximus supra 5: 6. Hoc ideo quia Melchisedec non minus Rex fuit quam Sacerdos: neque ex ortus lege id habuit, neque alii id in reliquit: in quo multum differebat ab Aaronis posteris. Similitudines tales non ad speculum respondent, nec premi debent singulae circumstantiae: sed observandum quo tetenderit divina tam veterum temporum dispensatio.

Ἀρχιερεὺς γεόμενος εἰς τὸν αἰῶνα, *Pontifex factus in sempiternum*] Nempe ut nos a peccatis immunes faciat, vires nobis eximias impetrando, si ad ipsum recurramus. Vide supra 2: 17. Cum his cohaerent quae sequuntur.

C A P U T VII.

1. Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδέκ, βασιλεὺς Σαλήμ, *hic enim Melchisedec Rex Salem*] *Melchisedec* nomen proprium in Phoenice sive Cananaea, pari forma qua *Adonisedec*, Ios. 10: 1. Nam interponere Iod nominibus compositis mos est illarum gentium, quod multis exemplis patet. Rex eiusdem urbis, quae *Salem* dicta olim, apud Iosiam vero plenius *Ierusalem*. Puto hunc Melchisedecum, virum iustitia celebrem, eum esse qui in Sanchiathonis historia dicebatur *Συδὺκ*, ut ex Philone Byblio nos docet Eusebius, nimirum pari modo quo *Ierusalem* est *Salem*. Huic autem nomen a Phoenicibus, qui et Cananaei, consecratum in Iovis stellam qui πῦρ Phoenicibus primum, deinde Rabbinis: nimirum quod id sidus imprimis sit benignum et pacificum. Et in nomine huius

et

et Principis et Sacerdotis latet mysterium ad Christum eximio sensu se referens. Nam et is *Rex* est exactissimam nobis *iustitiam adferens*, et civitas quam condidit, id est, Ecclesia, *pacem* habet cum Deo, *pacem* et inter homines quaerit. *Salem* autem esse *Ierusalem*, non tantum Iosephus et Hebraei testantur alii, sed et Ps. 76: 2. Nec ea remota fuit ab itinere Abrahami regredientis Mambrene: ut viri eruditi ostenderunt. Et, ut ab hac distinguatur, Salem altera dicitur *Salem Sicimorum*, Gen. 33: 18.

Ἱερεὺς Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, Sacerdos Dei summi] In Manuscripto τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου, quomodo est et in Graeco Gen. 14: 18, ubi in Hebraeo *רִבְנָא כֹהֵן רַב*. Illud *רִבְנָא*, quod Plautus et Sisenna extulere *Alon*, erat nomen quo Phoenices appellabant *summum Deum*. Vide quae diximus ad Marc. 5: 7. *רַב* cum additur *Dei*, semper est *Sacerdos*. Et antiquis temporibus Reges fuisse et Sacerdotes ostendimus ad Genesis locum.

Ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποσρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων, qui obviam venit Abrahamo regresso a caede Regum] Et hoc ex Graeco Gen. 14: 17, *Μετὰ τὸ ὑποσρέψαι αὐτὸν ἀπὸ τῆς κοπῆς τοῦ Χοδὸρλαχομοὺρ καὶ τῶν βασιλέων μετ' αὐτοῦ* [Postquam reversus erat a caede Chodorlahomori et Regum qui cum eo erant], Regum nempe illorum quatuor qui praeter Chodorlahomorum nominantur initio dieti capitis. *Συναντήσας, cum obviam venisset* Abrahamo in signum amicitiae, ut Act. 10: 25. Sic exercitus occurrit Vitellii filio apud Tacitum Historiarum II.

Καὶ εὐλόγησας αὐτὸν, et benedixit ei] Ritu nempe Sacerdotis, Gen. 14: 9. Est alioqui verbum *εὐλογεῖν* satis late patens, sed hic intelligendum ut Num. 6: 22, Sir. 36: 9.

2. *Ὅτι καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραὰμ, cui et decimas omnium dedit Abrahamus*] Nempe in honorem Dei Summi quem et Melchisedec et Abraham colebant, Gen. 14: 20. Vetustissimus mos fuit omnium gentium de praeda decimam Deo dare. Notavimus id libro III de Iure Belli et Pacis 6. 1.

Πρώτον μὲν ἐρμηνεύμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, qui pri-

mum quiddam explicatur Rex iustitias] Explicatio nominis Melchisedec. Genitivus autem est pro adiectivo. Itaque *Regem iustum* recte explicat Iosephus.

Ἐπεὶτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλήμ· ὁ ἐστὶ βασιλεὺς εἰρήνης, *deinde autem et Rex Salem, quod est Rex pacis*] Explicatio nominis quo urbs ab ipso regnata vocabatur. Et nota Christum tum regni sui specimen quoddam dedisse, tum sacerdotium inchoasse apud eandem urbem, Matth. 21: 3 et 10, Luc. 13: 33.

3. Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, *sine patre, sine matre, sine genealogia*] Postremum hoc priora explicat: neque enim genus eius a Mose recensetur, ac ne pater quidem aut mater: unde videas, quantum hic distet a Leviticis Sacerdotibus, qui patre esse debebant Aaronide, matre autem Israelitide, Lev. 8: 1, 21: 14, et ob id diligentissime observari solebant census generis ipsorum, ut videre est Esdr. 2: 62. Philo ad Decalogum: Ἱερῶς γὰρ τὸ γένος ἐξετάζεται μετὰ πάσης ἀκριβείας εἰ ἀνεπίληπτον [*Nam in genus Sacerdotis summa diligentia inquiritur, num inculpatum sit*]. Syrus hic non male: *Cuius nec pater, nec mater scripti sunt in genealogiis*. Sic Seneca Epistola CVIII, cum dixisset duos Romanos Reges esse, quorum alter patrem non habeat, alter matrem, id ipsum explicans dicit, *de Servii matre dubitari: Anci patrem nullum dici*. Plurimas apud gentes etiam maternum genus in Sacerdotibus spectabatur. Porphyrius de Brachmanibus: Ἐνὸς εἰσι γένους· ἐξ ἑνὸς γὰρ καὶ πατρὸς καὶ μητρὸς πάντες κατάγουσιν [*Eodem genere orti sunt, quippe eodem patre, matre etiam eadem prognati*]. Ion in Trogoedia Euripidis:

— Ὡς καὶ ἀμήτωρ

Ἀπάτωρ τε γινώσκων τοὺς θρόνους
Φοῖβον ναοὺς θεραπεύων.

[— *Nam tanquam incerta matre,*

*Et incerto patre natus, illud quod me aluit
Phoebi templum colo.*]

Ostendens hoc esse contra morem. Sic apud Athenienses Rex sacrorum causa ex matre debebat esse virgine ac cive, ut ad dictum Lev. 21 locum ostendimus. In controversiis Senecae lex est, *Sacerdos castus et castis,*

pu-

pura e puris sit. Ubi et hoc habes: *Si mater tua prostitisset, tibi noceret.* Hyrcano obiectum fuit matrem eius bello captam fuisse: suspicio enim facit ut tales vix purae credantur ob fortunam servilem. At Melchisedecus nullo genere, nulla parentum mentione (quam tamen in aliis plurimis adhibere Moses solet), non aliter quam quasi de coelo delapsus introducit, in quo haud dubium latuerit mysterium. Philo de Allegoriis: *Καὶ Μελχισεδέκ βασιλέα τε τῆς εἰρήνης, Σαλήμ· τοῦτο γὰρ ἐρμηνεύεται· ἱερεὶα ἑαυτοῦ πεποίηκεν ὁ Θεὸς, οὐδέν ἔργον αὐτοῦ προδιατυπώσας, ἀλλὰ τοιοῦτον ἐργασάμενος βασιλέα καὶ εἰρηναῖον, καὶ ἱεροσύνης ἄξιον τῆς ἑαυτοῦ πρώτου [Melchisedecum etiam Regem pacis, id enim est Salem, sacerdotem sibi constituit Deus, nullo eius ante descripto merito, sed ipse eum primum talem fecit, et Regem, et pacatum, et suo sacerdotio dignum].* Dicit deinde per Melchisedecum figurari τὸν ἀληθῆ λόγον [*verum sermonem*], qui neque νοῦν [*mentem*] habet patrem, neque matrem τὴν αἰσθησιν [*sensum*], sed a Deo ipso trahat originem. Ita saepe Veteres argumentum trahunt ab eo quod in textu non dicitur. Sic Philo libro Peiorem insidiari meliori, ex eo quod Caini mors scripta non inveniat, deducit κακὸν ἀθάνατον εἶναι ἀφροσύνην [*amentiam malum esse immortale*], et contra animum placere ante opera, ex eo quod Noë Deo placuisse dicitur ante operam mentionem. Est autem verbum γενεαλογεῖν, unde hoc nomen ἀγενεαλόγητος, bene Graecum, et construitur cum accusativo apud Herodotum et Plutarchum.

Μῆτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μῆτε ζωῆς τέλος ἔχων, neque initium dierum, neque finem vitae habens] Nempe in Mosis historia, Id factum ut eo aptior esset ad figurandum Christum. Solet enim alioqui Moses de viris magnis agens addere quando nati, quando mortui sint.

Ἀπομοιωμένος δὲ τῷ νῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές, similis autem Filio Dei manet Sacerdos in perpetuum] Id est: Ita in scenam venit ut exitus eius non appareat, plane quasi sacerdotium eius esset perpetuum, quale est Christi. Sicut quae narrantur dicuntur fieri ab eo qui narrat, ut vidimus supra 1: 6, ita quod non narratur ponitur quasi non sit. Addi potest Mel-

chisedecum fuisse *sacerdotem in perpetuum*, id est, quamdiu veri Dei cultus in Phoenice mansit.

4. *Θωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, videtis autem quantus sit hic*] Quantae dignitatis.

Ὁ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀποθινίων ὁ πατριάρχης, cui decimas dedit de praecipuis et Abrahamus Patriarcha] Καὶ referendum ad Ἀβραάμ. Non alii tantum, sed magnus ille Abraham, auctor Indaeici generis, illi decimas dedit. Et haec vox ἀποθινίων bene Graeca est: sed genitivus est ἐξηγητικὸς [*explicativus*], sive vice appositionis. Nam ipsa pars praedae quae Deo dicatur vocatur ἀποθινία Herodoto, Thucydidi, Xenophonti, et in Phoenissis Euripidi. Πατριάρχαι dicuntur et *tribuum progenitores et familiarum*, ut videre est 1 Par. 9: 9, 22: 3, 27: 22, 2 Par. 19: 8, 23: 20, 26: 12, Act. 2: 29, 7: 8, 9. Multo autem iustius eo nomine vocatur Abraham, unde omnes istae tribus et familiae ortum trahebant. Πατριά frequentissime est *familia*, sed et pro tribu sumi ostendimus ad Matth. 1: 16. Recte autem hic Scriptor τοῦ, ἔδωκε, intellexit non de Melchisedeco, sed de Abrahamo, ut et LXX., Philo et Iosephus. Syrus pro ἔδωκε habet ἔσπευ, *separavit*, quae vox sacris propria. Sic Num. 8: 16, pro Hebraeo עָנַן, *dati*, Chaldaeus habet יָנַן [*separati*].

5. *Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευὶ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες, et quidem de filiis Levi sacerdotium accipientes*] Λαμβάνοντες ita positum ut λαμβάνει supra 5: 5. Omnes sacerdotes erant ex Aarone, Aaron ex Levi.

Ἐντολὴν ἔχουσιν] Id est, *ius hoc habent*, ὡς, Marc. 10: 5.

Ἀποδεκατοῦν τὸν λαόν] Id est, *a popularibus suis decimas exigendi*. τὸν quod δεκατοῦν et ἀποδεκατοῦν vertitur, saepe refertur ad res, Gen. 28: 22, Dent. 14: 22, 26: 12, 1 Sam. 8: 15, 17. Hic vero ad eos quorum res sunt, ut et mox 6. Ἀποδεκατοῦν Latini dicunt *edecumare*, ut est in Glossario.

Κατὰ τὸν νόμον, secundum Legem] Num. 18: 24 et sequentibus, ubi vides Levitas accepisse decimas a privatis, Sacerdotes vero ab ipsis Levitis. Duplici ergo modo Sacerdotes Aaronidae populares suos edecumarunt, pri-

primum quia id ipsum quod Levitarum erat a populo venerat, deinde quia et Levitae pars populi.

Τουτέστι τοὺς ἀδελφούς αὐτῶν καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς οὐσφύος Ἀβραάμ, id est, a fratribus suis quamquam et ipsi exierint ex lumbis Abrahami] Et hoc alicuius dignitatis, non ab externis, sed a popularibus accipere decimas. Hoc praestruit, ut maiorem deinde Melchisedeci dignitatem inferat. Ex lumbis exire dicantur Hebraeis qui ex alicuius semine nascentur, Gen. 35: 11, 2 Par. 6: 9. Causa eius locutionis nota prosectoribus.

6. Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, cuius autem generatio iis non annumeratur] Cuius genus neque a Levi neque ab Abrahamo deducitur.

Ἀδεδίκατοκε τὸν Ἀβραάμ] Ededumavit Abrahamum. Constructio quae supra.

Καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε, et huic qui habebat promissa benedixit] Magna et haec dignitas, ei benedicere qui Deo erat charissimus, ut ex promissis tantis et toties repetitis apparebat.

7. Καρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας] Extra controversiam dicerent Latini.

Τὸ ἕλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται, ei, quod minus est, a meliore benedicitur] Neutrum pro masculino, ut Eph. 1: 10 et alibi. Εὐλογεῖται intellige, ritu Sacerdotali, ut supra 2. Nam neque populus eo modo Levitis benedicebat, neque Levitae Sacerdotibus, neque Sacerdotes summo Sacerdoti.

8. Καὶ ὥδε μὲν, et hic quidem] Ὡδε, hic, id est, in lege Levitica.

Δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν, decimas accipiunt homines morituri] Ostendit hoc ipsa Lex quae Sacerdotibus Sacerdotes vult succedere, Num. 3 et 18.

Ἐκεῖ δὲ, ibi autem] In loco illo Geneseos.

Μάρτυροσύμενος ὅτι ζῇ, qui narratur vivere] Supple, tantum. Vitae eius fit mentio, καὶ [et ille]: mortis autem nulla significatio.

Καὶ ὥς ἔπος, et ut ita dicam] Est et haec locutio Graecae elegantiae. Utuntur Aeschylus Persis, Thucydides, Plato Timaeo et de Republica II; Aelianus de Animalibus IV. 36. etc. alii, praesertim ubi aliquid dicturi sunt

sunt *παράκεινδυννεύμενον* [*periculose susceptum*] aut *esimium*. Sic et in Euripidis Oreste,

— ὡδ' εἰπεῖν ἔπος,

[— *ut ita dicam*],

quia durior est figura quae sequitur, ideo eam praemunivit ex doctorum praecepto. Quintiliannus VIII. 3: *Et si quid periculosius finissemus videmur, quibusdam remediis praemunendum est: ut ita dicam: si licet dicere: quodammodo: permitte mihi sic.* Hebraei dicunt, כִּדְּמָדָּא [quodammodo].

Διὰ Ἀβραάμ καὶ Λεὺὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται, *per Abrahamum et Levi, qui decimas accepit, decimas dedit*] Bona parentum dicantur etiam posterorum bona in iure. Et cum Abrahamus has decimas dedit, simul expetivit ut Melchisedecus et sibi et posteritati suae benediceret. Διὰ Ἀβραάμ, *in Abrahami persona.*

10. Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν, ὅτε συνήτησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδὲν, *adhuc enim in lumbis patris erat quando obviam ei venit Melchisedecus*] Levi illic erat non ἐνέργεια [actu], sed δυνάμει [potentia]. Αὐτῷ nempe Abrahamo.

11. Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, *si iam perfectio per Sacerdotium Leviticum esset*] Τελείωσις hoc loco est id quod in genere Sacerdotii perfectissimum est. Vide supra 2: 10, 5: 9, infra 19.

Ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νομοθετήτο, *populus enim sub illa Legem accepit*] In Manuscripto ἐπ' αὐτῆς νομοθετήται [*de illa Legem accepit*]. Iam tum cum a Davide Psalmus iste scriberetur, populus Legem habebat de Sacerdotio Levitico: illis Sacerdotibus honorem, primitias, decimas et oblationum partes dabat ex lege. Ἐπ' αὐτῆς, *de illa.* Vide inter Praecepta inbentia tertium et vicissimum.

Τίς ἐτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲν ἔτιον ἀνίστασθαι ἱερεῖα, *quid adhuc necessarium fuisset secundum ordinem Melchisedeci alium surgere Sacerdotem*]. Nempe ut praedicat ille Psalmus. Ἀνίστασθαι dicitur quā manus aliquod publicam orditur, ut Exod. 1: 8. Sic et ἐγείρεσθαι Matth. 11: 11, 24: 11, Marc. 13: 22, Ioh. 7: 52, Act. 9: 8, 13: 22. Hebraei dicunt כָּמָה 2: Sam. 23:

Kal

Kal ou kata tēn taksin 'Aarōn lēgēsthai, et non secundum ordinem Aaronis dici] Nempe in Psalmo. *Cur ille venturus Sacerdos ibi dicitur fore instar Melchisedeci, et non instar Aaronis?*

12. *Μετατιθεμένης γὰρ ἱερωσύνης]* Sacerdotio translato in aliquem non Aaroniden, quod futurum praedicat Psalmus.

'Εξ ἀνάγκης καὶ νόμον μετάθεσις γίνεται, necesse est ut et Legis translatio fiat] Nempe *ἱερατικοῦ [sacerdotalis]*, de quo supra egerat. Iudaei volunt Legem nulla in parte mutatum iri. At ex Psalmo apparet mutatum iri, et quidem in eximia eius parte, nempe de Sacerdotio. Neque enim stante Lege Sacerdos aliquis esse potuit non Aaronides. Ac proinde illa etiam sanctio Legis evanuit, *Maledictus qui non fecerit omnia verba Legis huius. Μετατίθεσθαι est mutare*, unde supra τὸ ἀμετάθετον [*immutabile*]. Sic apud Platonem *μεταθώμεθα*, id est, *sententiam mutemus*. Chrysostomus in II Adversus Iudaeos et hoc notat, *maximam Legis partem circa sacra versari*.

13. *'Εφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἐτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ, in quem enim haec dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altari praesto fuit]* Illud γὰρ eo pertinet ut praestructis quae oportebat, iam ostendat sensum Psalmi illius omnibus partibus in Iesum Nazarenum competere. *'Εφ' ὃν, in quem dicta ista competunt*. Sic mox εἰς ἣν. *Μετέχειν φυλῆς est esse de tribu*, sicut *μετέχειν σαρκὸς καὶ αἱματος*, 2: 14, *habere carnem et sanguinem*. Pro *προσέσχηκε* Manuscriptus habet *προσέσχε*. Et est vox bene Graeca, significatque *operam dare*. Sic *προσέχειν πόλεμον, πράξει, ἔργοις [operam dare militiae; negotio, laboribus]* frequentia apud Graecos. Alii libri habent *προσέσχηκε*, 27 [*adstitit*]. Constabat inter Iudaeos Christum esse debere ex tribu Iudae, nempe per Davidem.

14. *Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ 'Ιουδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν, manifestum est enim ex Iuda ortum esse Dominum nostrum]* Si ex Davide, ergo ex Iuda. Iudae familiae promissum fuit regnum. Et Sacerdos in Psalmo praedictus non minus Rex quam Sacerdos esse debuit. Et
be-

bene electam est verbum ἀνατίταλιν, quia Christus sub Zorobabelis figura dicitur ὄψ, ἀνατολή [*oriens*], sive βλαστὸν aut βλάστημα [*germen*]: nam his modis Hebraeorum illud vertitur Ier. 23: 5, 33: 15, Zach. 3: 8, 6: 12.

Εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε] In quam tribum competens nihil Moses de Sacerdotio dixerat. Sequitur ergo ex Psalmo aliam Legem Legi Mosis substitutum iri. In Manuscripto est, οὐδὲν περὶ ἱερέων [*nihil de Sacerdotibus*]. Et sic legit Latinus.

15. Καὶ περισσώτερον ἔτι κατὰ δὴλόν ἐστιν] Hoc ipsum quod dixit de Legis mutatione, *amplius etiam aliunde liquet*. Sic Rabbini dicere solent πρ. ἡν [et multo amplius]. Προόδηλον et κατὰ δὴλον voces bene Graecae, quales multae in hac Epistola.

Εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδέκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος, quandoquidem Melchisedeco similis exurgat alius Sacerdos] Ei hic est quandoquidem, ut Rom. 5: 10. Ἀνίσταται sume ut supra 11.

16. Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς, qui non secundum legem praecepti carnalis] Secundum ius illud (nam νόμος etiam ius significat, ut 1 Cor. 7: 39, Exod. 12: 49) quod venit ex praecepto dato carni, id est, hominibus mortalibus, quorum alter alteri succedit. Caro mortalem conditionem significat, ut supra 5: 7.

Ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκατάλυτον] Per vim vitae immortalis. Nam ideo Christus ad vitam immortalem perductus est, ut in aeternum Sacerdos noster esset. Vide supra 5: 5, 6. Dicit autem vitam ἀκατάλυτον quia nunquam ab illo corpore discedit. ὧν κ' [non scindetur] Exod. 39: 23.

17. Μαρτυρεῖ γὰρ, testatur enim] David ostendit verum esse quod dico. Μαρτυρεῖν hic ut Rom. 3: 21. In Manuscripto μαρτυρεῖται γὰρ, redditur illi hoc testimonium.

Ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, tu es Sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedec] Premit illam vocem ὅτι [in aeternum] quae alibi quidem longum tempus significat, at hic aeternitatem: quis enim potest esse Dominus Davidis regis, nisi qui sit coelestis ac proinde aeternus? Ὅτι [quoniam] hic est recitantis.

18. *Ἀθετίσις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, ἀπο-
gatio enim fit praecedentis praecepti]* Iam incipit osten-
dere nihil mirum esse quod Lex illa Mosis, cuius pars
erat lex Levitica, abolita est. *Ἀθετεῖν* hic non est *vio-
lare*, ut alibi, sed *pro imperio tollere*, ut Gal. 3: 15.
Ἐντολήν hic vocat totam congeriem ἐντολῶν. *Προάγειν*
hic est *praecedere*, ut 1 Tim. 1: 18. Praecesserat Lex
Christum multis saeculis, a Mosis nempe temporibus.

*Διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενεῖς καὶ ἀνοφέλις, propter infirmitatem
eius et inutilitatem]* Nempe comparata comparate. Non
mirum est imperfectiora perfectioribus cedere.

19. *Οὐδὲν γὰρ ἐπέλειψεν ὁ νόμος, nihil enim ad per-
fectum adduxit Lex]* Non perduxit homines ad iustitiam
illam veram et internam, sed intra ritus et facta externa
constitit. Nemo illis temporibus fuit virtutibus Aposto-
licis conferendus. Quod si qui prope accessere, non Legi
id debebant, sed gratiae velut de Evangelio promatuo
sumptae atque praerogatae. Vide Rom. 8: 3, Gal. 3: 2, 21,
ubi dicta vide. *Οὐδὲν*, id est, *οὐδένα* [*neminem*], locu-
tione qualis supra 7 et Ioh. 6: 63.

Ἐπεισαγωγή δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ]
Promissa terrestria non operantur mortis contemptum,
sed eam operatur spes melior vitae aeternae atque coe-
lestis. Inde tam crebra martyria. Illud ἐπὶ in ἐπεισαγωγῇ
significat posterius aliquid, ut in ἐπιδιατίθεται Gal. 3: 15.
Et est locutio satis frequens, *post introductio spei melio-
ris*, pro *spes melior post introducta*. Pro ἐγγίζομεν in
Manuscripto est ἐγγίζομεν, *per quam ad Deum prope ac-
cedere possimus*, id est, vere patri reddi. Hoc enim est
ἐγγίζειν Θεῷ, Soph. 3: 2 et 4: 8. Est autem vox proprie
sacerdotalis, ut videre est Ezech. 42: 13, 43: 19. Et
Christiani per Christum summum Sacerdotem facti *Sacer-
dotes*, 1 Petr. 2: 5, Apoc. 1: 6.

20. *Καὶ καθ' ὅσον οὐ χωρὶς ὀρκωμοσίας, et quanto est
non sine iureiurando]* Tertium addit privilegium huius
sacerdotii in Psalmo praedicti prae legali, quod hoc in-
stitutum est cum iureiurando, ut scilicet semper duraret
quae vis est rerum iuratarum. Vox ὀρκωμοσία ex duobus
idem significantibus composita reperitur et infra 21, 28.
Plato in neutro plurali dixit ὀρκωμόσια, quomodo et locus

quidam dictus in Attica ubi Theseus Amazonibus iraverat, Plutarcho memorante. In Glossario, ὅσῳ ποσῶς, iuratio. Καθ' ὅσον hic est *quanto*. Respondet enim ei quod sequitur τοσοῦτον [*tanto*]. Talibus autem vocibus solet praeponi *quanto* pro *quia*. Sic apud Tacitum: *Quanto ditēs, tanto magis imbelles: quanto inopina, tanto maiorib: quanto intentus, tanto occultior: quanto ignara Barbaris, tanto toleratiora.*

21. Οἱ μὲν γὰρ ἡρώς ὁρκωμοσίας, εἰς τοὺς ἱερεῖς χειροτότες, αὐτὸν enim sine iureiurando Sacerdotes facti sunt] Aaron et posterius eius.

Ὁ δὲ κατὰ ὁρκωμοσίας, hic autem cum iureiurando] Nempe Christus in Psalmo praedictus. Et subauditur per Zeugma, Sacerdos constitutus est.

Διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν· ὥμοσε Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ, ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδεκ, per eum qui dixit ad illum (iuravit Dominus neque eum poenitebit): Tu es Sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedeci] lata, ὥμοσε Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται per παρενθεσίαν [interpositionem] legenda sunt. Nam illud οὐ ἱερεὺς cohaeret cum τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν. Sed ut ostenderetur dictum illud fuisse cum iureiurando, ideo et praecedentia Psalmi verba interiicienda fore, οὐ μεταμεληθήσεται, non mutabit factam, supra 6: 17. Poenitentia in Deo nihil aliud quam mutatio sententiae prioris, Tertullianus adversus Marcionem II.

22. Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς] Tanto melioris pacti sponsor factus est Iesus: pacti scilicet aeternum valituri. Ἐγγυητής, fideiussor, sponsor, in Glossario. Cicero: Me ut sponsorum appellat, id est, fideiussorem. Moses pro Deo spopondit in Lege veteri: Iesus pro Deo in nova Lege. Lex utraque et pactum continet: habet praeter officii praescriptionem etiam promissa. Sponsorem dare solent minus noti: et Moses et Iesus hominibus melius noti erant quam Deus, qui est inconspicuum. Spopondit autem Christus, id est, nos certos promissi fecit, non solis verbis, sed perpetuae vitae sanctitate, morte ob id tolerata et miraculis plurimis. Hoc eo pertinet, ne miremur mutatam Legem.

23. Καὶ οἱ μὲν πλείονες εἰσι χειροτότες ἱερεῖς διὰ τὸ θαυμάσιον

νάτω κωλύεσθαι παραμένειν, *et illi quidem plures facti sunt Sacerdotes, idcirco quod morte prohiberentur permanere*] Ἱερεῖς, id est, per excellentiam ἀρχιερεῖς, כהנים [Pontifices magni], supra septuaginta fuere ab Aarone ad Templi excidium. Non poterant permanere in sacerdotio, morte id prohibente. Et id Lex ostendit Exod. 28: 43.

24. Ὁ δέ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, *hic autem, quia manet in sempiternum*] Quia semper manet, et non moritur.

Ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην, *sempiternum habet Sacerdotium*] Latine optime veritas, non transmittit Sacerdotium. Ius quod a defuncto pervenit ad successorem. Latine dicitur transmitti, Graecis παραπέμπεσθαι, hic παραβαίνειν. Apud Veteres in sacra quoque succedebatur; Servius ad XI Aeneidos. Ἀπαράβατον, כח נל Dan. 7: 14, ubi Graeci οὐ παρελεύσεται. Syrus hic כח נל.

25. Ὁθεὶς καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελές, *ducatur, totus prosequens* δὲ αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ὑπερεντυγάνειν αὐτῶν, *unde et servare in perpetuum potest accedentes per ipsum ad Deum, semper vivens ad compellendum pro eis*] Qui semper vivit, semper etiam potest pro nobis Deum compellere, ut nos servet, id est, ut nobis auxilia impetret contra tentationes. Εἰς τὸ παντελές, in perpetuum diximus esse ex Lucas. vocibus, usurpatis 13: 11 in Euangelio. Et recte hic verterunt tum Syrus tum Latinus, quomodo et Graeci Patres hanc vocem intelligunt. Pari locutione supra 3 dixit εἰς τὸ διηνεκές, Hebraice נצח. Τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, *qui per ipsum Deum colunt*: ut infra 11: 6. Ὑπερεντυγάνειν, est desideria alicuius commendare. Habuimus eandem vocem, sed sensu nonnihil deflexo, Rom. 8: 26. Facit autem hoc Christus non submissa ut olim, sed potenti interpellatione, quemadmodum loquitur Gregorius Magnus. Vide Rom. 8: 34.

26. Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, *talis enim conveniebat ut nobis esset Pontifex*] In Manuscripto ἡμῖν καὶ ἔπρεπε. Talis etiam esse debebat, qualem iam describam, multo melior istis Aaronidis, quorum multi mali, alii mediocriter tantum boni fuere. Ἐπρεπεν, id est, conveniebat nobis talem Pontificem dari. Vide supra 2: 10.

Ὁσιος, *sanctus*] τῷ, qui non laminae, sed menti in scriptum habet *ἁγία ὤψ* [*Sanctitas Domini*] Exod. 39: 30.

Ἄνακτος, *innocens*] Oportet sit remotus ab omni re mala; non tantum, ne pollutam ducat, Lev. 21: 13.

Ἀμλυντος, *impollutus*] Qui non tantum pollutus non fuerit illis contaminationibus externis, de quibus agitur Lev. 22, sed nec ullo vitio. Vide Iac. 1: 27, 1 Petr. 1: 4.

Κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἀμαρτωλῶν, *segregatus a peccatoribus*] Sicut in adytum nullus intrabat praeter summum Sacerdotem, in Basilicam Templi nemo praeter Sacerdotes, ita oportebat, hic Sacerdos perfectior longe sit pbsitus a contactu malorum hominum, Ioh. 7: 34.

Καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος, *et excelsior caelis factus*] Supra aëream et aetheream regionem posita. Sic et supra 4: 14.

27. Ὁς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀμαρτιῶν θυσιάς ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ· τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ ἑαυτὸν ἀνεύχας, *qui non habet necesse quotidie, quemadmodum Sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro delictis populi: hoc enim fecit semel seipsum offerendo*] Καθ' ἡμέραν hic est saepissime, quoties res fert, ut et infra 10: 11; neque enim tantum in sacro anniversario, sed et quoties aut summus Sacerdos conscius sibi esset subreptionis alicuius, aut alius quivis, offerebantur victimae περὶ ἀμαρτίας, *propter*. Videtur autem, et hic et supra 5: 3, dici Christus quoque obtulisse non saepius quidem, sed semel pro peccatis non populi tantum, sed et suis, quod defendi potest ea explicatione quam attulimus ad Matth. 27: 50, ut vox ἀμαρτιῶν de Christo ita sumatur sicut singulare ἀμαρτία Rom. 6: 10, pro doloribus illis qui solent peccatorum poenas esse, et quas Christus occasione etiam peccatorum humani generis toleravit, et a quibus liberatus est per mortem acceleratam tum cum obtulit non pecudem, sed corpus suum, ut perfectissimam victimam. Et est haec quoque locutio de Lege sumpta. Nam et profluvium muliebri dicitur *propter* Lev. 12: 8, 15: 30, et lepra 14: 23, ubi in Graeco περὶ ἀμαρτίας. Sicut hic se semel obtulisse dicitur Christus, ita semel pro peccatis passus 1 Petr. 3: 18. Pro ἀνεύχας in Ma-

nu-

nuscripta προσενέγκας, ut supra 5: 1, 3, 7, et infra saepe.

28. Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθενείαν, *Lex enim homines constituit Sacerdotes, infirmitati subiacentes*] *Lex Mosis sine iureiurando prolata.* Ἀσθενεῖαι hic sunt adversa quibus subiecta est mortalitas, ut supra 4: 15.

Ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας, *sermo autem iurisiurandi*] Promissum Dei iuratum in Psalmo.

Τῆς μετὰ τὸν νόμον, *qui post Legem est*] Debent posteriora in legibus esse perfectiora.

Τὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον, *filium in sempiternum perfectum*] *Τετελειωμένον* hoc loco significat ita perfectum ut nec morti nec ullis adversis subiaceat. Pari sensu id verbum habuimus supra 2: 10. Et *Filium* nempe Dei, non hominem caeteris parem nascendi sorte.

CAPUT VIII.

1. *Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις*] *Post tot dicta haec esto summa.* In Glossario, κεφάλαιον, *summa*, *enim*, Exod. 30: 2, Num. 4: 2, 31: 26, 49. Utuntur sic Isocrates, Thucydides, Plato. Vide quae dicta ad Rom. 13: 9. In Manuscripto, ἐν τοῖς λεγομένοις, *in iam dictis* hoc est praecipuum.

Τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερεῖα, *ds* ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης, *talem habemus Pontificem, qui considet ad dexteram throni maiestatis*] Vide supra 1: 3. Θρόνος μεγαλωσύνης, *רַבּוּד נְסֻב* significat ipsam Dei maiestatem. Explicat id recte Maimonides Ducis dubitantium l. 9. Aaronidae apud arcam Dei stabant: hic apud thronum Dei considet ut potestatis consors.

Ἐν τοῖς οὐρανοῖς, *in coelis*] Id est, ἐν οὐρανῷ οὐρανῶν [*in coelo coelorum*], quod supra dixit ἐν ὑψηλοῖς [*in excelsis*], 1: 3. Vide quae diximus ad Matth. 3: 2.

2. *Τῶν ἁγίων λειτουργός, Sanctorum minister*] Ἁγία vocat totum Templum, quod *ἱερὸν* Mosis et Prophetis, interdum *ἱερ*, ut Ps. 102: 26. Intelligit autem, ut sequentia indicant, universum hoc, comprehensa etiam regione

superætherea. *Λειτουργὸς cum* significat *qui aliquid peragit alterius imperio*, πρὸς, ut videre est supra 1: 7 et Rom. 13: 6. Soletque eximie dici de Sacerdotibus Neh. 10: 39, quia afferunt ea quae Deus exigit, quod dicitur *λειτουργεῖν*, Exod. 28: 35, 43, 29: 30, 35: 18, 39: 25, 43 et alibi. Christus ministerium suum partim in terris peragit, partim in summo coelo peragit.

Καὶ τῆς σκητῆς τῆς ἀληθινῆς, et tabernaculi veri] Ἀληθινὰ vocantur res praecipuae quarum res minores figurae sunt. Sic et infra 9: 24. Vide quae diximus ad Matth. 26: 29, Luc. 22: 16, Ioh. 1: 9, 6: 32, 15: 1, infra 9: 24. Adde 1 Ioh. 2: 8. Non minus Tabernaculum illud, quod pro Templo fuit, quam ipsum Templum a Salomone structum figuram gerebat Universi. Vide quae diximus ad Matth. 27: 5. Adde egregium locum Clementis Alexandrini Strom. V. In tota structura Tabernaculi magnam abscondi sapientiam aiunt Albelda et Abarbaniel. Philo de Mundi creatione coelum vocat *ἱερὸν καθαρότατον* [templum nitidissimum].

Ἦν ἔπηξεν ὁ Κύριος, quod fixit Dominus] Mundi opifex. Πήγνυσθαι proprie de tentoriis dicitur, quae clavis attinebantur, quorum mentio Esai. 33: 20 et 54: 2. Vox autem *πήγνυσθαι*, πῆν, Gen. 26: 25, 35: 21, Exod. 33: 7, Iud. 4: 11, 2 Sam. 6: 17, 1 Par. 16: 1, 2 Par. 1: 4. Sed per translationem etiam de Universo usurpatur Iob. 38: 6, Esai. 42: 5.

Καὶ οὐκ ἄνθρωπος, et non homo] Non Beseleel aut Levitae. Similem oppositionem structurae divinae et humanae habes infra 9: 11, 24 et 11: 10.

3. *Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται, omnis enim Pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur]* Ostendit, cur dixerit *λειτουργὸς* [minister], quia talis est omnis Sacerdos summus. Quid sint δῶρα καὶ θυσίαι diximus 5: 1.

Ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκη] Quare necesse est Christus, quem Psalmus *Sacerdotem* vocat et quidem eximium supra Aaronidas, *aliquid offerat*. Id quid sit dicet infra 9: 12.

4. *Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ' ἂν ἦν ἱερεὺς]* In Manuscripto si μὲν οὖν [si ergo]. Bene progreditur ad causam red-

reddendam dicti alterius, nempe Christo in toto Universo ac proinde etiam in summo Coelo esse Sacerdotem. *Nam si in terris, supple tantum, obeundum ei fuisset ministerium, nihil opus erat eum fieri, Sacerdotem, quod in Psalmo praedicatur. Hæc apud Graecos, praesertim ubi ἄν additur, vim habet modo potentialis, quasi diceret οὐκ ἂν εἴη [non utique esset].*

ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα [In Manuscripto deest ἱερέων. Erant [sacerdotes] qui ista offerrent quae in Legge praescripta sunt. Nihil opus erat ob id Messiam mitti. In voce δῶρα [munera] intellige κατὰ σύνληψιν [per complexum] etiam θυσίας [hostias]. Erant, nempe cum Psalmus iste scriberetur, Nam ὄντων etiam pro imperfecto ponitur. Sic Plautus;

Cum uxore modo adveniens voluptatem capit.

Plinius: *Apri inter se dimicant, indurantes attritu arborum costas, id est, postquam induravere. Plura talia notarunt Viri docti.*

5. *Οἵτινες ὑπόδειγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, qui speciei et umbras deseruiunt coelestium* [Bene causam reddit cur maior Sacerdos mitti debuerit, quia ille cultus erat umbratilis. Res principales vocantur corpora, ea vero quae rerum principalium significationem habent umbrae; perspicua admodum translatione, Col. 2: 17; vide et infra 10: 1. Δείγμα est pars de re sumpta, unde rei qualitas intelligatur; Latini dicant specimen, et sic vox illa Graeca in Glossario exponitur, Ὑπόδειγμα minus aliquid, non pars rei, sed simile quiddam. Vide infra 9: 23, Iac. 5: 10, 2 Petr. 2: 6. Vide et supra 4: 11. Tentorium Moysi temporibus, Templum vero post Salomonem nihil aliud erant quam umbrae totius Universi, et gubernationis Dei in Universo, cuius pars praecipua est regio illa superaetherea. Vide infra 9: 11.]

Καθὼς κεχηματίσαι Μωσῆς, sicut oraculo edoctus est Moses [Divinitus edoctus. De verbo χεχηματίζεσθαι vide Matth. 2: 12, 22, Act. 10: 22, infra 11: 7. Quibus in locis vides more Graeco Passivum formari ab Activo Dativum regente: ita ut explicare liceat καθὼς κεχηματίσαι τῷ Μωσῇ, ea locutione quam habemus Luc. 2: 26. Hebraei dicerent וַיְהִי לְמֹשֶׁה in Paul.

Μέλλον' ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν, cum consummaret tabernaculum] Nempe Exod. 25: 40. Quo respicit et Stephanus Act. 7: 44.

Ποίησθς πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει, omnia facito secundum exemplum quod tibi ostensum est in monte] Verba sunt LXX, nisi quoddam additum est πάντα. Exemplum illud in monte Mosi monstratum erat spirituale, corporeum eius figura. At illud spirituale significavit rem multo magis spirituales, et mons Coelum supremum. Hunc sensum esse loci istius in Exodo mysticum videre et veteres Hebraei. Philo libro Peiorē invidiari meliori: Ἡ δὲ Μωϋσείως σκηνή συμβολικῶς οὖσα ἀνθρώπου ἀρετῇ, κλήσεως οὐχ' ὑπάρξεως ἀξιοθήσεται, μίμημα καὶ ἀπεικόνισμα τῆς θείας ἐκείνης ὑπάρχουσα [Mosis autem tabernaculum figurate humanam virtutem significans, appellabitur tantum, non erit vere, cum nihil aliud sit nisi imago Divini]. Idem libro de Ebrietate dicit σκηνήν ἀρετῆς ἀσωμάτων σύμβολον [tabernaculum incorporeas virtutis symbolum]. Et de Vita Mosi: Σκηνήν οὖν ἔργον ἐρωτάτων δημιουργεῖν ἔδοξεν, ἥς τὴν κατασκευὴν θεωμάτων λόγοις ἐπὶ τοῦ ὄρους Μωϋσεῖς ἀνεδιδάσκετο, τῶν μελλόντων ἀποτελεῖσθαι σωμάτων ἀσωμάτων ἰδέας τῇ ψυχῇ θεωρῶν, πρὸς ἃς ἔδει, καθάπερ ἀπ' ἀρχετύπου γραφῆς καὶ νοητῶν παραδειγμάτων αἰσθητὰ μιμήματα ἀπεικονισθῆναι [Tabernaculum igitur, sanctissimum opus erigi placuit, eius apparatus ex oraculis in monte Moses didicerat, ante futuri aedificii contemplatus ideas incorporeas, ad quarum exemplar intelligibile oportebat sensibile opus extrui].

6. Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τετύχηκε λειτουργίας, nuno autem excellentius nactus est ministerium] Est λειτουργός [minister], ut supra dixit 2, sed λειτουργία illius multo excellentior est illa Levitica. Nomen διαφορωτέρου habuimus et supra 1: 4. Νυνὶ δὲ non temporis est nota, sed oppositionis. Vide quae dicta Rom. 7: 17, 1 Cor. 5: 11, 7: 15. Τυχῆσθαι, nancisci, ut Luc. 20: 35, 2 Tim. 2: 10, infra 11: 35, ῥῥ. Pro τετύχηκε alii libri habent τέτευχε.

Ὅσα κρείττονος ἐστὶ διαθήκης μεσίτης, quanto melioris pacti mediator est] Quod coeperat dicere 7: 12, Legem esse

μου

mutatam, id nunc a Prophetis praedictum ostendit. Et utitur voce διαθήκης, *ἡ*, quia omnis Lex Divina sub conditione quaedam promittit, ideoque et pacti induit naturam, ut diximus in Anteloquio ad Novum Testamentum; Christus, non Moses, huius pacti est *Μεσίτης*. Nam et obtinuit ne crimina ante vocationem commissa homines a poenitentia, aut poenitentia ductos a venia excluderent, et impetravit nobis summa a Deo beneficia ad vitam aeternam pertinentia, 1 Tim. 2: 5. Adde Gal. 3: 19, 20, infra 9: 15, 12: 24.

Ἡς ἐπὶ καίτοις ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται, quod cum *melioribus promissis sancitum est*] *ἡ*. Satis fuerat dicere *τέθηται* sed maluit dicere *νενομοθέτηται* [proprie *lego statutum est*], ut ostenderet pactum hoc simul et legem esse. Sic iunguntur *lex et pactum* Ps. 78: 10. *Ἐπὶ* vero cum dativo hoc loco, ut saepe apud elegantiores Graecos, significat contractus partem. Sunt autem *promissa mellora*, quia credentibus promittitur iustitia non externa, sed interna; venia non ab erroribus, sed a peccatis quibusvis antecedentibus; Spiritus dona non paucis, ut sub Lege, sed omnibus; et vita, non terrestris et temporaria, sed coelestis et aeterna.

7. *Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμemptος*, nam si illud prius vitio careret] *Πρώτη* pro *προτέρα*. Vide quae diximus Ioh. 1: 15. *Ἀμemptος* hic comparate sumitur et nonnihil improprie, eo sensu ut intelligatur foedus Sinaiticum non tale fuisse, quo non alterum posset esse perfectius. Vide supra 7: 18, 19. Pari ferme modo sumi *κατεγνωσμένος* [condemnandus] Gal. 2: 11, ad illum locum diximus. Et in hac ipsa re *ἀνωφελής* [inutilis] supra 7: 18. Vide et quae dicta Act. 13: 38.

Οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος, non utique alterius locus quaereretur] Id est, non fuisse illud amotum, ut hoc succederet. Nam qui locum alicui rei quaerit, saepe eius causa rem alteram amovet.

8. *Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει* *Μεμφόμενος*, id est, minoris faciens pactum prius, dicit illis qui nempe sub pacto priore vivebant.

Ἴδού ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰουδα διαθήκην καινὴν,

ecce dies veniant, dicit Dominus, cum efficiam erga domum Israelis et domum Iudae pactum novum] Ex Graeco Ier. 31: 31 et seqq.: sed id caput in Graecis editionibus multis est 38 ob transpositionem ibi factam. Ἐρχονται καὶ sono est praesens, sensu saepe futurum, ut 1 Thess. 1: 10 et alibi. Καὶ συντελέσω, id est, cum efficiam, locutione frequenti Hebraeis. Ἐπὶ τῷ cum vel erga. Utuntur hoc eodem loco in hunc eundem sensum Iustinus contra Tryphonem et Tertullianus IV adversus Marcionem. In Iustino haec praecedunt: Ὁ γὰρ ἐν Χωρὴθ, παλαιὸς ἤδη νόμος, καὶ ὑμῶν μόνων· ὁ δὲ πάντων ἀπλῶς· νόμος δὲ κατὰ νόμου τεθείς τὸν πρὸ αὐτοῦ ἔπαισε· καὶ διαθήκη μετέπειτα γενομένη τὴν προτέραν ὁμοίως ἔσησεν. Αἰώνιος τε ἡμῶν νόμος καὶ τελευταῖος ὁ Χριστὸς ἐδόθη, καὶ ἡ διαθήκη πιστή, μεθ' ἣν οὐ νόμος, οὐ πρόσταγμα, οὐκ ἐντολή [*Quae namque in Horeb promulgata est lex, vetus iam et vestra duntaxat est: haec autem communis est prorsus universorum: si quidem lex adversus legem lata, antiquiorem recentior abolet: et posterius testamentum priori similiter derogat. Postrema vero et sempiterna lex nobis data est, Christus: atque est hoc testamentum firmum et stabile, post quod iam non lex, non praeceptum, non mandatum erit ullum*]. Mentio est novi pacti et quidem αἰώνιον [aeterni] etiam Ier. 32: 40, Ezech. 16: 60, 34: 25. Et sensus quidem apertior illorum locorum respicit tempus illud quo Iudaei prope omnes et ex decem Tribubus qui vellent, restituti in patrias sedes, cultum Dei restituerant qui nulla postea idololatria corruptus fuit, quod ante saepe evenerat. Confer dicta de eo tempore Esai. 2: 3, Ier. 31: 1, 33: 8, Ezech. 11: 17, 20: 41, 36: 24, et ipsam solemnem pacti renovationem ex parte populi Deo approbante, quam habemus Neh. 10. Et certe tantum erat illud beneficium, ut omnium veterum possit oblivionem inducere, ac proinde singuli de populo non ex doctrina Magistrorum, sed proprio sensu Dei bonitatem summam agnoscerent: qui sensus, et post eum recens admodum memoria tum huius boni, tum malorum quae ab idololatriis pertulerant, efficacissima erat ad Dei cultum in illo populo diu retinendum. Sed cum illa dispensatio Dei, per quam sibi ex omnibus terris collegit

po-

populum, manifestius quam ullae aliae, figuret Messiae tempora, ut et Rabbinii agnoscunt, ideo saepius ex Prophetarum locis eo spectantibus verba in sensu sublimiore ab Apostolis et eorum adiutoribus producantur: ut in plurimis locis Evangeliorum et Actuum et Pauli Epistolarum videre est. Et certe ita a Deo directa sunt verba, ut in Christi tempora quadrent exactius. Per hunc enim vere non antiquum foedus renovatum est, sed factum *plane novum*: et quidem non diuturnum, sed plane aeternum. *Iudas* autem et *Israelis* nomen egregio mysterio ad Christi Ecclesiam referuntur, non tantum quia haec nunc populus Dei est meliori iure quam illi fuere, verum etiam quia nominum significatio id postulat: nam *Iudas* est *ἡξομολογούμενος* [*confitens*], ut Philo recte interpretatur, quod Christiani faciebant etiam vitae suae pretio, *Israel* vero, *qui Deum superat*, id est, quidvis a Deo obtinet, sicut Christiani obtinent omnia quae ad vitam ducunt aeternam. Vide Rom. 2: 28, 29 et 9: 6 et ibi dicta. Adde iam quod in illis temporibus populi in patriam restituti non figura tantum, sed et gustus quidam Evangelii fuit. Nam Christus, ut iam appropinquans, apertius a Prophetis indicatus est. Verba quaedam Prophetarum per Esdram et alios mystice explicata spem quandam fecere vitae melioris, et credentibus contigit Spiritus, multo quam olim fortior.

9. *Ὁὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατέραςιν αὐτῶν, non secundum pactum quod feci cum Patribus eorum]* Id est, meliore successu: *κατὰ* similitudinem significare solet. Similitudo autem ista hoc loco in eventu spectatur.

Ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβόμενον μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, die qua apprehendi manum eorum] *Ἐν ἡμέρᾳ*, id est, circa illud tempus. In Hebraeo: *In die apprehendere me manum eorum*, id est, cum apprehendissem, quod hic per participium non ineleganter exprimitur. Solent qui aliquem e carcere educunt, manum eius prehendere. Vide quae diximus supra 2: 6. *In die*, pro *circa illud tempus*, habes in re eadem Ezech. 20: 5.

Ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ut educerem illos de terra Aegypti] Id est, *εἰς τὸ ἔξαγαγεῖν*, quod clarius in Hebraeo *מִצְרָיִם*.

Ὅτι

“Οτι οὔτοι οὐκ ἐπέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, quoniam ipsi non permanserunt in pacto meo] Non steterunt pactis. Sic dictis manere apud Virgilium: Ἐμμένειν hoc sensu habemus Deut. 27: 26, Ier. 24: 25, Act. 14: 22, Gal. 3: 10. In Hebraeo est: *Ipsi violarunt pactum meum*, nempe in cultu vituli, in Massa et Meriba, in Madianitide, et rursum paullo post Iosuae tempora, ut iam seriora omittam.

Καὶ ἐμίλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος, et ego neglexi eos, dicit Dominus] Pro λέγει Κύριος, tum hic, tum infra in Graeco est φησὶ Κύριος, sensu eodem. Apparet autem LXX interpretes pro ἡγῶν [dominatus sum] legisse ἡλῶν, id enim est ἐμίλησα. Neglexi eos vicissim, non defendi eos contra serpentes, Levitas in eorum occisionem armavi, passus sum eos venire sub iugum Madianitarum, Philistinorum et aliarum gentium.

10. “Οτι αὐτῇ ἡ διαθήκη ἦν διαθήσομαι τῷ σῶσις Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, sed hoc est pactum quod faciam cum domo Israelis post dies illos, dicit Dominus] “Οτι est pro Hebraeo ו quod hic valet sed, quomodo Hieronymus recte vertit in Ieremia. Pro διαθήσομαι in Hebraeo est סוּדָּא scindam, quia foedera scissa pecunde fiebant. Μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας in sensu primo valet post exsilium: in sensu sublimiore, post mala illa quae Iudaei pertulere, per arma civilia inter se, et externa Pompeii ac Sossi. In Manuscripto est διαθήκη μου. Hic Ἰσραὴλ ponitur pro omni posteritate Israelis: ubi opponitur Iudae significat decem Tribus, ut alibi diximus.

Διδούς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, ἐπιγράψω αὐτοὺς, dabo leges meas in mentem eorum et in corda eorum inscribam eas] Ponendum comma post alterum αὐτῶν. In Graeco LXX est διδούς δώδω [dans dabo] et γράψω αὐτοὺς [scribam eos], in Hebraeo est dabo. Sensus est: *Efficiam ut omnes legem meam memoriter teneant*, nempe in sensu primo, per multitudinem Synagogarum quae structae sunt illo tempore, ubi lex ter in hebdomade docebatur: in sublimiore sensu, *Spiritum sanctum dabo Christianis, qui eos doceat atque hortetur*, Ioh. 14: 17, 26, 15: 26, 16: 13, 1 Ioh. 2: 27. Uterque sensus est in Ezech. 36: 26.

Καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι εἰς λαόν,

et

et ero illis Deus, et ipsi erunt mihi populus] Illi me colent, ego eos protegam. Locutio par ei quam supra habuimus 1: 5.

11. Καὶ οὐ μὴ διδάξουσιν ἕκαστος τὸν πολίτην αὐτοῦ καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γινῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν, *neque docebunt quisque cives et fratres, dicentes, Cognosce Dominum: nam omnes me cognoscent a minimo ad maximum]* Dixere Graeci interpretes, οὐ μὴ διδάξουσιν, in potentiali, id est, non opus erit ut doceant. Πολίτην hic dixit pro συμπολίτην [*concivem*]. In Hebraeo hic נַחֲשִׁיךְ [*socium suum*]; at Lev. 19: 18 נַפְשְׁךָ [*filium populi sui*]. Sic et Latini dicunt, *meus municipes*, id est, eiusdem mecum municipii particeps. Olim qui aliqua de re dubitabant, consulebant Prophetas, et ab iis officium suum edocebantur, 1 Sam. 9: 9. *Cognoscere Dominum*, id est, Domini voluntatem. Post reditum a Babylone omnes, qui non perpetuo labore victum cogerentur quaerere, Legem ediscebant. Et sic Christi praecepta, quae Lex est nova, facile ediscant omnes Christiani. Vide 1 Cor. 1: 5, Ioh. 6: 45. *A minimo ad maximum* id est, adoluscentes et senes. Eadem locutio Gen. 19: 11, 1 Sam. 5: 9, 30: 2, 19, 2 Reg. 25: 26, 2 Par. 33: 15, 34: 30, Esai. 22: 24. Μεγάλου αὐτῶν [*maximum ipsorum*], id est, inter ipsos.

12. Ὅτι ἴλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι, *profecto eorum vitia condonabo et peccatorum et iniquitatum eorum non amplius recordabor]* Quod hic in Hebraeo est וְעַתָּה et in Graeco δὲ, optime vertitur per *profecto*. Ἰλεως εἶναι sicut ἱλάσκεσθαι supra 2: 17, in sensu vulgari est, *poenas exigere nolle criminum*: in sensu mystico est, *ita sanare animum ut crimina non redeant*. Sic et non meminisse eorum sublimiori sensu Deus dicitur, ubi nihil est novi quod vetera in memoriam reducat. Pro ἀδικίαις in Hebraeo est אָוֶן: ea vox significat *facta omnia contra aequum*. Pro duobus vocibus Graecis τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν una est in Hebraeo אֲשֶׁר הָיוּ quae ita generalis est, ut omnia alia peccata quae sub nomine ἀδικίας non solent venire, comprehendat. Syrus et La-

tinus unam tantum vocem legerunt hoc loco; et Graeci quidam: ita ut altera horum videri possit irrepsisse ex glossemate.

13. Ἐν τῷ λέγειν, καινὴν, πεπαλαίωσε τὴν πρώτην, *dicens autem, novum, antiquavit prius*] Id est, ostendit esse inutile, quales sunt senes decrepiti. Est enim hic similis figura, qualis supra 1: 6.

Τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον ἐγγὺς ἀφανισμοῦ, *quod autem antiquatur et senescit prope interitum est*] Occulte vaticinatur et Templum et Rempublicam Iudaeorum brevi perituram. Id evenit decem ferme annis post scriptam hanc Epistolam. Senectutem mors excipit. Didicisse hoc potuit Lucas tum ex Dan. 9: 22, tum ex iis. quae ipse Christi verbis posuit in Evangelio 21: 20.

C A P U T IX.

1. Ἔχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη σκηνὴ δικαιώματα, λατρείας, *habuit autem et prius tabernaculum praecepta, cultus*] In Manuscripto abest illud σκηνή, ut et in Syro et Latino: et recte. Est enim natum ex glossemate, nec legerunt. id Chrysostomus et secuti eum Graeci. Et ἡ πρώτη intelligendum ex prioribus διαθήκη [*testamentum*]. Ea habuit δικαιώματα praecepta multa neutiquam conferenda cum Christi praeceptis. Δικαιώματα τριῖν Num. 30: 17, Deut. 4: 14, 40, 45; Ps. 119: 12, Luc. 1: 6. Habuit et λατρείας. Recte enim et hoc nomen sumas in accusativo. Nam et tertius accusativus sequetur. *Habuit illud pactum cultus suae*, nempe externos, de quibus in Levitico.

Τὸ τε ἅγιον κοσμήσας] Et hic est accusativus. Habuit pactum illud sanctuarium suum mundanum, id est, mundi totius imaginem. Vide supra 8: 2.

2. Σκηνὴ γὰρ κατασκευάσθη ἡ πρώτη; *tabernaculum enim factum est primum*] Explicat formam illius sanctuarii qualis fuit Mosis temporibus, cum Lex lata est. Σκηνή, id est πρῶτον, saepe vocatur totum illud *tabernaculum* sive *tentorium* potius, cuius duae erant potissimae partes, sed quae et ipsae recte σκηναὶ dicuntur, quia habebant quae-

que

que suum velut tectum. Et sic loqui etiam Hebraeos notarant Eruditi. Et nota hic rursum *πρώτη* pro *προτέρα*, ut supra 8: 7, 13; *πρώτην* autem vocat eam quae prior intrabatur, et vocabatur *ἅγιον* [sanctum], cui in Templo respondit *הכל* [subdiale], *πρόναος* Philoni: *δωτέραν* [secundum] vero eam quae ob maiorem sanctimoniam vocabatur *ἅγια ἁγίων* [Sanctissimum], cui in Templo respondebat *דבר* locus oraculi. Illud Coeli aetherei et eorum quae ab aethere reguntur, hoc superaetherei imago erat, ut alibi diximus.

Ἐν ἣ ἡ τε *λυχνία*, in quo erat candelabrum] *המנורה*, imago planetarum. Erant enim rami sex et unus in medio scapus, ut Philo explicat. de Vita Mosis et de Haerede rerum divinarum. Nec aliter Iosephus Ant. III. 7.

Καὶ ἡ πρᾶξις καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, et mensa et propositio panum] *Μεσσα πέντε καὶ πᾶνες δώδεκα ἐν ἐαροσῆτι*. Ἡ *πρόθεσις ἄρτων* pro οἱ *προτεθέντες ἄρτοι* [panes propositi] locutione frequente et Hebraeis et Graecis, ii sunt *דבר דבלי* [panes conspectuum], Exod. 35: 13, ita dicti quia in conspectu semper erant Sacerdotibus. Significabant haec alimenta ex terra quidem nasci, sed visiderum eam vegetante. Ita Philo de Haerede rerum divinarum et de Vita Mosis.

Ἦτις λέγεται *ἅγια*, quod dicitur sancta] Non *ἅγια* scribendum, sed *ἅγια* [non feminino, sed neutro genere] ut ex sequentibus apparet et supra 8: 2. *ὅτι* Exod. 16: 33. ubi Graeci *ἅγιον*. Ἦτις nempe *σκηνὴ πρώτη* [tabernaculum prius].

3. *Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα*, post velum autem secundum]. Intra *הכבוד*, quod proprie Graecis *καταπέτασμα*, cum illud velum, per quod primum in tentorium intrabatur, dici Graecis soleat *κάλυμμα* vel *ἐπίσπασσον*, Hebraei *קנה*, ut diximus ad Matth. 27: 51.

Σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων, tabernaculum quod dicitur Sancta Sanctorum] *דבר דבלי* *ὅτι* Exod. 26: 33. Graeci interpretes singulariter *ἅγιον ἁγίων* vocant. Hic Scriptor posthac *ἅγια*, nempe subaudito quod semel expressum fuerat *τῶν ἁγίων*. Id significat eam locum altero fuisse sanctiorem. Nam comparativos aut superlativos Hebraei per genitivos additos saepe exprimunt.

Notus est autem mos Hebraeorum, qui per *עשׂוּדוֹגִית* [complexionem] signi pro re signata Arcam appellant Dei nomine. Ita Exod. 30: 6, 8, quod dictum fuerat *coram propitiatorio*, mox dicitur *coram Domino*. Iam non difficile intellectu est, cur dicat hic Scriptor interius illud tentorium *habuisse batillum*, non quod ibi semper esset, sed quod semper Arcam, quae erat in adyto, respiceret, et in illo die maxime solemnī expiationis in tentorium interius, id est, in adytum transferretur. *Habere* enim dicimur id quod in nostro est usu. Quod vero de *urna* et *virga* ex libro Regum et aliunde obicitur, id patet sic optime dilui: Mosis tempore fuit in Arca et urna illa cum Manna et Aaronis virga. Et ubi potius quam in Arca, cum intra adytum positum Manna, apertum sit ex loco Exod. 16: 33? Virgam vero positam apud ipsam Legem, quae et *testimonium* dicitur, constat ex Num. 17: 10. Et in Arca positam fuisse, virgam dicit Gorionides. Et lapsu temporis, cum metus esset ne virga cariem, Manna autem mucorem pateretur, ablata ex sunt ex Arca, et custodita in loco carente ventis et solibus. Et cum Templum Salomonis conderetur, eadem de causa non reposita sunt illa in Arca, sed in crypta subterranea, ut Rabbini veteres scribunt. Sunt autem haec omnia ab hoc Scriptore non inaniter posita. Nam illud *batillum* ex tentorio exteriori illatum in adytum significat corpus Christi, quod post gravissimas perpassiones, quae igni comparari solent in Sacris Litteris, ex terris transit in coelum supremum. *Suffitus* preces Christi significat quas semper pro nobis facit, Apoc. 5: 8. *Virga* autem *Aaronis* quae fructum protulit (id enim est *עֲלֵה־בָרֶכֶת*, de quo historia est Num. 17) semper durans Christi sacerdotium: *Manna* vero pastum coelestem quem nobis dat in verbo suo: *Tabulae* autem *foederis* significant praecepta meliora Christi *ad diligendum Deum super omnia et proximum iuxta nos ipsos*. Dicit praeterea Divinus hic Scriptor *batillum* fuisse *ex auro*, quod dictum etiam a Iosepho, dicto loco Antiq. III. 7. Arca *אֲרוֹן הַבְּרִית* [Arca foederis] nulli alij rei serviebat quam ad asservanda ea quae erant in Arca, ut Philo notat de Vita Moysi, sicut et multarum Gentium sacra cista con-

VII.

Ee

de-

debantur; ut Clemens nos docet admonitione ad Gentes de sacris Eleusiniis; de sacris vero Thebanis Seneca Hercule Oetaeo:

Nos Cadmaeis Orgia ferre

Tantum solitas condita cistis.

Hanc quoque *Arcam* sive *cistam oblectam* ait fuisse *auro*, quod et Exod. 25: 11, 37: 2 legimus. Addit et *urnam* fuisse *auream*, quod ipsum habemus Exod. 16: 33. Σταύρος, *arceus*, *urna* in Glossario. Apud Hesychium σάυρος; ὄδρια, κάλη [urna, hydria, situla]. *Aurum*, quia rubiginem non sentit, ut notat Philo de Rerum Divinarum herede, significat perpetuam durationem eorum bonorum quae per ista aurea vel aurata significantur. Πλάκες, ἢ Exod. 31: 18. Hinc διπλάξα θεσφόν [Legem duarum tabularum] dixit Orphicorum scriptor. *Tabulas* intellige integras ac novas; quanquam et fractarum reliquias in Arcam conditas quidam tradant.

5. Ἐπεφάνω δὲ αὐτῆς Χερουβίμ δόξης κατασκήζοντα τὸ ἱλαστήριον, περὶ ὧν οὐκ ἔστι εἶν ἄλγειν κατὰ μέρος, *super tam vero erant Cherubini glorias obumbrantes propitiatorium, de quibus nunc non est singulatim dicere*] Χερουβίμ δόξης, id est, forma Cherubinorum inter quos Dei Maiestas se ostendebat; Exod. 25: 22, Lev. 16: 2. Graeci Χερουβίμ ubique construunt cum articulo aut adiectivo neutro, nempe quia maior pars formae sumpta erat de mutis animantibus. Ἰλαστήριον ponunt LXX et Philo pro ἱλῶν, quia ἱλῶν etiam ἱλασκεῖν, propitiare significat. Deus autem propitium se ostendebat populo, praesentiae suae signum ostendendo, ut iam diximus, inter Cherubinos, sive quod idem est, super Arcam. At ἱλῶν nativo sensu est *tegere*, ut Gen. 6: 14, unde ἱλῶν verti potest ἐπίδημα [tegmentum]; qua voce utitur Iosephus Antiq. III. 6 et Philo, qui et ὀπίμα [operculum] vocat libro de Vita Mosis. Erat tegmen superne patulum requiescens super Arcam, in ore tabulae, ut ait Rabbi Salomo. Κατασκήζειν quod σκευάζειν est Exod. 35: 20, 37: 9, σκευάζειν 1 Par. 28: 18, quia Cherubinorum alae sic erant expansae super illud Arcae tegmen, sicut aves pullis incubant: unde proverbiale, *umbra altarum* Ps. 57: 2. Explicationem mysteriorum sub hac re latentium in aliud tempus reservat; sed quia

quia aut hoc morte praeventus non praestitit; aut certe liber iste ad nos non pervenit, nos id quod maxime probabile arbitramur ea de re diximus partim ex Philone, partim ex aliis ad Matth. 27: 51, ad Exod. 25: 18 et ad Ezech. 1: 5. Erant in quoquo Cherubino formae quatuor: hominis et leonis; illa beneficentiam, haec iram significans: et aquilae, quae celeritatem; et bovis, quae tarditatem notat. Ita formae illae idem innunt quod Deus Mosi dixit, se celerem esse ad benefacta, tardum ad ultionem. Unde non abit quod Philo dicit in multis locis per Cherubinos intelligi Dei ἀγαθότητα [bonitatem] et ἐξουσίαν [potestatem] sive δυνάμεις ποιητικὴν καὶ βασιλικὴν [facultates creatricas et regalem], sive ἐλέγγελτιν καὶ νελαστήριον [beneficentiam et castigatricem], ut loquitur libro de Sacrificantibus. Inter has duas Dei facultates media est ἡ ἰλασθεὶς Θεοῦ δύναμις [Divina misericordia], quam per ἰλαστήριον adumbrari ait Philo de Vita Mosis, id est, clementia erga lapsos. Haec vero in Christo ita eximie apparuit, ut propterea Christus ἰλαστήριον vocetur Rom. 3: 25, et ἰλαστήριος [propitiatio] 1. Ioh. 2: 2, 4: 10.

6. Τούτων δὲ οὕτω κατασκευασμένων, his vero ita compositis] Id est, Cum ita se habeat tentorii exterioris et interioris structura.

Εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντός εἰσίσαιον οἱ ἱερεῖς τὰς λειτουργίας ἐπιτελοῦντες, in primis quidem tabernaculum semper intrant Sacerdotes sacrificiorum officia facientes] Non semel intrant, sed quotidie et ibi cultum peragunt, id est, suffitum faciunt, panes proponunt, lucernam accendunt. Διαπαντός respondet Hebraeo *תמיד*, quod saepe habes in Lege. Τὴν πρώτην σκηνὴν sime ut supra initio huius sectionis. Ἐπιτελεῖν ut et συντελεῖν solet poni pro *ποιεῖν* vel *ποιᾶν* quod est *facere*, *obire*. Et ita hic recte accepit Syrus.

7. Εἰς δὲ τὴν δευτέραν, in posterius autem] Quod et ἐσωτέρα [interius]: id est, in adytum.

Ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεὺς, semel quovis anno solus Pontifex] Figurae magis quam rei causa. Nam maior pars sacri alibi fiebat. Ἀπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ, *παραπλήσια* Exod. 30: 10, Lev. 16: 34. Is dies erat decimus mensis Tisri.

Ὁ ἡμεῖς ἀμαρτίας, non sine sanguine] Vituli et hirci Lev. 16: 14, 15. Eo sanguine adaspergebatur tegmen illud sive ἱλαστήριον. Hinc apparet, quanquam dicitur summus Sacerdos semel intrasse, id intelligendum quod uno tantum die intraverit; non quod non aliquoties exierit et rursus intravit: primum enim intrare eum oportuit battilli inferendi causa: deinde suffitus: deinde sanguinis vitulini primum, deinde et hircini. Itaque quater illo die eum intrasse ait Moses Kotzi: recte.

Ὁ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων, quem offert pro suis et populi peccatis] Προσφέρει, id est, fert intra adytum, ὡς. Pro se vitulinum sanguinem, hircinum pro populo. Quanquam autem in die ἱλασμάτων [propitiationum] expiabantur omnia peccata, quibus in Lege non erat adiecta mortis poena aut ἐξολοθρευσεως [excisionis], tamen maluit hic Scriptor uti voce ἀγνοημάτων [ignorantiarum], ut summi Sacerdotis Hebraici honori parceret, qui et pro se offerebat ac precabatur; praesumi autem non debebat aliter peccasse quam per ignorantiam. Alioqui solent etiam quaevis peccata per χαριεντισμὸν [locutionem mollem] dici ἀγνοήματα, ut videre est Tob. 3: 3, Iud. 5: 20, Sir. 51: 26, 1 Macc. 13: 39.

8. Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος ἁγίου, hoc significantes Spiritu Sancto] Nempe Deo per afflatum suum Mose huic praecipiente. Vide Lev. 16: 1. Nam ἦν ὡς [et locutus est Dominus] interdum quidem ubi id exprimitur, de voce intelligitur; sed plerumque de afflatu.

Μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδόν, nondum patefactam esse Sanctorum viam] Id est, εἰς τὰ ἅγια [in Sancta]. Ἄγια posthac cum dicit Scriptor compendio utitur: vult enim intelligi ἅγια ἁγίων [Sancta Sanctorum], quomodo οὐρανοὶ [coeli] saepe dicuntur οὐρανοὶ οὐρανῶν [coeli coelorum]. Hoc autem loco ἅγια intellige ἀληθινὰ [vera], ex his quae supra 8: 2, rem ipsam quae per adytum illud significabatur, id est, superaethereas sedes. Via eo ducens est Euangelium, praecepta habens verè coelestia. Eam viam Christus primus patefecit, adiutumque fecit omnibus ad summum coelum. Pervenient quidem eo etiam Abrahamus, Isaacus, Iacobus, ut videre est Matth. 8: 11, et alii viri eximii, ut videbimus infra

fra 11: 34, 40. Sed hi eo pervenient quasi per machinam, non per viam, extraordinaria quadam ac rara Dei dispensatione. Ideo velum adyti disruptum fuit Christo moriente.

Ἐτι τῆς πρώτης σκηπῆς ἐχούσης χάσιν, *adhuc priore tabernaculo habente statum*] Id est, *quamdiu cultus Templi illius officium suum faciebat*. Nam τὸν ὄντῳ *officium* significat, explicante Kimchi ad Esai. 22: 19. Sic et 2 Par. 9: 4, 30: 16, 35: 10, 15, Dan. 10: 11. Officium autem suum facere. desiit apud Deum quidem Christo mortuo, a morte excitato, in coelum evecto, et misso Spiritu Sancto: apud homines vero omnes tunc cum cernit Templum. Nam tunc simul et cultus ille (qui hio per σκηνήν intelligitur μετανομικῶς [*per transnominatiōnem*]) concidit.

9. Ἡτις παραβολὴ εἰς τοῦτον καιρὸν τὸν ἐνεσχηότα, *quae parabola est huius temporis praesentis*] Alii libri habent τὸν καιρὸν. Idem est sensus: nam ἐνεσχηός καιρός est *tempus praesens*. Sic et ἐνεσχηότα Rom. 8: 38, 1 Cor. 3: 22, 7: 26, Gal. 1: 4. Nec refert quod hoc participium sit praeteriti temporis. Nam sic et ἐνεσχηός dicitur pro ἐνίσταται 2 Thess. 2: 2. Hoo dicit: *Haec mystica explicatio, τὸν, etiam nunc locum habet in iis quorum opinione stat adhuc ille cultus et vim habet*. De voce παραβολῆς vide quae ad Matth. 13: 3.

Καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, *iusta quod munera et hostiae offeruntur*] Scripta est haec Epistola stante Templo, manente adhuc cultu illo et apud Iudaeos plerosque opinione illum adhuc cultum esse Deo gratissimum. Hoc autem ideo dicit ne Hebraei, ad quos scribit, paterentur se retrahi ad Iudaismum. Quid δῶρα, quid θυσίαι diximus supra 5: 1. In Manuscripto καθ' ἣν, nempe παραβολήν [*parabolam*], quomodo et Graecos quosdam apparet legisse:

Μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα, *quae non possunt quod ad conscientiam perfectum facere servientem*] Συνείδησις voce animam intelligit, συνεσχηότως, τὸν ἔσω ἄνθρωπον [*per comprehensionem, internum hominem*], ut hic et infra Theophylactus. *Isti cultus non possunt sectatorum suorum animos purgare a vitiis, quod facit Euangelium*. Vide supra 7: 19.

10. *Μόρον ἐπὶ βρώμασι καὶ πόμασι καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς καὶ δικαιώμασι σαρκὸς μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπιτελεῖν*, solummodo super cibos et in potus et varias lotiones et praecepta carnis usque ad tempus correctionis imposita] Lex illa maxima sui parte ritualis, imposita erat Iudaeis, ut eo fraeno retinerentur tum ab impietate tum ab idololatria, et sic paratiores essent ad recipiendum Evangelium. Vide quae dicta Gal. 3: 23, 24. *Tempus correctionis* est tempus Legis ac foederis melioris. Vide supra 8: 6. Est autem ἐπὶ hoc loco pro *praeter* sive *super*. Nam *dona* illa et *victimae* impositae tantum erant Hebraeis, sicut et aliae partes Legis quas iam addit, ei usui quem dicet. *Βρώματα* dicit propter leges de cibis vetitis: *πόματα* propter vini abstinentioniam in Sacerdotibus quo tempore munus suum fungebantur, Lev. 10: 9. *Variae lotiones* nominat, quia lotio alia erat Sacerdotum Exod. 29: 4, alia Levitarum Num. 8: 7, alia Israelitarum post impuritatem aliquam contractam Lev. 15: 8, 16, 18, 27, 17: 15, 22: 6, Num. 19: 19. *Δικαιώματα σαρκὸς* sunt caetera praecepta quorum observatio hominem aut a poena liberabat, aut admittebat ad consortium aliorum et aditum in Templi basilicam quoad Sacerdotes, aut in Templi atrium quoad alios. Quae omnia ad *carnem*, id est, vitam praesentem pertinent. At in Manuscripto non est *δικαιώμασι σαρκὸς*, sed *δικαιώματα*, ut sit sensus ad priora se referens, quasi dicat ὅτινὰ ἐστὶ δικαιώματα [quae sunt praecepta], neque aliter legit Syrus. *Δικαιώματα*, ὅρῃ, ut supra 1. Et bona est constructio ἐπιτελεῖν, sicut et πῇ δουλέειν; quia ubi praecessit foeminum et neutrum de rebus non de personis, ut hic δῶρα καὶ θυσίαι, additur adiectivum in neutro, interdum et in foeminino, ut modo δουλέειν.

— *Leges et plebis scita coactas*, apud Lucanum.

11. *Χριστὸς δὲ παρὰγερόμερος*] Id est, *Christus postquam advenit*, postquam se patefecit. Vox est frequens Lucae in Evangelio et in Actis.

Ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων πραγμάτων, Pontifex futurorum bonorum] Ad obtinendam nobis iustitiam interiorem, Spi-
ri-

ritum Sanctum et vitam aeternam. Vide infra 10: 1, ubi itidem habes τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ideo Syrus addit, *quae fecit*, id est, quae nobis praestitit.

Διὰ τῆς μέλλουσας καὶ τελειότερας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν, οὐ ταύτης τῆς κτίσεως, *per amplius et perfectius tabernaculum non manufactum, id est, non huius creationis*] Volens dicere Christum ingressum esse in summum coelum per passiones et mortem, ut magis persequeretur coeptam cum Sacerdote legali similitudinem, dicere voluit intrasse eum *per corpus suum et per sanguinem suum*; quia *corpus μετωνυμικῶς* [per transnominationem] recte poni potest pro doloribus corporis, et sanguinem pro morte sumere frequens est omnibus gentibus, ideo quod ex copiosa sanguinis effusione mors sequatur. Verum corpus non sua voce expressit, sed circumlocutione quadam mystica apta ad persequendam, ut dixi, similitudinem. Hebraeorum mos est corpus vocare σῆμα; unde id et Pythagorici hausere, ut diximus ad Sap. 9: 15 ad 2 Cor. 5: 1, 4. Tum vero Christi corpus ob inhabitantem vim divinam *Templum* dicitur Ioh. 2: 21. Dicitur autem hoc corpus non esse χειροποιήτου, et quid ea voce significat exponit addens, *id est, huius creationis*, per creationem intelligens constitutum in natura ordinem, qui כֶּסֶף Hebraeis. Fuit enim corpus illud conceptum supernaturali modo. Bene autem usurpavit hoc sensu illud οὐ χειροποιήτου, quia solet Hebraeis per abusionem quandam χειροποιήτου dici omne id quod fit per modum naturalem. Sic et infra 9: 24 et Marc. 14: 58, Act. 7: 58, 17: 24, Eph. 2: 11, 2 Cor. 5: 1. Idola quoque χειροποίητα saepe vocant Prophetæ, quia nihil est in illis Divini. Notandum autem saepe eandem rem veteris Testamenti ad plures significatus referri: ut tentorium exterius ad significandam coelum astriferum eiusque effectus, ad significandam totum cultum legalem, ad significandam corpus Christi, propter diversa tentorii illius accidentia, quae commode et huc et illuc referri poterant.

12. Οὐδὲ δὲ αἱμάτων τεύχεων καὶ μόσχων, *neque per sanguinem hircorum et vitulorum*] Dicitur per aliquid fieri id quod sine eo non fit. Sic summus Sacerdos legalis non intrabat in adytum, nempe postremo introitu, nisi

secum ferens sanguinem hircinum pro populo, vitulinum pro se.

Διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος] *Suo sanguine fuso*, qui sanguis novi pacti, Matth. 26: 28, Luc. 22: 20, Rom. 3: 25, 5: 9, 1 Cor. 10: 16, 11: 25, Eph. 1: 7, 2: 13, Col. 1: 14, 20, hic infra 13: 12, 20.

Εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, *introivit semel in Sancta*] In summum coelum, Marc. 16: 19, Luc. 24: 51, Act. 1: 10, 11, 2: 34, Eph. 4: 10, Col. 4: 1. *Semel*, non in anno, sed in omni aevo ad eius finem.

Αἰωνίαν λύτρωσιν εὐράμενος] *Reperta ratione qua nos in perpetuum liberaret a peccatis*, per mortem nempe suam et resurrectionem, Rom. 4: 25. Hoc sensu λύτρωσιν habemus 1 Petr. 1: 18. Vide quae diximus supra 2: 18, 7: 9, 10. Idem iam nunc dicet καθαρῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων [*emundare ab operibus mortuis*]. Et est haec liberatio perpetua, cum illa legalis nonnisi in annum valuerit: erat enim repetenda.

13. Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, *si enim sanguis taurorum et hircorum*] Ταύρων dixit, pro quo supra μόσχων [*vitulorum*]. Sic et infra 10: 4. Recte. Est enim μόσχος, ταῦρος νεώτερος [*taurus iunior*]. Et Iosephus III. 1 ubi describit sacrum ἱλασμοῦ [*propitiationis*] ταῦρον dixit ubi LXX μόσχον. Totus Iosephi locus dignus qui legatur.

Καὶ σποδὸς δαμάλεως, *et cinis vitulae*] Ex Num. 19. In Glossario, Δάμαλις, vitula, iuvenca. Sic bucula Myronis Graecis δάμαλις. Ex hoc cinere fiebat aqua, cuius adspersio purgabat, id est, ad hominum consortium et ad atrium Templi admittebat eos, qui attigissent cadaver hominis aut sepulchrum.

Ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, *adspersgens inquinatos*] τινος quod ἀκαθάρτους [*immundos*] solent vertere LXX. Ipsum autem verbum ραντίζω, μιαινέω, ἐκμιαινέω, βεβηλοῦν [*inquinare, polluere, profanare*]: quod κοινῶν Matth. 15: 11, 18, 20, Marc. 7: 15, 11: 20, 23, Act. 10: 15, 11: 9, 21: 28, Apoc. 21: 27. Locutio inde quod quae sancta sunt, ea sunt Deo separata: quae non sunt talia, manent in usu profano, qui est usus communis. Hinc prolata significatione qui ad Sanctuarium accedere non possunt, dicuntur κεκοινωμένοι, et alimenta quibus non Dei populus,

lus, sed aliae gentes utebantur *κοινὰ*, Act. 10: 14, Rom. 14: 14. Itaque et infra opponuntur *κοινὸν* et *ἐν ᾧ τις ἁγιάσθη* [quo quis consecratur], 10: 29. Ad dispersionis quae per sanguinem fiebat mentio etiam apud Scholiasten ad Acharnenses Aristophanis.

‘*Ἀγιάζει. πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα*, sanctificat ad purgationem carnis] ‘*Ἀγιάζειν* idem quod *καθαρίζειν* infra, *ῥῶ* [purgare], unde adiectivum *ῥῶ* modo *καθαρός* [purus], modo *ἅγιος* [sanctus] vertitur. Illa purgatio sive sanctificatio tantum ad vitae huius mortalis usus pertinet. Exemplum vide Num. 19.

14. Πόσω μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἐαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι, quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum aeternum semetipsum obtulit immaculatum Deo, purgabit conscientiam nostram ab operibus mortuis ad colendum Deum vivum] Quanto Christi Filii Dei et innocentis sanguis praestat sanguini carentium ratione animantium, tanto purgatio debet esse maior. Uterque ad colendum Deum; sanguis pecudum ritualiter, sanguis Christi praecipue animo qui κατὰ συνεικδοχὴν [per comprehensionem] hic, ut et supra 9, συνείδησις dicitur. Sanguis pecudum per cinerem purgat a contactu mortui corporis, sanguis Christi a peccatis, quae hic vocantur opera mortua, ut et supra 6: 1. Et egregie operibus mortuis opponitur cultus Dei vivi, qui sicut semper vivit, ita et semper prodesse nobis potest. Oblatio autem Christi hic intelligitur illa, quae oblationi legali in adyto factae respondet. Ea autem est non oblatio in altari crucis facta, sed facta in adyto coelesti. Facta autem ibi est per Spiritum aeternum, aut, ut ante dixit 7: 16, per vim vitae indissolubilis, quia spiritus eius iam non erat vivens tantum, ut in vita hac terrena, sed in aeternum corpus sibi adiunctam vivificantem, 1 Cor. 15: 45. Διὰ πνεύματος αἰωνίου habent optimi Codices, et ita legit Theophylactus, ut et Syrus: Graeci alii et Latini διὰ πνεύματος ἁγίου [per Spiritum Sanctum], quod quem sensum recipere possit, vide Rom. 1: 3 et 1 Petr. 3: 18. Διὰ hic sume ut supra 12, pro praepositione cum, quomodo et Hebraeum 3 poni solet.

Intelligitur hinc dignitas oblationis, quod eam fecit is, qui iam spiritu et corpore erat immortalis. *Sanguini* autem purgatio ista tribuitur, quia per sanguinem, id est, mortem Christi, secuta eius excitatione et evectione, gignitur in nobis fides Rom. 3: 26, quae deinde fides *corda purgat* Act. 15: 9, Rom. 3: 22, et passim in eadem Epistola. Similitudo autem purgationis legalis et Evangelicae non est in modo purgandi, sed in effecta. Illa idoneos homines reddebat ad ingressum sanctuarii terrestris, haec ad ingressum sanctuarii coelestis. Cum dicit ἁμαρτων respicit legem victimarum, Lev. 22: 20, Num. 19: 2, Deut. 15: 21. In victimis legalibus nullum debebat esse corporis vitium: in Christi vita nihil fuit vitiosum: et ideo Spiritu illo aeterno statim donatus est. Quidam libri pro ἡμῶν hic habent ὑμῶν [*vestram*], sed ἡμῶν est in Manuscripto, et sic Syrus legit, et ita verum habent quidam Codices Latini. Manuscriptus vero καθαρῶν, id est, *purgare valet*; solemus enim futuro sic uti. Etiam post ζῶντι habet καὶ ἀληθινῶ [*et verum*]. Vide Ioh. 17: 3, 1 Thess. 1: 9, a Ioh. 5: 20. Et ita legit etiam Theophylactus.

15. Καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καὶ τῆς μετῆς ἐστίν, *et propterea Novi Foederis Mediator est*] ΠΑ, quod *pactum* significat aut *foedus* (est autem foedus non omne pactum, sed publicum), Graeci interpretes vertunt διαθήκης et Latini *testamentum*, non illo speciali sensu iuris civilis, sed generaliore, quia testatio est voluntatis: de qua re diximus in Prolegomenis ad Euangelia. Sed et *testamentum* illud ut in iure civili sumitur, ubi haeredis institutioni, ut fieri solet, cōditio additur, aut legatorum fidei commissorum onera, est pactum quoddam, et quidem eo nobilius, quia morte testatoris secuta nullam iam mutationem recipit. Et propterea Scriptor hic pactum Dei novum, quod perfectius esse debuit priore, vult esse etiam testamentum in illo significato potiore sive iuris civilis. *Propterea*, inquit, *factus Christus μετῆς* non veteris, sed *novi pacti*, quia hoc pactum novum non pecudum sanguine, sed ipsius μετῆς fuit sancendum. Μετῆς est qui *pacem inter partes efficit*, ut explicavimus ad Gal. 3: 19. Solet autem saepe pax fieri sub certis le-

legibus prius implendis quam pax valeat. Talis pax etiam διαθήκη est.

Ὅπως θανάτου γενομένου, ut morte intercedente] Ipsius, non victimarum. Id enim facile intelligitur ex dictis supra 12.

Εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, in liberationem eorum criminum quae facta erant sub priore pacto] Mors eius intercessit eum in finem ut liberarentur homines ab illis peccatis quae in populo Dei dicto ante Christum ἐπὶ τὸ πλεῖστον [plerumque] valuerant. Idem sensus qui Act. 13: 38, ubi dicta vide. Ἀπολύτρωσις, quod supra 12 λύτρωσις. Ἀπολύτρωσις παραβάσεων, id est, ἀπὸ παραβάσεων, quomodo apud Ciceronem liberatio culpas, pro a culpa. Ἐν τῇ πρώτῃ διαθήκῃ, id est, prioris pacti tempore. Non poterat illius temporis multitudo cum multitudine Christiana Apostolicorum temporum ulla ex parte comparari. Tantum ubique erat sordium non tantum in animo latentium, sed et foris apparentium. Alibi ἀπολύτρωσιν alio sensu sumi suis locis annotavimus. Sed huic loco id quod diximus optime convenit. Nam qui cessat peccare, is iam ex lege novi pacti in pace est cum Deo, Rom. 5: 1.

Τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κληρονομίας, promissum accipiant qui vocati sunt aeternae hereditatis] Qui sic liberati sunt a peccatis, eis continget res in pacto novo promissa, quae est vita aeterna, 1 Tim. 4: 8, 2 Tim. 1: 1, supra 8: 6. Κεκλημένοι intellige cum effectu, ut 1 Cor. 1: 24, lud. 1. Et cur vita aeterna κληρονομίας appelletur nomine, vide dicta Gal. 3: 18, Eph. 1: 14, 18, Col. 3: 24. Ἐπαγγελίαν autem pro re promissa habes et Luc. 24: 49, Act. 1: 4, 2: 33, Rom. 4: 13 et alibi.

16. Ὅπου γὰρ διαθήκη, ubi enim testamentum est] In sensu illo potiore et excellentiore, ut modo diximus.

Θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου, mors necesse est ferri testatoris] Ferri, id est, exspectari, quomodo ἤνεγκεν Rom. 9: 22, est enim exspectatio onus quoddam. Sic πῶς habes Dent. 24: 15, Ier. 44: 14. Quidam testatores quando non opus est, tamen id expriment: ut apud Salvianum Contra Avaritiam III: Quando ego ex

rebus humanis exiero, tunc mihi tu ille, carissime, heres esto.

17. Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία] Hoc est quod dicunt Romani Iurisconsulti, *testamentum morte confirmatur*. Ἐπὶ hic temporis habet notam, *ubi illi mortui sunt qui testamentum facere*. Sic ἐπὶ τοῦ, *tempore Canticulus*, dicunt Graeci.

Ἐπὶ μήποτε ἰσχύει ὅτι ζῆ ὁ διαθέμενος] Nunquam enim valet, *dum vivit testator*, id est, *nullum interim producit effectum*, ut recte hic Syrus. Est enim *testamentum*; Modestino definiente, *voluntatis iusta sententia, de eo quod quis post mortem suam fieri velit*. Unde et *voluntas defuncti* a Quintiliano definitur. *Viventis nulla est hereditas*, L. 1. D. de Hered. vel Actione vendita. L. 1. D. pro herede.

18. Ὅθεν οὐδ' ἡ πρώτη χάρις αἵματος ἐγκαινίσκει, unde nec prius sine sanguine dedicatum est] Nempe ut figura ad rem figuratam propius accederet. Ἐγκαίνιος, vel pluraliter ἐγκαινία, est *rei alicuius dedicatio* Esd. 6: 16, 17, Neh. 12: 27, Dan. 3: 2; idem ἐγκαίνισις Num. 7: 88, ἐγκαίνισμός Num. 7: 10, 11, 84, 2 Par. 7: 9, Dan. 3: 3, et inscriptione Psalmi qui Hebraeis 30, Graecis 29, 1 Mac. 4: 56, 59, 2 Mac. 2: 19. Quintilianus: *Nec pro encaenio ducendum scelus primum*. Verbum ἐγκαίνιζεν, πρὶ Dent. 20: 5, 1 Reg. 6: 64, 2 Par. 7: 5, 1 Mac. 4: 36, 54, 57, 5: 1. Habemus et ubi πρὶ vertitur ἐγκαίνιζεν, ut 1 Sam. 11: 14, 2 Par. 15: 8. Habes hoc verbum et infra 10: 20.

19. Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, recitato enim omni praecepto ex *Legē a Mose coram universo populo*] Intelligit praecepta illa, quae sunt Exod. 20—23. Et λαλεῖν hic est *de libro recitare*. Κατὰ νόμον, *ex Dei iussu*.

Λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἱστὸν ποικίλου καὶ ὑσσώπου, capiens sanguinem vitulorum et hircorum cum aqua et lana coccinea et hyssopo] Exod. 24: 6 tantum dicitur sanguine victimarum respersum fuisse populum. Sed sanguini solitam misceri aquam et περιρραντήσαν [adspergillum] fieri ex hyssopo et lana coccinea discimus ex altero loco Lev. 14: 49, 50. De
hys-

hyssopi usu in adspersione habes et Exod. 12: 22, et Ps. 51: 9. *Hirci* mentiq̃ extra textum Mosis hic addita, quia credibile est praeter victimas σωτηρίους [ob salutem] accessisse et περί ἁμαρτιῶν [pro peccatis], in quo genere potissima victima hircus, Lev. 4: 23, 9: 3, 16: 15. Solere autem iungi victimas εὐχαριστηρίους [gratiarum actionis] et περί ἁμαρτιῶν videmus dicto loco Lev. 9: 3, 4.

Αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐξέσπασε, ipsum quoque librum et omnem populum adpersit] *Populum*, intellige eos qui de populo proxime adstabant, et in hac re populi totius gerebant vices. *Librum* fuisse respersum nec in Mose nec in Thalmudicis legimus. Et potest αὐτό τε τὸ βιβλίον referri ad λαβὼν. Id enim expresse dicit historia Exod. 24: 7. Ita καὶ hic erit παρέλκον [superfluum], ut saepe fieri solet post participia, quia illa participia vim habent. Perinde enim est quasi dixisset ἔλαβε καὶ ἐξέσπασε [cepit et adpersit]. Huc alludit Petrus 1 Epist. 1: 2.

20. Λέγων, Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης, ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός, dicens, Hic sanguis testamenti quod vobis mandavit Deus] In LXX, Ἴδὸν τὸ αἷμα τῆς διαθήκης, ἧς διέθετο Κύριος πρὸς ὑμᾶς περί πάντων τῶν λόγων τούτων [Ecce sanguis testamenti, quod vobis pepigit Dominus de omnibus verbis his]. De antiquissimo more foedera sancienti sanguine diximus ad Matth. 26: 28. Ad haec verba alludit Christus illo apud Matthaeum loco. Ἦς ἐνετείλατο πρὸς τὸν λαόν Exod. 24: 8.

21. Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τῷ αἵματι ὁμοίως ἐξέσπασε, etiam tabernaculum et omnia vasa ministerii sanguine similiter adpersit] Unctum fuisse a Mose Tabernaculum cum vasis eo pertinentibus legimus Lev. 8: 10. *Adspersionem* vero sanguinis praemitti solitam unctioni recte colligimus ex eo quod ibidem sequitur de altari adperso primum, deinde uncto. Sic et vestes sacerdotales adpersae fuere sanguine, Lev. 8: 30, qua de re sic Iosephus III. 9: Καὶ τοῦ αἵματος τῶν τεθυμένων, τὴν τε στολὴν τοῦ Ἀαρῶνος καὶ αὐτὸν σὺν τοῖς παισὶν ἐξέβαινον, ἀφαιρῆσας πηγαίοις τε ὑδάσι καὶ μύρω, ἵνα τοῦ Θεοῦ γίνοντο [Victimarum deinde sanguine et tunicam Aaronis et ipsum quoque cum

si-

filiis adpersit, fontana etiam aqua et unguento lustravit, ut Dei fierent]. Ubi vides pariter praecedere adspersionem, unctionem sequi. *Συνή τῆς λειτουργίας* ἢ πᾶσι Num. 4: 12.

22. *Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, et omnia pene sanguine secundum Legem mundantur*] *Σχεδὸν* prudenter dicit, quia nonnullae purificationes per aquam solam fiebant, Exod. 19: 10, Lev. 26: 28, Num. 31: 23.

Καὶ ὥστε αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἀφεσις, et sine sanguinis effusione non fit remissio] Est proverbium Hebraicum. Citatur in Thalmude Hierosolymitano sub nomine Benuzielis, כִּי אֵין כִּפּוּר אֶלָּא בְּדָם [Nulla expiatio nisi per sanguinem]. Videtur id primum usurpari coepisse in criminibus gravioribus, ut per pecudis sanguinem significaret is qui eum offerebat se, si rigide Deus agere vellet, mortem meruisse. Macrobius ex Trebatio *animalem hostiam* esse dicit, in quo anima sola Deo sacretur: eiusque causas explicari a Virgilio illo versu:

Hanc tibi Erys meliorem animam pro morte Daretis, Ubicumque est ἥδω [dimittetur] in Lege, reperies praecedere sanguinis mentionem. Erat tamen et hic quaedam exceptio, nempe ita pauperum ut nec turtures nec columbas sibi comparare possent, Lev. 5: 11.

23. *Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς τοῦτοις καθαρίσθαι, necesse est ergo exemplaria quidem coelestium his mundari*] De voce *ὑποδείγματος* diximus supra 8: 5. Refertur hoc ad tentorium et exterius quod coeli astriferi erat figura, et maxime ad interius quod figura erat coeli summi sive supraetherei, quod et ipsum in prima dedicatione adpersum fuit sanguine victimali, priusquam eo solemniter intraret summus Sacerdos.

Ἀυτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια, ipsa autem coelestia] Loca illa supraetherea. Vide 1 Cor. 15: 40, 48, 49, Eph. 1: 3, 20, 2: 6, 3: 10, 6: 12, 2 Tim. 4: 18, supra 3: 1, 6: 4, 8: 5.

Κρείττοτα θυσίας παρὰ ταύτας, melioribus hostiis quam istis] Quaeritur cur *θυσίας* dixerit in plurali, deinde cur *καθαρίσθαι* dicat de illa regione in qua nihil est impari. *Θυσίας* dixit quia non tantum Christi perpressiones intel-

li-

ligit, sed et eorum qui ipsum sectantur, una cum precibus et misericordiae operibus. Illud autem καθαρῖζεσθαι est μετωνυμία [transnominatio], qualem saepe usurpanti necesse est ubi inter se comparantur res partim similes, partim dissimiles. Nam quia per legalem καθαρσμον aditus dabatur in sanctuarium, ideo, effectum sumendo pro causa, καθαρῖζεσθαι dixit coelum summum pro eo quod est *aditum per ista in illud coelum dari*. Et nota hic iterum κρείττων addito παρὰ, cum satis fuisset dicere κρείττωσι τούτων.

24. Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστός, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, non enim in manufacta sancta Christus introivit, exemplaria verorum] Χειροποίητα intellige quae facta sunt arte hominum, ac proinde non vi divina. Vide supra 2. Ἀντίτυπον vox est anceps; nam et de figura dicitur, ut hic: et de re per figuram significata, ut 1 Petr. 3: 21. In Glossario, ἀντίτυπον, exemplum, exemplar. Idem sensus Sap. 9: 8, Εἰπας οὐδοῦμαι ναὸν ἐν ὄρει ἁγίῳ σου, καὶ ἐν πόλει κατασκευάσεις σου θυσιάζηριόν, μίμημα σκηνῆς ἁγίας ἣν προητοίμασας ἀπ' ἀρχῆς [Dixisti aedificare templum in monte sancto tuo et in civitate habitationis tuae altare, imitationem tabernaculi sancti. quod praeparasti ab initio]. Philo de Vita Moysis: Τὰ ἄδύτα τῆς σκηνῆς ἀπὲρ ἐστὶ συμβολικῶς νοητὰ [Penetralia Tabernaculi, symbola intelligibilia]. Sic et Rabbi Israel de Anima inferius sanctuarium ait factum ad similitudinem superioris. Ergo hic ἀντίτυπα idem quod Sapienti Hebraeo μύμηματα, τύποι, Rom. 5: 14, 1 Cor. 10: 11. Et ἀληθινὰ hic ut supra 8: 2, quae νοητὰ Philoni.

Ἄλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν, sed in ipsum coelum] Nempe οὐρανῶν [coelorum], id est, summum coelum. Sic ἅγια aliquoties dixit et dicit pro ἅγια ἁγίων [Sancta Sanctorum]. Id enim ex rei natura satis intelligitur.

Νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν, ut nunc appareat coram Deo pro nobis] Id est, εἰς τὸ ἐμφανισθῆναι, quale loquendi compendium et supra habuimus. Ἐμφανίζεσθαι, apparere, conspicendum se dare, ut Matth. 27: 53, φανεροῦσθαι infra 26, Syrus hic μῆναι, ut conspici se faceret. Perstat in similitudine. Nam et

sum-

summus Sacerdos dicitur *apud Deum apparere*, ubi stat *apud Arcam*. Sic Christus apparet coram solio Maiestatis, ut nostras res Deo commendet, supra 7: 25.

25. Οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν, at non ut saepe offerat semetipsum] Οὐδέ hic valet at non. Post propositas similitudines etiam disparitates quasdam ostendit. Summus Sacerdos quotannis ad Arcam Dei intrabat: Christus ad solium Dei semel, nunquam inde abiturus. Summus Sacerdos sanguinem victimae vice victimae secum ferebat: Christus semet qui victima factus fuerat. Nimirum haec una oblatio immensum praestabat illis toties repetitis. Προσφέρειν hic intellige ἐμφανίζειν, ostendere sc. in Sanctuario coelesti.

Ὡςπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἄλλοτριῳ, quemadmodum Pontifex intrat quovis anno cum sanguine alieno in sancta] Eἰς τὰ ἅγια breviter dictum, ut iam monuimus pro εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων [in Sancta Sanctorum]. Et ἐν pro cum, ut δὲ supra 12. Simile loquendi genus 1 Ioh. 5: 8, Gen. 32: 10, Os. 4: 3 et alibi. Utitur praesenti tempore, ut et supra 13 et 22, quia Templum et cultus ille adhuc manebant.

26. Ἐπεὶ ἴδεν πολλὰκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, alioquin oportuisset eum frequenter pati a fundatione mundi] Si aliqua maior efficacia fuisset in oblatione repetita, expediisset Christum non tam diu promitti, sed mitti illico post mundum conditum, ut posset singulis saeculis aut certe Iubilaeis pati et offerre. Ἐδεῖ saepe non praecisam necessitatem significat, sed id quod melius aut utilius est. Vide Luc. 2: 49, 13: 16, 19: 5. Sic supra ἀνάγκη [necesse erat] 23. A fundatione Mundi, id est, iam olim, ut Luc. 11: 50.

Νῦν δὲ ἀπαξ, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται, nunc autem semel in fine saeculorum ad abrogationem peccati per victimam suam patefactus est] Nῦν hic non est temporis, sed oppositionis, ut supra 2: 8, 8: 6. Non esse verum id quod quis imaginari possit, oblationem saepius repetitam plus valere, inde apparet quod Christus nec saepe passus est (quod et Paulus dixit Rom. 6: 9, 10), nec saepe se ostendit in sanctuario coelesti, sed semel, id-
que

que Mundo adeo ad interitum suum appropinquante, ut ne tempus quidem superesse videatur, quo Christus denuo mitti et denuo pati possit. Sicut Paulus ita et hic Scrip- tor in id propendebant, ut crederent de propinquo immi- nere Mundi ruinam. Sic τὰ τέλη αἰώνων [*finis seculorum*] dicuntur Apostolorum tempora 1 Cor. 10: 11. Aliquanto diutius quam illi putarunt, staturum, Petro primum, deinde Iohanni patefactum est, ut ex 2 Petr. 3 et ex Apocalypsi apparet. Συντελεία αἰῶνος vel αἰώνων quid sit intelligi facile est ex Matth. 13: 39, 40, 43, 24: 3, 28: 20. Sunt tamen viri eruditi qui συντελείαν αἰώνων intelligunt respectu Templi et Reipublicae Iudai- cae. Christus πεφανέρωται, id est, ἐνεφανίσθη, ut iam locutus est, obtulit se et ostendit Deo Patri in Sanctua- rio Coelesti. Est autem utrumque passivum pro Hithpael more Hebraeo. Nam πεφανέρωται hic valet ἤλυν. Διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, id est, postquam ipse victima fuit factus. Utrumque autem hoc eis ἀθέτησιν ἁμαρτίας, ut peccatum in nobis extingueretur. Sic ἀθέτησιν ἐντολῆς [*mandati abrogationem*] habuimus supra. Fit autem hoc per pas- sionem primum Christi, quae fidem nobis ingenerat, quae corda purificat: deinde per apparitionem Christi apud Deum, quia ibi Christus nobis ea impetrat auxilia, quae pro temporum ratione sunt necessaria.

27. Καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἀπαξ ἀπο- θανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις, et quemadmodum restat ho- minibus semel mori, et postea iudicium] Ἀπόκειται, re- servatur, restat post exactam hanc vitam mori. Sic ha- bebimus ἀπόκειται Dent. 32: 34, 2 Tim. 4: 8. Est Lex generalis in homines lata, ut moriantur. Si quibus ali- ter evenit, ut Enocho et Eliae, ii nihil sunt ad tantam hominum morientium multitudinem. Postea iudicium, id est, postea sistentur Deo. Nam hoc ex nomine iudicii intelligi datur Rom. 14: 10. Pro καθ' ὅσον alii Codices habent καθ' ὃ [*quatenus*]: forte scriptum fuerat καθὼς [*quemadmodum*]. Adfertur enim similitudo quaedam Chris- ti cum hominibus caeteris. Syrus ܡܕܢ, Latinus quemad- modum.

28. Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἀπαξ προσενηχθεὶς, sic et Chris- tus semel oblatus est] Hoc quoque προσενηχθεὶς significa-

tionem habet Hithpaël: id est, *postquam semel se Deo obtulit, Deo se stitit*. Subintelligendum διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, quod paulo ante praecessit. Sicut homines semel moriantur, inde semel sistentur Deo: sic Christus semel mortuus, semel quoque Deo se stitit. Et hoc fuit iudicium quod Deus Christo reddidit, evectio eius sine mora in summam gloriam.

Εἰς τὸ πολλῶν ἀνεγκεῖν ἁμαρτίας, *ad multorum auferenda peccata*] Idem hoc est quod modo dixit εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας. Nam ἀναφέρειν pro simplice φέρειν κωι ponitur Num. 14: 33, Deut. 15: 24, Esai. 53: 12; *ferre* autem, id est κωι, saepe est *auferre*, et per ἀφαιρῆν vertitur Lev. 10: 17, Num. 14: 18 et alibi. Sic et ἀνάγειν sumitur Ios. 24: 32, 2 Sam. 21: 13, Esdr. 1: 11. Latinius hic *ad multorum exhaustiunda peccata*. Et multorum dixit, eventum respiciens, ut Matth. 26: 28.

Ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὁφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις εἰς σωτηρίαν, *iterum sine peccato apparebit in salutem his qui ipsum expectant*] Addit Manuscriptus διὰ πίστεως [per fidem], non male. De hac *expectatione* vide 1 Thess. 1: 9, 10, 2 Tim. 4: 8. Ὁφθήσεται cum εἰς σωτηρίαν construit Syrus: *ideo apparebit ut illis salutem adferat aeternam qui ipsum expectarunt per fidem*. Eodem referri debet χωρὶς ἁμαρτίας, id est, *cum iam erunt extra periculum peccandi*, ita, ut amplius interpellatore pro se opus non habeant: cum iam erunt ἀναμάτητοι [immunes a peccato]. Saepe solent actuum nomina poni pro potentiae nominibus. Sic αἰθάνατος, qui mori nequit.

CAPUT X.

1. Σκιά γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, *umbram enim habens Lex futurorum bonorum*] Illorum bonorum, de quibus diximus 9: 11. De voce *umbræ* vide supra 8: 5, Col. 2: 17.

Οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων] *Non ipsam rerum substantiam*, ut hic vertit Syrus. Sic εἶδος [species] usurpatur 2 Cor. 5: 7. Sic et affigiam Plinius maior usurpat de re ipsa quæ plene spectatur.

Κατ

Κατ' ἐνιαυτὸν ταῖς αὐταῖς θυσίαις, αἷ προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκές, αὐδέποτε δύναται ταύς προσερχομένους τελειῶσαι, *per singulos annos iisdem victimis, quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes ad perfectionem adducere*] Est et hic traiectio, nam nativa constructio fuerat, ταῖς αὐταῖς θυσίαις αἷ προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκές κατ' ἐνιαυτὸν [*iisdem victimis quas offerunt indesinenter per singulos annos*], id est, non quotannis, non per annos decem. aut centum, sed perpetuo, dum stat Templum, Et easdem dicit victimas, id est, eiusdem generis, vitulinas et hircinas. Προσφέρουσιν nempe οἱ ἀρχιερεῖς [*Pontifices*], quod ex antecedentibus facile intelligitur. Προσερχομένους nempe τῷ Θεῷ [*Deo*], ut supra 7: 25, infra 11: 6, eos qui tali modo Deum colunt, quos iamiam dicit λατρεύοντας, ὄντες [*cultores*]. Nam summus Sacerdos in illo sacro personam referebat populi ipsius. Τελειῶσαι surne ut supra 9: 9. Si summus Sacerdos hoc non potuit et in tam solemnī sacro, quanto minus alii Sacerdotes?

2. Ἐπεὶ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, *caeteroquin cessassent offerri*] Locutio bene Graeca et Lucae familiaris, 5: 4, Act. 5: 42, 6: 13, 13: 10, 21: 32. Ἐπεὶ ἂν hic est *caeteroquin*. Manuscriptus, οὐκ ἂν ἐπαύσαντο [*non cessassent*]: quomodo et Graeci expositores legerunt, et monent id pronuntiandum cum interrogationis nota.

Διὰ τὸ μηδέμιαν ἔχειν ἔτι συνελθῆναι ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας ἀπαξ κεκαθαμένους] Si semel purgati fuissent (quemadmodum sunt veri Christiani 1 Petr. 1: 22, supra 9: 14, 26, 28), non ultra consciī sibi essent novorum quotannis peccatorum, quas expiatione egerent. Morbo ablato nihil opus fuisset novis medicaminibus. Manuscriptus habet κεκαθαρισμένους, non male: sic Act. 15: 9, 2 Cor. 7: 1, Eph. 5: 26, Tit. 2: 14, 1 Ioh. 1: 7.

3. Ἀλλ' ἐν αὐταῖς, *sed in ipsis*] Nempe θυσίαις [*victimis*] diebus ἱλασμοῦ [*propitiationis*].

Ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτὸν] Mentio fit in precibus summi Sacerdotis novorum criminum illo anno commissorum, ad stipulante populo. Vide Lev. 16: 20 et seqq.

4. Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρῆν ἁμαρτίας, fieri enim non potest, ut sanguine taurorum et hircorum auferantur peccata] Vide supra 9: 13. Ἀφαιρῆν

πίς ἀμαρτίας, quod supra ἀθετεῖν et ἀναφέρειν, est *extinguere peccata*, sive *facere ne ultra peccetur*. Id sanguis Christi facit, tum quia fidem in nobis parit, tum quia Christo ius dat nobis auxilia necessaria impetrandi: Peccatum sanguis nihil efficit tale.

5. Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον λέγει, *ideo quum venit in mundum, dicit*] Ps. 40. Venit in mundum David, cum ex speluncis et ab exilio egrediens, ostendit se populo in Hebrone, 2 Sam. 2. Venit in mundum Christus, cum ē vita privata egrediens nomine Dei agere coepit cum populo. Id enim Christus ipse intelligit per ἐρχεσθαι εἰς τὸν κόσμον, ut ostendimus ad Ioh. 1: 9. Λέγει, *introducitur haec loquens David sensu vulgari, Christus mystico.*

Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, *victimam et oblationem noluisti*] In sensu vulgari. Haec non magni facis, obedientiam istis praefers, 1 Sam. 15: 21, 22, Oz. 6: 6, in sensu mystico, Finem vis facere veteribus sacrificiis. Quid sit *θύσια* diximus supra 5: 1, 8: 3. Προσφορὰν hic accipio de sacrificiis sponte oblatiis, מנח, nam et iis datur nomen קרבן, id est, προσφορᾶς, ut videre est Lev. 7: 16.

Σῶμα δὲ κατηρίσω μοι, *corpus autem aptasti mihi*] Hieronymus in versione, quam fecit ex LXX, posuit *aures autem perfecisti mihi*, unde liquet in Graecis libris fuisse ὠτία [aures], quod et in Scholiis ad Psalmos multis annotatum est. Et sic legere in Psalmo Cyrillus inter Graecos, Arnobius minor inter Latinos, ut et alii monuere. Et hoc quidem cum Hebraeo convenit. Sed pro κατηρίσω in Hebraeo est מנח, quod Veterum quidam verterunt ὠτία δὲ ἔσκαψάς μοι [aures autem perfodisti mihi]: allusione non obscura ad morem illum, quo septennio exacto qui in servili fortuna fuerant, in posterum se volentes heris suis mancipabant, Dent. 15: 17. Voluit ergo dicere David Deo: Ita me devinxisti beneficiis, ut in posterum semper tuus esse velim usu ac mancipio. Sed nec κατηρίσω male hic positum, id est, *aptasti me posti*, quod fieri solitum Lex illa Denteronomii indicat. At Scriptor noster pro ὠτία posuit σῶμα, ad quod exemplum etiam in Codicibus versionis LXX Interpretum mutatio facta est, qualem et aliis locis observavimus. Fecit autem hoc ut sensum mysticum magis expr-

primeret: non quia in Christo auricula posita, sed corpus totum cruci aptatum est in obedientiae testimonium. Et auricula illa in Luge pars erat simulque signum totius corporis quod hero addicebatur.

6. Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εἰδόχρησας, *holocaustamenta et piacula non tibi placuerunt*] In LXX est, οὐκ ἤτησας, ut et in Hebraeo הִתְנַחֵם [non postulasti]. Sed voluit noster Scriptor vim fastidii ostendere. Ideoque verbum delegit ad id quam maxime efficax. Περὶ ἁμαρτίας [pro peccato], supplē θυσίαν [victimam], καὶ.

7. Ὡς ἔπεν, *tunc dixit*] Sunt et haec verba Psalmi, et π, quod vertitur τότε, significat propterea.

Ἰδοὺ ἔγωγ, ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ, τοῦ ποιῆσαι, ὃ Θεός, τὸ θέλημα σου, *ecce venio, in capite libri scriptum est de me, ut faciam, o Deus, voluntatem tuam*] Sic et LXX apud quos ὁ Θεός solet esse vocativus. Ad quod vertitur βιβλίον Hebraeis dicitur quodvis scriptum. Ita scriptura divortii vocatur סִפְרָא וְסֵפֶר, βιβλίον ἀπογυρίων, Deut. 24: 1. Et bene Syrus hic posuit סִפְרָא [scripturae]. Hic vero intelligitur instrumentum confectum de mancipatione perpetua in servitum, de qua iam agi coepit. Omnes autem chartae Hebraeorum non in paginas distingui, sed in orbiculum convolvi solebant, ut videre est Ier. 36: 27, quare וְסֵפֶר הַסֵּפֶר hic in Hebraeo nihil est aliud, quam *charta volubilis*, quod Aquila et Symmachus dixere εἴλημα. Id ipsum vocabant κεφαλίδα a rotunda capitis forma, unde et in aedificiis quae rotunda sunt κεφαλίδες dicuntur, ut, Exod. 26: 32, 27: 17, 36: 34, 38: 27, 28, Num. 3: 36, 1 Reg. 7: 30, 2 Par. 3: 6 et aliis in locis. Suidas: Κεφαλὶς βιβλίου ὅτι περὶ εἴλημα παύειν [Caput libri quod quidam volumen vocant]. Esdr. 6: 2 in Hebraeo סִפְרָא, in Graeco κεφαλὶς. Nec aliter id ipsum nomen Hebraeum vertit Ezech. 2: 9, 3: 1, 2, pro quo Ier. 36: 23 ponitur χάρτης [charta] et χαρτίον [chartula]. Esaï. 8: 1 vero est nomen alterum Hebraeum, sed eiusdem originis et significatus סִפְרָא, ubi Eusebius apud quosdam interpretes ait positum κεφαλίδα. In instrumento, inquit, inter nos factum scriptum est, me facturum quicquid vis. Sic gladiatores auctorationem faciebant uri, sciendi, ferro necari.

8. Ἀνώτερον λέγων, *superius dicens*] Id est, λέξας: praesens pro modo exacto.

Ὅτι θυσίας καὶ προσφορὰν καὶ ὀλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας οὐδὲ εὐδόκησας, *victimās et oblationes et holocausta et piacula noluisti neo probasti*]

Ὅτι hic, ut saepe, est verbum recitantis. Et duo membra Psalmi dissecta, ob sensus paritatem in unam contraxit.

Αἰτινὲς κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται, *quas secundum Legem offeruntur*] Apparet illa omnia Lege praescripta. Imminebat ergo Legis mutatio, nempe verbis illis οὐκ ἠθέλησας et οὐκ εὐδόκησας sumptis in sensu sublimiore.

9. Τότε εἰσηγεν] *Ob id subintulit*. Verba Scriptoris nostri. In Latino quoque legi debet *disit*, ut. habent Codices non pauci.

Ἰδοὺ ἦναι τοῦ ποιῆσαι ὁ Θεὸς τὸ θέλημά σου, *ecce venio ut faciam, o Deus, voluntatem tuam*] Omisit illud ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ [*in capita libri scriptum est de me*], quia est figuratum et ornatūs causā tantam adhibitum.

Ἀναίρει τὸ πρῶτον ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ, *auferit primum, ut alterum statuat*] Sicut solet fieri in Syllogismis disjunctivis. Ἰσθναὶ τούτων est *statuere, figere, firmare*. Μητρώα minora evanescunt, ubi tam magna praestantur.

10. Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμεν δια τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἑφάπαξ] *Repetendam tacite ex priore ἡγιασμένοι, et ἐν ᾧ θελήματι sume ei; ὁ θελήμα. Nos qui per oblationem Christi semel in summo Coelo factam sanctificamur, in hac sanctificamur, ut eandem voluntatem Dei impleamus, quae obedientiam praefert victimis: id est, ut et ipsi corpus nostrum, si res ita ferat, aptemus doloribus et morti, in hoc ut Deo obediat. Confer quae supra 2: 11 et seqq.*

11. Καὶ πᾶς μὲν ἀρχιερεὺς, *et omnis quidem summus Sacerdos*] Nempe legalis. In aliis libris est. ἱερεὺς. Sed Manuscriptus habet ἀρχιερεὺς, quod clarius.

Ἐσθνε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, *stat quotidie ministrans*] In accendendo candelabro, in suffitu faciendo, primae erant partes summi Sacerdotis. Caeteri erant ei adiutores. Ἐσθνε, pro, omni tempore solet stare.

Kai

Kai τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, et saepe saepe offerens hostias] Τὰς αὐτὰς sume ut supra 1: πολλὰκις, id est, quoties res fert. Vide supra 7: 27.

Αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελῆν τὰς ἁμαρτίας, quae nunquam possunt auferre peccata] Περιελῆν quod ἀφαιρῆν supra 4. Hoc sensu περιαιρῆν habemus Gen. 38: 14, 19, 41: 41, Exod. 8: 8, 11, 31, 10: 17, Ps. 119: 22 et 43, Exod. 33: 6 et alibi saepe. Sic et Lucas hac voce utitur Act. 27: 20, et Scriptores bene Graeci. Saepe hunc sensum inculcat et Paulus ut magni momenti.

12. *Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, ipse autem unam pro peccatis offerens victimam]* Nempe in coelo, ut summus Sacerdos in Sanctuario. Pro αὐτὸς δὲ, in Manuscripto, οὗτος δὲ [*hic autem*].

Εἰς τὸ διηνεκές ἐκάθισεν ἐν τῇ δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, in sempiternum sedet ad dextram Dei] Quia illa una oblatio sufficit, ideo non redibit ut offerat: manebit ibi donec redeat, non iterum oblaturus, sed indicaturus et triumphaturus. Εἰς τὸ διηνεκές de eadem re habuimus et supra 7: 3. Ἐν δεξιᾷ habuimus et supra 1: 3, 8: 1, infra 12: 2, Rom. 8: 34, Eph. 1: 20, Col. 3: 1. Alibi ἐκ δεξιῶν, quomodo et hic habet Manuscriptus, aut ἐν τοῖς δεξίοις. Δεξιὸν κατὰ χεῖρα [*ad dextram*] ex Pindaro citavimus alibi.

13. *Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ὥς τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ]* Expectans, inquit, id quod restat, ut omnes inimici ipsi subiiciantur, non imperia tantum Christo adversantia, sed et mors ipsa, ut explicat Paulus 1 Cor. 15: 26. Et hoc excludit oblationem novam.

14. *Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκές τοὺς ἁγιαζομένους, una enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos]* Per oblationem intelligit et id quod ei coniunctum est, impetrationem Spiritus Sancti: per quem qui sanctificati sunt, habent quo in perpetuum sanctos se servant, si Dei opem non deserant. Nihil illis ex parte Dei deerit. Hoc dicit τελειοῦν. Vide supra 9: 9, et hoc cap. 1.

15. *Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, testatur autem nos et Spiritus Sanctus]* Per Ieremiam, cui Spiritus Sanctus loquenda dictavit.

Μετά γάρ τὸ προειρημέναι, *postquam enim prius dixit*] *Ελεημέναι* habet Manuscriptus. Sed nihil refert.

16, 17. *Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει ὁ Κύριος, Διδούς νόμους μου ἐπὶ τὰς καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. Hoc est pactum, quod faciam cum illis post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum et in mentibus eorum inscribam eas. Et peccatorum eorum et iniquitatum eorum iam non amplius recordabor*] Etiam hic omisit quaedam in medio posita, ut videre et in *Ier.* loco 31: 33 et seqq., et supra 8: 8 ac deinceps. Nimirum ea hic repetit quae maxime ad id serviant quod vult inferre. Syrus illud *οὐ μὴ μνησθῶ* vertit *non commemorabo*, id est, non exprobrabo. Et εἰρηκε [*dixit*] subauditur ante illa *καὶ τῶν ἁμαρτιῶν*. Quidam Codices etiam adscriptum habent τότε εἰρηκε [*tum dixit*].

18. *Ὅπου δὲ ἄψις τοῦτων, οὐκ ἔτι προσφορά περὶ ἁμαρτίας, ubi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato*] Sumit hic ἄψις pro sanatione animi a peccatis, quomodo ἱλάσκεισθαι [*propitiare*] 2: 17, et ἴλιον εἶναι [*propitium esse*] 8: 12. Et est hic sensus sublimior et *μυστικώτερος* [*magis reconditus*]. Tunc enim vere ἀφένται peccata, cum ita missa fiunt, ut non redeant. Nam si poena tantum ablata sit, peccata vero redeant, non mirum est repeti *προσφορὰν περὶ ἁμαρτίας*. Loquitur de Christianis, non quales sunt omnes, sed quales esse debent, et plerique tunc erant. Docebantur omnes, post baptismum prolabi esse exitiale, aut cum maximo exitii periculo coniunctum. Itaque plurimi inoffenso cursu ad metam pertingebant.

19. *Ἐχοντες οὖν, ἀδελφοί, παρόρσειαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν δόλων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ, habentes itaque, fratres, liberum in sancta introitum per sanguinem Christi*] Bene iam fundata dignitate Christi prae Leviticis Sacerdotibus, et oblationis ab ipso factae prae illorum oblationibus, egregia hinc infert monita ad perseverandum in professione Christianismi et in pietate. *Παρόρσειαν* hic significat *ius intrandi in summum coelum*, pari figura qua

qua *εὐλογεῖν* [*beneficere*] est *benefacere*. Vide 2 Cor. 7: 4. Christus per sanguinem suum eo intravit: et nos *per sanguinem Christi*, id est, fidem et servando et factis monstrando, quae ex sanguine ipsius ortum habet, eodem intrabimus.

20. "Ἦν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν, quem initiavit nobis] "Ἦν nempe *εἰσοδόν*, quam et *ὁδόν* [*viam*] iam vocabit. 'Ἐνεκαίνισεν, *dedicavit, initiavit*. Vide supra 9: 8.

'Οδὸν πρόσφατον, *viam novam*] Est *πρόσθεσις* [*appositio*]. Explicat enim illud quod *εἰσοδόν* dixit. Et bene appellat *novam*, quod interpretare ut supra 9: 8. *Πρόσφατος* ὡς Eccl. 1: 9. *Via nullius ante trita solo*.

Καὶ ζῶσαν, et viventem] Id est, *ζωοποιούσαν* [*vivificantem*], quam locutionem observavimus ad Ioh. 6: 50. Via ista dura et aspera videtur, quia saepe etiam in mortem nos trahit: sed vere ad vitam ducit, eamque aeternam.

Διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι, τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, per velamen, id est, carnem suam] Diximus modo ad 9: 11, corpus Christi totum vocari *σκηνὴν* [*tabernaculum*]. Eius autem pars extrema est *caro*, sicut *velum σκηνῆς*. In Sanctuarium interius pervadi non poterat nisi isto adaperto, id est, carne perrupta. *Διὰ τοῦ καταπετάσματος*, כַּסוֹת מִכְשֶׁלֶת, Lev. 16: 2.

21. *Καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, et Sacerdotem magnum propter domum Dei*] Nempe *ἔχοντες* [*habentes*]. Non ins tantum illud accepimus, sed et perpetuum habemus commendatorem rerum nostrarum. Is curam gerit Ecclesiae quae *domus Dei* dicitur. 'Ἐπὶ cum accusativo saepe apud Graecos idem valet quod *propter*, sicut et ὑπὲρ Hebraeum.

22. *Προσερχώμεθα, accedamus*] Colamus nempe Deum. Supra 4: 16, 7: 25, hic supra 1.

Μετὰ ἀληθινῆς καρδίας, animo sincero] Pietate non ficta. Idem dicitur *ἐν ἀπλότητι καρδίας* [*cum animi simplicitate*] Eph. 6: 5, Col. 3: 22. Non *καρδιά πονηρὰ* [*mente mala*], de qua supra 3: 12.

'Ἐν πληροφορίᾳ πίστεως ἐρῶντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς, *per plenam fidem purgantes corda a conscientia mala*] Per fidem enim purgantur corda, 1 Petr. 1: 22. *Πληροφορία πίστεως, plenitudo fidei* hic di-

citur fides talis, quae hominem totum impleat, quae nihil relinquat vacui. Vide Col. 2: 2, 1 Thess. 1: 5, supra 6: 11. Συκείδης πορῆς hic dicitur *animus mali sibi conscius*: sicut contra συνείδης ἀγαθῇ [*conscientia bona*] Act. 23: 1, 1 Tim. 1: 5, 19, 1 Petr. 3: 16. Per *conscientiam* autem *malam* sive *mali*, intelliguntur ipsa peccata, vocabulo effecti sumpto pro causa. Pro ἐξέαντισμένοι in Manuscripto est ῥεραντισμένοι ex dialecto, ut putato, aliqua.

23. Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, et ablavantes corpus aqua munda] Neque cor mala cogitet, neque corpus mala exsequatur; sed purum sit utrumque vi doctrinae purissimae, quae et per *aquam* significata est in Veteri Testamento (ut diximus ad Ioh. 3: 5) et nunc in baptismo continetur. Par monitio ad puritatem *carnis* et *spiritus* est, 1 Cor. 7: 1. Est autem allusio ad locum Lev. 16: 4. וָשַׁטְתָּ בַּמַּיִם בְּרִגְלֶיךָ [Lavabit aquis carnem suam], ubi LXX, λούσεται ὕδατι πᾶν τὸ σῶμα. Vide praeceptum Iubeus XCI et Vetans CCCIV.

Κατέχομεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῇ, *teneamus spei nostrae professionem nihil inclinatam*] Hoc ideo dicit, quia quidam iam malorum metu a professione defecerant. Vide et supra 3: 1, 4: 14. Et egregie commendavit professionem addito spei nomine, ut et 1 Petr. 3: 15. Illa professio spem vitae aeternae habet comitem. Ἀκλινῇ, *nihil inclinatam, nihil nutantem*. Hoc quoque non frustra addit, quia erant et qui non deseruerant professionem, sed in ea vacillabant.

Πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγελάμενος, *fidelis enim est qui promissit*] Sic et dicto loco 2 Cor. 7: 1 admonitio fundatur in *promissis*. Si nos Deum non fallimus, Deus non fallit. Sic et 1 Thess. 5: 24, 2 Thess. 3: 3. Haec autem scribenda ant legenda κατὰ παρένθεσιν [*per interpositionem*]. Nam continuatur deinde sermo.

24. Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων] *Observemus alii aliorum actus, ut si qui linguascent, eos excitemus ad dilectionem et pia facta*. Κατανοεῖν, *observare* Ps. 22: 19. Παροξύνειν vox est media, quae ex adiectis hic in bonam partem sumitur, ut et Prov. 6: 3. Vertere licet cum Glossario *exacuere, sti-*

mu-

mulare. Sic παροξύνειν ἐπὶ μάχην [provocare ad pugnam] est apud Plutarchum.

25. *Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, non deserentes conventus nostros] Id est, ἀλλήλων, ut 1 Cor. 6: 7 et alibi. Ἐπισυναγωγὴ, congregatio in unum locum 2 Macc. 2: 7. Sic et συναγωγὴ Iac. 2: 2. Deserere conventus est initium quoddam defectionis. Contra in Ecclesiis Deus, anget sua dona. Ideo in literis Ignatii paria monita habemus. Ad Polycarpum: Πυκνότερον συναγωγὰς γινέσθωσαν [Crebrius fiant conventus]. Ad Ephesios: Σπουδάσετε οὖν πυκνότερον συνέρχεσθαι εἰς εὐχαριστίαν Θεοῦ καὶ δόξαν· ὅταν γὰρ συνεχῶς ἐπὶ τὸ αὐτὸ γένησθε, καθαιρούνται αἱ δυνάμεις τοῦ Σατανᾶ, καὶ ἄπρακτα αὐτοῦ ἐπιστρέφει τὰ πεπυρωμένα βέλη πρὸς ἁμαρτίαν· ἡ γὰρ ὑμετέρα ὁμολογία καὶ συμφωνία πίζω, αὐτοῦ μὲν ἔστιν ὄλεθρος, τῶν ὑπακούοντων αὐτοῦ βίβαντος [Date igitur operam ut ad laudandum Deum gratiasque eidem agendas saepius in unum conveniatis: vobis enim frequenter in unum convenientibus extenuantur Satanæ vires, irritaque ad ipsum redeunt ignita ipsius peccatorum iacula. Unanimitas etenim vestra concorsque fides ipsius quidem est perniciēs, tormentum autem ipsius satellitum].*

Καθὼς ἔθος τιτῶν, quae est quibusdam consuetudo] Didicerat iam aliquos id fecisse, ideo metuit ne exemplum latius serpat.

Ἀλλὰ παρακαλοῦντες] Nempe ἑαυτοὺς [vosmetipsos], quod ex praecedenti repetendum. Etiam in hoc alii alios hortamini, ne conventus deserantur.

Καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσάν τὴν ἡμέραν, et tanto magis quanto videritis magis appropinquare diem] Vide quae dicta supra 9: 26.

26, 27: *Ἐκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία· φοβερὰ δὲ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος· ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους, voluntarie enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis victima: sed terribilis quaedam expectatio iudicii et ignis aemulatio quae consumiturus est adversarios] Citat hunc locum Clemens Alexandrinus Strom. II ut probet post baptismum unam tantum poe-*

poenitentiam admitti, aitque: *Αἱ δὲ συνεχεῖς καὶ ἐπαλλήλαι ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι μετάνοιαι οὐδὲν ὦν καθάπαξ μὴ πεπιστυκότων διαφέρουσιν, ἢ μόνον τῷ συναισθῆσθαι ὅτι ἁμαρτάνουσιν· καὶ οὐχ οἶδ' ὁπότερον αὐτοῖν χεῖρον, ἢ τὸ εἰδὼτα ἁμαρτάνειν, ἢ μετανοήσαντα ἐφ' οἷς ἡμαρτεν, πλημμελεῖν αὐτοῖς* [Quos autem, cum crebro peccent, identidem poenitet, hi ab iis, qui prorsus nec crediderunt nullā aliā re differunt, nisi quod peccare se sentiunt. Nec utrum deterior sit scio, scientem prudentem peccare, an, cum peccati poenituerit, relabi]. Non dispari sensu hunc locum prodacit Theodoretus libro XII. contra Graecos. Quae utiliter dico ad homines abstergendos ab iteratione criminum, et disciplinae veteris Ecclesiae satis congruere agnosco. Ceterum quae hic antecedunt de *professionis retinenda*, me eo ducunt, ut haec eodem modo interpreter quomodo ea quae supra habuimus 6: 4, et ἁμαρτάνειν accipiam pro *reicere Christianismum*, sicut ἁμαρτήσαντες dicuntur supra 3: 17, *ii qui Legem reiciebant*, et 2 Petr. 2: 4, *Angeli defectores*. Additum autem ἐνοσίχθως, quia tales ignorantiam culpae suae obtendere nequeunt. Ii autem qui sic a *Christianismo deficiunt et Christi sanguinem pro profano sanguine habent*, ut mox dicitur, per nullas victimas alias ad bonam frugem revocabuntur, ut veniam consequi possint. *Λαβεῖν ἐπίγνωσιν ἀληθείας* idem quod *γνωσθῆναι* supra 6: 4. *Ἐπίγνωσις* non est qualiscunque, sed *experimentalis* quaedam cognitio. Vide Eph. 1: 17, 4: 13, Phil. 1: 9, Col. 1: 10, 2: 2, 3: 10, 1 Tim. 2: 3, 2 Tim. 2: 25, 3: 7, Tit. 1: 1, Philem. 6. *Ἐκδοχὴ κρισεως* locutione Hebraea *iudicium expectandum*. Poena eos manet horribilis *πῦρ ἐξ ἡλός* est ira Dei per ignem se exsequens. Vice versa *πῦρ ἐξ ἡλός* dixit Ezechiel 36: 5, Sophonias 1: 18, 3: 8. Sic dicimus pro eodem *φλόξ πῦρ* et *πῦρ φλογός* [*flamma ignis, ignis flammæ*]. Ignis dicitur *comedere* *ἔσθαι*, ut Esai. 30: 27, Iero 5: 14 et alibi. *Τοῖς ὑπεράντιοις* nempe Dei, ut Esai. 59: 18, Nah. 1: 2. Respici videtur historia quae est Num. 16: 35, Lev. 10: 2.

28. *Ἀθετήσας τὸν νόμον Μωϋσέως, violans quis Legem Moysi*] *Ἀθετεῖν* hic est *violare Legem*, ut Ezech. 22: 26 et

et alibi. Intellige autem hoc de criminibus quibus mortis poena in Lege constituta est.

Χωρίς οἰκτιρῶν, sine miseratione] Ἀπαράιτητος ἡ κόλασις [poena indeprecabilis est], ut ex Iosepho alibi attulimus. Neque Rex, neque Senatus ignoscendi habebant potestatem.

Ἐπὶ δύοιν ἢ τρία μαρτύσιν, duobus vel tribus testibus] Id. est, si res ad cognitionem Iudicum perveniat, Deut. 17: 6. Dei autem cognitionem nemo effugit.

Ἀποθνήσκει, moritur] Gladio, lapidatione, strangulatione aut igne.

29. Πόσω δοκεῖτε χείρονος ἀξιοθῆσεται τιμωρίας, quanto putatis deteriora mereri supplicia] Nam et crimen est gravius, ut iam dicet, et Deus in sua manu poenas habet, ad quas nulla potentia humana potest pertingere. Et eleganter interiicitur illud δοκεῖτε. Quid ipsi putatis ea de re? Sicut ἄξιος, ita ἀξίω vox est media, et tam ad poenas quam ad praemia refertur.

Ὁ τὸν υἱὸν Θεοῦ καταπατήσας, Filium Dei proculcans] Proculcans tanquam inutilem, 29, 1 Sam. 2: 29.

Καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγνάζμενος] Sanguinem illum, in quo sancitum est foedus, habens pro sanguine profano: morte dignum Christum pronuncians tanquam Dei nomine abusum. Hoc est quod supra 6: 6 dictum est iterum crucifigere et infamare.

Ἐν ᾧ ἡγιάσθη, per quem sanctificatus erat] Aoristus hic pro plusquamperfecto ponitur: per quem sanguinem ipsi a vitiiis purgati sanctique facti fuerant.

Καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας] Spiritum illum, quem summo Dei beneficio acceperant, contumelia afficiens: nullius pretii aestimans tantum donum, quo se ipse it privatam. Vide hic etiam eos qui Spiritum acceperant, qui nisi iustificatis non dabatur, defectores fieri posse. Vide 1 Thess. 5: 19.

30. Οἶδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, scimus enim quis dixerit] Cogitemus quis et quantus, Deut. 32: 35.

Ἐμὸι ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, mihi vindicta, ego retribuam] Nam et ibi de Dei desertoribus agitur. Verba ex Hebraeo sumpta, ut et a Paulo Rom. 12: 19, qui et ipse alia eius capitis verba aptat Christi temporibus Rom. 10: 19.

31.

31. Καὶ πάλιν, Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ, et iterum, Dominus vindicabit populum suum] Et hoc ex LXX, Psalmo qui apud Hebraeos 135: 14. Κρίνειν ibi est vindicare. Sic etiam ultionem Deus sumet de iis qui Ecclesiam contempsero.

Φοβερὸν τὸ ἔμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος, horribile est incidere in manus Dei vivi] Nam cum in aeternum vivat, in aeternum etiam potest punire. Vide supra 10: 14. Incidere in manus est poenas dare, 2 Sam. 24: 14, Sir. 2: 18.

32. Ἀναμνησέσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, reminiscimini pristinos dies] Excitat ipsos ad fortitudinem suo ipsorum exemplo. Simile in Apoc. 2: 3.

Ἐν αἷς φωτισθέντες, quibus illuminati] Accepta primum Evangelii luce. Vide supra 6: 4.

Πολλὴν ἄθλησιν ὑπέμεινατε παθημάτων, magnam cum rebus adversis sustinulistis luctam] Sic ἀγωνίζεσθαι usurpatur Col. 1: 29. Et hic ἀγῶνα Graecam vocem posuit Syrus, luctam cum rebus adversis. Nam παθήματα dicuntur omnis generis adversa, Rom. 8: 18, 2 Cor. 1: 6, 7, Col. 1: 24, Phil. 3: 10, supra 2: 9, 10.

33. Τοῦτο μὲν] Partim. Nam sic Demosthenes et Graeci alii per τοῦτο μὲν et τοῦτο δὲ exprimunt, quod Latini per geminum partim.

Ὁγειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι] Id est, θέατρον γεγόμενοι, ut loquitur Paulus 1 Cor. 4: 9. Spectaculum fuistis omnibus per ingesta vobis probra et damna. Ita recte hic Syrus.

Τοῦτο δὲ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀνασχεφομένων γεννηθέντες, partim socii eorum qui in talibus versabantur fuistis] Id est, ut mox exponet, συμπαθήσαντες. Significat eos et dolore tactos et fratrum malis, et succurrisse eos quantum poterant laborantibus, deprecando pro iis et necessaria subministrando. Τῶν οὕτως ἀνασχεφομένων, eorum qui in malis talibus versabantur. Sic κακὴ ἀναστροφή [mala conditio] 2 Macc. 5: 8.

34. Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, nam et vinculorum meorum miserti estis] Probat duo quae posuerat membra, sed inverso ordine. Legendum, ut in Manuscripto est, τοῖς δεσμοῖς συνεπαθήσατε [vinctorum miserti

estis], quomodo infra 13: 2; μιμησάμενοι τῶν δεσμῶν [*mentote vincitorum*]. Et apparet hic ita legisse Syrum et Latinum. Post Stephani mortem vehementer vexati fuere illi in Iudaea Christiani, ut videre est Act. 11: 19, 1 Thess. 2: 14.

Καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσέδεξασθε, *et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio tulistis*] Nempe per plebis seditiones quae saepe ex odio religionis oriri solent. *Cum gaudio*, nempe quod summum honorem existimarent ob Christum pati, Act. 5: 41; Matth. 5: 12, Iac. 1: 2.

Γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοῖς κρείσσοντα ὑπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν, *scientes habere vobis ipsis meliores et manentes opes in coelis*] In Glossario, ὑπαρξις, *substantia, opes*. Usurpat Polybius et alii, etiam Graeci interpretes Veteris Testamenti, ut Prov. 13: 2, 18: 2, 19: 14, Ier. 9: 10, 2 Par. 35: 7, Esdr. 10: 8, Dan. 11: 13, 24, 28. Intelligit autem bona vitae aeternae, quae et thesauri nomine vocantur Matth. 6: 20, 19: 21, Marc. 10: 21, Luc. 12: 33. Sic et sapientiae adesse dicitur πρὸς τὴν *substantia durabilis*, Prov. 8: 18. Dicuntur autem rem habere ad quam ius habent, loquendi genere etiam Iurisconsultis usitato. In Manuscripto est ἔχειν ἑαυτοῖς [*habere vos*] pari sensu, et deest ἐν οὐρανοῖς, ut et in Latino. Ἐαυτοί apud Graecos omnis personae est. Vide supra 25.

35. Μὴ ἀποβάλλετε οὖν τὴν παρρησίαν ὑμῶν, *nolite itaque amittere libertatem vestram*] Ita hic appellat liberam Christianismi professionem: ut Marc. 8: 32, Act. 4: 13, 29, 31 et alibi.

Ἐτις ἔχει μισθοποδοσίαν μεγάλην] *Ius habet ad magna praemia*. Vocem μισθοποδοσίας et supra usurpavit hic Scriptor 2: 2, et usurpaturus est infra 11: 26. In Glossario, μισθοποδοσία, *mercedis retributio*.

36. Ὑπομονὴς γὰρ ἔχετε χρεῖαν, *patientia enim vobis necessaria est*] Non sufficit coepisse, perstandum est, Matth. 10: 22, 24: 13, Marc. 13: 13, Luc. 21: 19, Rom. 2: 7.

Ἴνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες κομίσῃτε τὴν ἐπαγγελίαν, *ut voluntatem Dei facientes reportetis promissum*] Ποιήσαντες nempe ad finem usque. Κομίζειν verbum valde proprium ad significandam boni aut mali perceptionem ex prae-

praecedente promisso aut comminatione, 2 Cor. 5: 10, Eph. 6: 8, Col. 3: 25, infra 11: 19, 39, 1 Petr. 1: 9, 5: 4, 2 Petr. 2: 13. Et ἐπαγγελία hic rursum pro re quae promissa est, ut Luc. 24: 49, Act. 1: 4, Gal. 3: 22, supra hic 6: 15, 9: 15.

37. Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὃ ἐρχόμενος ἦξει καὶ οὐ χρονιῇ, adhuc enim aliquantulum, qui venturus est veniet nec tardabit] Priora verba sunt Scriptoris nostri: sequentia ex LXX Abac. 2: 3. Μικρὸν ὅσον, ὀλίγον ὅσον frequentia apud Graecos. Repetere autem bis illud ὅσον ex more est Hebraeorum. Similis locutio Ier. 23: 3. *Is qui venturus est veniet, nec tardabit*: nempe ignis in sensu vulgari, in sensu sublimiore Christus Mundum iudicaturus. Idem dicit quod supra 25. Sic et Petrus fideles solatur, quod mala illorum ad breve tempus durent, 1 Petr. 1: 6, 5: 10.

38. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται] *Qui bonus rectusque est, is vivet*, id est manebit, in fide sua, ut est in Hebraeo, aut ἐκ πίστεώς μου [ex fide mea] ut est in Graeco, et hic legit Syrus, id est, per fidem in me vivet, id est, semet sustentabit, respirabit per fidem, per expectationem promissorum. Vide quae diximus ad Abac. et ad Rom. 1: 17. In Manuscripto ὁ δὲ δίκαιός μου [iustus autem meus], et ita scriptum in multis Códicibus Graecis Abacuci. Et hanc lectionem tum in Abacuco, tum hoc loco sequitur Eusebius Demonstr. VI. 14. Legerunt ergo LXX פָּרַח.

Καὶ ἐὰν ὑποσείληται οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχὴ μου ἐν αὐτῷ, quod si quis defecerit, is displicebit animae meae] Invertit verborum ordinem. Nam in Propheta haec praecedunt, et apparet ad illud ἐὰν ὑποσείληται subaudiri τις [quis]. Legerunt autem LXX Interpretes, quae hic Scriptor sequi amat, non פָּרַח [effert se], sed פָּוַח [deficit], et non נַפְשִׁי [anima], sed נַפְשִׁי [anima mea], sensu sane optimo. פָּוַח, ut ad Abacucum diximus, verti solet per ἐκλείπειν et ὀλιγοψυχεῖν: eundem sensum habet ὑποσέλλεσθαι: est enim minus facere quam rectum est, Act. 20: 20. Hoc dicit Deus: Si quis expectando defatigetur et propterea expectare bona illa promissa desinat, is mihi summo opere displicebit.

Ἡμεῖς

Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἴσμεν ὑποβολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς, nos autem non sumus defectionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animi]. Subauditur τέκνα [filii], quod et in Latinis Codicibus quibusdam addita voce filii expressum reperimus. Τέκνα ὑποβολῆς ii qui deficiunt: τέκνα πίστεως ii qui credunt: et pergunt credere. Et εἰς utrobique exitum rei significat, ut ὁ Hebraeus. Περιποίησις ψυχῆς est id, quod πᾶσθαι ψυχὴν dicitur Luc. 21: 19, εὗρίσκειν Matth. 16: 25, σώζειν Marc. 8: 35, Luc. 9: 24, φυλάσσειν [possidere, invenire, servare, custodire] Ioh. 12: 25. De voce περιποιήσεως vide quae diximus ad Eph. 1: 14, 1 Thess. 5: 9, 2 Thess. 2: 14.

CAPUT XI.

1. Ἐστὶ δὲ πίστις, est autem fides] Cum per Abacnei locum fidei incidisset mentio, voluit Scriptor hic magna eius praeconia congerere: non quod sola fides sufficiat ad consequendam salutem, sed quod ex fide nascatur et iustitia et sanctitas illa cui vita aeterna promittitur. Ideoque ostendit fidem semper a Deo et piis hominibus factam maximi. Fides radix Legis, aiunt Rabbini Bacchai et Channanel. Fidem autem intelligit eam qua Dei dictis creditur atque fiditur. Neque enim de fide in Christum agit, cum veterum temporum exempla profert, sed de fide in Deum, cuius species excellentissima est fides illa Evangelica, quae ita est fides in Christum ut simul sit fides in Deum, quia quae dixit Christus ea dixit Dei nomine. Vide Ioh. 14: 1. Describit autem fidem partim per effectus, partim per causas, idque per μετωνυμίαν [transnominationem].

Ἐλπίζομένων ὑπόστασις] Rerum sperandarum firma quaedam expectatio. Nam et sic supra habuimus vocem ὑποστάσεως 3: 14, et ibi diximus vocem Hebraeam נֶאֱמָר modo verti per vocem ἐλπίδος [spei], modo efficacius per vocem ὑποστάσεως. Vide et 2 Cor. 9: 4. Sic sortitudinem Coclitis ὑπόστασιν vocat Polybius. Tota fidei substantia, ait Tertullianus de Cultu foeminarum II.

Πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλέπομένων, *rerum argumentum non apparentium*] Id est, nascitur fides ex diligenti examine eorum quae dicuntur de rebus, quae sub sensum non cadunt. Qualia sunt proles ex uxore sterili, divitiae illae futurae, de quibus supra 10: 35, et alia similia. In Glossario, ἔλεγχος, *indicium, probatio*. Ita Herodotus, Thucydides, Plato, Isocrates saepe vocem hanc usurpant. Sic apud Xenophontem, ἐλέγχεται γελοῖος ὢν, *convincitur esse ridiculus*. Et hinc in Dialecticis ἔλεγχοι, *rationes explorandi, argumenta*. Est haec delineatio quaedam fidei ex effectis et ex causis, ut diximus. Videamus et alias. Sirachidae πίσις ἀρχὴ κολλήσεως Θεοῦ [*fides initium coniunctionis, qua Deo agglutinamur*], 25: 17. Epicuro πίσις πρόληψις διανοίας [*fides est praesumptio mentis*]. Straboni, περὶ τὸ ὄν εἰσὶς, [*firma persuasio de veritate*]. Basilidi, ψυχῇ συγκατάθεσις τῶν μὴ κινούντων τὴν αἴσθησιν διὰ τὸ μὴ παρῆναι [*assensus animi de rebus quae quia non adsunt, non movent sensum*]. Clementi Alexandrino Strom. II, συγκατάθεσις ἰσχυρῶς τι [*assensio rei cuidam firmae*]. Item, ἐπὶ πρόληψις ἐκούσιος, καὶ πρόληψις ἐγγράμμονος προκαταλήψεως [*opinio spontanea bonaeque opinionis praesumptio*]. Deinde, ἰσχύς εἰς σωτηρίαν καὶ δύναμις εἰς ζωὴν αἰώνιον [*vis ad salutem et potentia ad vitam aeternam*]. Et quia spes hic ponitur ut fidei effectus non male huc adferam et Philonis locum de Praemiis et Poenis: Τὴν δὲ ἀναγκαιοτάτην σποράν ἐπισκεπτόν, ἣν ὁ ποιητὴς ἐν ἀρετῷσιν χώρα κατέσπειρε λογικῇ ψυχῇ. Ταύτης δὲ ὁ πρῶτος σπόρος ἐστὶν ἐλπίς ἡ πηγὴ τῶν βίων. Ἐλπίδι γὰρ κέρδους ὁ χρηματιστὴς ἐπαποδύεται πολυτρόποις ὑθέαις πορισμῶν. Ἐλπίδι δὲ ὁ ναύκληρος εὐπλοίας περαιουῖται τὰ μακρὰ πελάγη. Ἐλπίδι δόξης καὶ ὁ φιλότιμος αἰρεῖται πολιτείαν καὶ κοινῶν πραγμάτων ἐπιμέλειαν. Δι' ἐλπίδα βραβείων καὶ σεφάνων, καὶ οἱ τῶν σωμάτων ἀθλῆται τοῖς γυμνικῶν ἀγῶνας ἀθλοῦσιν. Ἐλπίς εὐδαιμονίας καὶ τοῖς ἀρετῇς ζηλωταῖς ἐπαίρει φιλοσοφεῖν, ὥς ταύτῃ δυνησομένους καὶ τὴν τῶν ὄντων φύσιν ἰδεῖν, καὶ δράσαι τὰ ἀκλόουθα πρὸς τὴν τῶν ἀρίστων βίον θεωρητικοῦ τε καὶ πρακτικοῦ τελείωσιν, τῷ δὲ τυχεῶν ἐστὶν εὐθὺς εὐδαιμον [*Nunc consideremus mentem contemplandis necessariam, quam ille conditor in anima rationis capace velut in foecundo solo fecit: in*

has

hac enim sata est spes, a qua veluti fonte varia vitarum genera orta. Spe enim lucri mercator nullum non quaestum occipit. Spe inductus nauclerus, fore ut feliciter naviget, vasta maria traiecit. Spe honorum ambitiosus accedit ad rempublicam, et se adduci patitur, ut, quae publice profutura sunt, curet. Spe praemii ac coronae athletae gymnica certamina obeunt. Beatitudinis spes virtutis amore incensos ad sapientiae studium incitat: dum hac se consecuturos sperant ut et naturam rerum norint, et quae ad activae et contemplativae vitae, quae sunt duo optima vitarum genera, perfectionem conferunt, agant: cui quae obtigerint ei extemplo beatum esse obtigit]. Et mox: Μόνος δ' ἀποδοχῆς ἄξιος ὁ ἀναθεὶς τὴν ἐλπίδα Θεῷ, καὶ ὡς αἰτίῳ τῆς γενέσεως αὐτῆς, καὶ ὡς αἰσινῇ καὶ ἀδιάφθορον ἱκανῶς μόνη διαφυλάξαι [Solus recte facit, qui in Deo spem suam omnem ponit, qui et ut essemus fecit, et solus potest id quod fecit integrum atque incorruptum servare]. Eidem Philoni libro de Confusis linguis πίσις dicitur ὀχυροτάτη καὶ βεβαιωτάτη διάθεσις [constitutio omnium firmissima atque constantissima]. Idem de Herede rerum divinarum: Τὸ μηκέτι ζητεῖν πεπισχυκός ἐργον [Nihil sciscitari opus est credentis]. Ibidem pro ἐπίστευσε [credidit] ponit βεβαίως κατέληψε [firmiter comprehendit]. Apud eundem libro de Abrahamo: Μόνον οὖν ἀψευδὲς καὶ βέβαιον ἀγαθόν, πίσις, ἥ πρὸς τὸν Θεὸν πίσις, παρηγόρημα βίην, πλήρωμα χρηστῶν ἐλπίδων, ἀφορία μὲν κακῶν, ἀγαθῶν δὲ φορὰ, διαισθημονίας ἀπόγνωσις, εὐσεβείας γνῶσις, εὐδαιμονίας κληρος, ἐν ᾧ πανσι βελτίωσις. Ἐπισημειωμένη τῷ πάντων αἰτίῳ, καὶ δυναμένῳ μὲν πάντα, βουλομένῳ δὲ τὰ ἄριστα [Nullum est ergo aliud constans bonum, nullum quod habentem non fallat, praeter fidem, in Deum (inquam) fidem, quae et vitae solatium est, et spe bona ut aliamur, facit, A fide, cum malum proveniat nullum, bona omnia laeta segete prodeunt: haec superstitionem pellit, pietatem asserit, beatitudinis quasi haereditas est: haec omnia in melius provshit, omnium auctori innixa, qui et potest omnia, et vult optima]. Ibidem mox τὴν πίσιν πρὸς τὸ ὄν [fidem erga eum qui est] vocat τὴν βασιλίδαν τῶν ἀρετῶν [reginam virtutem]. Pertinent ad hanc rem et verba

quae Iosephus Antiq. II. 6 tribuit Mosi in transitu maris Erythraei: Οὐδὲ ἀνθρώποις καλῶς τὰ παρόντα πεπολιτευμένοις πρὸς ἡμᾶς δίκαιον ἀπιστεῖν, ὥς οὐχ ὁμοίοις ἐσομένοις πρὸς τὰ μέλλοντα· τῆς δὲ τοῦ Θεοῦ νῦν ἀπογινώσκουσιν ὑμᾶς προνοίας μανίας ἔργον ἂν εἴη, παρ' οὐ πάνθ' ὑμῖν ἀπήγγειν, ὅσα δι' ἐμοῦ πρὸς σωτηρίαν, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς δουλείας οὐδὲ προσδοκῶσιν ὑπέσχετο· μᾶλλον δὲ χορὴν ἐν ἀπόροις γεγενημένους βοηθὸν ἐλπίζειν τὸν Θεόν [*Si homo aliquis res vestras bene ac prudenter hactenus administrasset, oportebat et in posterum similem eius curam et diligentiam exspectare: nunc postquam Deus ipse gubernandos vos suscepit, quantas insanias fuerit eius opem non sperare, qui per me ultro vobis praestitit quicquid ad vestram salutem ac libertatem nec opinantibus promiserat, imo haec ipsa difficultas et angustia magis vos ad sperandum accendere debuerat*]. Deinde: Οὐ γὰρ ἐπὶ μικροῖς τὸ θεῖον τὴν ἐαυτοῦ συμμαχίαν οὖσαν εὖνουν δίδωσιν, ἀλλ' ἐφ' οἷς ἀνθρωπίνην ἐλπίδα μὴ βλέπει πρὸς τὸ κρεῖττον παροῦσαν· ὅθεν τοιούτω βοηθῷ πεπιστευκότες, ᾧ δύναμις καὶ τὰ μικρὰ ποιῆσαι μεγάλα, καὶ τῶν τηλικούτων ἀσθένειαν κατὰψηφίσασθαι, μὴ καταπεπληχθαι τὴν Αἰγυπτίων παρασκευὴν, μηδὲ ὅτι θάλασσα κατόπιν ὑμῖν, ὅρη τε φυγῆς ὁδὸν οὐ παρέχοντα διὰ τοῦτο ἀπογινώσχετε τῆς σωτηρίας· γένοιτο γὰρ ἂν καὶ ταῦθ' ὑμῖν πεδία τοῦ Θεοῦ θελήσαντος, καὶ γῆ τὸ πέρατος [*Non enim in parvis rebus Deus propitius auxilium afferre solet, sed tum potissimum quando spei superest minimum. Ergo huius ope freti, qui potest et ex parvis magna facere, et horum potentiam debilem reddere, ne terreamini Aegyptiorum apparatu, neque propter fugam mari et montibus impeditam animum despondete. Potest enim Deus et hos in planiciem et mare in terram vertere*]. Sumitur autem interdum fides ita ut obedientiam comprehendat quam efficit fides. Salvianus de Gubernatione Dei III: Quid igitur credulitas, vel fides? Opinor fideliter hominem Christo credere, id est, fidelem Deo esse, hoc est fideliter Dei mandata servare.

2. Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι, *per hanc enim testimonium adepti sunt Seniores*] Πρεσβύτεροι hic sunt, qui Ἰσραὴλ 1 Sam. 24: 14. *Veteres illi egregii viri,*

— οἱ πρότερον ποτ' ὄλοντο,

[— qui iam pridem obiere],

ait

ait Simonides. Sicut hic *Seniores* sunt *Veteres*, ita *Tacito vetus* saepe est *senex* aut *aetate provector* aliis. Sunt enim ista vicini significatus, nisi quod frequentius *senex* ad spatium vitae hominis unius, *vetus* ad Mundi tempora refertur. Ἐν ταύτῃ, id est, per hanc fidem. Ἐμαρτυρήθησαν, *testimonium adepti sunt, a Deo* scilicet, *bonum atque honorificum*. Pari modo Act. 6: 3, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρομένους, *viros de quibus bene omnes testantur*. Sic et Act. 10: 22, 16: 2, 22: 12.

3. Πίσει νοοῦμεν κατηγορίσθαι τοῖς αἰῶνας, *fide comprehendimus aptata esse secula*] Per αἰῶνας hic ut supra, intelligit totum hoc universum, ita ut nunc distinctum in sua membra, Coelum, Terram, Mare, Sidera, Saxa, Plantas, Animantia, Homines. Eos ait κατηγορίσθαι, id est, in ordinem certamque speciem digesta. Eodem sensu καταρτίζειν pro Hebraeo כּ habemus Ps. 74: 16 et 89: 38. Hoc dicit fide nos comprehendere, id est, per Dei revelationem factam Adamo, Abrahamo et aliis, ac deinde per manus traditam et a Mose Prophetisque conscriptam, Gen. 1 toto capite, 14: 19, 20: 11, 31: 16, Neh. 9: 6, Job. 12: 9, Ps. 89: 12, 102: 26, 115: 16, 135: 6, 136: 4, Esai. 37: 16, 40: 26, 42: 5, 45: 7, 12, 48: 13, 66: 2, Jer. 10: 16, 27: 5, 32: 17, 51: 15, Zach. 12: 1. Argumenta a Philosophis producuntur speciosa in utramque partem: nec omnium est de eorum vi diiudicare. Iustinus ad Diognetum de Deo agens: Αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπέδειξεν, ἐπέδειξε δὲ διὰ πίστεως ἥ μόνῃ Θεὸν ἰδεῖν συγκαχώρηται [Se ipse dedit conspiciendum, conspiciendum per fidem, per quam solam Deum videre concessum est].

Ῥήματι Θεοῦ] *Iussu Dei*. Ita enim sumi ῥῆμα ostendimus Hebr. 1: 3, Ps. 33: 9.

Εἰς τὸ μὴ ἐκφαινόμενων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι, ita ut non ex conspiciendis visibilia fierent] Similis locutio 2 Macc. 7: 28, Ἀξιώ σε τέκνον, ἀναβλέψαντα εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα ἰδόντα, γινῶναι ὅτι οὐκ ἐξ ὄντων ἐποίησεν αὐτὰ ὁ Θεὸς καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος [Peto, nate, ut adspicias coelum et terram et omnia quae in eis sunt, et intelligas, non ex his quae sunt facta illa a Deo et hominum genus]. Nos nunc videmus arbores ex arboribus gigni, animantia ex animantibus,

homines ex hominibus. At primae illae arbores, prima animantia, primi homines non habuere ortum ex talibus, qualia nunc existant atque conspiciuntur. Hoc ideo dicit ut eo facilius credamus, Deum exhibere posse quae non conspiciamus. Vide infra 7. In Manuscripto est τὸ βλεπόμενον ἐποίησε [*visibile fecit*] nempe τὸ πᾶν [*omne*]. Tum vero εἰς τὸ hic valet ita ut.

4. Πίσει πλείονα θυσίας Ἀβὲλ παρὰ Κάιν προσήνεγκε τῷ Θεῷ, *fide maiorem victimam Abel quam Cain obtulit Deo*] Nota θυσίας hic dici tam de frugibus quam de pecudibus, qua de re diximus ad Lev. 2, ad Marc. 9: 49, et hic supra 8: 3. Πλείονα hic valet *acceptiorem*, quomodo et Hebraei sumunt ורר. Sic ferme Matth. 6: 25, 12: 41, 42, Marc. 12: 33, Luc. 11: 31, 32, 12: 23. Et παρὰ Κάιν intelligendum παρὰ τῆς τοῦ Κάιν [*quam victima Cainis erat*], quomodo hic accepit Syrus. Tale est illud Plinii, *omnium triumphorum laursam adepte maiorem*. Sabaudit enim laureis. Ideo autem *acceptiorem* dicit fuisse oblationem Abelis, quia fidem habuit. Credidit Deum repensare bona et mala facta, quod et diserte ad historiam addidit Paraphrastes Hierosolymitanus. Simile est quod ait Bacchai: *Deum in exitu ex Aegypto, non sanguinem respexisse adpersum postibus, sed Israelitarum fidem*.

Αἱ ἡς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, *per quam testimonium conuictus est ipsum esse iustum*] Per fidem factus est iustus, et eius iustitiae accepit testimonium, a Deo nempe, ut sequitur. Est hic idem verbum μαρτυρεῖσθαι, de quo diximus supra 2.

Μαγνυμένους ἐπὶ τοῖς δόμοις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, *testimonium perhibente muneribus eius Deo*] Nempe igne coelitus missis super ea dona Deus ostendit Abelem, et propter Abelem eius oblationem tibi gratam esse, ut diximus ad Gen. 4: 4. Et ita hic Graeci Interpretes omnes, Gen. 4: 4, tibi in Hebraeo est ורר [*ad oblationem eius*]: unde apparet olim ורר fuisse nomen generis, quod in Lege est nomen speciei. Sic et sub Euangelio opera ex fide proficiscentia grata habet Deus.

Καὶ δι' αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται] Manuscriptus ἐν λαλεῖ. Nempe in Genesi. *Ob fidem mortuus adhuc ibi*

loquitur, id est, sanguis eius ad Deum clamat, Gen. 4: 10. Est enim hic praesens pro praeterito, quod ita vivide ostenditur quasi praesens sit. Caedes Abelis a Deo vindictam exegit. Legendum ut dixi, ostendit id quod infra est 12: 24, αἵματι ἱκανισμοῦ κρείττον λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἀβὲλ [*adspersionis sanguine melius loquente quam Abel*], ubi idem locus Geneseos respicitur. Αὐτῆς hic valet idem quod δι' αὐτήν. Vide quae diximus supra 1: 2. Sensus vulgaris loci Geneseos apertus est; at sensus mysticus, pios post mortem vivere, quia et loquuntur. Philo, post tractatam hanc historiam libro Peiorem insidiari meliori: Ζῆ γὰρ ὁ τεθνᾶναι δοκῶν, εἶγε καὶ ἰσότης αὐτῷ Θεοῦ καὶ πωρῇ χρώμενος εὐρίσκεται [*Vivit enim qui mortuus existimatur, quandoquidem comperitur etiam Deum supplex alloqui*]. Paria ferme habet Ionathan ad dictum Geneseos locum.

5. Πῶς ἔτι μετέτιθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, καὶ οὐχ' εὐρίσκειτο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός, *sic* Enochus translatus est, ne videret mortem, neque inveniebatur quia transtulerat eum Deus] Μετέτιθη de Enocho habet et Sirachides 44: 16. Illa καὶ οὐχ' εὐρίσκειτο cum sequentibus sunt eius quod dixit probatio, ex textu Graeco Gen. 5: 24. Ita autem a Sapientibus intellectus fuit textus ille, ut crederetur Enochus a morte immunis servatus speciali privilegio. Samaritanus eo loco: *Acoepit eum Angelus eius*. Onkelos: *Non occidit eum Deus*, id est, non passus est mori, cui locutioni similis 1 Reg. 17: 20. Ionathan: *Sublatus fuit et adscendit in coelum ex mandato coram Domino*. Iosephus: *Ἀνεχώρησε πρὸς τὸ θεῖον* [*Recessit ad Deum*]. *Translatus est in Paradisum*, Araba hoc loco. Id magnum argumentum erat posse dari vitam hac meliorem.

Πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηγγελίεσθαι τῷ Θεῷ, *ante translationem enim testimonium habuit ipsum placuisse Deo*] Quod in Hebraeo dicitur, *ambulavit Enoch coram Deo*, id Graeci Gen. 5: 22 et 24 vertunt, εὐηγγέλισεν Ἐνὼχ τῷ Θεῷ [*placuit Enoch Deo*]. Nec aliter Syrus Geneseos interpres. Proprie *ambulavit coram Deo* significat, *vacavit Deo, Deo operam dedit*. Chaldaeus tam de Enocho quam de Noe *ambulavit in timore Dei*

Dei: qui autem tales sunt, Deo placent. Neutrum esse potest sine fide. Ideo sequitur hic,

6. *Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεσθῆσαι, sine fide enim fieri non potest ut quis placeat*] Nempe Θεῷ [*Deo*], quod ex praecedentibus repetendum. Huius dicti iam reddet rationem.

Πιστεῖναι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἐστὶ, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται, credere enim oportet accedentem ad Deum, ipsum existere et quaerentibus ipsum remunerare] Id est, Nemo religionem habebit ullam, nisi credat, et esse Numen aliquod aeternum atque omnipotens, et curam agere rerum humanarum, ita ut obedientibus sibi bona reddere velit. *Accedere ad Deum* est Deum colere, ut diximus supra 7: 25, 10: 22. *Quaerere* vero Deum ὡς aut ὅτι est eas inire vias, per quas Dei favor obtineri possit, ut videre est Deut. 4: 29, Ier. 29: 13, Zach. 8: 21, 22, Amos. 5: 4, Ps. 10: 4, 40: 17. Etiam Cicero de Natura Deorum dixit, *nullam esse religionem, si nullam rerum humanarum procurrationem habeant Dii*. Et Epictetus ad pietatem requirit dno. quae hic habemus, nisi quod pro Deo Deos nominat, ὁρθὰς ὑπολήψεις περὶ Θεῶν ἔχειν ὡς ὄντων καὶ διοικούντων τὰ ὅλα καλῶς καὶ δικαίως [*rectas de Diis habere opiniones, ut sentias et esse eos, et bene iustaque administrare universa*]. Seneca: *Primus est Deorum cultus, Deos credere: deinde reddere illis maiestatem suam, reddere bonitatem, sine qua nulla maiestas est*. Sic et Aelianus ait etiam a Barbaris affirmari, et esse Numen, et nostri curam gerere. Plutarchus optime: *Οὐ γὰρ ἀθάνατον καὶ μακάριον μόνον, ἀλλὰ καὶ φιάνθρωπον καὶ κηδεμονικὸν καὶ ὠφέλιμον προλαμβάνεσθαι καὶ θαῖσθαι χρὴ τὸν Θεόν* [*Nec enim putandum, Deum immortalem et beatum esse tantum, sed et curas esse ei humanum genus, amare eum homines ac tueri*]. At Lactantius: *Neque honor ullus deberi potest Deo, si nihil praestat colenti, nec ullus metus, si non irascitur non colenti*. Vide plura, si vacat, in libro nostro secundo de Iure Belli ac Pacis 20. 46, in textu et in annotatis. Sicut hic voce *μισθαποδότου*, ita et voce *μισθαποδοσίας* alibi utitur hic Scriptōr, ut 2: 2, 10: 36, infra 26.

7. Πίσει χρηματισθεὶς Νῶε, περὶ τῶν μηδέπω βλέπομένων εὐλαβηθεὶς, κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, *fide Noe, oraculo monitus, de iis quas adhuc non videbantur metuens, struxit arcam ad salutem domus suae*] Χρηματισθεὶς, *oraculo monitus*, ut Matth. 2: 12, 22, Act. 10: 22, supra 8: 5. Illud πίσει refertur ad κατεσκεύασε, *fide struxit Arcam*, id est, quia oraculo fidem habebat. Illa autem περὶ τῶν μηδέπω βλέπομένων recte construes cum εὐλαβηθεὶς. Nam εὐλαβεῖσθαι περὶ τούτου etiam apud Platonem legimus, et Latine non minus dicimus *metuo de hac re quam metuo hanc rem*. De verbo εὐλαβεῖσθαι quo sensu ab hoc Scriptore sumatur diximus supra 5: 7. Ex oraculi monitu metuit diluviam universale, quale quid nunquam visum fuerat. Et bene hoc exemplum profertur, quia in sacra Scriptura fides Noe patet: operum, quae tamen fidem comitata sunt, nulla mentio ante eum locum, quo Noe *Deo placuisse* dicitur, ut bene notat Philo in Allegoriis. Κιβωτὸν aut *λάρνακα* Hebraeis נֹחַ esse *navem constratam*, quales sunt Arcae, diximus ad Matth. 24: 38 et ad Gen. 6: 14. Videat ibi dicta, si cui vacat. Dicitur autem hoc fecisse Noe *ad salutem domus suae*, id est, suam et uxoris et trium filiorum ac nutrum, Gen. 6: 18, 1 Petr. 3: 20. Sic et nos debemus metuere poenas quas non videmus, et ad eas vitandas intrare Arcam, id est, amplecti Baptismum cum doctrina Baptismi, explicante Petro, 1 Epist. 3: 21, atque ita servare nos ipsos, et quot possumus, alios.

Δι' ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, *per quam condemnavit mundum*] *Condemnare* dicitur aliquos etiam qui suo facto ostendit, quid alii facere debuerint, atque inde eos non idem facientes culpaе convincit, ut videre est Matth. 12: 41, 42, ubi a nobis dicta videat, qui volet. Δι' ἧς, *per quam*, Arcam scilicet, nam *fidei* mentio sequetur. Cum Arcam strueret Noe, simul causam omnibus dicebat cur strueret: illi autem nihil credidere, Matth. 24: 38, 1 Petr. 3: 20. Τὸν κόσμον, id est, totum extra familiam suam genus humanum; eodem sensu vox κόσμου usurpatur 2 Petr. 2: 5.

Καὶ τῆς κατὰ πίσιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος, *et quae per fidem est iustitiae haecres est inatitutus*] Insti-

tiam hic vocat praemium iustitiae, sicut peccatum apud Hebraeos est poena peccati. Praemium autem iustitiae erat totius Mundi possessio. Ad eam autem iustitiam per fidem pervenerat. Et nobis obveniet possessio Mundi melioris itidem per iustitiam ex fide.

8. Πίσει καλούμενος Ἀβραάμ ὑπήκουσεν, *fide vocatus Abrahamus obedivit*] Id est, Ἀβραάμ καλούμενος, πίσει ὑπήκουσε, *vocatus per fidem obedivit*, Gen. 12: 5, Act. 7: 3. Dictum Pythagorae, ἔπον Θεῷ [*Deum assequere*], hoc exemplo illustrat Clemens Alexandrinus, et post eum Ambrosius. At in Manuscripto, πίσει ὁ καλούμενος Ἀβραάμ, *in cui Deus [ob fidem] Abrahamo fecit nomen*, ut sit πρόληψις [*anticipatio*].

Ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἔμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, *ut exiret in locum quem accepturus erat in hereditatem*] Ex Chaldaica terra et Mesopotamia in Canaenam, quam ipse, id est, posteri ipsius erant possessuri.

Καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται, *et exiit nesciens quo iret*] Id est, nesciebat quae aut qualis esset illa terra Canaan. Congruit hoc cum verbis Gen. 12: 1 et 7. Sic οὗ apud Graecos etiam *quo* significat, ut οὗ γῆς εἰσίδω [*quo terrarum sese abdedit*], apud Euripidem. De re vide Gen. 12: 1, Act. 7: 3, ubi dicitur, *I in terram, quam monstrabo tibi*.

9. Πίσει παρώκησεν Ἀβραάμ εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἄλλοτριαν, *fide habitavit Abrahamus in terra promissionis tanquam in aliena*] Εἰς τὴν γῆν pro ἐν τῇ γῇ, *quomodo παροικεῖν*, quod respondet Hebraeo *נָא* [*habitare in loco peregrino*] construitur Gen. 20: 1, 21: 34, 26: 3. Pari modo κατοικεῖν εἰς τὴν γῆν pro ἐν τῇ γῇ habes Act. 7: 4. *Vixit ibi ut incola*. Vide quae diximus ad Luc. 24: 18 et Eph. 2: 19, 1 Petr. 2: 11. *Terra illi*, id est, generi eius, *promissa, ipsi fuit tanquam aliena*; nam ne glebam quidem terrae ibi possedit, praeter tantillum quod sibi comparavit ad Saram sepeliendam, Act. 7: 5. Eo exemplo docemur non offendi mora, sed patienter expectare implementa divinarum promissionum.

Ἐν σκηναῖς κατοικήσας, *in casulis habitando*] Ut illi, *Quorum rite vagas plaustra trahunt domos*. Nam qui solum possident, ibi aedificant, ibi manent.

Mera

Μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ συγκαλησθέντων τῇ ἐπαγγελίᾳ τῇ αὐτῇ, cum *Isaaco et Iacobo cohaeredibus promissi eiusdem*] Μετὰ hic non significat idem tempus, sed paritatem rei; nam et Isaaco eadem factae sunt promissiones, Gen. 22: 17, 26: 24, et Iacobo, Gen. 28: 13. *Isaacus*, aiunt Hebraei, *aegre aquas sibi necessarias reperit, Iacobus aegre locum, in quo tentorium figeret*. Vide Gen. 26 et 33. Tamen de implemento promissionum non dubitarunt. Sic et nos longa expectatio lassare non debet.

10. Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, *expectabat enim fundamenta habentem civitatem*] *Sperabant aliquando* posteros suos illis in locis non vagas domos habituros, sed *urbem in bonis fundamentis bene locatam*, id est, Hierosolyma. Per *μητρόπολιν* [*metropolim*] vero significatur terrae totius possessio. Tentoria non habent θεμελίους, quia transmoventur. Urbs Hierosolyma per *κατάχρησιν* [*abusionem*] vocatur *tentorium immobile* Esai. 33: 20.

Ἦς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός, *cuius architectus et faber Deus*] Id est, *quam urbem Deus illis erat miris modis paraturus*. Vide 1 Sam. 5, Ps. 122. Ideo *urbs sancta, urbs Dei* vocatur. *Τεχνίτης* est *architectus*, *δημιουργός, faber*. Dens rationes ad parandam ipsis hanc urbem et invenit, et exsecutus est. Haec urbs imago est civitatis coelestis.

11. Πίσει καὶ αὐτὴ Σάρρα στείρα οὖσα, *fide et ipsa Sara sterilis*] Et natura et annis, *πίσει ἔλαβε* [*fide accepit*], ut sequitur. Sic supra 4, 5, 7. A virorum exemplis venit ad foeminas, ut sexum utrumque excitet.

Δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, *vim ad eiaculationem seminis consecuta est*] Sunt qui hic intelligi putant muliebris seminis eiaculationem in locos suos. Sed ego eos qui ita sentiant non puto ἐν τοῖς φυσικοῖς [*in rebus naturalibus*] errare. Attamen Hebraeos non ita subtiliter locutos arbitror, neque hunc Scriptorem: sed hoc voluisse, *consecutam Saram vim εἰς καταβολὴν σπέρματος*, nempe *virilis recipiendam*; quomodo accepit Chrysostomus, *εἰς τὸ κατασχεῖν σπέρμα* [*ad retinendum semen*]. *Καταβάλλειν* est *deicere de loco superiore*. Et ita, ut dixi, accepit Syrus.

Καὶ

Καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτενεν, et praeter tempus aetatis peperit] Gen. 18: 11. In Manuscripto est tantum *παρὰ καιρὸν ἡλικίας*, ut cohaereat cum illo ἔλαβε. Bene. Nam *παρὰ καιρὸν ἡλικίας* est *חַדְשֵׁי חַיָּתוֹ* [*postquam consenui*], Gen. 18: 12; nec aliter legit Latinus.

Ἐπεὶ πιστὸν ἠγήσατο τὸν ἐπαγγελλόμενον, quoniam fidem credidit eum esse qui promiserat] Nempe postquam ab Angelo edocta esset, non esse iocum, sed rem seriam, Gen. 18: 12—14. Vide supra 10: 23. Simile vide Luc. 1: 45.

12. *Διὸ καὶ ἀπ' ἐνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένον, καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὥσει ἄμμος ἢ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἢ ἀταρίθμητος, propter quod et ab uno orti sunt, et quidem emortuo, tanquam sidera coeli multitudine et sicut arena, quae est ad oram maris, innumerabili].* Sunt impleta suo tempore praemissa illa quae sunt Gen. 15: 5, 22: 17, 16: 4, idque ipsum aperte significat Moses Deut. 1: 10. Adde 2 Sam. 14: 9. *Διὸ* refer ad fidem et Abrahami et Sarae. Egrege dixit *ab uno*, nam sic Abrahamum vocare solebant Hebraei, ut videre est Mal. 2: 15. *Καὶ ταῦτα* Graeca locutio, quam Latine recte exprimas *et quidem*. *Νενεκρωμένον* vocat Abrahamum respectu geniturae, quia per longam aetatem eae vires in eo erant emortuae. Sic *τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάρρας* [*emortuum uterum Sarae*] dixit Paulus Rom. 4: 19, ubi dicta vide. Sic *mortuum leonem* habes et apud Martialem. Aiunt Hebraei, vires extra ordinem Abrahamo propter Saram datas mansisse etiam ad tempus Celthurae. Hoc argumento et nos credimus non deesse Deo vires mortuos excitandi ad vitam, praesertim cum id non promissum tantum sit, sed et specimen eius admirabile datum in Christo. Cum innumera indicamus, usurpamus aut stellarum nomen, quarum multae sunt quae visum effugiunt, aut arenarum. Vide quae ad Genesin a nobis et aliis dicta.

13. *Κατὰ πίσιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες καὶ ἀσπασάμενοι, per fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis promissis, sed e longinquo eas videntes et amplexantes]* Etiam hic illud *κατὰ πίσιν* construi debet non cum proximis vocibus, sed cum illo *ἰδόντες*. Et *οὗτοι πάντες* in-

intellige ab Abrahamo deinceps. Per fidem illi morituri videbant et spe quadam amplexabantur promissa quae non acceperant, id est, res promissas, possessionem terrae, regnum, urbem famosissimam, Templum. Hoc est quod dicitur, *nomen πτω* [*Iehova*], id est, promissa exsequentis illis non fuisse cognitum, Exod. 6: 3. *Περίηθον ἰδόντες*, nempe sicut navigantes terram. Abraham didicerat exspectandos annos quadringentos. Sic et nobis, quae longe abesse videntur, speranda sunt etiam in ipso mortis tempore. Quod hic post ἰδόντες quidam Codices habent *καὶ πεισθέντες* [et persuasi], id adest in Manuscripto.

Καὶ ὁμολογήσαντες, ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοὶ εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς] *Natabantur se in ipsa illa terra non ut possessores vivere, sed ut hospites et peregrinos.* Respiciuntur verba Abrahami Gen. 23: 4, et Iacobi Gen. 47: 9. Idem sensus qui supra 9, nisi quod hic etiam ad Isaacum et Iacobum aptatur quod de Abrahamo dictum fuerat, ut et Gen. 28: 4. Sensus mysticus satis patet. Philo libro de Agricultura eadem illa Iacobi verba sic explicat: *Παροικεῖν οὐ κατοικεῖν ἤλθομεν. Τῷ γὰρ ὄντι πᾶσα μὲν ψυχὴ σοφοῦ πατρίδα μὲν οὐρανὸν, γῆν δὲ ξένην ἔλαχε* [*Inquilini ut essemus, non inhabitatores perpetui, venimus; vere enim sapientis animus coelum patriam, terram hospitium habet*]. Et de Confusione linguarum: *Διὰ τοῦτο οἱ κατὰ Μωϋσῆν σοφοὶ πάντες εἰσάγονται παροικοῦντες· αἱ γὰρ τούτων ψυχαὶ ἐλλόνται μὲν ἀποικίαν δῆποτε τὴν ἐξ οὐρανοῦ. Εἰσθασί δὲ ἕνεκα τοῦ φιλοθεάμονος καὶ φιλομαθοῦς εἰς τὴν περιγειον φύσιν ἀποδημεῖν. Ἐπειδὴν οὖν ἐνδιατρίψασαι σώμασι τὰ αἰσθητὰ καὶ θνητὰ δι' αὐτῶν πάντα κατίδωσιν, ἐπατέρχονται ἐκείσε πάλιν ὅθεν ὠρμήθησαν τὸ πρῶτον, πατρίδα μὲν τὸν οὐράνιον χώρον, ἐν ᾧ πολιτεύονται; ξένον δὲ τὸ περιγειον, ἐν ᾧ παρώκησαν, νομίζουσαι* [*Quapropter apud Moysen sapientes omnes inducuntur inquilini. Horum enim animi coelitus tanquam in coloniam missi, visendi descendique studio solent ad haec terrena descendere: ibi hospitio corporis usi et contemplati sensibilibus mortalitaeque omnia, retro, unde venerant, redeunt. Coelum enim in quo vere habitant, patriam: terram, qua ad tempus usi sunt, sibi alienam putant*]. Dicitur ξένος, qui

qui per loca sibi externa transiit: παρεπίδημος, qui moram ibi ducit. Plato Axiocho: Τὸ κοινὸν δὴ τοῦτο καὶ πρὸς πάντων θρυλλούμενον, παρεπίδημια τίς ἐστιν ὁ βίος [Nimirum illud verum est quod vulgo omnes iactant: vita haec nihil est aliud nisi quaedam in alieno solo mora].

14. Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσιν, *qui enim haec dicunt id significant quod quaserant patriam*] Desiderant habere patriam: nam qui in patria est, non est aut hospes aut παρεπίδημος, Latine incolae. Ἐμφανίζουσι, *significant*. Sic Act. 23: 15, Esth. 2: 2.

15. Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶπον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι, *et si quidem illius meminissent de qua exierant, habebant utique tempus revertendi*] Si ideo se peregrinos vocabant, quod Chaldaeam haberent pro patria, licebat illuc redire. Intra annos plus ducentos qui intercessere inter Abrahami exitum e Chaldaea et Iacobi mortem satis temporis fuit Abrahamo, Isaaço, Iacobo redeundi in Chaldaeam, si illam amassent ut patriam suam. Verbum ἀνακάμψαι habemus et Matth. 2: 12, Luc. 10: 6, Act. 18: 21. Pro ἐξῆλθον in Manuscripto est ἐξέβησαν [egressi erant]. Abrahamus et Sara inde exierant; liberi autem quasi iidem cum parentibus.

16. Νῦν δὲ κρείττονος ὁρέγονται, *nunc autem spe melioris tenebantur*] Nempe patrias non quam habuerant, sed quam habituri erant eorum posteri ex promisso Dei. Νῦν hic ut alibi est oppositionis pro at vero, ut supra 9: 26. Et praesens est pro praeterito, ut et supra 14, et infra 16.

Τουτέστιν ἐπουρανίου, *id est coelestis*] Id est, illa patria sensu mystico coelum summum significat. Docet hoc ipsum Maimonides in 7º titulo de Poenitentia cap. 8, § 1 et 2. Similis locutio 2 Cor. 3: 13, ubi itidem miscentur figura et res figurata, ut et infra 26. Anaxagoras dicenti cuiquam, *Nulla tibi patrias cura est, Meliora loquere*, inquit, *mihi enim maximae curae patria est*, coelum digito monstrans. Philo libro de Somniis dicit in historia ista peregrinantium Abrahami et liberorum eius egregiam occultari doctrinam, et aliquanto post eas explicans, ait: Ἰσως καὶ τὸ περὶ ἀφθαρσίας ψυχῆς ὑμῶν

τεται δόγμα διὰ τούτων· ἀπολιποῖσα μὲν γὰρ τὸν οὐράνιον τόπον, ὡς καὶ μικρὸν πρότερον ἐλέχθη, καθάπερ εἰς ξένην χώραν ἦλθε, τὸ σῶμα. Φησὶ δὲ οὐ μέχρι τοῦ παντός καθειρηγμένην αὐτὴν ὁ γεννήσας περιόψεσθαι παντὴ, ἀλλ' οἶκτον λαβὼν λύσειν τὰ δεσμὰ, καὶ ἐλευθέραν ἄγει τῆς μητροπόλεως ἀσφαλῶς παραπέμπειν [*Fortasse de immortalitate animae dogma hic subindicatur. Relicto enim coelesti loco, ut paullo ante dixi, in corpus quasi peregre profecta est: ei pater pollicetur, non semper se passurum, illam teneri carcere, sed misericorditer soluturum eius vincula, liberatamque tuto deducturum in veterem patriam*]. Et rursum: Ὁ δὲ μακρὸς αἰὼν αὐτῷ καὶ βίος ἐν τῇ νοητῇ πόλει ταμιεύεται [*Manet autem cum vita ista longaeva in ea urbe quam intelligimus, non videmus*]. Idem et in libro de Mundi opificio nominat νοητὴν πόλιν [*urbem quae intellectu percipitur*]. Et vocatur Ierusalem urbs sancta, urbs Dei, quae nomina sensu multo pleniore summo illi Coelo conveniunt.

Διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοῖς ὁ Θεός, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν· ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν, ideo non pudet Deum, vocari Deum eorum; paraverat enim illis urbem] Sensus est: Οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοῖς ὁ Θεός, τυντέξιν, οὐκ ἐπαισχύνεται, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν [*Deum non pudet eorum, id est, non pudet vocari Deum eorum*]. Verbum ἐπαισχύνομαι aut cum accusativo personae constructur, ut Marc. 8: 38, Luc. 9: 26, aut cum infinitivo rei, ut supra 2: 11. Deus cum specialiter dicitur Deus Abrahami, Isaac et Iacobi, Exod. 3: 15, eo ipso intelligitur eorum esse fantor summe atque εὐεργέτης [*benefactor*], ut diximus et ex Abenesdra firmavimus ad locum Matth. 22: 32. Ostendit autem noster Scriptor, iure hoc nomen Deo tribui, quia illis paraverat, id est, destina-verat egregiam urbem, nempe Hierosolyma, ut iam diximus. Per quam πόλιν, imo μητρόπολιν [*metropolim*], significatur μυσικῶς [*arcano sensu*] summum coelum, ut ex hac Scriptore et ex Philone iam didicimus. Ἐτοιμάζειν est destinare, ut Tob. 6: 22, in Graeco, Matth. 20: 23, 25: 34, Marc. 10: 40. Sic et προετοιμάζειν [*praeparare*] Sap. 9: 8.

17. Πίσει προσεήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ, fide obtulit Abra-

Abrahamus Isaacum] Sic et Iac. 2: 21, ἀνεύχαι Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ [*obtulisse Isaacum filium suum*]. Partem enim oblationis etiam effectu implevit imponens filium altari: partem animo, paratus eum etiam mactare. Salvianus de Gubernatione Dei Libro I: *Immolari sibi Deus filium iussit: pater obtulit, et quantum ad defunctionem cordis pertinet, immolavit*. Philo de eadem re in libro de Abrahamo: Τῷ δ' ἡ πράξις, εἰ καὶ μὴ τὸ τέλος ἐπηκολούθησεν, ὁλόκληρος καὶ παντελής οὐ μόνον ταῖς ἱερᾶς βίβλοις, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς τῶν ἀναγιγνωσκόντων διανοίαις ἀνάγκητος ἐστηλίτευται [*Facinus tamen hoc quamvis effectu caruit, nihilominus pro integro absolutoque non modo in sacris refertur voluminibus, sed et in lectorum insculptum est mentibus*]. Itaque et a Deo ipso tanquam rei perfectae praemium accepit, *Non pepercisti unigenito filio tuo propter me*, Gen. 22: 12. Et ille quidem filio non pepercit, Christus autem et eius Martyres nec sibi.

Πειραζόμενος, cum tentaretur] Deo explorante ipsius fidem, idque postremum. Nam post id ultra exploratus non est. Gen. 22: 1, in hac historia, *Tentavit Deus Abraham*. Sirachides de re eadem: Ἐν πειρασμῷ εὐρέθη πιστός [*In tentatione fidelis compertus est*], 44: 20.

Καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν, et unicum obtulit] *Unicum*, nempe ex iusta matre familias, 777 Gen. 22: 2, 12: 16. Ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος]. Qui promissa a Deo sibi facta in animum admiserat, nempe in Isaaci posteritate implenda, quod iam addet. Ἀναδέχσθαι plus est quam δέχσθαι. Itaque *suscipere* non male vertit Latinus.

18. Πρὸς δὲ ἐλαλήθη· Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεται σοι σπέρμα, ad quem dictum erat, *Per Isaacum vocabitur tibi semen*] Id. est: Ea posteritas erit longe clarissima, tumque nomen propagabit et terram illam insignem possidebit, quae per Isaacum tibi obveniet, Gen. 21: 12, ubi in Graeco Geneseos similiter, κληθήσεται σοι σπέρμα, quomodo et Rom. 9: 7. Notandum autem Isaacum cum morti destinabatur, fuisse improlem. Ὅτι hic abundat, ut Matth. 16: 18, Luc. 1: 61, 8: 49 et alibi.

19. Λογισάμενος] Istud λογισάμενος referendum ad remotius, nempe ad προσεγγίζον. Λογισάμενος, 777, animo reputans.

Ὅτι

‘Ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγείρειν δύνατος ὁ Θεὸς, et a mortuis suscitare posse Deum] Haec erat fides, Evangelicae sane suppar. Credebat ex Isaaco se habiturum posteros; credebatur eundem interficiendum. Haec conciliari non poterant, nisi per admirandam Dei potentiam ad id efficiendum, quod eo tempore exemplo carebat.

‘Ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσθητο, unde eum et per imaginem accepit] ‘Ὅθεν ἐν παραβολῇ id est, ἐκ νεκρῶν ἐν παραβολῇ, ἥτοι, per imaginem quandam resurrectionis ex mortuis. Iam enim mortuus erat in sua et patris opinione. Redditus ei est ex Orci faucibus. Sic resurrectio a morte et liberatio a periculis praesentissimis comparantur 2 Cor. 1: 9, 10.

20. Πίσει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακώβ καὶ τὸν Ἠσαῦ, fide de futuris benedixit Isaacus Iacobo et Esau] Crediderat Deus res magnas posteris suis eventuras, Gen. 26: 24. Sed solemniter quasi testamentum conditurus, Deo dirigente, eas ita partiti sunt, ut Iacobo potiores assignaret, nempe de terra illa Abrahamo promissa. Ideoque Iacob hic quanquam nata minor praeposuit: quomodo et Abraham Nachor Gen. 11: 26. In hac quoque re figura latet populi Iudaici et Christiani, quam evoluit Paulus Rom. 9.

21. Πίσει Ἰακώβ ἀποθνήσκων ἕνασεν τῶν υἱῶν Ἰωσήφ εὐλόγησεν, fide Iacobus moriturus singulis filiorum Iosephi benedixit] ‘Αποθνήσκων, id est, moriturus: praesens pro proximo futuro, quales locutiones complures adduximus ad Matth. 26: 28. In hoc quoque Iacobi testamento, Deo dirigente, minor praelatus est maiori, ad idem figurandum quod diximus. Et nota ἕνασεν dici etiam ubi de duobus tantum sermo est. Intellexit Iacobus regnum in Ephraimi stirpe exstiturum.

Καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ, et adoravit ad fastigium scipionis sui] Plane hic sequitur noster Scriptor versionem LXX, Gen. 47: 31. Vox Hebraea quae hoc loco in Genesi legitur et 48: 2, **וַיִּשָּׁק**, tam baculum potest significare, quam lectum. Nam puncta vocalia, quae significationem variant, olim adscripta non fuerunt. Forte etiam eadem olim fuit pronuntiatio in significato utroque, ut multae sunt voces πολύσημοι [plura significantes], sed a

Grammaticis postea reperta discriminatio. *Adoravit autem nempe Deum*, quod interpret Latinus addidit dicto loco Gen. 47: 31, et idem supplendum 1 Reg. 1: 47. Videtur autem Iacobus, quo maiorem Deo honorem haberet, preces facturus ex lecto surrexisse (nam postea *retulisse pedes suos in lectum* dicitur Gen. 49: 32), et in eo consedissee innixus scipioni, qui gestus egregiam habet fidei imaginem. Nam cui quis inquitur, id scipioni comparatur, 2 Reg. 18: 21, Esai. 36: 6, Ezech. 29: 6. Et ideo *πῶς* etiam *ἐνργημα* [*fulcimentum*] vertitur, ut Ps. 105: 16, Ezech. 4: 16, 5: 16, 7: 11, 14: 13.

22. *Πίστει Ἰωσήφ τελευτῶν, fide Ioseph moriturus*] Et hic *τελευτῶν* sumendum ut modo *ἀποθνήσκων*.

Περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, exitum filiorum Israelis memoravit] Memor fuit aliam terram suis et fratrum posteris promissam, ac proinde eos aliquando ex Aegypto exituros.

Καὶ περὶ τῶν ὁρίων αὐτοῦ ἐνετείλατο] *Mandata dedit de ossibus suis in promissam terram deportandis*, quod signum erat eum de possessione promissa nihil dubitare. Historia ex Gen. 50: 24, Ios. 24: 32. Vide et Act. 7: 16.

23. *Πίστει Μωϋσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, fide Moses natus occultatus est mensibus tribus a parentibus suis*] *Fide nempe parentum*, quos hic *πατέρας* vocat, masculinum pro communi usurpans, ut saepe Iurisconsulti. Eadem locutio Ps. 45: 17. Quod sacra Scriptura de matre Mosis narrat Exod. 2: 3, idem debere et de patre intelligi docet nos Stephanus Act. 7: 20, et ipsi LXX. in Exodo: *Ἐκρέπασαν αὐτὸ μήνας τρεῖς. Ὅτι δὲ οὐκ ἔδυναντο αὐτὸ ἔτι κρύπτειν* [*Occulaverunt eum tribus mensibus. Quoniam autem non poterant eum ulterius abscondere*], etc. Itaque recte hic Scriptor utrumque parentem designat. Apud Ezechielem Tragicum Indaeum Moses sic loquitur:

*Ἐσταῦθα μήτηρ ἡ τεκοῦσ' ἐκρυπτε με
Τρεῖς μήνας. —*

[*Hic me Parens quae me peperit clam condidit
Tres menses. —*].

Διότι εἶδον ἀγέῳν τὸ παιδίον, quod vidissent pulchrum infantem] Oraculo prius accepto ex ipais oriturum qui

po-

populo libertatis auctor esset: quare cum infans ipsis natus esset *mirum in modum pulcher*, κτλ, ἀξίος, ut ibi LXX, ἀξίος τῷ Θεῷ [*pulcher Deo*], ut Stephanus Act. 7: 20, ἀγαθός [*bonus*], ut Aquila, καλός [*pulcher*], ut Symmachus, non dubitarunt quin is ipse esset ad quem id oraculum pertineret. Χάρις ἡ παιδικὴ πολλή καὶ ἀκρατος [*Multa pueri et mira venustas*], apud Iosephum: qui et hoc habet: Τὸν δὲ Θεὸν ἤγειτο πᾶσαν ἐκπορίσειν ἀσφάλειαν ἐπὶ τοῦ μηδὲν ψεῦδος γενέσθαι τῶν εἰρημένων [*Certam spem habebat, Deum providurum ut oraculi veritatem eventus indicaret*]. Philo de Vita Mosis; Γεννηθεὶς οὖν ὁ παῖς εὐθὺς ὅψιν ἐνέφηνεν ἀξιοτιμωρὴν ἢ κατ' ἰδιώτην [*Ex tempore natus hic puer visus est prae se ferre haud vulgarem indolem*].

Καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως, nec metuerunt Regis edictum] Magna fides vincit metus omnes. Edictum intellige quo iubebantur parentes Iudaei exhibere infantes mares ut interficerentur. Nam et hoc comprehensum fuit in edicto quod breviter refertur Exod. 1: 22. Ezechiel Tragicus:

Ἐπεὶτα κηρύσσει μὲν Ἑβραίων γένει

Τ' ἀρσενικῇ ῥίπτειν ποταμὸν εἰς βαθύρροον.

[*Post haec Hebraeis imperat, sexus maris*

Natum quod esset omnibus rapidis dare.]

Philo de Parentibus Mosis: Ὡς καὶ τῶν τοῦ τυράννου κηρυγμάτων ἀλογῆσαι [*Ad eo ut edictum tyranni contemnerent*].

24. Πίστει Μωϋσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραὼ, fide Moses adultus recusavit dici filius filiae Pharaonis] Sprevit honorem quem habebat dici filium adoptivum Thermutidis filiae tanti Regis, Exod. 2: 9, Act. 7: 21. Ezechiel Tragicus:

Ἐὼς μὲν οὖν τὸν παιδὸς εἶχομεν χρόνον,

Τροφαῖσι βασιλικαῖσι καὶ παιδιύμασιν

Ἀπανθ' ὑπισχεῖθ', ὥς ἀπὸ σπλάγχνων ἐὼν.

[*Puerilem itaque nos quamdiu aetatem egimus*

Sic disciplinis imbuit regaliter

Aluitque, tanquam natus ex ipsa forem.]

Apud Iosephum Thermutis dicit: Ἐμαντις μὲν ἡγησάμην παῖδα ποιήσασθαι, τῆς δὲ σῆς βασιλείας διάδοχον [*Quem de-*

crevi adoptare mihi filium, tibi vero in principatu et imperio successorem]. Idem habes in Midrasch Bereschith. Huius autem generosi animi praesagium dedit Moses infans, cum diadema sibi per iocum a Rege impositum in terram abiecit, quod narrat Iosephus Antiq. II. 5. Ἡρώδης οὐκ ἠθέλησεν λαλῆσαι, *recusavit dici*. Nam et ἀρνούμαι pro repellere usurpant Graeci, ut notatum Eruditis. Μέγας γενόμενος, ἦν, Exod. 2: 11, ubi LXX, μέγας γενόμενος Μωϋσῆς, id est, cum iam ad iustam aetatem pervenisset, annorum XL; Act. 7: 23, quomodo et Midrasch Bereschith et Hebraei alii. Magna fides, quae principatus spernit et contemptis se aggregat.

25. Μᾶλλον ἐλόμενος συγκατασχέσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν, *potius eligens affligi cum populo Dei quam temporalem peccati habere fruitionem*] Neque enim poterat fortunam illam retinere aetate iam honorum capace, nisi et edicta illa crudelia tueretur, quod erat peccatum per se grave, et multo gravius in eo qui nosset promissa isti populo facta. Breve est omne quod temporale est, diuturnum quod ad posterum transit. Κατασχέσθαι vox bene Graeca, quam et infra usurpabit hic Scriptor, 37 et 13: 3. Utitur Thucydides et alii. Vides iam tum praefiguratum Evangelium, fide per crucis tolerantiam demonstrata.

26. Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν Αἰγυπτίων θησαυρῶν τὸν οὐκιδισμόν τοῦ Χριστοῦ, *maiores divitias aestimans quam thesauros Aegyptiorum contumeliam Christi*] Οὐκιδισμόν Χριστοῦ hic vocat contumelias illas quas tum Israelitae patiebantur, quae figura erant eorum quas perpessus erat Christus, et ob Christum Christiani, ut recte hic Chrysostomus. Est enim haec locutio contracta, et similis ei quam supra habuimus 15. Et bene procedit comparatio: nam et populus Israeliticus, sicut *filius Dei primogenitus* vocatur Exod. 4: 21, Ier. 31: 9, ita et χριστός Abac. 3: 13, ob maxima beneficia, quae unguenti nomine significantur. Sic et parentes eius populi χριστοὶ vocantur Ps. 105: 15.

Ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν, *respiciebat enim mercedem*] Mercedem illam Abrahamo promissam, Gen. 15: 1, terram illam excellentem. Ἀποβλέπειν est respi-

ce-

cere, vox frequens scriptoribus bene Graecis. Vocem *μισθαποδοσίας* iam aliquoties habuimus.

27. Πίσει κατέλιπεν Αἴγυπτον, *fide reliquit Aegyptum*] Fidem habens oraculo in rubo et tot aliis.

Μὴ φοβηθῆις τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως, *non veritus Regis iram*] Respicitur historia quae est Exod. 10: 28, 29. Nam cum Rex dixisset: Mosi, *Cave ne ultra faciem meam videas: nam quocunque die apparueris, morieris*: respondit Moses, *Erit ut dicis, non videbo ultra faciem tuam*. Talia sunt multorum Regum edicta, quale illud Corinthii Regis in Medea Euripidis:

— Προυνέπω δέ σοι,
Εἰ σ' ἠπιόυσα λαμπὰς ὄψεται Θεοῦ,
Καὶ παῖδας ἐντός τῆς δὲ τεκνέων χθονός,
Θανῇ.

[— Sed praedico tibi
Si te postera lux Dei viderit,
Et liberos tuos intra regionis huius fines,
Morieris.]

Quod Ennius sic verterat:

Si te secundo lumine hic offendero,
Morieris.

Τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ἑρῶν ἐκατέρησε, *inconspicuum enim tanquam conspiciens constans fuit*] Ἐκατέρησε, πῶς id est, *constans fuit*. Vide Iob. 2: 9. Et cur constans fuit? Quia Deum inconspicuum ita praesentem habebat animo quasi eum conspiceret. Et haec egregia est fidei descriptio. Nunquam illi excidebat illud *ἐγώ εἰμι* [qui sum].

28. Πίσει νεποίηκε τὸ πάσχα, *fide celebravit Pascha*] Id est; ἐπασχάτησε, *pascha* in formulis Hebraicis: *fius promisso*, quod est Exod. 12: 3. Hoc autem *Pascha* cum rebus annexis manifestam habet Christi figuram, 1 Cor. 5: 7.

Καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, *et sanguinis adspersionem*] Προσχέειν et προσεκχέειν respondent Hebraeo *פָּרַס* quod est *adspargere*, Exod. 24: 6, 29: 11, 16, et in Levitico et alibi saepe. Intelligenda hic πρόσχυσις sive *sparsio* facta ad postes, qui *μυστικῶς* [sensu recondito] cor nostrum significant, sicut sanguis ille agni, passionem Christi.

ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρευτὴν τὰ πρωτότοκα, θίγῃ αὐτῶν, *ne qui*

perdebant primogenita, tangeret eos] Ὁ ὀλοθρεύων nempe ἄγγελος [*Angelus*], qui ὁ ὀλοθρευτής 1 Cor. 10: 10, ὁ ὀλοθρεύων Sap. 18: 22, 25. Is est qui in libro Tobiae et apud Rabbinos dicitur תנשם. Idem מןשן, Exod. 12: 23, ubi Graeci τὸν ὀλοθρεύοντα, et Ier. x 30, ubi itidem in Graeco ὁ ὀλοθρεύων. Vide quae dicta nobis ad indicatum iam ad Corinthios locum. Τὰ πρωτότοκα nempe γεννήματα [*foetus*], tam enim de pseudibus quam de hominibus agitur, Exod. 12: 12. *Tangere* hic est *ferire*, ἡν Exod. 21: 23, quomodo et ἀπτεσθαι sumitur 1 Par. 16: 22, Ps. 105: 15, 1 Ioh. 5: 18. Sic et nos per Christi sanguinem, si eo recte adspargamur, liberamur ab eo qui mortis habet imperium.

29. Πῖσι διέβησαν τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν, ὡς διὰ ξηρᾶς, *fide transierunt mare rubrum tanquam per siccum*] Explicat quod est Exod. 14: 22, נִכְסְּוּ בְּיָם הַיָּבֵשׁ כִּי הָיָה יָבֵשׁ [Et ingressi sunt filii Israelis in medio mari per siccum]. Non tantum in viris primoribus, sed et in multitudine ostendit exemplum fidei. Nam ad Mosis hortamenta, quae legimus Exod. 14: 13, ingressi sunt in mare, et illaesi semicirculum in ipso mari transiere. Id mare hic vocatur Ἐρυθρὰ θάλασσα, quomodo Ps. 106 et 135 loquuntur LXX. Sed rectius Ἐρυθραία dicitur, non a rubore, sed ab *Erythra*, quomodo Graeci nomen transtulere *Edomi*, qui idem *Esau*: cuius posteri oram illius maris tenuere, ut videmus 1 Reg. 9: 26. Ὡς διὰ ξηρᾶς sic Exod. 14: 21, ἐποίησε τὴν θάλασσαν ὡς ξηρὰν [*fecit mare tanquam siccum*]. In Hebraeo נִכְסְּוּ.

Curcata in montis speciem circumstetit unda.

Ἦς πάλαν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν, quod *ex parti Aegyptii absorpti sunt*] Tracti exemplo et putantes sibi tutum fore quod Israelitis tuto cedere videbant, *absorpti sunt*, nempe fluctibus, Exod. 14: 27. Ὡς καταπίνω, pluribus in locis valet et vertitur καταποντίζω [*demergo*]. Sic etiam increduli in summa mergentur mala, piis evadentibus.

30. Πῖσι τὰ τεῖχη Ἱεριχὼ ἔπεσε κυκλωθέντα ἐπὶ ἐπὶ ἡμέρας, *fide moenia Hierichuntis corruerunt circuita diebus septem*] Πῖσι construe cum κυκλωθέντα, expone non *obsessa*, sed *circuita*. Fecerat enim hoc populus cum

ar-

armis et bucoinis, Arca praecedente, fidem habens Iosuae dictis, Ios. 6. Conciderunt autem moenia die Sabbati, ut tradunt Hebraei. Sic Christi temporibus, quod implementum est Sabbati, concidit idololatria sine ulla vi humana, ad sonum verbi eius.

31. Πίστις 'Ραὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοῖς κατασκόποις μετ' εἰρήνης, fide Raab meretrix non perit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace] Et hic πίστις construendum cum δεξαμένη, ideo excepit et salvos fecit exploratores ab Iosua missos, quod crederet unum esse Deum verum, qui in Aegypto et in Arabiae desertis locis res tam miras patrasset, cuius cultores erant Israelitae. Post exempla Patrum addidit exemplam etiam vfoeminae et extraneae et turpis vitae. Nam et cauponam exercebat, et simul corpore quaestum, unde πύλη, id est πόρνη, dicitur. De eo more vide L. Palam. § si qua, D. de ritu nuptiarum, et L. qui adulterium. O. de adulteriis. Vocatur autem πόρνη non quod talis manserit, sed quod talis ante fuisset, quomodo; Matth. 21: 31, αἱ πόρναι [meretrices] dicuntur intrare in regnum coeleste. Μετ' εἰρήνης, cum incolumitate, id est, ita eos excepit ut tutos eos praestaret cum capitis sui periculo. Fides sane magna, et ut Iacobus explicat, cum egregiis operibus coniuncta, qualis esse debet Christianorum fides. Recte dixit Chrysostomus in Raaba esse figuram eorum, qui olim idololatrae, et, ut Scriptura loquitur, cum Daemonibus scortati fuerant: nam hi post fidem, sed non otiosam, eximentur exitio, cui subiacebunt increduli.

32. Καὶ τί ἔτι λέγω] Quid opus est hac de re loquar amplius? Plena est talium exemplorum tota Scriptura.

Ἐπιλείπει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος, deficiet enim me tempus enarrantem] Tale illud:

Ante diem sero componet vesper Olympo,
et similia.

Περί Γεδών, de Gedeone] Qui fidem habuit Angelo, Iud. 6.

Βαράκ τε καὶ Σαμψών καὶ Ἰεφθά, et Barac et Sampson et Iephte] Qui omnes afflatu Divino excitati sunt ad regendum vindicandumque populum, unde et Prophetas

Iosepho vocantur. Huic afflatui parere per fidem. Vide Iud. 4: 14, 11: 29, 13: 25. Gedeonis et Sampsonis parentibus etiam Angeli apparuerant, Iud. 6: 11, 13: 3, 11. Non servat autem ordinem temporum. Nam Barac ante Gedeonem fuit, et Iephthes ante Sampsonem. Sic et 1 Sam. 12: 11 in Graeco τὸν Ἰεφθαῖν (id est, Gedeon) καὶ τὸν Βαράκ· legerunt enim Ἦ, ubi nunc in Hebraeo יד. Scribit autem Ἰεφθαί quomodo et LXX, nempe ε illud ponitur pro litera Η, ut et in Νῶε et vocibus aliis. De huius voto et quomodo impletum sit, diximus sententiam nostram ad locum illum in Iudicum libro. Ibidem invenies cur neque Gedeon neque Sampson credendi sint in Legem peccasse.

Δαβὶδ τε καὶ Σαμουὴλ καὶ τῶν προφητῶν, et *David et Samuele et Prophetis*] Quibus omnibus Deus voluntatem suam significavit per afflatum, per vocem, interdum et per visa. Et illi fidem habentes res magnas gessere. *David* ante *Samuelem* nominatur, ut *Samuel* deinde melius connectatur cum *Prophetis* aliis.

33. Οἱ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, qui per fidem vicere regna] Vicere, Iosua Reges multos nominatos Ios, 12: Barac Cananaeos: Gedeon Madianitas: Iephtha Ammonitas: Sampson et Samuel Philistinos: David Philistinos, Amalecitas, Iebusaeos, Moabitas, Idumaeos, Syros: cuius Davidis fidem vivis coloribus depictam habes Ps. 2, 18, 20, 21. Sic et nos per fidem vincere debemus Mundi huius principem.

Ἐργάσαντο δικαιοσύνην] Vitam egere honestam ac laudabilem pro illorum temporum ratione. Ita enim sumitur facere iustitiam Ezech. 18: 5, Sir. 14: 17, 20: 30. Congruit hoc eximie Samueli et Iosaphato. Idem nos facere debemus, sed secundum sublimiora Evangelii praecepta.

Ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, consecuti sunt promissa] Ingentes victoriae consecuti sunt secundum Dei promissa. Hoc generaliter dictum specialius explicant sequentia. Maiora promissa nos consequemur.

Ἐφράξαν στόματα λεόντων, obturaverunt ora leonum] Dicuntur id fecisse, quod a Deo obtinuerunt ut fieret. Respicitur historia Dan. 6: 22, ubi in Graeco: Ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ καὶ ἐφράξε τὰ στόματα λεόντων [*Miseris Ange-*

ge-

gelum suum et occlusit ora leonum]. Sic et nos per fidem evadimus rictum Diaboli, qui *tanquam leo rugiens quaerit nos devorare*, 1 Petr. 5: 8.

34. *Ἐσβεσαν δύναμιν πυρός, extinxere vim ignis*] Eadem figura: id est, obtinere ut ignis vim suam amitteret quasi extinctus esset: quod evenit Ananiae, Mizaëli et Azariae, ut videre est Dan. 3: 49, 50, 92. Sic et nos servabimur ab igno aeterno.

Ἐφυγον ζόματα μαχαίρας, effugere os gladii] Effugere enses acutos. Id enim *זרע* [*os gladii*]. Vide supra 4: 12. Sic David effugit enses Saulis: Elias et Michaeas Achabi: Eliseus Iorami: Ieremias Procerum Iudaeorum: Esther, Mardocheus et Iudaei alii Amanis. Sic et nos iram Dei quae gladio comparatur Ier. 12: 12 et alibi.

Ἐνιδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας] Manuscriptus *ἐδυναμώθησαν*. *Revaluere a morbis*, ut Iob: Ezechias, 2 Reg. 20. Addi potest Tobias. Et nos a malis animi convaluimus.

Ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, fortes facti sunt in bello] Ut Ionathan, 1 Sam. 13 et 14: Davidis militiae Duces, 2 Sam. 23.

Παρεμβολαὶς ἔκλιναν ἀλλοτρίων, exercitus fugarunt extraneorum] *Παρεμβολή* saepe apud interpretes Veteris Testamenti et scriptores Iudaicarum historiarum Graecos non *castra*, sed *exercitus* significat, ut 1 Sam. 4: 16, Gen. 32: 7, Sir. 48: 21, et in Maccabaicis saepe. *Κλίνειν* vox militaris, *in fugam agere*. Etiam apud Livium est, *inclinatur acies*. *Ἀλλότριοι* hic sunt *ὄν*, *homines extranei a Dei cultu*. Sic nos fugare a nobis debemus cupiditates a Deo alienas.

35. *Ἐλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν, receperunt per resurrectionem foeminae mortuos suos*] Propius iam venit ad figuras et spei et patientiae Christianorum. *Receperunt foeminae suos liberòs ex morte ad vitam rursus mortalem*, 1 Reg. 17: 21, 2 Reg. 4: 34, 35. At nos recipiemus nosmetipsos in vitam immortalem. *Ἐξ ἀναστάσεως* hic est *δι' ἀναστάσεως*. Similis locutio Gal. 3: 11.

Ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, alii autem torti sunt] *Τύμπανον* esse *fidiculas*, per quas humana pellis ita extenditur ut bubula in tympano, diximus ad 2 Macc. 6: 19,

et firmavimus ex Aristophanis Scholiaste. Meminit et Plutarchus Dione, et in Epigrammate Graeco Lucilius. Hinc *τυμπανίζειν torquere* apud Plutarchum de Adulatore. *Ἀποτυμπανίζεσθαι* dicuntur, qui ad mortem usque torquentur, Maccabaicorum tertio, Lysiae adversus Ageratum, Aristototeli Rhetoricorum II. Quo sensu etiam hoc loco illud *ἐτυμπανίσθησαν* Syrus interpretatur. Non obscure respiciuntur hic historiae matris ac septem filiorum quae sunt 2 Macc. 6: 7, et in libro *περὶ αὐτοκρατορίας λογισμοῦ* [*de Rationis imperio*], qui Iosepho adscribi solet, et apud Thalmudicos.

Οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν] *Non acceptantes liberationem a poenis sibi oblatam sub conditione idololatriae.* Sic Eleazarus 2 Mac. 6: 40, *Δυνάμενος ἀπολυθῆναι τοῦ θανάτου, σκληρὰς ὑποφέρω κατὰ σῶμα ἀλγηδόνας* [*Cum a morte possem liberari, duros sustineo corpore dolores*].

Ἰνα κρείττονος ἀναστήσεως τύχῳσιν, *ut meliorem invenirent resurrectionem*] Tolerarunt ista mala hac spe, fore ut post suam mortem res Iudaicae in meliorem statum restitnerentur. Quae figura quaedam erat eius resurrectionis quam nos credimus, ut dictum ad Dan. 12: 2, 3. *Ἀνάστασις πῶρη* [*erectio*] Lev. 26: 37. Dicimur autem consequi et quod in posteris consequimur.

36. *Ἐτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαρίγων πῆραν ἔλαβον*, *alii vero ludibria et verbera senserunt*] Verberati, Michaeas 1 Reg. 22: 24, Ieremias 20: 2, Antiochi temporibus plurimi, Ioseph. Ant. XII. 7, 1 Macc. 1: 34, 2 Macc. 5: 24. Irrisus Elisaens, 2 Reg. 2: 23 et alii, Luc. 20: 11. *Πεῖραν λαμβάνειν* est sentire.

Ἐτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς, *insuper et vincula et carceres*] Ut Iosephus et Ieremias, et illi de quibus 1 Macc. 1: 34.

37. *Ἐλιθάσθησαν*, *lapidati sunt*] Ut Nabuthes 1 Reg. 21: 13, Zacharias Sacerdos 2 Par. 24: 21, alii. Vide Matth. 21: 35, 23: 37, Marc. 12: 4, Luc. 13: 34. Quidam lapidatis accensent Ieremiam, sed incerto auctore.

Ἐπρίσθησαν, *ἐπειράσθησαν*, *secti, tentati*] Posterior haec vox in textum irrepsit *ἐκ διττογραφίας* [*ex duplici scriptione*]: locum autem hic non habet inter mortium genera. Syrus illud *ἐπειράσθησαν* non legit: sed nec Chrysostomus,

nec

nec Theophylactus. Ἐπρίσθησαν vero ad Esaiam refer-
tar, quem serra sectum a Manasse Scriptura non dicit,
sed Iudaeorum traditio, quam sequuntur et Hieronymus
et Epiphanius. Et fuisse hoc supplicium non incognitum
vicinis Iudaeae locis apparet Amos. 1: 3, 2 Sam. 12: 31,
1 Par. 20: 3.

Ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, gladio percussi mortui
sunt] Achabi temporibus, 1 Reg. 19: 10. Multi et Ma-
nassis temporibus. De utrisque agitur Matth. 23: 30,
Act. 7: 52. Multi etiam temporibus Antiochi, 1 Macc.
2: 32, 52, 61, 2 Macc. 5: 13, 6: 9.

Περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, circumierunt
in pellibus ovilibus et caprinis] Ad quos hoc pertineat
explicat Clemens ad Corinthios, partem verborum tran-
scribens: Μιμηταὶ γενώμεθα κακίων, οἵτινες ἐν δέρμασιν
αἰγείοις καὶ μηλωταῖς περιπατήσαν κηρύσσοντες τὴν ἐλευσί-
ν τοῦ Χριστοῦ. λέγομεν δὲ Ἡλίαν καὶ Ἐλισαῖον, ἔτι δὲ καὶ
Ἰεζεκιήλ καὶ τοὺς ἄλλους προφῆτας [Imitatores simus eo-
rum, qui in pellibus caprinis et ovilibus incedebant, ad-
ventum Christi praedicantes, Eliam dicimus et Elisae-
um, item Ezechielem et reliquos Prophetas] Prophetas
vili habitu utebantur, qualis est ex ovium aut caprarum
pellibus, de qua re diximus ad Matth. 3: 4. Nomen
μηλωτῶν habes 1 Reg. 19: 13, 2 Reg. 2: 8, 13, 14.
Μηλωταὶ in Glossario pelles. Paraphrastae Chaldaei et
Rabbini Graecam hanc vocem usurpant scribuntque מלח
aut מלחא aut מלחא. Cum dicit περιῆλθον ostendit eos
ἀσκητῆσαι [incertis sedibus errasse], ut Paulus loquitur
1 Cor. 4: 2.

Ἑστερούμενοι] Rerum inopes, ענין aut ענין, ut Deut.
15: 8, pro quo Ps. 34: 11, ponitur ἐλαττοῦσθαι [minui].
Hinc ἐστέρημα, fortuna pauper, Iud. 19: 19, Luc. 21: 4.
Vide de Elia 1 Reg. 17: 4.

Θλιβόμενοι, κακουχούμενοι, oppressi, afflicti] Haec et
sequentia partim ad Prophetas pertinent, de quibus egi-
mus, partim ad Manassis, maxime vero ad Antiochi
tempora. Magnis in periculis versati sunt, magnis ve-
xati incommodis.

38. Ὡς οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι,
καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὁπαῖς τῆς γῆς, quibus dignus
non

non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus et specubus et in cavernis terrae] Exempla vide dicto loco 1 Reg. 17: 3, 18: 13, 2 Reg. 6: 1, 1 Macc. 1: 53, 2: 29, 30, 2 Macc. 5: 27, 10: 6. Et efficaciter dictum: illi quorum quotidiana consuetudine homines caeteri digni non erant, ex urbibus vicisque exacti receptum nullum nisi in locis inviis et asperis specubusque et cavernis invenire potuerunt. Vide et de Davide 1 Sam. 22: 1, 23: 19, 24: 2. *Specus intellige e saxo, τὸν τρυ γρη* Esai. 7: 19, *cavernas sub humum.*

39. *Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως, et hi omnes testimonio fidei probati]* Vide supra 2, 4, 5.

Οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν] Alii, de quibus dictum supra 33, *accepere promissa*; hi vero *non* accepere: non licuit illis in terra promissa tuto consistere: succubnere irae hostili. *Κομίζεσθαι*, hic et supra 10: 36, idem quod *ἐπινογχάνειν*. In Manuscripto non est *τὴν ἐπαγγελίαν*, sed *ταῖς ἐπαγγελίαις* quomodo plerumque hic Scriptor loquitur, ubi de veteribus promissis agit.

40. *Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρείττον τι προβλεψαμένον, Deo pro nobis melius aliquid providente]* Promissum illud vere coeleste et aeternum nobis domum aperte revelare decreverat. Vide supra 7: 19, 8: 6, ubi simili sensu habes vocem *κρείττον*.

ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι, ut non sine nobis consummarentur] Erant et illi Veteres istorum aeternorum honorum participes, sed ita, ut nostri sint accessio. Nobis, non illis facta sunt illa promissa. *Τελειοῦσθαι* hic sume ut supra 2: 10, 5: 9. Ita Deus illia Veteribus nullam fecit iniuriam: praestabit enim illis maiora quam promiserat.

C A P U T XII.

1. *Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσούτον ἔχοντες περιεκείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ideoque et nos cum tantam habeamus appositam testium nubem]* Cum habeamus tantum agmen testium de fidei utilitate. Sic Virgilius, quod dixerat, *Facta nube premunt*, mox explicat, *densa catervis*. Sic apud

Li-

Livium est: *Rex contra peditum equitumque nubes iactat. Armorum nubes* est apud Statium. Solent nubes longo tractu aliae alias aequi. Par similitudo apud Esaiam 60: 8. Et Hebraei נב, quod *nubem* significat, dictum volunt a נבב quod est *densare*.

*Ογκον ἀποθέμενοι πάντα, *omne pondus deponentes*] A stadio sumpta similitudo. Ibi qui cursuri sunt, omnia quae oneri esse possunt deponunt: sic et nos amorem huius seculi, imo et nostri, Matth. 16: 24. *Ογκος, *pondus*, ut hic sumpsit Syrus. Sic ὄγκους μείζους [*maiora pondera*] de grandine dixit Aristoteles.

Καὶ τὴν ἀπερίστατον ἁμαρτίαν, *et peccatum non circumdans*] Ἐνπερίστατον [*facile circumdans*] habent plerique Codices, et sic legerunt Syrus et Latinus. Καὶ hic ut alibi saepe est ἐξηγητικόν [*explicativum praecedentis*]. Explicat enim quid in hac re per onus intelligat, nempe *peccatum*, quo ita *circumdatur* ut currere non possimus. Respicit forte locum Lam. 1: 14, ubi peccata comparantur *iugi loris* implicantibus hominem ac saepe deficientibus. Videtur enim ἐνπερίστατος respondere Hebraeo וְנָשָׂא, ubi in Graeco συνεπλάκυσαν [*implicata sunt*].

Δι' ὑπομονῆς] *Constanter*.

Τρέχωμεν τὸν προκειμένον ἡμῖν ἀγῶνα, *curramus propositum nobis certamen*] Ἀγὼν nomen generis, sub quo et cursus comprehenditur. Et pulchre dictum *currere ἀγῶνα*, sicut *decurse laborem* apud Ciceronem. Non dissimilia, *cursum currere, certare certamen*.

2. Ἀφορῶντες εἰς τὸν πρίντως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, *adspicientes ad principem et consummatorem fidei Iesum*] Qui nobis exemplo suo hunc cursum praeiit, idemque eius erit βραβευτής [*remunerator*]. Ἀρχηγοῦ vocem de Christo habuimus et supra 2: 10. Τελειωτὴν hic sume quomodo sine praecedentis capitis τελειοῦσθαι.

Ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς ἐπέμεινε τὸν σταυρὸν, *qui ob propositum ipsi gaudium crucem pertulit*] Ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, id est, *ob gaudium quod ipsi animo obversabatur*. Ἀντὶ πρό ἕνεκα [*propter*]. Sic quod Matth. 19: 5 est ἕνεκεν τούτου [*propter hoc*] id ipsum est ἀντὶ τούτου Eph. 5: 31. De voce προκειμένης vide quae dicta supra 6: 18. Χαρά hic est *vita immortalis*, et sum-

ma

ma potestas, praemium passionum Christi, Ioh. 12: 28, 17: 1—4, Phil. 2: 9. Hanc videtur Christo vivide in animum revocasse Angelus ille, Luc. 22: 43.

Δισχύνης καταφρονήσας, ignominiamque contempsit] Duo mala toleravit: dolores, qui sub *crucis* nomine intelliguntur, et ignominiam tali supplicio coniunctam. *Καταφρονήσας* hic comparate sumendum, non tanti faciens eam ignominiam ut ei se vellet subducere.

Ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἵκάθισεν, atque ad dexteram throni Dei sedis] Vide supra 8: 1.

3. *Ἀναλογίσασθε γάρ, expendite enim*] *Ἀναλογίζεσθαι* etiam Xenophonti est *expendere animo*. Idem quod *λογίζεσθαι* supra 11: 19.

Τὸν τοιαύτην ὑπομμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, eum qui talem sustinuit a peccatoribus adversus semetipsum contradictionem] *Ἀντιλογίαν* 37. Nam sicut *εὐλογεῖν* [*benedicere*] est etiam *benefacere*, ita *ἀντιλέγειν* [*contradicere*] etiam est *male cuiquam facere*, de quo diximus ad Luc. 2: 34; et vox *τοιαύτην* totam passionis Christi historiam comprehendit.

Ἵνα μὴ κάμῃτε ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι, ne animis lassati laboris vos taedeat] *Κάμνειν* hic est *taedio laboris affici*, ὡς, Iob. 10: 1. *Ἐκλύεσθαι* vero est *ἥν, lassari*, Iud. 8: 15, 1 Sam. 14: 26, 2 Sam. 16: 2, 14, 17: 29, 21: 16, Esai. 46: 2. Lassitudo affert taedium.

4. *Ὅπω μὲχρις αἵματος ἀντικατίστητε, nondum ad sanguinem usque restitistis*] Pudeat vos defatigari levioribus malis. Illi Prophetae, deinde et alii Maccabaicorum temporum, quorum supra meminimus, partim ad capitalia supplicia, partim ad tormenta rapti fuere. Christus ipse mortem et quidem crucis perpessus est. Vos libertatis tantum et facultatum damna aut pericula incurristis. Vide supra 10: 33, 34.

Πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι, adversus peccatum repugnantes] *Ἀμαρτίαν* hic intellige κατ' ἐξοχήν [*per excellentiam*] *defectionem ab Evangelio*, quo sensu *ἁμαρτάνειν* habuimus supra 3: 17, 10: 26.

5. *Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται, et oblitī estis consolationis, quae vobis tanquam filiis loquitur*] Legenda haec interrogative. Et egre-

egregie monitum illud, quod est Prov. 3: 11, *προσωποποιεῖ* [ceum personam fingit loquentem]. Simile vide Eph. 5: 14.

6. Τίς μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδ' ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος· ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μασιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται, *fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo obiurgaris: quem enim diligit Dominus castigat, et flagellat omnem filium quem agnoscit*] Sic est et in Graeca versione Proverbiorum, nisi quod pro παιδεύει in quibusdam Codicibus est ἐλέγχει [obiurgat]. Apparet interpretes pro כח, quod est et tanquam pater, legisse כח' quod est et dolore afficiet, ἀλγεῖν ποιεῖ, ut Iob. 5: 18. Pro μὴ ὀλιγώρει Aquila posuit μὴ ἀποδοκίμασον [noli reprobare], alii μὴ ἀπωθῆς οὐκον' [ne spernas]. Pro μηδ' ἐκλύου Theodotion, μηδὲ ἐγκακήσης γρη' [neque fastidias]. Quidam in adversis recalcitrant, alii animum despondunt; neutrum faciendum Christianis, quibus eximie competit nomen *filiorum Dei*. Nam si vere sunt Christiani, adversa talia illis non evenient nisi ex decreto quodam Dei, et quidem in ipsos benevoli, nempe ut si quid sordis adhaeret excoquatur, aut ut ipsi per patientiae exercitia reddantur meliores. Tales *castigationes* vocantur ab Hebraeis אהבה אבות amoris, ut notatum Eruditis. Παιδεία παιδ' a παιδ', quo verbo significari solet *institutio quae factis fit*, puta vinculis, legibus, poenis. Ἐλέγχειν ἐλέγ' est *obiurgare*; sed solent, ut iam modo diximus, ea quae de verbis proprie dicuntur ad facta quoque transferri. Sic et verbum *μασιγοῦν* a specie transfertur ad genus. De nomine *μασίγων* [plagerum] diximus ad Marc. 3: 10. Ὁν παραδέχεται, in Hebraeo ה' subaudito אהב, quem diligit. Παραδέχεσθαι est proprie pro suo agnoscere. Abdicatos ἀποκηρυχθέντας parentes curare non solent. Illud δὲ post μασιγοῖ est copula ἐξηγητική [explicativa], quomodo accepit Syrus et alii.

7. Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, εἰ disciplinam perpetimini] Si adversa vobis eveniunt. Nam ὑπομένειν interdum nihil aliud est quam *perpeti*, ut Iac. 1: 12. Sic ὑπομένειν κρισεῖς, causam dicere.

Ὡς υἱοῖς ὑμῶν προσφέρεται ὁ Θεός, tanquam filios vos trac-

tractat Deus] Deus vos in hoc ipso paterne tractabit. Sic προσφέρονται ἱσχυρίως αὐτοῖς, *aspers eos tractant* apud Plutarchum Lycurgo. Hanc vocem, ut multas alias, Scriptor noster hausit e Graecis purioribus.

Τίς γάρ ἐστιν υἱός, ὃν οὐ παιδεύει πατήρ, *quem enim filium non corripit pater*] Responsio ad tacitam obiectionem: Atqui sinit nos pati tam dura. Sic interpretantur Hebraei sententiam quae est Prov. 13: 1.

8. Εἰ δὲ χωρίς ἐστὶ παιδείας, ἥς μέτοχοι γέγονασιν πάντες, ἅρα νόθοι ἐστὶ καὶ οὐχ' υἱοὶ, *quod si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo nothi et non filii estis*] Πάντες intellige illos de quibus actum capite praecedenti. Νέθους autem non sume natos ex matre impare, sed eos quos mater ex adulterio genuit, et marito vult obtrudere, ille autem reiecit. Philo, libro de Confusione linguarum, locutus de iis qui finem vitae faciunt voluptatem, adiicit, τῶν ἐκ πόρνῆς ἀποκνηθέντων οὐδέν ὡς οἷμαι διαφέροντες [*ipsi non absimiles, opinor, natis e scorto*].

9. Εἶτα] *Tum vero.*

Τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἶχουμεν παιδευτὰς καὶ ἐντροπόμεθα, *patres quidem carnis nostrae eruditores habuimus et reverebamur eos*] Nempe in primis annis. Ἐντρέπεσθαι est *revereri* Matth. 21: 37, Marc. 22: 6, Luc. 20: 13, Sap. 2: 10 et alibi. Πατέρας τῆς σαρκὸς, id est, qui nos mortales ipsi ad vitam mortalem generaverant. Καὶ ἐντροπόμεθα, id est, *ut eos hoc magis revereremur.* Hebraismus, qualis alter sequetur.

Οὐ πολλῶ μᾶλλον, *nonne multo magis*] Multo iustius.

ὑποταγησόμεθα] Niphal pro Hithpael, id est, *subiiciemus nos ipsos*, nimirum ad ferenda adversa, ipso ita volente.

Τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, *Patri spirituum*] Ei qui Christiano cuique dat Spiritus dona, ita ut nos certos faciat vitae futurae, quae erit plane πνευματικὴ [*spiritualis*], 1 Cor. 15: 46. Hebraeorum locutione utitur. Nam ii opponunt אב ושר [Patrem corporalem] et אב ורוח [Patrem spirituales]. Alioqui si per spiritus hominum animos intelligas, Deus tam carnis quam horum est opifex, Num. 16: 23, ubi in Graeco Θεός, Θεός τῶν πνευμάτων καὶ

καὶ πάσης σαρκός [Deus, Deus Spirituum et universae carnis].

Καὶ ζήσομεν, et vivemus] Id est, ut vivamus, nempe in perpetuum. Est Hebraismus qualem iamiam observavimus.

10. Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, illi quidem ad paucos dies] Ad tempus exiguum, puerilis aetatis, ut iam diximus. Potestas illorum et cura non est nisi temporaria. ימים [dies] pro tempore usitatum Hebraeis, ut Luc. 1: 5, 7 et alibi saepe.

Κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, ἐπαίδεον, pro arbitrato erudiebant] Pro arbitrato, saepe ex errore, interdum etiam sua vitia pro virtutibus instillantes, ut avaritiam, ut ambitionem: de qualibus parentibus agit Horatius Sat. L. 6 et Iuvenalis V. 14.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, hic autem ad id quod utile est] Ad nostros usus; nam nec errat, nec pravis affectibus abripitur. Eadem locutio 1 Cor. 7: 35.

Εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ, ut assequamur sanctitatem eius] Ut in dies sanctiores fiamus ad ipsius exemplum. Sumptam ex Lev. 11: 44, 19: 2, unde et Petrus sumpsit, 1 Epist. 1: 16. Id autem fit praecipue per Spiritus dona, quorum iam facta mentio.

11. Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρὰς εἶναι, ἀλλὰ λύπη, omnis autem disciplina in praesenti quidem videtur non esse gaudii, sed morosus] Radices amarae, fructus dulces; videlicet si sensus externos, et inde nascentes ὑπολήψεις [opinionēs] consulimus.

Ἰσχυρὸν δὲ καρπὸν εἰρημικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης, postea autem per eam exercitatis fructum gratum reddit iustitias] Nam ἀσκησις [exercitatio] firmat τὴν ἔξιν [habitum], eique incrementa adiicit. Δικαιοσύνη hic latius sumitur, non ut initium est ἀγιασύνης [sanctitatis], sed ita ut omnes officii nostri partes complectatur. Vide quas dicta 11: 33. Καρπὸν εἰρημικόν, id est, gratum: opponitur enim hoc λύπη [morori]. Hoc sensu εἰρημικόν habemus Deut. 21: 26, Ier. 12: 6, Mich. 7: 3. Et merito gratus est fructus qui tranquillitatem adfert conscientiae, Rom. 5: 1. Verbum γυμνάζειν habes et 1 Tim. 4: 7 et supra 5: 14.

12. *Διὸ τὰς παρεμμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε, propterea remissas manus et soluta genua erigite*] Viri sancti populum aut Ecclesiam alloquentes modo ad optimos, modo ad eos qui multum ab optimis distant, se vertunt. Et huius generis multi erant inter illos Hebraeos, ut iam vidimus. *Manuum* similitudo sumpta a laborantibus, *genuum* a currentibus. Christiani vita et labor est et cursus. Sumpta autem locutio de Esaia 35: 3, ubi Graeci habent, *Ἰσχύσατε χεῖρας ἀνεμμένας καὶ γόνατα παραλελυμένα* [*Roborate manus remissas et genua dissoluta*]. Sed Hebraea recte verti possunt ut hic habemus, *Ἀνορθώσατε τὰς χεῖρας παρεμμένας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα*. Nam *πῃ roborare* saepe accusativum regit, ut Iud. 9: 24, 16: 29, Ezech. 30: 25, 34: 4, 16, Dan. 10: 18. *Ne remittantur manus vestrae*, habes et 2 Par. 15: 6. *Ὅναι καρδίαις δειλαῖς καὶ χεροὶ παρεμμένας* [*Vae cordibus timidis et manibus remissis*], Sir. 2: 14. *Ἐπόλοις γονάτων* [*dissolutio genuum*] est apud Nahumum 2: 10.

13. *Καὶ τροχίαν ὄρθαν ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν*] Ex Graeco Prov. 4, circa finem. *Τροχίαν* pro *via* habes in eodem Proverbiorum libro 2: 15, 4: 11, 5: 6, 21. *Pacite complanari vobis vias per quas ituri estis*, ἵππ, ut Matth. 3: 3, id est, auferte omnia pietatis impedimenta. Vide dicta ad illum Matthaei locum.

Ἴνα μὴ τὸ χολὸν ἐκτραπῇ, ne quod claudum est excidat] *Τὸ χολὸν* hic vocat membrum corporis, ubi nervi aliquid de vigore suo perdidere, *ῥῆγς*, Gen. 32: 31, Mich. 4: 6, qualia membra, si iter fiat per loca inaequalia, facile loco suo *excidunt* sive *luxantur*, quod hic est *ἐκτρέπεσθαι*. Et ita accepit Syrus.

Ἰαθῇ δὲ μᾶλλον, sed potius sanetur] Quod fit interdum ipsa ambulatione commoda per quam calor nervis redit. Sic illi ad quos haec Epistola scribitur vitare debebant vias inaequales, id est, doctrinas ex Iudaismo et Christianismo mixtas, ne animus fatigari incipiens plane deficiat.

14. *Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, pacem cum omnibus sectamini*] Emollitio prioris dicti. Debetis quidem vobis a Iudaismo cavere: attamen non odisse Iudaeos, sed omnia illis exhibere humanitatis officia. Vide Rom. 12: 18, 14: 19, 1 Petr. 3: 11.

Kal

Kal' tōn ἁγιασθῶν] *Vitam per omnia sanctam.* Vide Eph. 5: 26. Hoc ideo, ne quia a Lege Mosis eos absol-
verat, ideo laxius vivendi licentiam sibi fieri crederent,
cum contra multo sanctior Lege sit Christi disciplina.
Libertas in Christo non fecit innocentie iniuriam. *Manet Lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, verita-
tis, castitatis, iustitiae, misericordiae, benevolentiae,
prudentiae,* ait Tertullianus de Pudicitia; qui et mox:
*Legem ergo evacuamus per fidem? Absit, sed Legem
statimus, scilicet in his quas etsi nunc Novo Testamen-
to interdicta, etiam cumulatione praecepto prohibentur:*
quod et multis exemplis ibidem explicat.

*Οὐ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον, αἰνε. qua netho vide-
bit Dominum*] Id est, Christum, locutione propria Novi
Testamenti. Christum autem videre praesupponit eo ve-
nire ubi Christus est, id est, in coelum summum, nem-
pe post iudicium ipsum, 1 Ioh. 3: 2. Bene observent hunc
locum qui putant sufficere nobis ad salutem, quod Chris-
tus pro nobis sanctus fuit.

15. *Ἐπισκοποῦντες μὴ τις ἕξῃται ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ
Θεοῦ;* attendentes ne quis desit gratiae Dei] Supple ἦ,
quales particulae saepe subticentur, et iam nunc re-
ticebitur 16. *Ne quis sit cui aliquid desit, quo mi-
nus gratiam* (id est, vitam aeternam, Rom. 6: 23) *con-
sequi possit.* De significato verbi ἕξῃται v. diximus
supra 4: 1. *Ἐπισκοπεῖν* hic est *diligenter attendere*, ut
et 1 Petr. 5: 2. Sic et Esth. 2: 11. Utuntur sic et Iso-
crates et Xenophon.

*Μὴ τις ῥίζα πικρίας ἀνὰ φθόνου ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης
μυανθῶσι πολλοί, ne qua radix amaritiae sursum germi-
nans impediatur, et per illam inquinentur multi]* Apparet
ex Deut. 29: 18 legendum hic non ἐνοχλῇ, sed ἐν χολῇ
[in felle], et oportet subaudire ut in antecedente et se-
quente membro ἦ, et ad φθόνου subaudire καρπός [fruc-
tum]. Sic et χολὴν πικρίας [fel' amaritudinis] habe-
mus Act. 8: 23. Mos est Hebraeis omne venenum fel' vo-
care, v. et amarum omne quod malum est. *Ne mala
radix producat venenum, quo multi septem alio morbum
aliud contrahant.* Id enim est *μυανθῶσι* Lev. 13. Sic
ferme *ὀφθαλμοῦ* sumitur Iac. 3: 6. Sensus: *Ne mala cogi-
tu-*

tatio producat foeda opera (ita enim illam Deuteronomii locum Chaldaeus explicat), *quorum exemplo corrumpantur multi*, quod in dicto Deuteronomii loco proverbialiter sic explicatur, *Ut addat ebrium sitienti*, de quo proverbio ibidem diximus. Intelligit autem hic Scriptor praecipue noxia quaedam Iudaeorum dogmata. Antiochus 1 Macc. 1: 2 vocatur ῥίζα ἀμαρτηλὸς [*radix peccatrix*], quia pessimas de suo ingenio actiones protulit. *Amaritiae* nomen specialiter de ira usurpat Hermas II. 5. In Manuscripto hoc loco est *μυαυθῶσαι* [*contaminentur*]. Οἱ πολλοί, id est, *plebs*, quae a doctoribus facile corrumpitur. Vide Gal. 5: 9.

16. *Μὴ τις πόρνος, ne quis fornicator*] Supple ᾗ [*sic*]. Solent sancti Scriptores generalibus monita addere specialia, quae locus et tempus exigebant; et iis quos surgere videbant morbis occurrere. Iudaeorum Magistrorum multi non putabant delinqui si quis Iudaeus cum foemina non Israelitide rem haberet: quia Lex Mosis tantum Israelitidas prostare vetat. Πόρνον voce apud nostros Scriptores significari *eum qui Venere extra coniugium utatur* ostendimus ad 1 Cor. 5: 9, 10, 11, 6: 9, Eph. 5: 5, 1 Tim. 1: 10. Manifestum id et hic infra 13: 4.

Ἡ βέβηλος, ὡς Ἡσαῦ, ὃς ἀπὲρ βρώσεως μᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ, aut *profanus, ut Esau, qui propter unum cibum vendidit primitiva sua*] In quo iure primogeniturae comprehendebatur et ius sacerdotii. Tangit eos qui damni vitandi causa conventus Christianos deserebant, in quibus Christiani tanquam Sacerdotes preces Deo offerunt. Vide supra 10: 25. Etiam *permutatio* dicitur ἀπόδοσις [*venditio*].

17. Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομήσαι τὴν εὐλογίαν, hoc enim scitis quod et postea cupiens haereditare benedictionem] Nempe illam potiore de terra promissa Patribus. Κληρονομήσαι, *obtinere iure mancipii*. Ἴστε, *scitis*; nota vobis historia.

Ἀποδομιμάσθη] *Reiectus fuit a patre*, Gen. 28: 35, 37, 40. Ἀποδοκιμάζεσθαι, *est non obtinere quod volumus*. Utitur sic epistola ad Romanos, quae dicitur Ignatii.

Μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὑρε, non enim invenit *poenitentiae locum*] Hebraeis dicitur *poenitentiae locum inveniri*

nire is qui id consequitur aut certe consequi potest quo tendit poenitentia. Apparet id Iob. 24: 23, in Latino, Sap. 12: 10, collatis quae ibidem 19: 20. Sic et Iuriconsulti Romani dicunt non esse locum poenitentiae ubi non amplius in nostra potestate est id quod actum est rescindere. Sensum mysticum in Allegoriis aperit Philo: Πολλὰς γὰρ ψυχὰς μετανοῶν χρησθαι βουληθείσας οὐκ ἐπέτρεψεν ὁ Θεός, ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ παλιρροίας εἰς τοῦμπάλιν ἀνεχώρησαν [Multas, cum vellent poenitentia uti, Deus non permisit, qui tanquam adverso fluctu reiecti retro recesserunt].

Καίπερ μετὰ δακρύων ἐπιζητήσας αὐτὴν, quanquam cum lacrymis eam quaeseret] Αὐτὴν τὴν μετανοίαν, id est, effectum eius, μετωνυμικῶς [per transnominatorem]. Vide Gen. 27: 39.

18. Οὐ γὰρ προσελθύνετε ψηλαφώμενοι ὄρε, non enim accessistis ad montem palrandum] Repetit admonitionem, quam et supra habuimus 2: 2. Quanto enim Lex Evangelica cum suis promissis praestat Legi Mosi, tanta damnosior est eius contemptus. Ὄρος ψηλαφώμενον hic est ὄρος αἰσθητὸν [mons sensibilis], quod opponitur ὄρει νοητῷ [monti intelligibili] sive ἐπουρανίῳ [coelesti], ut mox sequetur. Vide quae diximus ad Matth. 26: 29. Accesserunt Hebraei ad montem corporeum corpore, non ad spiritualem spiritu. Ψηλαφώμενοι pro ψηλαφητῷ more Hebraeorum. Vide Gal. 2: 11.

19. Καὶ κεκαυμένον πυρὶ, καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ, καὶ σάλπιγγος ἦχος, καὶ φωνὴ ῥημάτων, et ignem ardentem; et turbinem, et caliginem, et procellam, et tubae sonum, et vocem verborum] Ex loco Exod. 19, ubi habes in Graeco ἀστράπαις [fulgura], quae hic θυέλλη, et νεφέλην γνοφώδη [nubem caliginosam], et deinde καπνὸν [fumum], quae hic γνόφος καὶ σκότος, et φωνὴν σάλπιγγος [sonum tubae] et πῦρ [ignem], quod hic πῦρ κεκαυμένον. Deinde ἐλάλησε Κύριος [loquutus est Dominus], pro quo hic φωνὴ ῥημάτων, ut et Deut. 4: 11, ubi et πῦρ [ignis] dicitur fuisse ἕως τοῦ οὐρανοῦ [ad coelum usque], et ibidem est θυέλλα, ut et Deut. 5: 22, pro quo ἀστράπαι in Exodo. Magnae tempestates, quae θυέλλαι dicuntur; non

sunt sine fulgure, Vide descriptiones tempestatum apud Poetas; ut apud Virgilium:

— *Crebris micat ignibus aether.*

In Manuscripto pro εὐόω est ζέω, sensu eodem.

Ἡς οἱ ἀκούσαντες παρετήσαντο, μὴ προσεθεῖναι αὐτοῖς λόγον, quam qui audierunt, deprecati sunt, ne his adderetur verbum} In Manuscripto μὴ προσθεῖναι. Orabant ne ultra verbum Deus adderet, id est, ne posthac eos tam terribili sono alloqueretur, Exod. 20: 19 et Deut. 5: 25, 26, 27. Sic et Latini:

— *Verbum non amplius addas.*

Παρατεῖσθαι hic est deprecari: max aliter sumitur.

20. Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διατελλόμενον, non enim ferebant quod praeceperetur] τῷ, nam τῷ διατέλλειν vertitur et significat districte severeque praecipere.

Κἄν θηρίον θίγῃ τοῦ βρους, λιθοβοληθήσεται, et si bestia tetigerit montem, lapidabitur] Exod. 19: 13, Πᾶς ὁ ἀψάμενος τοῦ βρους θανάτῳ τελευτήσει· οὐχ' ἄψεται αὐτοῦ χεὶρ· ἐν γὰρ λίθοις λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι καταπορευθήσεται, εἴτε τε κτήνος, εἴτε ἄνθρωπος, οὐ ζήσεται [Quis qui tetigerit montem, certa morietur. Non tangat eum manus; lapidibus enim obruetur aut iaculo confodietur: sive iumentum fuerit, sive homo, non vivet]. Ubi notandum, illud, λιθοβοληθήσεται per πρόζευγα. [zeugma a parte priore] etiam ad κτήνος referri. Solebant enim et muta animalia lapidari: nam Lev. 24: 16, ubi est de muliere et animali, Sanguis eorum super eos, ex interpretatione Sapientum lapidatio intelligitur. Ea nota ubi hic est θηρίον, in LXX κτήνος, in Hebraeo esse חיה, quo nomine comprehenduntur omnia animalia super terram gradientia. Non erat haec sola Israelitis metus causa, sed ingens sane ex tanta severitate quae nec bestiis parceret.

21. Καὶ οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, et ita terribile erat quod obiciabatur] Τὸ φανταζόμενον, etiam Platoni, est species rerum obiecta animo.

Μωϋσῆς εἶπεν· Ἐκφοβός εἰμι καὶ ἐντρομος, Μοϋσῆς dixit, Extremus sum et tremabundus] Credibile est ipsum Moysen dixisse similia qualia dixit Iobus, 4: 14, ubi in Graeco, Φρικὴ μοι αὐγήσκηται καὶ τρόμος [Horror me pervasit et tremor].

22. Ἀλλὰ προσελήλυθατε Σιών ὄρει καὶ πόλει Θεοῦ ζώντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, *sed accessistis ad Sionem montem et urbem Dei viventis, Ierusalem coelestem*] Animæ præsentem habetis civitatem illam supercoelestem, cuius Ierusalem et in ea mons Sion figuram gessere. Vide quæ dicta supra 11: 15, et infra 13: 14, Apoc. 3: 12, 21: 2, 10. Et recte *Ierusalem* nominans addidit *urbem Dei viventis*: nam et Ierusalem sic vocari solebat. Per Sionem intelligendi loci eminentissimi in coelesti illa urbe. Vide Ioh. 14: 2 et ibi dicta.

Καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει, *et multorum millenorum Angelorum conventum*] Est πρόσθετος [appositio], qualis Luc. 2: 14. Πανήγυρις dicitur conventus populi Israelitici ad Deum laudandum, Os. 2: 11, 9: 5, Amos. 5: 21, Ezech. 46: 12. At quanto angustior illa πανήγυρις toties millenorum Angelorum Deum laudantium, Dan. 7: 10, Apoc. 7: 11, 19: 1, 3, 4, 6?

23. Καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, *et Ecclesiam primogenitorum, qui in coelis conscripti sunt*] Fide uniti estis cum Apostolis, qui recte hic πρωτότοκος dicantur, sicut ἀπαρχὴ τοῦ πνεύματος ἔχοντες [primicias Spiritus habentes], Rom. 8: 23, nempe quia illi primi per Christum regeniti sunt. Horum autem nomina, etiam cum viverent, erant in summo coelo scripta, Luc. 10: 20, id est, iam tum Dens illos habebat pro civibus coelestibus, iure, etsi nondum possessione. Vide quæ diximus ad Luc. 10: 20 et Phil. 3: 20. Primogeniti Israelitarum scripti erant in matricula terrestri, Num. 3: 40. Hi vero in albo coelesti. Nam ἀπογράφεσθαι vox est censualis, ut videmus Luc. 2: 1. Ἀπογεγραμμένοι hic idem quod ὑπερ, ἀνακληθέντες ἐξ ὀνόματος [evocati ex nomine], Num. 1: 17, et ἄρρα, Num. 2: 9, 16, οἱ ἐπισκευμένοι [reconsiti]. Et recte vocantur ἐκκλησία, id est, ἕρ [congregatio], non quod loco iuncti essent, sicut illa vox in Veteri Testamento solet accipi; sed quod animo, quod multo maius et dignum Novo Testamento.

Καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, *et iudicam omnium Deum*] Id est, qui non actus tantum, sed et cogitationes et novit et iudicat; non Iudaeorum tantum, sed Gentium omnium, ut quas pari iam cura complectitur.

Kal πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων, et spiritus iustorum perfectorum] Τελειοῦσθαι, cum de praemiis agitur et ad hominem totum ea vox refertur, significat vitam illam quae nobis post saeculi finem continget, at hic restringitur ad *spiritus*, nempe a corpore separatos, quomodo ea vox sumitur Luc. 24: 39, Act. 7: 59, hoc scilicet sensu, ut indicetur status optimus ad quem spiritus a corpore separati pervenire possunt. Et hoc vult, Christianos veros coniunctos esse fide et dilectione, non modo cum Apostolis qui vivunt, verum etiam cum Apostolis eorumque adiutoribus hac vita functis, quales erant Iacobus Zebedaides, Stephanus, et illi de quibus agit infra 13: 7. Statum illum optimum Hebraei vocabant, *poni sub solio gloriae*, eumque putabant spiritus contingere citius aut tardius, quo magis minusve purgati ex hac vita abiissent. Et ad illum gradum perductos spiritus vocabant *ἀγίους τετελειωμένους* [*sanctos perfectos*]. Habes id in Midrasch Anecholim, in sectione Bereschith, in Gemara Hagigae, apud Mosem Barschemtoz, in libro Anima Sapientiae, ubi ipsas voces habes *iustorum τετελειωμένων*, et apud Mosem Maimonidem pluribus in locis. Credibile est autem, sicut vocem *ἦν*, sive *Παράδεισος* [*Paradisus*] Christo, ita has voces *ἀγίων τετελειωμένων*, *ἁγίων ὁσίων* [*Sanctorum perfectorum*] ab hoc Scriptore usurpatas eo sensu quo ab Hebraeis intelligi solebant. De spiritibus defunctorum hic agi intellexere et Graeci Patres.

Kal διαθήκης νέας μεσότη Ἰησοῦ, et pacti novi Mediatorem Iesum] Διαθήκης νέας, id est, αἰωνίου [*aeterni*], cum Moses temporarii tantum pacti μεσότης fuerit. Vide supra 8: 6, 9: 15.

Kal αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττον λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἀβὲλ, et sanguinem adpersionis melius loquentem quam Abelem] Legendum est παρὰ τὸν Ἀβὲλ [*quam sanguis Abelis*], quomodo legerunt Graeci veteres et Syrus. Sic παρὰ Κάιν pro παρὰ τὴν Κάιν [*quam victima Cainis*] habuimus supra 11: 4, et ibi quidem subauditur θυσίαν, hic vero αἷμα. Vide Gen. 4: 10 et supra 11: 4. Sanguis Abelis vindictam poscebat: sanguis vero Christi, id est, mors eius, per quam intravit ad vitam aeternam, dat nobis quo-

quoque vitae aeternae et aeternorum bonorum participatio-
nem. Hoc est quod praesignificat Ezechiel, 18: 32, 33: 11.
Vocatur autem Christi sanguis *αἷμα ῥαντισμοῦ*, quia sicut
veteres illi victimarum sanguine adaspergebantur ad car-
nalem sanotitatem, nempe ut ingredi possent in sanctua-
rium terrestre; Num. 19, supra 9: 13, 19, 21. Ita nos
sanguine Christi, id est, imitatione perpassionum ipsi-
us, perducimur ad vitam aeternam. Vide quae dicenda
1 Petr. 1: 2.

25. *Βλέπετε, μὴ παραιτήσηθε τὸν λαλοῦντα, videte ne
aversemini loquentem*] *Παραιτεῖν* est *aversari*, ut 1 Tim.
4: 7 et alibi, quod iam iam dicet *ἀποσρέψεται*. *Τὸν λα-*
λοῦντα Deum nempe, qui Christo nos obedire iussit, ut
iam dicet. *Λαλοῦντα* pro *λαλήσαντα* [*loquutum*], frequenti
locutione.

Εἰ γὰρ ἐκείνοι οὐκ ἔφυγον, si enim illi non effugerunt
In Manuscripto *ἔξφυγον*, ut Luc. 21: 36, Rom. 2: 3,
1 Thess. 5: 3. Nempe *poenam*, *ἐνδίκιον μισθαποδοσίαν* [*ius-*
tam mercedis retributionem], Hebr. 2: 2, ubi par sensus.

Τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, qui aver-
sati sunt de terris loquentem] In Manuscripto *ἐπὶ γῆς πα-*
ραιτησάμενοι τὸν χρηματίζοντα [*qui in terris aversati sunt*
eum qui loquebatur]. Utrovis modo legas, τὸν quod hic
ponitur et quod sequetur, non distinguit eum cui parendum
est, sed modum quo is se revelavit. Et sic saepe de
uno diversis modis considerato tanquam de duobus lo-
quimur, ut,

— Quantum mutatus ab illo

Hectors. —

Et *χρηματίζοντα* pro *χρηματίσαντα* [*loquutum*], praesens pro
praeterito. *Illi qui aversati sunt Deum de terris loquen-*
tem, id est, de monte Sinai, per Angelum nempe, Act.
7: 38, Deut. 33: 2. De verbo *παραιτεῖσθαι* iam diximus.
Respiciuntur historiae quae sunt Exod. 32, Num. 14: 2,
Act. 7: 39, supra 3: 16.

Πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς, multo magis nos] Supple *οὐκ ἐκ-*
φυεῖσόμεθα [*non effugiemus*], quomodo supra 2: 3.

Οἱ τὸν ἀπ' οὐρανοῦ ἀποσρεφόμενοι, qui de caelo loquen-
tem nobis aversamur] *Τὸν ἀπ' οὐρανοῦ* nempe *χρηματίζοντα*
pro *χρηματίσαντα*. *Si aversamur eundem Deum, qui de*

coela nobis praeconia dedit, Filio suo pareri volens; Matth. 3: 17, Marc. 1: 11, Matth. 17: 5, Marc. 9: 7, Luc. 9: 35, Ioh. 12: 28. *Ex coelo*, nempe summa: nam et ideo aperta est regio coeli inferior.

26. Οὐ· ἢ φωνὴ τὴν γῆν ἐκίλευσε τότε, *cuius vox tunc terram movit*] Nempe cum in monte Sinai Lex daretur, Pa. 114: 7.

Nῦν δὲ ἐπηγγέλται, λέγων, *nunc autem promissit, dicens*] Promissit de nostris temporibus apud Aggaeum 2: 7, quae ad Christum directe pertinere ibi diximus.

Ἔτι ἅπαξ, ἐγὼ σείσω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν αἰθρῶν, *adhuc semel, ego moveo non solum terram, sed et coelum*] In Manuscripto αἰśα [movebo], bene. In Graeca versione Aggaei: Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ αἰśα τὸν αἰθρῶν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν [*Adhuc semel ego movebo coelum et terram, et mare et siccum*]. Nihil sensui deperit. Nam θάλασσαν et ξηρὰν nihil aliud sunt quam distributiones vocis γῆς, id est, *orbis terrestres*, in suas partes, quae Christi adventu in terras aliquatenus impleta diximus ad Aggaeum: multo autem perfectius implebuntur in adventu eiusdem Christi ad iudicium. Illud autem ἅπαξ non ad coelum speciatim refertur, sed ad rem totam. Magnas antehac feci rerum mutationes. Sed restat longe maior.

Τὸ δὲ, ἔτι ἅπαξ, *hoc autem, Adhuc semel*] In Hebraea est *עוד קטן* [*semel pusillum*], sed videntur Graeci legisse *עוד קטן*, *semel posthac*. Solemus ita loqui cum magnum aliquid et antehac inauditum molimur.

Ἀηλοῦ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, *declarat mobilitatem everisionem*] Non concussionem qualemcunque, ut in Sinai, sed everisionem mutationemque omnimodam, de qua 2 Petr. 3: 13. Vide de voce μετατίθεσθαι supra 7: 12.

Ὅς πεποιημένων, *ut maneat ea quae sunt immobilia*] Non mirum hoc, inquit. Nam in id facta est haec quam videmus machina, ut olim alteri meliori et non immutandae locum faciat. Vide dictum locum 2 Petr. 3: 13 et Apoc. 21: 1. Cum autem pii homines futuri tunc sint in illa regione, in qua nunc sunt Angeli, cui bono novum coelum, id est, aether et aer et nova terra servitura sint, dif-

difficile est dictu: sed aliquid forte conici potest ex Apoc. 2: 22, et similibus locis.

28. Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, *itaque regnum immobile suscipiantes*] Id est, παραληψόμενοι [*suscipiant*]. Βασιλεία ἀσάλευτος est quae βασιλεία αἰώνιος [*aeternum*], 2 Petr. 1: 11.

Ἔχωμεν χάριν] *Retineamus gratiam*, Ἔχωμεν pro πατέχωμεν. Et ita accepit Syrus, quomodo ἔχωμεν sumitur etiam Rom. 15: 4.

Διὸ ἡς λατρεύομεν εὐαρέστος τῷ Θεῷ] *Per quam gratiam, id est, quoniam Spiritus Sancti ex gratia nobis data, servire possumus Deo, ita ut ipsi placeamus*. In Glossario, εὐαρέστος, complacuo, legendum *complacito*. Adverbia a nominibus adiectiviā venientia regunt casum quem regere solet adiectivum,

Μετὰ αἰδῶς καὶ εὐλαβείας, *cum reverentia et metu*] Διὸς hic *reverentiam* Dei significat (nam αἰδεῖσθαι sic sumunt Graeci. Et ita ἐντρέπεσθαι habuimus supra 9): εὐλαβεία vero insuper *poenam metum*, ut ostendunt sequentia. In Manuscripto est μετὰ εὐλαβείας καὶ δέους, Pa. 2: 12, πῦρι τῷ Θεῷ Graeca. ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ [*cum timore et tremore*]. Hoc est quod vult Michaëus 6: 8,

29. Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ κατακαλίσκων, *etenim Deus postea ignis consumens est*] Sumptum apparet ex Graeco Deut. 4: 24. Sensus est, Deum non minus graviter Christianis peccantibus irasci, quam olim Israelitis peccantibus iratus fuit: facillimumque ei esse, non minus quam igni flagrantissimo, eos quos arripuit, pessime perdere. Confer quod habuimus supra 10: 27. Adde Deut. 9: 3 et 32: 22.

CAPUT XIII.

1. Ἡ φιλαδελφία μενέτω, *dilectio fraterna maneat*] Rom. 12: 10, 1 Thess. 4: 9, 1 Petr. 1: 22, 2 Petr. 1: 7. Nunquam a vobis diacedat ea dilectio quae Christianorum inter se propria est, et quam ostendistis antehac. Vide supra 6: 10. Ne vos inde distrahat, aut quod quidam sint alienigenae, aut alia causa.

2. Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε, *hospitalitatem*

no-

nolite oblivisci] In Pirke Aboth: פתח פתח פתח פתח, *Patteant fores tuas plateam versus*. Vide Rom. 12: 13, 1 Petr. 4: 9.

Διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους, per hanc enim quidam exceperere inscii Angelos] Respiciuntur historiae Gen. 18 et 19, ubi et illos Homeri versus attulimus:

Καὶ τε θεοὶ ξένοισιν ἰοικότες ἄλλοδαποῖσι

Παντοῖοι τελέθοντες ἐπιστροφᾷσι πόλεις,

Ἀνθρώπων ὄφρην τε καὶ εὐνομήν ἐφορῶντες.

[*Saepe etiam similes errantibus hospitibus Di*

Sub variis formis haec atque illa oppida visunt,

Adspiciuntque hominum tam non bona quam bona facta.]

Refertur autem hoc, ut appareat quanta sint apud Deum praemia φιλοξενίας. Et nota locutionem bene Graecam, ἔλαθον ξενίσαντες, exceperere inscii: nam sic et Aristophanes loquitur et Plato et Xenophon, subaudito ξαντοῖς, quod interdum exprimitur. Et Abraham et Loth cum primum exciperent Angelos, Arabes eos putarunt, quos quanquam ignotos multo cum honore exceperunt: postea ex nuncio quem adferebant cognoverunt esse Angelos. Adde quae dicta 1 Tim. 3: 2.

3. *Μιμηθεὶς τῶν δεσμιῶν ὡς συνδεσμένοι, mementote victorum tanquam ipsi vincti*] Non leviter eos curate, sed ita quasi ipsi eadem mala sentiretis.

Ἵσως νομίζων ἴδιον εἶναι τὸ γεγονός,

[*Quasi tute tibi accidisse quod accidit putes*],

ait Menander. Vide supra 10: 34.

Τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι, et afflictorum tanquam et ipsi in corpore morantes] In corpore iisdem malis obnoxio.

Homo sum, humani nihil a me alienum puto.

Ἐν σώματι nempe θνητῷ [mortali], quod additur Rom. 8: 11, ἐπιγέλῳ [terreno] 1 Cor. 15: 40, φθαρτῷ [corruptibili] 1 Cor. 15: 53. Participium κακουχούμενοι habuimus et supra 11: 37.

4. *Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος, honestum est connubium apud omnes, et thoros vitio caret*] Id est, apud omnes gentes moratas honos est coningio, ac ne Deo quidem is thoros displicet. Ἀμίαντος est quod vitio caret, Sap. 3: 13, 4: 2, supra 7: 26, lat. 1: 27.

Trac-

Tractatur hoc in libro Musar satis bene. Et Esseni multi abstinebant a matrimonio, attamen τὸν γάμον καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ διαδοχὴν οὐκ ἀγαιροῦντες [ita ut nec nuptias nec proli operam dari improbarent].

Πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός, *fornicatores enim et adulteros iudicabit Deus*] Non adulteros tantum, qui si deprehendantur etiam humanis legibus puniri solent, puniet Deus, sed et πόρνους, id est, *Venere utentes extra coniugium*. Opponit hoc Iudaeorum illorum sententiae, de quibus egimus supra 12: 16. Κρίνειν pro κατακρίνειν [condemnare] saepe habuimus Epistola ad Romanos. Κατακρίνειν autem per μετωνομίαν est punire, ut Marc. 16: 16, 1 Cor. 11: 32 et alibi. Et sic κρίνειν punire, Ioh. 3: 17. Et recte Dei iudicio reservat illa flagitia, quae solent hominibus aliis esse abscondita.

5. Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος] Subauditur et hic ἦ [sit], ut supra 12: 15, 16. *Mores vestri absint a studio pecuniae quaerendae*. Τρόπον in numero singulari dicere pro eo quod Latine pluraliter mores dicimus, frequens Platoni et Demostheni. Sic χρηστὸς τρόπος, τρόπος δίκαιος, τρόπος βέλτερος [mores boni, iusti, optimi], etiam apud Aristophanem et Plutarchum. Quid sit φιλαργυρία vide 1 Tim. 6: 10. Polycarpus quoque Epistola ad Philippenses: Μακρὰν ὄντες πάσης φιλαργυρίας [Ab omni avaritia alieni].

Ἀρκοῦμενοι τοῖς παροῦσιν, *contenti praesentibus*] Supple ἦτε [sitis], id est, Habentes in praesens quae naturae sunt necessaria, iis contenti estote. Vide 2 Cor. 9: 8, Phil. 4: 11, 12, 1 Tim. 6: 6, 8. Nolite anxii esse de futuro. Vide Matth. 6: 34 et ibi dicta.

Αὐτὸς γὰρ εἶρηκεν, *ipse enim dixit*] Deus scilicet. Sic καὶ [ipse] habemus aliquoties apud Prophetas.

Οὐ μὴ σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μὴ σε ἐγκαταλίπω, *non te abiiciam neque te deseram*] Ios. 1: 5, ἔγωγε καὶ ἔγωγε καὶ, ubi Graeci, οὐκ ἐγκαταλείψω σε οὐδ' ὑπερήνομαι σε. Utitur autem Scriptor noster modo potentiali: quasi dicat, *fleri non potest, ut te abiiciam plane, aut etiam ad tempus deseram*. Quod Iosuae dictum fuit, dictum ei fuit populi totius causa: populus autem iste populi Christiani figura. Est hic in posteriori membro triplex negatio, quae apud Graecos vehementer negat. Similis sententia Esai. 41: 13.

6. Ὡς θεοφρόνως ἡμῶς λέγει, ita ut confidenter dicamus] θαρσύνοντας πρὸς εὐμ. cum fiducia in Deum. LXX ubi in Hebraeo est כַּחֲמֹל, ne time, solent ponere θάρρος, ut Gen. 35: 17, Exod. 14: 13, 20: 20, 1 Reg. 17: 13, Isai. 2: 21, 22, Soph. 3: 17, Agg. 2: 6, Zach. 8: 13, 15. Vide et Matth. 9: 2, 22, 14: 27, Marc. 6: 50, 10: 49, Luc. 8: 48, Ioh. 16: 33, Act. 23: 11, 2 Cor. 6: 8, 7: 16, 10: 1, 2.

Κύριος ἐμὸς βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος, Dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi homo] Est ex LXX in Psalmo qui Hebraeis 118: 6. In Hebraeo est ה' עִמָּי, ad verbum Dominus mihi, id est, pro me. Sensum addito vocabulo βοηθός optime expressere LXX. Par sententia Ps. 56: 5, ubi pro homine dicitur caro, ut melius significetur eius infirmitas. Nec longe abit id quod habemus Ps. 27: 1. Bene autem hoc aptat Scriptor noster Hebraeis illis Christianis, qui ob religionem saepe ab improbis exuebantur suis facultatibus, supra 10: 34. Ἄνθρωπος hic ἀνθρώπων τις [hominum quicumque].

7. Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, mementote Praepositorum vestrorum] ἡγούμενοι πρῶτον in Veteri Testamento sunt populorum aut exercituum Duces atque Principes, quod nomen hic optimo iure aptatur iis qui apud Christianos κατ' ἐξοχήν [per excellentiam] tum προεστώτες [Praesides], tum ἐπίσκοποι [Episcopi] dicantur, quorum mundus est non tantum praeesse presbyterio, sed et κοπιᾶν ἐν τῷ λόγῳ [operam dare verbo], 1 Tim. 5: 17, quale apud Iudaeos fuit et nunc est munus τῶν ἀρχισυναγῶγων [Principum Synagogae]. Sic et in Epistola Clementis ad Corinthios bis ponuntur ἡγούμενοι, deinde πρεσβύτεροι [Seniores]. Loquitur autem de iis qui iam obierant, ut ostendunt sequentia.

Οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, qui vobis locuti sunt verbum Dei] Nempe in diversis oppidis; forte etiam diversis temporibus, cum mortuis alii successissent.

Ὁν ἀναθεωροῦντες τὴν ἐκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίσιν, quorum intuentes vitas excessum, imitamini fidem] In animum vobis revocate ipsorum ἀναστροφήν, id est, vivendi rationem ad modum. Habes hanc vocem Gal. 1: 13, Eph. 4: 22, 1 Tim. 4: 12, Iac. 3: 13, et in

Pe-

Petri Epistolis saepe. Sanctitatem in omni vita exhibuerunt, et in ea perstiterunt ad mortem usque, quae est vitae huius *ἐκβάσις* sive *καταστροφή*, et Latinis *excelsus* dicitur, Hebraeis *עָלָה וְנִתְנָה*. Hanc sanctitatem per fidem acceperant atque servaverant: quare videtis eandem fidem retineatis, ut par sit et vester exitus.

8. Ἰησοῦς Χριστός χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας, *Jesus Christus heri, et hodie idem et in secula* Idem est, id est, sibi similis, sicut dicimus

Rex Iuppiter omnibus idem.

Qualis *heri*, id est, tempore illorum Praepositorum vestrorum, talis et nunc est, et erit semper. Nam *heri* praeteritum tempus significat, ut Exod. 7: 14, Esai. 30: 33, Sir. 38: 22. Sicut illos ad mortem usque Spiritu suo fulsit, sic et vos fulciet, si faciatis quod vestrum est.

9. Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε, *doctrinis variis et peregrinis nolite agitari* Περιφέρεσθαι est *agitari*, ut Eph. 4: 14, Iud. 12, Prov. 10: 25, Eccl. 7: 8, Ὅτι ἡ συκοφαντία περιφέρει σοφόν [*Quoniam calumnia agitat sapientem*]. Hesychius *περιφορά*, *πλάνη*, id est, *oberratio*. At Manuscriptus *μὴ παραφέρεσθε*, id est, *ne insanite*, quomodo ea vox sumitur 1 Sam. 21: 13. Platoni *παραφέρεσθαι* est *errare*, *verum praetervehi*. Et ita videtur legisse Latinus cum vertit *abduci*, ut et Syrus. Tangit Iudaicas doctrinas, quae erant primum *variae* a Saimea et Hillele, non concordēs, quales illae Apostolorum: deinde *peregrinae*, id est, novae, nuper reperiatae, non ex ipsis verbis Legis aut perpetuo usu. Vide Matth. 15: 9 et ibi dicta. Sic *ξένα δαιμόνια* Act. 17: 18, *nova, antehac incognita* [Numina].

Καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιῶσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρωμασθῆναι, *optimum est enim gratia fulciri cor, non cibis* Commendat, ut supra τὴν ἀντάγκειαν [*virtutem quam quis sua sorte contentus est*]. Nam multi a Christianismo abducebantur, eo quod res angustas ferre nequirent. Epulae, quae ex divitiarum affluentia facile nascuntur, dicuntur *cor fulcire*, id est, vires corporis, Gen. 18: 5, in Hebraeo Ps. 105: 16, ubi in Graeco *ἐπιγύμα ἀφρου* [*fulcrimentum panis*]. Sic et Ezech. 4: 16, 5: 16, 14: 13. At vero *gratia*, id est, dona Spiritus per Dei bonitatem da-

data, ea est quae *fulcit cor*, id est animum, contra tentationes, 1 Cor. 1: 6, 8, 2 Cor. 1: 21, Col. 2: 7, Rom. 1: 11, 16: 25, 1 Thess. 3: 2, 13, 2 Thess. 2: 17, 3: 3, 2 Petr. 1: 12.

Ἐν οἷς οὐκ ἀφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες, qui non profuerunt iis qui eos sectati sunt] In Manuscripto περιπατούντες [qui sectantur], ita ut ἀφελήθησαν sit ἀόριστος [aoristus] pro praesenti tempore positus. Nunquam ad pietatem proficiunt, qui necessariis non contenti, epulis et similibus deliciis student. Notat illos Iudaismi Magistros quos ipsa opera prodebant, Rom. 16: 18, Phil. 3: 19, Tit. 1: 12.

10.. Ἐχομεν θυσιαστήριον ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἔσθίαν οἱ τῇ σκητῇ λατρεύοντες, habemus altare de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo serviunt] Egregie dictum. Servimus nos quoque Tabernaculo, id est, Ecclesiae per Tabernaculum figuratae. Sed illi qui veteri Tabernaculo serviebant edebant, id est, opipare epulabantur de altari sive de victimis, Lev. 7. Noster cultus nobis tales epulas et delicias non suppeditat. Edere saepe significat usum rerum talium supra necessitatem, ut 1 Cor. 10: 7, 15: 32. Licet et Christianis Pastoribus vivere ex Euangelio, 1 Cor. 9: 14. Sed vivere, non deliciari. Vide 1 Tim. 6: 8. Θυσιαστήριον voce μεταφυσικῶς [per transnominatorem] cultus significatur. Vide 1 Cor. 9: 13. Erat enim in cultu Iudaico praecipua pars illa quae circa altare victimarum versabatur.

11. Ὡς γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἁγία διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς, quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra] Hoc, ait, quod dico, figuratum fuit in die illo solemnī τοῦ καθαρισμοῦ [purificationis], in quo summus Sacerdos eximie personam gessit Christi, ut supra fuit ostensum. Nam de victimis illo die oblati, id est, vitulo et hirco, nemo epulabatur: corpora enim illarum victimarum portabantur extra castra, et ibi urebantur. Duo hinc infert μυσικῶς [sensu recondito]: non mirari debere Christianos non modo si rerum affluentia careant, verum etiam si rebus necessariis ad

ad tempus aliquod destituantur: quod Apostolis non raro evenit, ut videre est 1 Cor. 4: 11, 2 Cor. 11: 27. Deinde si interdum etiam expellantur ex urbibus, quod itidem Apostolis evenit, Act. 16: 37, 13: 50 et alibi, cum tamen Apostoli verius peccata expiarent, quam hircus ille et vitulus. Haec valde apta sunt ad solandos Christianos Hebraeos in malis quae tum ferebant. *Περὶ ἀμαρτίας* intellige populi: quanquam ne quid omittam, absunt haec voces in Manuscripto. Et τὰ ἄγια intellige per breviloquentiam τὰ ἄγια τῶν ἁγίων [*sancta sanctorum*]. Castra olim erant pro urbe; et quicquid tunc non licebat fieri intra castra, id postea non licuit intra urbem. Sic Moses Maimonides. Confer Lev. 24: 14, Jos. 7: 24 cum Act. 7: 58.

12. *Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἀγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαόν, ἔξω τῆς πόλεως ἔπαθε*, propter quod et Iesus, ut purificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est] Sicut vos ex urbibus eiecinini, sic et ipse, priusquam mortem obiret, ex urbe eiectus est. Habetis etiam in hoc malo illum ἀρχηγόν [*Ducem*]. Ἀγιάζειν hic sumitur ut supra 10: 29. Ἐξω πόλεως, id est, extra civitatem, quomodo recte quoque sensum explicat Tertullianus adversus Iudaeos.

13. *Τοιούτων ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς*, exedimus igitur ad eum extra castra] Ne nos pudeat ex urbibus eiei. Dixit autem παρεμβολῆς, quia Moysi tempore, cum illud sacrum solemne institutum est, castra erant urbis vice, imo urbs temporaria. Et multae nunc quoque urbes a castris coepere, et castrorum habent nomen.

Τὸν δυνεισμὸν αὐτοῦ φέροντες, contumeliam eius ferentes] Libenter ferentes has contumelias, quas ad ipsius exemplum ferimus. Similem locutionem habuimus supra 11: 26, nisi quod ibi de figura rei futurae, hic de imitatione rei exactae agitur.

14. *Οὐ γὰρ ἔχομεν ὥδε μένουσαν πόλιν, non enim habemus hic manentem civitatem*] Si hoc Veteres illi Patriarchae dixere, supra 11: 13, multo magis hoc nobis convenit, quibus nihil certi est. Semper ἀστατοῦμεν [*instatur*], 1 Cor. 4: 11.

Ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν, sed futuram quaerimus] Non terrenam Jerusalem, ut illi, sed supercaelestem

tem quae per terrenam significabatur, Hebr. 11: 15, 12: 22, Phil. 3: 20.

15. *Αἰ' αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντός τῷ Θεῷ*, per ipsum ergo semper Deo victimam laudis offeramus] *Αἰ' αὐτοῦ*, id est, secundum Christi praecepta, ut infra 21. *Θυσία αἰνέσεως* πηλ Lev. 7: 12, 13: 15, 2 Par. 29: 31, 33: 16, Esdr. 10: 11, Neh. 12: 31, 39, 45, Ps. 50: 15, 23. Omne quod Deo offertur *θυσία* recte dicitur, ut Lev. 11 videre est. *Ἀναφέρειν* est *ἔν* [offerre], unde *ἑν* [oblatio].

Τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, id est fructum labiorum confitentium nomen eius] Ex Graeco Os. 14: 3, ubi interpretes *ἔν* sumpsere a *ἔν* [fructus], non a *ῥ* [vitulus], ut ad Oseam notavimus. Offerebant verba gratias agentia etiam Israelitae in Tabernaculo et Templo. At Israelitae illi deportati a Thiglathpelassaro in loca longinqua, cum victimas offerre non possent, offerebant sola verba, ideoque purius quam olim cum victimis. Id non figura tantum, sed et praeparatio quaedam fuit ad Euangelium. Vide Dan. 9: 27, Mich. 6: 7, 8, Ioh. 4: 24, 1 Petr. 2: 5, Rom. 12: 1. Et bene *ὁμολογούντων*, nam *ἔν* non minus *ἐξομολογεῖν* [confiteri] transfertur quam *αἰνεῖν* [laudare]: et *πηλ* non minus *ἐξομολόγησις* [confessio] quam *αἰνεσις* [laudatio]. Vide supra 13: 15, Matth. 11: 25, Luc. 10: 21, Rom. 14: 11, 15: 9, Phil. 2: 11, Apoc. 3: 5.

16. *Τῆς δὲ εὐποτίας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε*, beneficii autem et liberalitatis nolite oblivisci] *Μὴ ἐπιλανθάνεσθε*, ut supra 2. *Εὐποτίας* hic ad facta refertur. In Glossario, *εὐποτία*, meritum, beneficium. Pollux vocem esse dicit minus usitatam. Sed bene respondet Rabbिनico *מַעַד*. *Κοινωνίας* refertur ad pecunias et ea quae pecuniis comparantur. Vide Act. 2: 42, Rom. 15: 26, 2 Cor. 8: 4, 9: 13. Quae hic nominat dilectionis officia respiciunt Hebraeorum victimas *σωτηρίους* *ἁγίων* [pacificas].

Τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεξεῖται ὁ Θεός] Per eiusmodi victimas (magis nempe quam per illas legales) Deo placetur. In Activo dicitur *εὐαρεξεῖν* τῷ Θεῷ, ut supra 11: 5, Gen. 5: 25, 39: 4. Sed Graecorum mos est passiva formare et cum nominativo construere, non minus ab acti-

vis

vis dativum quam accusativum regentibus. Non male Latinus *promeretur Deus*. Nam primum quod barbarum hoc esse aiunt homines delicati, miror. Estne Plinius barbarus qui dixit, *quae Cannis corona merita?* VII. 28. Nec ulla ferme sunt verba quae vocantur deponentia, quae non et in sensu παθητικῷ [passivo] et usurpari possint, et usurpata sint a probis scriptoribus. Deinde quod *falsam* aiunt hanc interpretationem, in eo egregie falluntur. Oblatio Christi in hoc facta est, ut nos acciperemus et cognitionem et spiritum per quem offeramus Deo pia facta ad ipsius exemplum. Honos ad auctorem redit.

17. Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπέκχετε, *obedite Praepositis vestris et concedite*] Qui sint ἡγούμενοι iam iam vidimus supra 7. His et *obediendum* dicit et *concedendum*, id est, honorem exhibendum qualem minores maioribus exhibent. Nam et hoc per ὑπέκχειν saepe significant Graeci. *Obediendum* autem intellige, non tantum in iis quae sunt doctrinae Evangelicae, sed etiam in iis quae sunt regiminis, nempe ut onus tam grave laeto animo sustineant, ut sequitur.

Αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνεῖσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδοῦντες] In Manuscripto non male, Αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὡς λόγον ἀποδοῦντες ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν] Haec per παρένθεσιν [interpositionem] legenda. Nam quae sequuntur directe cum antecedentibus cohaerent. Aequum est illis pareri et honorem haberi. Nocte enim dieque solliciti sunt vestri causa, ut qui Deo rationem reddere debeant, si quid vos per ipsorum negligentiam peccetis. Vide Ier. 13: 20, Ezech. 3: 17 et seqq., 33: 2 et seqq. Ἀποδιδόναι λόγον habemus et infra 1 Petr. 5: 5. Significat autem ea locutio, aut praemium referre aut poenam, prout quis se gesserit. Obediunt milites Ducibus suis, quia Duces pro militum temporaria salute solliciti sunt. Quanto iustis eis parebitur qui pro aeterna nostra salute excubant?

ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες, ut cum gaudio hoc faciant, non gementes] Mulcete eum laborem omnibus officiis et obsequiis, ut cum alacritate potius, quam cum dolore fungantur munere satis gravi, etiamsi a vobis nihil triste accedat. Per μετωνυμίαν [transnomin-

nationem] *gaudium* intellige alacritatem quae ex gaudio oritur. *Στενάζειν* vero dolorem, qui per gemitum indicari solet, significat. Vide de verbo *στενάζειν* Rom. 8: 23, 2 Cor. 5: 2, 4. Doloris talis exempla habemus 2 Cor 2: 3 et 12: 21.

Ἀλυστεῖλες γὰρ ὑμῖν τοῦτο, hoc enim non expedit vobis] Neque enim tam bene obeunt munus suum qui moesto, ut qui laeto sunt animo. Et si illi rationem suae negligentiae debent Deo, etiam vos ingrati in ipsos animi.

18. *Προσεύχασθε περὶ ἡμῶν, orate pro nobis*] Sic et Col. 1: 3, 4: 3.

Πεποιθαμεν γὰρ, ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀνασφάρισθαι, confidimus enim, nos bonam conscientiam habere, in omnibus bene volentes versari] Similem similis petitionis causam reddit Paulus 2 Cor. 1, 11, 12. Merentur aliorum precibus adiuvari, qui nihil non faciant, ut aliis prosint. *Ἐν πᾶσι* nempe *πράγμασι* [*negotiiis*], quomodo interpretatur Syrus. Pro *πεποιθαμεν* in Manuscripto est *πειθόμεθα* [*persuasum nobis est*], pari sensu. Constat, inquit, hoc nobis. Paria Paulus de se praedicat Act. 24: 16.

19. *Περισσότερος δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν, magis autem vos precor id facere, quo celerius restituar vobis*] Et hoc Lucae bene convenit, qui Syrus erat patria, unde facilis in Iudaeam excursus. Eo autem reverti cogitabat ubi per Italiam iecisset sementem Euangelii. *Περισσότερος παρακαλῶ, hoc magis id vos precor.*

20. *Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, Deus autem pacis*] Qui pacem amat. Sic Rom. 15: 33, 1 Cor. 14: 33, 2 Cor. 13: 11, Phil. 4: 9, 1 Thess. 5: 23. Hoc ideo addit quia videbat nasci inter eos discordiae semina.

Ὁ ἀναγαγὼν ἐκ τῶν νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν, ἐν αἱματι τῆς διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, qui suscitavit e mortuis magnum ovium pastorem, per sanguinem foederis aeterni, Dominum nostrum Iesum Christum] Saepe cum magni aliquid a Deo optatur, fit mentio *e mortuis excitati*, ut eo magis eius potentiae confidamus. Sed obiter, cum Christianos *oves* vocat *unius pastoris*, commendat gregis concordiam. Est autem Christus *pastor* noster, ut Ioh. 10: 11, et in mystico sensu, Ezech. 34: 23, aut ut hic, *magnus pastor* 1 Petr. 5:

6: 4, tum aliis rebus, tum eo, quod *sanguinem* pro nobis fudit, Ioh. 10: 15. Et hoc est quod hic dicitur ἐν αἵματι: pavit nos tanto affectu, ut et sanguinem funderet, quod factum est ut sanciretur foedus non temporale, sed *aeternum*, semper duraturum, quomodo et *sacerdotium* eius et *redemptionem aeternam* supra dixit. Cum autem dicitur hic *a Deo suscitatus*, simul intelligitur et evectus in summam potentiam, per quam suos tueri potest, et in hac quoque parte *pastoris* officio fungi.

21. Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντί ἔργῳ ἀγαθῷ] In Manuscripto, ἐν παντί λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ. Aplos vos reddas ad omnem sermonem bonum et opus bonum, in quo genere praecipuum est concordia, ad quam et participium *καταρτισμέτος* refertur 1 Cor. 1: 10. 'Εν pro ad, quomodo ὃ Hebraicum sumitur. Καταρτίσαι habes pari sensu 1 Petr. 5: 10. Respondet Hebraeo נָצַח.

Εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ut faciat eius voluntatem] Vide Eph. 6: 6, 1 Ioh. 2: 17. Est explicatio eius quod praecedit.

Ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, operans in vobis quod ipsi placeat] Deus dicitur in nobis operari velle et perficere, Phil. 2: 13. Facit autem hoc tum notitiam nobis dando promissionum suarum, tum Spiritu nos excitando et roborando. Facere enim recte et is dicitur, qui faciendi causas dat. Et honos omnis effectuum reddit εἰς τὸ πρῶτον αἴτιον [ad causam primam]. Est autem idem εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, quod brevius εὐάρεστον τῷ Θεῷ Rom. 12: 1, 14: 18, Eph. 5: 10, Phil. 4: 18. Et ποιῶν construitur cum καταρτίσαι.

Διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, per Iesum Christum] Recte hoc construitur cum illo εὐάρεστον. Ea enim demum nunc Deo placent quae sunt secundum Christi praecepta. Sic διὰ usurpat et Petrus, 1 Ep. 2: 5.

Ὡς ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων Ἀμήν, cui est gloria in secula sempiternum. Amen] Talis δοξολογία [laudatio] aliis locis ad Deum Patrem Christi, sed hic ad Christum ipsum referenda videtur, ut Apoc. 6: 12. Hic finita fuit Epistola. Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ὅτεν ὡ ὁπην. Locutio Hebraea, quam habes et Phil. 4: 20, 1 Tim. 1: 17, 2 Tim. 4: 18. Ἀμήν. Vide Rom. 16: 27.

22. Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, *rogo autem vos, Fratres*] Quae sequuntur Epistolae iam finitae subtextae sunt, ut apud Paulum saepe. Παρακαλῶ hic est *rogo*, ut Rom. 12: 1 et alibi.

Ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως] *Boni consilii monita*, quae huic Epistolae adieci capitibus 10, 11, 12, 13. Ἀνέχεσθε ἔτι.

Καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέμειλα ὑμῖν, etenim paucis praecepi vobis] Praecepi vobis, ut Act. 15: 20. Larga se dabat materia, sed ego, quo minus gravis vobis essem, quae multis dici poterant, in paucis contraxi. Διὰ βραχέων est bene Graeca locutio, etiam apud Lucianum exstant. Subauditur *φημάτων* [verbis], quod adiicit Demosthenes.

23. Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολειλυμένον, *scitote fratrem Timotheum esse dimisum*] Qui cum Paulo Romae fuerat, et eo digresso remanserat in Italia, datuque in vincula, ac deinde liberatus iter aliquo instituerat, in Galliam forte, inde redire in Italiam cogitans. In Manuscripto erant literae aliquae detritae: videbaturque scriptum fuisse ἀδελφὸν ἡμῶν [fratrem nostrum], quomodo fuit et in exemplaribus quibus usi sunt Syrus et Latinus.

Μεθ' οὗ, εἰν τάχῃσιν ἔρχεται, ὁψομαι ὑμᾶς, cum quo, si cito venerit, videbo vos] Si cito ab itinere suo redierit.

24. Ἀσπάζασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν, *salutate omnes Praepositos vestros*] Nempe eos qui in singulis oppidis Ecclesiarum erant Principes, ut diximus supra 7 et 17. Καὶ πάντας τοὺς ἁγίους, *et omnes sanctos*] Ut Rom. 16: 15.

Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, *salutant vos Itali*] Erant enim non Romae tantum, sed et Puteolis et per omnem Italiam multi iam Christiani, partim ab illis temporibus in quibus Acta desinunt, partim ex labore adiutorum Pauli, Lucae, Timothei, Titi, Crescentis, Tychici, Onesimī, Epaphroditi.

25. Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν, *gratia cum omnibus vobis. Amen*] Et hoc ad exemplum Pauli, Eph. 6: 24, Col. 4: 18, 1 Tim. 6: 21, 2 Tim. 4: 22, Tit. 3: 15. Qui alibi explicat quae sit illa gratia, nempe Christi.

